KONUNGARIKET

SVERIGE

EN TOPOGRAFISK-STATISTISK BESKRIFNING

MED HISTORISKA ANMÄRKNINGAR

AF

MAGNUS HÖJER

FÖRSTA DELEN

SVEALAND

STOCKHOLM
JOS. SELIGMANNS FÖRLAG.

Stockholm,
tryckt hos A. L. Normans Boktryckeri-Aktiebolag, 1875.

Till subskribenterne.

Då jag med detta häfte afslutat den första delen af min beskrifning öfver fäderneslandet, anser jag det vara min pligt, att hos arbetets ärade subskribenter anhålla om öfverseende med de afbrott vid utgifvandet, som under den sista tiden inträffat genom mitt förvållande. Till en del hafva dessa afbrott sin grund i oförutsedda, ofta ganska stora, svårigheter vid sjelfva utarbetningen; men långvarig sjuklighet och svåra sorger hafva äfven kommit till för att hindra ett arbete, som eljest mera ostördt kunde hafva fortgått.

Af flere anledningar ber jag att få erinra allmänheten derom, att min beskrifning öfver Sverige icke framträdt med anspråk på att fylla en lucka inom vår rent vetenskapliga literatur eller vara på något sätt jämförligt med det, som t. ex. Trap lemnat åt sina landsmän; jag har blott velat med hjelp af för handen varande tryckta källor och lätt tillgängliga statistiska material utarbeta en med hänsyn till ämnet kortfattad *handbok* öfver mitt fädernesland, innehållande en i *hufvuddrag* hållen teckning af de för detsamma mest utmärkande förhållanden. Med de sparsamma, stundom otillfredsställande förarbeten, som finnas, tror jag, att en sådan handbok är det enda man ännu kan åstadkomma; det är säkert det enda, som jag, med det inskränkta måttet af krafter, vågade försöka. Men då jag af förhållandena tvangs att göra ramen för min framställning mycket trång, nödgades jag äfven utesluta en mängd enskildheter, hvilka, upptagna på *ett* ställe, för symmetriens skull fått lof att upptagas äfven på ett annat och sålunda kommit att förrycka planen för det hela. Jag nämner detta särskildt för de många, som vid ortbeskrifningen ofta ej funnit hvad de velat finna.

Att man emellertid, med hänsyn tagen till mitt arbetes plan, kan mot detsamma rikta många och svåra anmärkningar — detta är jag den förste att erkänna. Många af de begångna felen torde vara svåra att afhjelpa och hafva sin undskyllan i sjelfva arten af mitt arbete. Men många misstag har jag också insett och skall för det följande söka att undvika dem. Det skall blifva mig lättare, om jag för framtiden kan såsom hitintills påräkna benägna och med tacksamhet emottagna upplysningar af dem, som hafva sådana att lemna.

Stockholm i Augusti 1875.

Författaren.

Förord.

Då jag härmed till allmänheten öfverlemnar det första häftet af ett arbete, som jag på anmodan af Herrar förläggare åtagit mig att utföra, emedan jag ansett ett sådant kunna blifva af största gagn, har jag trott mig böra förutskicka några ord dels för att utmärka den synpunkt, från hvilken jag skulle önska att mitt arbete bedömdes, dels för att i korthet angifva de källor, som för detsamma ligga till grund. Det har då *icke* varit min mening, äfven om jag det kunnat, att med en mer eller mindre vigtig insats rikta vår rent vetenskapliga litteratur; jag har blott velat försöka — kanske med bättre vilja än förmåga — att sammanställa några af vetenskapen genom andra redan vunna resultat i den lofliga afsigten att åstadkomma en möjligast trogen bild af vårt land, sådant det af naturen är och sådant det genom menniskor blifvit. Jag vet ej, om jag på grund af den goda afsigten kan hafva att räkna på ett öfverseende med många brister. Kanske att förtjensten i något kan öfverskyla mycket.

De källor, ur hvilka jag öst, hafva flutit mycket ojämnt, och det är sannolikt, att mitt arbete under sin fortgång skall bära spår deraf. Hvar jag det kunnat, har jag lagt till grund officiela arbeten och utlåtanden af offentliga auktoriteter, ehuru jag äfven då icke sällan blifvit satt i nödvändighet att välja mellan stridiga uppgifter. I främsta rummet har jag begagnat mig af de arbeten som genom Statistiska Centralbyrån offentliggöras och dervid känt mig dubbelt lycklig, om jag haft att stödja mig vid Byråns auktoritet i dess egenskap af författare. För läns- och häradsbeskrifningen har jag äfven öfver allt, der det stått

mig till buds, begagnat mig af de kartor och beskrifningar som utgifvits af Topografiska Kåren, Geologiska Byrån och Ekonomiska Kartverket. Uppgifter på socknarnes hemmantal och taxeringsvärden äro hemtade ur landsboksverifikationerna i Kammarrättens Provinskontor; arealuppgifterna äro Topografiska Kårens, då det varit mig möjligt att erhålla dem. För öfrigt har jag naturligtvis rådfrågat alla både äldre och nyare länsbeskrifningar, som varit att tillgå och af hvilka jag särskildt med tacksamhet nämner Tham's värdefulla arbeten. Af många enskilde har jag mottagit upplysningar och vågar äfven för den närmaste framtiden utbedja mig sådana i mängd af alla dem, som hafva några att gifva och anse företaget värdt denna uppmuntran.

Till sluts uppfyller jag blott en pligt, då jag hembär min tack till alla dem, som gifvit mig bistånd, och nämner i detta afseende särskildt den Statistiska Byrån, dess chef och tjenstemän, utan hvilkas välvilliga hjelp det varit mig svårt att utföra mitt arbete.

Stockholm i Juni 1872.

Förf.

I.

Stockholms stad.

Stockholm, Sveriges hufvudstad och konungens residens ligger under 59° 20′ 34″ nordlig bredd och 35° 43′ 19″ ostlig längd från Ferro vid den plats, der Mälaren genom Norr- och Söderström afbördar sitt vatten i Saltsjön. Stadens område, som utbreder sig dels inom Uplands, dels inom Södermanlands landskap, gränsar till Svartlösa och Sollentuna härader samt Danderyds skeppslag.

Staden är bygd dels på fasta landet, dels på flere öar i Saltsjön och Mälaren samt innefattar följande hufvuddelar: *staden mellan broarna* jämte *Helgeandsholmen* och *Riddarholmen, Södermalm*, som omgifves i norr af Mälaren och Saltsjön, i söder af Hammarbysjön och Årstaviken och genom Pålsundet skiljes från den äfven till staden hörande *Långholmen, Norrmalm* jämte *Ladugårdslandet* och *Blasieholmen, Kungsholmen,* som genom Tranebergs sund, Ulfsundasjön, Karlbergskanalen, Rörstrandssjön och Clara sjö skiljes från fasta landet, *Skepps-* och *Kastellholmarne* jämte Galervarfvet samt *Djurgårdsstaden* med *Beckholmen*. Till stadens område och under dess jurisdiktion hör äfven efter den 1 Januari 1868 Valdemarsön och Djurgårdens fastland samt enligt Kongl. brefvet af den 23 Mars 1870 den norr om Djurgården belägna mark, hvilken sträcker sig ända fram till kanalen, som vid Ålkistan förenar Brunnsviken med Lilla Värtan.

Arealen af Stockholms stad inom de gränser den egde före den 1 Januari 1868, utgjorde 24,898 qv.-ref, af hvilka 5,811 upptogos af vatten. Dertill kommer nu arealen af Djurgårdens fastland och Valdemarsön med undantag af Galérvarfvet och Djurgårdsstaden; och är den enligt en äldre karta 16,059 qv.-ref, hvaraf 435 qv.-ref sjö. Hvad beträffar det senast under Stockholms stads jurisdiktion lagda landområdet, finnas med afseende på detsamma inga arealuppgifter tillgängliga. — Den egovidd, som för jordbrukets

ändamål användes, uppgår för det närvarande till 3,895 tunnland. — Stadens längd emellan Skanstull och Norrtull, är ungefär 20,000 fot och dess omkrets inom dess gamla gränser uppgifves till nära 2 svenska mil.

Stockholms stad med den utsträckning den egde före 1868 samt med inberäkning af Djurgårdsstaden och Blockhustullsplatsen innehöll 1870 i *tomter* 5,021 (mot 4,938 år 1865). Sammanlagda *taxeringsvärdet* för hus, tomter och jordar utgjorde en summa af 154,075,520 rdr rmt mot 142,970,491 rdr rmt år 1865, och 100,105,584 rdr rmt år 1860.

Hufvudstaden är indelad i *566 qvarter;* den har nära *400 gator* och *gränder*, af hvilka de förnämsta pulsådrorna för rörelsen äro Drottninggatan och Regeringsgatan på Norrmalm, Myntgatan, Vesterlånggatan och Stora Nygatan inom staden mellan broarna samt Götgatan och Hornsgatan på Södermalm. Af *torg* och *offentliga platser* eger Stockholm 38, flere prydda med bildstoder i brons af många Sveriges konungar och store män. Nederst på Norrmalm och midtför Norrbro, som öfver Norrström leder fram mot den norra façaden af kungliga slottet, ligger *Gustaf Adolfs torg* med den store konungens staty till häst, modellerad af l'Archevesque. Inom staden mellan broarna ligga *Stortorget* och *Järntorget,* de äldsta i Stockholm, samt *Riddarhustorget* med Gustaf Vasas bildstod, till hvilken äfven l'Archevesque förfärdigat modellen. Hela östra sidan af den holme, på hvilken den egentliga staden ligger, upptages af *Skeppbron,* som under den tiden af året, då sjöfarten är öppen, utgör en af hufvudpunkterna för Stockholms handel och rörelse. Bron är utefter hela sin längd omgifven af en präktig granitkaj och i sin norra del midt för Slottsbacken prydd med Sergel's mästerverk, Gustaf III:s staty, som upprestes på bekostnad af Stockholms borgerskap till minne af konungens återkomst till sin hufvudstad efter afslutandet af freden med Ryssland. På Riddarholmen ligger *Birger Jarls torg* med jarlens bildstod af Fogelberg. Samme konstnär har äfven förfärdigat modellen till Carl Johans staty till häst, upprest på slussplanen eller *Carl Johans torg,* öfver hvilket man från den egentliga staden kommer till Södermalm och som genom den fria utsigten öfver Mälaren och Saltsjön är en af de vackraste punkterna i Sveriges hufvudstad. Den största offentliga platsen är den nu mera så kallade *Kungsträdgården,* som ligger strax öster om Gustaf Adolfs torg. Den har tvänne bildstoder, Carl XIII:s och Carl den XII:s, den förre af Göthe, den senare af Molin, och är med sina mångdubbla alleer och grönskande

gräsmattor under den vackra årstiden den mest besökta promenaden i hjertat af Stockholm. Nära bredvid ligger *Berzelii park* med den namnkunnige naturforskarens bildstod af Qvarnström samt längre bort i utkanten af Ladugårdslandet *Humlegården*. Förr strax utom Stockholm, men numera inom dess eget område ligger hufvudstadens mest bekanta och mest besökta park *Djurgården*, upptagande största delen af Valdemarsön samt gränsande i söder till den stora segelleden utåt saltsjön och i norr till Djurgårdsbrunnsviken, som genom en kanal står i förbindelse med Värtan. Genom sin omvexling af sjö och land, stupande branter och djupa dalgångar, täta, lummiga trädpartier och öppna, gräsbeklädda fält är Djurgården en bland de vackraste parkanläggningar i verlden, der naturen gifvit sin skönhet i fullaste mått. Under de senaste årtiondena hafva uppstått en mängd vackra villor, bland hvilka vi märka Byströms villa med en herrlig utsigt öfver Stockholm, Täcka Udden med en ny slottslik hufvudbyggnad i burgundisk stil, samt det kungliga lustslottet Rosendal, uppfördt af Carl XIV Johan.

Bland hufvudstadens monumentala *byggnader* märkas i första rummet dess *kyrkor*. Den äldsta bland dem alla är *Storkyrkan*, som anlades redan af Birger Jarl omkring 1264, men i sitt nuvarande skick förskrifver sig från yngre tider. Hon var fordom 15 alnar längre än nu, hade en hög spetsig spira samt små torn på hvarje sträfpelare i öfverensstämmelse med den götiska stil, i hvilken hon är bygd. Hon är numera 92 alnar lång och 53 alnar bred, har fem skepp men saknar full enhet i sina olika delar, särskildt med afseende på tornet och östra gafveln. — Det näst storkyrkan äldsta templet i Stockholm är *Riddarholmskyrkan*, på samma gång en af Sveriges märkvärdigaste byggnader, emedan hon gömmer stoftet af våra största konungar jämte många minnen från den tid, då vårt folks rykte gick långt utom Sveriges egna landamären. Redan Magnus Ladulås anlade åt fransiskanerne eller gråbröderne ett kloster med kyrka på det gamla Kedjeskär, som derefter kallades Gråmunkeholmen och först under Kristinas regering började att kallas med sitt nuvarande namn. — Efter reformationen förföllo ej blott klosterhusen, utan äfven kyrkan, ehuru Gustaf Vasa flere gånger ålade Stockholms stad att underhålla henne. Först genom Johan III:s nitälskan blef hon förbättrad eller snarare ombygd samt erhöll den gestalt, som hon trots många sedan gjorda reparationer ända till våra dagar bibehållit. Efter branden 1835, då det gamla tornet instörtade och delar af sjelfva kyrkan skadades, sattes hon ånyo i stånd och pryd-

des med sitt nuvarande genombrutna torn af gjutet järn. Kyrkan, bygd i götisk stil med korshvalf, är 96 alnar i längd, 32 alnar bred och 19 alnar hög. Tornets höjd, räknad från grunden, är ungefär 150 alnar, hvaraf sjelfva järnspiran håller 70. Kyrkan med sina många grafkor, af hvilka det gustavianska, det karolinska och det bernadottska äro de förnämsta, har länge varit begrafningsplatsen för Sveriges konungar och medlemmarne af dess furstehus samt många af våra ryktbaraste män, och hon prydes öfver allt af segertecknen från många vunna strider. — Till de äldre templen i Stockholm höra äfven *S:t Clara* och *S:t Jakobs* kyrkor, båda belägna på Norrmalm. Den förra uppbygdes af Johan III på ruinerna af S:t Clara forna klosterkyrka, men erhöll sitt nuvarande utseende efter den stora branden 1751, då allt med undantag af sjelfva murarne förstördes. Jakobs kyrka grundlades redan af Johan III, men blef ej färdig förr än under Kristinas regering. Hon är bygd i ovanligt ren götisk stil samt bibehållen i sitt yttre skick utom tornet, som efter branden 1723 fick ett förändradt utseende. — Äfven af Johan 3 grundlagd, ehuru först 1634 invigd, var *Maria Magdalena* kyrka på Södermalm. Den förfärliga eldsvådan 1759 gjorde henne nästan till en ruin, men hon sattes åter i stånd inom några år och erhöll slutligen 1825 den allt annat än vackra öfverbyggnaden på sitt torn. På Södermalm ligger också *Catarina* kyrka, både genom sitt utseende och i synnerhet genom sitt läge den vackraste i hufvudstaden. Hon började att byggas första gången 1656, nedbrann till grunden genom eldsvåda 1723, men kunde redan i slutet af följande året till gudstjenst ånyo invigas. Kyrkan är bygd i renaissance stil i formen af ett kors och försedd med en hög, af 4 mindre torn omgifven kupol. — Utom dessa tempel märkas *Hedvig Eleonora* och *Adolf Fredriks* kyrkor på Norrmalm, *Ulrika Eleonora* kyrka på Kungsholmen, *Carl Johans* kyrka på Skeppskolmen, *Blasieholmskyrkan,* samt *S:t Gertruds* eller *Tyska* kyrkan och *Finska* inom staden mellan broarna, Slutligen finnes äfven fransk-reformert, engelsk och katolsk kyrka, judisk synagoga samt baptistkapell jämte andra ställen för religiösa sammankomster.

Bland profana byggnader intages främsta rummet af *slottet,* utan all jämförelse hnfvudstadens största arkitektoniska prydnad och säkerligen en bland de yppersta konungaboningar i hela Europa. Det äldsta slottet började redan Birger Jarl att bygga på höjden af den holme, der staden anlades; det kallades Adelshuset och var försedt med ett starkt torn, Kärnan, som längre fram erhöll namnet Tre Kronor. Under medeltiden genomgick slottet skiftande öden,

härjades ofta af elden, men blef ånyo iståndsatt och utvidgadt. Gustaf Vasa och efter honom Johan III tillökade det betydligt och gjorde allt för att gifva det ett värdigare utseende. Det hade ett stort omfång och ett ypperligt läge, men saknade all arkitektonisk enhet. Efter hand förföll emellertid den åldriga byggnaden, och mot slutet af sin regering lät Carl XI derföre Nikodemus Tessin d. y. uppföra en ny facad på norra sidan af slottet och gillade kort derefter en af Tessin uppgjord plan till det nya slottets uppförande i dess helhet. Mycket hade deraf ej hunnit verkställas, då den stora branden efter Carl XI:s död lade såväl den nybygda delen som det gamla slottet i aska. Tessin hade väl snart en ny, utförlig plan i ordning och arbetet började ånyo, men afstannade efter några år af brist på medel i följd af de stora krigen. Först 1728, sedan landet något återhemtat sina krafter, upptogs det under ledning först af Carl Gustaf Tessin, sedan af baron C. Hårleman, och hade till hösten 1754 så långt fortskridit, att hofvet den 7 December samma år kunde i det nya slottet inflytta. Ännu flere år fordrades likväl, innan arbetet var fullt afslutadt och först i vårt århundrade erhöll den s. k. Lejonbacken eller uppgången till slottets norra facad sitt nuvarande skick. Hela sammanlagda bygnadskostnaden för slottet med inredning och möblering samt planering deromkring jämte uppförande samtidigt af flere mindre för hofvet nödiga bygnader uppgick vid slutet af år 1776 till något öfver 10 millioner rdr rmt, hvartill kommer kostnaden för Lejonbackens slutliga ordnande, utgörande en summa af nära 275,000 rdr rmt.— Stockholms slott ligger på norra ändan af den holme som upptages af staden mellan broarna, och beherskar genom sitt dominerande och sköna läge större delen af Sveriges hufvudstad. Det är bygdt i renaissancestil och utgöres af en hufvudbygnad i fyrkant, försedd med fyra utspringande lägre flyglar, af hvilka den sydvestra är betydligt kortare än de öfriga. Denna oregelbundenhet, som svårligen kunnat undvikas och skulle hafva stört intrycket af vestra facaden, är af Tessin förträffligt dold genom tvänne halfrunda flyglar, som påminna om kollonnaderna vid S:t Peterskyrkan i Rom. Sjelfva hufvudbyggnadens längd i öster och vester uppgår till något öfver 209, i norr och söder till nära 196 alnar. Hela norra facaden, flyglarne inberäknade, är öfver 350 alnar lång. — Af palatser inom staden mellan broarna märkas för öfrigt *Börsen,* belägen vid Stortorget och invigd 1776, *Öfverståthållarehuset* vid Slottsbacken, bygdt af Nikodemus Tessin, *Rådhuset,* fordom tillhörigt Riksskattmästaren Gustaf Bonde och 1732 inköpt af Stockholms stad,

Banken vid Jerntorget, uppförd efter ritning af Nikodemus Tessin d. ä. samt *Riddarhuset* vid riddarhustorget, som bygdes under senare hälften af 1600-talet efter ritning af de la Vallée och i våra dagar fått den norra delen af sin tomt prydd med de tvänne paviljoner, hvilka redan efter Vallées plan der skulle uppföras. — Midt emot östra facaden af slottet på andra sidan strömmen vid yttre ändan af Blasieholmen ligger *Nationalmuseum,* det praktfulla palats, som det svenska folket upprest till förvaringsrum åt sina bästa konstskatter och sina fosterländska minnen. Museum är bygdt efter ritning af Geheimerådet Stüler i renaissancestil samt håller ungefär 135 alnar i längd, 90 i bredd och 35 i höjd upp till taklisten. Med sin dyrbara inredning har det kostat omkring 2,250,000 rdr rmt. Bygnaden förvarar i bottenvåningen statens historiska museum och Kongl. myntkabinettet, i första våningen lifrustkammaren, handtecknings- och gravyrsamlingen, stenmuseum samt i andra våningen klädkammaren och tafvelgalleriet. — Gustaf Adolfs torg begränsas i vester af f. d. Torstensonska huset, numera *arffurstens palats*, uppbygdt i sitt nuvarande skick af Sofia Albertina, samt i öster af f. d. de la Gardiska, numera *operahuset*, det tempel, som Gustaf III lät uppföra åt de "fosterländska sånggudinnorna". Teatern är bygd efter ritning af Frih. Adelcrantz och invigdes 1782 med uppförande af operan "Cora och Alonzo". Salongen rymmer nära 1200 personer. En af hufvudstadens präktigare bygnader är *Kongl. Vetenskapsakademiens hus*, upptagande ett helt qvarter mellan Drottninggatan och Holländaregatan, Kammakaregatan och Adolf Fredriks plan. I detsamma inneslutes utom akademiens eget rikhaltiga bibliotek och dess fysikaliska samlingar äfven Naturhistoriska Riksmuseum, som tillhörer staten, men helt och hållet är ställdt under Vetenskapsakademiens disposition och förvaltning. Akademien eger dessutom det vid norra ändan af Drottninggatan på en hög sandås belägna *Observatorium,* som bygdes efter ritning af Frih. Hårleman och invigdes 1753. — Bland öfriga bygnader på Norrmalm, märkas *Teknologiska Institutet*, *Slöjdskolan*, *Akademien för de fria konsterna*, *Jernvägens centralstation* m. fl. — På Riddarholmen ligga många bygnader, som i forna tider tillhört medlemmar af Sveriges högre adel, men i våra dagar inrymma flere af våra offentliga verk. Så upptages en sida af Birger Jarls torg af det förr s. k. "Kungshuset", hvilket 1648 skänktes af Kristina till Carl Gustaf Wrangel och af honom genom ombygnad förvandlades till ett palats. Af hans arfvingar återköptes det efter den stora slottsbranden af kronan och var sedan under 57 år eller till 1754 Sveri-

ges konungaborg, hvaraf benämningen "Kungshuset" uppkom. Efter 1754 blef det inredt för några rikets kollegier och är i våra dagar lokal för Svea Hofrätt, Statskontoret, Kammarkollegium, samt Chartæ-Sigillatæ-kontoret. På motsatta sidan af Birger Jarls torg ligger *Riksarkivets hus*, som är uppbygdt af Riksrådet Grefve Fredrik Stenbock, och *Riksgälds-kontorets hus*, som i början af förra århundradet tillhörde Grefve Bengt Oxenstierna samt längre fram Furst F. W. Hessenstein. Dessutom finnas på Riddarholmen äfven *Frimurare-Ordens hus*, hvars hufvudbygnad skall vara uppförd af Schering Rosenhane efter ritning af de la Vallée, *Kammarrättens hus*, och *Sjöförvaltningens hus*, af hvilka det förra på 1600-talet egdes bland andra af Riksskattmästaren Gustaf Bonde, det senare af Riksrådet Per Sparre. På södra sidan af Riddarholmskyrkan ligger *Riksdagens hus*, egentligen sammanbyggt af tvänne, det gamla Hebbeska samt det i hvilket utskotten samt de ofrälse stånden under ståndsriksdagarne höllo sina öfverläggningar och derföre kallades Riksens Ständers hus. — Utom de offentliga byggnaderna utmärka sig äfven flere af de enskilda genom sitt läge, sin arkitektur eller sina historiska minnen. Bland dem märkas Barclayska huset vid Lilla Trädgårdsgaten, f. d. Fersiska palatset på Blasieholmen, Bondeska palatset vid Rosenbad samt Petersenska huset vid Munkbron, af hvilka det sista, utmärkt genom det ålderdomliga i sin stil, tillhört bland andra Kongl. Rådet Grefve Carl Piper. På höjderna af Södermalm, vid *Mosebacke*, synes högt öfver alla andra den Södra Teatern, både smakfull till sitt yttre och bekant framför allt genom den hänförande utsigt man från dess veranda har öfver hufvudstadens närmaste omgifningar.

Stockholm, brännpunkten för Sveriges politiska, literära och konstnärliga lif samt åtminstone en af hufvudorterna för vårt lands vetenskapliga arbete, eger inom sig flere *inrättningar för vetenskap och konst, tillämpningsskolor* samt *elementära undervisningsanstalter.* — Stockholm har visserligen ännu icke ett eget universitet, men det har åtminstone en vigtig del af ett sådant i det *Carolinska Mediko-Kirurgiska Institutet*, med afseende på lärarekrafter, samlingar och kliniker vårt lands förnämsta medicinska högskola. Institutet har först i vårt århundrade blifvit ordnadt till ett offentligt läroverk, eger nu 29 lärare och står under styrelse af samma kanslersembete som universiteten. Bland inrättningar stående mera direkt i vetenskapens och litteraturens tjenst märkas vidare *Svenska Akademien* inrättad af Gustaf III 1786 med uppgift att hägna Sveriges språk och vitterhet samt vårda dess fosterländska minnen, *Vetenskapsakademien*, som räk-

nar Carl von Linné bland sina stiftare, erhöll kunglig stadfästelse 1741 och har naturvetenskaperna till hufvudsakligt föremål för sin verksamhet, *Vitterhets-, Historie- och Antiqvitetsakademien*, inrättad 1753 af Lovisa Ulrika samt omorganiserad 1786 af Gustaf III, *Krigs-Vetenskaps-Akademien*, inrättad 1796, *Landtbruks-Akademien*, stiftat 1811, tillika genom sitt förvaltningsutskott ett styrande verk samt *Kongl. samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia*, bildadt af enskilda personer 1815, men nu stående under kungligt beskydd. Verksamma för konstens utveckling äro *Musikaliska Akademien*, som stiftades 1771 och sedan början af 1800-talet har under sin vård en undervisningsanstalt, det numera s. k. conservatorium, samt *Akademien för de fria konsterna*, som inrättades 1735 genom C. G. Tessin och redan länge haft under sin ledning ett läroverk för meddelande af undervisning i bildande konst. Såsom konstanstalter räkna vi äfven hufvudstadens *teatrar*, i främsta rummet *Kongl. Teatern*, som egentligen daterar sig från Gustaf III:s dagar, då i Jan. 1773 på det gamla Bollhuset uppfördes operan Thetis och Pelée. År 1782 flyttade den sin verksamhet till det nya palatset vid Gustaf Adolfs torg, och för närvarande eger, likasom äfven förut har varit händelsen, dess dramatiska afdelning en egen scen i f. d. Mindre Teaterns hus vid Lilla Trädgårdsgatan. — Af tillämpningsskolor, hvilka afse meddelande af yrkesbildning finnas flere inom Sveriges hufvudstad. De förnämsta äro: *Teknologiska Institutet*, som inrättades 1826 och meddelar undervisning åt dem, hvilka egna sig åt de industriella yrkena, *Slöjdskolan*, *Skogs-Institutet* å Kongl. Djurgården, stiftadt 1828, *Farmaceutiska Institutet*, Inrättadt 1845, *Veterinärinrättningen*, *Gymnastiska Central-Institutet* och *Navigationsskolan*. För den militära yrkesbildningen finnas *Kongl. Krigshögskolan* å Marieberg, *Kongl. Krigsskolan* å Carlberg samt *Kongl. Sjökrigsskolan*. — Den elementära undervisningen meddelas dels vid offentliga och privata *elementarläroverk*, dels vid flere olika slag af *folkskolor*. Af de offentliga elementarläroverken stå ett gymnasium samt 5 femklassiga och 2 tvåklassiga s. k. lägre elementarläroverk under den »Kongl. Direktionen för Stockholms stads undervisningsverk» och Nya Elementarskolan under en egen af Kongl. Maj:t förordnad styrelse. År 1870 tjenstgjorde vid dessa läroverk 70 ordinarie och 27 extraordinarie lärare och de besöktes vid årets slut af 1,925 lärjungar mot 1,560 år 1868, 1,466 år 1865 och 1,193 år 1860. De tjenstgörande lärarnes sammanlagda lön utgjorde förstnämnda år 162,654 rdr rmt. Af de många anstalterna för meddelande af folkundervisning

märkas isynnerhet de offentliga folkskolorna, hvilka äro 8 till antalet och stå under inseende af en egen öfverstyrelse. År 1870 tjenstgjorde vid dem 210 lärare och lärarinnor och de besöktes vid årets slut af 7,200 lärjungar, gossar och flickor, mot 6,063 år 1868, 4,288 år 1865 och 2,456 år 1862. Lärares och lärarinnors sammanlagda lön uppgick förstnämnda år till 118,702 rdr rmt. Öfriga anstalter för meddelande af den elementära undervisningen besöktes vid slutet af 1868 af ungefär 6,500 lärjungar. Förhållandet mellan antalet skolbesökande barn och hela antalet barn inom skoláldern utgjorde sagda år vid pass 78 proc. För danande af lärarinnor finnas tvänne seminarier, af hvilka det ena står under en särskild af Kongl. Maj:t förordnad direktion och är förbundet med en s. k. normalskola för flickor, det andra åter som afser bildande af lärarinnor för folkskolan, lyder under Stockholms stads konsistorium. — En läroanstalt, som äfven afser meddelandet af folkskolans bildning är *Institutet för döfstumma och blinda* vid Manilla å Kongl. Djurgården. Denna välgörenhetsinrättning, en af de förnämsta vårt land eger, grundades af Per Aron Borg och räknar såsom en af det allmänna understödd institution sin början från 1809. Det flyttades 1812 till Djurgården, der det nu eger egendomarne Manhem och öfra Manilla och der för några år sedan uppfördes den vackra och storartade bygnad i hvilken Institutet för närvarande är inrymdt.

Med afseende på Stockholms många *fattigvårds-* och *välgörenhetsinrättningar* märkes följande. Enligt Kongl. Maj:ts nådiga förordning om kommunalstyrelsen i Stockholm den 23 Maj 1862 tillkommer öfverstyrelsen för hufvudstadens allmänna fattigvård *fattigvårdsnämnden*, under hvilken lyda territorialförsamlingarnas 8 fattigvårdsstyrelser. Hos denna nämnd ligger styrelsen öfver stadens allmänna fattigvårdsanstalter såsom stadens Uppfostringsinrättning för värnlösa gossar, dess Arbetsinrättning, dess Allmänna Försörjningsinrättning, Militär-Försörjningsinrättning samt Sabbatsbergs fattighus. Under dess förvaltning stå äfven sedan 1864 de fastigheter, säkerhetshandlingar och andra tillgångar, hvilka äro anslagna för allmänna fattigvården inom församlingarna eller för hufvudstadens gemensamma fattigvård. På grund af särskilda föreskrifter stå likväl fortfarande under förvaltning af de 8 territorialförsamlingarnas fattigvårdsstyrelser åtskilliga testaments- och gåfvomedel till betydliga belopp. Fattigmedlen utgöras dels af anslag, dels af räntor å donerade kapital och fastigheter, dels ock isynnerhet af en stadens invånare pålagd allmän fattigvårdsafgift jämte fattighusafgift af hus och tomter. Fattigvårdsnämndens inkom-

ster för år 1870 uppgingo, enligt uppgifter grundade på kommunalberättelsen, till ett belopp af 932,186 rdr rmt, dess utgifter till 886,550 rdr rmt. Antalet underhållstagare utgjorde nämnda år högst 1,235, minst 1,215 fattighushjon samt högst 3,369 minst 1,633 utom hus boende fattiga. — Till den hjelp, som genom Stockholms allmänna fattigvård komma de behöfvande till del, få äfven läggas de betydande summor, hvilka till välgörande ändamål användas af hufvudstadens många fromma stiftelser, understöds- och pensionsinrättningar, som af den kommunala förvaltningen icke äro beroende. Dessa inrättningars sammanlagda utgifter uppgingo år 1870, med undantag för de pensionsinrättningar, till hvilka delägarerätt beredes genom afgifters erläggande, till ett belopp af 1,860,000 rdr, hvaraf ungefär 1,270,000 utdelades i form af pensioner eller underhåll in natura. Antalet underhållstagare var 23,164, af hvilka de flesta tillhörde Stockholms kommun. Till välgörenhetsinrättningar kunna också räknas Sparbanken, som vid 1870 års slut egde 42,292 delägare och ett sammanlagdt kapital af 8,343,070 rdr rmt mot 27,043 delägare och 4,950,526 rdr:s kapital vid slutet af år 1865, samt Allmänna Pantlåneinrättningen, som under qvinqvenniet 1866—1870 utgifvit 759,462 lån för ett kapital af 7,017,845 rdr rmt mot 710,822 lån för ett kapital 6,210,196 rdr under qvinqvenniet 1861—1865.

Den kommunala *sjukvården* öfvervakas af Stockholms stads *sundhetsnämnd*, under hvilken lyder tvänne stadsläkare samt 10 s. k. distriktsläkare i de särskilda territorialförsamlingarna. Utom stadens många sjukvårdsinrättningar finnas inom dess område flere allmänna sådana, hvilka af särskilda styrelser förvaltas. Bland dessa märkas *Kongl. Serafimer-Ordens Lasarett* å Kungsholmen, som öppnades 1752 med 8 sängar, men 1870 hade 280 sängar och under årets lopp emottog 2,154 patienter; *Allmänna Garnisonssjukhuset*, som uppfördes under de första 17 åren af Carl XIV Johans regeringstid på lämplig plats å Kungsholmen och der under år 1870 vårdades 1,611 patienter; samt *Hospitalet för sinnessjuke* å Konradsberg, ett palats uppfördt på en frisk plats utom Kungsholmstull. Dessa tre sjukvårdsinrättningars sammanlagda fastighetsvärde uppgick vid 1870 års slut till öfver 1,100,000 rdr rmt, hvaraf hospitalets för sinnessjuke utgjorde 500,000 rdr; deras sammanlagda kapitalbehållning utgjorde öfver 1 mill. rdr rmt, hvaraf nära 980,000 rdr tillhörde Kongl. Serafimer-Ordens Lazarett.

Stockholms *folkmängd* uppgick enligt 1870 års folkräkning till 136,016 personer, af hvilka 60,390 voro mankön och 75,626 qvinkön. Fördelade på de olika territorialför-

samlingarna, tillhörde 12,077 personer Storkyrko, 16,094 Clara, 11,830 Jakobs, 4,527 Johannis, 1,159 Skeppskolms, 17,748 Maria, 19,495 Catarina, 6,691 Kungsholms, 18,345 Ladugårdslands med Djurgården samt 13,533 Adolf Fredriks. Dessutom räknar Kongl. Mofförsamlingen 2,128 personer, Tyska 2,037, Finska 1,342, Mosaiska 965, Katolska 423 o. s. v. Rörande folkmängden i äldsta tider vet man ingenting med visshet, ehuru man med ledning af hvad man känner om Stockholms tidigare omfång och bebyggande kan sluta till, att denna folkmängd varit jämförelsevis ganska ringa. Enligt Öfverståthållaren Schering Rosenhanes årsberättelse af år 1663 uppgick antalet mantalsskrifne till 14,953 personer, adel och kronans tjenare oberäknade. För de sista 120 åren äger man tillförlitliga uppgifter, och förändringen i hufvudstadens folkmängd har derunder varit följande:

År	1750	53,502	personer.	År	1840	84,161	personer,
»	1800	75,517	»	»	1850	93,070	»
»	1810	65,474	»	»	1860	112,391	»
»	1820	75,569	»	»	1868	131,400	»
»	1830	80,621	»	»	1870	136,016	»

Denna tillökning i folkmängd har i allmänhet varit beroende af talrika inflyttningar, enär förhållandet mellan nativitet och mortalitet vanligtvis ställt sig så ofördelaktigt, att de lefvande föddas antal icke obetydligt understigit de dödas. Under de sista 8 åren, 1863—1870, har likväl förhållandet varit ett motsatt, emedan antalet födda i medeltal räknadt, öfverstigit antalet af döda med 378 för hvarje år. För år 1870 särskildt uppgick de föddas antal till 4,374, under det att de dödas utgjorde 4,176. Af de födda voro 2,688 af äkta och 1,686 af oäkta börd,

Hufvudstadens *handel* och *sjöfart* hafva under senare tider varit i ett jämnt fortskridande, ehuru naturligtvis ofördelaktiga konjunkturer understundom och för en tid kunna hafva utöfvat ett hämmande inflytande. Stadens läge och dess många ypperliga hamnar anvisa densamma handeln och sjöfarten såsom naturliga förvärfskällor. Genom Östersjön eger Stockholm tillfälle till deltagande i verldshandeln och Mälarens djupt in i landet gående vattenbasin möjliggör under en stor del af året förbindelsen med det mellersta Sveriges rika provinser. Dessa hafva likasom Norrland sedan länge tillhört Stockholms handelsområde och göra det ännu, ehuruväl i senaste tider Göteborg och Gefle synas hvar på sitt håll utöfva en dragningskraft tillräckligt stor att mana Stockholm till den yttersta ansträngning för att åt sig tillförsäkra hvad det ännu eger qvar. Genom järnbanor står

hufvudstaden i förbindelse med södra Sverige samt Norge och torde inom icke så lång tid genom den norra stambanans utsträckning till Gefle-Dala vägen samt byggandet af den beslutade bergslagsbanan å ena sidan komma närmare Norrland, å den andra närmare förenas med de rika järnmalmstrakter, hvilka sedan långa tider tillbaka tillhört dess handelsområde.

Enligt Öfverståthållareembetets sista femårsberättelse var år 1870 antalet af *handlande*, som idkade grosshandel eller försålde varor i bod eller från annat upplagsställe, 3,545 personer, hvaraf 1,961 män och 1,584 qvinnor, med en betjening af 2,376 personer, hvaraf 2,008 män och 368 qvinnor, och en sammanlagd bevillning i och för rörelsen af 73,384 rdr rmt, hvartill komma 50 utlänningar med en bevillning af 5,442 rdr. År 1865 var antalet af handlande, enligt samma källa, 2,207 personer med en betjening af 1,850 och en sammanlagd bevillning af 64,528 rdr. Antalet utlänningar var då 78 med en bevillning af 7,700 rdr. — Under loppet af år 1870 steg värdet af de från utrikes ort till Stockholm *införda* varor, med afdrag af infördt guld och silfver samt med inbegripande af de på nederlag upplagda varor, till 53,023,454 rdr rmt mot 42,799,488 rdr år 1865 och 35,503,028 år 1860. Värdet af *utförda* varor, med inbegripande af hvad från nederlag blifvit utfördt, utgjorde år 1870 17,452,044 rdr rmt mot 13,667,072 rdr år 1865 och 14,126,033 rdr år 1860. Tullen af inkommande utrikestrafiken utgjorde förstnämnda år 5,558,590 rdr, som betydligt öfverstiger införseltullen för de närmast föregående 6 åren, men deremot understiger den för åren 1861 och 1863. De förnämsta införselvarorna voro socker, kaffe, stenkol, vin och spritdrycker, väfnader m. m.; utförselvarorna voro isynnerhet stångjärn (921,224 centn.), plank och bräder (1,646,371 kub. fot) samt spanmål, särdeles hafre (1,663,011 kub.fot).— För år 1870 utgjorde de på Stockholms börs anmälda vexelsluten i främmande myntslag tillsammans en summa af 87,597,727 rdr rmt, som med ungefär 12 mill. öfversteg vexelsluten för åren 1868 och 1869, men med nära 10 mill. understeg dem af år 1864.

Om Stockholms *sjöfart* under de sista tio åren kan i allmänhet sägas, att den på utrikes ort blott i mindre mon stigit, under det att den på inrikes orter afgjordt vunnit i betydenhet. Följande uppgifter torde härvid kunna lemna en ledning för omdömet. Till Stockholm ankommo år 1870 från *utrikes* orter 1,561 fartyg med en drägtighet af 58,726 nyläster mot 1,252 fartyg af 51,537 nyläster 1865 och 1,600 fartyg af 52,311 nyläster år 1861. Från Stockholm afgingo år 1870 till utrikes orter 1,524 fartyg med en drägtighet af

54,012 nyläster mot 1,165 fartyg af 43,256 nyläster år 1865 och 1,364 fartyg af 37,317 nyläster år 1861. Till Stockholm ankommo under loppet af år 1870 från *inrikes* orter förpassningsfria och förpassade fartyg till ett antal af 10,429 med en lastdrägtighet af 134,055 nyläster, hvaremot under loppet af år 1865 uppgifna antalet uppgick till blott 4,959 med en lastdrägtighet af 63,654. Under år 1870 afgingo till inrikes orter 11,429 fartyg med en lastdrägtighet af 157,361 nyläster, då antalet år 1865 var blott 4,404 med en drägtighet af 56,457 nyläster. — Af de officiela uppgifter man eger på Stockholms skeppsrederirörelse, hvilka uppgifter likväl icke fullt öfverensstämma den ena med den andra, synes det vara otvifvelaktigt, att denna rörelse, för så vidt den afser redandet i kofferdifartyg, under de sista åren varit i en betänklig tillbakagång. Så uppgafs år 1860 antalet af seglande fartyg, tillhörande Stockholms rederier till 126 st. om 15,961 läster, men hade 1865 nedgått till 89 st. om 8,427 läster samt utgjorde 1870 blott 57 st. med ett lästetal af 4,238. Deremot har Stockholm sedan länge haft en stor ångbåtsflotta och i detta hänseende relativt till folkmängden stått framom de flesta städer i Europa. Ar 1870 utgjorde antalet af de i utrikes och inrikes sjöfart använda ångfartyg tillhöriga Stockholms rederier 100 st. om 1,089 nyläster och 2,520 hästars kraft.

Med afseende på *industrien*, hvarunder vi sammanfatta fabriker och manufakturer samt handtverkerier, har Stockholm sedan långa tider tillbaka intagit och behåller ännu den främsta platsen inom vårt land. Det gäller isynnerhet om hufvudstadens industri hvad som i allmänhet gäller om Sveriges, att den under de sista årtiondena gått ofantligt framåt i följd af lättade samfärdsmedel och en förnuftigare lagstiftning. Den har äfven under de senaste tio åren att döma efter officiela källor befunnit sig i tillväxt, ehuruväl under sista qvinqvenniet ogynsamma ekonomiska förhållanden i hela riket för en kort tid störande inverkat på dess utveckling. Detta lyckliga fortskridande afser industrien *i dess helhet*, under det att visserligen flere grenar af densamma gått tillbaka och många af dess idkare i följd af dåliga konjunkturer samt egna misstag gått under eller råkat i mindre goda ekonomiska omständigheter. — Ar 1870 funnos i Stockholm 314 i gång varande fabriker och manufakturinrättningar med 370 ägare, hvaraf 42 bolag, 6,003 arbetare samt ett tillverkningsvärde af 19,064,244 rdr rmt, hvilket utgjorde något öfver 20 procent af hela den svenska fabriksindustriens tillverkningsvärde för detta år. År 1865 var antalet af fabriker 327 med 338 ägare, hvaraf 47 bolag, 5,566 ar-

betare samt ett tillverkningsvärde af 17,589,373 rdr rmt. År 1860 åter funnos 319 fabriker med 319 ägare, 4,591 arbetare och ett tillverkningsvärde af 12,155,583 rdr rmt. Stockholms fabrikanter och manufakturister taxerades år 1870 i och för sin rörelse till en bevillning af 16,162 rdr rmt, eller ungefär 24 procent af den bevillning, till hvilken hela den svenska fabriksindustrien nämnda år var taxerad. De vigtigaste af fabrikerna i Stockholm voro år 1870 5 sockerbruk med ett tillverkningsvärde af 5,809,469 rdr rmt, 36 tobaksfabriker, hvilka tillverkade för 2,448,862 rdr, 56 mekaniska fabriker med ett sammanlagdt tillverkningsvärde af 1,830,132 rdr, 2 järngjuterier med ett tillverkningsvärde af 1,175,396 rdr, 11 garfverier, som tillverkade för 1,044,846 rdr samt dessutom 3 såpsjuderier, 2 sidenfabriker, 3 bomullsfabriker, 1 talgljusfabrik, 1 klädesfabrik, 2 stearinljusfabriker och ett porslinsbruk (vid Rörstrand) m. fl. — Antalet handtverkare utgjorde 2,393 personer, hvaraf 2,288 män och 105 qvinnor med 5,422 arbetare samt en bevillning i och för rörelsen af 27,076 rdr som något understeg den af år 1865, men uppgick till nära hälften af den bevillning rikets samtliga städer hade att utgöra. — Till nytta för handeln och den allmänna rörelsen finnes i Stockholm flere *bankinrättningar*, af hvilka märkas *riksbanken*, grundad af Johan Palmstruch år 1656 samt sedan 1668 öfdertagen af Rikets Ständer, *Stockholms Enskilda Bank*, *Stockholms Handelsbank*, samt *Skandinaviska Kreditaktiebolaget*. Till sjöfartens fromma finnes *Sjöförsäkringsaktiebolaget Neptun* med en sammanlagd försäkringssumma under femårsperioden 1866—1870 af nära 200 mill. rdr; hvaraf öfver 90 mill. ensamt för år 1870, samt *Stockholms Sjöförsäkrings-Aktiebolag* med en sammanlagd försäkringssumma under åren 1887—1870 af nära 142 mill., hvaraf öfver 60 mill. ensamt för år 1870.

Med afseende på *styrelse och förvaltning* står Stockholms stad med dess område under en särskild styresman, som har namn af *öfverståthållare*. Honom underordnad är, i dess egenskap af administrativ myndighet, *magistraten*, som består af 2 borgmästare och 13 rådmän och hvars göromål äro fördelade på 6 särskilda afdelningar. Kommunalförvaltningen i Stockholm är uppdragen åt 100 af kommunen utsedde *stadsfullmäktige*, hvilka, under Öfverståthållaren som ordförande, utöfva kommunens *beslutande* rätt i alla ärenden, som icke röra folkskolan eller kyrkan. Verkställighet och förvaltning tillhöra likväl icke stadsfullmäktige in corpore, utan de särskilda nämnder, som fullmäktige för sådant ändamål utse och hvilka äro drätselnämnden, sundhetsnämnden, fattigvårdsnämnden samt handels- och sjöfarts-nämnden. Dess-

utom utser fullmäktige bland sig ett s. k. berednings-utskott, som har att följa förvaltningen af stadens angelägenheter, framställa förslag, bereda ärendena till föredragning samt öfvervaka verkställigheten af fullmäktiges beslut. De under Stockholms stadsfullmäktige stående nämnders inkomster utgjorde år 1870, enligt uppgifter grundade på kommunalberättelsen, en summa af 4,032,967 rdr rmt, deras utgifter 4,392,166 rdr rmt. Dessa nämnders tillgångar uppgingo 1870 till 10,814,632 rdr rmt, deras skulder deremot till 8,497,223 rdr hvilket utvisar ett öfverskott af 2,317,409 rdr rmt.

Säkerheten och ordningen inom hufvudstaden vidmakthålles genom en polisstyrka af 8 poliskommissarier, 32 öfverkonstaplar, 274 konstaplar, alla lydande under Kongl. Poliskammaren eller Öfverståthållareembetet i polisärenden. Den af Kongl. Maj:t faststälda utgiftsstaten för poliskammaren samt polis- och nattbevakningen uppgick 1871 till en summa af 314,390 rdr rmt. Dessutom underhåller staden ett militärkompani af 105 man. Stockholms garnison under befäl af Öfverkommendanten och Kommendanten utgöres af Kongl. Topografiska kåren, Kongl. Svea Lifgarde, Kongl. Lifgardet till häst, Kongl. Andra Lifgarde, Svea Artilleriregemente, Fyrverkarekåren, Fortifikationen, Lifbeväringsregementet, Norska Gardet samt en regementskommendering på Långholmen, tillsammans något öfver 3,400 man utom befäl. Af dessa trupper, som till allra största delen äro värfvade, utgöra de tre garnesregementena den s. k. Lifgardesbrigaden. Garnisonen ligger förlagd uti kaserner dels på Kungsholmen, dels och isynnerhet på Ladugårdslandet. — Stockholm är äfven Kongl. Skärgårdsartilleriets hufvudstation, lydande under en egen stationsbefälhafvare. Manskapet utgöres dels af indelta sjötrupper, båtsmän, dels af värfvade, Kanonierkåren. De i tjenst varande båtsmännen samt kanonirerne äro förlagda i kaserner på Skeppsholmen, som dessutom inrymmer Skärgårdsartilleriets verkstäder och förråd. Till hufvudstadens trupper kunna äfven räknas, ehuru icke egentligen tillhörande arméen Stockholms Borgerskaps Militärkårer, hvilka likväl ej under senare år varit inkallade till aktiv tjenstgöring, samt Stockholms frivilliga Skarpskytte-Förening, hvars styrka 1870 utgjorde 1,773 man, indelade på 4 bataljoner,

I *kyrkligt* afseende utgör Stockholms stad ett eget område. Dess kyrkliga styrelse tillhör tvänne konsistorier nämligen Kongl. Hof-konsistorium samt Stockholms stads konsistorium. Under det förra, hvars præses är konungens öfverhofpredikant och hvars medlemmar äro de ordinarie hofpredikanterne samt pastorerne vid garnisonsförsamlingarna, lyda Hof-, Svea Lifgardes, Lifgardets till häst, Andra Lifgar-

dets, Svea Artilleriregementes och Skeppsholms församlingar samt Pontonierbataljon. Under det senare, som har Ärkebiskopen till præses, samt Pastor primarius till ordinarie præses, lyda de s. k. större församlingarna, hvilka äro S:t Nikolai eller Storkyrkan, Klara, Jakobs och Johannis, Tyska eller S:t Gertruds, Maria Magdalena, Katarina, Kungsholms eller Ulrika Eleonora, Finska eller Fredriks, Ladugårdslands eller Hedvig Eleonora och Adolf Fredriks församlingar. Alla dessa äro för öfrigt regala pastorat af första klassen. Dessutom lyda under Stockholms stads konsistorium flere s. k. mindre församlingar, hvilka endast omfatta särskilda inrättningar såsom Danviks Hospital, till hvilken äfven hör Sicklaö församling inom Stockholms län och Svartlösa härad, Borgerskapets enkhus, Stockholms Hospital för sinnessjuke å Konradsberg, Serafimer-Lasarettet, Allmänna institutet för döfstumma och blinda å Manilla, Frimurarebarnhuset å Kristineberg m. fl. till ett antal utaf 13.

Stockholms stad utgör med afseende på *val till riksdagen* en egen valkrets, som i öfverensstämmelse med riksdagsordningen är representerad i Första Kammaren af 4 och i den andra af 13 riksdagsmän,

Stockholms stads historia begynner först med Birger Jarls regering i Sverige. Det är väl troligt, att såsom sägen gått många redan i slutet af 1100-talet nedsatt sig på den holme, der staden sedan bygdes; men säkert är det dock, att den store jarlen först rätt insett både platsens militära vigt såsom “ett lås för Mälaren“ och dess för såväl inrikes som utrikes handel gynsamma läge. Hvad han börjat fortsattes under följande tider, och staden blef efter hand en ort, starkt befästad genom torn och murar och medelst broar och vindbryggor med fasta landet förenad, men innefattade länge ej mer än hvad som kallats staden mellan broarna. Magnus Ladulås bebygde Helgeandsholmen och Riddarholmen, det gamla Kedjeskär. På den förra lät han uppföra ett s. k. Helgeandshus eller hospital för fattiga och sjuka; den senare hvilken åtminstone till en del var skyddad af befästningar, gaf han åt de af honom omhuldade fransiskanerne eller gråbröderne, hvilka der fingo sitt kloster och sin kyrka samt gåfvo åt holmen det namn den behållit ända till långt fram i det 17:de århundradet. De s. k. malmarne voro ända till medeltidens slut till allra största delen obebygda. Södermalm, det s. k. Asöna, var länge mulbete för stadens kreatur; Norrmalm upptogs af en hög sandås. det gamla Brunkeberg, som brant stupade ned mot Norrström och på båda sidor var omgifvet af sjöar och moras. Skild från Malmen genom Näckströmmen, som då förenade Norrström med Ladugårdslandsviken, låg den s. k. Kepplinge. — sedan Blasieholmen, och längre åt norr ända upp til Brunnsviken sträckte sig öster om Brunkeberg en instängd kärrtrakt, som åtminstone för mindre farkoster var möjlig att befara. Här och der reste sig väl på malmarne mindre bygnader, på den norra i synnerhet sedan S:t Clara kloster af Magnus Ladulås blifvit grundadt; men härjande eldsvådor och kanske ännu mer frånvaron af allt skydd mot fienders anfall under tider, då Stockholm såsom rikets

vigtigaste befästade plats för sådana ofta var utsatt, hindrade ända till Gustaf Vasas dagar dessa trakters tätare bebyggande. Under 1500- och början af 1600-talet ökades småningom malmarnes befolkning och i början af Karl IX:s egen regering blef Norrmalm till och med en sjelfständig stad med egen magistrat och egne riksdagsombud. Detta förhållande upphörde likväl 1635, då både Norr- och Södermalm med Stockholms stad införlifvades och ställdes under dess styrelse samt erhöll sin första indelning och reglering af Stockholms stads förste öfverståthållare, den kraftfulle och duglige Klas Fleming. Trakten norr och nordost om Norrmalm fram emot Lilla Värtan tillhörde under medeltiden dels kronan, dels S:t Clara kloster, hvilket genom köp, byte eller såsom gåfva der erhållit flere hemman och lägenheter. I följd af reduktionen 1527 indrogos klostergodsen till kronan och af dess egor jämte kronan förut tillhörig jord inrättades tvänne kungsladugårdar under Stockholms slott. Frampå 1600-talet torde de hafva upphört och deras närmast staden liggande område afsöndrades efter hand genom donationer och förläningar åt enskilde, till dess att i slutet af 1630-talet en betydlig del af Ladugårdsgärdet blef åt staden upplåten. Den bebygdes mer och mer, till en början isynnerhet af kronans sjöfolk, och befolkningen var inom kort så stor, att Ladugårdslandet 1672 kunde såsom ett eget pastorat afskiljas från S:t Jakobs församling, till hvilken det förut hört. Äfven åt den motsatta sidan utvidgades under det 17:de århundradet stadens gränser, då den ö, som allt sedan Karl XI:s dagar kallats Kungsholmen lades till stadens grund. Under medeltiden var ön en bergig och skogbeväxt utmark, som åtminstone delvis tillagts klostren och af den begagnats bland annat till begrafningsplats, hvarföre också inom kort Munklägret blef öns namn. Af Gustaf I reducerad till kronan, blef den först på 1640-talet genom tvänne öppna bref af Drottning Kristina till staden upplåten samt sedan efter hand i sin närmast Norrmalm liggande del befolkad och bebygd, isynnerhet af handtverkare och manufakturister. Först hörande till Solna, räknades Munklägret från år 1643 till S:t Clara församling, men skildes snart derifrån genom en kongl. resolution af år 1671 och gjordes till ett eget pastorat. — Detta är, ehuru blott i hufvuddragen antydt, historien om den yttre tillväxten af Sveriges hufvudstad ända fram till våra dagar. Hvilka skickelser, sorgliga och glada, som den genomlefvat, hafva våra häfder mycket att tala om, åtskilligt att förtälja om, huru stundom af dess öde fäderneslandets eget berott. Här är ej plats att derom orda. Sin yttre drägt har Stockholm skiftat efter förändrade vilkor och förändrad smak. Under medeltiden och ännu längre var det till sitt utseende med sina torn och murar, sina höga sammangyttrade hus och krokiga gator, sitt mörker och sin smuts ungefär sådant som en stad under denna tid vanligen var och måste vara. Det klädde sig sedan i lysande palatser, som vittnade om den svenska adelns rikedom och Sveriges egen höga rang i verlden. Det bär i vår egen tid med några undantag vittne om ett stegradt och framför allt jämnare utbredt välstånd, som vill tillfredsställa de ökade anspråken på snygghet och trefnad och äfven i någon mon tillgodoser, hvad skönhetssinnet fordrar som sin rätt. Dess natur är lika leende, lika omvexlande, lika skön som den varit, och många, kanske de flesta af Europas städer få i detta fall, fastän rikare på minnen och rikare på prakt, stå långt tillbaka för Sveriges hufvudstad.

II.

Stockholms län.

Läge och gränser. *Stockholms län* innefattar den östra delen af Upland, det gamla Attundaland med Roslagen samt den nordöstra delen af Södermanland eller Södertörn. Det gränsar i vester till Upsala och Nyköpings län samt i norr, öster och söder till Östersjön, som utefter denna del af den svenska kusten har sin vidsträcktaste skärgård. Länet ligger emellan 58° 44′ och 60° 32′ nordlig bredd samt med beräkning af skärgården emellan 34° 51′ till 37° 8′ östlig längd från Ferro.

Areal och folkmängd. Länets största utsträckning från norr till söder är ungefär 20 mil, från öster till vester 4—9 mil. Dess areal utgör ungefär 64,652 qv.-mil, hvaraf 3,184 äro insjöar. Befolkningen var år 1870 131,244 personer, af hvilka 63,806 män och 67,438 qvinnor; den uppgick år 1850 till 114,643, år 1825 103,095 och 1800 till 96,280, hvilket utvisar en förökning i befolkningen af ungefär 34 procent sedan början af vårt århundrade. Befolkningens täthet var år 1870 2,135 personer på hvarje qv.-mil land.

Fysisk beskaffenhet. Stockholms län sönderfaller med afseende på sin natur i tvänne hvarandra temligen olika delar. Den ena, som upptager ungefär trefjerdedelar af länets hela areal och till hvilken hör Södertörn och kusttrakten af Upland, är ett af låga bergryggar eller åsar genomskuret, ofta leende landskap, som närmare kusten alltmer söndersplittras och antager skärgårdens karakter. Den andra, som innefattar trakterna närmast Upsala län samt sluttningen ned mot Mälaren, är i allmänhet ett slättland, här och der öfverkorsadt af bredare, med fattig skog beväxta åsar samt nära Mälaren likasom kantadt af flere ned mot sjön stupande branter. Medelhöjden öfver hafvet torde i det hela uppgå till emellan 100 och 200 fot. De förnämsta vattendragen hafva sitt aflopp i Östersjön och äro *Olandsån*, hvars

nedre lopp tillhör Frösåkers härad och som rinnande i nordlig riktning utfaller i Kallrigafjärden, *Skeboström* som är aflopp för flere sjöar och vattendrag inom Frösåkers, Närdringhundra och Lyhundra härader samt Väddö skeppslag och norrut genom Edeboviken utrinner i Gallfjärden, *Norrteljeviken*, som med sina många tillopp från Lyhundra, Sjuhundra och Långhundra härader samt Bro och Frötuna skeppslager bildar Roslagens förnämsta vattendrag samt *Åkersån*, till hvars flodområde höra delar af Långhundra, Seminghundra och Vallentuna härader samt Åkers skeppslag och som genom Tunaviken utfaller i Trälhafvet. Roslagens största sjö är *Erken* inom Lyhundra med utlopp i Norrteljeviken.

Näringsgrenar. Länets hufvudnäring är *åkerbruket*, som står högst inom de till Mälardalen hörande häraderna och i vissa delar af Södertörn, lägre i trakterna utefter kusten, der en i allmänhet svagare jordmån mindre lönar odlarens möda. Det har utan tvifvel under de sista qvinqvennierna varit i ett oupphörligt fortskridande och kan ej blott tillgodose det egna behofvet, utan lemnar äfven icke obetydligt till afsalu. Medelafkastningen af de förnämsta sädesslagen var under åren 1867—1870, utan afdrag af utsädet och i runda tal räknadt, 36,000 t:r hvete, 178,000 t:r råg, 88,000 t:r korn, 168,000 t:r hafre och 306,000 t:r potatis. För år 1870 var äringen af hufvudsädena rikast inom Sotholms härad af Södertörn. Äfven *boskapsskötseln* är stadd i utveckling, ehuru den egentligen blott vid de större egendomarna intager en högre ståndpunkt. Vid 1870 års slut underhöllos i länet 20,824 hästar, 8,988 oxar, 1,880 tjurar, 48,299 kor, 10,007 ungnöt, 44,346 får, 28 getter och 15,262 svin, hvarvid likväl bör tagas i betraktande såväl den lifliga omsättningen på Stockholm som den omständigheten, att kreatursstocken i följd af foderbrist undergick en betydlig minskning under åren 1868 och 1869. Länet har hushållningssällskap samt landtbruksskola på Djursholm i Danderyds socken. *Skogsbruket* är ännu för vissa trakter af länet en hufvudnäring, ehuru en länge fortgående sköfling och misshushållning minskat tillgången. Ännu finnes likväl i allmänhet tillräckligt qvar för behofvet och äfven till afsättning, som isynnerhet sker på Stockholm och Upsala. Enligt gjord beräkning skulle af länets hela egovidd 214,811 tunland vara åker och annan odlad jord, 134,160 tunland naturlig äng och 763,389 tunland skogbärande mark. — En annan vigtig näringsgren är *bergsbruket*, som bedrifves inom Frösåkers och Väddö härader af Upland samt Sotholms härad i Södertörn.

Ur 27 grufvor, belägna inom Valö, Börstils, Hargs, Söderby-Carls, Häfverö och Österhanninge socknar erhöllos år 1870 565,026 c:r järnmalm, hvaraf öfver 140,000 c:r från Herrängs malmfält inom Häfverö och nära 170,000 från Utö malmfält inom Österhanninge socken. Samma år tillverkades vid 3 masugnar 58,246 c:r tackjärn samt vid 5 begagnade verk och 14 härdar 57,785 centner stångjärn, det mesta af utmärkt beskaffenhet. — För vissa trakter af länet och i synnerhet för dem närmast hufvudstaden är *fabriksindustrien* af ganska stor vigt. År 1870 funnos inom Stockholms län 92 i gång varande verk och inrättningar med 127 ägare, hvaraf 19 bolag, 1,838 arbetare samt ett tillverkningsvärde af 4,156,670 rdr rmt. Af fabriker voro de förnämsta: sprit-export-aktiebolagets fabrik vid Rejmersholme i Brännkyrka socken med ett uppgifvet tillverkningsvärde af 1,300,000 rdr, klädes- och yllefabriken å Rejmersholme, hvars tillverkning i värde uppgick till 642,674 rdr, Gustafsbergs porslinsbruk i Vermdö socken med uppgifvet tillverkningsvärde af 507,176 rdr, Nyqvarns pappersbruk i Turinge socken, Södertelje oljefabrik, Södertelje mekaniska verkstad, stearinljusfabriken vid Alviken i Bromma socken samt Karta kalkbruk i Sorunda socken. Till fabriksindustrien hörande, ehuru icke i det föregående innefattad, är *bränvinstillverkningen*, hvilken inom länet synes vara i aftagande och 1870 bedrefs vid 6 brännerin, de flesta i Svartlösa härad, med en erlagd tillverkningsafgift af 163,656 rdr rmt. — Mycket vigtiga binäringar äro *fisket* och *sjöfarten,* hvilka, idkade i synnerhet i Roslagens skärgård, lemna åt flere socknars innevånare deras förnämsta uppehälle. År 1870 egde länet 398 fartyg och båtar öfver 3 nyläster, med ett sammanlagdt lästetal af 7,874, af hvilka 77 fartyg om 4,459 läster begagnades till utrikes sjöfart.

Af *samfärdsmedel* har länet en ganska stor rikedom, tjenande att underlätta förbindelsen mellan dess särskilda delar. Utom *landsvägar* med en sammanlagd väglängd af 200 mil finnas flere *kanaler*, hvilka ehuru jämförelsevis små äro gagneliga för rörelsen, såsom *Väddö kanal* mellan Bagghusfjärden och Ortalaviken, *Åkers kanal* mellan Garnsviken och Saltsjön, *Carlbergskanalen* mellan Ulfsunda- och Carlbergssjön, *Lillströms kanal* å Vermdön samt *Södertelje kanal* med sluss, hvarigenom man från Mälaren har en närmare utfartsväg till Östersjön. Genom länets södra del, Svartlösa och Öknebo härader, framgår en del af *vestra stambanan* med 8 stationer samt norrut genom en del af Danderyds skeppslag, Sollentuna, Vallentuna och Erlinghundra härader den *norra stambanan* med 6 stationer.

Indelning. Stockholms läns landsbygd utgjorde år 1870 enligt landshöfdingeämbetets berättelse 4,731 oförmedlade och 4,053 förmedlade mantal samt hade med inbegrepp af olika slags lägenheter ett sammanlagdt taxeringsvärde af 90,828,260 rdr rmt. Städerna voro satta till 29 mantal och deras taxeringsvärde utgjorde tillsammans 4,231,445 rdr rmt. Länets hela kronouppbörd gick 1870 till 962,453 rdr rmt. Från mantalspenningarnes erläggande voro befriade 56,855 personer. — I *kyrkligt* afseende är Stockholms län deladt emellan Upsala och Strängnäs stift, till det förra höra 8 prosterin samt delar af 2, till det senare 1 helt samt delar af det andra. Tillsammans innefatta de 69 pastorat jämte delar af 2 samt 115 socknar, inberäknade 12 kapellförsamlingar. Dessutom hör en socken, Siklaö, under Stockholms stads konsistorium. För den *civila* förvaltningen delas länet i 6 fögderin och 19 härader eller skeppslag lydande under landshöfdingeämbetet i Stockholm. *För lagskipningen* delas länet i 5 domsagor och 19 tingslag, hörande under Svea hofrätt. Dertill komma både med afseende på lagskipning och förvaltning länets 6 städer, af hvilka tvänne hafva en gemensam borgmästare. Hvad beträffar bergshanteringen tillhör länet 3:dje bergmästaredistriktet. Läkarestaten utgjordes vid slutet af år 1870 af 5 provincialläkare, 1 provincialkirurg, 2 stadsläkare, den ene i Norrtelje, den andre i Södertelje, bägge tillika lazarettsläkare, en lazarettsläkare i Östhammar och en i Hammarby samt 3 distriktsläkare. Länets sjukvårdsanstalter äro kurhuset, som är gemensamt för länet och Stockholms stad, Kongl. Serafimerlazarettet, Norrtelje, Östhammars och Södertelje lazarett samt Lövenströmska lazarettet i Hammarby socken. Länet har vidare 7 postkontor och 3 postexpeditioner; 7 tullkammare, och 11 elektriska telegrafstationer, af hvilka 2 äro öppna endast under sommaren, förutom järnvägstelegrafstationerna, som äfven äro för allmänheten tillgängliga. I *militäriskt* afseende höra till Stockholms län 243 nummer af Uplands regemente, 221 af Lifregementets Dragoner, 14 af Lifregementets Grenadierkår, alla tillhörande fjerde militärdistriktet, samt 607 båtsmän, lydande under Stockholms station.

Till **riksdagen** sänder länet 10 representanter, af hvilka 4 till Första och 6 till Andra kammaren.

Till Stockholms län höra följande härader och socknar inom Upland:

1. **Färentuna härad,** fordom kalladt Färentuna eller Svartsjö län, gränsar i öster till Sollentuna, i söder till Svartlösa, i vester till Selebo samt i norr till Trögds och Bro härader, de två första i Stockholms, det tredje i Nyköpings och de två sista i Upsala län. Häradet omgifves på alla håll af Mälarens fjärdar och består af en mängd i allmänhet fruktbara och väl odlade öar, bland hvilka de förnämsta äro Lofö, Ekerö, Munsö, Adelsö, Björkö och Svartsjölandet (den gamla Färingön). På öarna omvexla jämna slätter med dalgångar och skogbevuxna höjder ofta vid stränderna brant stupande i sjön. Det hela har prägeln af en vacker skärgårdsnatur. Rådande jordmånen är lera, här och der med ler eller sand blandad myll- eller mojord. Hufvudnäringen är öfver allt åker-, och ängsbruk jämte trädgårdsodling. Häradet hör i civilt afseende till länets första fögderi, i judicielt till Färentuna m. fl. häraders eller södra Roslags domsaga och i kyrkligt till Svartsjö prosteri inom ärkestiftet samt utgöres af följande 8 socknar jämte en under Drottningholms kungsgård hörande lägenhet, Tyska Botten hvilken i kyrkligt afseende tillhör Bromma socken af Sollentuna härad. — I alla häradets socknar finnas fornminnen och allt häntyder på, att trakten är en sedan urgamla tider odlad bygd. Sockennamnen hafva funnits långt tillbaka under medeltiden. Häradets tingsställe har sedan gammalt varit vid Svartsjö slott.

1. *Lofö socken* med Drottningholms slottskapell består af Lofön, Kärrsön, Fågelön, Kungshatt med flere holmar, och skiljes genom Nockebysund från Sollentuna, genom segelleden vesterut från Svartlösa härad, genom Tappströmmen från Ekerön samt genom Lambarfjärden från Svartsjölandet. Socknen är satt till 21⅛ m:tl förm., hvaraf 2 skatte och 19⅛ krono jämte flere lägenheter. Taxeringsvärdet var år 1870 2,297,000 rdr rmt, det mesta för kungsgården med tillhörande. Kyrkosocknens areal är 0,403 qv. mil hvaraf 0,149 qv. mil vatten. Befolkningen utgjorde år 1870 940 personer på 264 hushåll. Pastoratet är regalt af 3:dje klassen och pastors lön reglerad till 3,590 rdr rmt. På kyrkogården finnes en grafhög med obelisk rest af Gustaf III öfver hans båda lärare, Dalin och Klingenstierna. — Trakten är rik på minnen, i nyare tider knytande sig omkring Drottningholms slott, som ligger på östra stranden af Lofön vid det sund, hvilket skiljer den från Kärrsön. Drottningholm, stundom uppehållsort för den

kungliga familjens medlemmar, är tillika ett af de om sommaren mest besökta ställena kring hufvudstaden och står med densamma i förbindelse genom en liflig ångbåtstrafik.

Drottningholms kungsgård, i forna tider kallad Torfvesund, fick sitt nuvarande namn af Catarina Jagellonica, innehades under loppet af 1600-talet af flere furstliga och adliga personer såsom dr. Cristina d. ä., Carl Carlson Gyllenhjelm, enkedr. Maria Eleonora, Magn. Gabr. de la Gardie, Carl Gustaf och i slutet af århundradet af enkedrottning Hedvig Eleonora, hvilken lät bygga slottet efter ritning af Nikodemus Tessin. Under 1700-talet förskönades sjelfva slottet samt den kringliggande nejden af Adolf Fredrik och Lovisa Ulrika samt Gustaf III. Så tillkommo de stora i fransk och engelsk stil anlagda och med präktiga alleer försedda trädgårdarne med vattensprång och statyer, holmar och svandammar, Götiska tornet, samt lustslotten Kanton och Kina, det senare bygdt af Adolf Fredrik och skänkt åt hans gemål Lovisa Ulrika. Under konung Oscars regering undergick slottet en grundlig och väl behöflig restauration samt blef den näst Stockholms slott vackraste och dyrbaraste af Sveriges konungaboningar. Det inre med sina vackra trappor och vestibuler och sina praktfullt möblerade rum öfverensstämmer med det yttre. Väl äro många af de konstskatter, som slottet förut innehöll, nu förflyttade till Nationalmuseum, men ännu finnes mycket qvar värdt att uppmärksammas såsom kuriosa af många slag, taflor af gamla mästare, samt dess icke stora, men dyrbara bibliotek. Bredvid slottet finnas flere andra bygnader till hofvets förfogande. I närheten har uppstått en liten stad och längre bort ligger en mängd af vackra villor, der en del af hufvudstadens innevånare under sommaren har sin vistelseort. — Inom Lofö socken vid segelleden inåt Mälaren ligger ön *Kungshatt* med en vacker egendom af samma namn; vid ön knyta sig minnen från slutet af hedendomens tid i Sverige.

2. *Skå socken* intager den sydöstligaste delen af Svartsjölandet och skiljes genom Lambarfjärden och Lullhofssundet i öster och sydost från Lofön, genom Långtarmen i sydvest från Ekerön samt gränsar i norr och nordvest till Sånga. Socknens hemmantal är 26¼ förm., hvaraf 23⅛ skatte samt 3⅛ krono; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 412,600 rdr. Arealen är 0,233 qv. mil, hvaraf 0,071 qv. mil vatten. Folkmängden år 1870 var 572 personer på 133 hushåll. Socknen är i kyrkligt hänseende annex till Sånga.

3. *Sånga socken* utgör en del af Svartsjölandet, skiljes genom Långtarmen från Ekerön, och genom Löfsta- och Lambarfjärdarne från fastlandet samt gränsar i sydost till Skå och i norr till Färentuna och Hillersjö. Genom den norrifrån inträngande Hillersjöfjärden delas socknen i tvänne delar. Hemmantalet är $28\frac{9}{16}$ förm., hvaraf 16⅞ skatte och $11\frac{1}{16}$ krono; sammanlagda fastighetsvärdet var år 1870 satt till 632,400 rdr. Socknens areal är 0,301 qv. mil, hvaraf 0,077

är vatten. Folkmängden uppgick år 1870 till 762 personer på 125 hushåll. Tillsammans med Skå bildar Sånga ett regalt pastorat af 3.dje klassen med pastors lön reglerad till 4,440 rdr.

Trakten är ganska rik på gamla minnen. I sockenkyrkan ligger Stjernhjelm begrafven. Märkvärdigaste stället är *Svartsjö* kungsladugård, ett gammalt Folkungaättens gods, som skänktes till ärkebiskopsstolen, men år 1345 af K. Magnus Erikson utbyttes och förvandlades till kungsgård. Karl Knutson erhöll gården jämte Färingö och Loghö i förläning samt firade der sin dotter Kristinas bröllop med Erik Erikson Gyllenstierna. Gustaf Vasa bygde slottet, som fullbordades af Johan III, förstördes sedermera och bygdes upp igen, men har i våra dagar nästan intet qvar af sin forna härlighet. Det har varit enkesäte åt svenska drottningar och för öfrigt understundom bostad åt kungliga personer. Sorgliga minnen fästa sig äfven dervid; Erik XIV:s och Sturarnes historia har derom att förtälja. Den vidsträckta parken gömmer under en af Gustaf II Adolf planterad lind en marmorgrupp, föreställande hjeltekonungen och hans vän, den store rikskansleren.

4. *Färentuna socken* innefattar det nordvestra hörnet af Svartsjölandet, gränsar i öster till Hillersjö och i söder till Sånga samt omgifves af Brofjärden och Norrsundet i norr och nordvest och skiljes i vester genom Långtarmen från Munsö. Hemmantalet är 23⅛ förm., hvaraf 17⅝ skatte, 2 krono och 3½ frälse. Sammanlagda fastighetsvärdet var år 1870 507,000 rdr. Socknens areal är 0,264 qv.-mil, hvaraf 0,080 är vatten. Folkmängden för år 1870 var 677 personer på 142 hushåll. Färentuna utgör tillsammans med Hillersjö ett regalt pastorat af andra klassen och pastors lön är reglerad till 4,500 rdr rmt. — Socknen är sannolikt den äldsta på ön och har då i forna tider omfattat hela Svartsjölandet.

På sandåsen norr om Kungsberga by finnas lemningar af en byggnad, som varit uppförd af tegel och gråsten, 35 alnar lång, 20 alnar bred, och som haft ett torn i ena hörnet med 12 alnars genomskärning. Sannolikt är det Magnus Ladulås slott.

5. *Hillersjö* (eller *Hilleshögs*) *socken*, upptagande nordöstra hörnet af Svartsjölandet, omkring Hillersjö- och Ventholmsvikarne, gränsar i söder till Sånga och i vester till Färentuna samt omgifves af Löfsta- och Bro-fjärdarne i öster och nordost. Hemmantalet är 12⅝ förm., hvaraf 9¾ skatte samt 2⅞ krono; sammanlagda fastighetsvärdet var år 1870 satt till 293,900 rdr rmt. Arealen är 0,214 qv.-mil, hvaraf 0,091 vatten. År 1870 var folkmängden 392 personer på 78 hushåll. I kyrkligt hänseende är socknen annex till Färentuna.

Af gårdar i socknen märkes *Ventholmen*, gammal kungsgård, som hört till Hedvig Eleonoras förläningar och för öfrigt i Sveri-

ges nyare historia är känd såsom den plats, der Erik XIV först mötte sin broder Johan efter den senares lösgifvande ur fängelset.

6. *Ekerö socken* innefattar Ekerön och den dermed i nordvest sammanhängande Kersön, Lillön i sydvest samt Gällstaön m. fl. mindre holmar i öster och söder. Hit hör äfven $\frac{1}{2}$ mantal Bockholmssätra, ehuru beläget inom Salems socken af Svartlösa härad i Södertörn. Socknen skiljes i norr genom Långtarmen från Svartsjölandet och genom Tappströmssundet från Lofön; i vester utgöres gränsen af södra Björkfjärden och i söder skiljes socknen genom Bockholmssund och Ekeröfjärden från fasta landet. Genom Kersön och Ekerön går i riktning från nordvest till sydost en med barrskog beväxt rullstensås med fortsättning inåt Södertörn, och längst i söder ligga flere enstaka i sjön brant stupande höjder. Hemmantalet är $40\frac{1}{16}$, förm., hvaraf $8\frac{1}{4}$ skatte, $1\frac{1}{16}$ krono och $30\frac{3}{4}$ frälse och fastighetsvärdet var år 1870 satt till 1,082,000 rdr rmt. Arealen är 0,693 qv.-mil, hvaraf 0,276 vatten. Folkmängden uppgick år 1870 till 1,031 personer på 219 hushåll. Socknen utgör i kyrkligt afseende ett tredje klassens konsistoriela pastorat med pastors lön reglerad till 3,280 rdr rmt. — Den förnämsta sockenvägen går norrut längs åsen till Munsö samt österut öfver Tappströms bro till Lofön. Ekerön fordom Aekrö eller Askanäs, hörde under medeltiden till Öfra Törs, sedan Svartalöts, nu Svartlösa härad i Södermanland. Ön har en ovanlig rikedom på fornminnen, runstenar och grafhögar och vid flere orter äro fästade minnen från Sveriges medeltid. Kyrkan, bygd af sten och försedd med ett högt torn, ligger vid Ekeröns södra strand synlig från stora segelleden; hon har ett grafkor för Lindsköldska slägten, ett för den Gripenstiernska samt en grafsten öfver Dionysius Beuræus.

Bland socknens herresäten märkes *Ekebyhof* på sydöstra delen af ön. Godset är grundadt i början af 1600-talet af Cl. Horn och såldes af honom till C. G. Wrangel, som skref sig herre till Ekebyhof. Det har uppkommit genom sammanslagning af Ekeby och Hofgården, hvartill senare kom Gälestad 4 mant. Hofgården och Gälestad tillhörde en tid Sten Sture d. ä., som 1472 afträdde dem åt kronan i vederlag mot Gripsholm. Ekebyhof eges nu af exel. frih. A. E. Ihre — Nära Norrsundet, som skiljer Ekerön från Lillön, ligger *Stafsund*, som en tid tillhört C. G. Wrangel, men sedan kom till Erik Lindsköld, hvilken grundlade säteriet och sjelf kallade sig grefve till Stafsund. Godset tillhörde sedan många adliga slägter och egdes under förra delen af vårt århundrade af exel. grefve Rosenblad. Det tillhör nu öfversten frih. Klinkovström. — Vid Långtarmen ligger *Kersö*, ett gods, som på 1500-talet tillhörde Danviks hospital, sedermera gafs åt Dionysius Beuræus, men återgick till hospitalet igen. På 1600-talet kom Kersö genom byte till Johan Skytte och efter honom till Kristoffer Gyllenstierna, som öfverlät det till Joel Gripenstierna, i hvilkens slägt det sedan un-

der länga tider förblef. — På Lillön ligger det ståtliga och vackra *Kaggeholm*, synligt långt ut på Björkfjärden. Det bebygdes af riksmarsken Lars Kagg, efter hvilkens död godset tillhört bland andra Erik Lindsköld.

7. *Munsö socken* utgöres af Munsön, som i söder sammanhänger med Kersön, gränsar i söder till Ekerö socken och i norr till norra Björkfjärden samt skiljes i öster genom Långtarmen från Svartsjölandet och i vester genom Svinsundet och Hofgårdsfjärden från Adelsön. Hemmantalet är 27¼ förm., hvaraf 3¼ skatte, 1 krono och 23 frälse. Fastighetsvärdet för år 1870 var 515,500 rdr. Socknens areal är 0,408 qv.-mil, hvaraf 0,194 qv. mil vatten. Folkmängden år 1870 var 628 personer på 162 hushåll. Socknen är ett tredje klassens konsistoriela pastorat och pastors lön reglerad till 2,470 rdr rmt. Sockenkyrkan är en af de få rundkyrkor, som finnas inom Upland.

Bland gårdar inom socknen märkes *Bona*, frälse säteri med underlydande. Stället hette först Munsö och gafs af Sverker Carlson åt ärkebiskopen i Upsala och tillhörde kyrkan till reformationstiden. I nyare tider har det haft flere egare, bland andra reduktionshjelten Jakob Gyllenborg i slutet af 17:de århundradet. I början af 1700-talet gjordes egendomen till fideikomiss af en bland de gamle tappre karolinerne, general Johan Gjertta, som kallade sig friherre till Bona och herre till Skälby, samt öfvergick efter hans död till brodren Christian, hvilkens efterkommande ännu i dag innehafva fideikommisset. — En annan gammal sätesgård är Söderby, hvilken nämnes redan i början af 1400-talet såsom besuten af frälsemän.

8. *Adelsö socken* består af Adelsön samt Björkön och Kurön jämte smärre öar och skär och omgifves af norra Björkfjärden i norr, södra Björkfjärden i söder, Prestfjärden i vester samt Svinsundet och Hofgårdsfjärden i öster. Hemmantalet är $19\frac{1}{16}$ förm., hvaraf $14\frac{1}{2}$ skatte, $\frac{1}{16}$ krono och $4\frac{1}{2}$ frälse; fastighetsvärdet för år 1870 var 488,500 rdr rmt. Arealen är 0,942, hvaraf 0,677 qv. mil äro vatten. Folkmängden år 1870 var 638 personer på 167 hushåll. Socknen är ett tredje klassens konsistoriela pastorat och pastors lön reglerad till 2,230 rdr rmt. — Adelsö, det gamla Alsnö, hörde i slutet af medeltiden till Trögds härad. Adelsön och Björkön äro ovanligt rika på fornminnen såsom runstenar, grafhögar och bautastenar. På den förra finnas, vid Hofgårdens by, ruiner efter det under folkungatiden berömda Alsnö. Björkön är till hela sin norra hälft alldeles öfversållad af grafhögar och torde vara den på fornminnen rikaste plats i Svea land. På den nordvestra kusten ligger den s. k. “svarta jorden“, utan tvifvel en qvarlefva af en genom lågorna förhärjad köpstad, som den allmänna folktron, i våra dagar understödd af en noggrannare vetenskaplig forskning, ansett hafva varit det gamla hedniska Birca. Nära derintill finnas vackra lemningar efter en vidsträckt, med tre ingångar försedd ringmur, omgifvande ett högt

berg, på hvilket efter 1830 års jubelfest restes en minnesvård öfver Ansgar, kristendomens förste förkunnare i det hedniska Sverige.

Toffta på Adelsö, nu by, var under medeltiden ett gammalt adligt gods, hvars egare en tid var riksmarsken Karl Ulfson (Sparre). Sedan kom det till riksdrotsen Krister Nilsson (Vasa) och såldes af honom till Karl Knutson, hvilken 1441 skref sig till Toffta.

II. **Sollentuna härad** gränsar i söder och sydvest till Svartlösa och Färentuna härader, i vester till Bro härad af Upsala län, i norr och nordost till Erlinghundra och Vallentuna härader samt i öster till Stockholms stad och Danderyds skeppslag. Det omgifves i söder och vester af sjön Mälarens fjärdar och sund. Häradet är i allmänhet ett småkulligt land utan några större jämna slätter och med inga betydliga höjdplatåer. I vestra delen finnes ett höjdparti, här och der brant stupande ned i Mälaren och i öster sträcker sig en rullstensås genom Eds och Sollentuna socknar utefter vestra stranden af sjöarne Norrviken och Edsviken i sydostlig riktning ned mot Ulriksdal och så vidare mot Stockholm. Landets medelhöjd är 50—100 fot och med några få undantag resa sig bergen icke mer än 50—60 fot öfver kringliggande mark. I allmänhet äre höjderna bevuxna med barrskog. Häradet utmärker sig, isynnerhet i sin sydliga del, likasom i allmänhet hela trakten närmast norr om hufvudstaden, genom sin stora rikedom på den bergart, hvilken fått namn af “Stockholmsgranit“ och som har en mycket vidsträckt användning såsom grund- och byggnadssten. — Bland sjöar märkas Edsviken, hvars norra del ligger inom häradet och egentligen är en fortsättning af Saltsjön, samt Norrviken, som genom Edsjön och Oxundasjön utgjuter sig i Skarfven. Med afseende på jordmånen upptages nästan lika mycken areal af berg och krosstensgrus som af ler- sand- och torfaflagringar. I det hela är åkerjorden af god beskaffenhet och består af lermylla på ler- och mergelbotten, på vissa ställen mer eller mindre uppblandad med sand. Hufvudnäringar äro ängs- och åkerbruk samt trädgårdsodling, boskapsskötsel, samt något skogsbruk. Häradet hör i civilt hänseende till länets första fögderi, i judicielt till Färentuna m. fl. häraders eller södra Roslags domsaga och i kyrkligt till vestra Roslags prosteri inom ärkestiftet samt innefattar följande 5 socknar. Tingstället är vid Barkarby i Jerfälla socken. — Häradets alla socknar, hvilkas namn gå långt tillbaka i medeltiden, äro utmärkta för sin rikedom på fornminnen, såsom runstenar, grafhögar, kummel och stensättningar.

1. *Bromma socken* utgöres af häradets sydligaste del, omgifves i sydvest, söder och sydost af Mälarens sund och

fjärdar, Nockebysund, Klubbfjärden, Tranebergssund och Ulfsundasjön samt gränsar i norr och nordost till Spånga och Solna socknar. Hemmantalet är $27\frac{3}{8}$ förm., hvaraf $8\frac{1}{8}$ skatte, $1\frac{1}{4}$ krono och 18 frälse; sammanlagda fastighetsvärdet för år 1870 var 1,290,100 rdr rmt. Socknens areal är 0,248 qv.-mil, hvaraf 0,033 äro vatten. Folkmängden uppgick år 1870 till 740 personer på 169 hushåll. Socknen är ett tredje klassens regala pastorat med pastors lön reglerad till 3,720 rdr. — Den förnämsta vägen är den, som från Kungsholmen öfver Tranebergs bro går genom socknen till Nockeby bro och vidare till Drottningholm. Kyrkan, som är rundkyrka, är till en del gammal samt försedd med epitafier och grafkor; bland de senare märkas det Hjärneska grafkoret invid kyrkan, hvilorum för den berömde Urban Hjärne samt flere af hans anförvandter.

Bland gårdar i socknen märkes *Ulfsunda*, vackert frälsesäteri vid en vik af Ulfsundafjärden. Den nämnes såsom bebodd i början af 1400-talet under Eriks af Pommern regering. I nyare tider kom den i Lennart Torstensons hand samt egdes sedermera af hans son riksrådet Anders Torstenson och derpå af dennes son öfverste Torstenson, som skref sig grefve till Ulfsunda. Godset har sedan tillhört flere olika familjer och eges nu af friherrinnan E. Åkerhjelm. — *Åkeshof*, f. d. Nockeby, grundades af Åke Axelson Natt och Dag i midten af 1600-talet, har sedan tillhört ätterna Bjelkenstierna och Stiernkrona samt eges nu af friherrinnan C. von Friesendorff.

2. *Spånga socken* gränsar i sydvest till Mälaren, i nordvest till Jerfälla, i norr till Sollentuna, i öster till Edsviken och Solna samt i sydost till Bromma. Hemmantalet är $52\frac{1}{40}$, förm., hvaraf $16\frac{3}{20}$ skatte, $11\frac{1}{2}$ krono och $24\frac{3}{8}$ frälse; fastighetsvärdet var år 1870 satt till 1,480,476 rdr rmt. Arealen är 0,456 qv.-mil, hvaraf 0,032 vatten. Folkmängden år 1870 var 1,418 personer på 351 hushåll. Socknen utgör tillsammans med sitt annex Jerfälla ett andra klassens konsistoriela pastorat med pastors lön reglerad till 4,530 rdr. rmt. Genom östligaste hörnet af socknen går järnväg norrut samt landsvägen mellan Stockholm och Upsala, i vester landsvägen mellan Stockholm och Vesterås. — Vid kyrkan finnes ett grafkor för slägten Bonde, i hvilket bland andra ligger begrafven riksskattmästaren G. Bonde.

Af de många gårdarne i socknen märkes *Hesselby* frälsesäteri med underlydande, gammal sätesgård från medeltiden, som från 1400-talet delvis tillhört slägterna Cruus, Natt och Dag, Bjelke och Gyllenhielm. Under 1630-talet inköptes gården af riksrådet Carl Bonde, hvars son riksskattmästaren Gustaf Bonde uppförde manbyggnaden och förskönade stället. Riksskattmästarens son, Carl, blef upphöjd i grefligt stånd och kallade sig grefve till Björnö och friherre till Hesselby. Godset hörde sedan i långa tider till den Bondeska slägten, tills det först i våra dagar efter exel. grefve

G. Trolle-Bondes död såldes till grosshandlaren C. G. Cervin, som nu är ställets egare och på dess försköning och förbättring nedlagt stora kostnader. Hesselby är för närvarande ett bland de större godsen i närheten af hufvudstaden.

3. *Jerfälla socken* gränsar i vester till Löfstafjärden och Görväln, i norr till Ed, i nordost till Sollentuna samt i söder och sydost till Spånga. Nuvarande mantal äro 29¼ förm., hvaraf 2⅛ skatte, ⅛ krono och 27 frälse; fastighetsvärdet år 1870 var 1,055,187 rdr. rmt. Arealen är 0,490 qv. mil, hvaraf 0,092 vatten. Folkmängden uppgick år 1870 till 956 personer på 245 hushåll. I kyrkligt afseende är socknen annex till Spånga. Genom socknen går landsvägen mellan Stockholm och Vesterås. — På kyrkogården finnes en minnesvård öfver riksgrefvinnan Horn, Fredrik I:stes sista fru, efter konungens död gift med riksrådet Barck.

Af gårdarne äro de förnämsta *Viksjö*, *Skälby*, *Säby*, *Jakobsberg* och *Görväln*, alla frälsesäterier, som under de sista tvänne seklen tillhört flere bland våra adliga slägter. Görväln, belägen nära fjärden af samma namn, har en åbyggnad af sten, uppförd af hertig Adolf Johan, som innehade gården.

4. *Sollentuna socken* omgifves i sydvest af Spånga och Jerfälla, i nordvest af Ed, i nordost af Fresta samt i öster af Täby och Danderyd. Socknen ligger omkring den södra delen af sjön Norrviken samt den norra af Edsviken. Hemmantalet är 39¼ förm., hvaraf 10 skatte, ½ krono och 28¾ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet för år 1870 var 1,080,500 rdr. Arealen är 0,498 qv. mil, hvaraf 0,048 qv. mil vatten. Folkmängden utgjorde år 1870 1,023 personer på 235 hushåll. Socknen är annex till Ed. — Genom socknen går landsvägen mellan Stockholm och Upsala samt den norra stambanan med station i Rotebro. Från Edsberg vid nordligaste ändan af Edsviken är under sommaren liflig ångbåtsförbindelse med hufvudstaden.

Den förnämsta gården inom socken är *Edsberg*, frälse säteri med underlydande, beläget vid Edsvikens norra strand. Godset är betydligt och egdes under slutet af 1600-talet af slägten Oxenstierna. På 1750-talet inköptes egendomen af öfverståthållaren frih. Rudbeck och har alltsedan tillhört hans familj. Den eges nu af kammarherren frih. R. Rudbeck. Åbygnaden omgifves af park och trädgård. — *Sollentunaholm* vid stranden af Norrviken, innehades för kort tid sedan af den adliga familjen Rudbeck, men är nu såld.

5. *Eds socken* innefattar den nordligaste delen af Sollentuna härad. Utefter den vestra gränsen går stora segelleden till Upsala från Görväln genom Stäkessund till Skarf-

ven. I söder stöter socknen till Jerfälla och Sollentuna, i öster till Hammarby och i norr till Norrsunda. I södra delen af socknen ligger Edsjön, hvars vatten har sitt utflöde i Oxundasjön på gränsen mellan Eds samt Hammarby och Norrsunda socknar. Hemmantalet är 27¼ förm., hvaraf 7⅝ skatte, 3¾ krono och 15⅜ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet var år 1870 satt till 630,800 rdr. Arealen är 0,292 qv. mil, hvaraf 0,068 är vatten. Folkmängden uppgick år 1870 till 770 personer på 179 hushåll. Socknen utgör tillsammans med sitt annex Sollentuna ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 4,055 rdr rmt. — I sydvestra hörnet går landsvägen till Vesterås fram mot sundet vid Stäket, längst i sydost åter landsvägen till Upsala. Norra stambanan sträcker sig genom en liten del af socknen, invid hvars östra gräns, men inom Hammarby, ligger Väsby station.

Bland gårdar märkes *Runsa*, längst i norr vid Skarfven, 4 mantal frälse säteri med underlydande, ett mycket gammalt gods, som både före och efter reduktionen tillhörde slägten de la Gardie, senare riksrådet gr. H. H. v. Liewen, i början af 1740-talet presidenten Strömfelt samt derpå amiralen Ankarkrona, hvars enka gjorde det till fideikommiss för brorsonen. Godset är ännu tillhörigt Ankarkronska slägten. Nära gården finnas lemningar efter en borg. — Vid östra stranden af Edsjön ligger *Antuna* samt vid Mälaren gården *Sätra*.

III. **Danderyds skeppslag** gränsar i söder och sydvest till Stockholms stads område, i vester till Sollentuna och i norr till Vallentuna härad, i nordost till Åkers skeppslag, samt för öfrigt i öster och söder till Saltsjön, hvarigenom den skiljes från Svartlösa härad och Vermdö skeppslag. Liksom Sollentuna härad är äfven denna trakt ett kuperadt land utan större slätter eller betydligare bergshöjder. Men det hela bär i högre grad skärgårdens natur och utgöres till en del af öar och skär eller af långsträckta kustremsor, som i forna tider genom hafvet varit afskilda från fastlandet. Öfverallt finnas höjder och berg, ofta skogbevuxna och i synnerhet vid sjön brant sluttande, men endast undantagsvis uppnående en höjd af 100—150 fot. Den finkorniga graniten, som i dessa nejder har en vidsträckt utbredning, framträder här rikligt såsom i Danderyds och Lidingö socknar. Bland sjöar märkas i nordvest den södra delen af Vallentunasjön, som har sitt aflopp i Norrviken ock vidare i Mälaren samt Ormgårds- och Rönningesjöarne, hvilka utrinna i Saltsjön. Från den sista tränga åt norr och nordvest djupt in i landet en hel mängd fjärdar, såsom Askrikefjärden med Stora Värtan samt Lilla Värtan, som genom Stocksund står i förening med Edsviken. — Åkerjorden är i allmänhet god-

ırtad och består af lermylla på ler och mergelbotten, här ›ch der blandad med sand. Hufvudnäringarna äro åker- och ıngsbruk, trädgårdsodling, boskapsskötsel och skogsbruk, hvarill kommer för hela skeppslaget i mer eller mindre mon iske och sjöfart. Häradet hör i civilt afseende till länets örsta fögderi, i judicielt till Färentuna m. fl. häraders eller ödra Roslags domsaga och i kyrkligt till östra Roslags proteri inom ärkestiftet samt innefattar 5 socknar, hvartill komma delar af Fresta och Vallentuna kyrkosocknar, i jordeboken upptagna inom Täby socken af Danderyds skeppsag. Häradets tingställe är vid Ensta i Täby socken. — Trakten är rik på fornminnen af alla slag, i synnerhet inom Täby socken vid stränderna af Vallentuna sjön.

1. *Solna socken* gränsar i sydost och söder till Stockholms stads område, i sydvest till Bällsta sund och Ulfsundasjön, hvilka vatten skilja den från Bromma, i nordvest till Bromma och Spånga samt i nordost till Stocksund och Edsviken, som skiljer den från Danderyd. Till en del inom socknen ligger den natursköna Brunnsviken, hvars stränder för öfrigt tillhöra Stockholms stad. Hemmantalet är $17\frac{3}{4}$ förm., hvaraf $9\frac{1}{4}$ krono och $8\frac{1}{2}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet uppgick år 1870 till 2,500,286 rdr rmt., hvaraf det mesta för kronan tillhörig jord och andra fastigheter. Arealen är 0,200 qv.-mil, hvaraf 0,026 qv. mil vatten. År 1870 uppgick folkmängden till 1,446 personer på 362 hushåll. Solna och Ulriksdals slottskapell äro i kyrkligt afseende prebende för slottspastorn vid Carlberg och tillsättes af Kongl. M:t. Pastors lön är reglerad till 4,400 rdr. Den i många afseenden och särskildt genom sin bygnadsstil och sina väggmålningar märkvärdiga sockenkyrkan härleder sig åtminstone till en del från kristendomens äldsta tider; kyrkogården gömmer stoftet af flere bland våra minnesvärde män. I nordost ligger Stockholms stads nya och vackra kyrkogård, invigd 1827 af Wallin, hvars grafvård är en af de vackraste i denna de dödas lägerstad. Bredvid ligger den judiska församlingens kyrkogård. — Genom socknen går landsvägen till Upsala och i samma riktning norra stambanan med station vid Järfva,

Bland märkvärdiga ställen inom socknen märkes *Carlberg*, beläget i en vacker nejd vid Carlbergssjön. Det anlades af riksamiralen Carl Carlson Gyllenhjelm och tillhörde sedan rikskansleren Magnus Gabriel de la Gardie, som betydligt tillökade slottet och förskönade omgifningen. Vid reduktionen indrogs gården till kronan och beboddes sedan af drottning Ulrika Eleonora d. ä., som här afled. I slutet af 1700-talet utvidgades bygnaden och blef 1792 lokal för den nyinrättade krigsakademien, som det ännu fortfar att vara, sedan akademien till krigsskola blifvit förvandlad. Slottet består nu af en gammal midtelbygnad med hög trappa åt sjön samt

tvänne långsträckta flyglar af yngre datum. Bakom slottet ligger en vacker och vidsträckt park med en minnesvård öfver den vid Leipzig fallne major von Döbeln och ett mindre med kollonad försedt tempel, som fordom inneslutit en byst af Carl X Gustaf. — Nordost från Carlberg vid stranden af Brunnsviken ligger det vackra lustslottet *Haga*, som var Gustaf III:s verk och under de senare åren af hans regering hans käraste uppehållsort. De hufvudbyggnader, som der finnas, äro endast sommarpaviljoner, men Gustaf lade i närheten grunden till ett stort slott, hvilket i brist af medel aldrig hann uppföras och af hvars vidsträckta grundvalar endast återstå delvis med skog öfverväxta ruiner. Parken är mycket vidsträckt, men mindre väl underhållen; de förra kanalerna äro igengrundade efter Brunnsvikens sänkning och stället bär nu en viss prägel af förfall oaktadt sin oförlikneliga skönhet. — Längre bort vid Edsvikens vestra strand ligger *Ulriksdal*, kungligt lustslott och konung Carl XV:s sommarresidens. Det anlades af den bekante Jakob Pontusson de la Gardie under namn af Jakobsdal, beboddes sedermera af hans son Magnus Gabriel de la Gardie och dennes gemål Marie Eufrosyne, såldes derpå till drottning Hedvig Eleonora och skänktes af henne till prins Ulrik, Carl XI:s son, af hvilken slottet fått sitt namn. I början af vårt århundrade beboddes det af enkedrottning Sofia Magdalena, som här dog 1813. Längre fram uppläts det till invalidhus, men har i våra dagar ånyo blifvit konungaboning samt af Carl XV på alla sätt förskönadt. Slottet, som består af hufvudbygnad med vidhängande flyglar, inrymmer konungens enskilda mycket dyrbara samlingar och omgifves rundt omkring af vackra parkanläggningar. På en kulle helt nära invid sjön ligger slottskyrkan, uppförd i holländsk renaissansstil efter ritning af Scholander. — Bland andra ställen inom socknen märkes *Hufvudsta* vid Ulfsundasjön, i forna tider tillhörigt bland andra Göran Person och dennes son Erik Göranson Tegel samt i slutet af förra århundradet C. Fredrikson Horn, hvilken var delaktig i sammansvärjningen mot Gustaf III, som här skall hafva blifvit uppgjord. Vid östra stranden af Brunnsviken ligger *Bergshammar*, fideikommiss tillhörigt grefve Barck.

2. *Danderyds socken* gränsar i sydvest till Stocksund och Edsviken, i vester till Sollentuna socken, i norr till Täby samt i öster och sydost till Stora och Lilla Värtan. Hemmantalet är $15\frac{7}{8}$ förm., hvaraf $2\frac{1}{2}$ skatte, $1\frac{5}{8}$ krono samt $11\frac{3}{4}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet var år 1870 satt till 1,129,400 rdr rmt. Arealen är 0,263 qv.-mil, hvaraf 0,047 vatten. År 1870 uppgick folkmängden till 719 personer på 188 hushåll. Socknen utgör tillsammans med sitt annex Lidingön ett regalt pastorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 2,760 rdr rmt. — I den gamla sockenkyrkan finnes graf för slägten Banér till Djursholm.

Bland socknens gårdar märkes säteriet *Djursholm* vid Stora Värtan för närvarande en af länets bäst skötta egendomar, tillhörig grefve af Wirsén. Godset innehades på 1400-talet af Oxenstiernor, men skall vara grundadt af riksrådet Nils Eskilson Baner och förblef sedan under mansåldrar inom Banerska slägten samt gjordes slutligen i början af förra århundradet till ett fideikommiss, som, äfven innefattade Lidingön. I början af vårt sekel utbyttes med

kungligt tillstånd Djursholm mot Sjöö i Upsala län. Efter några år inköptes egendomen af statsrådet, grefve G. F. Wirsén, hvars son den för närvarande tillhör.

3. *Lidingö socken* utgöres af flere öar, af hvilka Lidingön är den största. Den omgifves i norr af Askrikefjärden, i sydvest af Lilla Värtan, i öster af Höggarnsfjärden samt i sydost af Halfkakssundet. Långt in i Lidingölandet skjuter från öster Hustegafjärden. Hemmantalet är $9\frac{1}{4}$ förm., alla frälse; fastighetsvärdet år 1870 var 952,700 rdr rmt. Arealen är 0,448 qv.-mil, hvaraf 0,185 qv.-mil vatten. Folkmängden år 1870 var 725 personer på 197 hushåll. I kyrkligt afseende är socknen annex till Danderyd. — Lidingön hörde fordom under Djurholms gods. Den är nu mycket rik på ställen och lägenheter, till en stor del villor, under sommaren bebodda af hufvudstadens invånare. Ångbåtsförbindelsen med Stockholm är derföre under den vackra årstiden ganska liflig. Ön förbindes med Djurgården genom en mycket lång flottbro öfver Värtan.

4. *Täby socken* gränsar i söder till Danderyd, i vester till Sollentuna och Fresta, i norr till Vallentuna samt i öster till Ryd och Stora Värtan. Hemmantalet är $58\frac{3}{8}$ förm., hvaraf $23\frac{5}{8}$ skatte, $1\frac{3}{4}$ krono och 33 frälse; fastighetsvärdet år 1870 var 1,619,950 rdr rmt. Kyrkosocknens areal är 0,585 qv.-mil hvaraf 0,104 qv.-mil vatten. Folkmängden år 1870 var 1,120 personer på 293 hushåll. Täby utgör ett regalt pastorat af andra klassen. Den gamla sockenkyrkan har sina hvalf prydda med vackra och väl bevarade målningar sedan slutet af medeltiden. — Med afseende på Täby finnas åtskilliga administrativa oregelbundenheter. Så höra af Fresta kyrkosocken, till största delen belägen inom Vallentuna härad, Risböle $\frac{1}{4}$ och Fällbro $\frac{3}{4}$ förm. mantal till Danderyds skeppslag och upptagas i jordeboken inom Täby socken, hvilket äfven är fallet med 2 mantal Löfsätra med tillhörande torp, som i kyrkligt afseende föras till Vallentuna socken inom Vallentuna härad.

Af socknens gårdar märkas *Näsby*, frälse säteri vid Värtan, som nämnes redan i slutet af 1200-talet och sedan reformationen tillhört flere af våra framstående adliga ätter, såsom Gyllenstierna, Baner, Roos och Sture, senare Sparre, Falkenberg och Meijerfeldt samt *Wiggebyholm* och *Skålhamra*, båda gamla gårdar från vår medeltid, hvilka senare innehafts af många adliga familjer; Skålhamra af Cl. Christerson Horn d. y. och dess måg P. Sparre m. fl.

5. *Östra Ryd* socken gränsar i vester till Täby, nordvest till Vallentuna, i norr till Angarn och Össeby i öster till Åker samt omgifves för öfrigt af Saltsjöns fjärdar och sund såsom Trälhafvet, Pålsundet, södra Vaxholms-, Höggarns- och Askrikefjärdarne samt Stora

Värtan. Den södra delen sammanhänger endast medelst ett smalt näs med landet och är sjelf genom flere inskjutande vikar söndersplittrad; den kallas Väderön. Hemmantalet är 34 förm., hvaraf 1 skatte, 1 krono och 32 frälse, tillhörande tvänne säterin, Rydboholm och Bogesund. Sammanlagda fastighetsvärdet uppgick 1870 till 997,900 rdr rmt. Socknens areal är 0,912 qv.-mil, hvaraf 0,275 qv.-mil vatten. Folkmängden år 1870 var 978 personer på 256 hushåll. Östra Ryd utgör ett tredje klassens patronella pastorat, hvars patronus är egaren af Rydboholm. Pastors lön är reglerad till 2,643 rdr rmt. — Kyrkan är gammal, men utvidgad och förbättrad på bekostnad af egarne till Rydboholm. Hon har målningar sedan midten af 1400-talet. Graf och grafkor finnes här sedan länge tillbaka för den Braheska slägten.

Socknens märkvärdigaste ställe är *Rydboholm*, frälse säteri med underlydande, beläget vid Kyrkviken, som tränger in från Stora Värtan. Rydboholm har en hög ålder och tillhörde i början af 1400-talet slägten Sture, men kom sedan genom gifte till Gustaf Vasas farfar Johan Christerson. Gustaf sjelf blef här uppfödd och skref sig, innan han blef konung, herre till Rydboholm. Genom hans syster Margareta kom godset till Joakim Brahe och har sedan ända till våra dagar tillhört hans efterkommande. Det gamla slottet har förr varit omgifvet af befästningar, men är det nu af en vidlyftig park och trädgård. Der finnes ännu en af Gustaf Vasa sjelf planterad ek och i ett fristående torn visas hans studerkammare. — Söder ut på Väderön, ligger säteriet *Bogesund*, grundadt i slutet på 1600-talet af riksdrotset Per Brahe d. y. samt efter hans död tillhörigt flere adliga slägter såsom Hamilton, Lantingshausen samt i våra dagar von Höpken. Det blef för några år sedan genom byte fideikommiss. Manbygnaden är ett präktigt slott af betydande höjd, synligt långt ut på den stora segelleden till Stockholm.

IV. **Vallentuna härad** gränsar i sydvest till Sollentuna, i söder och sydost till Danderyds och Åkers skeppslager samt i öster och norr till Långhundra, Seminghundra och Erlinghundra härader. Trakten har ungefär samma natur som de närmast söder om den liggande bygderna af Sollentuna och Danderyd. Den utmärker sig således genom sin omvexling af ej särdeles betydliga, stundom skogbeklädda bergshöjder och mindre slätter, men utgör äfven till vissa delar en öfvergång till de norr om häradet liggande slättmarkerna. Genom Vallentuna socken går en höjdsträckning, som delar vattendragen inom häradet mellan Mälaren och Östersjön. I Skarfven utrinna genom Oxundasjön Fysingen, Norrviken och Vallentunasjön, alla tre endast delvis tillhörande häradet; i öster rinna Vada- och Angarnssjöarne till Garnsviken samt vidare till Trälhafvet. De flesta af sjöarne hafva låga och sanka stränder. — Åkerjorden är äfven här i allmänhet god, bestående af lermylla på ler och mergelbotten, i de

sidlända trakterna mossjord på lerbotten. Här och der är likväl marken temligen bergländig och jordmånen svag. Hufvudnäringarna äro åkerbruk och boskapsskötsel, i de östra, mera skogrika socknarne kanske äfven något skogsbruk. Häradet hör i civilt afseende till länets första fögderi, i judicielt till Erlinghundra m. fl. häraders eller Stockholms läns vestra domsaga, i kyrkligt till vestra Roslags prosteri inom ärkestiftet samt innefattar 5 socknar jämte en sjette, Össeby, hvilken i jordboken står upptagen inom Vallentuna härad, men tillsammans med Garn inom Långhundra bildar en kyrkosocken. Tingstället är vid Åbyholm i Vallentuna. — Fornminnen förekomma inom häradets alla socknar, isynnerhet inom Hammarby och Vallentuna.

1. *Fresta socken* gränsar i sydvest till Sollentuna, i sydost till Täby, i nordost till Vallentuna och i nordvest till Hammarby. Inom socknen ligga en del af Norrviken samt en del af Vallentunasjön. Hemmantalet är $20\frac{1}{2}$ förm., hvaraf $8\frac{1}{4}$ skatte, $6\frac{3}{4}$ krono och $5\frac{1}{2}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 476,800 rdr rmt. Till Fresta höra i kyrkligt afseende Risbyle $\frac{1}{4}$ och Fällbro $\frac{3}{4}$ förm. mantal, hvilka i jordeboken upptagas inom Täby af Danderyds skeppslag. Kyrkosocknens areal är 0,210 qv.-mil, hvaraf 0,015 vatten. Folkmängden år 1870 uppgick till ett antal af 469 personer på 100 hushåll. Fresta utgör tillsammans med Hammarby ett konsistorielt pastorat af tredje klassen.

Bland gårdar märkes *Skällnora* kungsgård, vid Norrvikens östra strand, som under medeltiden var kyrko- och klostergods, reducerades efter reformationen samt bortdonerades af Erik XIV till den store Clas Christerson Horn d. ä., hvilken kallade sig herre till Skällnora; från en dotter till dennes sonson, återkom godset genom Karl XI:s reduktion till kronan.

2. *Hammarby socken* gränsar i sydost till Fresta, i vester och sydvest till Ed, i norr till Norrsunda och Skånela, i öster till Vallentuna och innefattar den södra delen af Fysingen samt i nordvest den ena stranden af Oxundasjön. Hemmantalet är $28\frac{1}{2}$ förm., hvaraf $11\frac{1}{8}$ skatte, $\frac{3}{4}$ krono och $16\frac{5}{8}$ frälse; sammanlagda taxeringsvärdet år 1870 var 595,989 rdr, Arealen är 0,2 qv.-mil, hvaraf 0,023 vatten. Folkmängden uppgick år 1870 till 528 personer på 121 hushåll. I kyrkligt afseende är Hammarby annex till Fresta. — Genom vestra delen af socknen går landsvägen mellan Stockholm och Upsala samt den norra stambanan, som här har station vid Väsby nära gränsen af Ed.

Inom socknen ligger *Väsby*, frälse säteri och fideikommiss, sedan slutet af 1600-talet tillhörigt slägten De Geer; det innehafves nu af frih. C. E. De Geer på Löfsta. *Thorsåker*, säteri beläget vid östra stranden af Fysingen tillhörde under 1600-talet slägten Sparre och efter reduktionen flere bland våra adliga ätter samt arrenderades en tid af Gustaf III:s mördare J. J. Ankarström.

3. *Vallentuna socken* gränsar i vester och sydvest till Hammarby och Fresta, i norr till Skånela, Markim och Orkesta, i öster till Vada och Angarn samt i sydost till Östra Ryd. Inom socknen ligga delar af Vallentuna- och Angarnssjöarne, den förra skjutande in från söder, den senare på östra gränsen. Hemmantalet är 49½ förm., hvaraf 20⅛ skatte, 4⅝ krono och 24¾ frälse, sammanlagda taxeringsvärdet år 1870 utgjorde 823,476 rdr rmt. Till Vallentuna höra i kyrkligt afseende 2 mantal Löfsätra med underlydande, hvilka i jordeboken upptagas inom Täby af Danderyds skeppslag. Vallentuna kyrkosockens areal är derföre 0,558 qv.-mil, hvaraf 0,037 vatten. Folkmängden uppgick vid slutet af år 1870 till 1,370 personer på 337 hushåll. Vallentuna utgör ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 3,835 rdr rmt.

4. *Angarns socken* gränsar i norr till Vada, i öster till Össeby-Garn, i söder till Täby och i vester till Vallentuna. Hemmantalet är 12¼ förm., hvaraf 7⅞ skatte och 4⅜ frälse; taxeringsvärdet uppgick år 1870 till 274,358 rdr rmt. Arealen är 0,17 qv.-mil, hvaraf 0,010 vatten. Folkmängden år 1870 var 337 personer på 86 hushåll. I kyrkligt afseende är socknen annex till Vada.

5. *Vada socken* gränsar i norr till Kårsta, i öster till Össeby-Garn, i söder till Angarn, i sydvest till Vallentuna samt i vester till Frösunda. Hemmantalet är 17½ förm., hvaraf 7¾ skatte, 8½ krono och 1¼ frälse; taxeringsvärdet år 1870 var 322,700 rdr rmt. Arealen är 0,182 qv.-mil, hvaraf 0,011 vatten. Folkmängden år 1870 var 334 personer på 90 hushåll. Vada utgör tillika med Angarn ett konsistorielt pastorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 3,160 rdr rmt.

En gammal gård i socknen är *Stora Benhamra* numera kungsgård, förr herresäte, under slutet af medeltiden tillhörigt slägten Bjelke, sedan slägten Tott, men lemnad i byte åt Johan III. Norr derom ligger *Lilla Benhamra*, förr Benhammar, i kung Albrekts tid bebodd af ridd. Trotte Petersson af Ekaslägten.

Össeby, förut en egen socken, tillhör fortfarande i civilt afseende Vallentuna härad. Hemmantalet är 15⅛ förm.,

hvaraf $8\frac{1}{8}$ skatte, 1 krono och 6 frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 321,943 rdr rmt. Össeby bildar numera tillsammans med Garn i Långhundra härad en kyrkosocken under namn af Össeby-Garn.

V. **Erlinghundra härad** begränsas i sydvest och vester af Mälarens fjärdar och sund, stöter i norr till Vaksala härad af Upsala län, i nordost till Långhundra, i öster till Seminghundra samt i söder till Vallentuna och Sollentuna härader. Erlinghundra upptages till en ganska betydlig del och isynnerhet inom Husby och Odensala socknar af stora, bördiga slätter, i vester vid Mälaren stötande till en i allmänhet bergländig strandbygd, i öster på gränsen till Seminghundra öfvergående till en vidsträckt skogsmark, som utbreder sig från Fysingen till sjön Valloxen och vid hvars fot drager sig en hög rullstensås, vanligen kallad Långåsen. Trakten har med sina ängar och vidsträckta åkerfält, här och der afbrutna af mossar och kärr, bergkullar och skogsmarker ett tämligen enformigt utseende och antager först i närheten af Mälaren en vacker och leende prägel. Vattensamlingarna äro få och ej särdeles stora. I norr ligger sjön Valloxen på gränsen till Långhundra, längst i söder Fysingen, som äfven skjuter in i Seminghundra och Vallentuna härader. Från söder intränger i nordlig riktning den långsträckta Garnsviken, som genom Munksundet står i förbindelse med Sigtunafjärden. — Den godartade jordmonen utgöres af lera, som i allmänhet betäcker insänkningarna mellan bergen och de grustäckta skogshöjderna. Här och der förekommer äfven mosand. Hufvudnäringarna äro öfverallt åkerbruk jämte boskapsskötsel, trädgårdsodling, skogsbruk samt något fiske. — Häradet hör i civilt afseende till länets andra fögderi, i judicielt till Erlinghundra m. fl. häraders eller Stockholms läns vestra domsaga, i kyrkligt till Erlinghundra prosteri med undantag af Norrsunda, som räknas till Seminghundra, samt innefattar följande 9 socknar. Häradets tingställe är vid Märsta inom Husby socken. — Trakten är såsom urgammal bygd rik på minnesmärken från äldre tider såsom runstenar, ättehögar, bautastenar, kummel och stensättningar.

1. *Norrsunda socken* gränsar i sydvest till Rosersbergsviken och Oxundasjön, i vester till Skarfven, i nordvest och norr till Husby, i öster till Skånela och i sydost till Hammarby. Till socknen hör den nordvestliga delen af Fysingen. Hemmantalet är $37\frac{1}{2}$ förm., hvaraf $\frac{3}{4}$ skatte $8\frac{1}{2}$ krono och $28\frac{1}{4}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870

var 786,369 rdr rmt, hvaraf en stor del för Rosersbergs kungsgård. Arealen är, 0,271 qv.-mil land. Folkmängden år 1870 var 748 personer på 196 hushåll. Norrsunda är i kyrkligt afseende annex till Skånela i Seminghundra härad. Genom socknen går landsvägen från Stockholm till Upsala, samt den norra stambanan med station vid Rosersberg.

Bland minnesmärken, som i mängd pryda höjden af Långåsen öster om Norrsunda kyrka, märkes en stor ättekulle med en hög bautasten, af allmogen i trakten kallad "kung Nordians höjd" (Niords hög). — Af socknens gårdar är *Rosersberg*, kungsgård vid en vik af Skarfven, den märkvärdigaste. Den synes redan under medeltiden hafva varit herresäte och egdes under 1500-talet åtminstone till en del af slägten Roos och kom derefter till den Oxenstiernska. Riksrådet Gabriel Oxenstierna anlade gården och gaf den dess namn. Efter Karl XI:s reduktion innehades stället af hans rådgifvare den bekante Bengt Oxenstierna, som förskönade slottet och stället, der han ofta hade sin vistelscort. I slutet af 1700-talet kom godset genom byte till kronan, skänktes af ständerna till hertigen af Södermanland, sedermera Carl XIII, testamenterades af honom till Carl XIV Johan och var efter hans död enkesäte åt enkedrottning Desideria. I sina kungliga innehafvares händer har Rosersberg blifvit ett af de ståtligaste herresätena i mellersta delen af vårt land och har under sommaren ofta besök af allmänheten, isynnerhet från Stockholm. Slottet lyder under en egen ståthållare. — Socknens andra stora gods är *Vallstanäs*, frälse säteri, vid vestra stranden af sjön Fysingen med många underlydande. Stället var herresäte troligtvis redan under medeltiden, innehades under 1600-talet af flere adliga familjer, indrogs vid reduktionen, men kom åter genom byte i enskild ego. Det egdes likasom Rosersberg i midten af 1700-talet af den bekante presidenten Erland Broman, kom sedan till andra adliga slägter samt gjordes slutligen af von Schinkel till fideikommiss för både manlig och qvinlig gren. Vallstanäs innehafves nu af löjtnant C. D. von Schinkel.

2. *Husby socken,* kallad Husby-Erlinghundra, gränsar i sydvest till Skarfven och Sigtunafjärden, i nordvest till S:t Olofs och Odensala socknar, i öster till Vidbo, Lunda och Skånela inom Seminghundra härad samt i söder och sydost till Norrsunda. Hemmantalet är $31\frac{5}{8}$ förm., hvaraf $9\frac{5}{8}$ skatte, $6\frac{1}{8}$ krono och $15\frac{7}{8}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 724,278 rdr rmt. Arealen är 0,374 qv.-mil land. Folkmängden år 1870 var 824 personer på 195 hushåll. I kyrkligt afseende är Husby annex till Odensala. — Genom socknen går landsvägen mellan Stockholm och Upsala samt norra stambanan med station vid Märsta.

Socknens förnämsta gård är *Steninge,* frälse säteri vid en vik af Skarfven, gammalt herresäte sedan medeltiden; innehades under 1500-talet af slägten Oxenstierna, under slutet af 1600-talet af gr. Carl Gyllenstierna, "gr. till Steninge", öfvergick i början af 1700-talet genom gifte till presid. gr. von Fersen samt i vårt århundrade åter genom gifte till gr. Fersen-Gyldenstolpe. Godset har

för några år sedan genom köp kommit till major Adelsköld. Åbyggnaden är ett slott bygdt eller förbättradt af Nikodemus Tessin med flyglar och terasser samt omgifvet af en park, i hvilken är rest en minnesvård öfver den i Stockholm 1810 mördade exel. gr. Axel von Fersen.

3. *Odensala socken* gränsar i vester till S:t Olofs och Vassunda socknar, i norr till Knifsta och Östuna, i nordost till Vidbo samt i sydost till Husby. Hemmantalet är $51\frac{7}{8}$ förm., hvaraf $27\frac{7}{8}$ skatte, $7\frac{3}{8}$ krono samt $16\frac{5}{8}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet för år 1870 var 993,950 rdr rmt. Arealen är 0,406 qv.-mil land. Folkmängden uppgick år 1870 till 1,182 personer på 290 hushåll. Odensala utgör tillsammans med sitt annex Husby ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 3,750 rdr rmt. Kyrkans hvalf äro prydda med särdeles väl utförda målningar sedan den senare delen af 1400-talet. — Genom socknen går landsvägen till Upsala samt den norra stambanan.

4, 5. *Sankt Olofs* och *Sankt Pers socknar* gränsa i sydvest och vester till Sigtunafjärden, Erikssund och Skofjärden, i norr till Haga och Vassunda socknar samt i öster till Husby och Odensala. S:t Olof ligger längst i öster på båda sidor om den långt åt norr skjutande Garnsviken. Hemmantalet är i S:t Olof $22\frac{3}{8}$ förm., hvaraf $1\frac{1}{2}$ skatte, 10 krono och $10\frac{7}{8}$ frälse; i S:t Per $11\frac{5}{8}$ förm., hvaraf $10\frac{5}{8}$ skatte, $\frac{3}{4}$ krono och $\frac{1}{4}$ frälse. Sammanlagda fastighetsvärdet för år 1870 var för S:t Olof 451,750 rdr rmt, hvaraf en stor del för Venngarns kungsgård, och för S:t Per 207,800 rdr. Arealen är för den förra socknen 0,190 och för den senare 0,156 qv.-mil land. Folkmängden utgjorde år 1870 i S:t Olof 409 och i S:t Per 255 personer på respektive 88 och 59 hushåll. Båda socknarne äro i kyrligt afseende annex till Sigtuna stadsförsamling.

Vid Garnsvikens vestra strand och inom S:t Olofs socken ligger kungsgården *Venngarn,* vid hvilken knyta sig sägner ända från vår hednatid. I slutet af 1400-talet tillhörde det Banerer, skiftades sedan mellan Christina Gyllenstierna och Gustaf Vasa, men kom strax derpå genom byte helt och hållit till den senare; på 1560-talet gafs det af Erik XIV till hans svåger Magnus af Sachsen, hvilkens son Gustaf tillbygde slottet, tillföll Gustaf II Adolf såsom arf, skänktes till gr. Thurn och såldes slutligen af dennes son åt M. G. de la Gardie, hvilken mycket förskönade stället och der långa tider hade sin vistelseort. Från honom indraget genom reduktionen uppläts det åt Jakob Gyllenborg på perpetuelt arrende, öfvergick sedan till slägten Ihre och innehades till 1869 af ex. frih. Ihre äfven såsom arrende under kronan. — På andra sidan Garnsviken ligger *Löfstaholm,* frälse säteri, gammal gård, i våra dagar tillhörig gr. C. M. Björnstierna.

6. *Haga socken* gränsar i vester till Skofjärden, i norr och nordost till Vassunda, i sydost till S:t Olofs och i syd-

vest till S:t Pers socknar. Hemmantalet är $20\frac{1}{2}$ förm., hvaraf $10\frac{1}{8}$ skatte, $6\frac{3}{8}$ krono och 4 frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 435,095 rdr rmt. Arealen är 0,163 qv.-mil land. Folkmängden år 1870 utgjorde 398 personer på 103 hushåll. Socknen är i kyrkligt afseende annex till Vassunda.

I socknen ligger säteriet *Thorslunda,* tillhörigt f. d. stadsrådet frih. Palmstierna.

7. *Vassunda socken* ligger mellan Skofjärden i vester, Alsike i norr, Knifsta och Odensala i öster och sydost, samt S:t Olof och Haga i söder. Hemmantalet är $40\frac{1}{8}$ förm., hvaraf $24\frac{1}{4}$ skatte, 4 krono och $11\frac{7}{8}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet var år 1870 745,190 rdr rmt. Arealen är 0,291 qv. mil land. Folkmängden år 1870 var 837 personer på 218 hushåll. Vassunda utgör tillsammans med Haga ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 4,560 rdr rmt. — Genom socknen går stora landsvägen mellan Stockholm och Upsala.

8. *Knifsta socken* gränsar i norr till Alsike och Östuna, i öster till Östuna, i söder till Odensala och i vester till Vassunda. Till socknen hör en del af sjön Valloxen. Hemmantalet är $40\frac{7}{8}$ förm., hvaraf 5 skatte, $3\frac{1}{2}$ krono och $32\frac{3}{8}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 839,090 rdr rmt. Arealen är 0,396 qv.-mil, hvaraf 0,016 qv.-mil sjö. År 1870 utgjorde folkmängden 899 personer på 245 hushåll. Socknen är i kyrkligt afseende annex till Alsike. — Genom socknen går norra stambanan med station i Knifsta.

Bland gårdar i socknen märkas *Noor*, *Segersta* och *Ledinge* jämte *Ledingsnäs,* gamla frälse säterin, i slutet af 1600-talet tillhöriga kongl. rådet gr. Nils Gyldenstolpe, som skref sig grefve till Noor, friherre till Segersta och herre till Ledingsnäs. Noor köptes på 1700-talet från en Gyldenstolpe af riksrådet C. Hermelin och utbyttes af hans son bergsrådet S. G. Hermelin till fideikommiss mot Wik nära Åbo. Noor innehafves nu af frih. C. F. Hermelin. Vid Ledingsnäs finnas ännu qvar grundmurar efter en större manbygnad.

9. *Alsike socken* gränsar i vester till Ekoln, Mälarens nordligaste fjärd, i söder till Vassunda och Knifsta, i öster till Lagga och Östuna samt i norr till Danmarks socken af Upsala län. Hemmantalet är $28\frac{1}{4}$ förm., hvaraf 10 skatte, 6 krono samt $12\frac{1}{4}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 633,334 rdr rmt. Arealen är 0,301 qv.-mil land. Folkmängden år 1870 var 707 personer på 177 hushåll. Alsike utgör i kyrkligt afseende tillsammans med Knifsta ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reg-

lerad till 3,700 rdr rmt. — Genom östra delen af socknen går norra stambanan samt i vester nära Ekoln stora landsvägen till Upsala.

Vid Ekoln ligger det vackra *Krusenberg*, frälse säteri med underlydande, som erhållit sitt namn af Johan Cruus, son till fältmarskalken Jesper Mattson Cruus och måg till rikskansleren Axel Oxenstierna. Stället har i senare tider haft många egare och innehafves nu af frih. C. E. Cederström.

VI. **Seminghundra härad** omgifves i norr och öster af Långhundra, i söder af Vallentuna och i vester af Erlinghundra härad. Häradet upptages till största delen och i synnerhet inom Lunda, Vidbo och Skepptuna socknar af en i allmänhet fruktbar slätt, hvars enformighet endast här och der afbrytes af enstaka kullar eller mindre skogbevuxna höjder. Vidsträcktare skogsmarker finnas blott på gränserna af Lunda samt Skånela, Markims, Orkesta och Frösunda socknar, hvarjämte i vester Långåsen sträcker sig i riktning från norr till söder genom Vidbo, Lunda samt det nordvestligaste hörnet af Skånela socknar in i Erlinghundra härad. Af nejdens obetydliga vattendrag rinner ett från Sigridholmssjön i nordlig riktning och förenar sig inom Långhundra härad med den åt nordvest rinnande Laggaån, som efter sin förening med Funboån utfaller i Fyrisån vid Lilla Föret. Ett annat vattendrag, som har sitt ursprung i närheten af det förra, tager sin riktning åt nordost till Hederviken, hvilken sjelf afrinner söder ut i Helgösjön på gränsen mellan Långhundra och Seminghundra härader och genom Vadasjön och Garnsviken utfaller i Tunaviken af Trälhafvet. Landet har i allmänhet ett lågländt läge, hvilket i förening med andra vigtiga omständigheter gifver skäl för den förmodan — som äfven med traditionen öfverensstämmer — att här likasom i det bredvid liggande Långhundra ett vida högre vattenstånd varit rådande, sannolikt till och med så högt, att i fordomtima utefter de nuvarande vattendragen farleder funnits åtminstone för båtar, om icke för större fartyg. En följd af detta lågländta läge är äfven, att sjöarne småningom utfyllas genom uppslamning af sand och leror, som vattendragen föra med sig. — Den rådande jordmånen är god lera, på vissa sträckor vexlande med grus och sand, i synnerhet i närheten af rullstensåsarne. Hufvudnäringen är öfverallt åker- och ängsbruk. — Häradet hör i civilt afseende till länets andra fögderi, i judicielt till Erlinghundra m. fl. häraders eller Stockholms läns vestra domsaga, i kyrkligt till Seminghundra prosteri samt innefattar följande 7 socknar. Häradets tingställe är vid Kimsta i Skånela socken. — Alla socknar i denna urgamla bygd äro

ovanligt rika på alla slags fornlemningar, grafhögar, stenkummel, bautastenar, stensättningar, runstenar och runristningar.

1. *Skånela socken* gränsar i norr till Lunda, i öster till Markim, i söder till Hammarby och Vallentuna inom Vallentuna härad och i vester till Husby och Norrsunda inom Erlinghundra. Den nordostliga delen af sjön Fysingen ligger inom socknen. Hemmantalet är $32\frac{3}{4}$ förm., hvaraf $17\frac{3}{8}$ skatte, 2 krono och $13\frac{3}{8}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 734,150 rdr rmt. Arealen är 0,462 qv.-mil land och 0,037 qv.-mil vatten. Folkmängden år 1870 utgjorde 784 personer på 182 hushåll. Skånela utgör tillsammans med Norrsunda inom Erlinghundra härad ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 3,596 rdr rmt.

Skånelaholm, frälse säteri med underlydande, ligger vid stranden af sjön Fysingen. Egendomen har sedan början af 1600-talet varit i flere adliga familjers ego och tillhör sedan midten af förra århundradet familjen Jennings, inom hvilken den för närvarande är fideikommiss.

2. *Markims socken* gränsar i norr till Lunda, i öster till Orkesta, i söder till Vallentuna samt i vester till Skånela. Hemmantalet är $20\frac{1}{8}$ förm., hvaraf 8 skatte, $1\frac{7}{8}$ krono samt $10\frac{1}{4}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 391,650 rdr rmt. Arealen är 0,200 qv.-mil land. År 1870 utgjorde folkmängden 433 personer på 90 hushåll. I kyrkligt afseende utgör Markim tillsammans med Orkesta ett konsistorielt pastorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 2,924 rdr rmt.

3. *Orkesta socken* gränsar i norr till Lunda och Frösunda, i öster till Frösunda, i söder till Vallentuna och i vester till Markim. Hemmantalet är $18\frac{1}{4}$ förm., hvaraf $8\frac{3}{8}$ skatte, $2\frac{7}{8}$ krono och 7 frälse, sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 385,668 rdr rmt. Arealen är 0,171 qv.-mil land och 0,010 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 420 personer på 87 hushåll. Socknen är i kyrkligt afseende annex till Markim.

Socknens märkvärdigaste gård är *Lindholm*, frälse säteri vid sjön af samma namn och känd i hela vårt land såsom den store Gustaf Vasas födelseort. Stället omtalas såsom sätesgård redan i slutet af 1300-talet och beboddes under Eriks af Pommern tid af ridd. Niklis Boson (Natt och Dag). Gården innehades i slutet af 1400-talet af Gustaf Vasas närmaste förfäder, men egdes af hans mormor Sigrid Baner och kom vid arfskiftet efter henne till Gu-

stafs syster Margareta Vasa, i hvars tid lydde under Lindholm ett stort antal gårdar äfven i kringliggande socknar. Efter Margaretas död kom godset till slägten Brahe, som innehade det till 1708 då det såldes till riksrådet Josias Cederhielm; det eges nu af brukspatron R. N. Montgomery-Cederhjelm. Den nya manbygnaden är uppförd på 1700-talet; af den gamla, som låg mera åt vester nära sjön funnos ännu 1784 ganska vidsträckta ruiner; numera äro endast sjelfva grundmurarne qvar.

4. *Frösunda socken* ligger mellan Orkesta i sydvest, Vada i sydost, Kårsta i öster, Närtuna och Skepptuna i norr och Lunda i nordvest. Trakten sluttar österut till det vattendrag, som rinner åt söder till Garnsviken och här bildar Hederviken på gränsen mellan Frösunda och Närtuna socknar. Hemmantalet är 32⅛ förm., hvaraf 15 skatte, 8 krono och 9⅛ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 653,500 rdr rmt. Arealen är 0,323 qv.-mil land och 0,002 qv.-mil sjö. År 1870 var folkmängden 760 personer på 179 hushåll. Frösunda bildar tillsammans med Kårsta i Långhundra härad ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 3,585 rdr rmt.

Bland socknens många fornminnen märkes en större borglemning, den s. k. "Borgringen" en 4 fot hög ringmur hållande 200 fot i diameter.

5. *Lunda socken* gränsar i nordvest och nordost till Vidbo och Skepptuna, i öster till Frösunda, i söder till Orkesta, Markim och Skånela samt i vester till Husby i Erlinghundra. Hemmantalet är 21½ förm., hvaraf 9 skatte, 1½ krono och 11 frälse; sammanlagda fastighetsvärdet är 420,400 rdr rmt. Arealen är 0,213 qv.-mil land och 0,007 qv.-mil sjö. År 1870 utgjorde folkmängden 674 personer på 165 hushåll. Socknen är i kyrkligt afseende annex till Skepptuna.

I socknen låg i forna dagar "Folklandhzting", det gamla tingstället för "Sæmingia hundare" och der med säkerhet hade varit det gemensamma tinget för "Attundaland". I förra hälften af 14:de århundradet fans der en köping. — Bland gårdar märkes *Sigridsholm*, frälse säteri nära den lilla sjön af samma namn.

6. *Skepptuna socken* gränsar i norr till Husby-Långhundra, i nordost till Gottröra, i öster till Närtuna, i sydost till Frösunda, i sydvest till Lunda samt i vester till Vidbo. Hemmantalet är 46⅜ förm., hvaraf 10⅝ skatte, 14¼ krono och 21½ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 699,209 rdr rmt. Arealen är 0,369 qv.-mil land och 0,003 qv.-mil sjö. År 1870 utgjorde folkmängden 913 personer på 222 hushåll. Skepptuna utgör tillsammans med

Lunda ett regalt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 3,718 rdr rmt. — Kyrkan, mycket gammal och icke utan sina märkvärdigheter, har grafvar för slägterna Lejonhufvud och Falkenberg.

Socknens märkvärdigaste ställe är *Vasa*, frälse säteri af hög ålder emellan Laggaån i vester och den å, som afför sitt vatten i Hederviken, i sydost. Det egdes i början af 1400-talet af riksdrotsen Christer Niklisson (Vasa) och efter hans död troligen af sonen Carl Christersson samt innehades med säkerhet af dennes söner biskop Kettil och Erik Carlsson. Senare har egendomen varit kungsgård samt i nyare tider tillhört ätterna Oxenstierna, Lejonhufvud, Falkenberg m. fl.

7. *Vidbo socken* gränsar i nordvest och norr till Östuna och Husby-Långhundra, i öster till Skepptuna, i sydost till Lunda, i sydvest och vester till Husby-Erlinghundra och Odensala socknar. Hemmantalet är 24 förm., hvaraf 6 skatte, 5⅝ krono och 12⅜ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 502,076 rdr rmt. Arealen är 0,277 qv.-mil land och 0,004 qv.-mil sjö. År 1870 utgjorde folkmängden 744 personer på 183 hushåll. Socknen utgör i kyrkligt afseende jämte sitt annex Husby-Långhundra ett konsistoriellt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 3,360 rdr rmt.

VII. **Långhundra härad** har en långsträckt form i riktning från nordvest till sydvest och gränsar i sydvest till Erlinghundra, Seminghundra och Vallentuna härader i sydost till Åkers skeppslag, i nordost till Sjuhundra, i norr till Närdinghundra och Rasbo samt i nordvest till Vaksala, de båda sista häraderna liggande i Upsala län. Häradet utgöres till en del och särskildt omkring vattendragen af temligen jämna och bördiga slättbygder, på andra ställen åter af kuperade marker stundom skogbevuxna, stundom kala och bergländiga med gneissen eller såsom fallet är särdeles i norr med graniten trädande fram i dagen. Denna prägel af ett så att säga småknottrigt bergland, som i allmänhet utmärker Roslagen och nämare kusten öfvergår till skärgårdsnatur, tillkommer här i synnerhet Garns socken samt trakterna från Tarf- och Vängsjöarne i Husby och Gottröra socknar ned mot Hederviken. Höjden öfver hufvud är icke betydlig, uppgående på slätterna endast undantagsvis till 50, i skogsmarkerna i medeltal till 125 fot. Häradet hör dels till Mälarens, dels till Östersjöns vattenområde. Lagga, Östuna, Husby och norra delen af Gottröra socknar genomrinnas af Laggaån, hvars ena källarm kommer ifrån Ubby-Långsjön

gränsen mot Sjuhundra härad. Det öfriga tillhör Åkers-s vattensystem, hvars ena källarm, Närtuna ån, genomfly-r Hederviken för att söder om densamma förena sig med oppsån för sjön Sparren, som sjelf upptager några små jar i den östra delen af Närtuna socken. Det förenade ttendraget går vidare genom Helgö- och Vadasjöarne sö-rut till Garnsviken. De östra och högre liggande delarne Garns och Kårsta socken tillhör icke Åkersåns vatten-område, utan afföra sitt vatten dels norrut till Sjuhundra h vidare till Norrteljeviken, dels österut genom Åkers eppslag till hafvet. — Jordmånen utgöres i de trakter, m äro för odling tillgängliga, af lera, här och der blandad ed grus eller mosand. Skogsmarker förekomma, ehuru lvis uppfylda af kala bergklintar, isynnerhet i Garns, Kår-a, Närtuna samt Husby socknar. Hufvudnäringarna äro er- och ängsbruk. — Häradet hör i civilt afseende till nets andra fögderi, i judicielt till Erlinghundra m. fl. hä-ders eller Stockholms läns vestra domsaga, i kyrkligt till aksala, Seminghundra och vestra Roslags prosterier samt nefattar följande 7 socknar. Tingstället är vid Lindberga Gottröra socken. — I alla delar af häradet finnas forn-mningar, i synnerhet inom Lagga, Östuna och Husby cknar.

1. *Garns socken* gränsar i nordvest till Vada, i norr till årsta, i nordost till Rö och Riala samt i sydost till Öster-Åker. emmantalet är 31⅜ förm., hvaraf 16⅛ skatte, ¼ krono och 15 rälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 852,796 rdr. å grund af ett kungabref af år 1838 bildar Garn till-ammans med Össeby inom Vallentuna härad en kyrkosoc-en kallad *Össeby-Garn*, hvars sammanlagda areal är 0,931 v.-mil land och 0,075 qv.-mil sjö och hvars folkmängd år 870 uppgick till 1,475 personer på 369 hushåll. I kyrkligt fseende tillhör Össeby-Garn vestra Roslags prosteri och tgör ett konsistorielt pastorat af tredje klassen med pastors ön reglerad till 3,795 rdr rmt. — Genom socknen går stora andsvägen från Stockholm till Roslagen. Ej långt från tranden af Garnsviken ligger ruiner af Össeby gamla kyrka.

Bland socknens många gårdar märkes *Hakunge*, frälse säteri nom Garn vid östra stranden af Garnsviken. Egendomen var un-er 1700-talet stamgods för en gren af den Cronhjelmska slägten.

2. *Kårsta socken* gränsar i nordvest till Närtuna, i ordost till Rö, i söder till Garn och Vada, samt i vester ill Frösunda. Hemmantalet är 27⅞ förm., hvaraf 13⅜ skatte, 4 krono och 10½ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år

1870 var 647,926 rdr. Arealen är 0,449 qv.-mil land och 0,01 qv.-mil sjö. Folkmängden år 1870 var 761 personer p 165 hushåll. I kyrkligt afseende är Kårsta annex till Frösunda — Östra delen af socknen genomskäres af Roslagsvägen från Stockholm.

3. *Närtuna socken* gränsar i norr till Gottröra, i nordost och öster till Rimbo, i sydost till Kårsta och i veste till Skepptuna och Frösunda. Hemmantalet är 47¾ förm. hvaraf 18½ skatte, 10¾ krono och 18½ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 756,178 rdr rmt. Arealen ä 0,442 qv.-mil land och 0,038 qv.-mil sjö. År 1870 var folkmängden 1,027 personer på 242 hushåll. Närtuna utgör tillsammans med Gottröra ett regalt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 3,905 rdr rmt. Båda socknarne höra till Seminghundra prosteri. — I den östra mer bergländiga delen ligga de små sjöarne Uttran, Malsjön, Trehörningen och Lingonsjön, hvilka alla utrinna i vestliga ändan af sjön Sparren.

Bland socknens gårdar märkes *Braheberg*, frälse säteri, som i forna tider tillhört ätterna Vasa och Brahe samt i början af 1600-talet genom Ebba Abr.dotter Brahe kom till A. Baner, hvarefter godset varit i flere familjers ego. — På en kulle vid sjön Uttran finnes grundmurar efter en större manbyggnad.

4. *Gottröra socken* ligger mellan Fasterna i nordost Närtuna i söder, Skepptuna i sydvest och Husby-Långhundra i vester. Hemmantalet är 37¾ förm., hvaraf 10½ skatte, 4⅜ krono samt 22⅞ frälse; sammanlagda taxeringsvärdet år 1870 var 636,144 rdr rmt. Arealen är 0,359 qv.-mil land och 0,01 qv.-mil sjö. År 1870 var folkmängden 822 personer på 197 hushåll. Socknen är i kyrkligt afseende annex till Närtuna. — Genom Gottröra går stora landsvägen från Upsala till Roslagen.

Öster om kyrkan ligger *Johannisberg*, frälse säteri med underlydande, norr derom *Vängsjöberg*, äfven frälse säteri; båda godsen äro gamla och ganska betydliga. Vängsjöberg gjordes 1779 af sin egare, assessor af Darelli, till fideikommiss och innehafves nu af hans dotterdotters dotter fru Johanna Hammarsköld.

5. *Husby socken*, kallad Husby-Långhundra, gränsar i norr till Almunge, i öster till Gottröra, i söder till Vidbo och Skepptuna samt i vester till Östuna. Hemmantalet är 44 förm., hvaraf 25 skatte, 8⅛ krono och 10⅞ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 916,100 rdr rmt. Arealen är 0,669 qv.-mil land och 0,005 qv.-mil sjö. År 1870 var folkmängden 1,136 personer på 283 hushåll. I kyrk-

ligt afseende är Husby annex till Vidbo inom Seminghundra härad. — Genom socknen går i östlig riktning Roslagsvägen från Upsala.

6. *Östuna socken* gränsar i nordost till Funbo inom Upsala län, i öster till Husby, i söder till Odensala och Knifsta samt i nordvest till Lagga. Hemmantalet är $43\frac{3}{16}$ förm., hvaraf $13\frac{3}{16}$ skatte, 3 krono och 27 frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 694,000 rdr rmt. Arealen är 0,406 qv.-mil land och 0,012 qv.-mil sjö. År 1870 var folkmängden 837 personer på 203 hushåll. I kyrkligt afseende är socknen annex till Lagga. — Norra delen af Valloxen ligger inom Östuna. I sydostlig riktning går Roslagsvägen från Upsala.

Socknens förnämsta gårdar äro *Tislinge* fideikommiss, nordvest om kyrkan, samt *Vallox-Säby*, vid norra stranden af sjön Valloxen, båda gamla frälsesäterin med underlydande, tillhöriga det förra kammarh. C. G. Nisbeth, det senare frih. L. von Paijkull. Trakten vid Vallox-Säby är utmärkt genom sin rikedom på fornminnen.

7. *Lagga socken* gränsar i vester och norr till Danmarks och Funbo socknar inom Upsala län, i sydost till Östuna och i sydvest till Alsike. Hemmantalet är $42\frac{1}{4}$ förm., hvaraf $9\frac{1}{4}$ skatte, $3\frac{3}{8}$ krono samt $29\frac{5}{8}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 768,020 rdr rmt. Arealen är 0,412 qv.-mil land och 0,003 qv.-mil sjö. År 1870 var folkmängden 778 personer på 204 hushåll. I kyrkligt afseende utgör Lagga tillsammans med Östuna ett konsistorielt pastorat af andra klassen, tillhörande Vaksala prosteri, hvaraf återstoden ligger inom Upsala län. Pastors lön är reglerad till 3,850 rdr rmt. — I sydostlig riktning går Roslagsvägen från Upsala.

Den förnämsta gården är *Kasby*, frälse säteri med underlydande, hvilken fordom tillhört riksrådet Carl Carlson Gyllenhjelm, som skref sig till Kasby, senare ätterna Cruus, Lejonhufvud och Lewenhaupt; den eges nu af grefve G. A. Lewenhaupts arfvingar. — Socknens största märkvärdighet är *Mora äng*, tillhörig Kongl. Maj:t och kronan och liggande på södra sidan af Lagga å, ej långt från gränsen mellan det gamla Tiundaland och Attundaland. Der valdes, eller rättare hyllades Sveriges konungar och minnet deraf bevarades genom flere med inskrift försedda stenar, af hvilka ännu några förvaras i en på stället uppförd mindre byggnad.

VIII. **Frösåkers härad** utgör länets nordligaste strandbygd invid Östersjön och gränsar för öfrigt i sydost till Häfverö och Väddö skeppslag, i sydvest till Närdinghundra härad och i vester till Olands härad af Upsala län. Häradet utgöres i allmänhet och framför allt i de inre delarne af stenbundna

skogsmarker, här och der omvexlande med kala bergklintar och vidsträckta kärr och mossar. Endast utmed vattendragens nedre lopp och invid kusten träffas jämnare slättbygder, stundom öfvergående till småkulliga trakter. Höjden öfver hafvet är icke på något ställe särdeles betydlig. Hela kusten är öfver allt sönderskuren af djupt in i landet gående vikar eller större fjärdar, af hvilka den norr ifrån emellan Gräsön och fastlandet inträngande Öregrundsgrepen är den största. Kusten skyddas för öfrigt af otaliga utanför densamma liggande större och mindre öar eller skär. Häradet har en ganska stor rikedom på vattendrag, hvilka alla hafva sitt aflopp i Östersjön. Längst i norr och i sydostlig riktning rinner den från Olands härad kommande Löfsta- eller Forsmarksån, som på häradets norra gräns bildar Södra Asjön och i den upptager från söder Elgsjöns och Berkingedams vatten samt derefter genomflyter Forsmarksdam och utrinner i Kallrigafjärden af Öregrundsgrepen. Sydligare rinner i riktning från söder till norr den från Närdinghundra kommande Olandsån, som på en mil af sin sträckning utgör gräns mellan Olands och Frösåkers härad, genomflyter sjön Rönnaren på gränsen mellan Börstils och Valö socknar samt slutligen utrinner i Kallrigafjärden. Ett mindre vattendrag är Hargsån, som bildas af de små Lång- Stockby- och Löhammarsjöarne inom Hargs socken samt söder ifrån genom ett gräfdt aflopp emottager den långa sjön Gislaren och utfaller i Hargboviken af Barlingsfjärden. Slutligen märkes Skeboström, som till en del utgör gränsen mot Väddö skeppslag. Den uppkommer af tvänne grenar, af hvilka den nordliga i sitt nedre lopp genom Järinge- och Storsjöarne tillhör Frösåkers härad och under namn af Hydinge ström utgår i sjön Närdingen för att vidare jämte den andra grenen genom den åt norr rinnande Skebo ström utrinna i Skärsta- och Edebovikarne samt slutligen i Gallfjärden. — Jordmånen är i allmänhet svag och stenbunden samt utgöres af lera eller svartmylla, stundom af sand och mojord. Hufvudnäringarna äro åker-, ängs och skogsbruk, järnhandtering, fiske och sjöfart. Inom Börstil och Gräsö idka några af invånarne äfven skälskytte som näringsfång. — Häradet hör i civilt afseende till länets tredje fögderi, i judicielt till Frösåkers m. fl. häraders eller norra Roslags domsaga, i kyrkligt till Närdinghundra samt Olands och Frösåkers prosteri och innefattar följande 7 socknar. Häradets tingställe är Östhammars stad. — Fornlemningar såsom runstenar och grafhögar, förekomma, ehuru jämförelsevis sparsamt i de inre delarne af häradet på något afstånd från kusten.

1. *Edebo socken* gränsar i öster till Häfverö, i sydvest till Ununge och Bladåker samt i nordvest till Harg. Den stöter i norr och nordost till Gallfjärden och Edeboviken, i hvilken utrinner Skeboström, som tillsammans med Edeboviken utgör gräns mot Häfverö. Hemmantalet är 65⅜ förm., hvaraf 49 skatte, 3½ krono och 12⅞ frälse; år 1870 var sammanlagda taxeringsvärdet 1,097,225 rdr rmt. Kyrkosocknens areal är 1,115 qv.-mil land och 0,039 qv.-mil sjö. Ar 1870 utgjorde folkmängden 2,089 personer på 483 hushåll. Socknen, som tillhör Närdinghundra prosteri, är ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 3,720 rdr rmt. — Till Edebo hör i civilt afseende 4 mant. Skebo bruk på gränsen mot Söderby-Carl, hvilka i kyrkligt afseende tillhöra Ununge socken i Närdinghundra härad.

"Edhbohæradh" har visserligen under 1300-talet varit fördt till Närdinghundra, men var i slutet af 15:de seklet ett särskildt tingslag, som räknades till "Tiundalands Rodh". Bland gårdarne i Edebo var *Lundås* redan under 1400-talet bebodd af frälsemän. Den tillhörde i slutet af 17:de århundradet slägten Tott, ombytte sedan flere gånger egare, samt innehafves nu med underlydande af kammarh. S. A. Braunerhjelm. — Berga med *Harbroholm* m. fl. underlydande till ett betydligt värde tillhöra bruksp. Michaelsson på Skebo.

2. *Hargs socken* gränsar i sydost till Edebo, i söder till Bladåker, i vester till Hökhufvud och Ekeby, den senare inom Upsala län, i nordvest och nordost till Börstil. Den nordöstra delen af socknen upptages af de inre hafsfjärdarne, fylda af större eller mindre öar och skär, såsom Fagerö, Värlingsö, större delen af Tvärnö m. fl. Största insjön är Gislaren, som i norr genom ett gräfdt utlopp står i förbindelse med Hargsån, men i söder afrinner till Järingesjön i Edebo. Hemmantalet är 47⅝ förm., hvaraf 10⅜ skatte, 2¾ krono och 34½ frälse; sammanlagda taxeringsvärdet år 1870 var 913,244 rdr rmt. Arealen är 1,569 qv.-mil land och 0,069 qv.-mil sjö. År 1870 var folkmängden 2,179 personer på 499 hushåll. I kyrkligt afseende är socknen ett patronelt pastorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 2,845 rdr rmt. Patronatsrätten åtföljer Hargs bruk.

Förnämsta gården är *Harg*, välbygdt frälse säteri med järnbruk och många underlydande både inom och utom socknen. Säteriet grundades på 1630-talet af landsh. Kyle och köptes 1664 af riksrådet Gustaf Otto Stenbock, som några år derefter anlade bruket. År 1719 brändes både gården och bruket af ryssarne, men blefvo inom kort återstälda. Efter 1731 egdes godset af landsh. frih. E. Oxenstierna, som gjorde Harg jämte Burvik i Knutby till

fideikommiss och hvars afkomlingar sedan innehaft egendomarne. Från denna tid tillökades godset betydligt samt blef allt präktigare bebygdt och förskönadt. Den närvarande innehafvaren är hofmarskalken frih. C. G. Oxenstierna. Bruket har sitt smide af eget tackjärn från Bennebols masugn i Bladåker samt Hilleviks masugn i Hille socken af Gefleborgs län; malmen, äfven egen, erhålles till allrastörsta delen från Dannemora. År 1864 hörde till egendomen inom Hargs socken $28\frac{3}{8}$ mant. jemte lägenheter taxeringsvärderade till öfver 650,000 rdr rmt.

3. *Börstils socken* gränsar i söder till Harg, i sydvest till Hökhufvud, i vester till Valö, mot hvilken Olandsån delvis utgör gräns, och i nordvest till Forsmark. I nordost stöter Börstil till hafvet från Öregrundsgrepen och Kallrigafjärden i norr, till Singöfjärden i söder. Den består af tre delar, *Uppsocknen*, å fasta landet, genomfluten i sin norra del af Olandsån, *Norrön*, som numera sammanhänger med fastlandet, samt *Söderön*. Norr- och Söderöarna, som åtskiljas genom Snuggsundet och Klixan, omgifvas af en mängd mindre öar och skär. Hemmantalet är $100\frac{11}{12}$ förm., hvaraf $57\frac{8}{9}$ skatte, $9\frac{47}{72}$ krono och $32\frac{11}{12}$ frälse; år 1870 var sammanlagda fastighetsvärdet 1,804,016 rdr rmt. Arealen är 1,789 qv.-mil land och 0,081 qv.-mil sjö. Folkmängden uppgick år 1870 till 3,478 personer på 778 hushåll. I kyrkligt afseende bildar Börstil tillsammans med sitt annex, Östhammars stad, ett regalt pastorat af andra klassen. — Af Börstils kyrkosocken hör $\frac{1}{2}$ mant. Fählö by på en ö i skärgården, till Väddö och Häfverö skeppslag och upptages i jordeboken inom Singö socken.

Under unionstiden utgjorde Börstil ett eget skepslag inom "Tiundalands Rodh". Före reduktionen innehades socknen jämte Valö, Hökhufvud, Skepthammar och Ekeby inom Upsala län i förläning af riksrådet frih. Sten Bjelke. Bland gårdar märkes *Sneslingeberg* i Uppsocknen jämte *Söderby* på Norrön och andra underlydande, tillhöriga öfversten gr. L. af Ugglas på Forsmark. Söderby tillhörde 1650 A. Messenius samt några årtionden senare riksrådet frih. Sten Bjelke. I socknen ligga flere grufvor ur hvilka år 1870 brötos tillsammans 152,600 centner järnmalm.

4. *Gräsö socken* utgöres af Gräsön, ungefär $2\frac{1}{2}$ mil lång och $\frac{1}{2}$ mil bred, Sladdarö, Ormö och Vässarö i sydost samt Örskär i norr jämte en otalig mängd mindre öar och skär, i synnerhet i öster utåt Södra Qvarken och Ålands haf. Hemmantalet är $18\frac{1}{2}$ förm., hvaraf $16\frac{3}{4}$ skatte, $\frac{3}{4}$ krono och 1 frälse; sammanlagda taxeringsvärdet år 1870 var 442,700 rdr rmt. Arealen är 0,945 qv.-mil land. År 1870 var folkmängden 1,205 personer på 258 hushåll. Fiske och sjöfart äro framstående näringsgrenar för befolkningen. I kyrkligt afseende är Gräsö, som förut varit annex till Börstil, lagd såsom annex till

Öregrunds stad. — Den norra segelleden går utanför östra kusten och för sjöfarten på detta håll finnes Örskärs stora fyrbåk längst i norr; inre segelleden går söderifrån förbi Öregrund uppåt Öregrundsgrepen; för denna led finnes Djurstens fyrbåk ett stycke norr om kyrkan.

Strax söder om kyrkan ligger *Gräsö gård*, fordom kungsgård, som före reduktionen innehades af Sten Bjelke, kom sedan till kronan och såldes i slutet af förra århundradet till skatte; den eges nu med underlydande af öfversten gr. L. af Ugglas på Forsmark.

5. *Hökhufvuds socken*, vid och omkring Olandsån, gränsar i nordost till Börstil, i öster till Harg, i söder till Ekeby och Skepthammar samt i nordvest till Valö. Hemmantalet är $60\frac{1}{24}$ förm., hvaraf $14\frac{3}{4}$ skatte, $3\frac{1}{4}$ krono och $42\frac{1}{24}$ frälse; sammanlagda taxeringsvärdet år 1870 var 978,330 rdr rmt. Arealen är 0,995 qv.-mil vatten och 0,008 qv.-mil sjö. År 1870 var folkmängden 1,349 personer på 298 hushåll. I kyrkligt afseende är Hökhufvud tillsammans med Skepthammar i Upsala län ett regalt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 4,150 rdr rmt. — Större delen af socknen hör under Gimo bruk.

6. *Valö socken* gränsar i norr till Forsmark, i öster till Börstil, i sydost till Hökhufvud och Morkarla, det senare i Upsala län, samt i vester till Film och Öster-Löfsta båda i Upsala län. Hemmantalet är $48\frac{3}{4}$ förm., hvaraf $8\frac{1}{4}$ skatte, $2\frac{1}{4}$ krono samt $38\frac{1}{4}$ frälse; sammanlagda taxeringsvärdet år 1870 var 937,909 rdr rmt. Arealen är 1,284 qv.-mil land och 0,018 qv.-mil sjö. År 1870 var folkmängden 1,861 personer på 410 hushåll. I kyrkligt afseende är Valö ett konsistorielt pastorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 3,595 rdr rmt. En del af Valö är skild från det öfriga genom en del af Forsmarks socken.

Valö bildade på 1400-talet ett eget skeppslag, "Skædhundare", af "Tiundalandhs Rodh"". — En del af socknen hörer under Forsmarks, en del under Österby bruk Nära gränsen af Film ligga Vigelsbo malmfält, der år 1870 brötos 71,200 centn. järnmalm.

7. *Forsmarks socken* gränsar i sydost till Börstil, i söder till Valö, i vester till Öster-Löfsta, i nordvest till Hållnäs i Upsala län samt i nordost till Öregrundsgrepen. Hemmantalet är $11\frac{5}{12}$ förm., hvaraf $4\frac{1}{6}$ skatte och $7\frac{1}{4}$ frälse, nästan allt under Forsmarks bruk. Socknens sammanlagda taxeringsvärde för 1870 var 348,197 rdr rmt. Arealen är 0,726 qv.-mil land och 0,044 qv.-mil vatten. Folkmängden

uppgick år 1870 till 1,036 personer på 230 hushåll. Socknen är ett patronelt pastorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 2,025 rdr rmt. Patronatsrätten tillhör egaren af Forsmarks bruk. Sockenkyrkan af sten är bygd under åren 1794—1800 på bekostnad af grefve S. af Ugglas och efter ritningar af professorerne Tempelman och Masrelier. Grunden lades af konung Gustaf IV Adolf personligen.

Forsmarks socken har uppstått genom afsöndring från Valö. — *Forsmarks* gods är bildadt af flere sammanslagna gårdar och byar, har stångjärnsverk med eget tackjärn från Harnäs i Upsala län och egen malm från Dannemora. Bruket är det äldsta af Dannemoraverken och har haft många egare. Under flere årtionden tillhörde det slägten de Besche och brändes under denna tid af ryssarne år 1719. År 1780 såldes det till grefve Samuel af Ugglas, i hvars slägt det sedermera förblifvit. Bruket med egendom, byggnader och allt har från slutet af förra århundradet undergått betydliga förbättringar. Den slottslika manbyggnaden af sten och med borggård omgifves af en park, i hvilken finnes en i marmor af Byström förfärdigad minnesvård öfver den nyssnämnde grefve Samuel. Det präktiga godset tillhör nu hans sonson öfverste L. af Ugglas. — Inom socknen ligga under Forsmark hörande *Johannisfors* med manufakturverk samt *Berkinge* med en fordom i gång varande, numera nedlagd masugn.

IX. **Närdinghundra härad** gränsar i nordost till Frösåkers härad, i sydost till Lyhundra, i söder till Sjuhundra och Långhundra samt i nordvest till Rasbo och Olands härader af Upsala län. Häradet, som i sin vestra del stöter till den jämnare Upsalaslätten, är till sin allmänna karaktär ett småkulligt, kuperadt land, endast undantagsvis nående en höjd af 150 fot öfver hafvet. På betydliga sträckor träder bergskorpan i form af granit, stundom af gneiss fram i dagen; och der berghällen icke synes, betäckes den ofta af grus och stenblock, mellan hvilka skogen växer upp. I många trakter är skogsmarken så stenbunden och oländig, att vandraren endast med största svårighet kan genomtränga den. Sådan stenbunden mark finnes till exempel i Almunge socken på gränsen till Rasbo samt i den sydöstra delen af Bladåker, der de s. k. Morerna utbreda sig, en skogsbygd vida känd för sin oländighet. De jämnare trakterna har man att söka företrädesvis kring vattendragen, hvilka hafva sitt utlopp åt olika håll. Så föra de flesta af sjöarne i häradets sydvestra del sitt vatten till Långsjön i Almunge socken samt vidare till Funboån. Den norra delen af Almunge och Knutby, vestra delen af Bladåker samt hela Faringe tillhöra Olandsåns vattenområde. Dess östra gren genomrinner här sjöarne Testen, Kärfven, Harsjön och Gin-

ningen, hvilken sistnämnda äfven mottager vatten från Hosjön. Omgifningen är mycket sank, ehuru detta afhjelpes genom en storartad strömrensning. Östra delen af Knutby och Bladåker, norra delen af Edsbro samt hela Ununge tillhör Skeboström, hvilkens båda grenar här hafva sin upprinnelse. Den ena med hufvudriktning först åt norr, så åt öster och derpå åt söder genomflyter sjön Vällen, hvars norra del ligger inom Ekeby socken; den andra rinner i östlig riktning genom Såttern ut i sjön Närdingen. Den sydligaste delen af Knutby och Edsbro affför sitt vatten på olika vägar till Norrteljeviken. Hufvudvattenskilnaden för hela häradet är att söka i den sydvestra delen af Knutby socken. — Jordmånen är i allmänhet ler eller lermylla, stundom sand och mojord. Hufvudnäringarna äro åker- och ängsbruk, skogsafverkning samt bergshandtering. — Häradet hör i civilt afseende till länets tredje fögderi, i judicielt till Frösåkers m. fl. häraders eller Norra Roslags domsaga, i kyrkligt till Närdinghundra prosteri med undantag af Bladåker, som hör till Olands och Frösåkers, samt innefattar följande 6 socknar, utom det s. k. Fasta Visnare, hörande till Fasterna pastorat inom Sjuhundra härad. Tingstället är vid Gränsta gästgifvaregård i Knutby socken. — "Närdingiahundare" tillhörde fordom Tiundaland. Fornlemningar af många slag finnas inom hela häradet, särdeles inom Knutby och Almunge socknar.

1. *Almunge socken* längst i sydvest, gränsar i söder till Husby-Långhundra och Fasterna, i öster till Knutby, i norr till Faringe, Tuna och Stafby, de båda sista inom Upsala län, samt i vester till Rasbo och Funbo, båda Upsala län tillhörande. Hemmantalet är $56\frac{3}{4}$ förm., hvaraf $12\frac{5}{12}$ skatte, $4\frac{3}{4}$ krono och $39\frac{7}{12}$ frälse; sammanlagda taxeringsvärdet år 1870 var 1,250,553 rdr rmt. Arealen är 1,416 qv.-mil land och 0,065 sjö. År 1870 var folkmängden 2,010 personer på 493 hushåll. I kyrkligt afseende är Almunge ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 3,330 rdr rmt.

Inom socknen ligga *Almungeberg* med underlydande *Hagby*, *Länna*, *Seglinge* m. fl. alla tillhörande gr. M. F. Brahes arfvingar. *Länna* är en gammal sätesgård och var redan under unionstiden i adliga personers ego, tillhörde sedan många familjer och kom i midten af förra seklet till gr. Magnus Brahe. Masugn anlades äfven på 1750-talet genom flyttning från Vattholma i Uppland. *Seglinge* var stamgods för ätten Månesköld, hvilken det tillhörde till ättens utslocknande. — *Stora Väsby* är en af de egendomar, som jämte Sandemar m. fl. af lagman Vattrang på 1700-talet gjordes till fideikommiss för hans slägt och som 1827

ärfdes af en Braunerhjelm, hvars son för närvarande är innehafvare.

2. *Knutby socken* gränsar i nordvest till Faringe, i norr till Bladåker, i öster till Edsbro, i sydost till Fasterna samt i vester till Almunge. Delvis inom socknen ligga i vester sjön Kärfven, i norr Ginningen, i nordost Norrsjön, i öster Såttern, i söder Gafvel-Långsjön; helt och hållet till Knutby hörande är Hosjön. Hemmantalet är $49\frac{1}{2}$ förm., hvaraf $24\frac{1}{4}$ skatte, 3 krono samt $22\frac{1}{4}$ frälse; dertill kommer $2\frac{2}{3}$ mantal frälse, det s. k. Fasta Visnare, som i jordeboken föres under Knutby, men i kyrkligt afseende tillhör Fasterna i Sjuhundra. Sammanlagda taxeringsvärdet år 1870 var 963,789 rdr rmt, hvartill kommer 43,024 rdr för Fasta Visnare. Knutby kyrkosockens areal är 1,107 qv.-mil land och 0,113 qv.-mil sjö. År 1870 var folkmängden 1,663 personer på 338 hushåll. — Knutby bildar tillsammans med Faringe ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 4,140 rdr rmt.

Inom socknen ligger *Björkö*, frälse säteri med underlydande, som fordom hört till det Vattrangska, numera Braunerhjelmska fideikommisset. — *Vällnora* bruk på gränsen till Bladåker var fordom stångjärnsverk, men är nu endast masugn anlagd redan i slutet af 1600-talet; hör jämte en betydlig del af socknen under Rånäs bruk i Fasterna. — *Burvik* vid Såttern egdes i början af 1600-talet af J. Bure d. ä. och var i slägten, till dess egendomen 1729 såldes till landsh. frih. Oxenstierna på Harg, dit godset ännu hör. — Inom Knutby hafva påträffats flere borglemningar, af hvilka den största på en bergkulle vester om Norrsjön.

3. *Faringe socken* gränsar i norr till Alunda inom Upsala län, i öster till Bladåker, i sydost till Knutby, i söder till Almunge och i vester till Tuna. På vestra gränsen ligger Viksjön; mot Bladåker bildas gränsen af sjön Ginningen. Hemmantalet är $31\frac{7}{8}$ förm., hvaraf $12\frac{3}{4}$ skatte, $2\frac{3}{8}$ krono och $16\frac{3}{4}$ frälse; sammanlagda taxeringsvärdet år 1870 var 402,700 rdr rmt. Arealen är 0,507 qv.-mil land och 0,057 qv.-mil sjö. År 1870 var folkmängden 883 personer på 199 hushåll. — Socknen är annex till Knutby.

4. *Bladåkers socken* gränsar i söder till Knutby, i vester till Faringe, i sydost till Ununge, i nordost till Edebo och Harg samt i norr till Ekeby. Hemmantalet är $21\frac{1}{4}$ förm., hvaraf $7\frac{3}{4}$ skatte och $13\frac{1}{2}$ frälse; sammanlagda taxeringsvärdet år 1870 var 514,278 rdr rmt. Arealen är 0,781 qv.-mil land och 0,088 qv.-mil sjö. År 1870 var folkmängden 922 personer på 186 matlag. I kyrkligt afseende hör Blad-

åker till Olands och Frösåkers prosteri och är annex till Ekeby inom Upsala län.

Bland gårdar märkes *Rungarn*, frälse säteri med underlydande, gammalt herresäte, som under 15 och 1600-talen tillhörde ätterna Baner och Månesköld, men i början af förra århundradet köptes af lagman Vattrang, blef fideikommiss och 1827 jämte de öfriga Vattrangska fideikommissegendomarne öfvergick till Braunerhjelm, hvars son nu är innehafvare. — *Bennebols masugn*, anlagd i slutet af 1600-talet, hör jämte underlydande under Hargs bruk. — På slottsberget vid sjön Vällnoren finnes en borglemning, en 420 fot lång mur, delvis mycket väl bibehållen.

5. *Edsbro socken* gränsar i vester till Knutby, i nordost till Ununge, i sydost till Estuna och Lohärad samt i sydvest till Fasterna och Rimbo. Hemmantalet är $28\frac{1}{12}$ förm., hvaraf $12\frac{5}{6}$ skatte och $15\frac{1}{4}$ frälse; sammanlagda taxeringsvärdet år 1870 var 638,805 rdr rmt. Arealen är 0,849 qv.-mil land och 0,063 qv.-mil sjö. År 1870 var folkmängden 1,308 personer på 302 hushåll. I kyrkligt afseende är Edsbro annex till Ununge.

I socknen ligger *Edsbro masugn*, jämte tillhörande hemman lydande under Skebo bruk i Ununge. Masugnen flyttades från Skebo redan i slutet af 1600-talet.

6. *Ununge socken* gränsar i nordost till Edebo i Frösåkers härad, i sydost till Söderby-Carl i Lyhundra, i sydvest till Edsbro och i nordvest till Bladåker. Sjön Närdingen gör på östra gränsen en nästan rätvinklig böjning och utrinner åt norr genom Skebo ström. I forna tider var här båtled från hafvet öfver Närdingen ända upp mot Edsbro kyrka i vester. Hemmantalet är $28\frac{5}{8}$ förm., hvaraf $12\frac{1}{4}$ skatte, 1 krono samt $15\frac{1}{8}$ frälse; sammanlagda taxeringsvärdet år 1870 var 759,579 rdr rmt. Dessutom hör till Ununge i kyrkligt afseende 4 mantal Skebo jämte järnbruket af samma namn. Kyrkosocknens areal är 0,798 qv.-mil land och 0,051 qv.-mil sjö. År 1870 var folkmängden 1,361 personer på 282 hushåll. Socknen utgör tillsammans med Edsbro ett konsistorielt pastorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 3,800 rdr rmt.

Inom socknen ligger nära stranden af Närdingen *Berga*, en mycket gammal sätesgård, först bebygd af väpnaren Lydeke van dem Bergen, hvilken i början af 1400-talet gaf den i hemgift åt sin dotter. Gården har sedan ofta ombytt egare, en tid hört under Skebo samt eges nu af F. Kallerman. — *Skebo*, frälse säteri med järnbruk, qvarn m. fl. samt underlydande både inom och utom socknen, har ett mycket vackert läge vid Närdingens utlopp. Herrgården är väl bebygd och omgifven af en vacker park. Bruket anlades i början af 1600-talet; senare tillkom en masugn, som likväl snart flyttades till Edsbro. Godset har gått ur hand i hand,

kom i slutet af 1700-talet till kommerserådet Arfvedsson och har sedan den tiden blifvit betydligt förbättradt. Det eges nu af brukspatron K. Michaelsson.

X. **Lyhundra härad** gränsar i nordost till Väddö skeppslag, i öster och sydost till Bro och Frötuna skeppslager, i sydvest till Sjuhundra samt i nordvest till Närdinghundra och Frösåkers härader. Häradet har i allmänhet med afseende på sin natur Roslagens karaktär och utgör ett småkulligt kuperadt land, genomstruket af skogbevuxna lägre höjder eller här och der fyldt af nakna bergklintar, som gifva åt landskapet ett sterilt utseende. På många ställen är marken mycket oländig. Ganska stora vidder upptagas af skogsmark, i synnerhet på gränsen af Närdinghundra härad. De jämnare trakterna ligga företrädesvis vid sjöarne och vattendragen, hvilka nästan alla hafva sitt utlopp i Norrteljeviken. Längst in och på gränsen af Bro skeppslag mottager den ett ifrån norr kommande vattendrag, som bildas af tvänne tillflöden, det ena kommande från sjöarne Norra och södra Torkan i Söderby-Carls socken, det andra från den vackra sjön Erken, Roslagens största insjö 1 mil lång och ¼ mil bred, hvilken sjelf upptager några smärre sjöar på gränsen till Närdinghundra härad. Dessa tvänne åar förenas i Brosjön, som genom några mindre vattensamlingar på gränsen mot Bro utfaller i Koviken af Norrteljefjärden. Vattendraget har utan tvifvel under medeltiden varit farbart för båtar. I det vestligaste hörnet af denna fjärd utrinner den från vester kommande Norrteljeån, hvilken vid vestra gränsen af Lyhundra bildas genom förening af tvänne grenar och sedermera i ostlig riktning genomflyter sjön Lomaren för att i sitt nedersta lopp tillhöra Frötuna skeppslag. — Den rådande jordmånen är lera eller lermylla, här och der sand eller mojord. Hufvudnäringarna äro åker- och ängsbruk samt något skogsafverkning, hvarjämte fiske på några ställen förekommer såsom binäring. — Häradet hör i civilt afseende till länets fjerde fögderi, i judicielt till Sjuhundra m. fl. häraders eller mellersta Roslags domsaga, i kyrkligt till Lyhundra prosteri utom Husby, som hör till Sjuhundra, samt innefattar följande 5 socknar. Tingstället för Lyhundra härad är Norrtelje. -- Inom alla häradets socknar förekomma många slag af fornlemningar.

1. *Söderby-Carls socken* ligger mellan Estuna i sydvest, Ununge i nordvest, Väddö i nordost och norr samt Bro i söder och sydost och sträcker sig fram mot Bagghusfjärden af hafvet. Hemmantalet är 71½ förm., hvaraf 46 skatte,

3⅝ krono och 21⅞ frälse, dervid likväl inberäknade 10¼ förm. mant., af hvilka i jordeboken 3 upptagas under Bro samt 7¼ under Väddö socken, men hvilkas invånare äro kyrko-, samt mantals- och skattskrifne i Söderby-Carls. Sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,125,400 rdr rmt. Arealen är 0,684 qv.-mil land och 0,082 qv.-mil sjö. År 1870 var folkmängden 2,003 personer på 492 hushåll. Sydvestra delen utgjorde ända till slutet af förra århundradet en egen socken under namn af Carlskyrka, i kyrkligt afseende annex till Söderby. Den nuvarande sammanslagna församlingen är ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 3000 rdr rmt.

Bland socknens gårdar märkas *Stensta*, fordom Stenstadha i Carlskyrka. Den beboddes i slutet af 14:de århundradet af Bengt Magnusson, men synes samtidigt haft flere egare af den slägt, som förde 2 ulftänder i vapnet och kallats Stenstaslägten. Riksrådet Stefan Ulfsson d. y. kallade den sin sätesgård 1463. Den har sedan gått genom många händer och är nu delad. — *Broby*, sätesgård grundlagd af presid. frih. G. Stierncrona i början af 1700-talet, kom genom gifte till presid. frih. F. Gyllenborg och tillhörde sedan flere olika familjer. Stället eges nu af prof. F. Lundberg, som nedlagt stora omkostnader på egendomens förbättring.

2. *Estuna socken* gränsar i nordost till Söderby-Carl i öster till Bro, i söder till Frötuna, i sydvest till Malsta och Lohärad samt i nordvest till Edsbro. Inom socknens nordligaste del ligger större delen af sjön Erken. Hemmantalet är 75 förm., hvaraf 47¾ skatte, 11½ krono och 15¾ frälse, dervid likväl oberäknade 4⅜ mantal förm., hvilka väl i jordeboken upptagas under Estuna, men hvilkas innevånare äro kyrko-, mantals- och skattskrifne i Bro socken af Bro och Vätö skeppslag. Sammanlagda fastighetsvärdet för år 1870 var 965,100 rdr rmt. Kyrkosocknens areal är 0,408 qv.-mil land och 0,163 qv.-mil sjö. År 1870 var folkmängden 1,407 personer på 350 hushåll. Estuna är ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 4,270 rdr rmt.

Inom socknen ligger vid Gillfjärden *Uddeboö* säteri med underlydande; tillhörde i slutet af 1500-talet riksrådet Ulf Båât, sedermera genom gifte slägterna Cruus, Soop, Kafle, gick sedan mera i köp och eges nu af frih. S. A. Hermelin.

3. *Lohärads socken* gränsar i norr till Edsbro, i nordost till Estuna, i sydost till Malsta, i söder till Husby, i vester till Edsbro samt i sydvest till Rimbo och Skederid, Den vestligaste delen af sjön Erken ligger inom socknen.

Hemmantalet är $36\frac{5}{8}$ förm., hvaraf $25\frac{1}{4}$ skatte, 2 krono och $9\frac{3}{8}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 500,900 rdr rmt. Arealen är 0,460 qv.-mil land och 0,060 qv.-mil sjö. År 1870 var folkmängden 921 personer på 235 hushåll. Socknen utgör tillsammans med Malsta ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 3,280 rdr rmt.

Nära sjön Erken ligger *Christineholm*, frälse säteri med underlydande, i början af 1600-talet tillhörigt frih. Svante Stenbock; af honom byttes det till J. Bure och kom sedan genom giften först till frih. Clerck och sedan till frih. Appelbom; såldes på 1700-talet till landshöfd. frih. Taube och af honom till frih. E. Oxenstierna på Harg, under hvilket fideikommiss det alltsedan hört.

4. *Malsta socken* gränsar i sydvest till Husby, i nordvest till Lohärad, i nordost till Estuna samt skiljes genom sjön Lomaren från Frötuna socken. Hemmantalet är $19\frac{7}{8}$ förm., hvaraf $10\frac{3}{4}$ skatte, 2 krono och $7\frac{1}{8}$ frälse; sammanlagda taxeringsvärdet år 1870 var 239,150 rdr rmt. Socknen, den minsta i länet, håller i areal 0,119 qv.-mil land och 0,012 qv.-mil sjö. Folkmängden år 1870 var 313 personer på 80 hushåll. Socknen är i kyrkligt afseende annex till Lohärad.

5. *Husby socken*, kallad Husby-Lyhundra, gränsar i vester till Skederid, i norr till Lohärad, i nordost till Malsta, i öster till Frötuna och i sydost till Länna. Genom socknen rinner i östlig riktning Norrteljeån ut i sjön Lomaren, som till en del tillhör Husby. Hemmantalet är $47\frac{3}{4}$ förm., hvaraf $36\frac{7}{8}$ skatte, $4\frac{7}{8}$ krono och 6 frälse, dervid likväl oberäknadt 1 mant., som blott i kameralt afseende tillhör Husby, men deremot inberäknade $7\frac{1}{8}$ förm. mantal, som i jordeboken upptages under Skederid i Sjuhundra, ehuru de med afseende på kyrko-, mantals- och skattskrifning tillhöra Husby. Sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 581,400 rdr rmt. Arealen är 0,307 qv.-mil land och 0,011 qv.-mil sjö. År 1870 var folkmängden 881 personor på 241 hushåll. I kyrkligt afseende tillhör Husby Sjuhundra kontrakt och utgör tillsammans med Skederid ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 3,320 rdr rmt. — Inom socknen mötas Roslagsvägarne från Upsala och Stockholm.

XI. **Sjuhundra härad** gränsar i sydvest till Långhundra, i norr till Närdinghundra, i nordost till Lyhundra, i öster till Frötuna samt i sydost till Åkers skeppslag. Hä-

radet utgör ett småkulligt, kuperadt land, här och der genomstruket af åsar eller uppfyldt af stundom nakna berghällar utan någon betydande höjd öfver hafvet. Stora sträckor upptagas af skogsmark, ibland innehållande betydliga kärr och mossar samt utbredande sig i synnerhet vid gränsen mot Närdinghundra och Långhundra härader. De jämförelsevis jämnare och mera odlade bygderna ligga i häradets mellersta del samt omkring sjöarne och vattendragen och bära i allmänhet en leende prägel, på många ställen förhöjd genom rikedom på löfskog. Nästan hela Sjuhundra afför sitt vatten till Östersjön och tillhör Norrteljeåns vattenområde, hvars båda grenar genomflyta häradet. Den norra grenen bildas af sjöarne Kornan, Gafvel-Långsjön och Skeviken inom Fasterna och Syningen inom Rimbo, upptager från vester Testen med Tomtasjön, går derefter genom Björken och förenar sig på gränsen till Lyhundra med den södra grenen, som bildas af små vattensamlingar inom Långhundra samt derefter genomrinner små sjöar inom Rö och Skederids socknar. — Den rådande jordmånen är af olika art, på några ställen såsom omkring Skeviken god åkerlera, på andra åter magrare, ofta bestående af sandmylla och mojord. Hufvudnäringarna äro åker och ängsbruk, skogsafverkning samt bergshandtering. — Häradet hör i civilt afseende till länets fjerde fögderi, i judicielt till Sjuhundra m. fl. häraders eller mellersta Roslags domsaga, i kyrkligt till Sjuhundra prosteri samt innefattar nedannämnda 4 socknar. Sjuhundra härads tingställe är vid Kundby inom Rimbo socken. — Inom alla häradets socknar, isynnerhet i de mer bebygda delarne, finnas fornlemningar af många slag, utvisande en gammal odling.

1. *Skederids socken* ligger mellan Riala i söder, Länna och Husby-Lyhundra i öster, Lohärad i nordost samt Rö och Rimbo i vester. Hemmantalet är $29\frac{5}{8}$ förm., hvaraf $6\frac{5}{8}$ skatte, $\frac{1}{8}$ krono och $22\frac{7}{8}$ frälse, dervid inb-räknadt 1 förm. mant., som i jordeboken upptages under Husby i Lyhundra, men deremot oberäknade $7\frac{1}{8}$ förm. mant., som i jordeboken föras under Skederid och hvilkas invånare kyrko-, mantals- och skattskrifvas i Husby. Sammanlagda taxeringsvärdet år 1870 var 455,300 rdr rmt. Arealen är 0,428 qv.-mil land och 0,022 qv.-mil sjö. År 1870 var folkmängden 79 personer på 207 hushåll. Skederid är i kyrkligt afseende annex till Husby i Lyhundra. — Genom socknen gå Roslagsvägarne från Upsala och Stockholm till Norrtelje.

Inom socknen ligger nära sjön Björken *Finsta*, bekant såsom varande den heliga Birgittas födelseort. Gården tillhörde i början

af 1300-talet Birger Pederson (Brahe), hennes far, och stannade i hans slägt till början af 1500-talet, då det af Joachim Brahe skänktes till hans hustru Margareta Vasa. Med deras dotter kom Finsta till riksrådet Grip till Nynäs samt ånyo genom gifte till frih. Keith. Genom köp öfvergick det till riksrådet Åke Natt och Dag, derpå i senare hälften af 1600-talet genom gifte till riksrådet grefve Sparre samt åter genom köp till v. presid. S. Lejonmark, i hvars slägt godset förblef inpå 1800-talet. För närvarande eges det med underlydande af landtmätaren Arnbergs arfvingar.

2. *Rimbo socken* gränsar i nordost till Edsbro och Lohärad, i öster till Skederid, i sydost till Rö, i sydvest till Närtuna och i nordvest till Fasterna. Socknens hemmantal är 37¾ förm., hvaraf 6 skatte, 1 krono och 30¾ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 487,600 rdr rmt. Arealen är 0,638 qv.-mil land och 0,071 qv.-mil sjö. År 1870 var folkmängden 1,165 personer på 285 hushåll. Rimbo utgör tillsammans med Rö ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 3,540 rdr rmt. — Genom socknen går Roslagsvägen från Upsala till Norrtelje.

Vid stranden af Syningen ligger det ståtliga *Ekebyholm*, frälse säteri med slottslik åbygnad af sten jämte flyglar samt många underlydande. Godset är till en del gammalt och hörde länge under egarne af Mörby i Fasterna, alltsedan fru Märta Jonsdotter, enka efter Bengt Christjernsson Oxenstierna, 1523 af en sin fränka inköpte gården, då kallad Ekeby. Godset egdes af den Oxenstiernska slägten, men kom på 1600-talet till riksrådet frih. Bengt Horn, och inköptes 1716 från amiralen G. Horns arfvingar af öfverste Odelström. Denne såldes åter 1724 till till den bekante Arvid Bernhard Horn, som på denna sin egendom dog några år efter sitt fall. Inom Hornska familjen förblef Ekebyholm ända långt fram på 1800-talet. Det eges nu af hofmarskalken frih. C. G. Oxenstierna på Harg.

3. *Rö socken* ligger mellan Rimbo i nordvest, Skederid i öster, Riala i sydost samt Garn och Kårsta i sydvest. Hemmantalet är 22¾ förm., hvaraf 7¼ krono och 15½ frälse; sammanlagda taxeringsvärdet år 1870 var 319,900 rdr rmt. Arealen är 0,307 qv.-mil land och 0,034 qv.-mil sjö. År 1870 utgjorde folkmängden 701 personer på 159 hushåll. Socknen är i kyrkligt afseende annex till Rimbo. — Genom Rö går i nordostlig riktning Roslagsvägen från Stockholm till Norrtelje.

I vestra delen af socknen nära stranden af sjön Sparren ligger *Näs*, som sedan långa tider tillbaka varit herregård. Den har alltsedan slutet af 1660-talet ofta ombytt egare och eges nu med underlydande af kongl. sekr. G. Silfverstolpe. — Dessutom märkes *Beateberg* med utmärkt vackert läge vid södra stranden af sjön

Viren. Egendomen tillhörde på 1600-talet riksrådet frih. Gabr. Oxenstierna, efter hvilkens dotter den fick sitt namn. Den kom på 1700-talet genom gifte till grefvar Torstenson, Bjelke och Rudensköld samt såldes slutligen 1771 till riksrådet Bunge, som anlade en stor trädgård och gjorde betydliga nyodlingar. Beateberg eges numera, ehuru icke till sin gamla vidd af notarien Ekstam.

4. *Fasterna socken* gränsar i norr till Almunge och Knutby, i nordost till Edsbro, i sydost till Rimbo samt i sydvest till Gottröra. Hemmantalet är $49\frac{10}{24}$ förm., hvaraf 2 skatte, $4\frac{1}{4}$ krono samt $43\frac{13}{24}$ frälse jämte Rånäs järnverk, hvarunder nästan hela socknen lyder. Dessutom hör till socknen i kyrkligt afseende det s. k. Fasta Visnare $2\frac{2}{3}$ mant. förm., hvilka i jordboken upptagas under Knutby i Närdinghundra. Sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 591,850 rdr rmt. Arealen är 0,675 qv.-mil land och 0,057 qv.-mil sjö. År 1870 utgjorde folkmängden 1,618 personer på 331 hushåll. Fasterna var förut delad i tvänne socknar Fasta, fordom äfven kallad Sæbohæred, och Esterna, hvilka likväl sammanslogos på grund af en kungl. resol. af år 1797. Till den tiden hade hvardera socknen sin egen kyrka, men då bygdes på bekostnad af egaren till Rånäs den gemensamma på det ställe der Esternas fordom stått. Under kyrkans kor är graf för Oxenstiernska slägten och på kyrkogården en marmorvård öfver bergsrådet Lefebure, egare af Rånäs. Fasterna utgör i våra dagar ett patronelt pastorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 3,725 rdr rmt. Patronus är egaren af Rånäs. — Den norra grenen af Norrteljeåns vattendrag skall i forna dagar hafva varit farbar ända hit upp till Skeviken, hvars höjd öfver hafvet nu för tiden uppgår till 55 fot.

Socknens märkvärdigaste ställe är *Mörby,* frälse säteri vid sydvestra stranden af Skeviken. Gården har en mycket hög ålder; den hette fordom Myreby eller Myraby och tillhörde sannolikt under 1300- och 1400-talen den ätt, som sedan kallades Tre Rosor, samt sedan genom gifte Slavakätten, som med säkerhet innehade den under unionstiden. Under senare hälften af 1400-talet egdes gården af ridd. Johan Clausson Slavika och kom genom hans dotter Märta till Oxenstiernska slägten, inom hvilken den förblef till år 1664, då den af riksrådet gr. Gustaf Gabrielsson Oxenstierna försåldes till hofm. Lützow. Af dennes enka såldes Mörby gods till gr. Magnus Stenbock, kom senare genom gifte till frih. H. Falkenberg, af hvilken det såldes till direktören Lefebure. Det ärfdes sedan af hans son bergsrådet Lefebure-Lilljenberg, egare af Rånäs, hvarunder Mörby hört ända till våra dagar. Slottet som skall vara anlagdt på 1560-talet af Gabriel Christerson Oxenstierna, bibehölls längre än godset inom Oxenstiernska slägten, men såldes slutligen 1728 till Arvid Horn och kom snart derpå till grefve G. L. Stenbock, som innehade egendomen, med hvilken det sedermera följde. Slottet, som sedan 1740 var obeboeligt, är nu endast en

vacker ruin, liggande högt på en klippa vid Skevikens strand. — Socknens förnämsta gods är *Rånäs*, bestående af Rånäs säteri med många underlydande, järnbruk, qvarnar, såg- och tegelbruk. Egendomen var år 1865 med alla sina inom socknen liggande hemman och lägenheter taxeringsvärderadt till öfver 550,000 rdr rmt. Bruket har eget tackjärn från Vällnora masugn i Knutby socken, malmen erhålles från Dannemora. Utskeppningen sker öfver Norrtelje. Rånäs nämnes redan 1388 såsom köpt till ärkebiskopsstolen, var sedan kyrkans egendom derpå kronans samt innehades från 1559 till 1671 af slägten Oxenstierna till Mörby. Godset gick sedan genom många händer och såldes 1772 till bergsrådet Lefebure-Lilljenberg, som 1774 anlade bruket. Allt gick sedan genom köp öfver till mågen frih. A. D. Reutersköld, hvars ättling frih. O. A. R. Reutersköld är den nuvarande egaren. Bruket ligger vid ett vattendrag, som från Gafvel-Långsjön utrinner i norra ändan af Skeviken. Nära invid ligger äfven den vackra hufvudgården med sin präktiga åbygnad, omgifven af trädgård och park.

XII. **Bro och Vätö skeppslag** gränsar i norr till Väddö och Häfverö skeppslag, i vester till Lyhundra och i söder till Frötuna och Länna skeppslag, hvarifrån det skiljes genom Norrteljefjärden. I öster tillstöter Ålands haf med dess djupt in i landet gående fjärdar. Skeppslaget består dels af fastland, dels af öar, större och mindre; det hela, genomskuret af vattendrag i alla riktningar, är likasom söndersplittradt, erbjudande en omvexling af små jämnare slätter, kullar, lågbergiga skogsmarker eller nakna klippor och skär. Trakten bär öfverallt skärgårdens karaktär och utmärker sig i allmänhet genom sin naturskönhet. Genom Bro socken gå tvenne vattendrag i nordostlig riktning; det ena utgöres af Bottenfjärden, som genom Osmaren afgår till Norrboviken, det andra är Utålsjön, som utfaller genom den smala milslånga Långtögen. Båda utrinna i Björkfjärden mellan fastlandet och Björkön. Denna fjärd fortsättes åt sydost mellan Björkön och Vätö ned mot Lidöfjärden, men står genom en inre farled mellan Vätö och fasta landet, det s. k. Vätö sund, i förbindelse med Norrteljefjärden. — Den rådande jordmånen är dels lera, dels sand eller mojord. Hufvudnäringarna äro åker- och ängsbruk, något skogsafverkning samt isynnerhet i Vätö fiske och sjöfart. En och annan af skärgårdens befolkning har äfven skälskytte till näringsfång. — Skeppslaget hör i civilt afseende till länets fjerde fögderi, i judicielt till Sjuhundra m. fl. häraders eller mellersta Roslags domsaga, i kyrkligt till Lyhundra prosteri samt innefattar följande 2 socknar. Skeppslagets tingställe är Norrtelje stad. — Fornlemningar förekomma ehuru jemförelsevis sparsamt, i de inre, från kusten mera aflägsna delarne af skeppslaget och egentligen inom Bro socken.

1. *Bro socken* gränsar i vester till Estuna och Söderby-Carl, i norr till Söderby-Carl, i öster till Vätö och

i söder till Frötuna, från hvilken den skiljes genom Norrteljefjärden. Den vestra gränsen utgöres till en stor del af de små sjöar och vattendrag, genom hvilka sjön Erken har sitt utlopp och der i forna dagar en farled gick till de inre delarne af Roslagen. Socknens hemmantal är $104\frac{1}{2}$ förm., hvaraf $43\frac{7}{8}$ skatte, $7\frac{1}{8}$ krono, och $53\frac{1}{2}$ frälse, dervid frånräknade 3 mant. förm. hvilka, ehuru i jordeboken upptagna under Bro tillhöra Söderby-Carls kyrkosocken, men inberäknade $4\frac{3}{8}$ mantal, hvilkas invånare äro kyrko-, mantals- och skattskrifne under Bro, ehuru hemmanen i jordeboken upptagas under Estuna. Sammanlagda fastighetsvärdet för år 1870 var 1,487,700 rdr rmt. Arealen är 1,031 qv.-mil land och 0,096 qv.-mil sjö. År 1870 var folkmängden 2,086 personer på 521 hushåll. Bro utgör i kyrkligt afseende ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 4,520 rdr rmt. Sockenkyrkan är af hög ålder och pryddes på 1470-talet af målningar, af hvilka de i vapenhuset samt tvänne af kyrkans hvalf till våra dagar blifvit bevarade. Tre grafkor finnas af yngre datum, af hvilka ett för slägten Oxenstierna.

Bland socknens många gårdar märkes *Wärnberg*, frälse säteri och fideikommiss, hvars innehafvare för närvarande är grefve A. T. G. Oxenstierna. Det hette förut Koberg och erhöll sitt nuvarande namn af landshöfd. M. Wernstedt, som under en tid på 1600-talet var dess egare. År 1740 egdes gården af grefve G. S. Gyllenborg, hvars enka, född Oxenstierna af Croneborg gjorde det till fideikommiss och lemnade det i testamente till den bekante skalden Johan Gabriel Oxenstierna. Från dennes son öfvergick Wärnberg till sin nuvarande innehafvare. — Nära den norra stranden af sjön Osmaren ligger *Noor*, förr Nordvik, frälse säteri med qvarn och såg samt en stor åbygnad. Det egdes i början af 1600-talet af riksdrotset Gabriel Gustafson Oxenstierna och förblef sedan länge inom ätten. På 1770-talet kom det genom köp till en Sundel och gjordes af honom till fideikommiss för hans ätt, som adlades under namn af Stjernheim. Det innehades först af brorsonen, som slöt ätten på svärdsidan, och öfvergick derefter till dennes syster gift med en kapten Hård af Segerstad. Hennes dotter, enka efter kaptenen G. E. Sköldebrand, är för närvarande fideikommissets innehafvare.

2. *Vätö socken* ligger mellan Väddö i norr, Bro i vester, Ålands haf i öster samt Rådmansö socken i söder, hvarifrån den skiljes genom Norrteljefjärden. Socknen utgöres dels af fast land, dels af större eller mindre öar och skär, såsom Vätön, skild från fastlandet genom Vätö sund, den större och södra delen af Björkön, genom Björköfjärd skild från Vätön och fasta landet, vidare Arholmen öster om Björkön samt Idö, Lidö, Gisslingen m. fl. utanför Lidöfjärden. Hemmantalet är $58\frac{19}{24}$ förm., hvaraf $45\frac{11}{12}$ skatte,

$1\frac{7}{8}$ krono och 11 frälse, dervid inberäknadt $\frac{1}{2}$ mant., som i jordeboken föres under Väddö, men hvars innevånare äro kyrko-, mantals- och skattskrifne i Vätö. Sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 520,650 rdr rmt. Arealen är 1,053 qv.-mil land och 0,009 qv.-mil sjö. År 1870 var folkmängden 1,789 personer på 442 hushåll. Vätö är i kyrkligt afseende ett konsistorielt pastorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 3,000 rdr rmt. — Segelleden åt norr går genom skärgården öster om Björkön. För sjöfarten finnes lotsplats vid Arholma samt fyrinrättningar vid Näskubben på Björkön samt vid Simpnäsklubb, ett stycke norr derom ute i hafvet. Trakten härjades af ryssarne 1719.

XIII. **Väddö** och **Häfverö skeppslag** ligger mellan Bro skeppslag i söder, Lyhundra härad i sydvest, Frösåkers i vester och nordvest samt Ålands haf i öster. Skeppslaget utgöres numera dels af fastland, dels af omgifvande större eller mindre öar och skär, hvilka isynnerhet i norr sträcka sig långt ut i hafvet. Endast den östra kusten af Väddön är mot det vanliga förhållandet utan skyddande skärgård och erbjuder derföre en god plats för ett fiendtligt anfall. Traktens karakter i öfrigt står i öfverensstämmelse med Roslagens och skärgårdens naturbeskaffenhet i allmänhet. Öfverallt finnas små backar och bergklintar omvexlande med ej särdeles vidsträckta slätter, der jorden stundom är ganska bördig. Skogsmarker utbreda sig äfven öfver ganska stora sträckor både af fasta landet och öarna, här och der afbrutna af berg, hvilka likväl endast undantagsvis resa sig till någon större höjd öfver hafvet. I det inre af skeppslaget, såsom omkring Häfverö kyrka, råkar man trakter, kända för sin fulhet och enformighet, under det att andra åter, såsom nejden omkring Väddö kanal, äro omtalade för sin hänförande skönhet. I allmänhet blir naturen mer levende i närheten af vattendragen, hvilka till det mesta bildas af hafvets många fjärdar och sund. I vester utgör Edeboviken, i hvilken Skeboström utmynnar och som äfven upptager små tillflöden från Häfverö socken, gränsen mot Frösåkers härad. Emellan Häfverö och den norr derom belägna Singön ligger Singöfjärden, i hvilken genom Bredsundsviken utfaller Utsundasjön. Från Singöfjärden intränger i riktning åt söder mellan Väddön och fasta landet den smala, men långa Rump- eller Ortalaviken, som ifrån vester upptager Bornan med några andra mindre sjöar och numera genom den s. k. Väddö kanal står i förbindelse med Bagghusfjärden. — Den vanliga jordmonen i de odlade bygderna är lera eller svartmylla, ofta äfven sand eller mojord. Huf-

vudnäringarna äro åker- och ängsbruk, skogsbruk, berghandtering samt fiske och sjöfart. Skälskytte förekommer äfven, ehuru undantagsvis såsom binäring. — Skeppslaget hör i civilt afseende till länets fjerde fögderi, i judicielt till Fröåkers m. fl. häraders eller norra Roslags domsaga, i kyrkligt till Närdinghundra och Lyhundra prosterin samt innefattar följande 3 socknar jämte delar af Börstil, Vätö och Söderby-Carl. Skeppslagets tingställe är Ortala lund. — Fornminnen förekomma, ehuru sparsamt inom skeppslaget.

1. *Häfverö socken* ligger mellan Edebo i söder och vester, åt det senare hållet med Edeboviken såsom naturlig gräns, Väddö i sydost och öster, delvis skild derifrån genom Ortalaviken, samt Gall- och Singöfjärderne i norr. Hemmantalet är 64¾ förm., hvaraf 61 skatte, 3 krono och ¾ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,001,000 rdr rmt. Arealen är 1,164 qv.-mil land och 0,029 qv.-mil sjö. Folkmängden år 1870 var 2,255 personer på 548 hushåll. Häfverö tillsammans med Singö kapellförsamling tillhör Närdinghundra prosteri och bildar ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 3,950 rdr rmt. Sockenkyrkan är af hög ålder och har fordom både till hvalf och väggar varit prydd med målningar. De senare äro i senare tider öfverstrukna, men de ovanligt vackra, af flere personer utförda hvalfmålningarna äro ännu bevarade. De förskrifva sig från slutet af 1400-talet.

I den nordligaste delen af socknen nära hafvet ligga *Herrängs* järnmalmsfält, der grufbrytning sedan långa tider tillbaka bedrifvits. År 1870 erhöllos der ur 10 grufvor 143,600 centn. malm. Malmfälten jämte tillhörande jord egas af ett bolag. — Stranden vid Edeboviken härjades af ryssarne 1719.

2. *Singö kapellsocken* består af Singön, Fogdön, Medholmen samt en otalig mängd mindre öar och skär, omgifna af Ålands haf och dess fjärdar. Hemmantalet är 13½ förm., hvaraf 12¼ skatte, ¼ krono och 1 frälse jämte ½ mantal Fählö by af Börstils kyrkosocken, i jordeboken upptagen under Singö. Sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 227,000 rdr rmt. Arealen är 0,301 qv.-mil land och 0,002 qv.-mil sjö. År 1870 var folkmängden 514 personer på 141 hushåll. — Stora segelleden öfver Ålands haf går utanför östra kusten. Fyrinrättningar finnas dels å Svartklubben nära Singön, dels å Understen, ett skär långt ut i hafvet.

3. *Väddö socken* gränsar i söder och sydvest till Vätö och Söderby-Carl, i vester till Häfverö, i norr till Singö-

fjärden samt i öster till hafvet. Socknen utgöres dels i vester af fastland, dels af öar och skär. Af öarna äro Väddön den största, skild från fastlandet genom den gamla, under en tid uppgrundade, nu återställda segelled, som förenar Bagghusfjärden i söder med Ortalaviken i norr och bär namn af Väddö kanal. För öfrigt hör hit äfven den norra delen af Björkön. Hemmantalet är 87⅞ förm., hvaraf 77⅞ skatte, 3½ krono och 6½ frälse, allt oberäknadt 8¼ mantal, hvilka ehuru i jordeboken upptagna under Väddö i kyrkligt afseende tillhöra andra socknar. Sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var, 1,472,910 rdr. rmt. Arealen är 1,035 qv.-mil land och 0,031 qv.-mil sjö. Folkmängden uppgick år 1870 till 3,174 personer på 847 hushåll. Väddö tillhör i kyrkligt afseende Lyhundra prosteri och är ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 4,420 rdr rmt.

Vid norra ändan af Väddön ligger köpingen *Grisslehamn* med tullstation, post och telegraf; under vintern vanlig öfverfartsort till Finland. — Nära vestra stranden af Ortalaviken ligger *Ortala*, i gamla tider kungsgård, men efter 1648 stamgods för Lennart Torstensons grefskap, som äfven innefattade Väddö, Häfverö, Bro, Vätö, Frötuna och Länna socknar, Norrtelje stad och Lyhundra härad. Genom Carl XI:s reduktion indrogs Ortala jämte grefskapet, kom i enskild hand i början af förra århundradet och hade länge samma egare som Skebo. Järnverk anlades redan under Johan III:s regering, drefs en tid för kronans räkning eller utarrenderades, till dess kronan afhände sig eganderätten. Bruket brändes af ryssarne 1719, men återuppbygdes igen. Vid detsamma smides nu spik samt stångjärn af köpt tackjärn, men produktionen är ej särdeles betydlig. Bruket med qvarn och såg samt en del af det gamla Ortala tillhör för närvarande C. W. Govenius.

XIV. **Åkers skeppslag** gränsar i sydvest till Danderyds, i nordvest till Vallentuna, Långhundra och Sjuhundra härader, i nordost till Frötuna och Länna skeppslag samt i sydost till Vermdö, hvarifrån det skiljes genom en mängd af Östersjöns fjärdar och sund. Skeppslaget består dels af en i allmänhet kuperad och bergländig, ehuru ej särdeles högt liggande kuststräcka, till en stor del och isynnerhet i det inre fyld af ganska vidsträckta skogsmarker, dels af en ganska stor skärgård, hvars många öar och skär äro än nakna och ofruktbara, än odlade eller skogbevuxna. Det största slättlandet är kanske den sydligaste delen of Oster-Åkers socken; de öfriga bebyggda, jämna och af odlingen upptagna trakterna ligga omkring de många små öarna och vattendragen. Af dessa är det vigtigaste Akersån, genom hvilken Garnsviken har sitt aflopp i Trälhafvet och som genom kanalanläggning är farbar ett stycke uppåt landet. Ett annat

vattendrag af ungefär 1½ mils längd är den vanligen s. k. Viraån, som uppkommer ur några sjöar på gränsen till Långhundra, går genom Exarby- och Rumsätrasjöarne, Viren och Losjön samt utfaller i hafvet midt för norra Ljusterön. Längst i norr går ett vattendrag från sjöar i Össeby-Garns socken genom Riala socken in i Länna och utfaller i Bergshammarviken af hafvet. I allmänhet är trakten mycket vacker, särdeles i närheten af hafvet och bredvid de många insjöarne. — Jordmånen är på sina ställen och egentligen i Öster-Åker god lera, eljest svartmylla och i de magrare trakterna sand eller mojord. Hufvudnäringarna äro åker- och ängsbruk, skogsafverkning samt fiske och sjöfart. — Skeppslaget hör i civilt afseende till länets femte fögderi, i judicielt till Färentuna m. fl. häraders eller södra Roslags domsaga, i kyrkligt dels till östra Roslags, dels till Sjuhundra prosteri samt innefattar följande 4 socknar, af hvilka den fjerde Ljusterö, till en stor del tillhör Vermdö skeppslag. Tingställen äro vid Vira bruk i Kulla och Åkersberg i Öster-Åkers socken. — Af fornminnen förekomma både runstenar och ättehögar, mest inom Öster-Åkers socken.

1. *Öster-Åkers socken* gränsar i sydvest till Östra Ryd, i nordvest till Össeby-Garn, i nordost till Riala och Kulla samt i sydost till Östersjöns fjärdar och sund. Den består till allra största delen af fast land, men äfven af större och mindre öar, bland hvilka Resarön är den förnämsta. Hemmantalet är 84⅞ förm., hvaraf 26¾ skatte, 3¾ krono och 54⅞ frälse; sammanlagda taxeringsvärdet år 1870 var 1,872,702 rdr rmt. Arealen är 1,172 qv.-mil land och 0,059 qv.-mil sjö. År 1870 var folkmängden 2,046 personer på 540 hushåll. I kyrkligt afseende tillhör Öster-Åker östra Roslags prosteri och är ett patronelt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 4,500 rdr rmt. Patronatsrätten tillkommer egaren af säteriet Margretelund. — Socknen står under sommaren genom ångbåtar i förbindelse med hufvudstaden.

Bland socknens många gårdar märkes *Margretelund*, frälsesäteri vid en vik af Trälhafvet. Egendomen gjordes till säteri på 1600-talet af grefve Gabriel Oxenstierna, hvars slägt den tillhörde, till dess den försåldes till det bekanta riksrådet frih. Samuel Åkerhjelm, som skref sig till denna gård och derstädes afled 1768. Den var sedan stamgods för slägten, men har en tid varit ur densamma, till dess den år 1864 inköptes af den nuvarande egaren frih. J. G. N. S. Åkerhjelm. — Till samma egendom har i forna dagar äfven hört *Smedby*, frälsesäteri nära Öster-Åkers kyrka; det har alltsedan 1700-talet tillhört Åkerhjelmska slägten och eges nu med underlydande inom socknen jämte qvarn och tegelbruk af frih. Oscar Åkerhjelm. — En bland de äldsta gårdarne i trakten är *Tuna*, nära Åkersåns utlopp: den har äfven kallats

Biskopstuna, tillhörde under unionstiden ärkebiskoparne och bebygdes af den illa beryktade Johannes Gerechini. Godset indrogs vid reformationen, förlänades af Johan III till Clas Fleming, af Carl IX och Gustaf II Adolf åt Axel Ryning, sedan åt Per Banér, hvars son riksrådet Gustaf Banér innehade det i slutet af 1600-talet. Vid reduktionen blef det indraget, men kom sedan genom byte ånyo i enskild ego. Det har sedan tillhört flere familjer.

2. *Riala socken* gränsar i sydvest till Öster-Åker och Garn, i nordvest till Rö och Skederid, i nordost till Länna samt i sydost till Kulla. Hemmantalet är 24⅛ förm., hvaraf 5⅜ skatte, ½ krono och 18¼ frälse: sammanlagda taxeringsvärdet år 1870 var 453,322 rdr rmt. Arealen är 0,731 qv.-mil land och 0,059 qv.-mil sjö. År 1870 var folkmängden 971 personer på 231 hushåll. Socknen tillhör i kyrkligt afseende Sjuhundra prosteri och utgör tillsammans med Kulla ett konsistorielt pastorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 2,650 rdr rmt. — En stor del af socknen lyder under Östanå i Kulla.

3. *Kulla socken* gränsar i nordvest till Riala, i nordost till Länna, i sydvest till Öster-Åker samt i sydost till Saltsjön. Hemmantalet är 21⅜ förm., alla frälse och lydande nästan allt under Östanå. Dervid äro icke inberäknade 5 mant. förm., som i jordeboken äro upptagna under Kulla, men i andra afseenden tillhöra Ljusterö socken. Sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 465,923 rdr rmt. Arealen är 0,353 qv.-mil land och 0,051 qv.-mil sjö. År 1870 var folkmängden 673 personer på 173 hushåll. Socknen är i kyrkligt afseende annex till Riala. — Stora segelleden går norrut genom socknens skärgård och Siarö sund. Socknen saknar icke historiska minnen. På en kulle vid hafvet funnos åtminstone för några år sedan lemningar efter en befästning, och till denna trakt anknyta sig äfven minnena från det s. k. "korftåget" 1598, som företogs af Upsala professorer och Uplands bönder mot finnarne under Stålarm, hvilka äfven funno för godt att draga sig tillbaka. Under de stora krigen i början af förra seklet hemsöktes äfven orten af ryssarne, som brände Östana.

Socknens hufvudgård är *Östanå*, förr Östana, nära hafvet, 6¾ mantal frälse säteri med en mängd senare tillkomna hemman och lägenheter. Sätesgården fans redan under medeltiden och bebod-des 1433 af Anders Isakson samt 1463 af Peder Andersson af slägten Banér. Den kom derefter genom gifte till Peder Erlandsson Bååt d. ä., tillhörde sedan öfver hundrade år hans ätt och öfvergick under den senare hälften 1600-talet till Wredeslägten, af hvilken riksrådet Fabian Wrede skref sig grefve till Östanå och betydligt ökade egendomen. Genom nya giften öfvergick Östanå till slägterna Sparre och Meijerfeldt samt såldes slutligen 1787 till

kommerserådet Hebbe, hvilken förut inköpt säteriet *Mälby*, 6½ mantal, ett gods, som gjordes till sätesgård af riksrådet Clas Flemming på 1600-talet och sedan tillhört flere familjer. Af dessa båda egendomar med många underlydande inom och utom socknen gjorde Hebbe ett fideikommiss, som öfvergick till hans dotter, gift med öfverintendenten Fredenheim och sedan till hennes dotter, gift med lagman Boström, hvars son brukspatron E. G. Boström nu är innehafvare. Med Mälby följde äfven det af Clas Fleming på dess egor anlagda Vira bruk, som nu äfven hör under Östanå fideikommiss. Det hade en tid ganska stor vigt genom sitt manufaktursmide och tillverkade ej obetydligt för kronans räkning, men har alltmer genom stigande täflan förlorat sin betydenhet. Sjelfva hufvudbygnaden vid Östanå, som i sitt nuvarande skick räknar sina anor från det sista årtiondet af 1700-talet, är af sten och har ett utmärkt vackert läge med fri utsigt öfver hafvet och dess vackra skärgård samt omgifves af trädgård och park. Egendomen har en betydlig tillgång på skog, utmärker sig genom sin goda skötsel och är utom all fråga en bland de förnämsta inom länet. Den var för några år sedan med alla sina underlydande inom Kulla taxerad till öfver 400,000 rdr rmt, hvartill sedan måste läggas alla underlydande i omkringgränsande socknar.

4. *Ljusterö socken* gränsar i sydvest till Öster-Åker och Riala, i nordost till Länna och Blidö, i söder till Vermdö, i öster till hafvet samt utgöres helt och hållet af större och mindre öar och skär. Ljusterön har förut varit delad på Riala och Vermdö pastorat, men bildar sedan tvänne år tillbaka jämte andra hemman, från Kulla och Vermdö öfverflyttade, en särskild kyrkosocken, som i kameralt afseende är delad mellan Åkers och Vermdö skeppslag. Hemmantalet är 53⅛ förm., hvaraf 14 skatte, 1¾ krono och 37⅜ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 828,241 rdr rmt. Arealen är ungefär 0,500 qv.-mil land. År 1870 utgjorde folkmängden 1,354 personer på 342 hushåll. Af befolkningen tillhörde 481 invånare Åkers och 873 Vermdö skeppslag. Socknen hör i kyrkligt afseende till Sjuhundra prosteri samt bildar ett konsistorielt pastorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 1,850 rdr rmt.

XV. **Frötuna och Länna skeppslag** gränsar i sydvest till Åkers, i vester till Sjuhundra härad, i nordvest till Lyhundra, i norr till Bro och Vätö skeppslag samt i sydost till hafvet, som tränger in i landet med sina fjärdar, af hvilka Norrteljeviken är den största. Fastlandet är till sin natur mycket kuperadt, i det inre uppfyldt af icke obetydliga bergkullar och ganska vidsträckta skogsmarker, omvexlande med smärre leende slättbygder omkring åarna samt de inre vikarna af hafvet. Landet genomstrykes i synnerhet i norr af långsträckta, ofta trädbevuxna höjder, hvilka likväl sänka sig något i närheten af kusten. Den vidlyftiga skärgården

utgöres som vanligt af en stor mängd än skogbevuxna, än kala öar och skär och sträcker sig mycket långt ut i Östersjön. Trakten är i allmänhet vacker och erbjuder storartade taflor, der berg ger tillfälle till öfverblick af öar och sund med det i fjerran liggande hafvet. Af vattendrag märkes Norrteljeån, som efter att hafva genomflutit sjön Lomaren och upptagit Frötuna kyrksjö utfaller i viken af samma namn. I densamma har äfven sjön Limmaren sitt utlopp. Ett annat vattendrag kommer från Skederid går genom Addaren, Länna kyrksjö, Penningbysjön till Edsviken af hafvet. Längst i söder i Bergshammarviken utrinner en å, som i sitt öfre lopp går genom Garns och Riala socknar. För öfrigt bildar hafvet mellan fastlandet och skären en mängd af fjärdar och sund, öfver och genom hvilka stora segelleden går i riktning mot nordost. — Jordmånen, i allmänhet bördig, består af lermylla, sand och mojord, stundom lätt lera, allt ofta blandadt med s. k. klappersten. Odlingsfält af dyjord och andra alluvialbildningar finnas nästan vid hvarje gård. — Hufvudnäringarna äro i alla socknar åker- och ängsbruk, boskapsskötsel, skogsbruk, fiske och sjöfart. — Skeppslaget hör i civilt afseende till länets femte fögderi, i judicielt till Sjuhundra m. fl. häraders eller mellersta Roslags domsaga, i kyrkligt till Sjuhundra prosteri samt innefattar följande 4 socknar. Skeppslagets tingsställe är Norrtelje. — Af fornlemningar förekomma flere, såsom runstenar, grafhögar, borglemningar, och vid flere ställen äro fästade historiska minnen.

1. *Länna socken* gränsar i nordvest till Skederid och Husby-Lyhundra, i nordost till Frötuna, i sydost till Blidö och Ljusterö samt i sydvest till Riala och Kulla. Nära hälften af socknen utgöres af skärgård. Hemmantalet är $79\frac{5}{8}$ förm., hvaraf $28\frac{1}{2}$ skatte, $3\frac{3}{8}$ krono, $47\frac{3}{4}$ frälse, dervid icke inberäknadt 1 mantal, som i jordeboken upptages under Länna, men hvars invånare kyrko-, mantals- och skattskrifvas inom Frötuna. Sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,210,459 rdr rmt. Jorden är inom Länna, liksom i hela skeppslaget till största delen i allmogens hand och välståndet är här kanske större än i de öfriga socknarne. Arealen är 0,972 qv.-mil land och 0,049 qv.-mil sjö. År 1870 var folkmängden 1,984 personer på 452 hushåll. Länna bildar tillsammans med Blidö ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 3,990 rdr rmt.

Socknens märkvärdigaste ställe är *Penningby*, frälse säteri med underlydande samt qvarnar och såg, nära sjön af samma namn. Gården egdes i början af unionstiden af ridd. Thord (Rörikson)

Bonde, höfvidsman på Viborg, sedan af sonen Carl Bonde, som skref sig till Penningby. Dennes son var den i Carl Knutsons historia bekante riksmarsken Thord Bonde, genom hvars dotter Penningby kom till ridd. Nils Sture samt sedan till dennes ättlingar Svante och Sten. Genom den senares enka Christina Gyllenstierna kom gården till hennes man Johan Thureson Ros och har sedan i nyare tider genom köp, byte eller arf gått från den ene till den andre bland våra adliga ätter såsom Bjelke, Ryning, Oxenstierna, Flemming, Torstensson, Stenbock, Lilje, Brahe m. fl. Den eges nu af enkefru C. Edman och var 1871 taxerad till 122,000 rdr förutom såg och tvenne qvarnar. Sjelfva godset var en tid mycket betydande, men har i synnerhet i vårt århundrade mycket förminskats. På gården är ännu bibehållen en gammal, nu stympad åbygnad af sten, försedd med två runda torn; den har säkert varit befästad och leder måhända sina anor ända upp till folkungarnes dagar. Den har varit bebodd af Christina Gyllenstierna och hennes senare man Johan Thureson (Ros).

2. *Blidö socken* omgifves af hafvet samt Rådmansö, Länna och Ljusterö socknar. Den utgöres helt och hållet af öar och skär, af hvilka de största äro Blidö, Yxlaö, Oxhalsen m. fl. På båda sidor om de stora öarna går segelled fram. Hemmantalet är $25\frac{3}{8}$ förm., hvaraf $9\frac{3}{8}$ skatte, $\frac{3}{8}$ krono och $15\frac{5}{8}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 434,500 rdr rmt. Arealen är 0,455 qv.-mil land. År 1870 var folkmängden 1,261 personer på 339 hushåll. Socknen är i kyrkligt afseende annex till Länna.

I norra delen af socknen ligger på en ö med vacker natur och präktig utsigt öfver hela segelleden badorten *Furusund* med lots-, post- och telegrafstation. Den besökes under sommaren ganska mycket, i synnerhet af hufvudstadens invånare.

3. *Frötuna socken* gränsar i norr till Bro och Estuna, i nordvest till Malsta, i vester till Husby-Lyhundra, i sydvest till Länna och i öster till Rådmansö. Den upptages till största delen af fastland, men är mycket rik på sjöar och vattendrag. Den innefattar för öfrigt den mest kuperade delen af skeppslaget. Hemmantalet är $68\frac{5}{8}$ förm., hvaraf $17\frac{11}{24}$ skatte, $2\frac{1}{4}$ krono och $48\frac{11}{12}$ frälse, dervid inberäknadt 1 mantal, som i jordeboken är upptaget under Länna. Sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,174,382 rdr rmt. Arealen är 0,834 qv.-mil land och 0,104 qv.-mil sjö. Folkmängden år 1870 var 1,709 personer på 456 hushåll. Frötuna bildar ännu tillsammans med Rådmansö *ett* pastorat, men skall vid vederbörande presters död skiljas och utgöra, Frötuna ett konsistorielt pastorat af andra klassen, Rådmansö ett regalt af tredje. Pastors i Frötuna lön är reglerad till 4,565, den i Rådmansö till 2,395 rdr rmt. Den gamla, af gråsten bygda sockenkyrkan har varit prydd af målningar, af hvilka de i vapenhusets hvalf ännu äro beva-

rade. Der synas ärkebiskop Jakob Ulfssons vapen bredvid Sten Sture den äldres och hans gemåls Ingeborg Totts vapensköldar. Med kyrkan sammanbygdt är ett grafkor för den grefl. slägten Löwen. På kyrkogården finnes ett mindre för ätten Bonde till Björnö, numera begagnadt till bisättningshus.

Af ställen inom socknen är *Björnö* säteri nära Norrteljefjärden det märkvärdigaste. Gården omtalas redan under medeltiden och tillhörde i början af 1400-talet riksdrotsen Christer Nilsson Vasa. Den kom derpå genom hans sondotter till slägten Tre Rosor, hos hvilken den förblef till senare hälften af 1500-talet, innehades sedan af andra slägter och såldes 1672 till enkan efter riksskattmästaren G. Bonde, hvars son, upphöjd i grefligt stånd, kallade sig "grefve af Björnö" och gjorde egendomen till fideikommiss för sin ätt. Björnö förblef sedan fideikommiss till dess exell. gr. Gustaf Trolle-Bonde öfverflyttade fideikommissrätten till Säfstaholm i Södermanland. Efter dennes död försålde hans arfvinge stamgodset, som sålunda gick ur Bondeslägten. Dess fastighetsvärde var år 1871 280,000 rdr utom qvarn och såg, som tillhör gården. Nära Limmaren ligger säteriet *Mellingeholm*, som grundades af riksrådet Gabriel Bengtsson Oxenstierna på 1640-talet och sedan tillhört många adliga ätter. Frih. G. Sture, som ärft egendomen efter sin mor, född grefvinna Bonde, innehade densamma under fideikommissrätt, hvilken 1820 öfverflyttades på Nyruds säteri i Vestergötland, hvarefter Mellingeholm såldes. Det inköptes 1844 af enkefru Croneborg, född Plomgren, som på godset öfverflyttade den fideikommissrätt, hvarmed hon innehaft halfva egendomen Ekholmen i Upland och Vrå i Södermanland. Mellingeholm innehafves nu med underlydande af enkefru Lovisa Schürer von Waldheim. En annan gård är *Ösbyholm*, som är bildad genom sammanslagning af tvänne gamla gårdar, Östby och Holm, af hvilka den senare redan under medeltiden beboddes af frälsemän. Ösbyholm har i nyare tider varit i många slägters hand, längst i den grefl. ätten von Löwen's, som innehaft godset från slutet af 1600- till långt in på 1800-talet. Det gjordes i förra århundradet till fideikommiss, men fideikommissrätten öfverflyttades 1837 af gr. Axel Löwen till Gärstaberg i Södermanland. — Vid kyrksjön ligger det i orten s. k. "Borgberget", hvarest synas lemningar efter en urgammal befästning af gråsten på en omkrets af 500 steg.

4. *Rådmansö socken* gränsar i vester till Frötuna, skiljes i norr genom Norrteljeviken från Vätö, samt omgifves i öster, sydost och söder af hafvet. Socknen består utom af en stor skärgård till största delen af Rådmansön, som skiljes från fastlandet genom Hattsundet, snedt mot Vätö sund, Björknäs-fjärden, Nänninge sund, Örbofjärden, Åkeröfjärden och Breviks sund. Hemmantalet är 51⅞ förm., hvaraf 43⅝ skatte, 3⅝ krono och 4⅞ frälse; sammanlagda taxeringsvärdet år 1870 var 601,400 rdr rmt. Arealen är 0,615 qv.-mil land och 0,010 qv.-mil sjö. År 1870 var folkmängden 1,666 personer på 438 hushåll. Rådmansö är ännu annex till Frötuna, men är bestämdt att utgöra ett eget regalt

pastorat med pastors lön reglerad till 2,395 rdr rmt. — Långt ut i skärgården går den stora segelleden. Fyrinrättning finnes vid Söderarm och lotsstation på Tjockö och Svenska Högarne.

I sydost på Rådmansön nära hafvet ligger *Riddersholm*, som gjordes till fideikommiss af ryttmästaren Peter Ridderstad under namn af Sidö, hvilket likväl 1771 förändrades till Riddersholm. Det innehafves nu af herr J. F. S. Ridderstad.

XVI. **Vermdö skeppslag,** som i nordvest gränsar till Åkers och Danderyds skeppslag samt i sydvest till Svartlösa och Sotholms härader af Södertörn, utgöres helt och hållet af Saltsjöns holmar och öar och bildar den vidsträckta skärgård, som skyddar inloppet till Sveriges hufvudstad. Öarna äro från hvarandra skilda genom sund eller fjärdar, som stundom tränga djupt in uti landet och likasom söndersplittra detsamma. Öfverallt möter ögat skärgårdens vackra och leende natur, en omvexling af än kala, än skogbevuxna berg och åsar, små och inskränkta åkerfält jämte grönskande ängar, obetydliga vattendrag samt ju längre åt öster man far, ju kalare och ödsligare klippor. De förnämsta delarne af skeppslaget äro: *Ormingelandet*, skildt från Danderyds skeppslag genom Halfkakssundet och Höggarnsfjärden, från Södertörn genom Baggensfjärden och det utomordentligt vackra Skurusund samt från Vermdölandet genom Solöfjärden. Söder om Ormingelandet vidtager *Farstalandet*, hvilket i söder genom Fisksundet skiljes från *Ingarön*. Öster om Ingarön ligger det s. k. *Fogelbrolandet*, som genom Breviksundet och Vermdö- eller Lillströms kanal skiljes från den i norr liggande egentliga *Vermdön*, skeppslagets hufvuddel. Den omgifves för öfrigt i vester af Solöfjärden, i norr af Saxarefjärden samt i öster af Elgöfjärden, från hvilken den milslånga Vermdöviken intränger i Vermdön. Bland skeppslagets många öfriga öar märkas de med hvarandra sammanhängande Djurö och Vindö, Runmarö, Möja-ö, Svenska Sandön, m. fl. Skärgårdens utsträckning från norr till söder är ungefär 4, från vester till öster 5—6 svenska mil. — Den rådande jordmånen är sand, svartmylla samt med sand blandad lera. Hufvudnäringarna äro åker- och ängsbruk, trädgårdsodling, fiske och sjöfart. — Skeppslaget hör i civilt afseende till länets femte fögderi och i judicielt till Färentuna m. fl. häraders eller södra Roslags domsaga. I de kyrkliga förhållandena hafva på grund af 1860 års kungabref flere vigtiga förändringar inträdt. Genom detta bref kommer skeppslagets norra del att tillhöra Sjuhundra prosteri och Ljusterö kyrkosocken, det öfriga åter östra Roslags prosteri

samt Vermdö och Vaxholms pastorat. Den vida större delen af skeppslagets hela areal — ungefär 3,500 qv.-mil, oberäknadt delarne af hafvet — upptages likväl ännu af Vermdö socken med dess 4 kapellförsamlingar. Jämte den vanliga sockenindelningen förekommer äfven en annan i fjerdingar. Tingstället är vid Vermdö kyrka. — Af de stora segellederna går den östra förbi Sandön, Vindö, Vermdö genom Kodjupet, Vaxholmssundet och vidare fram mot Stockholm. Vid Vindö möter den yttre norra segelleden samt den södra, som går fram mellan Runmarön och Fågelbrolandet. För sjöfarten finnas lotsstationer vid Husarö, Sandhamn, Vaxholm och Berghamn på Runmarön. Fyrinrättningar finnas vid Korsö, Grönskär och Sandhamn. — Fornlemningar förekomma sparsamt, men vid många ställen äro fästade minnen om strider, dem svenskarne bestått såväl mot danskar som ryssar.

1. *Vermdö socken* omfattar hela Fogelbrolandet, hela Vermdön och Vindön samt delar af Orminge- och Farstalanden jämte en mängd mindre öar och skär. Hemmantalet är $108\frac{1}{4}$ förm., hvaraf $20\frac{5}{8}$ skatte, $3\frac{1}{2}$ krono och $84\frac{5}{8}$ frälse; sammanlagda taxeringsvärdet år 1870 var 2,455,700 rdr rmt. År 1870 var folkmängden 3,627 personer på 1,029 hushåll. Vermdö är ett patronelt pastorat, hvars patronus är egaren af Norrnäs säteri. Kyrkan är gammal och af gråsten med många adliga grafkor.

Bland socknens gårdar märkes *Farsta*, gammalt frälse säteri med underlydande, i våra dagar tillhörigt grosshandlaren Samuel Godenius, som gjort mycket för godsets förbättring och förskö-ning. Stället har en vacker belägenhet vid en vik af Baggensfjärden. Nära bredvid, också vid sjön, ligger *Gustafsbergs* bekanta porslinsfabrik. — Nära en vik af Solöfjärden ligger utmärkt vackert säteriet *Siggesta*, som ursprungligen skall hafva varit ett Vasagods, sedan skänktes till kyrkan, reducerades och gafs af Erik XIV åt Jakob Bagge, i hvilkens slägt det länge förblef. I senare tider har det ofta ombytt egare och tillhör nu med underlydande rådman Théel. — På Fogelbrolandet ligger *Fogelbro*, äfven ett gammalt säteri, som nu jämte qvarn och tegelbruk tillhör possessionaten T. A. Silfverhjelm.

2. *Ingarö kapellsocken* omfattar en del af Farstalandet och hela Ingarön. Hemmantalet är $21\frac{5}{8}$ förm., hvaraf $\frac{1}{4}$ skatte, det öfriga frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 401,020 rdr rmt. Folkmängden utgjorde 859 personer på 212 hushåll. Komministern i Pilhamn tillsättes alternativt af konsistorium och innehafvaren af Beatelunds säteri.

Förnämsta gården är *Beatelunds* säteri på Farstalandet nära det sund, som skiljer detta från Ingarön. Det egdes på 1740-talet

af riksrådet frih. O. Cederström. har alltsedan tillhört denna slägt och är nu fideikommiss, hvars innehafvare är häradsh. frih. Anders Cederström. — På sjelfva Ingarön ligger säteriet *Säby*, nära viken af samma namn. Stället lydde länge under Lämshaga på Farstalandet, men är nu skildt derifrån och tillhör jämte underlydande hemman och lägenheter kammarherren frih. F. T. Leuhusen.

3. *Djurö kapellsocken* innefattar Djurö, Runmarön, Sandön m. fl. Hemmantalet är $11\frac{1}{8}$ förm., hvaraf $5\frac{3}{8}$ skatte och $5\frac{3}{4}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet är 197,700 rdr rmt. Folkmängden år 1870 var 1,010 personer på 273 hushåll.

På Sandön ligger *Sandhamns* tull- och lotsstation.

4. *Boo kapellsocken* innefattar större delen af Ormingelandet. Hemmantalet är $11\frac{1}{4}$ förm., hvaraf $\frac{1}{2}$ krono, det öfriga frälse; sammanlaga fastighetsvärdet år 1870 var 694,000 rdr rmt. Samma år var folkmängden 438 personer på 123 hushåll. Komministern tillsättes af egaren till Boo säteri.

Boo skiljes från fastlandet i vester och sydvest genom ett smalt flodlikt vatten, som utgöres af *Skurusund*, Dufnäsfladan och Stäket, men i dagligt tal vanligen sammanfattas under det första namnet. Genom sina många stundom skogbevuxna, stundom kala, i sjön brant stupande höjder, sina grönskande terasser och sina vackra i frisk grönska inbäddade landsställen erbjuder denna vattenväg under sommaren ett sceneri, hvartill ett motstycke icke finnes i alla Stockholms omgifningar. Vid Stäket och nära Baggensfjärden ligger utmärkt vackert *Boo* säteri, som tillhört slägterna Bagge och Bure och 1719 brändes af ryssarne, hvilka här blefvo tillbakaslagne genom öfverste Fuchs. På 1740-talet egdes Boo jämte det nära bredvid liggande Lännersta af riksrådet gr. C. G. Tessin och 30 år senare af riksrådet gr. Stockenström. I våra dagar tillhör Boo enkefru Sofi Montgomery. — På Ormingelandet längre i norr vid utloppet af Velamssjön ligger *Velamsund*, hvilket med underlydande eges af fröken Eleonora von Höpken.

5. *Möja kapellsocken* omfattar Stora och Lilla Möjan jämte många öar och skär. Hemmantalet är $10\frac{1}{2}$ förm., hvaraf $1\frac{3}{4}$ skatte och $8\frac{3}{4}$ frälse; fastighetsvärdet år 1870 var 155,260 rdr rmt. Samma år utgjorde folkmängden 566 personer på 160 hushåll.

Stockholms läns härader och socknar inom Södertörn äro följande:

XVII. **Svartlösa härad** gränsar i norr och nordost till Färentuna och Sollentuna härader, Stockholms stads område, Danderyds och Vermdö skeppslager, i sydost till Sotholms och i vester till Öknebo härad. Mot Färentuna och Sollentuna, från Söderteljeviken i vester till Årstaviken i öster, finnes genom Mälarens sund och fjärdar en naturlig gräns. En sådan bildar äfven mellan häradet och Stockholms stad de vatten, hvilka i söder omgifva Södermalm, under det att i nordost Värtan, Skurusund och Baggensfjärden utgöra gränsen mot Danderyds och Vermdö skeppslager. Häradet är sin helhet ett mycket kuperadt och sönderbrutet bergland, der vackra, leende taflor, i synnerhet omkring de talrika sjöarne, ingalunda saknas, men der naturen ofta har en prägel af ödslighet och vildhet, särdeles i söder på den oländiga, af berg och moras fylda skogen Hanveden, som höjer sig med toppar af mer än 400 fot öfver hafvet. Bergen resa sig till det mesta med branta, stundom lodräta sidor och hafva förut varit bevuxna med en säkerligen både tät och reslig skog, hvilken likväl nu genom härjande skogseldar och ännu mer genom den fördelaktiga afsättningen på Stockholm blifvit betydligt medtagen. Emellan bergen förefinnes en mängd jämförelsevis icke obetydliga dalgångar, af hvilka många äro utmärkta genom en särdeles stor bördighet. Af de rullstensåsar, som stryka genom häradet i riktning från norr till söder, märkas Stockholmsåsen, som från vestra stranden af Brunnsviken går midt igenom Stockholm förbi Skanstull ett stycke in i Brännkyrka socken, samt Ekerö-åsen, som öster om Sturehof inkommer i Botkyrka och går vidare i sydlig riktning vester om Tumba. Sjöarne och vattendragen hafva sitt aflopp dels till Mälaren, dels till Saltsjön och Östersjön. I Mälaren utfaller Bornsjön genom Vällingeån samt östligare i Vårbyviken Tullinge- och Albysjöarne efter att förut hafva upptagit Tumbaån Det största af häradets vattendrag är det som har sitt ursprung på gränsen mellan Botkyrka och Huddinge socknar från den lilla Qvarnsjön, går åt nordost till Orlången, vidare till Magelungen, så till Drefviken för att sedan genom Tyresö socken af Sotholms härad hinna en vik af hafvet. — Den rådande jordmånen är lera, mera sällan sand eller dyjord. Leran är af god och bördig beskaffenhet, hvilande på lager af hvarfvig mergel. Det mot norr skyddade läget och de omgifvande vattnen göra äfven dessa trakter tjenliga för åkerbruk. Hufvudnäringar äro utom åker- och ängsbruk, boskapsskötsel, skogsafverkning, trädgårdsskötsel samt i närheten af Stock-

holm fabriksrörelse. — Häradet hör i civilt afseende till länets sjette fögderi, i judicielt till Södertörns domsaga, i kyrkligt till Strängnäs stift och Södertörns prosteri utom Sicklaö, som lyder under Stockholms stads konsistorium, samt innefattar följande 6 socknar jämte en kapellförsamling. Tingsstället är vid Fittja gästgifvaregård. — Inom häradets socknar förekommer en stor mängd fornlemningar, äfven borgruiner inom Huddinge och Botkyrka. Under unionstiden kallades häradet Ufra Tör, sedan Svartalöt och innefattade äfven Ekerön i Mälaren.

1. *Grödinge socken* gränsar i nordost till Botkyrka, i nordvest till Salem och Östertelje, skiljes i vester genom Halls- och Järnafjärdarne från Ytter-Järna och stöter i söder till Sorunda på båda sidor om Kaggfjärden, som med sin nordligaste del ligger inom socknen. I öster gränsar Grödinge med en kort sträcka till Vesterhaninge. Hemmantalet är 56$\frac{3}{8}$ förm., hvaraf 8$\frac{3}{4}$ skatte, 1 krono och 46$\frac{5}{8}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,276,450 rdr rmt. Arealen är 1,025 qv.-mil, hvaraf 0,043 qv.-mil vatten, oberäknadt hafsfjärdarne. År 1870 var folkmängden 1,782 personer på 456 hushåll. Grödinge är ett konsistorielt pastorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 3,785 rdr rmt. — I kyrkans kor är graf för den Wattrangska slägten, nu tillhörande Mariebergs gård.

Socknens förnämsta gods är *Marieberg*, frälse säteri ej långt från Grödinge kyrka. Det gjordes till fideikommiss af presidenten J. Z. Wattrang och innehafves nu med qvarn och såg samt många underlydande af hofmarskalken frih. C. R. Rudbeck. Marieberg var för några år sedan taxeringsvärderadt till öfver 260,000 rdr rmt. Bland andra säterin märkas *Malmsjö*, *Nolinge*, *Sjöberg* och *Via*, det sista tillhörigt possessionaten Ch. von Homeijer.

2. *Salems socken* gränsar i nordost till Botkyrka, i sydost till Grödinge, i sydvest till Östertelje samt omgifves för öfrigt af Söderteljefjärden, Bockholmssund och Eköröfjärden. Hemmantalet är 33$\frac{3}{8}$, alla frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,002,800 rdr rmt. Arealen är 0,719 qv.-mil, hvaraf 0,190 äro vatten. År 1870 var folkmängden 981 personer på 243 hushåll. Socknen är annex till Botkyrka. — Genom södra delen af Salem går den vestra stambanan och i norr utefter Mälarstranden går segelleden från Stockholm till Södertelje och vester ut till de andra trakterna af Mälaren.

Största gården är *Vällinge*, frälse säteri vid Bornsjöns utlopp i Mälaren, i en utmärkt vacker nejd nära det för sin naturskönhet

bekanta Bockholmssund. På 1530-talet egdes gården med qvarn, af bönder, bortdonerades senare till Dionysius Beuræus, men inlöstes åter efter hand till kronan. Af Gustaf II Adolf blef vid Vellinge ett messingsbruk privilegieradt, och i början af 1700-talet köptes alltsammans till skatte af en ålderman Lampa, hvilken i stället der inrättade ett manufakturverk, som ganska länge hade bestånd. Gården öfvergick emellertid från den ena egaren till den andra och erhöll många förbättringar. En stor prydlig manbygnad af sten uppfördes, som omgafs med trädgård och en vacker park. Manufakturverken nedlades visserligen efter hand, men qvarnarne ombygdes och äro ännu i dag mycket anlitade. Godset med underlydande hemman, såg och qvarnar var för en tid sedan taxeringsvärderadt till öfver 200,000 rdr och eges för närvarande af grossh. Holmberg. Bland öfriga gårdar märkas *Fogelsta*, *Bergholm* och *Högtorp*.

3. *Botkyrka socken* gränsar i nordost till Huddinge, i sydost till Vesterhaninge, i sydvest till Grödinge och Salem samt i norr till Ekeröfjärden och Vårbyviken. Hemmantalet är $43\frac{1}{24}$ förm., hvaraf $7\frac{2}{3}$ skatte, $6\frac{13}{24}$ krono och $28\frac{7}{12}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,893,000 rdr rmt. Arealen är 0,806 qv.-mil, hvaraf 0,111 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 1,931 personer på 469 hushåll. Botkyrka utgör tillsammans med Salem ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 5,165 rdr rmt. — Förbi socknens norra gräns öfver Ekeröfjärden är segelled från Stockholm vester ut med stark ångbåtstrafik under sommaren. Midt igenom socknen går vestra stambanan med station i Tumba.

Sockenkyrkan, bygd af gråsten med högt torn, har sitt namn af hedningaaposteln, den helige Botvid, som i nejden ljutit döden. Socknen är ovanligt rik på fornminnen af alla slag. På ett högt berg nära Tullingsjön finnas lemningar efter en stor befästning, på vissa ställen försedd med dubbla vallar; flere vårdkasar hafva äfven anträffats, af hvilka tvänne väl bibehållna och med betydlig utsträckning. Af gårdar märkes *Norsborg* vid en liten vik af Ekeröfjärden; det har uppkommit genom sammanslagning af Borg, ett gammalt lagmansboställe, med en del af Stenhamra, som under medeltiden varit Folkungagods, derpå kungsgård och reduceradt, men i början af 1700-talet från kronan utbytt. De egdes båda från 1780 af den från Gustaf III:s regering så bekante grefve Johan Liljenkrantz, som sammanlade dem till Norsborg och gjorde det hela till fideikommiss för den fjerde sonen. Han förskönade stället på många sätt; det är försedt med trädgård, park och orangeri och på grund af sin vackra natur under sommaren ofta ett mål för lustresor från hufvudstaden. Godset innehafves nu med tillhörande af stallmästaren frih. C. A. Liljencrantz. — Midt emot Norsborg ligger det präktiga och slottslika *Sturehof*, med afseende på läget ett bland de mest framstående ställena vid Mälaren. Godset anses vara grundadt af Stureätten, kom derpå till slägten Brahe, gick derpå genom köp från den ena slägten till den andra och egdes i slutet af förra århundradet af grefve Liljencrantz, som uppförde manbygnaden och förskönade omgifningarna. Af honom såldes

Sturehof till brukspatron von Wahrendorff, kom sedan till grefve Piper och inköptes för en kort tid sedan från grefve Tom Pipers arfvingar af frih. S. A. Hermelin. — Ett stycke vester om Tullingesjön och invid vestra stambanan ligger *Tumba* pappersbruk jämte qvarn och såg, allt tillhörigt Riksbanken, hvars sedlar här förfärdigas. — Bland öfriga egendomar inom socknen märkas *Alby* med bränneri, qvarn och såg, för några år sedan med underlydande värderadt till omkring 300,000 rdr, *Rickstcn* med rik tillgång på skog, qvarn och såg, *Tullinge* vid sjön af samma namn, med qvarn såg och tegelbruk, *Elfsta*, frälse säteri äfven vid Tullingesjön, *Fittja* m. fl.

4. *Huddinge socken* gränsar i nordost till Brännkyrka, i sydost till Öster- och Vesterhaninge, i sydvest till Botkyrka samt stöter i nordvest till Mälaren. Hemmantalet är $40\frac{2}{3}$ förm., hvaraf $7\frac{2}{3}$ skatte, $\frac{1}{2}$ krono och $32\frac{1}{2}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 2,101,388 rdr rmt. Arealen är 1,210 qv.-mil, hvaraf 0,084 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 1,660 personer på 426 hushåll. Huddinge utgör tillsammans med Brännkyrka, Nacka och Erstavik ett konsistorielt pastorat af andra klassen, med pastors lön reglerad till 4,130 rdr rmt. — Genom socknen går vestra stambanan med station i närheten af Huddinge kyrka.

Inom socknen finnas utom andra fornminnen flere borglemningar, af hvilka en ligger på ett högt och brant berg i närheten af Flemingsbergsviken, en annan på ett tvärbrant berg invid sjön Orlongen. Det senare fästet har varit ganska stort och murarne äro ännu särdeles väl bibehållna. Bland socknens många gårdar märkes *Vårby*, frälse säteri vid viken af samma namn. Sätesgården är gammal och egdes redan under medeltiden af frälseman. Den är i våra dagar ganska betydlig, har qvarn, såg och tegelbruk och var för tvänne år sedan taxeringsvärderad till nära 290,000 rdr. Den nuvarande egaren är kapten G. Berg. — Vid den lilla Lismasjön ligger säteriet *Lisma*, som på 1630-talet donerades till den bekante biskop Johannes Botvidi, i slutet af seklet innehades af biskop Carlson och sedan länge af hans efterkommande af ätten Cederström. I vårt århundrade har det bland andra tillhört frih. C. Mörner, efter honom Carl XIV Johan, från hvilken den genom byte kom till öfverste Hagelstam. Godset eges nu med såg, qvarn och bränneri af A. Grönvall. — Bland andra större egendomar märkas *Flemmingsberg*, tillhörig kapten C. A. Odelberg, *Ågesta*, tillhörig grefve A. Hamilton på Ovesholm, *Fullersta*, *Balingsta* m. fl.

5. *Brännkyrka socken* gränsar i nordost till Årstaviken, Sicklaö samt Nacka och Erstaviks församlingar, i sydost till Tyresö, i sydvest till Huddinge samt i nordvest till Mälaren. Hemmantalet är $28\frac{5}{12}$ förm., hvaraf 1 skatte, $\frac{2}{3}$ krono och $26\frac{3}{4}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 3,077,480 rdr rmt. Arealen är med inberäkning af Nacka och Erstavik 1,245 qv.-mil, hvaraf 0,160 qv.-mil vat-

ten. År 1870 var folkmängden 2,038 personer på 547 hushåll. Brännkyrka är i kyrkligt afseende annex till Huddinge. — Genom socknen går vestra stambanan med station vid Liljeholmen.

Af egendomar inom socknen märkes *Enskede*, hvars namn förekommer redan för flere århundraden tillbaka. Godset har i sin nuvarande egares, sekreteraren A. Odelbergs hand blifvit en af länets allra bäst skötta egendomar. Det hade år 1870 jämte en mängd tillhörande lägenheter ett taxeringsvärde af omkring 290,000 rdr rmt. — Vid Årstaviken ligger säteriet *Årsta*, som omtalades redan under medeltiden och då säges hafva tillhört Birger Jarl och senare hertig Valdemar. Gården skall då hafva haft en mycket större utsträckning och äfven innefattat det nuvarande Södermalm. Under början af unionstiden har Årsta sannolikt tillhört höfvidsmannen i Stockholm, Hans Kröpelin, samt genom dennes dotter kommit till Christiern Bengtsson (Oxenstierna), hvilken ätt på 1500-talet varit i besittning af godset. Det har sedan tillhört flere familjer och eges nu af medicinalrådet A. H. Wistrand. Nära sockenkyrkan ligger *Elfsjö* frälsesäteri, grundadt af riksrådet Johan Skytte. Under den senare hälften af 1700-talet egdes det af riksrådet frih. Axel Lagerbjelke, som gjorde egendomen till fideikommiss för sin ätt. Den innehafves nu af landshöfdingen grefve Gustaf Lagerbjelke. — Inom socknen ligga äfven *Farsta* tillhörigt presidenten L. Th. Almqvist, *Hägersten* tillhörigt frih. Knut Åkerhielm, *Örby*, egare kapten P. von Plomgren, *Skarpnecke*, *Vestberga*, *Långbro* m. fl. frälsesäterin. Dessutom finnas, isynnerhet i närheten af Mälaren, en stor mängd lägenheter, som dels egas, dels under den vackra årstiden bebos af hufvudstadens invånare. Flere sådana lägenheter finnas på Räkningsholmen eller Rejmersholme utanför Årstavikens mynning, hvarjämte der hafva blifvit uppförda fabriksinrättningar, som höra till de största inom länet.

6. *Nacka och Erstaviks kapellsocken* ligger längst i öster inom häradet emellan Brännkyrka i vester, Sicklaö, Dufnäsfladan, Lännerstasunden och Baggensstäket i norr, Baggensfjärden och Erstaviken i öster samt Tyresö i söder. Hemmantalet är i Nacka $1\frac{3}{8}$, i Erstavik $8\frac{2}{3}$ förm., alla frälse; sammanlagda fastighetsvärdet å 1870 var för Nacka 125,000, för Erstavik 312,500 rdr rmt. Folkmängden samma år var sammanlagdt 485 personer på 113 hushåll. — Nacka och Erstavik äro annex till Huddinge pastorat. Båda äro ursprungligen tvänne kapell, men hafva nu gemensam predikant, kyrka och kyrkogård samt utgöra tillsammans en kommun.

Inom Nacka ligger *Nacka*, $\frac{7}{8}$ mant. frälse med qvarnar och klädesvalk. Vid Nacka bro, men inom Sicklaö församling ligger det för sitt natursköna läge kända Nackabro värdshus. — Inom Erstavik ligger säteriet *Erstavik*, som under Carl VIII Knutsons tid egdes och beboddes af ridd. och riksrådet Otte Ulfsson (Björnram) samt nå-

got senare af Peder Ragvaldsson (Fargalt), hvilken skref sig till stället 1466. Erstavik tillhörde sedan flere slägter, kom slutligen på 1700-talet till grossh. Herman Petersen, hvilken 1765 gjorde godset till fideikommiss för sin ätt, som några år derefter blef adlad. Godset, taxeringsvärderadt till omkring 240,000 rdr rmt, innehafves nu af kammarherren H. M. af Petersens, hvilken äfven såsom fideikommiss innehar det s. k. Petersenska huset vid Munkbron i Stockholm. Erstavik brändes af ryssarne 1719.

7. *Sicklaö socken* utgöres dels af en smal kustremsa söder om Hammarby- och Sicklasjöarne, dels af Sicklaö, som i söder begränsas af Järlasjön och Kolbottensnäset, i öster af Skurusund, i norr af Halfkaksundet, Lilla Värtan samt stora segelleden intill Danviks tull i vester. Hemmantalet är 3¾ förm., alla frälse; taxeringsvärdet år 1870 var 889,370 rdr rmt. Arealen är 0,186 qv.-mil, hvaraf 0,039 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 497 personer på 139 hushåll. Sicklaö bildar i kyrkligt afseende tillsammans med Danviks hospital en af de s. k. mindre församlingar, hvilka lyda under Stockholms stads konsistorium.

Gårdar inom socknen äro bland andra *Hammarby* på södra stranden af Hammarbysjön, tillhörigt Danviks hospital; — *Järla* vid norra stranden af Järlasjön; — *Stora Sickla* vid norra stranden af Pålsundet, som förenar Hammarby- och Järlasjöarne samt *Skuru*, nära det vackra sundet af samma namn och tillhörigt fru M. Cederschöld. Inom socknen ligger äfven *Finnboda* beck- och kimröksbruk, med underlydande lägenheter tillhöriga ett bolag.

XVIII. **Öknebo härad** gränsar i öster till Svartlösa, i söder till Hölebo, i vester till Daga och Selebo härader samt i norr till Selebo och ligger endast med en mindre del öster om Södertelje kanal och de vattendrag, som genom den förbindas. Häradet utgöres likasom Svartlösa af kuperade, stundom kärriga berg- och skogstrakter, i allmänhet utmärkta genom sin vackra och leende natur. Icke obetydliga sträckor upptagas ännu af skog, ehuru den alltmer glesnar i samma mon som menniskan hinner sköfla den utan att draga försorg om dess återväxt. Små öppna, ofta mycket bördiga fält finner man mellan bergen, ännu mer omkring de många och vackra sjöarne. Sådana jämförelsevis jämnare, småkulliga och bördiga slättbygder finnas t. ex. i mellersta och nordvestra delen af Turinge, omkring sjön Sillen i Vårdinge samt i strandbygden af Ytter-Jerna socken. Af rullstensåsar märkes Turingeåsen, som går i riktning från norr till söder genom Turinge öfver näset mellan sjöarne Yngen och Vällingen; den är i allmänhet skogbevuxen och omgifven af mossar. Längre österut sträcker sig äfven i riktning från norr till söder Söderteljeåsen förbi staden af samma namn.

Häradets många sjöar och vattendrag hafva sitt aflopp dels till Mälaren, dels till fjärdar af Östersjön. Så utfalla södra och norra Yngen genom sjön Turingen och vidare genom Turingeån i Sundsörsviken af Gripsholmsfjärden. Åt motsatt håll utfalla sjöarne Måsnaren och Lanaren genom Bränningeström i Hallsviken. I Jernafjärden utfaller Jernaån, kommande från några smärre sjöar i Öfver-Jerna socken. Slutligen hör den större delen af Vårdinge- med delar af Frustrunasjön, Sillen och Långsjön till Trosaåns vattenområde. Genom häradet går Södertelje kanal från Söderteljefjärden af Mälaren till Igelstaviken af Hallsfjärden på en sträcka af ungefär $\frac{1}{6}$ svensk mil. — Den rådande jordmånen är god lera, stundom svartmylla, sand- eller mojord. Hufvudnäringarna äro åker- och ängsbruk, skogsafverkning samt i någon mon fiske och manufakturer. — Häradet hör i civilt afseende till länets sjette fögderi, i judicielt till Södertörns domsaga, i kyrkligt till Strängnäs stift och Södertelje prosteri samt innefattar följande 6 socknar. Häradets tingsställe är i Södertelje. — Orten har stor rikedom på fornlemningar, af hvilka de flesta förekomma i närheten af Telje. Till “Öknabo hundare“ hörde under medeltiden äfven en del af det nuvarande Selebo härad.

1. *Södertelje landsförsamling* gränsar i nordost till Salem, i sydost till Grödinge, i sydvest till Tveta, i vester till Turinge samt i nordvest till Ytter-Enhörna af Nyköpings län. Socknen sönderfaller, egentligen i kameralt och judicielt afseende, i tvänne, Öster- och Vester-Telje, liggande på hvar sin sida af Södertelje kanal. I jordeboken upptagas väl båda under Öknebo härad, men de höra till olika tingslag, i det Öster-Telje hör till Svartlösa i judicielt afseende. Båda utgöra de numera äfven hvar sin kommun. Hemmantalet är $25\frac{1}{4}$ förm., hvaraf i Öster-Telge $\frac{1}{2}$ skatte, $\frac{3}{4}$ krono och $13\frac{3}{8}$ frälse, samt i Vester-Telje $\frac{1}{2}$ skatte, 1 krono och $9\frac{1}{8}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var i Öster-Telje 401,800 och i Vester-Telje 459,000 rdr rmt. Öster-Teljes areal är 0,245 qv.-mil, hvaraf 0,032 qv.-mil vatten; Vester-Teljes 0,243 qv.-mil, hvaraf 0,027 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 918 personer på 212 hushåll i hela församlingen, hvilken i kyrkligt afseende är annex till Södertelje stad. — Den vestra stambanan går genom Öster-Telje.

De förnämsta gårdarne äro i Öster-Telje *Glasberga*, gammalt säteri tillhörigt enkefru Ch. Stuart; — *Hall*, vid Hallsviken, frälsesäteri, grundadt på 1630-talet, med qvarn, såg och underlydande;

— i Vester-Telje *Lina*, frälse säteri vid det s. k. Linasundet, med qvarn, såg och tegelbruk; det tillhör öfverståthållaren frih. G. Bildt; samt *Hanstavik*, gammalt säteri vid norra stranden af Måsnaren, har stor åbygnad af sten med park och orangeri, egdes för några år sedan likasom Lina af kammarrådet Dufva, men tillhör nu grefve C. R. Sparres arfvingar samt generaldirektören Almqvist.

2. *Tveta socken* ligger mellan Södertelje landsförsamling i nordost, Öfver- och Ytter-Jerna i söder samt Turinge i vester. Hemmantalet är 21⅛ förm., hvaraf 3 skatte, ⅜ krono och 17¾ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 584,100 rdr rmt. Arealen är 0,420 qv.-mil, hvaraf 0,056 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 826 personer på 174 hushåll. Socknen är i kyrkligt afseende annex till Södertelje stadsförsamling. — Genom Tveta går i sydlig riktning den vestra stambanan.

Det förnämsta godset inom socknen är *Tvetaberg*, gammalt säteri vid sjön Måsnarens utlopp i närheten af sockenkyrkan. Det har sedan 1600-talet tillhört flere familjer, längst den Lowisinska, köptes 1838 af brukspatron Cl. Tamm, hvars arfvingar Tvetaberg ännu tillhör. Det var 1870 jämte underlydande hemman inom socknen, qvarn, såg, tegelbruk, benstamp m. m. taxeradt till 280,000 rdr. — *Bränninge* med qvarn, såg, gjuteri och järnbruk. Bruket anlades i slutet af 1600-talet för tillverkning af stångjärn, men begagnas nu blott för manufaktursmide.

3. *Öfver-Jerna socken* gränsar i norr till Turinge och Tveta, i öster till Ytter-Järna, i söder till Hölö i Nyköpings län samt i vester till Vårdinge. Hemmantalet är 24¼ förm., hvaraf ⅛ skatte, 1⅞ krono samt 22¼ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 571,900 rdr. Arealen är 0,571 qv.-mil, hvaraf 0,019 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 1,048 personer på 264 hushåll. Öfver-Jerna bildar tillsammans med sitt annex Ytter-Jerna ett konsistorielt pastorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 4,500 rdr rmt. — Genom socknen går vestra stambanan med station vid kyrkan.

Inom socknen ligger nära en liten obetydlig insjö godset *Kallfors*, sedan slutet af 1700-talet tillhörigt den grefliga slägten von Löwen. Det eges nu jämte underlydande hemman och lägenheter af kammarjunkaren gr. Axel von Löwen.

4. *Ytter-Jerna socken* gränsar i norr till Tveta, i öster till Grödinge, derifrån skildt genom Hallsviken och Jernafjärden, i söder till Hölö och Mörkö socknar samt i vester till Öfver-Jerna. Hemmantalet är 30⅛ förm., hvaraf 4½

skatte, $2\frac{3}{4}$ krono samt $22\frac{7}{8}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 648,100 rdr rmt. Arealen är 0,465 qv.-mil, hvaraf 0,121 qv.-mil vatten, saltsjöfjärdarne inberäknade. År 1870 var folkmängden 763 personer på 189 hushåll. Socknen är i kyrkligt afseende annex till Öfver-Jerna. — Genom nordvestra delen går den vestra stambanan fram.

Nära Jernafjärden ligger synligt från segelleden säteriet *Brandalsund;* på 1650-talet kom det till en frih. Lowisin hvilken efter några år gjorde det till fideikommiss för sin ätt, som det sedan förblifvit. Godset är med underlydande hemman inom socknen och tegelbruk taxeradt till ungefär 150,000 rdr och innehafves af löjtnanten G. A. U. Lowisin. Längre in i landet och nära järnvägen ligger *Gärstaberg,* fordom Lowisinst gods och sedan slutet af förra århundradet tillhörigt grefl. slägten Löwen. Det är nu fideikommiss och innehafves af gr. Axel von Löwen på Kallfors. — I närheten af Brandalsund hade ryssarne läger, då de 1719 härjade en stor del af socknen.

5. *Vårdinge socken* gränsar i norr till Turinge, i öster till Öfver-Jerna, i söder och sydost till Vagnhärad och Hölö samt i sydvest och vester Thorsåker, Frustuna och Kattnäs. Hemmantalet är $42\frac{5}{8}$ förm., hvaraf $7\frac{7}{24}$ skatte, 1 krono och $34\frac{3}{8}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,201,900 rdr rmt. Arealen är 0,925 qv.-mil, hvaraf 0,125 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 1,367 personer på 350 hushåll. Vårdinge utgör ett konsistorielt pastorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 3,370 rdr rmt. — Genom socknen går den vestra stambanan med station vid Mölnbo.

Inom socknen finnas många fornminnen. Till dem höra de lemningar, som vid Morstaberg finnas efter ett väldigt fäste. — Socknen har äfven många stora herregods. Bland dem märkes *Hjortsberga,* nära en liten insjö, frälse säteri med flere underlydande hemman, qvarn och såg, tillhörigt löjtnanten O. von Bahr; — *Siunda* eller Sjuenda, frälse säteri vid sjön af samma namn, under långa tider tillhörigt slägten Silfversparre, likasom andra delar af socknen, nu jämte underlydande hemman, qvarn, såg och kalkugn tillhörigt hofmarskalken v. Wahrendorff; — *Näsby* säteri vid stranden af Frustunasjön, äfven länge tillhörigt slägten Silfversparre, eges nu af rektor P. A. Liljeström; — *Visbohammar, Edesta, Långbro, Mölnbo* och *Malstaberg.*

6. *Turinge socken* gränsar i öster till Tveta och Vester-Telje, i söder till Vårdinge och Öfver-Jerna, i vester till Taxinge och Dillnäs samt i norr till Ytter-Enhörna och Gripsholmfjärden. Hemmantalet är $40\frac{1}{8}$ förm., hvaraf $2\frac{1}{8}$ skatte, $1\frac{1}{4}$ krono och $36\frac{3}{4}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,236,640 rdr rmt. Arealen är 1,008 qv.-mil, hvaraf 0,141 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden

1,728 personer på 409 hushåll. Socknen är ett konsistorielt pastorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 3,741 rdr rmt. — Kyrkan, som är gammal, har ett grafkor, som gr. Erik Dahlberg bygde åt sig och sin slägt och der epitafier finnas öfver honom och hans söner.

Inom socknen ligger *Nyqvarns bruk*, frälsesäteri med qvarn, såg och tegelbruk; här har äfven förut tillverkats stångjärn, stål och annan järnmanufaktur af tackjärn, som från andra håll uppköpts. Bruket anlades redan i slutet af 1500-talet och blef sedan utvidgadt och förbättradt. Under de sista åren har likväl icke något smide förekommit. Godset, med underlydande 1870 värderadt till 290,000 rdr, tillhör kapten O. Lagerheim. På samma ställe finnes äfven Nyqvarns pappersbruk, tillhörigt ett aktiebolag. Tillverkningsvärdet uppgick 1870 till 381,376 rdr rmt. — Vid södra ändan af Turingen ligger *Vidbynäs* frälsesäteri med qvarn, såg och tegelbruk, år 1870 taxeradt till 190,000 och tillhörigt R. G. Elgenstierna, i hvilkens slägt godset varit alltsedan det förra århundradet. — *Stensätra* säteri med underlydande, beläget vid Sundsörsviken, har i förra hälften af 1700-talet likasom en stor del af socknen tillhört bergsrådet J. Cederstedt, och eges nu af öfverintendenten Berg och brukspatron A. von Stockenström. — Andra egendomar af betydenhet äro *Mörby* och *Sundsör*, det senare beläget vid viken af samma namn och under en lång tid lydande under Nyqvarn.

XIX. **Sotholms härad** gränsar i nordvest till Svartlösa och omgifves för öfrigt på alla sidor af Östersjön och dess fjärdar, såsom i nordost af Erstaviken och Agnöfjärden, samt i vester af Himmer- och Svärdsfjärdarne. Häradet utgöres dels af fastland, dels och till en betydlig del af skärgård. Kusttrakterna äro oftast bergländiga, stundom skogbevuxna med i allmänhet brant sluttning mot hafvet. Det inre af häradet är en kuperad bygd, i alla riktningar genomkorsad af åsar och bergsträckningar och mellan dem liggande större eller mindre dalgångar, hvilka upptaga de odlade trakterna. I de norra och vestra delarne af Vesterhaninge äro bergåsarne en fortsättning åt öster af den ödsliga Hanveden och der ligga äfven nära gränsen af Huddinge spridda berg, af hvilka Tornberget är det högsta i Södertörn. Ganska vidsträckta, stundom sandiga skogsmarker utbreda sig i det inre af landet, ehuru skogen äfven här blifvit af menniskan för mycket medtagen. Skärgården utgöres af en betydlig mängd öar och skär, bland hvilka Nämndön, Ornön, Utön, Muskön och Torön äro de förnämsta. De äro alla klippiga och bergländiga med höjderna än kala, än bevuxna med barrskog och med smärre odlade slätter eller dalbottnar emellan bergen. Häradet hör helt och hållet till Östersjöns vattenområde och landets allmänna sluttning står i öfverensstämmelse dermed. Längst i norr sluttar bygden

till Drefvikens vattendrag, som efter att hafva inkommit i Sotholms härad genomrinner små sjöar och får sitt utlopp i Kallfjärden, hvilken genom Elgmorasundet förbindes med Hvitvassfjärden samt vidare Granöfjärden af hafvet. För öfrigt utrinna en mängd mindre åar i de djupa vikar, som intränga från hafvet och af hvilka Väsbofjärden samt Häringe-, Hammersta-, Nynäs- och Fållnäsvikarne äro de förnämsta. — Den rådande jordmonen är lera, i synnerhet i Ösmo socken, svartmylla, mojord och sand, det sista ofta i närheten af hafvet. Hufvudnäringar äro åker- och ängsbruk jämte boskapsskötsel, skogshandtering, bergsbruk, fiske och sjöfart. — Häradet hör i civilt afseende till länets sjette fögderi, i judicielt till Södertörns domsaga, i kyrkligt till Strängnäs stift och Södertörns prosteri samt innefattar följande 5 socknar jämte 6 kapellförsamlingar. Häradets tingsställe är vid Vesterhaninge kyrka. — Af fornminnen, såsom högar, runstenar, stensättningar m. fl., finnas en mängd inom häradets socknar. Sägner, hvilande mer eller mindre på historisk grund och från mycket skilda tider, äro fästade vid många orter. Ryssarnes härjningar under ofreden 1719 äro af en nyare tids minnen det, som folket trognast bevarat.

1. *Tyresö socken* gränsar i nordvest till Brännkyrka, i sydvest till Österhaninge samt omgifves för öfrigt af Erstaviken, Agnö- och Granöfjärdarne m. fl. Hemmantalet är $19\frac{1}{8}$ förm., alla frälse och till stor del lydande under Tyresö säteri; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 629,200 rdr rmt. Arealen är med inberäkning af Dalarön 0,774 qv.-mil, hvaraf 0,032 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 825 personer på 199 hushåll. Socknen är i kyrkligt afseende ett patronelt pastorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 2,095 rdr rmt. Patronatsrätten utöfvas af egaren till Tyresö sätesgård. — Kyrkan har grafvård öfver riksdrotsen Gabr. Oxenstierna, egare till Tyresö och bror till den store rikskansleren.

Inom socknen ligger *Tyresö*, gammalt frälse säteri, som nu med sina underlydande hemman, tegelbruk och qvarn är taxeradt till öfver 250,000 rdr och tillhör advokatfiskalen G. F. Hörstadius. Tyresö egdes vid unionstidens början, då det för öfrigt hette “Thyrisedhe“, af riddaren och riksrådet Erengisle Niklisson af den slägt, som kallades “Natt och Dag på längden“, samt tillhörde hans måg och dotter. Det gick sedan genom köp eller arf genom flere händer, tillhörde slägten Oxenstierna under förra hälften af 1600-talet samt egdes genom gifte på 1770-talet af riksrådet grefve Carl Fredrik Scheffer, som ökade och förbättrade godset. Åbygnaden är af sten och omgifven af stor trädgård

2. *Dalarö kapellsocken* utgöres blott af den numera med fasta landet förenade Dalarön jämte några kringliggande skär. Hemmantalet är $3\frac{3}{4}$ förm., alla frälse; sammanlagda fastighetsärdet år 1870 var 461,160 rdr rmt. År 1870 var folkmängden 608 personer på 188 hushåll. Dalarö är i kyrkligt afseende annex till Tyresö.

Inom socknen ligger *Dalarö* tull- och lotsstation med post och telegraf; stället har i synnerhet i våra dagar blifvit en framstående badort, som mycket besökes af hufvudstadens innevånare. — Litet söder derom ligger *Dalarö skans*, ett litet obetydligt fäste, som nu är öfvergifvet.

3. *Österhaninge socken* gränsar i nordost till Tyresö, i nordvest till Huddinge, i sydvest till Vesterhaninge och i sydost till hafvet. Den innefattar utom fastlandet äfven Gålön jämte några mindre skär mellan Väsbofjärden i sydvest, Mysingsfjärden i söder och Dalaröfjärden i nordost. Hemmantalet är $79\frac{1}{6}$ förm., hvaraf $2\frac{1}{4}$ skatte, $1\frac{3}{4}$ krono och $75\frac{1}{6}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,604,673 rdr rmt. Arealen är med inberäkning af kapellsocknarne 2,535 qv.-mil, hvaraf 0,034 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 1,883 personer på 407 hushåll. I kyrkligt afseende bildar Österhaninge med sina 3 kapellsocknar Ornö, Nämndö och Utö, ett konsistorielt pastorat af andra klassen. Kyrkan har grafkor för den Bjelkenstjernska ätten.

Socknens förnämsta gods är *Sandemar,* frälse säteri nära Dalaröfjärden. Gården innehades vid början af unionstiden af Tyska Orden i Liffland, men kom sedan till den bekante Erik Axelsson Tott, som år 1467 köpte alla Ordens egendomar i Sverige. På 1600-talet egdes Sandemar af slägterna Oxenstierna, Bonde samt Falkenberg. Riksrådet grefve Gabriel Falkenberg, som stundom kallade sig friherre till Sandemar, uppbygde gården och förbättrade egendomen. Hans son sålde godset 1738 till lagman C. G. Wattrang, hvilken gjorde det till fideikommiss jämte flere egendomar i Uppland. Sandemar innehades af Wattrangska slägten till år 1827, då fideikommissen öfvergingo till C. G. Braunerhjelm, hvars son för närvarande är innehafvare. Godset var 1870 med sina underlydande hemman och lägenheter inom socknen, tillsammans nära 27 mantal, taxeringsvärderadt till 576,000 rdr rmt. Åbyggnaden är omgifven af stora park- och trädgårdsanläggningar. — *Årsta* säteri nära saltsjön är en mycket gammal gård; den tillhörde i slutet af 1300-talet jämte Sandemar och andra den Tyska Orden i Liffland och var säte för dess kommendör. År 1467 köptes den af Erik Axelsson Tott, kom sedan till Bjelkenstierna, derpå till Kurk, Soop, Fleming, allt under 1600-talet, och såldes sedan 1805 af en Fleming till brukspatron Bremer. Åbygnaden af sten uppfördes under förra hälften af 1600-talet och pryddes af det Bjelkenstiernska vapnet. Den omgafs sedan af park och trädgård och stället förskönades på många sätt, i synnerhet under brukspatron Bremers tid. Stället har i våra dagar fått en ny märkvärdighet, derigenom

att Fredrika Bremer der tillbragte sina sista år och slutade sitt lif. Årsta är nu med underlydande hemman och tegelbruk taxeradt till öfver 200,000 rdr och eges af A. Saxenberg. — I en annan del af socknen vid södra stranden af sjön Drefviken ligger säteriet *Vendelsö*, som under unionstiden hade samma öde som Årsta och sedan ända till slutet af 1600-talet tillhörde slägten Bjelkenstierna. Det har egts af många slägter, tillhörde i början af vårt århundrade exel. grefve Lagerbring och eges nu af kammarherren Th. Beskow. Manbygnaden af trä med två flyglar har ett ypperligt läge på en höjd vid sjön och omgifves af trädgård och park.

4. *Ornö kapellsocken* utgöres af den stora Ornön jämte en mängd mindre öar och skär från Jungfrufjärden i norr till Mysings- och Gråfjärdarne i söder. Hemmantalet är 18$\frac{3}{8}$ förm., hvaraf $\frac{1}{2}$ skatte, 1 krono och 16$\frac{7}{8}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 159,400 rdr rmt. År 1870 var folkmängden 597 personer på 140 hushåll. Socknen är annex till Österhaninge.

Inom socknen ligger nära södra kusten *Sundby* säteri och fideikommiss, som nu innehafves af grefvinnan Jeannette Stenbock, född Hamilton.

5. *Nämndö kapellsocken* ligger nordost om Ornö samt öster om Vermdö och Tyresö socknar, derifrån skilda genom Nämndö- och Jungfrufjärdarne. Den utgöres af Nämndö jämte några mindre öar och skär, såsom Ufön, Mörtön, Bulleröm m. fl. Hemmantalet är 5$\frac{1}{2}$ förm., hvaraf 1 skatte och 4$\frac{1}{2}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 87,650 rdr rmt. Samma år var folkmängden 321 personer på 75 hushåll. Socknen är i kyrkligt afseende annex till Österhaninge.

6. *Utö kapellsocken* ligger sydvest om Ornö och skiljes från den vester derom liggande Muskön genom den vidsträckta Mysingsfjärden. Hemmantalet är 7 förm., alla frälse, dervid likväl icke inberäknade Ålö, Kånö och Nättarö, tillsammans 1$\frac{3}{4}$ mant., som i jordeboken upptagas under Ösmö, men i kyrkligt afseende tillhör Utö kapellag. Sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 241,100 rdr rmt. Samma år var folkmängden 648 personer på 150 hushåll. Socknen är annex till Österhaninge.

På Utön finnas järnmalmsgrufvor, som redan länge arbetats innan privilegier af drottning Christina utfärdades 1650. Sedermera var verket dels utarrenderadt, dels sköttes för kronans räkning, men ödelades af ryssarne 1719. Några år derefter iståndsattes grufvorna af en Vefverstedt, hvilken löste till sig rätten till dem samt äfven inköpte det på ön liggande säteriet *Edesnäs*. Slutligen öfvergick alltsammans, grufvor, hemman och lägenheter, till ett bo-

lag, hvilket ännu i dag eger det hela och drifver rörelsen. Brytningen gaf år 1870 ett utbyte af 166,295 centn. malm, hvaraf det mesta erhölls ur Storgrufvan, som har ett djup af 300 svenska alnar.

7. *Vesterhaninge socken* gränsar i nordvest till Grödinge, Botkyrka och Huddinge, i nordost till Österhaninge, i sydvest till Ösmo och Sorunda samt stöter i sydost till hafvet. Hemmantalet är $65\frac{17}{48}$ förm., hvaraf 7 skatte, $1\frac{13}{16}$ krono och $56\frac{13}{24}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,352,041 rdr rmt. Arealen är 1,049 qv.-mil, hvaraf 0,011 qv.-mil vatten utom hafvet. År 1870 var folkmängden 2,046 personer på 513 hushåll. Socknen bildar tillsammans med Muskö kapellag ett konsistorielt pastorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 4,125 rdr rmt.

Bland gårdar inom socknen märkes *Häringe* frälsesäteri nära en vik af hafvet. Godset, som är ett af de största inom länet, innefattar blott inom Westerhaninge socken nära 16 mantal och var år 1870 jämte qvarn och andra lägenheter taxeringsvärderadt till öfver 230,000 rdr. Åbygnaden, som har tjocka murar af tegel, torde delvis vara af mycket hög ålder; den är omgifven af trädgårdar och anläggningar från en långt senare tid, då man gjort mycket för ställets förskönande. Vid gården äro fästade en mängd gamla sägner ända från vår hednatid. Så har traditionen gjort Häringe till det gamla Sotholm eller vikingen Sotes borg, af hvilken man velat se lemningar i närheten af gården. Att den är gammal lider intet tvifvel, och dess nuvarande namn går tillbaka till vår medeltid, under hvilken den länge tillhörde biskoparne i Strengnäs. Den kom sedan genom byte till Sten Sture d. ä. och blef derpå ett Wasaättens gods, som än var bortförlänadt, än åter af konungaättens medlemmar innehades. På 16-talet har det innehafts bland andra af riksrådet grefve Gustaf Horn, kanske genom gifte med Axel Oxenstiernas dotter. Efter att hafva gått genom flere slägter kom Häringe slutligen på 1700-talet medelst köp till generalmajoren frih. F. Löwen, som gjorde det till fideikommiss. Det innehafves nu af frih. O. W. Löwen. — Ett annat gods, ehuru betydligt mindre till sitt omfång, är säteriet *Näringsberg*, hvilket under de tvänne sista århundradena tillhört flere af våra adliga familjer och nu i egenskap af fideikommiss innehafves af grefvinnan Jeannette Stenbock, född Hamilton. — Egendomar af större betydenhet äro *Berga*, *Ekeby* och *Skogs-Ekeby*.

8. *Muskö kapellsocken* ligger mellan Horsfjärden i nordvest och Mysingsfjärden i öster samt består blott af öar och skär. Den största bland dessa öar är Muskön. Hemmantalet är $14\frac{7}{8}$ förm., alla frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 221,786 rdr rmt. År 1870 var folkmängden 516 personer på 112 hushåll. Socknen är annex till Vesterhaninge. — Den stora segelleden går fram öster om Muskön öfver Mysingsfjärden.

Ön har tvänne stora gods *Arbottna* och *Ludvigsberg*, båda fideikommiss och tillhöriga det förra ryttmästaren A. W. Levin, det

senare f. d. kamreraren Levin. — Öns märkvärdigaste plats är *Elgsnabbens hamn* mellan ön Elgsnabben, Kapellön och Bjurshagen, rymlig för stora flottor och skyddande för alla vindar; den begagnades under 1600-talet såsom utloppshamn för den svenska örlogsflottan. Gustaf II Adolf for derifrån öfver till Tyskland 1630, då han deltog i det 30-åriga kriget.

9. *Ösmo socken* gränsar i nordost til Vesterhaninge, i nordvest till Sorunda samt stöter för öfrigt till hafvet och dess fjärdar. Hemmantalet är $74\frac{5}{8}$ förm., hvaraf $11\frac{1}{2}$ skatte, 1 krono och $61\frac{7}{8}$ frälse, dervid inberäknade $1\frac{3}{4}$ mant., hvilka i kyrkligt afseende tillhöra Utö kapellsocken; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,610,300 rdr rmt. Arealen är 1,381 qv.-mil, hvaraf 0,032 qv.-mil vatten, oberäknadt delarne af hafvet. År 1870 var folkmängden 2,346 personer på 546 hushåll. Socknen är ett patronelt pastorat af första klassen med pastors lön reglerad till 4000 rdr rmt. Patronatsrätten till alla socknens eklesiastika beställningar tillhör egaren af Nynäs. Kyrkan, som är af hög ålder, bygd af sten, har en graf för familjen Törnflycht samt minnesvård öfver riksrådet Mathias Björnklo, som här ligger begrafven. Hon är äfven märkvärdig för de målningar, med hvilka hennes tre ursprungliga hvalf äro prydda och som leda sitt ursprung från slutet af vår medeltid. Församlingen har begärt och erhållit statsanslag till deras återställande. — I sydost går segelleden till Stockholm. För sjöfarten finnes fyrinrättning på Måsknuf.

Af socknens gårdar räkna flere sina anor från medeltiden, såsom fallet är med Körende, nu *Körunda*, Hammarstad, nu *Hammersta* samt *Nynäs*. Hammersta, nära sydöstra kusten, egdes i slutet af 14:de århundradet af Erengisle Niklisson, derpå af dennes son Niklis och så af sonsonen Erengisle Niklisson, alla riddare och riksråd och tillhörande slägten "Natt och Dag på längden". I nyare tider synes Hammersta med få undantag haft samma egare som Häringe i Vesterhaninge och tillhör ännu i dag detta gods. Det var år 1870 jämte qvarn, såg och andra lägenheter taxeradt till 260,000 rdr. — *Nynäs* frälse säteri vid viken af samma namn är äfven ett gammalt gods. Det beboddes under förra hälften af 1400-talet af riksrådet och riddaren Gotskalk Bengtsson (Ulf eller Panter) och hans sonson, som äfven var riksråd, skref sig till Nynäs 1469. I nyare tider har gården varit inom många slägter; det tillhörde på 1700-talet det rika kommerserådet Olof Hansson Törnflycht och hans närmaste ättlingar, riksråden och grefvarne Olof och Carl Fredrik Törnflycht, efter honom. I början af vårt århundrade kom Nynäs till exel. grefve C. J. Adlercreutz, hvilken uppförde den nuvarande åbygnaden. Godset var år 1870 jämte qvarn och tegelbruk taxeradt till öfver 290,000 rdr. Det eges af öfversten frih. C. G. Adlercreutz. — Vesterut i socknen ligger nära Fållnäsviken *Djursnäs* frälsesäteri med qvarn och såg. Det var under medeltiden troligen kyrkligt gods, tillhörde på 1600-talet bland andra slägten Yxkull, under det följande århundradet slägten Törnflycht, kom på 1820-talet till slägten Löwen och eges nu med sina underlydande af frih. O. Trolle-Löwens arfvingar.

10. *Sorunda socken* gränsar i norr till Grödinge, i öster till Vesterhaninge, i sydost till Ösmo samt begränsas i vester af Svärds-, Himmer- och Kaggfjärdarne. Till socknen hör äfven det sydligaste området af den halfö, som begränsas af Kaggfjärden i öster och Jernafjärden i vester. Hemmantalet är $89\frac{1}{4}$ förm., hvaraf $39\frac{7}{8}$ skatte, $2\frac{3}{8}$ krono och 47 frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 2,125,300 rdr rmt. Arealen är 1,522 qv.-mil med öar och skär, hvaraf 0,047 qv.-mil vatten, allt oberäknadt Saltsjön. År 1870 var folkmängden 2,758 personer på 706 hushåll. Sorunda bildar med sitt annex Torö ett regalt pastorat af första klassen. Kyrkan är mycket gammal, från olika tider och har tvänne grafkor, ett för slägten Bååt och ett för slägten Fleming. Socknen utmärker sig för öfrigt genom sin stora rikedom på alla slags fornminnen.

Socknens förnämsta gårdar äro *Fituna* och *Fållnäs.* Säteriet Fituna, som ligger nära Kaggfjärden, är ett gammalt gods, som länge tillhört slägten Bååt, på 1600-talet genom gifte kom till Fleming samt senare ånyo genom gifte till ätten Bonde, i hvars hand det varit ända till våra dagar med undantag af en tid, då det egdes af Carl Henrik Ankarsvärd, gift med en fröken Bonde. Efter hans död kom Fituna till nuvarande egaren frih. Carl Knutsson Bonde. Godsets taxeringsvärde var år 1870 med inberäkning af qvarn och såg samt underlydande hemman något öfver 200,000 rdr. Manbygnaden brändes af ryssarne, då de härjade trakten 1719 men har senare blifvit uppbygd igen af sten. — Fållnäs skall i gamla dagar hafva hetat Folkunganäs och varit i Folkungaättens ego. Under 1500- och 1600-talen tillhörde gården slägten Bååt och hemföll till kronan, sedan riksrådet Seved Bååt aflidit utan arfvingar. År 1706 gafs gården åt general Hummerhjelm, kom sedan till Hildebrand, blef fideikommiss för hans arfvingar af Bondeslägten, innehades först af frih. Knut Henrik Bonde, kom sedan genom lottning till dennes svåger Carl Henrik Ankarsvärd samt innehafves nu af frih. Carl Knutson Bonde. Gården brändes af ryssarne år 1719. Godset var år 1870 med underlydande hemman, tegelbruk, qvarn, såg och Karta kalkbruk taxeradt till 444,000 rdr.

11. *Torö kapellsocken* utgöres af Torön, den dermed i norr förenade Svärdsön, Öjaön samt några mindre öar och skär. Arealen är 0,250 qv.-mil. Hemmantalet är $6\frac{5}{24}$ förm., hvaraf $\frac{1}{8}$ krono, det öfriga frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 181,400 rdr rmt. Samma år utgjorde folkmängden 469 personer på 134 hushåll. Socknen är annex till Sorunda och kapellpredikanten tillsättes af egaren till Herrhamra säteri, som ligger längst söderut på Torön.

Längst söder ut på Öjaön ligger *Landsort* med fyrinrättning samt lots- och telegrafstation.

Af länets *städer* ligga Sigtuna, Vaxholm, Norrtelje, Öregrund och Östhammar inom Upland, samt Södertelje inom Södermanland,

1. *Sigtuna* ligger på den norra stranden af Sigtunafjärden under 59° 37′ 20″ nordlig bredd och 35° 16′ 30″ östlig längd från Ferro samt omgifves på alla sidor af Erlinghundra härad. Sjelfva staden, som har en långsträckt och oregelbunden form, upptager endast en mindre del af det temligen vidsträckta område, som hör staden till. Tomternas antal var år 1870 tillsammans 82, hvaraf 4 obebygda, och hela stadsplanen upptog med inbegrepp af torg, gator, gränder och öppna platser icke fullt 200 qv.-ref, under det att arealen af den till staden lydande jord uppgick till 6,038 qv.-ref, hvaraf 1,607 upptogos af åker och äng samt 4,431 af skog och betesmark, — allt satt till 5⅞ mantal. Stadens taxeringsvärde uppgick år 1870 till 287,010 rdr rmt, hvaraf 83,100 för jorden, det öfriga för hus och tomter. Dertill kommer värdet af den fastighet, för hvilken bevillning icke erlägges, uppskattadt till en summa af 50,300 rdr rmt. Stadens hela bevillning för samma år utgjorde en summa af 655 rdr 31 öre. — Bland stadens offentliga byggnader finnes numera ingen af större märkvärdighet. Den förnämsta är S:t Mariæ eller *stadskyrkan,* belägen nordost om stora torget nedanför den bergås, hvilken i norr utgör stadens begränsning. Kyrkan, som uppfördes under 1200-talet och var försedd med flere altaren, har under senare århundraden undergått flere förändringar och reparationer, genom hvilka hon förlorat mycket af sitt ursprungliga utseende och af sin inredning kanske det mesta, som kunnat väcka vårt intresse. Vid norra sidan af torget ligger *rådhuset,* bygdt af träd och obetydligt till sitt yttre. — Stadens folkmängd utgjorde år 1870 endast 487 personer på 153 hushåll. Invånarne föda sig, ehuru blott till en del, af de vanliga stadsmannanäringarna, handel och handtverk, hvilkas vigt här år efter år alltmer förminskats. Antalet handlande var år 1870 blott 5 med en betjening af 4 personer. Någon egen sjöfart har staden icke, men den besökes årligen af flere hundrade ångbåtar, utan att derföre denna trafik i i någon nämnvärd mån befordrar stadens uppkomst. Handtverkerier hafva icke heller någon betydelse. De sysselsatte nämnda år 12 handtverkare, hvilka tillsammans hade 6 arbetare. Rörelsen har sökt sig nya vägar och Sigtuna är mindre än någonsin en komersiel medelpunkt för den kringliggande nejden. Invånarne måste derföre lita till jordbruket, såsom ett medel för uppehälle, utan att ändock kunna afhjelpa den fattigdom och det förfall, som i stadens yttre

fått en tydlig prägel. — I kyrkligt afseende bildar Sigtuna tillsammans med S:t Olofs och S:t Pers socknar ett regalt pastorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 3,895 rdr rmt.

Utan betydelse i vår egen tid, har Sigtuna i forna dagar varit af större vigt. Staden är den äldsta i mellersta Sverige och sträcker sina anor ända upp till hedenhös, ehuru då liggande på andra sidan sundet vid Signildsberg, som ända till 1600-talets slut bar namn af Försigtuna eller Fornsigtuna. Knappast har likväl den gamla staden varit konungasäte, lika litet som den nya, hvars uppkomst torde hafva varit samtidig med kristendomens första framträdande i vårt land. Snart blomstrade det nya Sigtuna, var säte för Svealands förste biskop och hade kanske i sin närhet vid Viby det mellersta Sveriges äldsta kloster. Snart flyttade likväl biskopen sitt säte till Upsala och i slutet af 1100-talet härjades staden af de vilda esterne och karelerne. Hemtade sig staden än genom konungars omvårdnad från dessa olyckor, förlorade den dock snart alldeles sin betydelse, sedan efter Stockholms anläggning det visade sig, att handeln och samfärdseln företrädesvis sökte denna nya medelpunkt. Slutligen kom reformationen och fullbordade undergången genom att göra slut på det dominikanerkloster, hvilket, redan under 1200-talet anlagdt, varit ett medel till uppehållelse. Vid början af Gustaf Vasas regering hade staden ännu qvar sina 5 kyrkor, af hvilka en var klosterkyrka, kallad Vårfrukyrkan, och ännu är den, som ehuru förändrad till stadskyrka begagnas. De öfriga voro invigda till S:t Laurentius, S:t Nikolaus, S:t Olof och S:t Per. Af dem återstå nu endast de ruiner, som åt våra dagars Sigtuna gifva det enda intresset. — Stadens vapen är en krona, omgifven af tre stjernor.

2. *Vaxholm* ligger under 59° 24′ 15″ nordlig bredd, 35° 55″ östlig längd, på den östra sidan af den lilla Vaxön, gränsande dels till Danderyds, dels till Vermdö skeppslag. Den egentliga staden, i följd af markens kuperade beskaffenhet till största delen oregelbundet bygd, upptager med sina 261 tomter, hvaraf 52 obebygda, och med inbegrepp af torg, gator och gränder en areal af öfver 300 qv.-ref. Staden tillhörande jord är 1,409 qv.-ref, hvaraf 259 åker och äng samt 1,150 skog och betesmark — allt satt till 1 mantal. Stadens taxeringsvärde år 1870 var 467,340 rdr rmt, hvaraf 28,000 för jordbruksfastighet, det öfriga för hus och tomter. Hela bevillningen utgjorde 1,691 rdr 37 öre. — Af stadens bygnader är ingen af särdeles märkvärdighet. Kyrkan är den största, på 1600-talet uppförd af trä på bekostnad af Per Brahe d. y., sedan ombygd af sten. Af långt mera intresse är den på en klippa i sundet mellan norra och södra Vaxholmsfjärden liggande Vaxholms fästning samt befästningarna på den närbelägna Rindön, allt i senare tider förändradt och förbättradt för att slutligen kunna utgöra ett säkert skydd för inloppet till Stockholm. — Stadens folkmängd år 1870 var 1,088 personer på 274

hushåll, garnisonsförsamlingen inberäknad, men oberäknade 163 personer på 31 hushåll, som väl äro i Vaxholm kyrkoskrifne, men i öfrigt tillhöra Vermdö skeppslag. Befolkningen lefver af fiske och sjöfart, något handel, handtverk och åkerbruk samt den ökade förtjenst, som erbjudes om sommaren, då en mängd af Stockholms invånare välja Vaxholm till vistelseort. Antalet handlande var år 1870 10 med en betjening af 6 personer. Inrikes sjöfart idkades med 3 fartyg om tillsammars 44 läster. Handtverkerier sysselsatte 43 personer med 17 arbetare. — I kyrkligt afseende hör Waxholm tillsammans med 7 mantal, som i kyrkligt afseende blifvit från Vermdö skilda, till östra Roslags prosteri och bildar ett tredje klassens regala pastorat med pastors lön reglerad till 1,365 rdr, oberäknadt det arvode af tillsammans 824 rdr, som han åtnjuter i egenskap af garnisonspredikant å fästningen och predikant å Rindön.

Ännu i början af 1500-talet hörde Vaxön med derå liggande gårdar under Rydboholm, men inköptes af Gustaf Vasa 1558 för kronans räkning, sedan konungen förut med riktig blick börjat befästa detta inlopp till sin hufvudstad. En liten köping uppstod efter hand, men ön hörde ända till 1635 i kyrkligt afseende till Östra Ryd likasom i judicielt till 1653 under amiralitetskollegiet. Efter sistnämnda år skipades rätt genom särskilda af landshöfdingen förordnade domare, som kallades justitiarier. Ämbetet blef i början af förra århundradet ständigt och benämningen har bibehållits ända till våra dagar, då den utbytts mot den af borgmästare. När stället fick sina första stadsprivilegier, kan ej med visshet sägas; men under Carl XII:s tid begärde man deras förnyande. Ända till slutet af förra seklet kallas Vaxholm emellertid köping. — Den af Gustaf Vasa började befästningen fortsattes af följande styrelser, i synnerhet under början af frihetstiden. Fästet bestod slutligen af ett högt, fast torn jämte några lägre utanverk på sjelfva klippan i sundet samt andra smärre befästningar på närliggande holmar, allt för att riktigt kunna beherska stora segelleden genom Kodjupet. De andra sunden sökte man redan tidigt göra ofarbara genom försänkningar, såsom fallet var i synnerhet med Oxdjupet mellan Rindön och Vermdön, på hvars stängande Gustaf Vasa och flere af hans efterträdare nedlade betydliga kostnader. Slutligen anlades under Fredrik I:stes regering längst öster ut på Rindön invid Oxdjupet ett fast torn, kalladt *Fredriksborg*, under en lång tid ansedt såsom ett bland de starkaste i Europa. Det är nu öfvergifvet, sedan man lyckats göra sundet, som det skulle försvara, ofarbart för djupgående fartyg. Sjelfva Vaxholms fästning har på de sista 40 åren blifvit i det närmaste ombygd och artillerivetenskapens framsteg hafva gjort det till en nödvändighet att ännu mer förstärka den. Man har i våra dagar uppfört betydande verk på den invid Vaxholm liggande delen af Rindön, och nästan hvarje riksdag tillskjuter nya, ehuru ändock för små medel till fullbordandet af detta vårt lands hufvudfäste. — Stadens vapen är en fästning.

3. *Norrtelje* ligger under 59° 45′ 57″ nordlig bredd och 36° 13′ östlig längd vid Norrteljeåns utlopp i viken med

samma namn och omgifves på alla håll af Frötuna och Länna skeppslag. Staden är bygd i långsträckt form på båda sidor om ån och begränsas af de bergåsar, som innesluta den dalgång, genom hvilken ån rinner fram. Den upptager med 167 tomter, hvaraf blott 2 obebygda, och med inbegrepp af torg, gator och gränder en rymd af omkring 180 qv.-ref. Staden tillhörande jord håller en areal af 4,496 qv.-ref, hvaraf 2,234 upptages af åker och äng, det öfriga af betesmark, allt satt till 6½ mantal. Stadens taxeringsvärde år 1870 var 823,320 rdr, hvaraf 81,500 för jordbruksfastighet, det öfriga för hus och tomter. Hela bevillningen utgjorde samma år 2,412 rdr 53 öre. — Nästan alla stadens bygnader äro af träd och erbjuda föga af intresse. Den förnämsta är stadskyrkan, som 1719 ombygdes af sten samt tillökades 1773; den omgifves af en med träd planterad kyrkogård. Rådhuset ligger söder om ån vid stora torget, är af träd, två våningar högt samt försedt med torn. — År 1870 utgjorde stadens fokmängd 1,404 personer på 399 hushåll. Hufvudnäringarna äro handel och sjöfart, handtverk och fabriksrörelse, något fiske samt åkerbruk, hvarjämte den i senare tider anlagda badanstalten torde gifva tillfälle till förtjenst. Staden hade 1870 19 handlande med 21 biträden. Den begagnade till inrikes sjöfart 3 densamma tillhöriga segelfartyg om 53 nyläster samt 1 ångfartyg om 60 hästars kraft; till utrikes sjöfart begagnades 2 segelfartyg om 133 nyläster. Antalet handtverkare var 48 med 33 arbetare. — I kyrkligt afseende hör Norrtelje till Sjuhundra prosteri och utgör ett konsistorielt pastorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 2,735 rdr rmt. Staden har för elementarundervisningen ett 5-klassigt läroverk, som under höstterminen 1870 besöktes af 67 lärjungar.

Norrtelje var under namn af Telje på 1300-talet blott en by i Frötuna socken, hvilken efter hand kom till Upsala domkyrka, hvarifrån den reducerades af Gustaf Vasa. I slutet af Johan III:s regering var stället under sitt nuvarande namn en privilegierad bytesplats för skärgårdens befolkning. Sin rang som stad erhöll Norrtelje 1622 af den store Gustaf Adolf, hvilken nyss förut på stället anlagt ett gevärsfaktori. Privilegierna ökades och stadfästades flere gånger och staden åtnjöt i början äfven stapelfrihet, men förlorade den några år senare under drottning Christinas förmyndareregering. Från 1648 hörde Norrtelje till det för Lennart Torstensson upprättade Ortala grefskap, hvilket förhållande fortfor till Carl XI:s reduktion. I senare tider har stadens rörelse ökats eller aftagit allt efter de öden gevärsfaktoriet undergått. Vid inrättandet af Ortala grefskap kom äfven faktoriet dit mot årlig leverans till kronan af ett visst antal gevär. Efter reduktionen återkom det till kronan, som behöll det till 1763, då det såldes till Finlay och Jennings och förenades med Ortala bruk samt innehades i början af vårt århundrade af Arvedsson. Efter hand nedlades verket och i

våra dagar äro de hus, som fordom tillhört faktoriet obebodda eller till andra ändamål använda. — Stadens vapen är ett ankare.

4. *Öregrund* ligger under 60° 20′ 45″ nordlig bredd och 36⁰ grader östlig längd midt emot Gräsön vid den inre segelleden från Ålands haf till den s. k. Öregrundsgrepen. Staden ligger på kuperad mark, men är efter de eldsvådor den undergått någorlunda regelbundet bygd. Den upptager 209 tomter, hvaraf 70 obebygda på en rymd af ungefär 200 qv.-ref. Den staden tillhörande jorden, utgörande en del af Norrön, håller 4,636 qv. ref, hvaraf 1,321 åker eller äng, det öfriga skog eller betesmark. Jordar och lägenheter äro satta till 4¼ mantal. Stadens taxeringsvärde uppgick år 1870 till 299,025, hvaraf 98,245 för jordar och 200,780 för hus och tomter. Hela bevillningen utgjorde samma år 820 rdr 14 öre rmt. — Staden, bygd af träd och högst obetydlig till sitt yttre, har ingenting märkvärdigt att förete. Kyrkan, som ligger på en höjd, är af sten, uppförd redan under stadens tidigare period och helgad åt S:t Gertrud. Rådhuset af träd är oansenligt och uppbygdt under det förra århundradet. — 1870 utgjorde folkmängden 764 personer på 214 hushåll. Näringarna äro handel och sjöfart, fiske, litet handtverk och åkerbruk, det sista i anseende till den magra jorden föga gifvande. År 1870 hade staden blott 4 handlande. Dess egna i inrikes sjöfart begagnade fartyg voro 6 af 138 nyläster; på utrikes ort gingo 3 om 112 nyläster. Handtverkarne voro 7 med 8 arbetare. — Staden utgör tillsammans med sitt annex Gräsön ett regalt pastorat af tredje klassen hörande till Olands och Frösåkers prosteri, med pastors lön reglerad till 2,675 rdr rmt. Öregrund har med det närbelägna Östhammar gemensam borgmästare.

Staden Öregrund uppstod i slutet af unionstiden år 1491 genom utflyttning från det närbelägna Östhammar och undfick af den dåvarande riksföreståndaren och rådet sina privilegier i Mars månad s. å. Borgerskapet erhöll rätt både till in- och utrikes sjöfart, men uteslötos efter en tid från den senare genom ett nytt bref af riksföreståndaren. År 1521 utgick påbud från Christierns ståthållare i samråd med styrelsen öfver Stockholms stad, att Öregrund skulle uppbrännas, hvarefter invånarne flyttade till Östhammar. Gustaf Vasa nödgade likväl 1554 en del tillbaka igen och utrustade Öregrund med nya privilegier. Staden har under de följande årtiondena idkat handel med flere fartyg på utrikes ort, ehuru denna sjöfart genom de styrandes begär att reglera allt erfor åtskilliga inskränkningar för att slutligen alldeles förbjudas. Utom den olycka, som drabbade Öregrund under Christierns regemente, har den äfven sedan flere gånger blifvit alldeles förhärjad dels af vådeld, dels af fienden, det senare af ryssarne under olycksåret 1719, då hela kusten hemsöktes. År 1561 har staden blifvit gifven till grefskap åt Per Brahe d. ä., ehuru det ej länge räckte, emedan han

snart i stället blef "grefve till Visingsborg". — Öregrunds vapen är ett skepp med utspända segel.

5. *Östhammar* ligger under 60° 15′ 5″ nordlig bredd och 35° 54′ östlig längd på den vestra stranden af Östhammarsfjärden och midt emot Söderön. Staden har en något långsträckt form och är ej särdeles regelbundet bygd. Den upptager med sina 150 tomter, af hvilka 39 äro obebyggda, en areal af nära 240 qv.-ref. Den till staden hörande jord håller ungefär 1304 qv.-ref. Den är belägen inom Börstils socken och lyder under dess domvärjo. Taxeringsvärdet uppgick år 1870 till 308,250 rdr rmt. Hela bevillningen var samma år 858 rdr 38 öre. — Stadens utseende bär, likasom i allmänhet i våra obetydligare småstäder, prägeln af torftighet. Husen, små och låga, äro alla af träd, det vid torget liggande rådhuset inberäknadt. Kyrkan, invigd 1675, är af sten och har några gånger varit reparerad. — År 1870 var folkmängden 637 personer på 166 hushåll. Stadens näringar, lemnande sina idkare en i allmänhet knapp, ofta otillräcklig utkomst, äro handel och sjöfart, fiske och handtverk. Antalet handlande utgjorde 5 med en betjening af 6 personer. Sjöfarten är mycket obetydlig dels i anseende till stadens ofördelaktiga läge vid ett uppgrundadt farvatten, dels på grund af dess dåliga hamn. Fisket har äfven i forna tider varit mera lönande än nu. Af handtverkare hade staden sagda år 27 med 44 arbetare. — Östhammar är i kyrkligt afseende annex till Börstil och har gemensam borgmästare med Öregrund.

Östhammar är en af de äldre städerna i Upland. Den fanns redan före konung Albrekts tid och erhöll af honom 1368 stadfästelse på sina rättigheter. Staden idkade både in- och utrikes handel och hade en egen fogde, ehuru stående under uppsigt af den, som innehade Östhammars län. År 1461 förklarades Östhammar af hänsyn till Stockholm för olaga hamn och 1491 flyttade invånarne med regeringens goda minne till Öregrund. Den stad, som då på grund af farvattnets igenvallning öfvergafs, låg ett stycke vester om det nuvarande Östhammar på ett ställe, som kallas Gammelbyn. Efter Öregrunds ödeläggelse 1521 öfverflyttade en del af dess borgerskap till den plats, der det nuvarande Östhammar ligger, fingo efter några år skyddsbref af kung Gustaf och började snart idka in- och utrikes handel. År 1589 fick den nya staden privilegier, hvilka sedan flere gånger förnyades. Äfven Östhammar hemsöktes likasom Öregrund af ryssarne 1719. Staden blef aldrig annat än en obetydlig ort. Dess vapen är en fisk under ett utsträckt nät.

Norr om den gamla staden vid Husbacka låg under medeltiden ett slott, som kallades Östhammars hus. I slutet af 1300-talet innehades det af Jakob Abrahamsson och 1433 kallas en Niclis Pettersson "fogat af Östhammar". Året derpå, när "Roskarlarne" reste sig, antändes slottet af fogden, men uppbygdes sedan igen.

6. *Södertelje* ligger under 59° 11' polhöjd och 35° 10' 30" östlig längd på vestra sidan af den kanal, som förenar Linaviken af Mälaren med den lilla sjön Maren, söder om hvilken kanalen fortsättes till Hallsviken. Staden begränsas i vester af en sandås och utbreder sig mellan den och kanalen i riktning från norr till söder. Den upptager en yta af ungefär 540 qv.-ref och innehåller på denna rymd utom torg, gator och gränder 297 tomter, hvaraf 75 obebygda. Staden tillhörande jord, som är högst betydlig, håller i areal 12,171 qv.-ref, hvaraf 3,991 äro åker och äng samt 8,180 skog och betesmark. Det hela är satt till $11\frac{3}{8}$ mantal. Sammanlagda taxeringsvärdet år 1870 utgjorde 2,046,500, hvaraf 212,500 för jordbruksfastighet samt 1,834,000 för hus och tomter. Hela den af staden erlagda bevillning uppgick samma år till 2,995 rdr 48 öre. — Södertelje har i sitt yttre, om man undantager det ganska vackra läget, ingenting påfallande. Stadsplanen är regelbunden, rektangulär med gator, skärande hvarandra i räta vinklar. Men med afseende på husens bygnadssätt öfverensstämmer Södertelje med våra andra småstäder, om man blott tillägger, att trähusen äro något större och mer upputsade — utan tvifvel en följd af den betydelse staden på de sista åren vunnit genom sin kallvattenkuranstalt och såsom sommarnöje för en del af hufvudstadens befolkning. Den förnämsta bygnaden är naturligtvis kyrkan, af hög ålder, men i sitt nuvarande yttre skick från den senare hälften af 1600-talet. Hon är treskeppig, har ett högt torn och ett utbygdt grafkor samt är prydd med epitafier och vapensköldar öfver flere adliga familjer, hvilka här hafva sina grafvar. Sägnen förtäljer ock, att den heliga Ragnhild, fordom stadens skyddshelgon, skall hafva valt sitt sista hvilorum i den kyrka, hon grundat. Rådhuset, två våningar högt och af sten, ligger på en höjd och användes till flere olika ändamål. — Folkmängden utgjorde år 1870 2,150 personer på 550 hushåll. Näringarna äro handel och sjöfart, fabriks- och handtverksindustri samt ett icke obetydligt och i allmänhet väl skött åkerbruk. Tilloppet af resande under sommaren ökar i icke oväsentlig mon stadens förvärf. Antalet handlande var år 1870 19 med 16 biträden. I inrikes sjöfart begagnade staden 6 fartyg om 83 nyläster. Industrien har utan tvifvel på de sista åren varit stadd i utveckling. Bland fabriker märkas i synnerhet Södertelje oljefabrik och mekaniska verkstad. Tillverkningsvärdet vid den förra uppgick år 1870 till 274,340, vid den senare till 273,366 rdr rmt. För öfrigt framstå garfveri-, färgeri-, kopparslageri- och särskildt vagnmakeri-yrkena. Den Ekenbergska vagn-

fabriken har för sina fabrikat vunnit erkännande äfven utom vårt lands gränser. Antalet handtverkare var nämnda år 48 med 64 arbetare — Södertelje utgör i kyrkligt afseende tillsammans med sin landtförsamling och Tveta såsom annex ett regalt pastorat af andra klassen, hörande till Södertelje prosteri och med pastors lön reglerad till 5,370 rdr rmt.

Södertelje eller Telje som staden rätt och slätt hette till Norrteljes anläggande under Gustaf Adolfs regering, är en bland Sveriges allra äldsta städer och sträcker sina anor ända upp till vår hednatid. Den var då och fortfor länge att vara en af Sveriges mest betydande sjö- och handelsstäder genom sitt gynsamma läge mellan Mälaren och en af Östersjöns vikar, på detta sätt i stånd att förmedla varubytet mellan en stor del af det mellersta Sverige och främmande land. Den tiden hade staden ett farbart inlopp från saltsjön, som gick vester om den nuvarande kanalen, och den lilla sjön Maren var då en god hamn. Efter hand förlorade Södertelje genom vattendragets uppgrundning ett af vilkoren för sitt välstånd, till dess att det alldeles försvann efter Stockholms anläggning, då vederbörande sökte betrygga den nya hufvudstadens handel och rörelse genom att så till sägandes döda de städer, som kunnat dela den. Staden fortfor likväl under medeltiden att ega en viss betydenhet, hvarom vittna de många offentliga möten af alla slag, som här blifvit hållna, samt den mängd af förordningar, som derifrån blifvit utfärdade. I nyare tider förnyades flere gånger Telges privilegier, men med allt större inskränkningar, till dess år 1636 den utrikes handeln förbjöds, emedan staden "är ett tjufvehål — —, som causerar Stockholms ruin". Andra olyckor uteblefvo ej häller. Eldsvådor inträffade flere gånger och 1719 hemsöktes staden med brand och härjning af ryssarne. Så gick Telje allt mer utföre, men har i våra dagar börjat resa sig igen genom det förenade inflytandet af kanalen, järnvägen och kallvattenkuranstalten, hvilka tillsammans bidraga att höja dess välstånd och göra staden åtminstone under sommaren till en mycket liflig ort. — Stadens vapen är en krönt qvinnobild med kors på bröstet, stående på en halfmåne och omgifven af en lågande sol. Det är sannolikt bilden af S:t Ragnhild.

I närheten af staden låg det s. k. "Telje hus", ett slott troligen anlagdt i början af unionstiden för att betrygga inloppet från saltsjön. Det innehades på Engelbrekts tid af Bengt Stensson (Natt och Dag), men upphörde redan på 1440-talet att vidare omtalas. I stället förekommer Brandaborg vid det nuvarande Brandalsund, och var måhända detsamma som det förra.

Statistisk tabell öfver Stockholms läns landsbygd.

(Sammandrag efter texten).

Härad eller skeppslag.	Socknar.	Nuv. mantal			Fastighetsvärde.	Areal.	Folkmängd.	Antal hushåll.
		Skatto.	Krono.	Frälse.				
Färentuna	Lofö	2	$19\frac{1}{8}$	—	2,297,000	0,403	940	264
	Skå	$23\frac{1}{8}$	$3\frac{1}{8}$	—	412,600	0,233	572	133
	Sånga	$16\frac{7}{8}$	$11\frac{11}{16}$	—	632,400	0,301	762	125
	Färentuna	$17\frac{5}{8}$	2	$3\frac{1}{2}$	507,000	0,264	677	142
	Hillersjö	$9\frac{3}{4}$	$2\frac{7}{8}$	—	293,900	0,214	392	78
	Ekerö	$8\frac{1}{4}$	$1\frac{1}{16}$	$30\frac{3}{4}$	1,082,000	0,693	1,031	219
	Munsö	$3\frac{1}{4}$	1	23	515,500	0,408	628	162
	Adelsö	$14\frac{1}{2}$	$\frac{15}{16}$	$4\frac{1}{2}$	488,500	0,942	638	167
Sollentuna	Bromma	$8\frac{1}{8}$	$1\frac{1}{4}$	18	1,290,100	0,248	740	169
	Spånga	$16\frac{3}{20}$	$11\frac{1}{2}$	$24\frac{3}{8}$	1,480,476	0,456	1,418	351
	Jerfälla	$2\frac{1}{8}$	$\frac{1}{8}$	27	1,055,187	0,490	956	245
	Sollentuna	10	$\frac{1}{2}$	$28\frac{3}{4}$	1,080,500	0,498	1,023	235
	Ed	$7\frac{5}{8}$	$3\frac{3}{4}$	$15\frac{3}{4}$	630,800	0,292	770	179
Danderyd	Solna	—	$9\frac{1}{4}$	$8\frac{1}{2}$	2,500,286	0,200	1,446	362
	Danderyd	$2\frac{1}{2}$	$1\frac{5}{8}$	$11\frac{3}{4}$	1,129,400	0,263	719	188
	Lidingö	—	—	$9\frac{1}{4}$	952,700	0,448	725	197
	Täby	$23\frac{5}{8}$	$1\frac{3}{4}$	33	1,619,950	0,585	1,120	293
	Östra Ryd	1	1	32	997,900	0,912	978	256
Vallentuna	Fresta	$8\frac{1}{4}$	$6\frac{3}{4}$	$5\frac{1}{2}$	476,800	0,210	469	100
	Hammarby	$11\frac{1}{8}$	$\frac{3}{4}$	$16\frac{5}{8}$	595,989	0,200	528	121
	Vallentuna	$20\frac{1}{8}$	$4\frac{5}{8}$	$24\frac{3}{4}$	823,476	0,558	1,370	337
	Angarn	$7\frac{7}{8}$	—	$4\frac{3}{8}$	274,358	0,170	337	86
	Vada	$7\frac{3}{4}$	$8\frac{1}{2}$	$1\frac{1}{4}$	322,700	0,182	334	90
	Össeby	$8\frac{1}{8}$	1	6	321,943	0,197	375	—
Erlinghundra	Norrsunda	$\frac{3}{4}$	$8\frac{1}{2}$	$28\frac{1}{4}$	786,369	0,271	748	196
	Husby	$9\frac{5}{8}$	$6\frac{1}{8}$	$15\frac{7}{8}$	724,278	0,374	824	195
	Odensala	$27\frac{7}{8}$	$7\frac{3}{8}$	$16\frac{5}{8}$	993,950	0,406	1,182	290
	Sankt Olof	$1\frac{1}{2}$	10	$10\frac{7}{8}$	451,750	0,190	409	88
	Sankt Per	$10\frac{5}{8}$	$\frac{3}{4}$	$\frac{1}{4}$	207,800	0,156	255	59
	Haga	$10\frac{1}{8}$	$6\frac{3}{8}$	4	435,095	0,163	398	10[illegible]
	Vassunda	$24\frac{1}{4}$	4	$11\frac{7}{8}$	745,190	0,291	837	218
	Knifsta	5	$3\frac{1}{2}$	$32\frac{3}{8}$	839,090	0,396	899	245
	Alsike	10	6	$12\frac{1}{4}$	633,334	0,301	707	17[illegible]
Seminghundra	Skånela	$17\frac{3}{8}$	2	$13\frac{3}{8}$	734,150	0,462	784	18[illegible]
	Markim	8	$1\frac{7}{8}$	$10\frac{1}{4}$	391,650	0,200	433	9[illegible]
	Orkesta	$8\frac{3}{8}$	$2\frac{7}{8}$	7	385,668	0,181	420	8[illegible]
	Frösunda	15	8	$9\frac{1}{8}$	653,500	0,325	760	179
	Lunda	9	$1\frac{1}{2}$	11	420,400	0,220	674	16[illegible]
	Skepptuna	$10\frac{5}{8}$	$14\frac{1}{4}$	$21\frac{1}{2}$	699,209	0,372	913	22[illegible]
	Vidbo	6	$5\frac{5}{8}$	$12\frac{3}{8}$	502,076	0,281	744	18[illegible]
Långhundra	Garn	$16\frac{1}{8}$	$\frac{1}{4}$	15	852,796	0,809	1,100	*)
	Kårsta	$13\frac{3}{8}$	4	$10\frac{1}{2}$	647,926	0,460	761	16[illegible]
	Närtuna	$18\frac{1}{2}$	$10\frac{3}{4}$	$18\frac{1}{2}$	756,178	0,480	1,027	24[illegible]
	Gottröra	$10\frac{1}{2}$	$4\frac{3}{8}$	$22\frac{7}{8}$	636,144	0,370	822	19[illegible]
	Husby	25	$8\frac{1}{8}$	$10\frac{7}{8}$	916,100	0,674	1,136	28[illegible]

*) Antalet hushåll i Össeby och Garn tillsammans är 366.

Härad eller skeppslag.	Socken.	Nuv. mantal. Skatte.	Krono.	Frälse.	Fastighets-värde.	Are-al.	Folk-mängd.	Antal hushåll.
	Östuna	$13\frac{3}{16}$	3	27	694,000	0,418	837	203
	Lagga	$9\frac{1}{4}$	$3\frac{3}{8}$	$29\frac{5}{8}$	768,020	0,415	778	204
Frösåker	Edebo	49	$3\frac{1}{2}$	$12\frac{7}{8}$	1,097,225	1,154	2,089	483
	Harg	$10\frac{3}{8}$	$2\frac{3}{4}$	$34\frac{1}{2}$	913,244	1,638	2,179	499
	Börstil	$57\frac{8}{9}$	$9\frac{47}{72}$	$32\frac{11}{12}$	1,804,016	1,870	3,478	778
	Gräsö	$16\frac{3}{4}$	$\frac{3}{4}$	1	442,700	0,945	1,205	258
	Hökhufvud	$14\frac{3}{4}$	$3\frac{1}{4}$	$42\frac{1}{24}$	978,330	1,003	1,349	298
	Valö	$8\frac{1}{4}$	$2\frac{1}{4}$	$38\frac{1}{4}$	937,909	1,302	1,861	410
	Forsmark	$4\frac{1}{6}$	—	$7\frac{1}{4}$	348,197	0,770	1,036	230
Närdinghundra	Almunge	$12\frac{5}{12}$	$4\frac{3}{4}$	$39\frac{7}{12}$	1,250,553	1,481	2,010	493
	Knutby	$24\frac{1}{4}$	3	$24\frac{11}{12}$	1,006,813	1,220	1,663	338
	Faringe	$12\frac{3}{4}$	$2\frac{3}{8}$	$16\frac{3}{4}$	402,700	0,564	883	199
	Bladåker	$7\frac{3}{4}$	—	$13\frac{1}{2}$	514,278	0,869	922	186
	Edsbro	$12\frac{5}{6}$	—	$15\frac{1}{4}$	688,805	0,912	1,308	302
	Ununge	$12\frac{1}{4}$	1	$15\frac{1}{8}$	759,579	0,849	1,361	282
Lyhundra	Söderby-Carl	46	$3\frac{5}{8}$	$21\frac{7}{8}$	1,125,400	0,766	2,003	492
	Estuna	$47\frac{3}{4}$	$11\frac{1}{2}$	$15\frac{3}{4}$	965,100	0,571	1,407	350
	Lohärad	$25\frac{1}{4}$	2	$9\frac{3}{8}$	500,900	0,520	921	235
	Malsta	$10\frac{3}{4}$	2	$7\frac{1}{8}$	239.150	0,131	313	80
	Husby	$36\frac{7}{8}$	$4\frac{7}{8}$	6	581,400	0,318	881	241
Sjuhundra	Skederid	$6\frac{5}{8}$	$\frac{1}{8}$	$22\frac{5}{8}$	455,300	0,450	779	207
	Rimbo	6	1	$30\frac{3}{4}$	487,600	0,709	1,165	285
	Rö	—	$7\frac{1}{4}$	$15\frac{1}{2}$	319,900	0,341	701	159
	Fasterna	2	$4\frac{1}{4}$	$43\frac{13}{24}$	591,850	0,732	1,618	331
Bro och Vätö	Bro	$43\frac{7}{8}$	$7\frac{1}{8}$	$53\frac{1}{2}$	1,487,700	1,127	2,086	521
	Vätö	$45\frac{11}{12}$	$1\frac{7}{8}$	11	520,650	1,062	1,789	442
Väddö o. Häfverö	Häfverö	61	3	$\frac{3}{4}$	1,001,000	1.193	2,255	548
	Singö	$12\frac{1}{4}$	$\frac{1}{4}$	1	227,000	0,303	514	141
	Väddö	$77\frac{7}{8}$	$3\frac{1}{2}$	$6\frac{1}{2}$	1,472,910	1,066	3,174	847
Åker	Öster-Åker	$26\frac{3}{4}$	$3\frac{3}{4}$	$54\frac{7}{8}$	1,872,702	1,231	2,046	540
	Riala	$5\frac{3}{8}$	$\frac{1}{2}$	$18\frac{1}{4}$	453,322	0,790	971	231
	Kulla	—	—	$21\frac{3}{8}$	465,923	0,404	673	173
	Ljusterö	14	$1\frac{3}{4}$	$37\frac{3}{8}$	828,241	0,500	1,354	342
Frötuna o. Länna	Länna	$28\frac{1}{2}$	$3\frac{3}{8}$	$47\frac{3}{4}$	1,210,459	1,021	1,984	452
	Blidö	$9\frac{3}{8}$	$\frac{3}{8}$	$15\frac{5}{8}$	434,500	0,455	1,261	339
	Frötuna	$17\frac{11}{24}$	$2\frac{1}{4}$	$48\frac{11}{12}$	1,174,382	0,938	1,709	456
	Rådmansö	$43\frac{5}{8}$	$3\frac{3}{8}$	$4\frac{7}{8}$	601,400	0,625	1,666	438
Vermdö	Vermdö	$20\frac{3}{8}$	$3\frac{1}{2}$	$84\frac{3}{8}$	2,455,700	3,500	3,627	1029
	Ingarö	$\frac{1}{4}$	—	$21\frac{3}{8}$	401,020		859	212
	Djurö	$5\frac{3}{8}$	—	$5\frac{3}{4}$	197,700		1,010	273
	Boo	—	$\frac{1}{2}$	$10\frac{3}{4}$	694,000		438	123
	Möja	$1\frac{3}{4}$	—	$8\frac{3}{4}$	155,260		566	160
Svartlösa	Grödinge	$8\frac{3}{4}$	1	$46\frac{5}{8}$	1,276,450	1,025	1,782	456
	Salem	—	—	$33\frac{3}{8}$	1,002,800	0,719	981	243
	Botkyrka	$7\frac{2}{3}$	$6\frac{13}{24}$	$28\frac{7}{12}$	1,893,000	0,806	1,931	469
	Huddinge	$7\frac{2}{3}$	$\frac{1}{2}$	$32\frac{1}{2}$	2,101.388	1,210	1,660	426
	Brännkyrka	1	$\frac{2}{3}$	$26\frac{3}{4}$	3,077,480	1,245	2,038	547
	Nacka och Erstavik	—	—	$10\frac{1}{24}$	437,500		485	113
	Sicklaö	—	—	$3\frac{3}{4}$	889,370	0,186	497	139
Öknebo	Södertelje landtförs.	1	$1\frac{3}{4}$	$22\frac{1}{2}$	860,800	0,488	918	212

Härad eller skeppslag.	Socken.	Nuv. mantal. Skatte.	Krono.	Frälse	Fastighets-värde.	Areal.	Folkmängd.	Antal hushåll.
Sotholms	Tveta	3	3/8	17 3/4	584,100	0.420	826	174
	Öfver-Jerna	1/8	1 7/8	22 1/4	571,900	0,571	1,048	264
	Ytter-Jerna	4 1/2	2 3/4	22 7/8	648,100	0,465	763	189
	Värdinge	7 7/24	1	34 3/8	1,201,900	0,925	1,367	350
	Turinge	2 1/8	1 1/4	36 3/4	1,236,640	1,008	1,728	409
	Tyresö	—	—	19 1/8	629,200	} 0,774	825	199
	Dalarö	—	—	3 3/4	461,160		608	188
	Österhaninge	2 1/4	1 3/4	75 1/6	1,604,673	} 2,535	1,883	407
	Ornö	1/2	1	16 7/8	159,400		597	140
	Nämndö	1	—	4 1/2	87,650		321	75
	Utö	—	—	7	241,100		648	150
	Vesterhaninge	7	1 13/16	56 13/24	1,352,041	} 1,049	2,046	513
	Muskö	—	—	14 7/8	221,786		516	112
	Ösmo	11 1/2	1	61 7/8	1,610,300	1,381	2,346	546
	Sorunda	39 7/8	2 3/8	47	2,125,300	1,522	2,758	706
	Torö	—	1/8	6 1/12	181,400	0,250	469	134

III.

Upsala län.

Läge och gränser. Upsala län innefattar den mellersta delen af Upland eller det mesta af hvad som fordom kallades Tiundaland jämte en del af det gamla Fjädrundaland. Det gränsar i vester till Gefleborgs och Vestmanlands, i söder till Södermanlands och i öster till Stockholms län samt stöter i norr till den Bottniska viken. Länet ligger ungefär mellan 59° 25′ och 60° 40′ nordlig bredd samt mellan 34° 29′ och 35° 55′ östlig längd.

Areal och folkmängd. Från norr till söder har länet en utsträckning af högst 13 mil, från vester till öster 2—6 mil. Arealen utgör vid pass 44,825 qv.-mil, hvaraf 3,589 insjöar. Dervid äro ej inberäknade länets andelar af Mälaren och hafvet, i hvilket fall arealen uppgår till mer än 49 qv.-mil. År 1870 utgjorde befolkningen 100,519 personer, af hvilka 47,832 män och 52,687 qvinnor; den var 89,323 personer år 1850, 81,897 år 1825 och 81,131 år 1800, hvilket utvisar en förökning sedan århundradets början af nära 24 procent. Befolkningens täthet var år 1870 2,437 personer på hvarje qv.-mil land.

Fysisk beskaffenhet. Upsala län är i allmänhet ett slättland af mindre än 100 fots medelhöjd, men har för öfrigt ej samma naturkaraktär öfver allt. Den södra delen — en af de tidigast bebygda och på gamla minnen rikaste trakterna i vårt land — upptages till det mesta af stora bördiga, skoglösa slätter, der åkerbruket är inbyggarnes nästan uteslutande näringsfång. Närmare Mälarstränderna försvinner eller förmildras det inre landets tröttande enformighet genom en större omvexling af smärre klippor och skogiga höjder, hvilken i förening med de kringflytande vattnen ger åt landskapet ett ganska rikt mått af skönhet. Det är på många ställen samma vackra skärgårdsnatur, som möter ögat inom Färentuna härad. Länets norra del är åter en vidsträckt och på det hela jämn skogstrakt, uppfyld af mossar och kärr, men äfven af snår och stenbackar, strödda klippblock och flata berghällar. På vissa ställen utbreda

sig icke obetydliga slättmarker. Den låga kuststräckan vid Östersjön omgifves af en ganska stor skärgård. Vattendragen hafva sitt aflopp dels åt norr till Bottniska viken, dels söderut till Mälaren. Till de förra hör *Dalelfven,* som på vissa sträckor bildar gräns mellan Gefleborgs och Upsala län och under den nedersta delen af sitt lopp helt och hållet tillhör det senare. Den går i nordostlig riktning, vidgar sig ibland till sjöar, fylda af öar och holmar och förenade af forssar samt bildar ett stycke söder om sitt utlopp *Elfkarleby* vackra vattenfall. Till elfvens vattenområde hör inom länet den nordvestliga delen af Örbyhus härad. I Löfstabugten af Bottniska viken utfaller *Temnare-* eller *Tierps* ån, som kommer från den betydliga sjön *Temnaren* på gränsen till Vestmanlands län, rinner i nordostlig riktning och mottager en mängd mindre tillflöden från de mellersta trakterna af Örbyhus härad. Östligare utrinner i samma bugt den från sjön Strömarn kommande *Hillebolaån.* Ännu längre åt öster inom Olands härad rinner genom flere sjöar *Löfsta-* eller Forsmarksån, hvars nedre lopp tillhör Frösåkers härad af Stockholms län. *Olandsån* hör äfven med en stor del af sin sträckning till Olands härad, men går sedan in i Frösåkers och har sitt utlopp i Kallrigafjärden. Af de åar, hvilka gå till Mälaren märkas isynnerhet *Sagån,* som kommer från Vestmanland och i sitt nedre lopp är gräns mot Vestmanlands län, *Örsundsån,* hvilken, kommande från landskapets vestliga del, går genom Lagunda och på gränsen till Hagunda härad och har sitt utflöde i en vik af Ekoln samt *Fyrisån,* som har sin början inom Olands härad, upptager tillflöden från Örbyhus, Norunda, Rasbo, Bälinge, Ulleråkers och Vaksala härader och utfaller i Ekoln vid Flottsund.

Näringsgrenar. Länets främsta hufvudnäring är utan all fråga *åkerbruket.* Det står mycket högt i de till Mälardalen hörande häraderna, der odlingen är urgammal och jordmånen, en ypperlig lera, mycket gifvande; det står jämförelsevis lägre i de nordliga skogiga och kärrfylda trakterna, ehuru der äfven mycket gjorts för dess utveckling och produktionen i allmänhet tillfredsställer behofvet. Åkerbruket har under senare år gått icke obetydligt framåt och genom rödjning, sjösänkningar och vattenaftappningar ganska betydliga vidder vunnits åt odlingen. Länet har sedan länge varit ett bland de mest sädesproducerande inom vårt land. Under åren 1867—1870 var medelafkastningen af de förnämsta sädesslagen utan afdrag af utsädet och i runda tal räknadt 27,000 t:r hvete, 165,000 t:r råg, 157,000 t:r korn, 77,000 t:r hafre och 221,000 t:r potatis, hvarvid bör märkas, att

åren 1867 och 1868 icke gåfvo ens en medelmåttig skörd. År 1870 var skörden af hufvudsädena rikast inom Trögds härad. *Boskapsskötseln* är äfven en hufvudnäring, men står, isynnerhet bland allmogen, på en jämförelsevis låg ståndpunkt. Bemödanden göras emellertid för att höja den och en kraftig sporre till utveckling ligger i ladugårdsalstrens stigande värde och en förökad lätthet att afsätta dem. Vid slutet af år 1870 underhöllos inom länet 19,672 hästar, 6,311 oxar, 1,285 tjurar, 35,194 kor, 11,383 ungnöt, 41,397 får, 35 getter och 13,611 svin, hvarvid bör tagas i beräkning den ganska betydliga minskning i kreatursantalet, som blef en följd af 1868 års klena foderskörd, hvarjämte äfven här inverkar den lätta afsättningen på Stockholm. Länet har hushållningssällskap samt landtbruksinstitut vid Ultuna med mejeri, schäfferi och stamholländeri. *Skogsbruket* är äfven ehuru i mindre mon en hufvudnäring. Länet innesluter en för sitt behof tillräcklig skogsmark, men vården är bristfällig och afverkningen större än hvad som står tillsammans med skogens bestånd. Handel med skogsprodukter sker från skogar i norra delen af länet till der anlagda sågverk, hvarjämte en betydlig mängd kol till bruken afsättas. Emellertid har under de sista åren inträdt början till ett bättre; ej blott de allmänna skogarne äro indelade för en ordnad hushållning, utan äfven enskilde visa mera ifver att vårda sina skogar och draga försorg om deras återväxt. Till meddelande af bättre insigt i detta fall finnes en skogsskola på statens bekostnad anlagd å Tierps kronopark. Enligt gjord beräkning skall af länets hela egovidd 217,483 tunnland vara åker och annan odlad jord, 138,497 tunnland naturlig äng och 574,311 tunnland skogbärande mark. En mycket vigtig näringsgren är *bergsbruket*, som idkas i norra delen af länet inom Norunda, Olands och Örbyhus härader. Ur 30 grufvor, belägna inom Dannemora, Films, Lena och Alunda socknar, upphemtades år 1870 icke mindre än 745,594 c:r järnmalm, hvaraf 560,127 c:r erhöllos från Dannemora malmfält. Af tackjärn erhöllos vid 7 i gång varande masugnar 262,794 c:r, det allra mesta af Dannemoramalm, och vid 9 begagnade verk och 30 härdar tillverkades 136,372 c:r stångjärn, till beskaffenheten det bästa inom vårt land. Manufaktur- och ståltillverkning förekommer vid 4 bruk och lemnade år 1870 3,289 c:r. Stångjärnet afsättes på England, ståltillverkningen inom Sverige och Finland. För hela 1870 års järntillverkning åtgingo 100,940 läster kol. Af en jämförelsevis mindre vigt för länet är den egentliga *fabriksindustrien*. År 1870 funnos 207 i gång varande verk och inrättningar, deribland upptagna 78 mjöl- och 45 såg-

qvarnar, med 196 egare, hvaraf 38 bolag, 1,239 arbetare och ett sammanlagdt tillverkningsvärde af 1,348,248 rdr rmt. Bland dessa verk intages främsta rummet af det inom Elfkarleby socken vid Skutskärs lastageplats uppförda ångsågverket, afsedt att tillgodogöra Dalarnes stora skogstillgång. I det föregående icke innefattadt är *bränvinstillverkningen*, hvilken året 1869—1870 bedrefs vid 8 brännerin och gaf 741,698 kannor med en tillverkningsafgift af 519,188 rdr rmt, men året 1870—1871 vid 9 brännerin nedgick till 585,961 kannor med en afgift af 410,173 rdr. Af länets binäringar, i allmänhet af mindre betydenhet, märkas *fisket* och *sjöfarten*. Det förra idkas dels af de socknar, som beröra Mälaren, dels och isynnerhet af dem, som gränsa till Bottniska viken. I Hållnäs är strömmingsfisket hufvudnäring för öfver hälften af socknens befolkning och inom Elfkarleby idkas ett ofta nog mycket vinstgifvande strömmings-, lax- och nejonögonfiske. Sjöfarten drifves på Mälaren egentligen med ångbåtar, hvilka underhålla förbindelsen med Stockholm, på Östersjön åter med seglande fartyg, hvilka likväl under det sista årtiondet så till antal som drägtighet förminskats. År 1870 egde länet blott 24 fartyg om 438 läster, något mera visserligen än år 1865, men betydligt mindre än år 1860.

Af **samfärdsmedel** eger länet utom de naturliga vattenvägarne och *landsvägar* med en sammanlagd väglängd af 160 mil, äfven *järnvägar* dels för trafiken längesedan öppnade, dels under bygnad varande. Den norra stambanan går norrut genom Vaksala härad till Upsala, dit den är färdig, och har inom länet 2 stationer. Dess fortsättning vester ut till Sala är för närvarande under bygnad. Dessutom bygges af ett enskildt bolag en järnväg från Upsala genom länets bruksdistrikter norrut till Gefle med bibanor till Söderfors bruk och Dannemora gruffält samt af ett annat bolag en järnväg från den norra stambanan vesterut genom södra delen af länet upp till Vestmanlands järnbergslager.

Indelning. Upsala läns landsbygd utgjorde år 1870 enligt länsstyrelsens uppgifter 4,276 oförmedlade och 3,560 förmedlade mantal samt hade jämte lägenheter af olika slag ett sammanlagdt taxeringsvärde af 52,143,607 rdr rmt. Städerna voro satta till 57 mantal och deras taxeringsvärde var 14,695,220 rdr. Länets kronouppbörd gick 1870 till 1,427,102 rdr rmt och från mantalspenningarnas erläggande voro befriade 42,185 personer eller 48 proc. af landsbygdens hela befolkning. — I *kyrkligt* afseende hör hela Upsala län till ärkestiftet. Det delas i 9 prosterin, hvarjämte delar af 2 tillhöra länet. Tillsammans innefatta de 59 pastorat jämte

ar af 2 samt 85 kyrkosocknar. I *civilt* afseende delas et i 5 fögderin och 13 härader, hörande under landshöfngeämbetet i Upsala. För *lagskipningen* indelas länet i domsagor och 17 tingslag, lydande under Svea hofrätt, artill komma både med afseende på lagskipning och förltning länets 2 städer under sina särskilda borgmästare. ad bergshandteringen beträffar, hör länet till 3:dje bergistaredistriktet. Vid slutet af år 1870 bestod läkaresta af 4 provinsialläkare, 2 stadsläkare, 2 grufve, bruks- och striktsläkare, 3 militärläkare, af hvilka en tillika är stadskare, samt dessutom den medicinska fakultetens i Upsala ofessorer och adjunkter. Länets sjukvårdsanstalter äro psala centralhospital för sinnessjuke, det nya akademiska ukhuset i Upsala samt Veckholms hospital i Veckholms cken. Länet har 3 postkontor och 2 postexpeditioner samt telegrafstationer utom järnvägstelegrafen. I *militäriskt* seende höra till länet 957 nummer af Uplands regemente, 9 af Lifregementets dragoner, lydande under fjerde milirdistriktet, samt 61 båtsmän under Stockholms station.

Länets representanter vid **riksdagen** äro till antalet 7, hvilka 3 hafva säte i Första och 4 i Andra kammaren.

Upsala läns härader och socknar äro följande:

I. **Håbo härad** gränsar i öster till Sko- och Sigtunaärdarne med dertill hörande sund, i söder till Bro härad, almarviken och Norra Björkfjärden, i vester till Ekolsundsken, sammanhänger i norr på en kort sträcka med Landa härad samt begränsas för öfrigt i norr af Ekoln och en vesterut inträngande Låstaviken. Häradet delas itu geom ett från norr till söder inträngande vatten, som utgös af de med hvarandra förenade sjöarne Gåran, Arnöjön samt stora och lilla Ullfjärden, de båda senare utmärkta r sina temligen branta stränder och sitt jämförelsevis beydliga djup. I forna dagar har detta vattendrag utan tvifel stått i förbindelse med Kalmarviken. Landet är i sin elhet sedt en slätt, här och der afbruten af ej särdeles öga bergkullar och höjder samt genomskuren af Mälarens tgrenade vikar och fjärdar med vackra utsigter vid stränerna, der bergen ofta stupa brant ned i sjön. Större vider äro Granslätten inom Öfver- och Ytter-Gran, trakten orr om Sko samt den genom sin gamla odling utmärkta almarbygden. Skogsmarker finnas söder och vester om

Sko, på häradets allmänning öster om Ullfjärdarne samt i den vestra delen af Öfver-Grans socken. Skogsarealen är beräknad till 141,519 qv.-ref. En rullstensås, den s. k. »Upsalaåsen» går genom häradet i riktning från norr till söder utefter östra stranden af Gåran, Arnösjön, utefter den vestra af Ullfjärdarne samt vidare in i Bro härad. — Jordmånen är åkerlera, af i allmänhet icke så stor mäktighet, samt svart lera på många ställen i de från Mälaren uppstigande dalgångarna. Hufvudnäringarna äro åker- och ängsbruk samt boskapsskötsel; binäringar fiske och sjöfart. — Häradet hör i civilt afseende till länets första fögderi, i judicielt till Trögds m. fl. häraders eller Upsala läns södra domsaga, i kyrkligt till Häbo prosteri samt innefattar följande 7 socknar. Tingstället är vid Bålsta i Ytter-Grans socken. — Trakten är såsom en af vårt lands allra uräldsta bygder rik på alla slags fornlemningar.

1. *Kalmar socken* gränsar i sydvest och söder till norra Björkfjärden, i öster till Kalmarviken och Håtuna, i norr till Ytter-Grans och i nordvest till Öfver-Grans socken. Hemmantalet är $30\frac{11}{16}$ förm., hvaraf $12\frac{7}{8}$ skatte, $6\frac{1}{16}$ krono och $11\frac{3}{8}$ frälse, fastighetsvärdet år 1870 var tillsammans 432,400 rdr rmt. Arealen är 0,331 qv.-mil, hvaraf 0,125 qv.-mil vatten. Folkmängden år 1870 var 627 personer på 153 hushåll. Socknen är ett konsistorielt pastorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 2,160 rdr. Genom östligaste hörnet går landsvägen från Stockholm till Vesterås.

Inom socknen ligger *Skörby*, gammalt gods, hvars nuvarande egare är frih. Per Baner.

2. *Ytter-Grans socken* gränsar i norr och vester till Öfver-Gran, i söder till Kalmar och i öster till Håtuna. Hemmantalet är $9\frac{7}{8}$ förm., hvaraf $6\frac{1}{4}$ skatte, $2\frac{5}{8}$ krono och 1 frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 152,631 rdr rmt. Arealen är 0,106 qv.-mil, hvaraf 0,008 qv.-mil vatten. Folkmängden år 1870 utgjorde 250 personer på 67 hushåll. Socknen är i kyrkligt afseende annex till Öfver-Gran. I nordlig riktning går landsvägen från Stockholm till Vesterås.

3. *Öfver-Grans socken* gränsar i sydost till Kalmar och Ytter-Gran, i öster till Håtuna och Häggeby, i norr till Hjelsta i Lagunda härad, samt skiljes i vester genom Ekolsundsviken från Husby-Sjutolfts, Löts och Hacksta socknar i Trögds härad. Hemmantalet är $43\frac{1}{2}$ förm., hvaraf $22\frac{1}{8}$

skatte, $8\frac{3}{8}$ krono och 13 frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 851,352 rdr rmt. Arealen är 0,600 qv.-mil, hvaraf 0,109 qv.-mil vatten. Folkmängden år 1870 uppgick till 1,186 personer på 297 hushåll. I kyrkligt afseende bildar Öfver-Gran tillsammans med Ytter-Gran ett regalt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 1,510 rdr rmt. I nordvestlig riktning går stora landsvägen från Stockholm till Vesterås.

Socknens märkvärdigaste plats är *Arnö* gård på en ö i sjön af samma namn. Den bebygdes med flere stenhus under medeltiden, tillhörde ärkebiskoparne, var deras vanliga residens och kallades Biskops-Arnö. Godset reducerades efter reformationen och blef kungsgård, såldes till enskild man och reducerades ånyo af Carl XI. Det är nu boställe för öfversten på Lifregementets Dragoner. — Nära Arnösjön ligger *Catarinedal*, ett ganska stort säteri, hvars nuvarande egare är kammarh. J. O. Blomstedt. — En del af socknen lyder under Fånö gods i Löts socken.

4. *Häggeby socken* gränsar i vester till Öfver-Gran och Kulla, i norr till Skokloster, i öster till Sankt Per i Erlinghundra härad och i söder till Håtuna. Hemmantalet är $30\frac{1}{8}$ förm., hvaraf $4\frac{1}{2}$ skatte, $13\frac{3}{4}$ krono och $11\frac{7}{8}$ frälse; fastighetsvärdet år 1870 var 404,800 rdr. Arealen är 0,232 qv.-mil, hvaraf 0,046 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 476 personer på 111 hushåll. Socknen är ett konsistorielt pastorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 1,755 rdr rmt.

Nära sundet mellan Sko- och Sigtunafjärden ligger *Finstaholm* fordom Finsta, bebodt redan under medeltiden af frälsemän. Det eges nu af fabrikör C. Th. Svanberg. En del af Häggeby socken lyder under Sjöö fideikommiss.

5. *Skoklosters socken* utgör den nordligaste delen af den halfö, som i vester begränsas af Gåran, i norr af Ekoln och i öster af Skofjärden. I söder stöter Sko till Häggeby. Hemmantalet är $19\frac{1}{8}$ förm., hvaraf 1 krono, det öfriga frälse, lydande under Skoklosters gods. Sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 354,000 rdr rmt. Arealen är 0,340 qv.-mil, hvaraf 0,110 qv.-mil land. År 1870 utgjorde folkmängden 496 personer på 133 hushåll. Socknen är ett patronelt pastorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 1,710 rdr. Patronatsrätten tillhör egaren af Skokloster. — Den vackra sockenkyrkan, fordom klosterkyrka, restaurerades och pryddes af fältmarskalken Herman Wrangel och hans son, den ryktbare Carl Gustaf Wrangel; den är bygd i romanisk stil och har ett grafkor, prydt af Carl Gustaf Wrangels staty till häst. Hon gömmer äfven stoftet af flere bland Folkungaätten, och på 1700-talet fann Hedv. Charl. Nordenflycht här sitt sista hvilorum.

I denna trakt, så rik på minnen, är *Skokloster* det märkvärdigaste af allt. Godset var långt tillbaka i tiden i Folkungaättens ego och tillföll senare det nunnekloster af Cistercienserorden, som på 1200-talet här anlades och med jordagods rikt doterades. Klostret indrogs af Gustaf Vasa, och godset skänktes slutligen i början af 1600-talet till Herman Wrangel. Hans son Carl Gustaf uppbyggde det vackra slottet för de skatter han förvärfvat under det trettioåriga kriget. Efter Carl Gustaf Wrangels död tillföll Skokloster hans måg, grefve Nils Brahe, och efter honom hans ätt, inom hvilken för närvarande sjelfva slottet med dess samlingar är fideikommiss. Den vackra borgen, kanske den präktigaste och säkert den namnkunnigaste enskilda bygnad i hela vårt land, har ett utmärkt vackert läge nära stranden af sjön. Den är fyra våningar hög och bildar en fyrkant, i hvars alla hörn reser sig ett åttkantigt torn, slutande i en koppartäckt kupol. Slottets inre är rikt på sällsyntheter af många slag. Der finnes en ganska stor samling af taflor, isynnerhet af porträtter, en dyrbar rustkammare med flere tusen nummer, samlingar af mynt och antiqviteter, ett stort bibliotek på 30,000 band samt en handskriftssamling af mycket stort historiskt värde. — Bland fornminnen inom socknen märkas tvänne borglemningar, den ena det s. k. "Hågbergs", den andra "Qvarnlöts" eller "Lugnets slott". Det senare ligger på ett berg vid rullstensåsen nära gränsen till Häggeby.

6. *Håtuna socken* gränsar i nordvest till Häggeby, i nordost till Sankt Per, i sydost till Tibble och Bro samt i vester till Kalmar och Ytter-Gran. Hemmantalet är 45$\frac{1}{16}$ förm., hvaraf $15\frac{3}{4}$ skatte, $2\frac{11}{16}$ krono och $27\frac{1}{8}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 832,700 rdr rmt. Arealen är 0,439 qv.-mil, hvaraf 0,034 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 894 personer på 227 hushåll. Socknen utgör tillsammans med sitt annex Tibble ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 3,850 rdr rmt.

Bland socknens gods märkes *Håtunaholm*, nära den stora segelleden till Upsala. Säteriet är gammalt, har många underlydande och eges nu af en Engelhardt. Bredvid låg Håtuna kungsgård, skådeplats för den i vår medeltidshistoria sorgligt ryktbara "Håtunaleken". — Längre söderut ligger säteriet *Aske*. Det är af hög ålder och har varit inom flere familjer samt inköptes 1799 af bruks-patron Sehman, som uppfört den vackra åbygnaden och på många sätt förbättrat godset. Det eges nu med qvarn och tegelbruk af kapten Sehman. — Nära Ullfjärden ligger *Nyborg*, äfven gammalt gods, väl bebygdt. Det är jämte tillhörande Wäckeby ladugård och andra underlydande taxeradt till omkring 200,000 rdr rmt och tillhör grefvinnan Olga von Engeström.

7. *Tibble socken* gränsar i nordvest till Håtuna, i öster till Sigtunafjärden samt i söder och sydost Bro och Ryds socknar. Hemmantalet är $23\frac{3}{4}$ förm., hvaraf $12\frac{1}{2}$ skatte, 1 krono och $9\frac{1}{2}$ frälse; sammanlagda taxeringsvärdet år 1870 var 443,700 rdr rmt. Arealen är 0,358 qv.-mil, hvaraf 0,030

qv.-mil vatten. Folkmängden år 1870 var 783 personer på 208 hushåll. — Socknen är annex till Håtuna.

Den förnämsta egendomen i socknen är *Nägelstena* frälsesäteri, med underlydande tillhörigt R. Seyboldt.

II. **Bro härad** gränsar i norr till Håbo härad samt omgifves för öfrigt på alla sidor af Mälarens fjärdar och sund, Skarfven, sundet vid Stäket, Görveln, Brofjärden, norra Björkfjärden och den åt norr inträngande Kalmarviken. Landet har i allmänhet en vacker och leende prägel, erbjudande en omvexling af bördiga slätter, kullar och dalar samt smärre skogsmarker. Vackrast är naturen i närheten af Mälaren samt vid stränderna af Lejondalssjön på gränsen mellan Bro, Ryds och Tibble socknar. De större slätterna utbreda sig kring någon vik af Mälaren, från hvilken marken långsamt höjer sig. Skogsområden, ehuru temligen fattiga, finnas i de norra och östra delarne af Bro, norra och södra delen af Ryd, norra delen af Näs och vestra delen af Lossa. Skogsarealen är beräknad till 101,603 qv.-ref. — Jordmonen är nästan uteslutande åker-lera; odlingsbara dymarker förekomma på flere ställen. Sandaflagringar finnas i närheten af rullstensåsen, som kommande norr ifrån Håbo går genom vestra delen af Lossa socken söderut öfver Munsön ock Ekerön. Hufvudnäringen är åker- och ängsbruk jämte trädgårdsodling vid de större egendomarne. Binäringar äro fiske och sjöfart. — Häradet hör i civilt afseende till länets första fögderi, i judicielt till Trögds m. fl. häraders eller Upsala läns södra domsaga och i kyrkligt till Håbo prosteri samt innefattar följande 4 socknar. Tingstället är vid Tibble i Näs socken. — I alla häradets socknar förekomma fornlemningar af många slag.

1. *Bro socken* gränsar i norr till Håtuna och Tibble, i öster till Ryd, i sydost till Näs och i sydvest till Lossa. Hemmantalet är 35¾ förm., hvaraf 4 skatte, 1⅜ krono och 30⅜ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 662,900 rdr. Arealen är 0,472 qv.-mil, hvaraf 0,068 qv.-mil land. Folkmängden år 1870 utgjorde 996 personer på 237 hushåll. Bro bildar tillsammans med Lossa ett andra klassens patronella pastorat med pastors lön reglerad till 4,150 rdr. Patronatsrätten utöfvas alternativt af egarne till säterien Brogård i Bro och Säbyholm i Lossa. Genom socknen går åt nordvest landsvägen från Stockholm till Vesterås.

Socknens förnämsta gods är *Brogård*, frälse säteri i närheten af Brofjärden. Det har fordom innehafts af slägterna Rålamb och Funk, inköptes i slutet af förra århundradet af Josias Cederhjelm och skänktes till hans ättling C. U. Montgomery, gift med landsh.

grefve Erik Sparre. Egendomen var för ett par år sedan med hemman och lägenheter taxerad till öfver 360,000 rdr och tillhör nu landsh. E. J. Sparre.

2. *Lossa socken* gränsar i nordost till Bro och omgifves för öfrigt af Brofjärden, Devensösundet, Norra Björkfjärden och Kalmarviken. Hemmantalet är 28 förm., hvaraf $1\frac{3}{4}$ krono, det öfriga frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 376,200 rdr. Arealen är 0,641 qv.-mil, hvaraf 0,405 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 448 personer på 121 hushåll. I kyrkligt afseende är socknen annex till Bro.

Ett stycke sydost om kyrkan ligger *Säbyholm*, frälse säteri nära en vik med samma namn; det har fordom tillhört den grefliga ätten Posse och eges nu med underlydande af grefve Cl. R. Sparres arfvingar. — Långt söderut ligger *Ådö* säteri på en ö med samma namn. Sätesgården är mycket gammal, ända sedan 1400-talet; men bebygdes ånyo af Erik Abrahamson Leijonhufvud, i hvars slägt den länge förblef. På 1700-talet egdes den bland andra af riksrådet Arvid Horn och tillhör nu med underlydande, deribland Devensö, af löjtnant E. G. von Post.

3. *Ryds socken*, äfven kallad *Vestra Ryd*, ligger mellan Näs i söder, Bro i vester, Tibble i nordvest och Skarfven i öster. Hemmantalet är $22\frac{1}{4}$ förm., hvaraf $7\frac{1}{8}$ skatte, $1\frac{1}{4}$ krono och $13\frac{7}{8}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 617,600 rdr. Arealen är 0,449 qv.-mil, hvaraf 0,063 qv.-mil vatten. Folkmängden år 1870 var 710 personer på 186 hushåll. Socknen utgör tillsammans med sitt annex Näs ett regalt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 3,557 rdr rmt.

Af gårdar märkes *Granhammar*, vid en vik af Mälaren, redan på 1400-talet sätesgård och bebodd af frälsemän. Den egdes länge af slägten Örnflycht, sedan af andra adliga familjer, och för något öfver två årtionden sedan jämte *Gällöfsta*, *Sundby* och *Örnäs* säterin m. m. inom Ryds socken af generalen grefve Lantingshausen. I våra dagar tillhör Granhammar, med underlydande inom socknen taxeradt till nära 200,000 rdr, frih. E. A. Rålamb; Gällöfsta och Sundby frih. S. A. Rålamb samt Örnäs frih. A. G. Leijonhufvud.

4. *Näs socken* gränsar i nordvest till Bro, i norr till Ryd, i öster till Stäkessund och Görveln samt i sydvest till Brofjärden. Hemmantalet är $30\frac{1}{8}$ förm., hvaraf $9\frac{1}{2}$ skatte, $4\frac{5}{8}$ krono och 16 frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 519,500 rdr. Arealen är 0,465 qv.-mil, hvaraf 0,205 qv.-mil vatten. Folkmängden uppgick 1870 till 607 personer på 149 hushåll. Socknen är i kyrkligt afseende annex till Vestra Ryd. — Genom Näs går öfver Stäkesön samt vidare åt nordvest landsvägen från Stockholm till Vesterås.

Till socknen hör äfven *Stäkesön*, i öster genom det förr s. k. Almarna-Stäk, skild från Sollentuna härad, hvartill ön fordom hört;

i vester skiljes den från fastlandet genom den alltmer igenvallade Ryssgrafven, hvarigenom Olof Haraldson gräfde sig ut vid sitt besök i Mälaren i början af 1000-talet. Redan då fanns der säkert ett litet fäste, och ett nytt uppfördes på konung Albrekts tid, ehuru det sedan på Eriks af Pommern befallning förstördes. Några år senare erhöll den bekante ärkebiskop Nicolaus Ragvaldi tillåtelse att återuppbygga slottet och inköpa kringliggande gårdar. Sedan blef slottet i ärkebiskoparnes ego, för dem af vigt vid deras uppror mot den verldsliga styrelsen. Det förstördes som bekant under striden mellan Gustaf Trolle och Sten Sture d. y. och nu återstå blott obetydliga lemningar af det gamla fästet. För närvarande är Ståket en större egendom, som tillhört många adliga slägter, erhållit sin åbygnad af gr. Samuel af Ugglas och nu eges af generalmajor, gr. C. M. L. Björnstierna. — Socknens största gods är *Lennartsnäs*, som erhållit sitt namn af den ryktbare Lennart Torstensson, hvilken en tid innehaft åtminstone en del af egendomen. Den präktiga åbygnaden, som synes långt ut på segelleden till Upsala, år af jämförelsevis yngre datum. Godset var för ett par år sedan jämte sina underlydande inom socknen värderadt till nära 270,000 rdr och tillhör nu frih. C. G. af Ugglas.

III. **Trögds härad** gränsar i norr till Lagunda härad, men är för öfrigt nästan kringflutet, i öster af Ekolsundsviken och norra Björkfjärden samt i sydvest och vester af Grönsö-, Oknö- och Svinngarnsfjärdarne. I nordvest sammanhänger Trögd med Åsunda härad. Den större och isynnerhet den norra delen af häradet upptages af vidsträckta, för ögat enformiga, oftast bördiga slätter; sydligare påträffar man låga höjdsträckningar, emellan hvilka ligga flacka och breda dalgångar, som mynna i Mälaren och der mångenstädes i forna tider vid högre vattenstånd varit farbara båtleder. De utstickande uddarne af Torsvi och Veckholms socknar äro bergiga och skogiga. De till häradet hörande öarna äro kulliga och starkt kuperade. Från bergen på Oknön och Arnön har man hänförande utsigter öfver Mälarens fjärdar och sund med omkring 100 större och mindre öar och holmar; ögat kan öfverfara nejden från Ängsön till Adelsön, från Enköping ända bortom Strängnäs. Skog finnes obetydligt, egentligen på Österskogen och det s. k. Hultet öster om Svinngarnsfjärden samt på »Hammaren», en skogsmark mellan Boviken i söder, Ekolsundsviken i öster och det s. k. Trögdsdiket på gränsen mot Lagunda i norr. Hela skogsarealen anses vara ungefär 162,876 qv.-ref. — Jordmånen är god lera, hvilande på mergel och om den rätt brukas mycket gifvande. Det mesta af den odlingsbara jorden är redan upptagen. Hufvudnäringen är åkerbruk; binäringar fiske och sjöfart. — Häradet hör i civilt afseende till länets första fögderi, i judicielt till Trögds m. fl. häraders eller Upsala läns södra domsaga och i kyrkligt till Trögds prosteri med undantag af Herkulsberga, som hör till

Lagunda. Det innefattar följande 13 socknar samt en del af Vårfrukyrka, som eljest tillhör Åsunda härad. Tingstället är i närheten af Litslena kyrka. — Trakten hör till de på fornminnen rikaste i Upland.

1. *Löts socken* ligger utmed vestra stranden af Björkfjärden och gränsar till Husby-Sjutolfts, Villberga, Lillkyrka, Veckholms och Hacksta socknar. Hemmantalet är $38\frac{1}{8}$ förm., hvaraf $10\frac{7}{8}$ skatte, 3 krono och $24\frac{1}{4}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 496,800 rdr. Arealen är 0,237 qv.-mil, hvaraf 0,048 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 679 personer på 158 hushåll. Socknen är i kyrkligt afseende annex till Hacksta.

Nära Björkfjärden ligger *Fånö*, gammalt frälse säteri, som i nyare tider tillhört ätten Oxenstierna och har sin största märkvärdighet såsom den store rikskansleren Axel Oxenstiernas födelseort. Sedan har stället tillhört ätterna Vrede, Vrede-Sparre, Rålamb och Tamm och eges nu med många underlydande inom och utom socknen af brukspatron Hugo Tamm. Godset är ett bland de största och bästa i hela Upland.

2. *Hacksta socken* ligger äfven vid Björkfjärdens vestra strand och omgifves i nord- och sydvest af Löts och Veckholms socknar. Hemmantalet är $23\frac{7}{8}$ förm., hvaraf 12 skatte, $1\frac{5}{8}$ krono och $10\frac{1}{4}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 324,000. Arealen är 0,201 qv.-mil, hvaraf 0,065 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 474 personer på 134 hushåll. Hacksta bildar tillsammans med Löt ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 4,030 rdr rmt. — En del af socknen hör under Fånö gods.

3. *Veckholms socken* gränsar i öster och sydost till norra Björkfjärden, i nordost till Hacksta, i norr till Löt och Lillkyrka, i vester till Kungs-Husby och i söder till Torsvi. Hemmantalet är $57\frac{1}{4}$ förm., hvaraf $38\frac{1}{2}$ skatte, $4\frac{5}{8}$ krono och $14\frac{1}{8}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 953,367 rdr rmt. Arealen är 0,711 qv.-mil, hvaraf 0,311 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 1,217 personer på 317 hushåll. Veckholm bildar tillsammans med Kungs-Husby och Torsvi ett regalt pastorat af första klassen med pastors lön reglerad till 4,880 rdr rmt. — Kyrkan har erfarit många prof af den De la Gardieska familjens frikostighet. Hon har äfven ett grafkor för denna slägt, hvari förvaras Jakob De la Gardies och hans gemåls Ebba Brahes kistor. Socknens hospital är grundadt af rikskansleren Magn. Gabr. De la Gardie.

Socknens förnämsta gods är *Ekholmen*, tillika ett bland de märkvärdigare i Upland. Det bebygdes till sätesgård redan på 1300-talet af Carl Ulfsson (Sparre), som der dog, hvarefter gården

tillföll hans måg, ridd. Sten Tureson (Bjelke). Mot slutet af unionstiden kom den genom gifte till Erik Trolle och sedan till hans son, den bekante ärkebiskopen. Åtminstone en del af godset har äfven innehafts af Sten Sture d. ä. Det kom snart i Gustaf Vasas ego och gjordes af Johan III jämte Hacksta och Veckholms socknar till friherreskap åt Pontus de la Gardie. Dennes son uppbygde slottet, som sedermera afbrann, men ånyo restaurerades. För närvarande är det temligen förfallet Godset indrogs vid reduktionen, men kom snart ånyo i enskild ego och innehades på 1700-talet bland andra af den bekante Erland Broman. Efter hans tid var halfva egendomen fideikommiss och förblef det ända till i våra dagar fideikommissrätten öfverflyttades till Mellingeholm i Roslagen. Ekholmen är ett bland de större godsen i Upland, för ett par år sedan med underlydande inom socknen taxeradt till 340,000 rdr, och eges uu af grosshandl. J. Fröbergs arfvingar.

4. *Torsvi socken* gränsar i norr till Veckholm samt omgifves för öfrigt af Mälaren, Torsviviken i öster och Grönsöfjärden i vester. Den utgöres af en långsträckt halfö med några söder derom liggande öar. Hemmantalet är $11\frac{31}{32}$ förm., hvaraf $3\frac{1}{2}$ skatte, $3\frac{3}{32}$ krono samt $5\frac{3}{8}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 111,382 rdr. Arealen är 0,398 qv.-mil, hvaraf 0,254 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 298 personer på 63 hushåll. Socknen är i kyrkligt afseende annex till Veckholm.

5. *Kungs-Husby socken* gränsar i norr till Lillkyrka, i öster till Veckholm, för öfrigt till Staby- och Grönsöfjärdarne. Till socknen hör Grönsön, skild från fastlandet genom Färjsundet, hvilket förut vid högre vattenstånd varit vanlig segelled. Hemmantalet är $26\frac{1}{2}$ förm., hvaraf $9\frac{7}{8}$ skatte, $2\frac{7}{8}$ krono och $13\frac{3}{4}$ frälse; fastighetsvärdet år 1870 var 466,055 rdr rmt. Arealen är 0,375 qv.-mil, hvaraf 0,145 vatten. Folkmängden uppgick år 1870 till 616 personer på 135 hushåll. Socknen är annex till Veckholm. — Kyrkan, till en del af hög ålder, har fyra hvalf, af hvilka tre jämte vapenhuset äro prydda af målningar, som i våra dagar blifvit restaurerade.

På Grönsön ligger med ett utmärkt vackert läge säteriet *Grönsö*, hvars anor gå tillbaka långt upp i medeltiden. På 1400-talet såldes egendomen af ridd. Magnus Gren till Christiern Bengtson (Oxenstierna), kom senare till ärkebiskoparne i Upsala, egdes på 1600-talet af slägten Skytte, på 1700-talet af Falkenberg och i våra dagar af statsrådet P. J. von Ehrenheim. Den gamla åbygnaden, som fordom varit prydd med torn, omgifves af en stor och vacker park. Under godset lyda hemman äfven i angränsande socknar.

6. *Arnö socken*, vanligen kallad Bond-Arnö, utgöres af öar i Mälaren, af hvilka de största äro Oknö och Arnö, och ligger söder om Vallby och vester om Kungs-Husby.

Hemmantalet är $12\frac{7}{8}$ förm., hvaraf 1 krono, det öfriga frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 282,300 rdr. Arealen är 0,168 qv.-mil land. År 1870 var folkmängden 231 personer på 61 hushåll. Socknen är annex till Vallby.

Inom socknen finnas tvänne större gods, *Arnöberg* samt *Marby* på Oknön. — Vid Utö å Arnön finnes ännu qvar bygnaden af ett gammalt kloster och på Oknön ruiner efter Oknö gamla kyrka.

7. *Vallby socken* gränsar i nordvest till Vårfrukyrka, i norr till Boglösa, i öster till Lillkyrka, samt omgifves i söder och sydvest af Stafby-, Oknö- och Svinngarnsfjärdarne. Hemmantalet är $36\frac{13}{16}$ förm., hvaraf $18\frac{1}{2}$ skatte, $3\frac{3}{16}$ krono och $15\frac{1}{2}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 550,900 rdr rmt. Arealen är 0,368 qv.-mil, hvaraf 0,078 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 726 personer på 194 hushåll. Vallby utgör tillsammans med sitt annex Arnö ett konsistorielt pastorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 3,075 rdr.

På en holme i Svinngarnsviken finnas lemningar af grundmurar, som man anser hafva tillhört det under vår medeltid bekanta Gröneborg.

8. *Boglösa socken* gränsar i nordvest till Vårfrukyrka, i norr till Litslena, i nordost till Villberga, i sydost till Lillkyrka och i söder till Vallby. Hemmantalet är 53 förm., hvaraf $27\frac{3}{4}$ skatte, $3\frac{3}{4}$ krono och $21\frac{1}{2}$ frälse, dervid likväl inberäknade $12\frac{1}{2}$ mantal, hvilkas invånare äro mantals- och skattskrifne inom Boglösa, men kyrkoskrifne inom Vårfrukyrka socken af Åsunda härad. Sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 641,700 rdr rmt. Kyrkosocknens areal är 0,344 qv.-mil, hvaraf 0,015 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 821 personer på 228 hushåll. Socknen är annex till Lillkyrka.

9. *Lillkyrka socken* gränsar i nordvest till Boglösa, i nordost till Villberga och Löt, i söder till Veckholm och Kungs-Husby samt i vester till Vallby. Hemmantalet är $16\frac{5}{8}$ förm., hvaraf $6\frac{1}{4}$ skatte, $2\frac{7}{8}$ krono och $7\frac{1}{2}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 316,700 rdr rmt. Arealen är 0,144 qv.-mil, hvaraf 0,014 qv.-mil vatten. År 1870 uppgick folkmängden till 430 personer på 117 hushåll. Lillkyrka utgör med sitt annex Boglösa ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 3,200 rdr.

I socknens södra del ligger säteriet *Eka*, sätesgård redan under medeltiden. Under några årtionden af 1400-talet tillhörde gården Upsala domkyrka och kom 1453 genom byte till ridd. Karl Magnusson af den s. k. Eka-slägten, till hvilken Gustaf Vasas mor hörde. Den eges nu med underlydande af grefvinnan E. Lewenhaupt.

10. *Villberga socken* gränsar i norr till Litslena, i sydost till Löt och i sydvest till Boglösa och Lillkyrka. Hemmantalet är 43½ förm., hvaraf 21⅝ skatte, 3 krono och 18⅞ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 518,790 rdr. Arealen är 0,238 qv.-mil. År 1870 var folkmängden 798 personer på 205 hushåll. Socknen är ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 3,330 rdr. — En betydande del af socknen hör under Ekolsund i Husby-Sjutolft.

11. *Litslena socken* gränsar i norr till Biskopskulla, Fröjeslunda och Giresta af Lagunda härad, i öster till Husby-Sjutolft, i söder till Villberga och Boglösa samt i vester och nordvest till Vårfrukyrka och Herkulsberga. Hemmantalet är 60½ förm., hvaraf 39¾ skatte, 4 krono och 16¾ frälse; sammanlagda taxeringsvärdet år 1870 var 743,410 rdr. Arealen är 0,560 qv.-mil. Folkmängden uppgick år 1870 till 1,277 personer på 338 hushåll. Litslena utgör ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 3,900 rdr. — Genom socknen går landsvägen från Stockholm till Enköping.

12. *Husby-Sjutolfts socken* gränsar i öster till Hjelsta- och Ekolsundsvikarne, i söder till Löt, i vester till Litslena samt i nordost till Hjelstaholm af Lagunda härad. Hemmantalet är 28¼ förm., hvaraf 7⅝ skatte, 2⅝ krono och 18 frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 424,100 rdr rmt. Arealen är 0,260 qv.-mil, hvaraf 0,027 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 690 personer på 191 hushåll. Socknen är ett regalt pastorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 2,300 rdr. — Genom socknen går landsvägen från Stockholm till Enköping.

Nära en vik af Mälaren ligger det präktiga *Ekolsund*, egentligen Ekholmssund, sätesgård ända från 1300-talet och under förra hälften af 1400-talet i ridd. Bengt Jönssons (Oxenstierna) ego. Under det följande århundradet blef Gustaf Vasa egare af godset, som sedan ofta beboddes af Vasafamiljens medlemmar. På 1600-talet egdes alltsammans af den grefliga familjen Tott, hvilken först uppbygde slottet och nedlade stora kostnader på ställets förskönande. Vid reduktionen återgick Ekolsund till kronan, skänktes i början af 1700-talet till arfprinsen, sedermera konung Fredrik, återlöstes och skänktes år 1747 till kronprinsen Gustaf, hvilken sålde det till grosshandl. Seton, hvars ättling herr Alexander Seton är den nuvarande egaren. Under gården, som är präkigt bebygd samt har park, trädgård m. m., lyder en stor mängd hemman och lägenheter i flere närgränsande socknar.

13. *Herkulsberga socken* gränsar i nordvest till Långtora, i norr till Biskopskulla, i sydost till Litslena och i

vester till Vårfrukyrka. Hemmantalet är 20 förm., hvaraf $15\frac{1}{8}$ skatte, $\frac{7}{8}$ krono och 4 frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 201,420 rdr rmt. Till Herkulsberga komma dessutom i kyrkligt afseende $3\frac{7}{8}$ mantal, af hvilka i jordeboken 2 föras under Långtora samt $1\frac{7}{8}$ under Biskopskulla af Lagunda härad. Kyrkosocknens areal är 0,162 qv.-mil. År 1870 var folkmängden 438 personer på 129 hushåll. Herkulsberga är annex till Långtora moderförsamling af Lagunda prosteri. Hvalfven i kyrkan och vapenhuset äro målade.

IV. **Åsunda härad** gränsar i norr till Simtuna och Torstuna härader af Vestmanlands län, i öster till Trögd och Svinngarnsviken, i söder till Oknö-, Hjulsta- och Oxfjärdarne samt i vester till Tjurbo härad i Vestmanland, hvarifrån det skiljes genom Sagån. Trakten utgör i det hela en vidsträckt, väl odlad slätt af ungefär 50 fots medelhöjd, sakta sluttande mot Mälaren. Här och der uppstiga väl låga kullar eller åsar, utan att likväl kunna i väsendtlig mon förändra den prägel af fulhet och enformighet, som landskapet bär nästan öfver allt utom i närheten af sjön, der åter leende taflor och vackra landställen möta betraktarens blick. Häradet är i det hela skogfattigt och skogsmarker äro egentligen blott den s. k. Tallmarken mellan Teda och Svinngarns socknar, Gataskogen mellan Tillinge och Sagån samt bygderna norrut på gränsen mot Vestmanlands län. Hela skogsarealen är beräknad till 84,166 qv.-ref. En rullstensås, den s. k. Enköpingsåsen stryker fram på vestra stranden af Enköpingsån norr ut upp mot häradsgränsen vid Hernevi i Torstuna. — Åkerjorden består i allmänhet af god lera, hvilande på mergel, och är, der den rätt brukas, mycket gifvande. Hufvudnäringen är öfverallt åkerbruk; binäringar litet fiske och sjöfart samt vid de större egendomarne trädgårdsodling. — Häradet hör i civilt afseende till länets första fögderi, i judicielt till Trögds m. fl. häraders eller Upsala läns södra domsaga samt i kyrkligt till Åsunda prosteri och innefattar följande 7 socknar. Tingstället är i Enköping. — Bygden, mycket gammal, är öfver allt rik på alla slags fornlemningar.

1. *Tillinge socken* gränsar i norr till Bred och Sparrsätra, i nordost till Vårfrukyrka, i söder till Svinngarn och Teda samt i vester till Björksta af Vestmanlands län. Hemmantalet är $80\frac{1}{8}$ förm., hvaraf 45 skatte, $7\frac{5}{8}$ krono och $27\frac{1}{2}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,161,500 rdr rmt. Arealen är 0,562 qv.-mil. Folkmängden

år 1870 var 1,474 personer på 395 hushåll. Tillinge utgör tillsammans med Svinngarn ett regalt pastorat af första klassen med pastors lön reglerad till 6,665 rdr. — Genom socknen går den stora landsvägen från Stockholm till Vesterås.

I Gataskogen blef Magnus Erikson 1365 besegrad af konung Albrekt. — Der finnes äfven en borglemning, som bär namn af Hummelstaborg.

2. *Svinngarns socken* gränsar i norr till Tillinge, i vester till Teda, i söder till Näs samt i öster till Svinngarnsfjärden. Hemmantalet är $20\frac{1}{8}$ förm., hvaraf $2\frac{3}{8}$ skatte, $\frac{1}{2}$ krono och $17\frac{1}{4}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 502,700 rdr rmt. Arealen är 0,190 qv.-mil, hvaraf 0,030 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 520 personer på 138 hushåll. Socknen är annex till Tillinge.

I socknen nära fjärden ligger säteriet *Haga*, som under Eriks af Pommern tid var kungsgård och hörde till drottning Filippas lifgeding, men sedan egdes af Carl Knutson Bonde och hans ätt efter honom. Godset kom efter hand mest genom giften till ätterna Ros, Natt och Dag, Falkenberg, Posse, v. Hohenhausen och Braunerhjelm. — I nejden ligger äfven den gamla kungsgården *Husby*, fordom kallad Husaby-Svinagarn, och på dess egor den många mil omkring berömda offerkällan, kallad Kors- eller Svinngarnskällan. Till henne samlas ännu i dag hvarje Trefaldighetsafton folk från aflägsna bygder i mellersta Sverige.

3. *Näs socken*, ofta kallad Enköpings Näs, är den sydligaste i häradet, gränsar i norr till Teda och Svinngarn samt omgifves på alla andra håll af vatten, såsom Svinngarns-, Oknö- och Hjulstafjärdarne. Till socknen höra äfven flere öar söderut i sjön. Hemmantalet är $33\frac{7}{8}$ förm., hvaraf $4\frac{5}{8}$ skatte, $1\frac{3}{4}$ krono samt $27\frac{1}{2}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 685,390 rdr rmt. Arealen är 0,420 qv.-mil, hvaraf 0,173 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 746 personer på 192 hushåll. Näs är i kyrkligt afseende ett konsistorielt pastorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 3,530 rdr.

Vester ut i socknen ligger det gamla säteriet *Brunnsholm*, som säges räkna sina anor ända från medeltiden. Det eges nu af löjtnant F. Gripensvärd. Ett annat större gods är *Hacksta*, som under 1700-talet gjordes till fideikommiss och hvars närvarande innehafvare är fru H. C. Nauckhoff. — Nära Hjulstafjärden och det ställe, hvarifrån sedan gamla tider öfverfarten skett från vestra Upland till Strängnäs, ligger säteriet *Hjulsta*, bebodt redan under medeltiden och då kalladt Hjulista. På 1600-talet egdes det af den grefliga slägten Oxenstierna till Södermöre, kom i vårt århundrade genom gifte till friherrliga ätten Liljenkrantz och tillhör nu stallmästaren A. Liljenkrantz. — Socknens utom all fråga vackrast belägna gård är *Nybyholm*, frälse säteri på en ö i Hjulstafjär-

den. Stället har varit i många adliga familjers hand, egdes för några år sedan af en Klingspor, som med stor kostnad förskönade gården, och eges nu af grefve P. Hamilton.

4. *Teda socken* gränsar i norr till Tillinge, i öster till Svinngarn, i söder till Näs och Ångsö samt i vester till Björksta, hvarifrån den skiljes genom Sagån. Hela den norra delen af Oxfjärden ligger inom socknen. Hemmantalet är $21\frac{5}{8}$ förm., hvaraf 10 skatte, $2\frac{1}{2}$ krono och $9\frac{1}{8}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 381,550 rdr rmt. Arealen är 0,209 qv.-mil, hvaraf 0,037 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 533 personer på 137 hushåll. Teda är ett konsistorielt pastorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 2,595 rdr.

Den största egendomen inom socknen är frälsesäteriet *Srömsta*, ej långt från Oxfjärden. Stället, som är af hög ålder, eges nu af löjtnant F. Gripensvärd. — På Kurön, som numera är förenad med Ångsön, ligger säteriet *Kurö*, som tillhört flere adliga familjer och nu eges af f. d. statsrådet F. O. Silfverstolpe.

5. *Sparrsätra socken* gränsar i vester till Bred, i söder till Tillinge, i öster till Vårfrukyrka och i norr till Frösthult af Vestmanlands län. Hemmantalet är $32\frac{1}{2}$ förm., hvaraf $21\frac{1}{2}$ skatte, $3\frac{1}{4}$ krono och $7\frac{3}{4}$ frälse; sammanlagda taxeringsvärdet är 390,140 rdr rmt. Arealen är 0,274 qv.-mil. År 1870 var folkmängden 725 personer på 164 hushåll. Socknen utgör tillsammans med sitt annex Bred ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 3,715 rdr rmt.

Trakten är bekant genom den seger, som Erik XI år 1247 vann öfver Holmger.

6. *Breds socken* gränsar i öster till Sparrsätra, i söder till Tillinge, skiljes i sydvest genom Sagån från Björksta och Tortuna samt gränsar i norr till Simtuna socken. Hemmantalet är $27\frac{1}{2}$ förm., hvaraf $12\frac{5}{6}$ skatte, $1\frac{3}{4}$ krono och $12\frac{11}{12}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 443,380 rdr rmt. Arealen är 0,249 qv.-mil land. År 1870 uppgick folkmängden till 685 personer på 161 hushåll. Bred är i kyrkligt afseende annex till Sparrsätra.

7. *Vårfrukyrka socken* utgöres i kyrkligt afseende af två delar liggande på tvänne sidor, norr och söder, om Enköpings stads område. Hufvuddelen tillhör Åsunda härad och gränsar i vester till Sparrsätra och Tillinge, i norr till Hernevi samt i nordost och öster till Långtora, Herkulsberga och Litslena. Hemmantalet är $53\frac{9}{16}$ förm., hvaraf $15\frac{11}{16}$ skatte, $6\frac{1}{8}$ krono och $31\frac{3}{4}$ frälse; sammanlagda fastig-

hetsvärdet år 1870 var 576,830 rdr. Men dertill måste läggas 13½ mantal, hvilkas invånare kyrkoskrifvas inom Vårfrukyrka, men af hvilka 12½ mantal i jordeboken uppföres under Boglösa socken af Trögds samt 1 mantal under Långtora socken af Lagunda härad. Kyrkosocknens areal är 0,465 qv.-mil land. År 1870 var folkmängden 1,265 personer på 352 hushåll. Socknen är annex till Enköpings stadsförsamling.

V. **Lagunda härad** ligger mellan Torstuna härad af Vestmanlands län i vester och Håbo i öster, skildt från det senare genom Gåran och Arnösjön, gränsar i söder till Håbo, Trögds och Åsunda härader, samt i norr till Hagunda, mot hvilket härad Örsundsån och Lårstaviken på en lång sträcka bildar en naturlig gräns. Häradet utgör till allra största delen en vidsträckt, i allmänhet bördig, ful och enformig slätt, här och der afbruten af låga åsar eller kullar samt i det hela utmärkt genom sin fattigdom på skog. Endast längst österut i närheten af Mälaren antar naturen en leende prägel. Bland slätter märkas Långtoraslätten vester- och söderut nedåt Herkulsberga, Biskopskullaslätten omkring Örsundsån ned till Alsta sjö samt bygden vesterut från Sjöö. En annan karaktär har den nordvestra delen af häradet eller i allmänhet Nysätra socken. Den utgör en hög platå, genomskuren af dalgångar i sydostlig riktning med berg, ej särdeles höga, men uppstigande med temligen branta sidor ur det lägre liggande landet. Denna trakt är äfven nästan den enda inom häradet, som ännu är skogbeväxt. För öfrigt är landet kalt och skogsarealen beräknas till ungefär 78,533 qv.-ref. — Den rådande jordmonen är god åkerlera, sämre på flere ställen i vester och sämst i Nysätra, der den ofta är blandad med sand och mojord. Hufvudnäringarna äro åker- och ängsbruk. — Häradet hör i civilt afseende till länets andra fögderi, i judicielt till Ulleråkers m. fl. häraders eller Upsala läns mellersta domsaga samt i kyrkligt till Lagunda prosteri och innefattar följande 6 socknar. Tingstället är vid Tunalund i Hjelstaholms socken. — Fornlemningar förekomma inom häradets alla socknar, ehuru sparsammast inom Nysätra.

1. *Långtora socken* gränsar i vester till Hernevi, i sydvest till Vårfrukyrka, i sydost till Herkulsberga och i öster till Biskopskulla samt skiljes i norr från Nysätra genom Örsundsån. Hemmantalet är 36⅛ förm., hvaraf 23⅝ skatte, 7⅛ krono och 5⅜ frälse, dervid inberäknade 5¾ mantal, af hvilka 2 i kyrkligt afseende höra under Herkulsberga, 1 under Vårfrukyrka och 2¾ under Hernevi i Torstuna hä-

rad af Vestmanlands län. Sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 511,480 rdr rmt. Kyrkosocknens areal är 0,198 qv.-mil. År 1870 var folkmängden 675 personer på 173 hushåll. Långtora bildar tillsammans med Herkulsberga i Trögds härad ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pasotrs lön reglerad till 3,280 rdr rmt.

2. *Nysätra socken* gränsar i nordost och öster till Tibble och Gryta, båda i Hagunda härad, i nordvest till Östersunda och Torstuna, båda i Torstuna härad af Vestmanlands län, samt skiljes i söder genom Örsundsån och Alstasjön från Långtora, Biskopskulla och Fröjeslunda socknar. Hemmantalet är $40\frac{13}{32}$ förm., hvaraf $7\frac{5}{8}$ skatte, $7\frac{17}{32}$ krono och $25\frac{1}{4}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 566,780 rdr rmt. Arealen är 0,545 qv.-mil, År 1870 var folkmängden 870 personer på 236 hushåll. Nysätra bildar tillsammans med Österrunda ett regalt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 3,200 rdr rmt.

Största gården är *Resta*, säteri vid ett tillflöde till Örsundsån. Den egdes åtminstone för ett par år sedan af justitierådet Nordenstolpes sterbhus.

3. *Biskopskulla socken* gränsar i öster till Fröjeslunda, i söder till Litslena och Herkulsberga, i vester till Långtora och i norr till Nysätra. Hemmantalet är $44\frac{5}{8}$ förm., hvaraf $22\frac{3}{4}$ skatte, 12 krono och $9\frac{7}{8}$ frälse, dervid inberäknadt $1\frac{7}{8}$ mantal, som i kyrkligt afseende tillhör Herkulsberga. Sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 584,700 rdr. Arealen är 0,205 qv.-mil. År 1870 var folkmängden 666 personer på 182 hushåll. Biskopskulla bildar tillsammans med Fröjeslunda ett regalt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 4,850 rdr rmt.

Inom socknen ligger *Hormesta* säteri, tillhörigt kapten C. R. von Post. — Nära Örsundsån ligger *Landsberga*, gammal kungsgård från medeltiden, då det kallades Lagundzberg. Säteriet var i nyare tider bortförlänadt till frälsemän, men indrogs af Carl XI och är nu boställe för öfversten vid Uplands regemente.

4. *Fröjeslunda socken*, i dagligt tal ofta kallad Frösslunda, ligger mellan Biskopskulla i vester, Giresta i öster, Litslena i söder samt Nysätra och Gryta i norr. Hemmantalet är $19\frac{1}{8}$ förm., hvaraf 14 skatte, $\frac{1}{2}$ krono och $4\frac{5}{8}$ frälse; sammanlagda taxeringsvärdet år 1870 var 357,800 rdr rmt. Arealen är 0,142 qv.-mil. Folkmängden uppgick år 1870 till 485 personer på 133 hushåll. Socknen är annex till Biskopskulla.

I Fröjeslunda ligger på slätten säteriet *Torslunda*, tillhörigt konsul Glosemeijers arfvingar, samt nära Alstasjön *Taxnäs*, hvars egare är frih. R. v. Kræmer.

5. *Giresta socken* gränsar i vester till Fröjeslunda, i söder till Litslena, i sydost och öster till Hjelstaholm samt skiljes i norr genom Örsundsån från Gryta. Hemmantalet är 38 förm., hvaraf 12 skatte, 4⅛ krono och 21⅞ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 549,400 rdr rmt. Arealen är 0,170 qv.-mil. År 1870 var folkmängden 524 personer på 137 hushåll. Giresta bildar tillsammans med Gryta i Hagunda härad ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 3,425 rdr rmt,

Inom socknen ligger ett stycke vester om kyrkan *Stora Bärby*, säteri tillhörigt herr J. O. Ålander, samt i närheten af Lårstaviken *Bjelkesta* säteri, som fordom tillhört slägterna Bjelke, Gyllenstierna, Vachtmeister m. fl. och nu eges af häradshöfding A. C. L. von Heijne.

6. *Hjelstaholms socken* gränsar i vester och nordvest till Giresta, i sydvest till Husby-Sjutolft, i sydost till Öfver-Gran, skiljes i öster genom Gåran och Arnösjön från Skokloster och Häggeby i Håbo härad samt i norr genom Lårstaviken från Åker och Balingsta i Hagunda. Hjelstaholm har förut utgjort fyra församlingar, Fitja, Hjelsta, Holm och Kulla, men dessa hafva genom 1866 års kungabref åtminstone i kyrkligt afseende blifvit sammanslagna till en kyrkosocken, under namn af Hjelstaholm. I mantals- och taxeringslängderna förekomma de fortfarande skilda. Hemmantalet är för Fitja 17⅞ förm., hvaraf 11⅝ skatte, 1¼ krono och 4¼ frälse; för Hjelsta 28⅝ förm., hvaraf 13⅜ skatte, 1½ krono och 13¾ frälse; för Holm 20¼ förm., hvaraf 1¼ krono och 19 frälse samt för Kulla 20¾ förm., hvaraf 8¼ skatte, ⅞ krono och 11⅝ frälse. Sammanlagda taxeringsvärdet var år 1870 för Fitja 247,890, för Hjelsta 464,920, för Holm 238,000 och för Kulla 331,560 rdr rmt. Sammanlagda arealen är 0,535 qv.-mil, hvaraf 0,079 qv.-mil vatten. År 1870 utgjorde folkmängden i Fitja 322, i Hjelsta 459, i Holm 260 och i Kulla 429 personer på respektive 84, 126, 73 och 115 hushåll. Hjelstaholm utgör ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 3,850 rdr rmt. Egaren till Sjöö säteri eger rätt att till kyrkoherdebeställningen kalla fjerde profpredikant.

Inom Fitja ligger vid Lårstaviken *Hessle* säteri, tillhörigt kammarherren N. Tersmedens arfvingar. — Den allra största delen af Holm lyder under *Sjöö* säteri med vacker belägenhet vid stranden af Gåran. Gården är gammal och har en tid tillhört Gustaf I. Under förra hälften af 1600-talet kom den till slägten Stenbock, af

hvilken riksmarskalken Johan Gabriel ökade godset och uppförde slottet. Sjöö kom efter hans död till systersonen grefve Lilje, sedan till dennes måg, en grefve Julius de la Gardie, i hvilkens slägt det förblef tills i början af vårt århundrade, då det köptes af en frih. Baner. Med kungligt tillstånd öfverflyttades på Sjöö den fideikommissrätt, med hvilken Banerska slägten förut innehaft Djursholm i Danderyds socken af Stockholms län. Den nuvarande innehafvaren af Sjöö är löjtnanten frih. Per Baner. — Af Hjelsta och Kulla socknar höra stora delar under Ekolsund i Husby-Sjutolft.

VI. **Hagunda härad** gränsar i vester till Torstuna härad af Vestmanlands län, i sydvest och söder till Lagunda, i nordost till Ulleråker samt stöter längst i sydost till Ekoln af Mälaren. I söder mot Lagunda utgöres gränsen af Lårstaviken och Örsundsån. Den sydöstra delen af häradet är i allmänhet ett slättland här och der afbrutet af kala granitberg och med ett enformigt utseende utom i närheten af Mälaren. Den vestra och nordvestra delen utgör en omvexling af skogbevuxna kross-stensfält, berg af granit, slingrande mossar och små sjöar och tjernar. Anblicken är likväl icke ful i följd af den vårdade skogen samt omvexlingen af löf- och barrträd. En rullstensås, kallad Järlåsaåsen, sträcker sig rakt norrut från trakten strax söder om Järlåsa kyrka. I denna trakt af häradet finnes slättbygd nästan blott omkring Ålands kyrka, sträckande sig mot söder och sydost och genomskuren af Säfvaån, som har sitt ursprung från många och stora mossar inom Järlåsa och rinner i sydostlig riktning ut i Lårstaviken. Ålandsslätten är jämn utan stark lutning, omgifven af skogbeklädda höjder, hvilka vanligen brant stupa ned mot slätten. Skogsarealen är beräknad till 223,135 qv.-ref. — Jordmånen utgöres i de odlade bygderna af åkerlera, ofta hvilande på hvarfvig mergel, öfverallt kalkrik. Hufvudnäringen är åkerbruk, binäringar äro fiske samt i de skogrikare bygderna skogsafverkning. — Häradet hör i civilt afseende till länets andra fögderi, i judicielt till Ulleråkers m. fl. häraders eller Upsala läns mellersta domsaga, i kyrkligt till Hagunda prosteri med undantag af Gryta, som hör till Lagunda samt innefattar följande 9 socknar. Tingstället är vid Säfva i Gryta socken. — Fornlemningar finnas öfverallt i de af gammal odling upptagna bygderna, sparsammast i häradets nordvestra del.

1. *Gryta socken* gränsar i vester till Nysätra, i norr till Tibble och Hagby, skiljes i öster genom Säfvaån från Balingsta samt i söder genom Örsundsån och Lårstaviken från Fröjeslunda och Giresta. Hemmantalet är $36\frac{5}{8}$ förm., hvaraf $11\frac{55}{96}$ skatte, $11\frac{17}{96}$ krono och $13\frac{7}{8}$ frälse; sammanlagda taxe-

ringsvärdet år 1870 var 610,690 rdr. Arealen är 0,319 qv.-mil. År 1870 var folkmängden 729 personer på 188 hushåll. Gryta är annex till Giresta.

På en höjd norr om Örsundsån ligger *Höja*, frälse säteri, hvarom talas redan under Gustaf Vasas dagar. Det har sedan början af förra århundradet egts af den grefliga ätten Spens, inom hvilken gården blef fideikommiss. Det innehafves nu af majoren grefve J. M. Spens. — Öster om Höja ligger *Salnecke* säteri, en gård af mycket hög ålder. Den var under medeltiden i kyrkans hand, kom efter reformationen till kronan, men blef senare bortdoneradt och gick genom flere händer. I våra tider är det blifvet fideikommiss och innehafves i denna egenskap af herr C. J. F. Gyllenadler. Åbygnaden är af sten och har en betydlig höjd.

2. *Balingsta socken* gränsar i norr till Hagby och Ramsta, i öster till Vester-Åker, i söder till Lårstaviken samt skiljes i vester genom Säfvaån från Gryta. Hemmantalet är 38 3/8 förm, hvaraf 9 1/4 skatte, 9 1/8 krono och 20 frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 548,340 rdr rmt. Arealen är 0,202 qv.-mil, hvaraf 0,015 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 574 personer på 130 hushåll. Balingsta är ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 3,500 rdr.

Vid Lårstaviken ligger säteriet *Vik*, en gammal gård, hvars egare man kan spåra ända till 1200-talet. Vid den tiden tillhörde Vik lagman Israel Andersson, hvars dotter, den bekanta fru Ramborg, var gift med Arnvid Gustafsson (Sparre). Vid början af unionstiden egdes gården af ridd. Thure Bengtsson (Bjelke) genom gifte med en dotter af ridd. Gustaf Arnvidsson (Sparre). Den öfvergick sedan till sonen Sten Turesson, hvars dotter, gift med den danske ridd. Clas Nilsson, såsom enka benämndes fru Carin på Vik och således der hade sin bostad. Från denna tid daterar sig troligen det gamla slottet, som hade elfva våningar, hvaraf tre källarvåningar, och var så starkt befästadt, att det under Gustaf Vasas befrielsekrig uthärdade en lång belägring. I nyare tider har godset genom gifte tillhört flere olika slägter såsom Bjelke, Horn, Liewen, de Geer och von Essen. Slottet raserades till en del på 1600-talet, men har i våra dagar af den nuvarande egaren blifvit till sitt yttre och inre restaureradt efter ritning af prof. Scholander. Dels i sjelfva slottet, dels i det bredvid detsamma liggande boningshuset förvaras flere dyrbara samlingar af antiquiteter, kuriosa, vapen, taflor, böcker m. m. Stället prydes af park och trädgård; och godset var för ett par år sedan med sina inom socknen liggande underlydande hemman och lägenheter taxeradt till nära 300,000 rdr. Den nuvarande egaren är generalmajoren grefve Gustaf von Essen.

3. *Hagby socken* gränsar i nordost till Vänge, i öster till Ramsta, i söder till Balingsta och Gryta samt i vester till Tibble och genomflytes af Säfvaån. Hemmantalet är 21 5/8 förm., hvaraf 7 7/8 skatte, 2 7/8 krono och 10 7/8 frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 445,450 rdr. Are-

alen är 0,210 qv.-mil. År 1870 var folkmängden 417 personer på 112 hushåll. Hagby bildar tillsammans med Ramsta ett pastorat af andra klassen och är prebende till Upsala domkapitel. Pastors lön är reglerad till 3,505 rdr.

4. *Ramsta socken* gränsar i norr till Vänge, i nordost till Näs, i öster till Dalby, i söder till Balingsta och i vester till Hagby. Hemmantalet är 24¼ förm., hvaraf 11⅛ skatte, 2⅞ krono och 10¼ frälse; taxeringsvärdet gick år 1870 till 443,200 rdr rmt. Arealen är 0,183 qv.-mil. År 1870 var folkmängden 462 personer på 109 hushåll. Socknen är i kyrkligt afseende annex till Hagby.

5. *Vester-Åkers socken* gränsar i norr och öster till Dalby, i vester till Balingsta och i söder till Lårstaviken. Hemmantalet är 17¼ förm., hvaraf 5⅝ skatte, 3¾ krono och 7⅞ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet är 225,300 rdr rmt. Arealen är 0,103 qv.-mil, hvaraf 0,013 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 228 personer på 59 hushåll. Vester-Åker bildar tillsammans med Dalby ett patronelt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 4,230 rdr. Patronatsrätten utöfvas vexelvis af egarne till Viks och Hammarskogs säterin.

En del af socknen lyder under Viks säteri. — Kyrkans hvalf hafva varit prydda med målningar från ärkebiskopen Jakob Ulfssons tid. De öfverrappades på 1600-talet, men församlingen har nu begärt anslag till deras renoverande. I koret finnes fru Ramborg till Vik graf med en präktig kopparhäll och på kyrkogården minnesvård öfver framl. riksståthållaren i Norge, exel. grefve von Essen, herre till Vik.

6. *Dalby socken* gränsar i nordost till Näs, i vester till Ramsta och Vester-Åker samt i öster och sydost till Ekoln. Hemmantalet är 31¾ förm., hvaraf 7¼ skatte, 7¼ krono och 17¼ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 478,500 rdr rmt. Af socknen hör Vreta by, som i jordeboken föres under Dalby, i kyrkligt hänseende till Näs i Ulleråkers härad, der äfven invånarne mantals- och skattskrifvas. Kyrkosocknens areal är 0,257 qv.mil, hvaraf 0,054 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 496 personer på 132 hushåll. Socknen är annex till Vester-Åker.

Vid en vik af Ekoln ligger *Hammarskogs* säteri, gammal gård, hvilken tillhört slägterna Posse, Lejonhufvud, Braunerhjelm och nu eges af öfverste C. M. von Knorring.

7. *Tibble socken* gränsar i norr till Åland och Järlåsa, i öster till Hagby, i sydost till Gryta, i sydvest till Ny-

sätra samt i vester till Österrunda i Torstuna härad af Vestmanlands län. Socknen genomflytes af Säfvaån. Hemmantalet är $33\frac{7}{8}$ förm., hvaraf $9\frac{3}{4}$ skatte, 4 krono och $20\frac{1}{8}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 598,160 rdr rmt. Arealen är 0,597 qv.-mil, hvaraf 0,019 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 849 personer på 218 hushåll. Tibble bildar tillsammans med Åland ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 4,100 rdr rmt.

I nordvestra delen af socknen ligger *Ribbingebäck*, frälse säteri med underlydande hemman, qvarn, såg och tegelbruk. Egendomen, som förut tillhört flere adliga familjer, eges nu af löjtnant B. Oxehufvud. — Ett annat gods är *Vrå*, frälse säteri med underlydande. Det skänktes såsom fideikommiss af statssekr. Benzelstjerna till en af hans systersöner af den adliga ätten von Engeström och innehafves nu af kammarjunkaren J. F. M. von Engeström. — Delar af socknen tillhöra grefve von Essen på Vik och frih. Baner på Sjöö.

8. *Ålands socken* gränsar i söder till Tibble, i nordvest till Järlåsa och i nordost till Jumkils och Vänge socknar af Ulleråkers härad. Socknen genomflytes af Säfvaån. Hemmantalet är $18\frac{5}{8}$ förm., hvaraf 1 skatte, det öfriga frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 246,200 rdr rmt. Arealen är 0,326 qv.-mil. År 1870 var folkmängden 441 personer på 99 hushåll. Åland är i kyrkligt afseende annex till Tibble. — Genom socknen kommer järnvägen att gå mellan Upsala och Sala.

Socknens största egendom är *Österby* frälse säteri med underlydande hemman, qvarn och såg, beläget i närheten af kyrkan vid Säfvaån. Godset är fideikommiss och innehafves af löjtnant L. W. von Engeström. En del af socknen lyder under grefve von Essen på Vik — Tvänne borglemningar finnas, den ena nordvest, den andra sydvest från kyrkan.

9. *Järlåsa socken*, häradets nordligaste och minst bebygda del, gränsar i nordost till Jumkil af Ulleråkers härad, i sydost till Åland, i söder till Tibble, i sydvest till Österrunda och i vester till Hvittinge i Torstuna härad af Vestmanlands län. Hemmantalet är 16 förm., hvaraf $3\frac{1}{2}$ skatte, $1\frac{1}{2}$ krono och 11 frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 295,650 rdr rmt. Arealen är 0,818 qv.-mil hvaraf 0,038 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 786 personer på 202 hushåll. Järlåsa är ett patronelt pastorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 2,483 rdr rmt. Patronus är egaren till Bredsjö säteri. Genom den södra delen af socknen kommer järnvägen att gå mellan Upsala och Sala.

Vid den lilla Bredsjön ligger *Bredsjö* säteri, ett gammalt gods, som tillhört slägterna Rosenhane, Cruus, Duval samt i vårt århundrade Lagerbring. Det eges nu med underlydande hemman, qvarnar och tegelbruk af advokatfisk. G. F. Hörstadius. — Inom socknen finnes en ruin efter hvad som påstås hafva varit en gammal kyrka.

VII. **Ulleråkers härad** gränsar i sydvest till Hagunda, i nordost till Bälinge, längst i sydost till Ekoln samt skiljes i öster genom Fyrisån från Vaksala härad. Fyrisåns tillflöde, Jumkilsån, utgör på en betydlig sträcka gräns mot Bälinge härad. Den nordvestliga delen af denna nejd, särskildt Jumkils socken, upptages till största delen af ej särdeles högt liggande skogsmarker omvexlande med temligen vidsträckta och sanka mossar. Häradets större och sydostliga del är till sin allmänna karaktär en slättbygd hvars nordligare utsprång kunna anses höra till den eljest åt norr och öster sig utbredande Upsalaslätten. Här och der utbreda sig likväl smärre skogbevuxna högplatåer. Öfver denna slättbygd rinner Hågaån i sydostlig riktning genom Fibysjön i Vänge socken till den lilla Ekebysjön, går derpå åt öster genom Läbyträsk till Håga samt vidare söderut i Ekoln. Utefter den vestra stranden af Fyrisån stryker i nordlig riktning fram den s. k. Upsalaåsen. — Jordmånen är i de odlade bygderna god lera. Hufvudnäringen är öfver allt åker- och ängsbruk jämte boskapsskötsel; binäring skogsbruk. — Häradet hör i civilt afseende till länets andra fögderi, i judicielt till Ulleråkers m. fl. häraders eller Upsala läns mellersta domsaga, i kyrkligt till Ulleråkers prosteri, utom Bondkyrko- eller Heliga Trefaldighetsförsamling, hvilken tillhör domprosteriet, samt innefattar följande 6 socknar, deri inberäknad Jumkil, som med en betydande del tillhör Bälinge härad. Tingstället är i Upsala stad. — I denna urgamla bygd förekomma fornlemningar i mängd, utvisande nästan öfver allt, att odlingen är af mycket hög ålder.

1. *Bondkyrko socken* eller Heliga Trefaldighets församling gränsar i nordvest, vester och sydvest till Börje, Läby och Näs socknar, stöter i söder till Ekoln samt skiljes genom Fyrisån från Danmarks och Gamla Upsala socknar af Vaksala härad. Hemmantalet är $51\frac{3}{16}$ förm., hvaraf $17\frac{1}{2}$ skatte, $26\frac{3}{16}$ krono och $7\frac{1}{2}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,119,430 rdr, hvaraf 503,500 rdr var värdet å sådan fastighet, för hvilken bevillning icke erlägges. Arealen är 0,363 qv.-mil, hvaraf 0,022 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 1,131 personer på 277 hushåll. Församlingen är ett pastorat af andra klassen och prebende åt en af teologiska fakultetens professorer. Kyrkan lig-

ger inom Upsala stads område. — Genom socknens nordligaste del kommer järnvägen att gå från Upsala till Sala. Söderut från Upsala går utefter Upsalaåsen landsvägen till Stockholm, lemnande socknens område vid Flottsund, der Fyrisån utrinner i Ekoln.

Inom socknen ligger vid Fyrisån *Ultuna kungsgård*, för närvarande säte för rikets ena landtbruksinstitut med alla till detsamma hörande inrättningar. Norr derom fann man för några år sedan lemningar af ett högsatt fartyg, af en deri begrafven man, af hästar och vapen m. m. — Närmare Upsala, äfven vid Fyrisån, ligger *Upsala centralhospital* och derbredvid på åsen *Polacksbacken*, mötesplats för Uplands regemente.

2. *Börje socken* gränsar i sydost till Bondkyrko socken, i söder till Läby, i sydvest till Vänge, i nordvest till Jumkil, samt skiljes i nordost genom Jumkilsån från Akerby och Bälinge socknar. Hemmantalet är 51½ förm., hvaraf 35½ skatte, 15 krono och 1 frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 754,430 rdr rmt. Arealen är 0,411 qv.-mil. År 1870 var folkmängden 806 personer på 222 hushåll. Socknen bildar ett andra klassens pastorat med pastors lön reglerad till 3,150 rdr. Det är prebende till Upsala domkapitel. — Genom södra delen af socknen kommer järnvägen att gå från Upsala till Sala.

3. *Näs socken* gränsar i nordost till Bondkyrko socken i norr till Läby och Vänge, i sydvest till Ramsta och Dalby samt stöter i sydost till Ekoln. Hemmantalet är 24⅞ förm., hvaraf 11 skatte, 3¼ krono och 10⅝ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 371,700 rdr rmt. Arealen är 0,265 qv.-mil, hvaraf 0,020 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 484 personer på 108 hushåll. Näs bildar i kyrkligt afseende ett pastorat af tredje klassen och är prebende till Upsala domkapitel. Pastors lön är reglerad till 2,110 rdr.

Inom socknen ligga egendomarne *Söderby* och *Sätra*, tillhöriga kapten Robert von Bahr, samt nära Ekoln fideikommisset *Ytternäs*, hvars nuvarande innehafvare är löjtnant C. F. Braunerhjelm på Sandemar i Södertörn.

4. *Vänge socken* gränsar i norr till Jumkil, i nordost till Börje, i öster till Läby, i söder till Näs och Ramsta samt i sydvest till Hagby och Åland. Hemmantalet är 38⅝ förm., hvaraf 16⅛ skatte, 7⅞ krono och 14⅝ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 686,300 rdr rmt. Arealen är 0,480 qv.-mil. År 1870 var folkmängden 833 personer på 189 hushåll. Vänge bildar tillsammans med sitt annex Läby ett konsistorielt pastorat af andra klassen

med pastors lön reglerad till 3,540 rdr. — Genom socknen kommer järnvägen att gå från Upsala till Sala.

5. *Läby socken* gränsar i norr till Börje, i öster till Bondkyrko socken, i söder till Näs och i vester till Vänge. Hemmantalet är 15⅛ förm., hvaraf 8¾ skatte, 5⅞ krono och ½ frälse; hela taxeringsvärdet år 1870 var 169,860 rdr rmt. Arealen är 0,120 qv.-mil. År 1870 var folkmängden 220 personer på 52 hushåll. Socknen är i kyrkligt afseende annex till Vänge.

I denna trakt råkade Gustaf Vasa under en drabbning vid Läby vad i lifsfara. Minnet deraf förvaras genom en vård för några årtionden sedan rest vid den bro, som är slagen öfver vadet.

6. *Jumkils socken* gränsar i norr och nordost till Bälinge, i öster till Åkerby, i sydost till Börje, i söder till Vänge, i sydvest till Åland och Järlåsa. Socknen tillhör både Ulleråkers och Bälinge härader och upptages till en stor del af den dalgång, som genomflytes af Jumkilsån, hvilken kommer från sjöar på gränsen mellan Torstuna och Hagunda. Hemmantalet för Ulleråkersdelen af Jumkil är $8\frac{9}{16}$ förm., hvaraf 4⅝ skatte, $\frac{11}{16}$ krono och 3½ frälse; hela fastighetsvärdet för samma del uppgick år 1870 till 185,000 rdr rmt. Kyrkosocknens areal är 0,740 qv.-mil, hvaraf 0,514 tillhör Ulleråkers härad. År 1870 var folkmängden 666 personer på 165 hushåll. Af dessa bodde 307 personer inom Ulleråker och 359 inom Bälinge. Socknen är annex till Åkerby. Kyrkan ligger nära ån, men inom Ulleråkers härad.

VIII. **Bälinge härad** stöter i nordost till Norunda, mot hvilket Björklinge- eller Skuttungeån till en del bildar gräns, skiljes i sydost genom Fyrisån från Vaksala och i sydvest genom Jumkilsån mestadels från Ulleråker samt gränsar i nordvest till Våla härad af Vestmanlands län. I sydost utbreder sig en fruktbar slättbygd. Den största delen af Åkerby, samt de sydliga trakterna af Bälinge och Skuttunge socknar höra med till den stora, sedan urgamla tider odlade Upsalaslätten, hvilken endast här och der afbrytes genom låga kullar af fast berg eller krosstensgrus utan att derföre landskapets tröttande enformighet i någon nämnvärd mon förmildras. De aflägsnare bygderna, nämligen de nordliga delarne af Bälinge och Skuttunge, upptagas till det allra mesta af ej särdeles skogväxta vidder eller större kärr och mossar, de senare ofta mycket litet gräsbärande. Skogsarealen är beräknad till 154,353 qv.-ref. De enskilda skogarne äro mycket uthuggna och vårdas i allmänhet ej på ett sätt, som

betryggar deras bestånd. Af vattendrag märkas, förutom Jumkils- och Björklingeåarne, den förres tillflöde Bälingeån, hvilken i sitt nedersta lopp utgör gräns mellan Bälinge och Åkerby socknar. Hela häradet afför för öfrigt sitt vatten till Fyrisån, utom den allra nordligaste delen, som hör till Temnarens vattenområde. — Jordmonen är i de af odlingen upptagna trakterna god åkerlera, på några ställen äfven mosand. Åkerbruket är öfver allt hufvudnäring samt i aflägsna delar af häradet äfven något skogsbruk. — Häradet hör i civilt afseende till länets tredje fögderi, i judicielt till Ulleråkers m. fl. häraders eller Upsala läns mellersta domsaga, i kyrkligt till Ulleråkers prosteri samt innefattar följande 3 socknar jämte en del af Jumkil, som för öfrigt hör till Ulleråkers härad. Tingstället är vid Högsta i Bälinge socken. — Fornlemningar finnas i ovanlig mängd inom de sydliga, sedan gammalt odlade trakterna af häradet.

1. *Åkerby socken* omgifves i norr och öster af Bälinge, i vester och söder af Jumkil och Börje samt begränsas på tvänne sidor af Jumkils- och Bälingeåarne, som sammanflyta i socknens sydligaste hörn. Hemmantalet är 21$\frac{5}{8}$ förm., hvaraf 14$\frac{1}{2}$ skatte, 2$\frac{5}{8}$ krono och 7$\frac{3}{4}$ frälse; hela taxeringsvärdet år 1870 utgjorde 364,023 rdr rmt. Arealen är 0,119 qv.-mil, och socknen är således en bland de minsta inom länet. År 1870 var folkmängden 308 personer på 84 hushåll. Åkerby bildar tillsammans med Jumkil ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 3,300 rdr.

Jumkils socken hör med sin östra del till Bälinge härad. Dess hemmantal är 14$\frac{1}{2}$ förm., hvaraf 3$\frac{13}{16}$ skatte, $\frac{1}{4}$ krono samt 10$\frac{7}{16}$ frälse, med ett sammanlagdt taxeringsvärde år 1870 af 264,903 rdr rmt.

Inom denna del af socknen och således öster om Jumkilsån ligga egendomarne *Agersta* och *Vallhof*, den förre tillhörig kammarjunkar von Engeström, den senare häradshöfd. C. F. Sandberg

2. *Bälinge socken* har en långsträckt form från nordvest till sydost, upptagande häradets hela längd, och gränsar i norr och nordost till Skuttunge, i nordvest till Harbo i Vestmanlands län, i söder och sydvest till Jumkils och Åkerby samt i sydost och öster till Gamla Upsala och Erentuna socknar. Hemmantalet är 131$\frac{3}{8}$ förm., hvaraf 66$\frac{3}{8}$ skatte, 31$\frac{1}{2}$ krono och 33$\frac{3}{4}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,718,520 rdr rmt. Socknen är en bland de största inom länet och upptager 1,267 qv.-mil, hvaraf 0,033 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 2,039 personer

på 580 hushåll. Bälinge är ett första klassens pastorat oc prebende åt ärkebiskopen.

Ett stycke upp i socknen vid kanten af Upsalaslätten ligge säteriet *Kipplingeberg*, hvilket af stadssekr. Benzelstierna gjord till fideikommiss för en systerson af slägten von Engeström. De närvarande innehafvare är kammarjunkar J. M. von Engeström. – En betydande del af socknen eller nära 30 mantal med ett sam manlagdt taxeringsvärde af öfver 420,000 rdr tillhör Upsala akadem

3. *Skuttunge socken* gränsar i söder och sydost ti Bälinge, i norr och nordost till Björklinge, med ån af samm namn delvis såsom gräns, samt i nordvest till Harbo socke af Vestmanlands län. Den sydliga delen af sjön Temnaren med sanka omgifningar, ligger inom Skuttunge. Hemman talet är $62\frac{19}{32}$ förm., hvaraf $25\frac{1}{32}$ skatte, $11\frac{11}{16}$ krono och 25 frälse; sammanlagda taxeringsvärdet år 1870 var 660,49 rdr rmt. Socknen har icke obetydlig vidd och upptage 0,687 qv.-mil. År 1870 var folkmängden 1,083 person på 295 hushåll. Skuttunge är ett konsistorielt pastorat a andra klassen med pastors lön reglerad till 4000 rdr rmt.

Icke obetydliga delar af socknen lyda dels under Upsala ak demi, dels under Kipplingeberg i Bälinge. Långt upp i sockn vid Öfverbo har funnits en masugn sedan början af 1700-talet; d är längesedan igenlagd.

IX. **Vaksala härad** skiljes i vester och nordvest ge nom Fyrisån från Ulleråkers, Bälinge och Norunda härad gränsar i nordost och öster till Rasbo, i sydost till Lång hundra och stöter i söder till Erlinghundra, de båda sist hörande till Stockholms län. Den största delen af härad är enformig slättbygd, hörande till den bördiga Upsaslä ten. Höjdplatå och skogsmark finnes blott i norr, der Gam Upsala, Vaksala, Rasbo och Lena socknar sammanstöta samt söder å Danmarks sockens allmänning. Inom Gamla Upsa träda i dagen spridda stycken af Upsalaåsen. Häradets he skogsareal uppgår till 56,348 qv.-ref, med skog i allmänh af dålig beskaffenhet och ej tillräcklig för behofvet. – Jordmonen utgöres i allmänhet af god åkerlera, på si ställen sandblandad, samt svämmlera i de sanka trakter omkring Säfja- eller Fundboån, som i riktning från öst till vester genomrinner Danmarks socken och utmynnar det s. k. Lilla Föret, en utvidgning af Fyrisån ett styc norr om Ultuna. Invånarnes nästan enda näringsfång åkerbruk. — Häradet hör i civilt afseende till länets tre fögderi, i judicielt till Ulleråkers m. fl. häraders eller U sala läns mellersta domsaga och i kyrkligt till Vaksala pr steri samt innefattar följande 3 socknar jämte en liten

af Erentuna, som eljest tillhör Norunda härad. Tingstället är i Upsala stad. — Inom häradets alla socknar finnes stor rikedom på alla slags fornlemningar, bland hvilka de inom Gamla Upsala äro de mest bekanta.

1. *Gamla Upsala socken* gränsar i nordost till Erentuna, i sydost till Vaksala och Upsala stad samt skiljes i sydvest och nordvest genom Fyrisån från Bondkyrko, Bälinge och Erentuna socknar. Hemmantalet är $52\frac{1}{8}$ förm., hvaraf $36\frac{5}{8}$ skatte, $9\frac{1}{8}$ krono och $6\frac{3}{8}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 734,750 rdr rmt. Arealen är 0,310 qv.-mil. År 1870 var folkmängden 986 personer på 253 hushåll. Församlingen är ett pastorat af andra klassen och prebende åt en af teologiska fakultetens professorer. Pastors lön är reglerad tlll 3,748 rdr rmt.

Kyrkan, af gråsten, daterar sig från kristendomens äldsta tider och var domkyrka ända till dess det nuvarande Upsala blef ärkebiskopssäte. I närheten ligga de tre öfver hela Norden kända s. k. kungshögarne, ättehögar, uppkallade efter Odin, Tor och Frö, samt tingshögen, från hvilken konungen talade till sitt folk vid tingen. Bredvid ligger äfven den gamla kungsgården, som nu är en by.

2. *Vaksala socken* gränsar i nordvest till Gamla Upsela och Erentuna, i nordost till Rasbo, i sydost till Funbo och Danmark samt i sydvest till Upsala stads område och Fyrisån. Hemmantalet är $58\frac{15}{16}$ förm., hvaraf $42\frac{3}{16}$ skatte, $6\frac{11}{16}$ krono och $10\frac{1}{16}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 990,860 rdr rmt. Arealen är 0,413 qv.-mil. År 1870 var folkmängden 1,200 personer på 299 hushåll. Vaksala är ett konsistorielt pastorat af andra klassen och prebende åt domprosten och förste teologie professorn. Pastors lön är reglerad till 3,515 rdr rmt.

Inom socknen ligger säteriet *Jälla*, som i forna tider egts af slägterna Lindsköld, Gyllenborg och Cederström; det är nu ett betydligt gods och eges af kammarherren C. L. Reutersköld på Gimo.

3. *Danmarks socken* ligger mellan Vaksala i nordvest, Funbo i nordost, Lagga i öster, Alsike i söder samt Fyrisån i vester såsom gräns mot Bondkyrko socken. Hemmantalet är $78\frac{1}{8}$ förm., hvaraf $52\frac{3}{4}$ skatte, 16 krono och $9\frac{3}{8}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,096,172 rdr rmt. Arealen är 0.475 qv.-mil. År 1870 var folkmängden 1,116 personer på 302 hushåll. Socknen är ett andra klassens pastorat och prebende åt en af teologiska fakultetens professorer. — Genom socknen går norra stambanan med station vid Bergsbrunna.

Nära gränsen till Lagga ligger *Hammarby*, som på 1700-talet jämte underlydande egdes af Carl von Linne. Här hade den store naturforskaren gjort flere botaniska anläggningar, hade här i en mindre bygnad af sten sitt museum och en lärosal, ännu bibehållen, der han under sommaren höll föreläsningar för åhörare, som samlades omkring honom från alla delar af den bildade verlden.

X. **Rasbo härad** gränsar i nordvest till Norunda härad, i nordost till Olands, i öster till Närdinghundra, i söder till Långhundra, de båda sista af Stockholms län, samt i sydvest till Vaksala. Häradet kan i stort sedt anses såsom en började öfvergång från den jämna Upsalaslätten till Roslagens öfverhufvud starkt kuperade bygder. Inom socknarne, af hvilka Funbo med afseende på naturskönhet står främst, utbreda sig icke obetydliga slätter omkring kyrkorna, under det att ytterkanterna upptagas af skogsmarker eller berg, vanligen af granit. Slättens medelhöjd är 50 fot; berg och backar stiga sällan till mer än 100 fot öfver hafvet. Inom Rasbo och Funbo socknar är marken längs länegränsen mycket oländig och stenbunden, och den nordligaste delen af Rasbokils socken är nästan hel och hållen skogsmark på jordmon af krosstensgrus, på sina ställen vexlande med kärr och mossar. Hela skogsarealen är beräknad till 182,822 qv.-ref. Rasbo härad hör till Funboåns vattenområde, genom hvilken dess vatten föres vidare till Fyrisån och ut i Ekoln af Mälaren. Funboån kommer in i häradet genom Långsjön på gränsen till Närdinghundra, emottager ett från norr kommande tillflöde, går derpå åt sydvest ut i den långa Funbosjön, förstärkes ytterligare, vänder sig åt söder, upptager från öster Trehörningens vatten och lemner häradet på den punkt, der detsamma stöter i hop med Vaksala och Långhundra. — Jordmonen är nästan öfver allt i de odlade bygderna god åkerlera. Hufvudnäringen är åkerbruk. — Häradet hör i civilt afseende till länets tredje fögderi, i judicielt till Ulleråkers m. fl. häraders eller Upsala läns mellersta domsaga, i kyrkligt till Vaksala prosteri samt innefattar följande 3 socknar utom delar af Lena och Erentuna, hvilka för öfrigt tillhöra Norunda härad. Tingstället är vid Hof i Rasbo socken. — Den sedan gammalt odlade trakten är ovanligt rik på fornlemningar, isynnerhet Rasbo och Funbo socknar.

1. *Funbo socken* ligger omkring Funbosjöns södra del och Funboån, gränsande i nordvest till Vaksala, i sydvest till Danmark, i söder till Lagga, i öster till Almunge och i norr till Rasbo. Hemmantalet är 54¼ förm., hvaraf 38 skatte, 2½ krono och 13¾ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 835,600 rdr rmt. Arealen är 0,523

qv.-mil, hvaraf 0,029 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 1,205 personer på 321 hushåll. Funbo utgör ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 4,020 rdr rmt.

Vid östra stranden af Funbosjön ligger säteriet *Hallqved*, hvarunder lyda flere hemman samt Bro qvarn. Det omtalas såsom sätesgård under namn af Halqvi eller Halkavi redan på 1400-talet. I nyare tider har egendomen varit kungsgård, gafs af Johan III till en ryss Seminsky, kom sedan till hert. Gustaf af Sachsen, derpå till Ruthenkrantz, så till slägten Duvall, ännu vid reduktionstiden. Den har äfven sedan tillhört flere enskilda egare och tillhör nu friherrinnan A. Tamm. — Andra stora gods inom socknen äro *Löfsta*, tillhörigt frih. C. E. Cederström, samt *Marielunds* säteri, hvars egare är frih. A. von Düben.

2. *Rasbo socken* gränsar i norr till Rasbokil, i nordvest till Lena och Erentuna, i sydvest till Vaksala, i söder till Funbo, i sydost till Almunge och i nordost till Stafby. Hemmantalet är 93$\frac{5}{8}$ förm., hvaraf 26$\frac{1}{16}$ skatte, 15$\frac{5}{8}$ krono och 51$\frac{15}{16}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,405,792 rdr rmt. Arealen är 1,037 qv.-mil, hvaraf 0,031 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 2,041 personer på 527 hushåll. Rasbo bildar tillsammans med Rasbokil ett konsistorielt pastorat af första klassen med pastors lön reglerad till 5,810 rdr.

Socknens förnämsta gods är säteriet *Frötuna* med många underlydande hemman både inom och utom socknen samt qvarn och såg. Gården, belägen vid norra ändan af Funbosjön, nämnes såsom bebodd af frälsemän redan under unionstiden. Den har sedan tillhört flere slägter, kom i förra århundradet till ätten de Geer, inom hvilken den blef fideikommiss och innehafves nu i denna egenskap af frih. C. E. de Geer till Löfsta. — Längre öster ut nära Långsjön ligger *Elfgärde* frälsesäteri med underlydande hemman och tvänne qvarnar. Gården har länge tillhört ätten von Düben och eges nu af frih. H. von Düben. — Många hemman inom socknen lyda dels Upsala akademi, dels under Länna bruk i Almunge

3. *Rasbokils socken* gränsar i söder till Rasbo, i vester till Lena och Tensta, i nordost till Morkarla samt i öster till Stafby och Alunda, bildande mellan alla dessa socknar en lång kil, afsmalnande mot norr. Hemmantalet är 34$\frac{1}{2}$ förm., hvaraf 12$\frac{7}{8}$ skatte, 9$\frac{7}{8}$ krono och 11$\frac{3}{4}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 516,465 rdr rmt. Arealen är 0,661 qv.-mil. År 1870 var folkmängden 683 personer på 155 hushåll. Socknen är i kyrkligt hänseende annex till Rasbo.

Af Rasbokil höra stora stora delar till Österby och Vattholma bruk samt till Upsala akademi.

XI. **Norunda härad** gränsar i sydvest till Bälinge, i sydost till Vaksala och Rasbo samt i norr till

Ölands och Örbyhus. På en kort sträcka bildar Fyrisån gräns mot Rasbo och Vaksala härader, under det att dess vestra tillflöde Björklingeån på en betydlig del af sitt lopp utgör den naturliga gränsen i sydvest mot Bälinge härad. Midten af Norunda upptages af större och mindre skoglösa slättbygder, i allmänhet utmärkta genom sin bördighet, och af Erentuna socken hör den sydliga delen med till Upsalaslätten. De nordvestra och nordöstra delarne af häradet eller ansenliga stycken af Björklinge och Viksta, Tensta och Lena socknar utgöras deremot af skogsmarker, ofta oländiga och fulla af klippblock samt afbrutna af ofantliga kärr och mossar. Skogen upptager enligt beräkning en areal af 239,374 qv.-ref; men beskaffenheten är dålig och tillgången betecknas såsom "medelmåttig". Genom häradet går i nordvestlig riktning från Björklinge kyrka Upsalaåsen, hvarifrån utgår från den punkt, der Björklingeån utrinner i Fyrisån, en förgrening åt nordost under namn af Vattholmaåsen samt ännu nordligare en annan i samma riktning inåt Vendels socken af Örbyhus härad. Med undantag af trakten närmast Temnaren tillhör Norunda Fyrisåns vattenområde. Sjelf utrinner Fyrisån vid häradets nordöstra gräns ur Dannemorasjön, flyter i sydvestlig riktning genom Tensta och Lena socknar, inom den senare emottagande från vester Vendelsån med dess tillflöden, utgör sedan på en längre sträcka häradets gräns i sydost samt förenar sig vid gränspunkten mellan Norunda, Bälinge och Vaksala härader med Björklingeån, som sjelf erhåller förstärkning genom tillflöden från Björklinge socken. — Jordmonen är inom den odlade bygden i allmänhet lera, i närheten af rullstensåsarne mosand. Hufvudnäringen är åkerbruk, hvartill komma såsom binäringar skogsafverkning och järnhandtering. — Häradet hör i civilt afseende till länets fjerde fögderi, i judicielt till Upsala läns norra domsaga, i kyrkligt till Norunda prosteri samt innefattar följande 5 socknar. Tingstället är vid Läby i Björklinge socken. — De odlade bygderna inom häradet äro ovanligt rika på fornminnen af alla slag.

1. *Tensta socken* har en mycket oregelbunden form och gränsar i vester till Björklinge, i nordvest till Viksta och Vendel, i norr till Dannemora, i öster till Rasbokil och Lena samt i söder till Erentuna. En mindre del ligger afskild längst i nordost, omgifven af Lena och Rasbokil. Hemmantalet är $62\frac{1}{8}$ förm., hvaraf $22\frac{5}{8}$ skatte, 11 krono och $28\frac{1}{2}$ frälse, oberäknadt $\frac{1}{2}$ mant. frälse, som i jordeboken föres under Dannemora, men hvars innevånare kyrko- och mantalsskrifvas i Tensta. Ssammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 874,300 rdr rmt. Arealen är 0,896 qv.-mil, hvaraf

0,013 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 1,368 personer på 321 hushåll. Tensta är ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 4,325 rdr rmt. — Under kyrkans kor är en graf för slägten Bjelke till Salsta. Det bekanta kungl. rådet gr. Nils Bjelke ligger der begrafven.

Nära Fyrisån ligger säteriet *Salsta*, fordom Salista; det är en ur gammal gård, som under medeltiden skall hafva tillhört slägten Sparre, samt senare slägten Oxenstierna. Riddaren Johan Bengtsson (Oxenstierna) skref sig till gården i slutet af 1300-talet, derefter hans son Bengt Jönsson, som slutligen blef riksföreståndare. Den beboddes sedan af Christiern Bengtsson, åt hvilken äfven Vendels socken och Norunda härad gafs i förläning. Salsta kom derpå i slutet af 1400-talet till Bjelkeätten, som innehade det ända till långt fram i förra århundradet, då det genom köp öfvergick till slägten Brahe, hvilken det ännu tillhör. Hufvudbygnaden är af sten, omgifven af trädgård och park samt uppförd i slutet af 1600-talet af fältmarskalken grefve Nils Bjelke. De samlingar den innehållit äro nu till det mesta flyttade till Skokloster. — Nordvest om Salsta slott ligger lemningar efter den s. k. Salstaborg. — En stor del af socknen lyder under Vattholma bruk.

2. *Viksta socken* består af tvänne delar, Framsocknen och Heden, af hvilka den senare ligger i nordvest mellan Tierps, Vendels och Björklinge socknar, den förra åter omkring Vendelsån, gränsande i nordvest till Vendel, i öster och söder till Tensta samt i vester till Björklinge. Framsocknen är ett sedan gammalt väl odladt land, Heden till allra största delen skogsmark, rik på mossar och kärr. Hemmantalet är $39\frac{1}{8}$ förm., hvaraf $23\frac{3}{4}$ skatte, $5\frac{3}{8}$ krono och 10 frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 632,400 rdr. Arealen är 0,603 qv.-mil. År 1870 var folkmängden 961 personer på 237 hushåll, Viksta bildar ett konsistorielt pastorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 3,520 rdr.

3. *Björklinge socken* gränsar i sydvest till Skuttunge, i nordvest till Harbo och Tierp, i nordost till Viksta och Vendel samt i öster till Viksta, Tensta och Erentuna. Hemmantalet är $72\frac{7}{24}$ förm., hvaraf $14\frac{3}{8}$ skatte, $4\frac{7}{24}$ krono och $53\frac{5}{8}$ frälse, dervid inberäknadt ett stycke land, satt till $1\frac{7}{8}$ mantal, invid Temnaren, i mantalslängderna upptaget under Björklinge, men i kyrkligt och civilt afseende tillhörande Harbo socken af Vestmanlands län. Sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,055.400 rdr rmt. Kyrkosocknens areal är 0,900 qv.-mil, hvaraf 0,070 qv.-mil vatten. År 1770 var folkmängden 1,361 personer på 372 hushåll. Björklinge är ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 3,110 rdr rmt. — Genom socknen går stora landsvägen från Upsala till Gefle.

Socknens största gods är *Säluna* säteri vid den norra ändan af Långsjön. Det har sedan början af 1600-talet tillhört många adliga slägter, såsom Oxenstierna, Cruus, Horn, Lewenhaupt, Fleming m. fl. samt eges nu af brukspatron J. F. Björkman. Med underlydande 21½ mant. inom socknen jämte qvarnar och såg var det för ett par år sedan värderadt till öfver 320,000 rdr rmt. — Nära Långsjöns södra ända ligger säteriet *Sandbro*, hvilket åtminstone för en tid sedan egdes af grefve M. Pipers arfvingar. — Ett stycke nordvest om kyrkan ligger *Närlinge*, af stadssekr. Benzelstierna gjordt till fideikommiss för slägten v. Engeström; det innehafves nu, likasom Vrå och Kipplingeberg, af kammarjunkaren J. M. von Engeström.

4. *Erentuna socken* eller *Erntuna* gränsar i norr till Tensta, i nordost till Lena, i sydost till Rasbo och Gamla Upsala, med Fyrisån som gräns mot det senare, samt i sydvest till Bälinge, hvarifrån det skiljes genom Björklingeån. En mindre del af Erentuna, det s. k. Erntuna kyrklag, ligger på östra sidan af Fyrisån och upptages i jordeboken dels under Vaksala, dels under Rasbo härad. Hemmantalet är 43 förm., hvaraf 28⅞ skatte, 2⅞ krono och 5 frälse tillhöra Norunda, 2¼ skatte Gamla Upsala socken i Vaksala härad samt 4 skatte Lena socken af Rasbo. Sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 545,700 rdr rmt. Kyrkosocknens areal är 0,305 qv.-mil. År 1870 var folkmängden 753 personer på 198 hushåll. Socknen är i kyrkligt afseende ett konsistorielt pastorat af tredje klassen.

5. *Lena socken* ligger mellan Erentuna i sydvest, Tensta i vester och norr samt Rasbokil och Rasbo i öster och sydost, på båda sidor om Fyrisån, hvilken inom socknen upptager Vendelsån. Af Lena räknas en icke obetydlig del eller 14 förm. mantal, hvaraf 11½ skatte och 2½ krono till Rasbo härad, dervid ej inberäknade 4 mant., som i kyrkligt afseende tillhöra Erentuna. Till Norunda höra 34⅝ förm. mantal, hvaraf 9¼ skatte, 8¾ krono och 16⅝ frälse. Hela sammanlagda fastighetsvärdet uppgick år 1870 till 787,000 rdr. Kyrkosocknens areal är 0,599 qv.-mil. År 1870 var folkmängden 1,167 personer på 301 hushåll. Af dessa bodde 203 personer inom Rasbo härad. Lena är ett konsistorielt pastorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 3,710 rdr rmt.

Inom Lena ligger vid Fyrisån *Vattholma* säteri med underlydande hemman jämte stångjärnsbruk, qvarn och såg. Gården är af hög ålder och äfven bruket har gamla anor; båda hafva de sedan århundraden tillbaka haft samma egare som Salsta och således i nyare tider tillhört först Bjelke-, sedan Braheätten. Stångjärnstillverkningen vid tvänne härdar uppgick år 1870 till 8,714 c:r. Dervid användes tackjärn från den under Vattholma hörande Länna masugn i Almunge socken, gjordt af egen malm dels från Dannemora, dels från Salsta och Brunna grufvor i Lena socken. Taxeringsvärdet af hemman, verk och inrättningar hörande till Vattholma och liggande inom Lena uppgick år 1870 till 340,900 rdr.

XII. **Örbyhus härad** gränsar i söder till Norunda, i öster till Olands, i sydvest till Våla, i vester till Gefleborgs län samt i norr till Bottniska viken, hvilken här skjuter in med den betydliga Löfstabugten. I stort sedt utgör häradet en jämn och till det mesta mot norr sluttande slätt med en medelhöjd från 150 till 50 fot öfver hafsytan. Endast undantagsvis, såsom utefter åbräddarne samt omkring Vendels och Tierps kyrkor, öppnar den sig till vidare skoglösa och odlade bygder, men är till den största delen en skogsmark, uppfyld af ofantliga mossar och kärr, ofta oländig genom stenbackar och snår samt genom strödda eller öfver hvarandra hopade klippblock. Öfver denna slätt, hvilken vandraren på grund af den skymmande skogen ofta har svårt att såsom sådan uppfatta, stryka fram flere rullstensåsar, omkring hvilka åt ömse håll vanligen utbreda sig vida sandmoar eller grusmarker. Den förnämsta är Upsalaåsen, hvilken kommande söder ifrån gränsen af Norunda sträcker sig i nordvestlig riktning utefter den östra kanten af Tierpsslätten, skäres af Tierpsån, fortsätter derpå åt nordvest och sedan mera åt norr utefter Dalelfvens östra strand, der den nedanför fallet kastar sig öfver på den vestra, går rätt åt norr och slutar i det s. k. Kläckgrundet i Dalelfvens mynning. Från denna hufvudstam utgå två smärre åsar såsom grenar åt nordost den ena genom Vendels, den andra genom Tolfta och Vesslands socknar. Häradet har god tillgång på skog, högstammigast och bäst på den stora rullstensåsen samt vid stränderna af Dalelfven, ehuru visserligen förrådet under senare år alltmer förminskats. Skogen består till det mesta af tall och gran, mera sällan löfskog, hvaraf ek på holmarne i Dalelfven. Hela skogsarealen beräknas till 763,583 qv.-ref. — Af Örbyhus härad affför den sydligaste delen eller Vendels socken sitt vatten söderut genom Vendelsån, under det att de öfriga socknarne sända sitt vatten norr ut till den Bottniska viken. Bland de vattendrag, som tillhörande häradet i den utfalla, är Dalelfven det förnämsta. Den inkommer i länet vid Söderfors efter att förut på en sträcka hafva utgjort gräns mot Gestrikland och går under tre mil genom häradets nordvestra hörn, bildande otaliga vackra öar och holmar samt utbredande sig till stora sjöar ända ned till det präktiga *Elfkarlebyfallet*, ofvanför hvilket elfven tränger sig tillhopa och kastar sig utför en höjd af 56 fot. Stränderna, som ända till fallet äro låga och utsatta för öfversvämningar, blifva nedanför detsamma ovanligt branta. Häradets andra vattendrag är Temnare- eller Tierpsån, som bildar afloppet för den betydliga sjön Temnaren, hvilken ligger på gränsen, till hälften inom Upsala, till hälften inom Vestmanlands län,

nära 122 fot öfver hafvet. Ån, som i allmänhet har sanka stränder rinner i nordostlig riktning genom Tierps, Tolfta och Vesslands socknar ut i Carlholmsviken af Löfstabugten. — Jordmonen är i de odlade bygderna lera samt nära åsarne mosand. Näringarna äro åkerbruk, skogsafverkning och järnhandtering, vid kusten äfven fiske och sjöfart. — Häradet hör i civilt afseende till länets fjerde fögderi, i judicielt till Upsala läns norra domsaga och sönderfaller i 3 tingslag, Vendels, Tierps samt Vesslands och Elfkarleby. Tingställena äro vid Vendels kyrka, vid Yfre i Tierp och vid Vesslands bruk. I kyrkligt hänseende hör häradet till Örbyhus prosteri samt innefattar följande 6 socknar. — Fornlemningar finnas till ganska stort antal på Vendelsslätten, men förekommer mycket sparsamt inom häradets öfriga trakter.

1. *Söderforss socken*, till större delen belägen på Dalelfvens östra strand, gränsar i vester till Hedensunda i Gefleborgs län, i sydvest till Öster-Våla i Vestmanlands samt omgifves för öfrigt af Tierps, Tolfta och Elfkarleby socknar. Hemmantalet är $11\frac{1}{24}$ förm., hvaraf $4\frac{3}{8}$ skatte, $\frac{1}{6}$ krono och $6\frac{1}{2}$ frälse, dervid inberäknadt 1 mantal Jörtsön, som i kameralt, administrativt och judicielt afseende tillhör Hedesunda socken, men hvars innevånare kyrko- och mantalsskrifvas i Söderforss. Sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 370,800 rdr rmt. Arealen är 0,764 qv.-mil, hvaraf 0,150 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 768 personer på 182 hushåll. Socknen utgör ett patronelt pastorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 2,348 rdr. Patronus är egaren till Söderforss bruk. Kyrkan är bygd på Jörtsön och ligger utom länsgränsen. Söderforss hör i judicielt afseende till Tierps tingslag.

Nästan hela socknen lyder under *Söderforss bruk*, utmärkt vackert beläget på Jörtsön i Dalelfven. Till detsamma höra, utom en betydande jordegendom med skog, flere verk och inrättningar såsom masugn, stångjärnsbruk för 8 härdar och en gasvällugn, ankar- och grofsmide för 3 härdar, spiksmedja för 2 härdar, qvarn, såg, tegelbruk m. m. Tackjärnstillverkningen uppgick år 1870 till 32,236 c:r af Dannemoramalm; stångjärnstillverkningen var samma år 43,832 c:r. Järnet atsättes till England och utskeppas från Skutskär i Elfkarleby. Bruket anlades på 1670-talet af Depken, adlad Ankarström, kom i midten af förra århundradet till slägten Grill och eges för närvarande af ett bolag. Söderforss har äfven många underlydande i flere angränsande socknar.

2. *Tierps socken* omkring Tierps- eller Temnareån gränsar i vester till Söderfors, i norr till Söderforss och Tolfta, i öster till Tegelsmora, i sydost till Vendel, Viksta och Björklinge samt i sydvest till Öster-Våla af Vestmanlands län. På östra grän-

sen ligger sjön Strömaren, för öfrigt hörande till Olands härad. Hemmantalet är $172\frac{5}{8}$ förm., hvaraf $103\frac{3}{16}$ skatte, 9 krono och $59\frac{13}{16}$ frälse; dervid inberäknadt $\frac{1}{2}$ mant. frälse, som i kyrkligt afseende tillhör Öster-Våla socken. Sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 2,428,750 rdr rmt. Kyrkosocknens areal är 3,277 qv.-mil, hvaraf 0,213 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 5,490 personer på 1,327 hushåll. Tierp är ett regalt pastorat af första klassen med pastors lön reglerad till 9,830 rdr rmt. — Socknen hör i judicielt afseende till Tierps tingslag.

Inom Tierp ligger vid Tierpsån *Ullfors bruk.* Det var för ett par år sedan med många underlydande hemman inom socknen, järnbruk, qvarnar, sågar m. m. taxeradt till omkring 875,000 rdr rmt. Vid tvänne härdar tillverkades år 1870 10,009 c:tr ypperligt stångjärn, som utskeppades till England öfver Snatrabodarna i Vesslands socken. Bruket, som är ett af Danemoraverken, anlades under förra hälften af 1600-talet, kom 1730 genom köp till slägten De Geer samt eges nu genom gifte af exel. grefve B. von Platen. — En betydande del af socknen, nära 20 mantal med frälseräntor, taxerade till omkring 280,000 rdr, lyda under Söderforss bruk.

3. *Vendels socken,* liggande omkring Vendelssjön och dess utlopp Vendelsån, gränsar i nordvest till Tierp, i nordost till Tegelsmora, i öster till Dannemora, i sydost till Viksta, samt i sydvest till Viksta och Björklinge. Hemmantalet är $115\frac{1}{2}$ förm., hvaraf $34\frac{1}{2}$ skatte, $11\frac{1}{4}$ krono och $69\frac{3}{4}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,717,100 rdr. rmt. Arealen är 1,481 qv.-mil, hvaraf 0,050 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 2,692 personer på 627 hushåll. Vendel är ett regalt pastorat af första klassen med pastors lön reglerad till 4,635 rdr rmt. — Vendel utgör i judicielt afseende ett eget tingslag.

Nära Vendelsjön ligger *Örbyhus* säteri, utan fråga ett bland de största och märkvärdigaste godsen inom Upsala län. Sätesgården omtalas under sitt gamla namn Örby redan på 1300-talet, tillhörde i början af det följande århundradet Sten Turesson (Bjelke) och såldes 1451 af hans enka Agneta Eriksdotter (Krummedike) till hennes systerson Johan Christersson (Vase), hvilken bygde det fasta stenhus, hvaraf gården fick sitt nuvarande namn, Örbyhus. I Vasafamiljens ego var stället sedan nära i 200 år, och slottet gjorde derunder tjenst som fängelse åt Prins Johan af Ostfriesland, den berömde Carl Henriksson Horn samt framför allt åt konung Erik XIV, hvilken här förnötte de sista åren af sitt olyckliga lif. Från 1641 har Örbyhus tillhört ätterna Baner och Bjelke till 1829, då det kom till slägten De Geer och förenades med Löfsta. I våra dagar eges det genom gifte af exel. grefve B. von Platen. Slottet, som ifrån början var ett fyra våningar högt torn, omgifvet af murar och grafvar, har sedan slutet af 1600-talet blifvit flere gånger tillbygdt och förskönadt; murarna hafva blifvit promenader och det vackra stället i det hela erhållit en mera modern anstrykning. Under godset lyda inom Vendel öfver 50 mantal jämte qvarn och såg, allt för en tid sedan taxeradt till nära 770,000 rdr rmt.

4. *Tolfta socken,* liggande på bägge sidor om Tierpsån, gränsar i vester till Söderforss, i norr till Vessland, i öster till Öster-Löfsta samt i söder till Tierp. Hemmantalet är $35\frac{1}{12}$ förm., hvaraf $29\frac{5}{6}$ skatte, 1 krono och $4\frac{1}{4}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 624,900 rdr rmt. Arealen är 1,077 qv.-mil hvaraf 0,009 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 1,373 personer på 282 hushåll. Socknen är i kyrkligt afseende annex till Vessland. — Tolfta hör i judicielt afseende till Vesslands-Elfkarleby tingslag.

Vid Tierpsån ligger ett af Dannemoraverken, *Strömsbergs bruk,* år 1870 med underlydande inom socknen, nära 20 mantal, jämte qvarn, såg och tegelbruk, värderadt till öfver 415,000 rdr Vid en masugn tillverkades här år 1870 af egen Danemoramalm 45,590 c:tr tackjärn och vid stångjärnsbruket för 2 härdar 10,135 c:tr stångjärn, som öfver Snattrabodarna i Vessland utskeppades till England. Bruket anlades på 1630-talet, kom 100 år senare till slägten De Geer och eges nu genom gifte af exel. grefve B. von Platen.

5. *Vesslands socken,* på båda sidor om Tierpsån, gränsar i vester och nordvest till Elfkarleby, i söder till Tolfta, i öster till Öster-Löfsta, samt i nordost till Löfstabugten. Hemmantalet är $39\frac{3}{4}$ förm., hvaraf $27\frac{1}{8}$ skatte, $1\frac{3}{4}$ krono och $10\frac{7}{8}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,100,900 rdr rmt. Arealen är 1,614 qv.-mil, hvaraf 0,089 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 2,045 personer på 456 hushåll. Vessland bildar tillsammans med Tolfta ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 5,900 rdr. — Vessland hör i judicielt afseende till Vesslands-Elfkarleby tingslag.

Vid Tierpsån ligger *Vesslands bruk,* år 1870 med tillhörande jordegendom, järnbruk, qvarn, såg och Snattra lastageplats taxeradt till öfver 235,000 rdr rmt. Vid bruket har fordom idkats både stångjärns- och manufaktursmide, hvilket likväl på de senaste tiderna icke förekommit. Masugn finnes här äfven, men någon blåsning af tackjärn har på de sista åren icke häller egt rum. Bruket förskrifver sig sedan början af 1600-talet, härjades af ryssarne 1719, kom några år senare till slägten De Geer och eges nu af exel. grefve B. von Platen. — Längre ned vid Tierpsån nära dess uttopp i hafvet ligger *Carlholms bruk* med Finnerångers säteri, qvarn, såg, tegelbruk, m. m. Bruket anlades af slägten De Geer under förra hälften af 1700-talet först för tackjernsblåsning, sedermera äfven för stångjärnssmide. Det senare fortgår och järnet utskeppas till England. Carlholm hör till Löfstaverken, hvilka såsom fideikomiss innehafvas af kammarherren C. E. De Geer af Löfsta.

6. *Elfkarleby socken* kring Dalelfvens nedersta lopp gränsar i öster och sydost till Vessland, i söder till Tierp och Söderforss, i vester till Gefleborgs län och i norr till Bottniska viken. Hemmantalet är 48 förm., hvaraf $32\frac{1}{2}$ skatte,

5 krono och $10\frac{1}{2}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 991,500 rdr rmt. Arealen är 2,016 qv.-mil, hvaraf 0,169 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 3,345 personer på 802 hushåll. Elfkarleby är i kyrkligt afseende ett regalt pastorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 3,885 rdr rmt. — Socknen hör till Vesslands-Elfkarleby tingslag.

I Dalelfven ligger med utmärkt vacker belägenhet *Elfkarleö bruk*, år 1870 med underlydande hemman, qvarnar, såg och *Hyttö masugn* värderad till mer än 250,000 rdr rmt. Vid masugnen blåstes nämnda år af eget Dannemoramalm 29,520 c:tr tackjärn och vid bruket utsmiddes i 2 smedjor med 4 härdar 11658 c:tr stångjärn. Derjämte tillverkades i 2 smedjor 1,594 c:r stål- och manufakturjärn. Lastningsplatsen är det $1\frac{1}{2}$ mil längre i norr belägna Skutskär. Bruket anlades i midten af 1600-talet af Claes Depken och Leijel, tillhörde länge den senares slägt, kom sedan till andra familjer och eges nu af brukspatron P. G. Tamm. — Längst i nordvest vid det lilla vatten, hvarigenom sjön Trösken utgjuter sig i hafvet, ligger *Harnäs bruk*, anlagdt samtidigt med Elfkarleö, härjadt af ryssarne 1719, men sedan ånyo uppbygdt. För närvarande finnes der masugn, der år 1870 till det mesta af Dannemoramalm blåstes 45,262 c:r tackjärn, Bruket var år 1870 med underlydande inom socknen, masugn, qvarn och såg taxeradt till omkring 100,000 rdr och tillhör grefve L. af Ugglas på Forsmark i Stockholms län. — Till senare tiders anläggningar hör *Skutskärs ångsågsverk*, hvars grundande med inbegripande af flottningsränna från Elfkarleö, rensning af flottleden från Torsång, ångbåtar för timmerflottning på Dalelfven m. m. kostade omkring $1\frac{1}{2}$ million rdr rmt. Rörelsen på stället är betydlig och hamnen besökes årligen af en stor mängd dels svenska, dels utländska fartyg för export af järn och trävaror. Befolkningen uppgick sistlidna år under sågningstiden ända till 1,400 personer.

XIII. **Olands härad,** till vidden det största inom Upsala län, gränsar i öster till Fröåkers, i sydost till Närdinghundra, i sydvest till Rasbo och Norunda, i vester till Örbyhus samt i norr till Bottniska viken med Löfstabugten. Traktens naturbeskaffenhet är i allmänhet liknande den, som utmärker Örbyhus härad. Man påträffar således nästan öfverallt vida skogsmarker, stundom oländiga genom hopade klippblock, men utan någon betydande höjd öfver hafvet. Här och der träder den kala berghällen i dagen och består då på de flesta ställen, i synnerhet i Hållnäs socken, af den bergart, som fått namn af Stockholmsgranit. Ofantliga, genom sin ödslighet utmärkta mossar och kärr möta ögat tidt och ofta, och de måhända största, de s. k. Florornа, upptaga den trakt, der Tegelsmora, Films och Löfsta socknar sammanstöta. De odlade fälten, vanligen af ett mindre omfång, påträffar man i närheten af sjöarne eller vattendragen, utefter hvilka odlingen sökt sig väg. De större oftast kulliga slättbygderna, utbreda sig i häradets sydliga

del, i synnerhet inom Alunda socken. Häradets hela skogsareal är beräknad till 905,190 qv.-ref. — Vattendragen gå åt flere olika håll, och hufvudvattenskilnaden, som för ögat ofta är svår att följa, sträcker sig i vest-ostlig riktning genom Tegelsmora och Films socknar, böjer sig derpå åt söder samt går i många bugter genom norra och vestra delen af Morkarla. Af de åt norr rinnande vattnen märkas Strömmare- eller Hillebolaån, hvilken från sjön Strömmarens nordliga ända går genom Öster-Löfsta ut i Lötsfjärden af Löfstabugten, samt Löfsta- eller Forsmarksån, som utrinner från Finnsjöns nordliga ända, bildar Lillvass-, Åkerby- och Ensjöarne och går förbi Löfstaverken vidare öster ut genom Skäl- och Åssjöarne in i Fröåkers härad, der den utmynnar i Kallrigafjärden. Af sjöar inom Films och Dannemora socknar bildas Fyris-, eller som den i sitt öfre lopp kallas Vattholmaån, hvilken utrinner från södra ändan af Dannemorasjön. Häradets sydliga del tillhör Olandsåns vattenområde, hvars båda grenar bildas af smärre vattendrag inom Stafby, Morkarla och Alunda socknar och som sjelf går först åt sydost till sjön Ginningen på gränsen till Närdinghundra och sedan i nordlig riktning genom Ekeby, samt på gränsen mellan Skepthammars och Hökhufvuds socknar, hvarefter den hel och hållen tillhör Fröåkers härad. — Jordmonen är inom de odlade trakterna i allmänhet lera, stundom mojord, särdeles i norr, der äfven svämmlera förekommer utefter vattendragen. Hufvudnäringar äro åkerbruk skogsafverkning och järnhandtering, binäringar fiske och sjöfart, mest inom Hållnäs socken. — Häradet bildar i civilt afseende länets femte fögderi, hör i judicielt afseende till Upsala läns norra domsaga och sönderfaller i 3 tingslag, Löfsta, Films och Dannemora samt Olands. Tingställena äro vid Skärplinge i Öster-Löfsta, vid Österby bruk samt vid Haberga i Alunda. I kyrkligt afseende hör häradet dels till Örbyhus, dels till Olands och Fröåkers prosteri samt innefattar följande 11 socknar. — Af fornlemningar finnes det mesta inom häradets sydliga del, mera sparsamt norrut, der odlingen i allmänhet är från jämförelsevis nyare tider.

1. *Skepthammars socken*, äfven kallad Skefthammar, gränsar i vester, sydvest och söder till Morkarla, Alunda och Ekeby samt i norr och öster till Hökhufvud, hvarifrån den delvis skiljes genom Olandsån. Hemmantalet är 25 förm., hvaraf $3\frac{1}{2}$ skatte, $3\frac{1}{4}$ krono och $18\frac{1}{4}$ frälse, det mesta under Gimo bruk. Sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 558,901 rdr rmt. Arealen är 0,380 qv.-mil, hvaraf 0,014 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 785 personer på 182 hushåll. I kyrkligt afseende hör Skepthammar till

Olands prosteri och är annex till Hökhufvud inom Stockholms län. I judicielt afseende räknas socknen till Olands tingslag.

Nära Olandsån vid Gimo damm ligger Gimo säteri med underlydande mantal inom socknen, masugn, stångjärnsbruk, qvarnar, såg m. m. år 1870 taxeradt till nära 450,000 rdr. Till detta kommer en betydlig mängd hemman och lägenheter i närliggande socknar. I masugnen blåstes år 1870 af Dannemoramalm 24,224 c:r tackjärn, och vid bruket utsmiddes för 3 härdar 10,538 c:r stångjärn, som utskeppades öfver Husbacka i Börstils socken. Bruket är anlagdt i början af 1600-talet, köptes 1643 af den bekante Louis de Geer, hvilkens ätt det tillhörde i mer än hundrade år, kom sedan genom köp till Lefebure och slutligen genom gifte till slägten Reutersköld. Gimo eges nu af kammarherren C. L. Reutersköld. Stället är väl bebygdt och hör till de präktigare inom länet.

2. *Ekeby socken* omkring Olandsån gränsar i norr till Skepthammar och Hökhufvud, i öster till Harg, i söder till Bladåker och i vester till Alunda. Den nordliga delen af sjön Vällen ligger härinom. Hemmantalet är 49¾ förm., hvaraf 31 skatte, 3½ krono och 15¼ frälse; en del lyder under Gimo. Sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 581,968 rdr rmt. Arealen är 0,700 qv.-mil, hvaraf 0,051 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 1,214 personer på 297 hushåll. Ekeby hör till Olands prosteri och bildar tillsammans med Bladåker i Stockholms län ett konsistorielt pastorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 3,800 rdr rmt. I judicielt afseende hör socknen till Olands tingslag.

3. *Alunda socken* ligger på ömse sidor om Olandsåns norra gren och gränsar i vester till Rasbokil, i nordvest till Morkarla i nordost till Skepthammar, i öster till Ekeby samt i söder till Stafby, Tuna och Faringe, skild från de båda senare genom Olandsån. Hemmantalet är 144¼ förm., hvaraf 51¼ skatte, 32½ krono och 60½ frälse, det mesta i allmogens hand. En icke obetydlig del hör likväl under Österby bruk. Sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,584,664 rdr rmt. Arealen är 1,300 qv.-mil, hvaraf 0,019 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 2,895 personer på 753 hushåll. Alunda hör till Olands prosteri och bildar tillsammans med sitt annex Morkarla ett regalt pastorat af första klassen med pastors lön reglerad till 5,866 rdr rmt. Båda socknarne höra i judicielt afseende till Olands tingslag.

4. *Morkarla socken* gränsar i sydvest till Rasbokil, i vester till Tensta och Dannemora, i nordvest till Film, i norr till Valö, i nordost till Skepthammar samt i sydost till Alunda. Hemmantalet är 25 förm., hvaraf 2⅝ skatte, 3 krono och 19⅜ frälse, de sista till större delen under Österby bruk. Sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 300,982

rdr rmt. Arealen är 0,808 qv.-mil, hvaraf 0,015 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 1,029 personer på 250 hushåll. Morkarla är i kyrkligt hänseende annex till Alunda.

5. *Tuna socken* gränsar i vester till Stafby, i norr till Alunda, i öster till Faringe och i söder till Almunge. Hemmantalet är $53\frac{7}{8}$ förm., hvaraf $23\frac{1}{8}$ skatte, 6 krono och $24\frac{3}{4}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 601,742 rdr. Arealen är 0,497 qv. mil, hvaraf 0,012 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 1,111 personer på 259 hushåll. Tuna hör till Olands prosteri och bildar tillsammans med Stafby ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 4,414 rdr. Båda socknarne tillhöra Olands tingslag.

I nordöstra delen af socknen ligger godset *Hesselby*, som fordom tillhört slägterna Flemming, Stromberg och Taube samt för tvänne år sedan med underlydande hemman, qvarn och såg egdes af herr R. Eneström.

6. *Stafby socken* gränsar i sydvest till Rasbo, i vester till Rasbokil, i norr till Alunda och i öster till Tuna. Hemmantalet är $39\frac{1}{2}$ förm., hvaraf $3\frac{1}{4}$ skatte, $8\frac{3}{4}$ krono och $27\frac{1}{2}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 591,350 rdr rmt. Arealen är 0,579 qv.-mil hvaraf 0,009 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 878 personer på 214 hushåll. Socknen är annex till Tuna.

I södra delen af Stafby ligger *Lydinge* säteri, nära sjön af samma namn, år 1870 med underlydande hemman taxeradt till mer än 220,000 rdr. Det har under de senaste århundradena tillhört slägterna Flemming, Stromberg, och Tamm samt eges nu af frih. P. A. Tamms arfvingar. — Nära kyrkan ligger säteriet *Husby*, tillhörigt kapten J. Z. Rudbeck.

7. *Dannemora socken*, omkring den delvis igenvallade Dannemorasjön och Fyrisåns öfre lopp, gränsar i vester till Vendel, i nordvest till Tegelsmora, i nordost till Film, i öster till Morkarla samt i söder till Lena. Hemmantalet är $26\frac{3}{8}$ förm., hvaraf $8\frac{1}{4}$ skatte, $3\frac{7}{8}$ krono och $14\frac{1}{4}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 410,177 rdr rmt. Arealen är 0,625 qv.-mil, hvaraf 0,069 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 1,102 personer på 239 hushåll. Dannemora hör till Örbyhus prosteri och utgör ett konsistorielt pastorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 2,095 rdr rmt. Sockenkyrkan är af hög ålder och har måladt hvalf. Socknen hör i judicielt afseende, jämte Film och Tegelsmora till Films och Dannemora tingslag.

Till en del inom Danemora, till en del inom Film ligga inom ett område af ungefär $\frac{1}{4}$ mils längd och 500—1000 fots bredd *Dannemora grufvfält*, hvarifrån erhålles den yppersta järnmalm inom vårt land, kanske inom Europa. Grufdriften, som först afsåg silfver. förekom med säkerhet redan på 1400-talet, men fick riktig fart

under Gustaf Vasas dagar, enär den store konungen åt dessa verk, der man nu sökte tillgodogöra sig den rika järnmalmen, egnade en allvarlig uppmärksamhet. Grufvorna tillhörde då kronan, likasom de närliggande Löfsta, Österby och Gimo bruk, men alltsammans kom på 1640-talet genom köp till den om vår järnhandtering så högt förtjente Louis de Geer, under hvilkens ledning bruksrörelsen i dessa trakter vann en förut okänd utveckling. För närvarande egas Dannemora grufvor af ett bolag, bestående af 17 bruk, hvaraf 9 inom Upsala län: Löfsta med Carlholm, Åkerby och Tobo, Österby, Strömsberg med Ullfors, Elfkarleö, Söderfors, Vattholma och Gimo, 4 inom Stockholms län; Rånäs, Forsmark, Skebo och Harg, samt 4 inom Gefleborgs län: Gysinge, Ljusne, Strömbacka och Hedvigsfors. För att afhålla vatten från grufvorna samt underlätta malmuppfordringen hafva erfordrats storartade och kostsamma anläggningar, hvilka under de sista åren blifvit alltvidare förbättrade. Fältet indelas i det norra, mellersta och södra, af hvilka det mellersta hittills lemnat de största skatterna, under det att enligt nyare undersökningar framtidens utbyte är att vinna af det norra och södra

8. *Films socken,* omkring Fyrisåns öfversta lopp, gränsar i sydvest till Dannemora, i vester till Tegelsmora, i norr till Öster-Löfsta, i öster till Valö och i sydost till Morkarla. Hemmantalet är 32 förm., hvaraf 3½ krono och 28½ frälse, det mesta under Österby bruk. Dervid är icke inberäknadt ¼ mant. Risön, som i jordeboken upptages under Film, men hvars invånare kyrko- och mantalsskrifvas i Öster-Löfsta. Sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 847,040 rdr rmt. Arealen är 1,153 qv.-mil, hvaraf 0,082 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 2,348 personer på 532 hushåll. I kyrkligt afseende hör Film med Österby bruk, som har egen brukspredikant, till Orbyhus prosteri och bildar ett konsistorielt pastorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 3,325 rdr rmt.

I den södra delen ligger, omgifvet af en ganska vacker natur, den konsten förskönat, *Österby* säteri och bruk, en bland de större egendomar vårt land eger. Med underlydande inom Film, masugn, stångjärnsbruk, tegelbruk, kalkugn, qvarnar m. m. var Österby år 1870 taxeradt till nära 600,000 rdr, hvartill kommer värdet af betydliga underlydande i andra socknar. Vid masugnen blåstes år 1870 43,444 c:r tackjärn af Dannemoramalm och vid stångjärnsbruket med 3 smedjor, innehållande tillsammans 4 smält- och 4 räckhärdar, tillverkades samma år 16,089 c:r stångjärn, som utskeppades öfver Kallerö i Börstils socken. Dessutom tillverkades 1,010 c:r stål- och manufakturjärn. Bruket anlades på 1500-talet för kronans räkning, kom 1643 till Louis de Geer och var inom hans ätt sedan i hundrade år. Det köptes derpå af handelshuset Carlos och Grill, kom längre fram dels genom köp, dels såsom gåfva till frih. P. A. Tamm, hvars arfvingar ännu i dag innehafva det hela. Det är i synnerhet genom den Tammska familjens drift och omvårdnad Österby blifvit så utmärkt med hänsyn till sina verks och anläggningens beskaffenhet. Den präktiga åbygnaden är af sten, omgifven af trädgård och park, och sjelfva bruket har tycke af en mindre liflig och välmående småstad. Den nuvarande disponenten är frih. C. G. A. Tamm.

9. *Tegelsmora socken* gränsar i sydvest till Vendel, i vester till Tierp, i norr till Löfsta, i öster till Film och i sydost till Dannemora. Hemmantalet är $49\frac{1}{4}$ förm., hvaraf 10 skatte, $1\frac{3}{4}$ krono och $37\frac{1}{2}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 616,579 rdr rmt. Arealen är 0,975 qv.-mil, hvaraf 0,061 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 1,209 personer på 288 hushåll. Tegelsmora hör till Örbyhus prosteri och är ett patronelt pastorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 3,902 rdr. Patronatsrätten innehafves af egaren till Löfsta bruk.

I den vestra delen af socknen ligger *Tobo bruk*, hörande under Löfsta. År 1870 var det med underlydande hemman inom socknen, masugn, qvarnar, såg och tegelbruk m. m. taxeradt till omkring 285,000 rdr rmt. Masugnen flyttades hit från Löfsta redan i slutet af 1600-talet. År 1870 blåstes här 42,518 c:r tackjärn af Dannemoramalm.

10. *Öster-Löfsta socken*, omkring Strömare- och Löfstaåarne gränsar i söder till Film och Tegelsmora, i vester till Tolfta och Vessland, i norr till Löfstabugten af hafvet, i nordost till Hållnäs samt i öster till Valö och Forsmarks socknar. Hemmantalet är $76\frac{5}{12}$ förm., hvaraf $21\frac{3}{4}$ skatte, $2\frac{1}{2}$ krono och $52\frac{1}{6}$ frälse, dervid inberäknadt $\frac{1}{2}$ mant. Risön, som i jordeboken upptages under Film, men hvars invånare kyrko- och mantalsskrifvas i Löfsta. År 1870 var sammanlagda fastighetsvärdet 1,424,547 rdr rmt. Arealen är 2,413 qv.-mil, hvaraf 0,204 qv.-mil vatten. Folkmängden uppgick år 1870 till 3,683 personer på 826 hushåll. Öster-Löfsta med Löfsta brukskapell hör till Örbyhus prosteri och bildar ett patronelt pastorat af andra klassen, till hvilket Löfsta bruks egare har patronatsrätten. Pastors lön är reglerad till 4,410 rdr rmt. Socknen hör i judicielt afseende till Löfsta tingslag.

Vid Löfstaån ligger länets största gods, *Löfsta* säteri och bruk år 1870 med underlydande inom socknen, omkring 35 mantal, stålugn, järnbruk med 6 härdar och 13 hamrar, såg, qvarnar och tegelbruk m. m. taxeradt till mer än 800,000 rdr rmt, hvartill sedan kommer en mängd underlydande i andra socknar. År 1870 uppgick stångjärnstillverkningen vid Löfsta med Carlholm och Åkerby til 25,397 c:r stångjärn, som utskeppades öfver Ängskär i Hållnäs socken Bruket anlades i slutet af 1500-talet för kronans räkning, kom i det följande århundradet till Louis de Geer jämte Gimo och Österby och blef slutligen fideikommiss, hvars närvarande innehavare är frih. C. E. de Geer till Löfsta. År 1719 brändes bruket af ryssarne, men bygdes upp igen och antog från den tiden utseendet af en mindre stad. Åbygnaden af sten är präktig och omgifves af trädgård och park. — Vid Strömareån ligger *Hillebola bruk* med underlydande hemman, masugn, qvarn och såg tillhörigt grefve F von Platen. Någon blåsning af tackjärn har under senare år ej vid bruket förekommit. — Längre ned vid Strömareån ligger *Åkerb*

bruk, hörande under Löfsta. Det anlades på 1600-talet för tillverkning af stångjärn, men har länge begagnats endast för manufaktursmide. Den årliga tillverkningen är likväl ej särdeles betydande och uppgick år 1870 till 200 c:r.

11. *Hållnäs socken* gränsar i sydvest till Öster-Löfsta, i sydost till Forsmark samt omgifves föröfrigt af Löfstabugten, Bottniska viken och Öregrundsgrepen. Hemmantalet är 36 förm., hvaraf 10⅝ skatte, 1⅜ krono och 24½ frälse, till en betydande del under Löfsta bruk. År 1870 var sammanlagda fastighetsvärdet 584,747 rdr rmt. Arealen är 2,057 qv.-mil, hvaraf 0,053 qv.-mil vatten. Folkmängden uppgick år 1870 till 2,810 personer på 525 hushåll. Hållnäs hör till Örbyhus prosteri och bildar ett patronelt pastorat af tredje klassen, hvars patronus är egaren af Löfsta bruk. Pastors lön är reglerad till 3,330 rdr rmt. I judicielt afseende hör socknen till Löfsta tingslag.

Upsala län har tvänne städer, Upsala och Enköping.

1. *Upsala* ligger under 59° 51′ 35″ nordlig bredd och 35° 17′ 59″ östlig längd från Ferro på båda sidor om Fyrisån och ungefär ¼ mil norr om dess utlopp i Ekoln vid Flottsund. Staden är till en del bygd på eller i sluttningen af Upsalaåsen, utmärker sig i allmänhet genom sin prydlighet och regelbundenhet samt är kanske mer än någon annan stad i hela vårt land förskönad af trädgårdar och storartade parkanläggningar, de flesta förskrifvande sig från en jämförelsevis senare tid. Staden är delad i tre rotar, af hvilka Fjerdingsroten, stadens vackraste del, ligger vester samt de båda öfriga Svartbäcks- och Kungsängsrotarne öster om ån. Den omfattar 569 bebygda tomter, med torg, gator m. m. upptagande en rymd af ungefär 1,200 qv.-ref, hvartill kommer jordar och lägenheter med en areal af 15,740 qv.-ref, hvaraf 13,873 utgöras af åker och äng, det öfriga af skog och betesmark. År 1870 utgjorde sammanlagda fastighetsvärdet 13,275,430 rdr rmt, hvaraf 12,751,310 rdr för hus och tomter. Stadens hela bevillning uppgick samma år till 25,398 rdr 46 öre. — Bland torg och offentliga platser märkes Stora torget, strax öster om Fyrisån, hvarifrån rätvinkligt utgå de fyra hufvudgatorna, Svartbäcksgatan i norr, Vaksalagatan i öster, Kungsängsgatan i söder och Drottninggatan i vester öfver Nybron upp emot den höjd, på

hvilken det nya bibliotekshuset är uppfördt. På båda sidor om domkyrkan ligga tvänne torg, åt söder Riddartorget samt åt norr Sankt Eriks torg, vid hvars sydligaste hörn framväller Sankt Eriks källa, af legenden förenad med minnet af Erik den helige, Sveriges skyddspatron. Af stadens promenadplatser är Odenslund den äldsta, skuggad af åldriga träd och prydd af en obelisk, rest till minnet af Gustaf Adolf den store. På andra sidan om bibliotekshuset ofvan om höjden ligger Carolinaparken, kyrkogården, kanske den vackraste i hela vårt land, den botaniska trädgården samt engelska parken, den sista prydd med en byst af Carl XIV Johan. Nedanför det högtbelägna slottet och i åsens sluttning ligger slottsparken med stadens kallvattenkuranstalt samt längre åt söder utefter ån Strömparterren, Upsalas mest besökta promenadplats. Af stadens bygnader är *Domkyrkan* den vackraste och säkert det största tempel, som den skandinaviska norden eger. Genom de många minnen hon omsluter, är hon äfven ett af vårt lands heligaste rum. Hon är bygd i götisk eller spetsbågestil, uppförd af tegel på grund af huggen granit. Under 1200-talet började kyrkan att byggas; hon invigdes 1435 och helgades åt Sankt Lars, Erik och Olof. Kyrkan bildar ett vesterländskt kors af tvänne hufvudskepp, som skära hvarandra. Vid vestra ändan af långskeppet stodo förut tvänne 380 fot höga torn, i många afsatser och prydda med kolonner och småtorn; midt öfver korshvalfvet stod äfven ett högt torn och på tvärskeppets fyra hörnpelare samt de spännbågar som stödja yttermurarne reste sig en mängd smärta tornspiror. All denna härlighet föll i ruiner vid den förfärliga branden år 1702, då äfven kyrkans inre blef betydligt skadadt, och i stället för de båda höga tornen uppfördes på 1740-talet dessa båda lanterniner, som i våra dagar väcka uppmärksamhet genom den vidriga kontrast de åstadkomma mot templets i öfrigt rena stil. Kyrkans inre gör med sina höga hvalf, sina sidoskepp, grafkor och kapell ett öfverväldigande intryck. Långskeppet, hvars längd invändigt är 370 fot, slutar i högkoret med en halfrundning, höjer sig betydligt öfver sidoskeppen samt är försedt med särskilda fönsterrader, genom hvilka belysning ofvan ifrån infaller i kyrkan. Tvärskeppets längd är 140 fot. Höjden under högsta hvalfvet är 92 fot, under takresningen 115 fot. Altaret ombygdt i början af 1700-talet efter jesuiterkyrkan i Loreto, öfverensstämmer ej med det öfriga af kyrkan. Till venster står Sankt Eriks helgedomsskrin af silfver. Kyrkan innehåller 16 kor, hvilka under den katolska tiden voro invigda åt vissa helgon, men nu äro hviloställen åt konungar och förnäma slägter samt till det mesta prydas af dyrbara min-

nesvårdar. De förnämsta äro: det gustavianska bakom högaltaret, som innesluter qvarlefvor af Gustaf Vasa, hans tre gemåler, Johan III och Gunilla Bjelke och hvars väggar ofvan jord äro klädda med frescomålningar af Sandbergs mästarhand; Katarina Jagellonicas med minnesvårdar öfver drottningen och hennes gemål; det Braheska, der Birger Pederson med gemål och son samt medlemmar af Vasaätten hvila; det Stureska; det Hornska; det Oxenstjernska m. fl. — En bygnad med monumental karakter, ehuru för närvarande i stympadt skick, är *slottet* beläget på höjden af åsen med en vidsträckt utsigt öfver staden och den omgifvande Upsalaslätten. Det grundlades af Gustaf Vasa, fortsattes af följande regenter, i synnerhet Johan III, samt fullbordades och inreddes delvis under drottning Kristinas tid. Vid den stora branden 1702 föll äfven största delen af slottet i ruiner och det dröjde länge innan man företog dess återuppbyggande. Först i vårt århundrade erhöll det sitt nuvarande utseende, men flere af dess våningar äro ännu i dag oinredda. Det intager jämte sina båda torn en längd af mer än 530 fot. Det norra tornet håller nära 60 fot i diameter och är öfver 120 fot högt. På slottets borggård står Gustaf Vasas bröstbild af gjutet järn modellerad af Fogelberg. — Bland öfriga bygnader märkas: det nya bibliotekshuset eller *Carolina rediviva*, innehållande vårt lands största boksamling af ungefär 200,000 band, af hvars skatter många hafva ett utomordentligt högt värde; *orangerihuset,* hvars åt slottet vända framsida utmärkes af en frontespis, uppburen af doriska pelare, mellan hvilka man inträder i den vackra Lineiska föreläsningssalen, der ögat genast mötes af den store naturforskarens bildstod, huggen af Byström i Italiensk marmor; det s. k. *Gustavianum,* innehållande föreläsningssalar och museer; *Observatorium;* det nya präktiga *sjukhuset; katedralskolan; rådhuset; cellfängelset; stationshuset* m. fl. de flesta omgifna af trädgårdar eller parkanläggningar.

Upsala är en af hufvudplatserna för vårt lands vetenskapliga odling och sluter inom sig ett *universitet* med gamla anor och stort rykte inom hela den bildade verlden. Det grundlades år 1477 af Sten Sture den äldre och ärkebiskop Jakob Ulfsson Örnfot, var under sin första tid ej mycket mer än en skola, förföll under 1500-talet och reformationens stridigheter och återupprättades först genom den kraftfulle Carl IX:s vårdande hägn. År 1600 firades den första filosofiedoktorspromotionen och några år sednare, eller 1617 hölls med Axel Oxenstierna som promotor den första promotionen inom den teologiska fakulteten. Det var vid den tiden den store Gustaf Adolf vid universitetet fäste sitt

namn genom att medelst kunglig frikostighet betrygga dess ekonomiska bestånd och på alla sätt befordra dess utveckling till en bildningens plantskola för alla klasser af hans folk. Följande regenter äfvensom i allmänhet det svenska folket har alltsedan med kärlek fullföljt och befästat Gustaf Adolfs verk. Universitetet står under inseende af ärkebiskopen såsom prokansler samt under högsta ledning af en vald kansler. Den närmaste styrelsen utgöres af samtlige ordinarie professorer i Consistorium majus under en för hvarje år utsedd rektor magnificus. Lärarekåren är fördelad på fyra fakulteter, hvar och en under sin dekanus, och bestod höstterminen 1872 af 34 professorer, 25 adjunkter och 49 docenter. Dessutom äro vid akademien anstälde exercitiemästare. De studerande äro fördelade i 13 nationer, hvar och en med sin styrelse och sin ekonomi. Deras antal uppgick vid nyss nämnda tid ända till 1,611.

Öfriga bildningsanstalter äro *Upsala katedralskola*, som höstterminen 1872 besöktes af 482 lärjungar; ett *lyceum*, ett *folkskollärareseminarium* m. fl.

Stadens folkmängd uppgick år 1870 till 11,433 personer på 4,095 hushåll. Invånarnes näringsfång äro handel, handtverk, någon fabriksrörelse, sjöfart och ett icke obetydligt åkerbruk. Rörelsen är ganska liflig, hvilket har sin förklaring ej blott i stadens egenskap af länets residens och medelpunkt för en kringliggande sädesrik landsbygd, utan äfven i den förökade konsumtion, som är en följd af universitetets och andra läroverks läge på stadens grund. Det lider intet tvifvel, att Upsala i den senare omständigheten har att söka hufvudgrunden för sin tillvaro. År 1870 räknade staden 153 handlande, hvaraf 108 män och 45 qvinnor, med en betjening af 184 personer och en bevillning i och för rörelsen af 2,083 rdr 50 öre rmt. Antalet handtverkare var samma år 190 med 351 arbetare och en sammanlagd bevillning af 1,375 rdr rmt. Förbindelsen med hufvudstaden underhålles hela året om på den norra stambanan, hvars fortsättning mellan Upsala och Sala för närvarande är under bygnad. Sommartiden gå äfven tvänne ångfartyg mellan Upsala och Stockholm, underhållande en ganska stor varutrafik. Af inrättningar till nytta för den allmänna märkes *Uplands enskilda bank* samt *Mälareprovinsernas enskilda bank*, som i staden har ett afdelningskontor.

I kyrkligt afseende utgör Upsala ett första klassens pastorat, prebende åt förste teologie professorn med pastors lön reglerad till 5,790 rdr rmt.

Upsala är utan tvifvel en bland de allra äldsta städerna i vårt fädernesland. Man spårar dess ursprung ända tillbaka till hedendomens tid, då det bar namnet Aroos (åmynningen), såsom beläget vid det ställe, der Fyrisån vid då högre vattenstånd hade sitt

utflöde i Mälaren. Det var länge hamn för det närbelägna Upsala det nuvarande Gamla Upsala, der Svea konungar länge hade sin bostad, innan de efter kristendomens införande slogo sig ned i det alltmer uppväxande Aroos. Omkring 1270 blef stället ärkebiskopssäte, med upptagande af den gamla stadens namn, men upphörde samtidigt att vara konungarnes residens, sedan Stockholm nyss förut blifvit anlagdt och syntes mer lämpadt att vara rikets hufvudstad. Upsala fortfor likväl ännu genom flere århundraden att vara de svenska regenternas kröningsstad och blef dertill i slutet af 1400-talet sätet för det universitet, som ända till i våra dagar gifvit åt den minnesrika staden, om icke dess enda så åtminstone dess största glans.

Den äldsta delen af Upsala är Fjerdingen. Inom den låg mycket långt tillbaka i tiden den gamla kungsgården, på det ställe, der sedan reste sig ärkebiskoparnes befästade slott och der nu ligga Gustavianum och den akademiska exercitiegården. Der låg äfven sedermera Trefaldighetskyrkan, vanligen kallad Bondkyrkan och nedanför vid det nuvarande Riddartorget ett kapell helgadt åt Sankt Erik. Trakten öster om Fyrisån eller det, som nu bär namnet Svartbäcken samt Kungsängen och Islandet, stod länge delvis under vatten: men allt efter som Mälaren sjönk, torkade stränderna ut och började småningom att bebyggas. En kungsgård reste sig söder ut i närheten af Kungsängen. Ej långt derifrån vid den nuvarande Bredgränd höjde sig Sankta Maria eller Vårfrukyrkan och inom Svartbäcken låg ett tempel, helgadt åt Sankt Per samt längre åt norr vid den ännu s. k. Klostergränd ett franciskanerkloster. Stadens präktigaste bygnader blefvo dock den vördnadsbjudande domkyrkan samt längre fram, från kung Göstas tid, det högtbelägna slottet. — Af det Upsala, som våra gamla fäder sågo, är nu ej mycket qvar att se. Härjande eldsvådor, af hvilka den år 1702 isynnerhet blef olycksdiger, hafva knappast lemnat sten på sten. Det moderna Upsala är nästan helt och hållet klädt uti nutidens drägt och vittnar inbäddadt som det är i grönskande parker, om en berömlig ifver att låta konsten skapa en trefnad, som naturen knappast gifvit. Både genom sin betydelse i vår egen tid och genom de många minnena, som den rymmer, utöfvar staden vid Fyrisån en dragningskraft, som sträcker sig äfven utom gränserna af vårt eget land.

2. *Enköping* ligger nära Enköpingsåns utlopp i Svinngarnsviken, omgifven af slättbygd och till en del bygd på sluttningen af en rullstensås, som här stryker fram. Sjelfva staden, regelbundet bygd, upptager med sina 211 tomter, hvaraf 16 obebygda, jämte torg, gator m. m. en areal af ungefär 350 qv.-ref. Staden tillhörande jord utgör 11,937 qv.-ref, hvaraf 8,185 qv.-ref åker och äng, det öfriga skogbärande mark. Sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,419,800 rdr rmt, hvaraf 399,300 rdr för jord, det öfriga för hus och tomter. Stadens hela bevillning uppgick samma år till en summa af 2482 rdr 37 öre rmt. — Till sitt yttre är staden icke mer inbjudande än våra småstäder i allmänhet. Den förnämsta bygnaden är naturligtvis kyrkan, för staden och landtförsamlingen gemensam och bärande namnet *Vårfrukyrkan*. Den ligger på åsen med vidsträckt utsigt öfver slätten och är omgifven af en planterad kyrkogård.

— Stadens folkmängd uppgick år 1870 till 1,885 personer på 623 hushåll. Invånarnes näringsfång är i synnerhet jordbruk, hvartill kommer boskapsskötsel, båda lemnande en afkastning fullt tillräcklig för det egna behofvet. I odlingen af köksväxter har Enköping ett gammalt rykte och med dem drifves en ganska förmonlig handel på hufvudstaden, med hvilken under sommaren ångbåtsförbindelsen är ganska liflig. De vanliga stadsmannanäringarna äro jämförelsevis mindre framstående. År 1870 hade Enköping 23 handlande med en betjening af 18 personer och en bevillning i och för rörelsen af 311 rdr rmt. Handtverkarnes antal utgjorde samma år 45 med 36 arbetare. — I kyrkligt afseende utgör Enköpings stad tillsammans med sitt annex Vårfrukyrka socken ett regalt pastorat af första klassen med pastors lön reglerad till 6,170 rdr rmt. Staden eger sedan få år tillbaka ett femklassigt läroverk, som under höstterminen 1872 besöktes af 50 lärjungar.

Enköping är en ort af mycket hög ålder, omtalas med säkerhet under 1200-talet och var en tid hufvudorten i Fjädrundaland. Den hade tre sockenkyrkor Sankt Rægidie eller S. Ilians, S:t Olofs och S:ta Maria eller Vårfrukyrkan. Söder om staden på en holme i ån låg ett franciskanerkloster, äfven kalladt Tröggö kloster af sitt läge. Staden var icke utan rörelse och handel, som den synes hafva idkat med bergslagerna i Vestmanland och Dalarne, hvars effekter utfördes till Stockholm och Södertelje. Denna handel aftog likväl småningom: staden förföll till en del genom tillstötande olyckor och har först under senare tider börjat att ånyo gå framåt.

Statistisk tabell öfver Upsala läns landsbygd.

(Sammandrag efter texten).

Härad.	Socknar.	Nuv. mantal Skatte.	Krono.	Frälse.	Fastig-hets-värde.	Are-al.	Folk-mängd.	Antal hushåll
bo	Kalmar	$12\frac{7}{8}$	$6\frac{1}{16}$	$11\frac{3}{8}$	432,400	0,331	627	153
	Ytter-Gran	$6\frac{1}{4}$	$2\frac{5}{8}$	1	152,631	0,106	250	67
	Öfver-Gran	$22\frac{1}{8}$	$8\frac{3}{8}$	13	851,352	0,600	1,186	297
	Häggeby	$4\frac{1}{2}$	$13\frac{3}{4}$	$11\frac{7}{8}$	404,800	0,232	476	111
	Skokloster	—	1	$18\frac{1}{8}$	354,000	0,340	496	133
	Håtuna	$15\frac{3}{4}$	$2\frac{11}{16}$	$27\frac{1}{8}$	832,700	0,439	894	227
	Tibble	$12\frac{1}{2}$	$1\frac{3}{4}$	$9\frac{1}{2}$	443,700	0,358	783	208
o	Bro	4	$1\frac{3}{8}$	$30\frac{3}{8}$	662,900	0,472	996	237
	Lossa	—	$1\frac{3}{4}$	$26\frac{1}{4}$	376,200	0,641	448	121
	Ryd	$7\frac{1}{8}$	$1\frac{1}{4}$	$13\frac{7}{8}$	617,600	0,449	710	186
	Näs	$9\frac{1}{2}$	$4\frac{5}{8}$	16	519,500	0,465	607	149
ögd	Löt	$10\frac{7}{8}$	3	$24\frac{1}{4}$	496,800	0,237	679	158
	Hacksta	12	$1\frac{5}{8}$	$10\frac{1}{4}$	324,000	0,201	474	134
	Veckholm	$38\frac{1}{2}$	$4\frac{5}{8}$	$14\frac{1}{8}$	953,367	0,711	1,217	317
	Torsvi	$3\frac{1}{2}$	$3\frac{3}{32}$	$5\frac{3}{8}$	111,382	0,398	298	63
	Kungs-Husby	$9\frac{7}{8}$	$2\frac{7}{8}$	$13\frac{3}{4}$	466,055	0,375	616	135
	Arnö	—	1	$11\frac{7}{8}$	282,300	0,168	231	61
	Vallby	$18\frac{1}{2}$	$3\frac{3}{16}$	$15\frac{1}{2}$	550,900	0,368	726	194
	Boglösa	$27\frac{3}{4}$	$3\frac{3}{4}$	$21\frac{1}{2}$	641,700	0,344	821	228
	Lillkyrka	$6\frac{1}{4}$	$2\frac{7}{8}$	$7\frac{1}{2}$	316,700	0,144	430	117
	Villberga	$21\frac{5}{8}$	3	$18\frac{7}{8}$	518,790	0,238	798	205
	Litslena	$39\frac{3}{4}$	4	$16\frac{3}{4}$	743,410	0,560	1,277	338
	Husby-Sjutolft	$7\frac{5}{8}$	$2\frac{5}{8}$	18	424,100	0,260	690	191
	Herkulsberga	$15\frac{1}{8}$	$\frac{7}{8}$	4	201,420	0,162	438	129
unda	Tillinge	45	$7\frac{5}{8}$	$27\frac{1}{2}$	1,161,500	0,562	1,474	395
	Svinngarn	$2\frac{3}{8}$	$\frac{1}{2}$	$17\frac{1}{4}$	502,700	0,190	520	138
	Näs	$4\frac{5}{8}$	$1\frac{3}{4}$	$27\frac{1}{2}$	685,390	0,420	746	192
	Teda	10	$2\frac{1}{2}$	$9\frac{1}{8}$	381,550	0,209	533	137
	Sparrsätra	$21\frac{1}{2}$	$3\frac{1}{4}$	$7\frac{3}{4}$	390,140	0,274	725	164
	Bred	$12\frac{5}{6}$	$1\frac{3}{4}$	$12\frac{1}{12}$	443,380	0,249	685	161
	Vårfrukyrka	$15\frac{11}{16}$	$6\frac{1}{8}$	$31\frac{3}{4}$	576,830	0,465	1,265	352
unda	Längtora	$23\frac{5}{8}$	$7\frac{1}{8}$	$5\frac{3}{8}$	511,480	0,198	675	173
	Nysätra	$7\frac{5}{8}$	$7\frac{17}{32}$	$25\frac{1}{4}$	566,780	0,545	870	236
	Biskopskulla	$22\frac{3}{4}$	12	$9\frac{7}{8}$	584,700	0,205	666	182
	Fröjeslunda	14	$\frac{1}{2}$	$4\frac{5}{8}$	357,800	0,142	485	133
	Giresta	12	$4\frac{1}{8}$	$21\frac{7}{8}$	549,400	0,170	524	137
	Hjelstaholm	$33\frac{1}{4}$	$4\frac{7}{8}$	$48\frac{5}{8}$	1,282,370	0,535	1,470	398
unda	Gryta	$11\frac{55}{96}$	$11\frac{17}{96}$	$13\frac{7}{8}$	610,690	0,319	729	188
	Balingsta	$9\frac{1}{4}$	$9\frac{1}{8}$	20	548,340	0,202	574	130
	Hagby	$7\frac{7}{8}$	$2\frac{7}{8}$	$10\frac{7}{8}$	445,450	0,210	417	112
	Ramsta	$11\frac{1}{8}$	$2\frac{7}{8}$	$10\frac{1}{4}$	443,200	0,183	462	109
	Vester-Åker	$5\frac{5}{8}$	$3\frac{3}{4}$	$7\frac{7}{8}$	225,300	0,103	228	59
	Dalby	$7\frac{1}{4}$	$7\frac{1}{4}$	$17\frac{1}{4}$	478,500	0,257	496	132
	Tibble	$9\frac{3}{4}$	4	$20\frac{1}{8}$	598,160	0,597	849	218
	Åland	1	—	$17\frac{3}{8}$	246,200	0,326	441	99
	Järlåsa	$3\frac{1}{2}$	$1\frac{1}{2}$	11	295,650	0,318	786	202

Härad.	Socken.	Nuv. mantal. Skatte.	Krono.	Frälse.	Fastig-hets-värde.	Are-al.	Folk-mängd.	hushåll.
Ulleråker	Bondkyrko ...	$17\frac{1}{2}$	$26\frac{3}{16}$	$7\frac{1}{2}$	1,119,430	0,363	1,131	2
	Börje	$35\frac{1}{2}$	15	1	754,430	0,411	806	2
	Näs.............	11	$3\frac{1}{4}$	$10\frac{5}{8}$	371,700	0,265	484	1
	Vänge	$16\frac{1}{8}$	$7\frac{7}{8}$	$14\frac{5}{8}$	686,300	0,480	833	1
	Läby	$8\frac{3}{4}$	$5\frac{7}{8}$	$\frac{1}{2}$	169,860	0,120	220	
	Jumkil	$4\frac{3}{8}$	$\frac{1}{16}$	$3\frac{1}{2}$	185,000	0,514	307	1
Bälinge	Jumkil	$3\frac{13}{16}$	$\frac{1}{4}$	$10\frac{7}{16}$	264,903	0,226	359	
	Åkerby	$14\frac{1}{2}$	$2\frac{5}{8}$	$7\frac{3}{4}$	364,023	0,119	308	
	Bälinge	$66\frac{3}{8}$	$31\frac{1}{2}$	$33\frac{3}{4}$	1,718,520	1,267	2,039	5
	Skuttunge......	$25\frac{1}{32}$	$11\frac{1}{16}$	$25\frac{7}{8}$	660,495	0,687	1,083	2
Vaksala	Gamla Upsala..	$36\frac{5}{8}$	$9\frac{1}{8}$	$6\frac{3}{8}$	734,750	0,310	986	2
	Vaksala	$42\frac{3}{16}$	$6\frac{1}{16}$	$10\frac{1}{16}$	990,860	0,413	1,200	2
	Danmark	$52\frac{3}{4}$	16	$9\frac{3}{8}$	1,096,172	0,475	1,116	3
Rasbo	Funbo	38	$2\frac{1}{2}$	$13\frac{3}{4}$	835,600	0,523	1,205	3
	Rasbo...........	$26\frac{1}{16}$	$15\frac{5}{8}$	$51\frac{15}{16}$	1,405,792	1,037	2,041	5
	Rasbokil	$12\frac{7}{8}$	$9\frac{7}{8}$	$11\frac{3}{4}$	516,465	0,661	683	1
Norunda	Tensta	$22\frac{5}{8}$	11	$28\frac{1}{2}$	874,300	0,896	1,368	3
	Viksta	$23\frac{3}{4}$	$5\frac{3}{8}$	10	632,400	0,603	961	2
	Björklinge ...	$14\frac{3}{8}$	$4\frac{7}{24}$	$53\frac{5}{8}$	1,055,400	0,900	1,361	3
	Erentuna	$35\frac{1}{8}$	$2\frac{7}{8}$	5	545,700	0,305	753	1
	Lena	$20\frac{3}{4}$	$11\frac{1}{4}$	$16\frac{3}{8}$	787,000	0,599	1,167	3
Örbyhus	Söderfors	$4\frac{3}{8}$	$\frac{1}{6}$	$6\frac{1}{2}$	370,800	0,764	768	1
	Tierp	$103\frac{9}{16}$	9	$59\frac{13}{16}$	2,428,750	3,277	5,490	1,3
	Vendel	$34\frac{1}{2}$	$11\frac{1}{4}$	$69\frac{3}{4}$	1,717,100	1,481	2,692	6
	Tolfta	$29\frac{5}{6}$	1	$4\frac{1}{4}$	624,900	1,077	1,373	2
	Vessland	$27\frac{1}{8}$	$1\frac{3}{4}$	$10\frac{7}{8}$	1,100,900	1,614	2,045	4
	Elfkarleby ...	$32\frac{1}{2}$	5	$10\frac{1}{2}$	991,500	2,016	3,345	8
Oland	Skepthammar.	$3\frac{1}{2}$	$3\frac{1}{4}$	$18\frac{1}{4}$	558,901	0,380	785	1
	Ekeby	31	$3\frac{1}{2}$	$15\frac{1}{4}$	581,968	0,700	1,214	2
	Alunda	$51\frac{1}{2}$	$32\frac{1}{2}$	$60\frac{1}{2}$	1,584,664	1,300	2,895	7
	Morkarla	$2\frac{3}{8}$	3	$19\frac{5}{8}$	300,982	0,808	1,029	2
	Tuna	$23\frac{1}{8}$	6	$24\frac{3}{4}$	601,742	0,497	1.111	2
	Stafby	$3\frac{1}{4}$	$8\frac{3}{4}$	$27\frac{1}{2}$	591,350	0,579	878	2
	Dannemora ...	$8\frac{1}{4}$	$3\frac{7}{8}$	$14\frac{1}{4}$	410,177	0,625	1,102	2
	Film	—	$3\frac{1}{2}$	$28\frac{1}{2}$	847,040	1,153	2,348	5
	Tegelsmora ...	10	$1\frac{3}{4}$	$37\frac{1}{2}$	616,579	0,975	1,209	2
	Öster-Löfsta ..	$21\frac{3}{4}$	$2\frac{1}{2}$	$52\frac{1}{6}$	1,424,547	2,413	3,683	8
	Hållnäs	$10\frac{1}{8}$	$1\frac{3}{8}$	$24\frac{1}{2}$	584,747	2.057	2.810	5

IV.

Södermanlands län.

Läge och gränser. Södermanlands eller Nyköpings län innefattar den största delen af landskapet Södermanland och gränsar i söder och sydvest till Östergötlands, i vester till Örebro och i nordvest till Vestmanlands län, i norr till Mälaren, i öster till Södertörn eller Södermanlandsdelen af Stockholms län samt i sydost till Östersjön, der kusten är sönderskuren af vikar samt omgifven af öar och skär. Länet ligger mellan 58° 36′ och 59° 31′ nordlig bredd samt mellan 33° 12′ och 35° 20′ östlig längd från Ferro.

Areal och folkmängd. Den största utsträckningen af länet, hvars form i det hela är afrundad, är i vester och öster, från vestligaste ändan af Vingåker till östra stranden af Mörkön 11 mil samt i norr och söder från norra ändan af Aspön i Mälaren till södra stranden af Tunabergs socken vid Östersjön ungefär 9¼ mil. Arealen utgör 58,267 qv.-mil, hvaraf 7,371 qv.-mil vatten, dervid likväl icke inberäknade länets andelar af Hjelmaren, Mälaren och hafvet. År 1870 utgjorde befolkningen 136,114 personer, hvaraf 66,494 män och 69,620 qvinnor, den uppgick år 1850 till 120,113, år 1825 till 106,793 och år 1800 till 96,547, utvisande en tillökning af ungefär 29 procent sedan århundradets början. Befolkningens täthet var år 1870 2,674 personer på hvarje qv.-mil land.

Fysisk beskaffenhet. Södermanlands län är i allmänhet en bergländig och kuperad bygd, genomskuren af ej särdeles höga bergryggar eller åsar samt otroligt rik på sjöar och vattendrag. Naturen är ingenstädes storartad, men den är nästan öfverallt utmärkt genom sin täcka, leende skönhet och få delar af vårt land torde hafva en sådan rikedom på vackra och intagande ställen som Södermanland. Den södra och mellersta delen af länet är jämförelsevis bergigast och slättbygder finnas knappast andra än Rekar-

nebygden, som likväl är ganska stenbunden, samt den vestra delen af Oppunda härad. Vattendragen gå dels till Hjelmaren och Mälaren, dels och isynnerhet till Östersjön. Vattendelaren utgöres af en platt berg- eller skogsås, som från södra stranden af Hjelmaren stryker fram åt öster, nordost och åter åt öster fram emot Södertörn samt åt ömse håll utsänder förgreningar, af hvilka den förnämsta är Kjulaåsen sträckande sig fram mot fjärden Blacken af Mälaren. Längst i söder är Kolmorden vattenskilnaden mellan den södra delen af Södermanlands och den norra af Östergötlands län. Det enda betydliga vattendrag på den norra sidan af länets vattendelare är sjön Hjelmarens utfallså, som först bär namn af *Hyndevadsström* och från Öster-Rekarne mottager Årla- eller Husbyån samt sedan under namn af *Eskilstuna-* och *Torshällaån* har hufvudriktning åt norr och utrinner i Blackfjärden. De öfriga mer betydande strömmarne utgöra aflopp för det södra Södermanlands många vackra sjöar, rinna i allmänhet åt söder eller sydost och utmynna i vikar af Östersjön. Bland dem märkas *Trosaån*, hvars källor utgöras af en mängd småsjöar inom Daga härad och som förbinder sjöarne Klämmingen, Frustunasjön och Sillen på gränsen till Södertörn och genom Hölebo härad utrinner i Trosafjärden. Genom Rönö härad går *Svärtaån*, uppkommen ur flere sjöar, af hvilka Eknaren, Ludgosjön och Runviken äro de största, söder ut till Sjösafjärden af hafvet. Länets största vattendrag är *Nyköpingsån*, som egentligen blott är utfallsån för länets flesta och största sjöar med de mindre strömmar, som förbinda dem. Längst åt öster ligger den vackra, mångarmiga Båfven, som mottager tillopp från alla håll samt sjelf åt söder utgjuter sig i Lidssjön samt vidare i sjön Långhalsen. Ifrån de östra trakterna af Närike kommer ett annat vattendrag, som går genom en mängd af sjöar, bland hvilka märkas Kolsnaren och Viren, mottager Tisnaren på gränsen till Östergötland, fortsätter, alltjämnt rinnande i sydostlig riktning, till Yngaren och slutligen genom Vrenasundet utgjuter sig i Långhalsen. Denna sjö, som utom Båfvens och Yngarens vatten emottager flere andra tillopp, utrinner sjelf genom Nyköpingsån i en vik af Östersjön vid namn Byfjärden. Längst i söder rinner genom Jönåkers härad ett mindre vattendrag, som kommer från sjöar på Kolmorden, på olika sträckor bär olika namn, såsom Jäderån, Virån och *Tunaån*, samt utgjuter sig i Byfjärden af hafvet.

Näringsgrenar. Länets hufvudnäring är *åkerbruket* med gamla anor på de flesta ställen och kanske mest i de härader, som ligga Mälaren närmast och der derföre den obrutna bygden har den jämförelsevis minsta utsträcknin-

gen. Jordmonen är i allmänhet bördig och ger med ett förnuftigt brukningssätt en god afkastning. På många ställen är jorden svagare, bestående af sand och mo, och stora sträckor, såsom i Villåttinge härad och trakterna söder ut, ligga ännu väntande på odling. Åkerbruket har emellertid här som i hela vårt land varit i jämnt framåtskridande och de större godsen isynnerhet hafva småningom vidtagit de förbättringar, som betinga en större afkastning. Medelafkastningen af de förnämsta sädesslagen var under åren 1867—1870, utan afdrag af utsädet och räknadt i runda tal, 0,000 t:r hvete, 234,000 t:r råg, 51,000 t:r korn, 235,000 t:r hafre och 259,000 t:r potatis. År 1870 erhölls den största skörden från Oppunda härad, till arealen äfven det största inom länet. Lägre än åkerbruket står här som på de flesta ställen *boskapsskötseln*, ehuru en utveckling ej låtit sig förnekas, om den också ännu i allmänhet inskränker sig till herrgårdarne inom länet. En sporre till förkofran bör ligga i en allt fördelaktigare afsättning. Antalet vinterfödda kreatur var år 1870 9,872 hästar, 24,754 oxar 1,291 tjurar, 45,321 kor, 16,280 ungnöt, 65,364 får, 55 getter och 5,637 svin. Länet har hushållningssällskap samt landtbruksskola vid Väderbrunn i Bergshammars socken. Vid Husbygård i Husby socken finnes ett kronan tillhörigt schäferi. För vissa trakter af länet är *skogsbruket* en vigtig näringsgren och i allmänhet är skogstillgången, trots fortsatt hårdt anlitande, fullt tillräcklig för länets behof och lemnar öfverskott till afsalu. Af länets hela egovidd beräknas 36,179 tunnland vara åker och annan odlad jord, 109,200 tunnland naturlig äng samt 457,407 tunnland skogbärande mark. — Äfven *bergsbruket* och *järnhandteringen* äro näringsfång af ganska stor betydenhet och idkas inom många delar af länet. År 1870 erhöllos ur 20 grufvor, belägna inom Floda, Sköldinge, Österåkers, Gåsinge, Tunabergs, Svärdna och Dunkers socknar 351,611 c:r järnmalm. Samma år blåstes vid 6 masugnar 151,068 c:r tackjärn och tillverkades vid 7 begagnade verk och 13 härdar 45,397 c:r stångjärn. Dessutom har vid 4 gjuterin blifvit tillverkadt gjutgods till ett sammanlagdt belopp af 18,195 c:r och vid 10 begagnade verk järnmanufaktur och stål till ett belopp af 6,885 c:r. Inom Tunabergs socken erhålles äfven något koppar samt kobolt, ehuru ingendera i större myckenhet. — *Fabriksrörelsen* är jämförelsevis af mindre betydenhet. År 1870 funnos inom länet 77 i gång varande verk och inrättningar med 71 ägare, hvaraf 11 bolag, 946 arbetare samt ett tillverkningsvärde af 1,087,359 rdr rmt. De förnämsta fabrikerna voro 3 mekaniska verkstäder samt Hargs bomullsspinneri. Till industrien hör, ehuru ej i det föregående

innefattad, *bränvinstillverkningen*, som år 1870 bedrefs vid 8 brännerin med ett tillverkningsbelopp af 293,304 kannor och en tillverkningsafgift af 205,357 rdr rmt. Binäringar äro *sjöfart* och *fiske*, isynnerhet för befolkningen i socknarne invid Östersjön.

Af **samfärdsmedel** märkas utom *landsvägar* med en sammanlagd väglängd af 189 mil, *Hjelmare kanal*, som förenar Hjelmaren med Arbogaån och med södra delen af sin sträckning tillhör länet, samt *Eskilstuna kanal* förbi Torshällaåns vattenfall. Midt igenom länet går, genom Daga, Villåttinge och Oppunda härader *vestra stambanan* med 8 stationer samt från Katrineholm söder ut genom Oppunda härad *östra stambanan* med station vid Strångsjö.

Indelning. Södermanlands läns landsbygd utgjorde år 1870 enligt officiela uppgifter 4,148 oförmedlade och 3,323 förmedlade mantal och taxeringsvärdet uppgick med inbegrepp af olika slags lägenheter till 76,190,624 rdr rmt. Städerna voro satta till 32⅞ mantal och deras taxeringsvärde var 8,013,065 rdr rmt. Länets kronouppbörd utgjorde nämnda år 922,087 rdr. — I *kyrkligt* hänseende hör länet under Strängnäs stift och innefattar 7 hela prosterin samt delar af 3 andra, 60 pastorat och 98 kyrkosocknar, hvaraf 7 stadsförsamlingar. I *civilt* afseende delas länet i 4 fögderin 10 härader, lydande under landshöfdingeämbetet i Nyköping. För *lagskipningen* delas länet i 2 domsagor och 10 tingslag, hörande under Svea hofrätt. Dertill komma med afseende både på förvaltning och lagskipning länets 6 städer. Med afseende på bergsverksdriften tillhör länet det 8:de bergmästaredistriktet. Läkarestaten utgöres af 7 provincialläkare, 4 stadsläkare och 3 militärläkare. Länets sjukvårdsanstalter äro lasarett och kurhus i Nyköping, Rekarne häradernas lasarett med dessas jämte Eskilstuna och Torshälla städers kurhus samt Nyköpings hospital. Vidare har länet 7 postkontor och 5 postexpeditioner; 2 tullkammare och 4 telegrafstationer förutom de 9 vid järnvägsstationerna. I *militäriskt* hänseende höra till länet 15 nummer af Lifregementets Hussarkår och 111 af Lifregementets Grenadierkår och 1,200 af Södermanlands regemente, alla tillhörande fjerde militärdistriktet samt 142 båtsmän lydande under Stockholms station.

Till **riksdagen** sänder länet 10 representanter, af hvilka 4 till Första och 6 till Andra kammarne.

Till Södermanlands län höra följande härader och socknar:

I. **Jönåkers härad,** fordom Junakers eller Jonåkers hundare, gränsar i norr och nordvest till Oppunda härad, i sydvest och söder till Bråbo, Lösings och Östkinds härader af Linköpings län, skiljes i nordost genom Nyköpingsån från Rönö härad, samt stöter i sydost till hafvet, som åt vester bildar Marsviken, Stjernholmsviken och Byfjärden. Den södra och sydvestra delen af häradet är en bergstrakt, som utgöres af Kolmorden och dess förgreningar med en medelhöjd öfver hafvet af ungefär 200 fot. Längst i öster utsticka i hafvet söndersplittrade, berggiga uddar omgifna af holmar och skär. Bergen bilda än vidsträckta upphöjningar, än åter ur de lösa jordlagren uppstickande kullar eller hällar, i allmänhet af ringa höjd. Enstaka toppar äro Gullängsberget samt Kummel- och Simonsbergen, alla inom Tunabergs socken. Den norra trakten omkring Långhalsen, Hallbosjön och Yngaren utgöres af en delvis jämn, vacker och kuperad bygd. I häradets midt sträcker sig från vester till öster den tydliga dalsänkning, genom hvilken Viran eller Tunaån söker sig väg till hafvet. På den norra sluttningen af dalgången, inom Lunda, Tuna och Bergshammars socknar, utbreda sig väl odlade fält, de största inom häradet jämte dem, som möta ögat kring Stigtomta kyrka och Nyköpingsån. Skogsmarker finnas inom Lunda och Tunabergs socknar samt på mosandsfälten inom Stigtomta, Tuna och Nikolai socknar, hvilka på icke obetydliga vidder prydas af reslig tallskog. — Åkerjorden är i allmänhet lera på mergelbotten, på flere ställen likväl sandig och moartad. Hufvudnäringarna äro åkerbruk och boskapsskötsel jämte skogsafverkning, hvartill kommer bergsbruk och manufakturer samt fiske och sjöfart. — Häradet hör i civilt afseende till länets första fögderi, i judicielt till Kungadömets domsaga och i kyrkligt till Nyköpings vestra prosteri samt innefattar följande 11 socknar. Tingstället är vid Gefle gästgifvaregård i Lundasocken. — Fornlemningar finnas öfverallt och i stor mängd inom den sedan gammalt odlade bygden. Sådana af yngre datum äro de förskansningsvallar, hvilka under den stora ofreden 1719 uppkastades till försvar mot ryssarne. Tingstället var fordomtima vid Stighetompta kyrka.

1. *Bergshammars socken* gränsar i öster och norr till Nikolai, i vester till Tuna, i sydvest till Tunaberg samt berör längst i sydost Marsviken af hafvet. Hemmantalet är $22\frac{5}{8}$ förm., hvaraf $16\frac{1}{4}$ skatte, $5\frac{5}{8}$ krono och $\frac{3}{4}$ frälse; sammanlagda taxeringsvärdet är 1870 var 454,000 rdr rmt. Arealen är 0,327 qv.-mil, hvaraf 0,066 qv.-mil vatten. År

1870 utgjorde folkmängden 707 personer på 149 hushåll. Socknen är i kyrkligt afseende annex till Tuna.

Inom socknen ligger *Väderbrunn*, kronosäteri och kungsladugård, anslagen till landshöfdingens län. På stället finnes länets landtbruksskola.

2. *Tuna socken* gränsar i öster till Bergshammar, i nordost till Nikolai, i norr till Stigtomta, i vester till Lunda och i söder till Tunaberg samt genomflytes af Jäder- eller Tunaån. Hemmantalet är 24⅛ förm., hvaraf 13⅛ skatte, 2¾ krono och 8¼ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 594,770 rdr rmt. Arealen är 0,473 qv.-mil, hvaraf 0,029 qv.-mil vatten. År 1870 utgjorde folkmängden 982 personer på 237 hushåll. Tuna bildar tillsammans med sina båda annexer Bergshammar och Tunaberg ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 3,700 rdr rmt.

Socknens största egendom är säteriet *Berga*, vester om kyrkan nära ån; det tillhör numera genom arf kapten C. A. Ammilon.

3. *Tunabergs socken* på den sydöstra sluttningen af Kolmorden gränsar i nordost till Nikolai och Bergshammar, i norr till Tuna, i nordvest till Lunda, i sydvest till Qvarsebo af Östergötlands län samt i söder till Östersjön. Hemmantalet är 34¼ förm., hvaraf 16 skatte och 18¼ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 855,890 rdr rmt. Arealen är 0,816 qv.-mil, hvaraf 0,048 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 1,731 personer på 390 hushåll. Socknen är i kyrkligt afseende annex till Tuna.

Inom Tunaberg har sedan gamla tider bergshandteringen varit ett vigtigt näringsfång och är det ännu, ehuru utbytet är åtminstone af koppar, mindre betydande. Nära hafvet ligger *Näfveqvarns bruk* med många verk och inrättningar såsom masugn, mekanisk verkstad och metallgjuteri, kupolugn, knipphammare, koppar- och koboltverk, qvarnar och sågar. Tillverkningen afser egentligen gjutgods och järnmanufaktur, isynnerhet åkerbruksredskap. Med sina många underlydande hemman ej blott inom Tunabergs, utan äfven i angränsande socknar var Näfveqvarn för tvänne år sedan taxeradt till omkring 850,000 rdr rmt. Före brukets anläggning innehades gården af Carl Carlson Gyllenhjelm, men den kom sedan till G. de Besche, hvilken anlade bruket under förra hälften af 1600-talet. Hans slägt innehade sedan egendomen, hvilken efter hand tillökades, under en tid af ungefär 150 år, men sålde slutligen allt på 1790-talet. Efter några år kom Näfveqvarn till slägten Sederholm och det eges nu af brukspatron A. M. Sederholms arfvingar.

4. *Lunda socken* gränsar i vester till Kila, i norr till Stigtomta, i öster till Tuna, i sydost till Tunaberg samt i

sydvest till Qvarsebo af Linköpings län. Jäderån går genom socknen från vester till öster genom en dalgång, i söder begränsad af Kolmorden. Hemmantalet är $43\frac{45}{64}$ förm., hvaraf $29\frac{401}{1344}$ skatte, $4\frac{19}{21}$ krono och $9\frac{1}{2}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,140,475 rdr rmt. Arealen är 0,740 qv.-mil, hvaraf 0,080 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 1,446 personer på 352 hushåll. Lunda är ett konsistorielt pastorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 4,614 rdr rmt.

5. *Kila socken* gränsar i öster till Lunda, i nordvest och norr till Stigtomta och Björkvik samt i sydvest och söder till Simonstorps, Krokeks och Qvarsebo socknar af Linköpings län. Kila ligger omkring Jäderåns öfre lopp och upptages i söder till stor del af Kolmordens skogsmarker. Hemmantalet är $29\frac{11}{16}$ förm., hvaraf $17\frac{1}{16}$ skatte, $2\frac{1}{4}$ krono och $10\frac{3}{8}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,140,475 rdr rmt. Arealen är 1,380 qv.-mil, hvaraf 0,051 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 2,222 personer på 551 hushåll. Socknen bildar i kyrkligt afseende ett konsistorielt pastorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 3,160 rdr rmt.

Vid den sydliga grenen af Jäderån ligger *Stafsjö bruk*, ett betydligt gods med många verk och inrättningar, såsom styckebruk, masugn, mekanisk verkstad, qvarn och såg, det hela för tvänne år sedan taxeradt till nära 350,000 rdr. Bruket anlades i slutet af 1600-talet, härjades jämte gården af ryssarne 1719, tillhörde mer än hundrade år ätten v. Berchner, kom sedan till Ridderstolpe och eges nu af intressenter. Vid masugnen blåstes år 1871 27,191 c:r tackjärn, hvarjämte genom tackjärnets omsmältning i särskilda ugnar åstadskoms 3,081 c:r gjutgods. Vid Virån ligger *Ålberga bruk*, som på 1640-talet anlades af de Besche, under långa tider haft samma egare som Näfveqvarn och nu innehafves af brukspatron E. Sederholm. Något smide har under senare år icke förekommit.

6. *Björkviks socken*, fordom Birkevik, gränsar i sydost till Stigtomta, i söder och sydvest till Kila, i nordvest till Malm i Opunda härad samt skiljes i nordost genom Åkefors ström och sjön Yngaren från Bettna och Halla socknar. Hemmantalet är $86\frac{21}{32}$ förm., hvaraf $22\frac{17}{32}$ skatte, $7\frac{1}{2}$ krono och $56\frac{5}{8}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,881,440 rdr rmt. Arealen är 1,843 qv.-mil, hvaraf 0,224 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 3,456 personer på 773 hushåll. Socknen är i kyrkligt afseende ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 4,890 rdr rmt.

Den norra och östra delen af Björkvik vid de stora sjöarne är utmärkt genom sin naturskönhet och sina stora egendomar.

Bland dessa märkas *Danbyholm*, frälsesäteri vid en vik af sjön Yngaren, med sina underlydande inom socknen samt qvarnar och sågar taxeradt till omkring 450,000 rdr. På 1600-talet egdes Danbyholm af slägten Kruse, sedan under hundrade år af de Besche och kom i slutet af förra århundradet genom gifte till ätten Hamilton. För närvarande eges det vackra godset af grefve A. G. W. Hamilton. — Ej långt från Yngaren och i närheten af kyrkan ligger *Hagbyberga* säteri, med flere underlydande, qvarn och såg, m. m. värderadt till omkring 400,000 rdr. Den präktiga och välbebygda egendomen har nu under tvåhundrade år tillhört flere af våra adliga familjer och eges i våra dagar af friherrinnan J. Leijonhufvud. — Vid Yngaren ligga äfven på något afstånd från hvarandra de båda säterien *Hofsta* och *Marieberg*, båda grundlagda under 1600-talet och sedan dess tillhöriga hvar för sig flere af våra adliga ätter: de förenades i början af vårt århundrade och eges nu af grefve Carl Mörner. Tillsammans äro de uppskattade till ungefär 450,000 rdr. — Vid Virån ligger *Virå järnbruk*, till hvilket höra qvarn och såg jämte flere underlydande hemman inom socknen. Bruket anlades på 1620-talet af G. Störning, har alltid förut haft samma egare som Stafsjö, och tillhör nu grossh. P. A. Enhörning. År 1871 tillverkades vid 2 härdar 9,224 c:r stång- eller ämnesjärn samt vid 1 härd 1,767 c:r stål- och manufakturjärn, det mesta spik.

7. *Halla socken* utgöres af en smal landtunga, i sydost sammanhängande med Stigtomta, men för öfrigt på alla håll omgifven af sjöarne Yngaren och Hallbosjön med deras fjärdar och sund. Hemmantalet är 15 förm., hvaraf $6\frac{1}{4}$ skatte, 4 krono och $4\frac{3}{4}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 350,600 rdr rmt. Arealen är blott 0,347 qv.-mil, hvaraf 0,154 qv.-mil vatten, och socknen är således en bland de mindre inom länet. År 1870 var folkmängden 360 personer på 90 hushåll. Halla utgör tillsammans med Vrena i Oppunda härad ett konsistorielt pastorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till till 2,470 rdr rmt.

8. *Nykyrka socken*, förr Nyakirkia, på ömse sidor om en vik af Långhalsen samt utefter östra stranden af Hallbosjön, gränsar i öster till Bärbo, i söder till Stigtomta, i vester till Halla, samt i norr till Vrena och Husby, från hvilka den skiljes genom Vrenasundet och Långhalsen. Hemmantalet är $19\frac{1}{4}$ förm., hvaraf $8\frac{1}{4}$ skatte, $\frac{1}{2}$ krono och $10\frac{1}{2}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 454,135 rdr rmt. Arealen är 0,490 qv,-mil, hvaraf 0,330 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 518 personer på 127 hushåll. Socknen är i kyrkligt afseende annex till Stigtomta.

Inom socknen ligger nära Långhalsen *Århammars* säteri, lydande under Ternö fideikommiss i Husby.

9. *Stigtomta socken*, fordom kallad Stighatompta, gränsar i vester till Björkvik, i nordvest till Halla, i norr till Nykyrka, i nordost till Bärbo, i sydost till Nikolai samt

i söder till Kila, Lunda och Tuna. Hemmantalet är 54$\frac{5}{8}$ förm., hvaraf 25$\frac{7}{8}$ skatte, 9$\frac{1}{4}$ krono och 19$\frac{1}{2}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,255,570 rdr rmt. Arealen är 0,750 qv.-mil, hvaraf 0,160 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 1,688 personer på 355 hushåll. Stigtomta bildar tillsammans med Nykyrka ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 4,915 rdr rmt.

Socknens förnämsta gods är *Välinge*, frälse säteri vid Yngaren. Stället har tillhört flere adliga ätter såsom Rosenhane, Kruse, Vrangel samt eges nu af hofmarskalken N. A. Wattrang. — Längre åt sydost äfven vid Yngaren ligger säteriet *Vik*, som omtalades redan på 1400-talet, i nyare tider tillhörde bland andra slägterna Rosenhane, Kruse, Silfverhjelm, Ehrenström, Wrangel m. fl. och nu eges af friherre P. B. Brändström. — *Fjällskärs* säteri lyder under Tistad i Bärbo socken.

10. *Bärbo socken*, fordom kallad Bergha eller Bærghbo, gränsar i söder till Nikolai, i sydvest till Stigtomta, i vester till Nykyrka, samt skiljes i norr och nordost genom Långhalsen och Nyköpingsån från Husby-Oppunda och Råby socknar. Hemmantalet är 25$\frac{1}{4}$ förm., hvaraf 3 skatte, $\frac{1}{2}$ krono och 21$\frac{3}{4}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 461,992 rdr rmt. Arealen är 0,270 qv.-mil, hvaraf 0,005 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 518 personer på 127 hushåll. Socknen är i kyrkligt afseende annex till Råby i Rönö härad.

Ett bland traktens vackraste ställen är *Täckhammar*, gammalt frälse säteri, beläget nära utloppet af sjön Långhalsen. Det omtalas i slutet af 1300-talet och har i nyare tider vanligen genom gifte tillhört en hel mängd af våra framstående adliga familjer; det eges nu af kammarherren grefve G. A. Hamilton. — Ej långt från Täckhammar, men på afstånd från Långhalsen ligger *Tistad*, ett gammalt säteri, som i början af 1630-talet genom gifte kom till riksrådet Schering Rosenhane, hvilken egentligen bebygde Tistad till sätesgård och i hvars slägt det förblef ända till ingången af vårt århundrade. Det kom då genom gifte till landshöfd. J. Ulfsparre samt sedan genom köp till exel. grefve G. Wachtmeister. Tistad eges nu af dennes son grefve Clas A. Wachtmeister. Under detta gods hör äfven *Näs*, gammalt säteri, beläget vid sjön Långhalsen, hvilket i slutet af förra århundradet egdes af grefve M. Falkenberg till Bålby och sedan kom till mågen, den ofvan nämnde grefve G. Wachtmeister. Till Tistad höra äfven underlydande i andra socknar och det hela bildar en högst betydlig egendom, hvars taxeringsvärde uppgår till omkring 600,000 rdr rmt. Hufvudbygnaden på Tistad är ett ståtligt slott i italiensk stil och med ett läge, som beherskar hela den omgifvande trakten. Det är uppfördt af F. B. Rosenhane under åren 1766—1771 efter ritning af öfverstlöjtnant Happe.

11. *Nikolai socken* gränsar i öster och sydost till hafvet och dess vikar, By-, Stjernholms- och Marsfjärdarne, i sydvest till Tunaberg, i vester och nordvest till Tuna, Bergs-

hammar och Stigtomta samt i norr till Bärbo, och skiljes i nordost genom Nyköpingsån och Nyköpings stad från Helgona socken. Hemmantalet är 75⅜ förm., hvaraf 20 skatte, 15 krono och 40⅜ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 2,058,200 rdr rmt. Arealen är 1,172 qv.-mil, hvaraf 0,232 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 2,325 personer på 592 hushåll. Nikolai är i kyrkligt hänseende annex till Nyköpings vestra stadsförsamling. — Utefter kusten går segelled genom Oxellösund, der äfven finnes lotsplats samt i närheten en ledfyr.

Nära södra stranden af Byfjärden ligger *Arnö* säteri, som omtalas redan under 1200-talet, sedan tillhörde flere adliga ätter, bland andra Sparre, och i midten af förra århundradet egdes af fru Sjöblad, född Berchner. Hon gjorde egendomen till fideikommiss för sin dotter, gift med riksrådet frih. F. U. Sparre till Rossvik och en ättling af honom kammarherren frih. C. F. A. Sparre är fideikommissets nuvarande innehafvare. Under Arnö hafva nu i hundrade år lydit säterien Gårdsnäs och Flättna, förut länge tillhöriga ätten Sjöblad, som under århundraden skrifvit sig till det senare. Egendomen har underlydande inom närgränsande socknar och var för ej längesedan värderad till nära 550,000 rdr rdr rmt. — Ett annat större gods är säteriet *Stjernholm* med utmärkt vackert läge vid det inre hörnet af Stjernholmsfjärden. Egendomens egentlige grundläggare skall hafva varit en Johan Silfverstierna, efter hvilken den äfven erhållit sitt namn Stjernholm i utbyte mot det gamla Beneborg. Under större delen af 1700-talet tillhörde godset slägten de Besche, kom 1822 till frih. G. de Geer och eges nu af grefve Armand Fouché d'Otrante. Vid Stjernholm finnes kapell, der gudstjenst hålles för skärgårdsbefolkningen på vissa bestämda tider.

II. **Rönö härad**, fordom kalladt Röna eller Röne hundare, gränsar i vester till Oppunda, i nordvest till Villåttinge, i norr till Daga, i öster till Hölebo härader, stöter i sydost till hafvet samt skiljes i sydvest genom Långhalsen och Nyköpingsån från Jönåkers härad. Mot Villåttinge och delvis mot Daga finnes en naturlig gräns i den vackra sjön Båfven med dess många fjärdar, likasom mot Oppunda i den icke obetydliga Lidsjön. Rönö härad är till sin allmänna karaktär ett bergigt eller kuperadt land med en medelhöjd af 50—100 fot öfver hafvet; och äfven der en slättbygd utbreder sig, afbrytes den än här, än der af uppstickande kullar, vanligen klädda med rik löfskog. Naturen är nästan öfverallt, om icke storartad, likväl i hög grad intagande genom sin skönhet. Något vidsträcktare slättbygder finnas egentligen blott kring sjöarne Eknaren och Runviken. Skogsmarker finnas flere, af hvilka den förnämsta är Fjällveden, öster om Lidsjön, innefattande norra delen af Råby samt delar af Lids och Ripsa socknar. Inom häradet påträffar man de sydliga utsprången af de rull-

stensåsar, hvilka inom Vestmanlands län återfinnas under namn af Badelunda- och Strömsholmsåsarne. På sjöar och vattendrag äro äfven här stor rikedom. Af de senare märkes Svärtaån, hvilken rinner genom Eknaren, Ludgosjön och Runnviken i sydlig riktning ut i Sjösafjärden. — Jordmonen är i den odlade bygden god lera samt i närheten af åsarne mojord. Hufvudnäringar äro åker- och ängsbruk samt boskapsskötsel, hvartill kommer något bergshandtering jämte fiske och sjöfart i trakterna vid hafvet. — Häradet hör i civilt afseende till länets första fögderi, i judicielt till Kungadömets domsaga, i kyrkligt till Nyköpings östra prosteri utom Råby, som hör till det vestra, samt innefattar följande 14 socknar. Tingstället är vid Svärdsbro i Sättersta socken. — I alla häradets socknar förekomma fornlemningar i ovanlig mängd.

1. *Ripsa socken*, fordom äfven kallad Rifsa, gränsar i söder och sydost till Råby, Lid och Ludgo, samt omgifves för öfrigt i nordvest, norr och nordost af sjön Båfven. Hemmantalet är $20\frac{1}{8}$ förm., hvaraf $1\frac{3}{4}$ skatte, $1\frac{1}{2}$ krono och $16\frac{7}{8}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 567,590 rdr rmt. Arealen är 0,612 qv.- mil, hvaraf 0,122 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 776 personer på 195 hushåll. Ripsa bildar tillsammans med Lid ett konsistorielt pastorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 3,394 rdr rmt.

I norra delen af socknen ligger säteriet *Edeby*, som fordom egts af slägterna Bjelkenstierna, Skytte och Gyllenstierna m. fl. samt nu tillhör kammarherre v. Eckermans sterbhus. Ett annat större gods är säteriet *Åboö*, med underlydande samt qvarn och ångsåg tillhörigt herr E. Lindal.

2. *Lids socken* gränsar i vester till Råby, i nordvest till Ripsa, i öster till Ludgo och i sydost till Runtuna. Hemmantalet är $20\frac{5}{8}$ förm., hvaraf $16\frac{5}{8}$ skatte, $\frac{1}{2}$ krono och $3\frac{1}{2}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 520,875 rdr rmt. Arealen är 0,354 qv.-mil, hvaraf 0,021 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 692 personer på 183 hushåll. Lid är i kyrkligt afseende annex till Ripsa.

Nära sjön Eknaren ligger *Lilla Lundby* skatte säteri, ett mindre fideikommiss, hvars närvarande innehafvare är A. F. Th. Wijnbladh. — På det s. k. Jättberget finnes en borglemning med en mur af omkring 600 fot.

3. *Runtuna socken*, fordom Röntuna, gränsar i nordvest till Lid, i nordost till Spelvik och Bogsta, i sydost till Svärta samt i sydvest till Råby och Helgona. Hemmantalet är $52\frac{5}{8}$ förm.

hvaraf $24\frac{3}{8}$ skatte, $2\frac{1}{4}$ krono och 26 frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,057,300 rdr rmt. Arealen är 0,552 qv.-mil, hvaraf 0,039 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 1,326 personer på 318 hushåll. Runtuna är ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 3,890 rdr rmt.

Af sockneus många egendomar märkas *Sörby* frälse säteri. nu lydande under Christineholm i Helgona; det vid Eknaren belägna, prydligt bebygda *Lindö* säteri, tillhörigt brukspatron A. J. Broms' arfvingar; *Löfsunds* säteri vid Runviken, tillhörigt friherrinnan Z. Westring samt *Äresta*, som eges af grefvinnan L. Wachtmeister på Christineholm i Helgona. — Runtuna är rik på fornlemningar, af hvilka den märkvärdigaste är en ättehög vid Löfsund, den största i hela Södermanland. Den kallas "Oppusa" eller "kung Rönings hög", håller 550 fot i omkrets och har en höjd af 35 fot. Af borglemningar märkes en på "Uggelberget" vid Långsjön med dubla ringmurar, uppförda af ofantliga stenblock.

4. *Ludgo socken*, fordom benämnd Ludgudavi, gränsar i nordvest och vester till Ripsa och Lid, i söder till Spelvik, i sydost till Bogsta, och Sättersta, i öster till Lästringe och Frustuna samt i norr till Björnlunda, skild derifrån genom sjön Båfven. Sjön Likstammen i öster tillhör äfven till en del Ludgo socken. Hemmantalet är $35\frac{1}{8}$ förm., hvaraf $6\frac{3}{4}$ skatte, $3\frac{1}{2}$ krono, $24\frac{7}{8}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 793,300 rdr rmt. Arealen är 0,685 qv.-mil, hvaraf 0,099 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 1,283 personer på 321 hushåll. Ludgo bildar tillsammans med Spelvik ett patronelt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 3,705 rdr rmt. Patronatsrätten utöfvas vexelvis af egarne till Malma och Ludgonäs säterin. — Ludgo kyrka, vid sjön af samma namn, har tvänne grafkor, ett för Silfverstiernska och ett för Drakenhjelmska slägten.

Vid norra ändan af Ludgosjön ligger Ludgonäs', numera *Trollesunds* säteri, grundadt af ätten Silfverstierna i midten af 1600-talet, hvarefter det tillhörde flere slägter och i början af vårt århundrade köptes af en frih. Löwen till Sjösa. Det blef då fideikommiss under namn af Trollesund och innehafvaren antog namnet Trolle-Löwen. Den nuvarande innehafvaren är kammarherren E. A. O. Trolle-Löwen. — Längre i norr ligger säteriet *Malma*, sammankommet af flere egendomar under 1600-talet och i början af det följande århundradet i ätten Drakenhjelms ego. Det egdes för en tid sedan af kapten O. Adelborgs arfvingar, men är nyligen såldt. — Längst upp vid sjön Båfven ligger säteriet *Sofielund*, hvars egare är grefve Oskar Frölich. Socknen är ovanligt rik på alla slags fornlemningar. Ringmurar finnas flere; och på Aspa södra gärde, der fordom varit tingstålle, det s. k. Aspolöt, visar man bland en mängd af andra fornminnen, den ganska betydliga tingshögen.

5. *Spelviks socken*, under medeltiden kallad Spiæl-
evika, gränsar i sydvest till Runtuna, i norr till Ludgo, skiljes i öster och nordost genom Runviken och Ludgosjön från Bogsta och Ludgo socknar samt stöter i vester till sjön Eknaren. Hemmantalet är 14¼ förm., hvaraf 2 skatte, 4 krono och 8¼ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 239,775 rdr rmt. Arealen är 0,108 qv.-mil, hvaraf),018 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 330 perso-ner på 72 hushåll. Sockuen är i kyrkligt afseende annex ill Ludgo. Spelviks kyrka är sedan några årtionden förlagd.

6. *Bälinge socken* gränsar i öster till Vesterljung, i norr ill Lästringe samt i vester till Tystberga och stöter i söder ill hafvet med dess vikar. Till socken höra flere större ch mindre öar, såsom Lång-, Rings- och Hartsöarna samt Enskär, Hemmantalet är 50¾ förm., hvaraf 1 krono, det öfriga frälse. Sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 528,720 rdr rmt. Arealen är 0,811 qv.-mil, hvaraf 0,061 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 1,208 personer på 319 hushåll. Bälinge utgör tillsammans med Tystberga tt patronelt pastorat af första klassen med pastors lön eglerad till 4,060 rdr rmt. Patronatsrätten utöfvas vexel-is af egarne till Helgö och Nynäs säterin. — Kyrkan har vänne grafkor för slägterna Gyllenstierna till Nynäs och Björksund, det förra i Bälinge, det senare i Tystberga. Utanför kusten på Enskär finnes en fyrbåk samt på Hartsön otsstation,

Vid Runbosjöns utlopp, ej långt från hafvet, ligger *Nynäs* sä-eri, hvars anor gå tillbaka till medeltiden. Dettill hörde på 1300-alet Bo Jonsson Grip, inlöstes 1411 af Knut Boson Grips enka rån ridd. Algot Magnusson, hvilken innehaft det som pant, be-oddes sedan af Knut Bosons måg riksrådet Niklis Erengislesson Natt och Dag), kom på 1500-talet genom gifte till riksrådet Carl Erikson Gyllenstjerna och förblef inom denna friherrliga slägt, till ess den utdog på manssidan i början af det förra århundradet. Efter femtio år inköptes egendomen af David Hildebrand, som te-tamenterade den till sin systerson, en frih. Bonde, kom sedan ge-om gifte till Ankarsvärd samt eges nu af f. d. statsrådet frih. J. . Gripenstedt. Godset är präktigt bebygdt och var för tvänne r sedan med underlydande inom och utom socknen värderadt till id pass 375,000 rdr rmt. — Vid Måstenasjön ligger säteriet *Må-tena*, som tidtals lydt under Nynäs, på 1600-talet egdes af släg-rna Stenbock och Baner, och under det följande århundradet nköptes af presid. Erland Broman samt senare af kommerserådet . Plomgren, hvilken senare gjorde egendomen till fideikommiss. Den nuvarande innehafvaren är frih. C. F. von Plomgren. — *Hånö* äteri vid Sibbofjärden är ett gods från 1600-talet, som dels genom iften, dels genom köp, tillhört flere af våra adliga ätter, såsom Flemming, Ribbing, Spens, Posse, samt 1870 egdes af herr F. C. oz.

7. *Tystberga socken*, fordom benämnd Thyrstaberga gränsar i öster till Bälinge och Lästringe, i nordvest til Sättersta och Bogsta, i vester och sydvest till Svärta sam i söder till hafvet. Hemmantalet är $45\frac{5}{6}$ förm., hvaraf 7 skatte, $3\frac{1}{4}$ krono och $34\frac{3}{4}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 660,388 rdr rmt. Arealen är 0,756 qv.-mil, hvaraf 0,035 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 1,220 personer på 273 hushåll. Socknen är i kyrkligt afseende annex till Bälinge.

Socknens förnämsta gods är säteriet *Björksund* vid Sibbofjärden, med sina underlydande värderadt till omkring 400,000 rd rmt. Godset har tillhört slägten Grip, men kom i slutet af medeltiden genom gifte till riksrådet Göran Erikson Gyllenstierna til Fågelvik, inom hvilkens ätt egendomen förblef ända till 1775, d den öfverlemnades åt C. G. Mörner såsom arfvinge till riksråde grefve Göran Nilsson Gyllenstierna. För närvarande eges Björksund hvarunder hör bland annat *Häljö* säteri, af grefvarne J. O. oc E. K. Mörner.

8. *Torsåkers socken*, förr Thorsakir, häradets nordöstligaste del, gränsar i söder och sydvest till Lästringe, inordves till Frustuna och i öster till Vårdinge och Vagnhärad, hvarifrån Torsåker delvis skiljes genom sjön Sillen. Hemmantalet är 15 förm., hvaraf 1 krono, de öfriga frälse; sammanlagda fastighetsvärdet är 209,550 rdr rmt. Arealen är 0,327 qv.-mil, hvaraf 0,033 qv.-mil vatten. År 1870 utgjorde folkmängden 498 personnr på 120 hushåll. Torsåker bildar tillsammans med sitt annex Lästringe ett alternerande konsistorielt och patronelt pastorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 2,820 rdr rmt. Patronatsrätten utöfvas af egaren till Sörby.

Ej långt från sjön Sillen ligger Söderby eller *Sörby* säteri som tillhört flere af våra adliga ätter, från slutet af förra århundradet den grefliga ätten Löwen. inom hvilken det blef fideikommiss. Den nuvarande innehafvaren är grefve Axel Löwen på Kallfors.

9. *Lästringe socken*, fordom Læstrunge, gränsar i vester till Tystberga och Sättersta, i söder till Bälinge, i öster til Vesterljung samt i norr till Torsåker och Frustuna. Hemmantalet är $15\frac{1}{4}$ förm., hvaraf $1\frac{3}{8}$ skatte, $\frac{1}{2}$ krono och $13\frac{3}{8}$ frälse sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 318,505 rdr rmt Arealen är 0,331 qv.-mil, hvaraf 0,023 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 609 personer på 124 hushåll. Lästringe är annex till Torsåker.

Socknens förnämsta gods är *Gärdesta* säteri, som före reduktionen tillhörde slägterna Kruse och Lilje, sedan utbyttes till frälse och gick genom många händer, till dess egendomen 1780 köptes af generalmajor frih. F. Löwen, inom hvilken slägt det blef fidei-

kommiss. Den nuvarande innehafvaren är friherre E. A. O. Trolle-Löwen.

10. *Sättersta socken*, under medeltiden Sætirsta, gränsar i vester till Bogsta, i sydost till Tystberga, i nordvest till Ludgo och i nordost till Lästringe. Hemmantalet är $16\frac{1}{4}$ förm., hvaraf $8\frac{3}{8}$ skatte, 1 krono och $6\frac{7}{8}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 335,293 rdr rmt. Arealen är 0,258 qv.-mil, hvaraf 0,016 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 532 personer på 136 hushåll. Tillsammans med Bogsta bildar Sättersta ett konsistorielt pastorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 4,115 rdr rmt.

11. *Bogsta socken*, fordom Bughastaf eller Boghastafva, gränsar i östert till Sättersta, i sydost till Tystberga, i sydvest till Svärta och Runtuna, i nordvest till Ludgo samt i vester till Spelvik, derifrån skild genom Runviken. Hemmantalet är $19\frac{3}{8}$ förm., hvaraf $3\frac{5}{8}$ skatte, $\frac{1}{4}$ krono och $14\frac{1}{2}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 417,300 rdr rmt. Arealen är 0,287 qv.-mil, hvaraf 0,028 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 564 personer på 139 hushåll. Bogsta är i kyrkligt afseende annex till Sättersta.

Inom socken, hvilken i likhet med hela trakten är rik på fornminnen, märkas tvänne borglemningar, af hvilka den ena ligger på Törnbyberget invid Runviken. — Bland egendomarne märkas säterien *Ökna* och *Norrby*, hvilka båda under långa tider haft samma egare och på 1700-talet tillhörde slägten Silfversparre. Ingetdera godset är af någon större betydenhet. Ökna, beläget vid Runviken, eges nu af kammarherren H. F. H. von Wright, Norrby af majoren M. C. Wolffelt. — Vid södra stranden af Runviken ligger säteriet *Näsby*, som en tid tillhört Lennart Torstensson, sedan bland andra slägterna Tungel, Gyllenbåga och Ribbing samt i våra dagar eges af kammarherren frih. C. F. von Rosen.

12. *Svärta socken*, äfven kallad Svärtuna, fordom Sværta, gränsar i nordost till Bogsta och Tystberga, i norr och nordvest till Runtuna, i vester till Helgona och i söder till hafvet. Mellersta delen väl odlad, upptages af den dalgång, genom hvilken Svärtaån rinner i sydlig riktning ut i Sjösafjärden. Hemmantalet är $44\frac{1}{3}$ förm., hvaraf $19\frac{11}{24}$ skatte och $24\frac{7}{8}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 847,910 rdr. Arealen är 0,863 qv.-mil, hvaraf 0,040 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 1,534 personer på 381 hushåll. Socknen är annex till Nyköpings östra stadsförsamling.

Bland socknens många gods märkes säteriet *Sjösa*, vid fjärden af samma namn. Det har alltsedan 1400-talet tillhört en hel mängd af våra adliga familjer och inköptes under senare hälften af förra

århundradet af generalmajor frih. F. Löwen, som gjorde god[s] till fideikommiss. Den nuvarande innehafvaren är kammarherr frih. E. A. O. Trolle-Löwen. Sjösa var för ej längesedan med sina u[n]derlydande inom Svärta, Helgona och Nicolai socknar taxeradt t[ill] omkring 360,000 rdr rmt. — Vid Svärtaån ligger *Svärta* eller *No[rs]hammars* bruk och säteri. År 1646 köpte Joachim Dankvardt [af] kronan hemmanet Brolötstorp, hvaraf sedan blef Svärta gård, o[ch] samma år erhöllo hans och hans måg Gerdt Störning privilegi[um] att vid Norrströmmen upprätta järn- och kniphammare, sålun[da] läggande grunden till en bruksrörelse, som under vissa tider v[a]rit blomstrande, men slutligen nedlades 1854. Efter Dankvar[dts] död blef Störning hvilken äfven anlade Stafsjö och Viråns br[uk] ensam egare, samt ärfdes af sin måg brukspatron G. T. von Ber[n]ner, i hvilken slägt bruket förblef under flere årtionden. Från slu[tet] af 1700-talet och ända till 1837 egdes Svärta af öfverste Schö[n]ström, men såldes då till brukspatron Lagerqvist, hvars enka [i] närvarande är ställets egarinna. Numera består allt bergsbruk h[är] i malmbrytning ur den för sin till kanongjutning lämpliga ma[lm] bekanta Förolagrufvan, i hvilken Svärta eger hälften. För nå[gra] år sedan var Svärta med sina tillhörande inom Svärta, Ripsa, L[id], Runtuna, Bogsta och Råby socknar 24 mant., taxeradt till öf[ver] 360,000 rdr rmt förutom qvarnar och tegelbruk. — Andra frams[tå]ende gods äro *Husby* och *Ånga* säterin, af hvilka det förra en [tid] lydit under Norshammars bruk samt båda i början af vårt århu[n]drade inköptes af frih. Trolle-Löwen på Sjösa för att sedan [ö]vergå till hans båda mågar, friherre C. A. Falkenberg och ko[m]mendörkapten F. Engelhardt. Den senare eger Ånga och den f[ö]res arfvingar Husby.

13. *Råby socken*, i forna tider kallad Raaby ell[er] Rabosokn, gränsar i norr till Ripsa, i öster och nordo[st] till Lid och Runtuna, i söder till Helgona samt skilj[es] i vester genom Lidsjön, Långhalsen och Nyköpingsån fr[ån] Husby-Oppunda och Bärbo socknar. Hemmantalet är 2[7⅝] förm., hvaraf 9⅜ skatte, 1¼ krono och 17 frälse; sa[m]manlagda fastighetsvärdet år 1870 var 527,825 rdr r[mt]. Arealen är 0,485 qv.-mil, hvaraf 0,059 qv.-mil vatten. [År] 1870 var folkmängden 925 personer på 225 hushåll. Rå[by] bildar tillsammans med Bärbo i Jönåkers härad ett kon[si]storielt pastorat af andra klassen, hörande till Nyköpin[gs] vestra prosteri samt med pastors lön reglerad till 3,560 r[dr] rmt. — Socknens hemman lyda till större delen under stör[re] gods i angränsande socknar.

14. *Helgona socken*, nu liksom fordom äfven kallad Allhe[l]gona, gränsar i norr till Råby, i nordost till Runtuna, i öster t[ill] Svärta, i söder till Byfjärden samt skiljes i vester och sydve[st] genom Nyköpingsån från Bärbo och Nikolaisocknar. Hemma[n]talet är 27¼ förm., hvaraf 11½ skatte, 2¾ krono och 13 fräls[e]; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 923,522 rdr rm[t]. Arealen är 0,313 qv.-mil, hvaraf 0,009 qv.-mil vatten. [År] 1870 var folkmängden 1,109 personer på 330 hushåll. He[lgona]

a är i kyrkligt hänseende annex till Nyköpings östra
dsförsamling.

Socknens förnämsta gods är *Christineholms* säteri invid Ny-
ingsån. Det har uppkommit af tvänne gårdar, som på 1500-
t egdes af Hans Claesson (Bjelkenstierna), hvilkens måg riks-
et Göran Stjernsköld skall hafva bebygt säteriet och uppkallat
efter sin hustru. Christineholm gick sedermera genom gifte
r köp från den ena slägten till den andra, tillhörde under en
af förra seklet den genom sina samlingar i Sveriges historia
ante Warmholtz, köptes i vårt århundrade af frih Louis de
r och tillhör nu hans dotter grefvinnan Louise Wachtmeister.
d sina många underlydande i Helgona, Lids, Runtuna och Råby
knar var Christineholm för tvänne år sedan värderadt till nära
,000 rdr rmt. — Af verk och inrättningar märkes *Hargs* bom-
spinneri, vid hvilket likväl tillverkningen under de sista åren
ärskilda skäl nedgått. Värdet af densamma, som år 1866 upp-
k ända till 901.135 rdr, utgjorde för år 1870 endast 160,769 rdr
. Vid Harg var från 1620-talet äfven ett järnverk, men det-
ma nedlades i slutet af det förra århunOradet.

III. **Hölebo härad**, fordom kalladt Hölbo eller Hylbo
ndare, och bestående dels af en mängd större och
ndre öar, dels af fastland omkring Trosaån, gränsar
norr till Öknebo och i vester till Rönö härad samt
gifves i söder och öster af Östersjön och dess fjärdar,
hvilka Svärdsfjärden och den norrut från densamma in-
ngande Himmerfjärden äro de förnämsta. Nejden utmär-
r sig i allmänhet genom denna intagande täckhet, som är
påfallande draget i hela Södermanlands natur. Öfver-
t denna rikedom på sjöar och vattendrag, denna omvex-
g af smärre slätter och icke särdeles breda dalgångar,
er hvilka höja sig vackra, ofta löfklädda kullar eller ut-
er hvilka utbreda sig något vidsträcktare skogsmarker af
e synnerligt betydande höjd. Sådana finnas till exempel
m Vesterljungs och Hölö socknar. Kusterna af hafvet
de större öarna utmärkas äfven genom bergländig skogs-
rk och kala bergklintar, ofta med branta väggar stu
nde i sjön. Det förnämsta vattendraget är Trosaån, som
inner från sjön Sillens sydligaste spets, går först i ost-
, sedan i sydlig riktning samt utfaller i Trosafjärden. —
rdmonen är i de odlade bygderna god lera; i kusttrak-
na förekomma omvexlande lera och jäsjord. Hufvudnä-
gar äro åkerbruk jämte boskapsskötsel; binäringar för
del af befolkningen äro fiske och sjöfart. Skogsbruk
n äfven här betraktas såsom ett näringsfång, ehuru till-
ngen kan anses i det hela blott motsvara det egna be-
fvet. — Häradet hör i civilt afseende till länets första
gderi, i judicielt till Kungadömets domsaga, i kyrkligt dels
l Daga, dels till Södertelje prosteri samt innefattar föl-

jande 5 socknar. Tingstället är vid Stora Åby i Vagnhä
rads socken. — Häradets alla socknar äro rika på fornmin
nen af många slag; bland dem märkas flere borglemninga
från äldre tider, från nyare skansar uppkastade till försva
särskildt mot ryssarne, hvilka 1719 härjade och brände n
stan hela trakten.

1. *Hölö socken*, före reformationstiden delad i tvänn
Ytra Höle och Öfra Höle, gränsar i norr till Ytter- och Öfver
Jerna socknar, i vester till Vårdinge med Långsjön, so
delvis tillhör Hölö socken, i sydvest och söder till Vagn
härad, i sydost till Tullgarnsfjärden, samt skiljes i öste
genom en mängd fjärdar och sund från Mörkön. Hemman
talet är $62\frac{7}{8}$ förm., hvaraf $16\frac{1}{6}$ skatte, $23\frac{5}{8}$ krono och 23
frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,218,22
rdr rmt. Arealen är 0,827 qv.-mil, hvaraf 0,056 qv.-mi
vatten. År 1870 var folkmängden 1,623 personer på 44
hushåll. Hölö hör till Södertelje prosteri och är ett konsi-
storielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglera
till 3,720 rdr rmt. — Kyrkan prydes af en altartafla a
Hörberg och innesluter jämte andra grafvar äfven en fö
slägten Sture. Orten är rik på historiska minnen, af hvilk
några knyta sig kring striderna mellan Erik XIV och han
bröder, andra till ryssarnes framfart under "den stor
ofreden".

Socknens i alla afseenden märkvärdigaste ställe är kungsgår-
den *Tullgarn*, belägen på en udde i fjärden af samma namn. Des
historia börjar redan på 1200-talet, då det egdes af Ulf Fasis so
Junker Carl, hvilken skänkte det jämte andra egendomar i Söder-
manland till Tyska Orden. Från den synes Tullgarn hafva blifvi
återlöst, ty några år sednare egdes det af fru Ragnild Erlands-
dotter (Ängel). På 1400-talet finner man det tillhöra riksrådet
Knut Bonde, som gaf det i morgongåfva åt sin hustru Margareta
Carlsdotter (Sparre) till Tofta och kom efter hennes död till den
sedermera såsom riksföreståndare och konung bekante Carl Knuts-
son Bonde. Genom dennes dotter, Christinas giftermål med Erik
Erikson Gyllenstierna d. ä. kom Tullgarn till Gyllenstiernska släg-
ten och tillföll efter sonsonens Erik Nilssons afrättning vid Stock-
holms blodbad, hans syster den ädla Christina Gyllenstierna. Vid
arfskiftet efter henne kom Tullgarn till Svante Sture, tillhörde se-
dan hans söner och innehades efter Stureättens utslocknande på
den manliga linien af Anna Margareta Sture och hennes man grefve
Johan Axelson Oxenstierna af Södermöre. Efter Anna Margareta
Stures död tillföll godset hennes mor grefvinnan Ebba Sture född
Lejonhufvud, kom vid hennes frånfälle efter process med grefve
Johan Oxenstierna och hans arfvingar till grefvinnan Ebba de la
Gardie och beslägtad med Stureätten. Ett De la Gardieskt gods
fortfor Tullgarn att vara i öfver hundrade år, inköptes 1772 af
grefve Melcher Falkenberg, men såldes genast af honom till Ri-
kets Ständer, blef kungsgård och uppläts till Gustaf III:s broder,
hertig Fredrik Adolf. Efter dennes död öfverflyttades denna upp-

telse 1807 på prinsessan Albertina och skulle på grund af riksagsbeslutet 1818 efter hennes död tillfalla dåvarande kronprinsen skar. Efter hans förmälning 1823 förklarade den svenska riksdaen, att Tullgarn, derest kronprinsen aflede före sin gemål, skulle llfalla henne såsom enkesäte på lifstid, och det är på grund af enna förklaring, som enkedrottning Josefina i våra dagar är det ackra Tullgarns herskarinna. — Slottet med det skönaste läge tt invid sjön utgöres af en hufvudbygnad, uppförd i början af 700-talet af grefve M. J. De la Gardie, samt tvänne dermed samanbygda flyglar från hertig Fredrik Adolfs dagar. Det hela blef staureradt af konung Oskar, som äfven lät uppföra ett ståtligt äxthus. På svänne sidor omgifves slottet af en vacker park, bände äfven den vittne om skilda tiders olika smak och konstnne. Till godset lyda öfver 34 mantal inom Hölö, Vagnhärads, rosa och Mörkö socknar, tillsammans för några år sedan värdede till 450,000 rdr rmt.

2. *Mörkö socken*, fordom kallad Myrkö, utgöres af Mörkön, n del af den med Mörkön sammanhängande Dåderön, samt ågra andra öar och skär och gränsar i norr och nordost till Jerafjärden och Skansundet, i vester till Stafbofjärden, Pålsunet och Vesterfjärden, i söder till Svärds- och i öster till immerfjärden. Hemmantalet är 37¼ förm., hvaraf 1½ krono, et öfrigä frälse, det mesta lydande under Hörningsholms gods. realen är 0,987 qv.-mil, hvaraf 0,517 qv.-mil vatten. År 870 var folkmängden 1,176 personer på 266 hushåll. örkö hör till Södertelje prosteri och bildar ett patronelt astorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 017 rdr rmt. Patronatsrätten utöfvas af innehafvaren till örningsholms fideikommiss. — Kyrkan är af hög ålder och ydd med tvenne grafkor för slägterna Baner och Bonde ll Hörningsholm.

Mörköns minnesrikaste ställe, likasom öfverhufvud ett af de märkirdigaste inom hela Södermanland. är *Hörningsholm*. hvars slott ser sig från en klippa på den nordligaste delen af ön. Den gårns historia går århundraden tillbaka i tiden och knyter sig tillmmans med slägters, hvilka hafva lemnat många spår efter sig vårt lands häfder. Man har börjat ända upp vid sagans tid och l Hörningsholms klippa förlagt den borg, dit konung Granmar öd in Hjorvards Ylfing vid hans besök i "Myrkwafjord". Komen till slutet af 1200- och början af 1300-talen, står man på nåt säkrare grund. Der talas om en gård vid namn Hyrn, såsom lhörig fru Ragnild Erlandsdotter (Ängel) jämte det närbelägna ullagarn, och några årtionden senare eller 1310 vid arfskiftet meln Birger och hans bröder förekommer för första gången nämnd rden Simonsö, hvilken bevisligen redan under 1300-talet tillhörde gten Örnefot, känd såsom en af de rikaste i Södermanland. Att rden Hyrn skulle hafva varit senare tiders Hörningsholm är väl appast mera än en gissning; säkrare då att Simonsö icke var t, utan en särskild gård, som på 1400-talet inköptes af egaren l Hörningsholm och blef detta gods underlagdt. Det är under edeltidens sista århundrade, som Hörningsholms säkra historia rjat. Omkring 1480 tillhör det Nils Boson Sture, och efter ho-

nom riksföreståndarne Svante och Sten Sture d. y., den senares enka Christina Gyllenstierna och sonen, den från Gustaf Vasas och Erik XIV:s dagar kände grefve Svante, hvilken för det mesta vistades på Hörningsholm, der han betydligt utvidgade och förskönade det slott, som hans fäder uppfört. Efter Svante Stures död innehades godset af hans enka, den i vår historia så bekanta "Kung Märta", Margareta Lejonhufvuds syster och öfvergick sedan till sonen grefve Mauritz och hans enka Anna Horn samt derefter till grefve Svante Sture, den siste manliga afkomlingen af sin ätt. Anna Margareta Sture, grefve Svantes dotter och gift med Johan Axelson Oxenstierna, samt hennes mor grefvinnan Ebba Lejonhufvud innehade sedan Hörningsholm, som efter att en tid hafva disponerats af Ebba Grip kom till hennes son riksrådet Svante Baner och sålunda blef ett den Banerska slägtens gods. År 1720 afstods godset för gäld till frih. Lennart Ribbing, hvars enka 1746 sålde det till grefve Nils Bonde till Björnö. Denne gjorde Hörningsholm till fideikommiss, gaf det ungefär dess nuvarande egovidd och uppförde efter ritning af Hårleman och på ruinerna af det gamla, fasta slottet, som 1719 blifvit af ryssarne genom brand förstördt, den nuvarande hufvudbygnaden, hvilken väl prunkar med sitt herliga läge, men för öfrigt utmärker sig genom frånvaron af all arkitektonisk smak. Slottet är på ena sidan 72, på den andra 84 alnar långt samt försedt med lägre, sammanbygda flyglar. Jordvåningen är från äldre tider, och om dem tala äfven de spår, som finnas af gamla torn och fängelser. — Godset utgjordes för en tid sedan af 35 mantal det mesta inom Mörkö samt en liten del inom Grödinge socken och värderades till nära 800,000 rdr rmt. Hörningsholm innehafves i våra dagar af grefve Gustaf Trolle-Bonde på Löfstaholm.

3. *Vesterljungs socken*, fordom Vesterlunga, gränsar i vester till Torsåkers, Lästringe och Bälinge socknar, i norr till Vagnhärad, i nordost och öster till Trosa landtförsamling och Hålfjärden samt i söder till fjärden Tvären eller Trindeln. Hemmantalet är 41½ förm., hvaraf 6 skatte, 1 krono och 34½ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 934,949 rdr. Arealen är 0,837 qv.-mil, hvaraf 0,043 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 1,376 personer på 347 hushåll. Vesterljung hör till Daga prosteri och bildar ett konsistorielt pastorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 3,560 rdr rmt.

Socknens största gods är säteriet *Örboholm*, hvilket omtalas redan på 1400-talet såsom sätesgård, bebodd af väpnaren Henrik Niclisson, under det följande århundradet tillhörde riksråden Nils och Jakob Krumme, derpå öfvergick till Anna Horn, gift med Mauritz Sture och sedan under en tid hade samma egare som Hörningsholm. Längre fram egdes det af Johan Oxenstiernas senare hustru Margareta Brahe, skall 1662 hafva kommit till frih. Sten Bjelke och ifrån den tiden lydit under det närbelägna Tureholm, som det gör ännu i dag. Det omfattade för en tid sedan 23½ mant. och var värderadt till nära 400,000 rdr rmt. Längre åt norr ligger *Erikslund*, som en tid lydde under Tullgarn, i slutet af förra århundradet gjordes till säteri under sitt nuvarande namn af Erik Brander, adlad Sköldebrand och nu tillhör grossh. Kempes sterbhus.

4. *Vagnhärads socken* gränsar i norr till Vårdinge och ch Hölö, i öster och söder till Tullgarns- och Trosafjär-arne, i sydvest till Trosa socken, i söder till Vesterljung, vester till Torsåker, derifrån skild genom sjön Sillen. Hem-nantalet är $39\frac{1}{24}$ förm., hvaraf $13\frac{3}{8}$ skatte, $16\frac{1}{2}$ krono och $9\frac{1}{8}$ frälse, dervid inberäknade tillsammans 2 mantal, som i ordeboken samt mantals- och taxeringslängderna stå upp-agna under Vagnhärad, men i kyrkligt hänseende tillhöra Trosa landsförsamling. År 1870 var fastighetsvärdet 862,880 dr. Arealen är 0,540 qv.-mil, hvaraf 0,031 qv.-mil vatten. År 870 var folkmängden 1,158 personer på 307 hushåll. Vagn-ärad är i kyrkligt afseende annex till Trosa landsförsam-ing.

Bland egendomar inom socknen märkas säteriet *Åda* vid Tro-aån, som ofta skiftat egare och nu med sina underlydande inom Vagnhärad och Trosa tillhör possessionaten Isoz samt *Fredriksdal*, om bebygdes till säteri på 1640-talet, sedermera kom till G. T. on Berchner och med hans dotter till landsh. A. Hägerflycht. Fredriksdal eges nu af kaptenen J. A. Berndes. En del af Vagn-ärad lyder under Tullgarn.

5. *Trosa landsförsamling* gränsar i norr och nordost ill Vagnhärad och Trosaån, i söder och sydost till Trosa tad och Trosafjärden, i sydvest och vester till Hålsfjärden ch Vesterljung. Hemmantalet är $29\frac{5}{8}$ förm., hvaraf $7\frac{1}{2}$ katte, $1\frac{3}{4}$ krono och $20\frac{3}{8}$ frälse, dervid inberäknadt $\frac{1}{4}$ mant., kyrkligt hänseende tillhörande Vagnhärad. År 1870 var fa-tighetsvärdet 711,390 rdr. Arealen är 0,424 qv.-mil. År 1870 var folkmängden 940 personer på 229 hushåll. Trosa lands-församling hör till Daga prosteri och bildar tillsammans med itt annex Vagnhärad ett konsistorielt pastorat af andra lassen med pastors lön reglerad till 4,335 rdr rmt. — Kyr-an har tvänne grafvar för slägterna Gyllenstierna och Bjelke till Tureholm. Den ena gömmer enligt sägen stoftet f Kristina Gyllenstierna utan att någon minnesvård utmär-er platsen, der hon hvilar.

Det förnämsta godset är säteriet *Tureholm*, beläget i närheten f Trosafjärden. Det har sannolikt grundats i förra hälften af 1400-alet genom riksrådet Carl Gädda under sitt första namn Gädde-olm, hvilket det behöll ända till slutet af förra århundradet. I nedlet af 15:de århundradet beboddes sätesgården med säkerhet f ridd. Niclis Gädda och efter honom af brodern Erengissle Gädda, om (1468) skref sig "riddare på Gäddoholm" och var Svea rikes åd. Genom gifte kom Gäddeholm till Svante Sture och hans ätt, nen gick vid arfskiftet efter Christina Gyllenstierna till dottern Sigrid Sture, gift med riksrådet Ture Bjelke, inom hvilkens slägt godset utan att hafva fideikommissnatur förblifvit ända till våra dagar. Det eges nu jämte Örboholm i Vesterljungs socken af kammarh. grefve A. G. Bjelke. Den slottslika åbygnaden utmärker ig genom sin prakt och förskrifver sig i sitt nuvarande skick

från det förra århundradet, då den återställdes efter de härjningar hvilka både Tureholm och Örboholm år 1719 underkastades af ryssarne. Slottet förvarar bibliotek, manuskript- och vapensamling samt omgifves af park och trädgård. Godset var för tvänne år sedan med sina underlydande inom socknen värderadt till omkring 350,000 rdr.

IV. **Oppunda härad,** på en gång det största och det folkrikaste inom Södermanland, gränsar i vester till Askers härad af Örebro län, i nordvest till Hjelmaren, i norr till Öster- och Vesterrekarne, i nordost och öster till Villåttinge, i öster till Rönö, hvarifrån det skiljes genom Lidsjön, i söder till Jönåkers härad med sjöarne Långhalsen, Hallbosjön och Yngaren delvis såsom naturlig gräns, samt i sydvest till Bärbo och Finspångs härader af Östergötlands län. Häradet har i allmänhet samma karaktär af kuperad bygd som det öfriga Södermanland och utmärker sig på de flesta ställen genom den behagliga omvexlingen af skogiga höjder, sjöar och ofta bördiga slätter. Egentliga bergstrakter med hällen af gneiss eller granit trädande fram i dagen förekomma till jämförelsevis mindre utsträckning såsom invid Hjelmarens strand, på gränsen mot Rekarne samt söderut, der Kolmordens nordliga utsprång delvis ligger inom häradets gräns. För öfrigt är nejden i stort sedd tämligen jämn med mycket vidsträckta skogsmarker på grund af krossstensgrus, som upptager den ojämförligt största delen af häradets areal. Öppna, bördiga slätter, sedan uråldriga tider af odlingen upptagna, samt temligen breda dalgångar, utefter hvilka den småningom sökt sig väg, utbreda sig till icke ringa mängd för betraktarens blick. Bland dessa slätter och dalgångar utmärka sig isynnerhet Österåkers och Julitaslätterna på ömse sidor om sjön Öljaren, Vingåkersbygden omkring ån af samma namn ned emot sjön Kolsnaren, dalgången förbi Floda och Skyllinge kyrkor, Stora Malmslätten samt dalgången från sjön Yngaren åt nordvest uppåt dess vattendrag. Genom häradet framstryka flere af de rullstensåsar, på hvilka provinsen är så rik och af hvilka några höra till de största inom vårt land. Bland dessa märkas isynnerhet den, som från sjön Yngarens nordöstra strand går i riktning åt nordvest upp mot Rekarne och inom Oppunda kallas Vallaåsen eller Biemon, men längre åt norr bär namn af Kungsörs- eller Köpingsåsen. Från densamma utgå många förgreningar, af hvilka den i alla afseenden förnämsta är den s. k. Katrineholms- eller Alhammarsåsen. Längre åt vester går, allt i samma riktning, förbi Vestra Vingåkers kyrka och Säfstaholm en annan ås, som ofta afbruten framträder på Vinön i Hjelmaren samt längre åt norr inom Vestmanland bär namn af Fellingsbro-

åsen. — Den största delen af häradet sluttar från nordvest till sydost och afför således sitt vatten genom Nyköpingsån till Östersjön. Till Hjelmarens vattenområde höra delar af Vestra Vingåkers, Österåkers samt Julita socknar eller hvad af häradet ligger norr om den stora vattendelaren, hvilken kommande vesterifrån i ostlig och nordostlig riktning genomstryker Oppunda. I Hjelmaren utrinner genom en kort utfallså sjön Öljaren, som sjelf upptager några mindre närliggande sjöar. I sydostlig riktning gå de öfriga dalgångarne inom häradet med sina vattendrag, hvilka slutligen leta sig fram till Långhalsen och Yngaren. Den senare sjöns dalgång börjar vesterut i Närike, framträder i Södermanland inom Oppunda med de båda med hvarandra förbundna sjöarne Ölången och Högsjön, som genom Vingåkersån har sitt utlopp i den milslånga, smala sjön Kolsnaren, för sin naturskönhet vida kring beryktad. Kolsnaren upptar från öster Näsnaren och utflyter sjelf genom Morjana sund i Viren, hvilken söderifrån emottager sjön Tisnarens vatten. Sjön Virens vattenmassa söker sig väg i sydostlig riktning genom de små Dufveholms-, Djulö-, Kolberga-, Kårtorpa- och Eriksbergsjöarne, samt genom Åkeforsån ut i Yngaren, hvilken sjelf genom Skräddartorpsån, Hallbosjön och Vreasundet på gränsen till Jönåkers härad utgjuter sig i den egendomligt bildade sjön Långhalsen. I norra delen af densamma utrinner Hälleforsån, som har sitt ursprung på den stora vattendelaren mellan Oppunda härad och Rekarne, genomflyter en mängd små sjöar inom Villåttinge och Oppunda och slutligen uppnår sjön Veckeln, hvilken genom Vadsbroån utgår till Vassjön och vidare till Långhalsen. Österifrån utmynnar i Torpsviken af Långhalsen Husbyån, genom hvilken Båfven och Lidsjön hafva sitt aflopp. — Jordmonen inom häradet utgöres i de odlade bygderna dels af mer eller mindre bördig lera, dels till en ganska stor utsträckning af mosand, i synnerhet vid de i dessa trakter så talrikt förekommande rullstensåsarne. — Hufvudnäringar äro åkerbruk jemte boskapsskötsel samt skogsbruk; af mindre vigt äro bergsbruk och fiske. — Häradet hör i civilt afseende till länets andra fögderi, i judicielt till Kungadömets domsaga, i kyrkligt till Nyköpings vestra, samt Oppunda vestra och östra prosterin och innefattar följande 13 socknar. Tingstället är vid Stensjö i Stora Malms socken. — Häradet, hvars namn under medeltiden vanligen skrefs Uphunde eller „Uppunde hundare“, utmärker sig för en ganska stor rikedom på fornminnen i de trakter, der odlingen är af hög ålder såsom inom Vingåker, Julita, Österåker, utefter vattendraget nedåt sjön Yngaren, samt inom de socknar, hvilka omgifva Hälleforsåns nedersta lopp ända till utflödet i Lång-

halsen. Uphunde ting, som ofta omtalas i gamla tider, hölls åtminstone 1447 vid Watzbro.

1. *Vestra Vingåker* gränsar i norr på en kort sträcka till Hjelmaren, i nordost till Österåker, Julita och Floda, i sydost till Östra Vingåker, i söder till Regna och Skedvi af Linköpings län samt i nordvest och vester till Lännäs och Asker af Örebro län. Hemmantalet är ej mindre än 156 förm., dervid inberäknadt $\frac{1}{2}$ mantal, som i jordeboken föres till Askers socken af Örebro län, men hvars innevånare kyrko-, mantals- och skattskrifvas inom Vestra Vingåker. Af hemmantalet är $69\frac{13}{16}$ skatte, $7\frac{7}{8}$ krono och $78\frac{5}{16}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 3,249,900 rdr rmt. Sockenarealen, den största inom länet, är 2,973 qv.-mil, hvaraf 0,331 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 8,082 personer på 1,922 hushåll. Vestra Vingåker hör i kyrkligt hänseende till Oppunda vestra prosteri samt utgör ett regalt pastorat af första klassen med pastors lön reglerad till 7,500 rdr rmt. Den stora och vackra kyrkan, belägen midt i socknen på den bördiga Vingåkersslätten, är försedd med torn, har grafvar för slägterna Bonde och Rålamb samt ett grafkor för Hastferska ätten, inom hvilket hvilar den bekante fältmarskalken grefve J. J. Hastfehr. Vid Högsjö bruk i vestra delen af socknen finnes särskild kyrka af trä, der gudstjenst hålles hvarannan söndag. — Genom socknen går den vestra stambanan med station i närheten af Säfstaholm.

Vingåker har länge i vårt land varit känd såsom en trakt, rik på minnen och bevarande många af fädrens urgamla bruk jämte flere af deras dygder, ehuru en nyare tid med sitt icke alltid välgörande inflytande efter hand kommit de gamla egendomligheterna att försvinna. I det längsta har Vingåkersbon bevarat sin, isynnerhet hos qvinnorna pittoreska klädedrägt, samt männerna detta äfventyrarlynne, som man ansett vara en qvarlefva i folkkaraktären från den tid, då det gamla "Vikingakir", såsom Vingåker ännu i slutet af medeltiden kallades, var ett tillhåll för vilda vikingar. Men ett sådant tillhåll har väl Vingåker knappast varit, då en segelbar förbindelse mellan Kolsnaren och hafvet under dessa tider ligger utom möjlighetens gräns. — Traktens största och i visst afseende märkvärdigaste gods är *Säfstaholm*, frälse säteri, beläget nära kyrkan och ej långt från Vingåkersåns utlopp i Kolsnaren. Godset var till en början en by vid namn Säfvestad eller Säfsta, af hvilken Måns Bengtson Natt och dag, Engelbrekts mördare, inköpte några delar 1454. De synas hafva stannat inom slägten, ty 1598 tillföll ett mantal Säfsta by Göran Nilsson Posse genom gifte med Ingeborg Johansdotter Natt och dag. Vid hans flykt ur riket förklarades väl hans gods förbrutna, men Säfstahemmanet synes såsom möderne hafva blifvit återlemnadt åt hans dotter Anna, hvilken blef gift med Erik Soop, Gustaf Adolfs räddare i slaget vid Stum. De båda makarne sägas hafva af Axel Oxenstierna inköpt det öfriga af byn, förvärfvat säterifrihet åt går-

den och uppfört de första oansenliga bygnaderna på den plats, der det präktiga Säfstaholm nu ligger. Soops enka utbytte gården till sin slägting Åke Axelson Natt och Dag och med dennes dotter Beata kom Säfstaholm genom gifte först till riksrådet Carl Soop och derpå till hennes senare man riksrådet Gustaf Sparre. Det ärfdes sedan af dottern i första giftet Charlotta Soop, som blef gift med frih. Lars Sparre, kom med deras dotter till frih. Clas Bonde, grefve "till Säfstaholm" 1719 och har alltsedan förblifvit inom Bondeslägten. Till Björnögrenen af densamma kom Säfstaholm också genom gifte 1780 och från 1791 till 1855 egdes det af den ädle Gustaf Trolle-Bonde, "den blinde exellensen", som gjort sig ett namn i vår nyare odlings häfder och hvars skapelse våra dagars Säfstaholm egentligen är. Han förbättrade egendomen på alla sätt, företog stora nyodlingar, anlade drifhus och orangeri, trädgård och park samt gaf i det hela åt stället ett mått af skönhet och trefnad, som den njugga naturen synes hafva förvägrat. Den gamla, under Gustaf Sparres tid uppförda hufvudbygnaden, förändrades i början af vårt århundrade efter prof. Gjörvells ritning till detta vackra praktfulla palats, som nu förvånar besökaren. Dess salar fyldes efter hand med konstens och litteraturens dyrbaraste alster, och få äro väl de, som ej hört talas om Säfstaholms tafvel- och skulptur-galleri, dess bibliotek och samlingar af permbref och manuskripter. År 1835 öfverflyttades hit den fideikommissrätt, som förut varit förenad med det gamla stamgodset Björnö i Roslagen. Den nuvarande innehafvaren är en brorson till "den blinde exellensen", öfverstekammarj. grefve Gustaf-Trolle-Bonde, hvilken i sin hand förenar alla den grefliga Bondeättens fideikommiss. Säfstaholm innefattade för några år sedan jämte det närbelägna *Kesäter* och en mängd underlydande under de båda godsen nära 40 mant. med ett sammanlagdt fastighetsvärde af ungefär 570,000 rdr rmt. — Från Säfstaholm, der midt i en nästan ful omgifning konsten skapat underverk, är ej vägen lång till det på Kolsnarens norra strand belägna *Skenäs*, der konsten gjort intet, men naturen i stället slösat med sin skönhets skatter. En täckare och mera romantisk gård eger icke hela Södermanland, och minnen äro inväfda i dess historia, huru anspråkslös den än är. Den börjar ungefär för 200 år sedan, då 1666 Erik Dalberg gjorde gården till säteri och bebygde den med tvänne flyglar af hvilka den ena står qvar och den andra ombygdes efter en brand, som för ett århundrade sedan öfvergick den. Genom Dalbergs dotter Anna Maria kom Skenäs till öfverstlöjtn. von Beijer och genom deras dotter Margar. Eleon. omkring 1720 till grefve Johan Gyllenborg, i hvilkens slägt det förblef ända till 1830. Det var under denna tid Skenäs fick sina "poetiska minnen", under längre eller kortare tid lemnande ett hem åt Runius och Dalin, Creutz och Gyllenborg, Bergklint och Oxenstierna och isynnerhet af den siste varmt besjunget. Det eges för närvarande af öfversten, frih. Henr. Palmstjerna. — Längst vesterut i socknen mellan Högsjön och Ölången ligger *Högsjö* gård och Högsjö järnbruk med underlydande hemman, verk och inrättningar värderad till omkring 340,000 rdr rmt; eges af frih. von Mecklenburg. Gården skall hafva tillhört Vasaätten, egdes 1663 genom gifte af riksrådet frih. Clas Rålamb och förblef inom hans ätt i mer än hundrade år. I senare tider har den tillhört bruksp. F. G. von Aken. Bruket skall vara anlagdt 1638, har masugn, stångjärns- och spiksmedja samt tillverkade 1871 vid en begagnad härd 6,393 c:r stångjärn samt äfven vid 1 härd 504 c:r spik. — Af socknens flere fornminnen märkes en förfallen borgruin på det s. k. Ufberget invid Edeviken.

2. *Östra Vingåker* gränsar i nordvest till Vestra Vingåker, i öster till Stora Malm och i sydvest till Skedvi af Linköpings län. Socknen, delvis rik på skog, uppfylles i söder af Kolmordens utsprång och inbegriper delar af sjöarne Tisnaren, Viren och Näsnaren. Hemmantalet är $40\frac{5}{12}$ förm., hvaraf $6\frac{11}{12}$ skatte, $2\frac{7}{24}$ krono och $31\frac{7}{16}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 918,400 rdr rmt. Arealen är 0,324 qv.-mil, hvaraf 0,021 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 2,591 personer på 636 hushåll. Östra Vingåker tillhör i kyrkligt afseende Oppunda vestra prosteri och utgör ett regalt pastorat af tredje klassen. Kyrkan af sten har ett grafkor för Clastorps gård och på kyrkogården grafvar för flere adliga familjer. — Den vestra stambanan framgår genom socknens nordligaste del mellan sjöarne Näsnaren och Viren.

Östra Vingåker, som fordom varit en del af Vestra och Stora Vingåker, är ganska rikt på herregods. Det förnämsta är *Clastorp*, fordom Lasstorp, beläget mellan Bjelken och Lassjön, men ändock på ganska långt afstånd från vatten. Det tillhörde i början af 1600-talet Knut Classon Uggla genom gifte med Anna Gyllenhorn, dotter af Josua Gyllenhorn, herre på Sjöholm och Djulö. Anna Uggla satt, blifven enka, på godset till sin död, hvarefter detsamma, numera kalladt Clastorp, gick i arf till systerdottern, Sigrid Gyllenstierna och hennes båda män, Fleming och J. J. Hastfehr. Egendomen ärfdes sedan af dottern till Fleming och Sigrid Gyllenstierna, Anna Catarina Fleming och öfvergick med hennes tredje man, kungl. rådet grefve Nils Stromberg till dennes slägt. Godset utvidgades och förbättrades allt mer, isynnerhet under grefve Clas Strombergs 59-åriga regemente. Han ökade egendomen till några och tjugo mantal, uppförde efter en brand den nuvarande präktiga åbygnaden af sten och gjorde slutligen 1776, sex år före sin egen död, Clastorp till fideikommiss, hvilket på grund af hans förordnande öfvergick till hustruns systerson Clas Axel Lewenhaupt. Inom den slägten har det sedermera stannat och den nuvarande innehafvaren är hofjägmästaren grefve Cl. M. Lewenhaupt. Till Clastorp höra många förut sjelfständiga gårdar, vid olika tider fideikommisset underlagda, dessutom flere verk och inrättningar, såsom qvarnar, sågar, tegelbruk marmorbruk m. m. Särskildt märkes *Krämbols bruk*, som funnits redan på 1630-talet och då egdes af en Dankvardt, men slutligen lades under Clastorp, dit det nu hör. Det består af 2 stångjärns och 6 spikhamrar samt har åt sig anslagen omkring 2000 tunlands rekognitionsskog af Oppunda härads allmänning. Vid 3 härdar tillverkades här år 1871 7.100 c:r stång- eller ännejärn samt vid 1 härd 1,714 c:r spik. Fastighetsvärdet för hela Clastorps egendom uppgick för en tid sedan till omkr. 420,000 rdr. — Äldre än Clastorp som gård, men i våra dagar af mindre betydenhet är säteriet *Sjöholm* med vackert läge i närheten af sjön Näsnaren. Det omtalas redan i början af 1500-talet, men stannade ända till vår tid ej länge inom en slägts ego. Josua Gyllenhorn egde det och efter honom dottern Christina, gift med frih. Joh. Johansson Gyllenstierna, så deras dotter, Sigrid, gift med riksr. frih. Gör. Fleming och kongl. rådet J. J. Hastfehr, hvarefter Sjöholm kom till den förres son och stannade en tid inom den Flemingska slägten. I slutet af det förre århundradet kom det genom köp till grefve J. H. Gyllenborg på Skenäs, hvilken behöll det, så länge

han lefde utan att likväl der fästa sin bostad. Några år efter hans död, som inträffade 1831, köptes det af grefve Gust. Wachtmeister och kom slutligen 1859 genom nytt köp till öfverkammarherren grefve Adam Lewenhaupt, broder till fideikommissarien på Clastorp. Sjöholms omgifning är vacker, och dess af den nuvarande egaren uppförda hufvudbygnad, af tegelklädt timmer och försedd med flere torn, ligger på hvad som fordom varit en holme, men nu är ett landfast näs, prydt med gamla, vördnadsvärda träd och af konsten alltmer förskönadt. — Bland andra gods inom socknen märkes *Forssa bruk*, vid Tislångens utlopp med tillhörande jord, järn- och spikbruk, pappersbruk, qvarn och såg tillhörigt bolaget C. & D. Indebetou. Här tillverkades år 1871 vid 2 begagnade härdar 8,431 c:r stång- eller ämnesjärn samt vid 1 härd 2,806 c:r manufakturjärn, till större delen spik.

3. *Julita socken*, belägen invid och öster om sjön Öljaren, gränsar i söder och sydvest till Österåker och Vestra Vingåker, i sydost till Floda, i norr och nordost till Öja och Näshulta samt i nordvest och vester till sjön Hjelmaren. Hemmantalet är 87 förm., hvaraf 10¾ skatte, 1½ krono och 74¾ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,605,670 rdr rmt. Arealen är 1,406 qv.-mil, hvaraf 0,110 qv. mil vatten. År 1870 var folkmängden 3,193 personer på 721 hushåll. I kyrkligt afseende hör Julita till Oppunda vestra prosteri och bildar ett patronelt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 4,665 rdr rmt. Patronatsrätten utöfvas af egaren till Gimmersta. — Kyrkan med det vackraste läge vid sjön Öljaren är gammal och af sten samt har grafvar för slägterna v. Ungern-Sternberg till Ås, Palbitski till Julita gård samt Ribbing till Gimmersta.

Invid sjön Öljarens östra strand ligger *Julita gård*, som med säkerhet fordom var detta munkkloster af Cistercienserorden, under 1100-talet anlagdt, hvilket i medeltidens handlingar möter oss under namnet Julitta eller “Sæby in Julotia“, men vid reformationen indrogs och senare förlänades åt Olof Arvidson Stenbock. Det blef emellertid Vasagods, ärfdes och beboddes tidtals af Carl IX, lemnades af Gustaf II Adolf till enkedrottn. Christina, men köptes slutligen 1645 jemte Ås och Fogelsta i samma socken samt Forsby i Österåker till frälse af Paul Klewenhüller. Från sonen gick sedan Julita till mågen frih. M. Palbitski, inom hvars slägt gården stannade i tvåhundra år och eges nu af arfvingarne till den siste friherre Palbitski. Hufvudbygnaden af sten är från 1740-talet likaså flyglarne, äfven de massiva och med gaflarne vända inåt gården. Nejden är vacker, isynnerhet vägen utefter Öljaren norrut till det under Julita hörande *Fiskeboda*. Det hela bildar ett betydande gods, som för en kort tid sedan bestod af omkring 35 mantal och hade ett fastighetsvärde af 480,000 rdr rmt. — Från Julita är ej långt till det vid Aspån belägna säteriet *Fogelsta*, som 1645 köptes till frälse af den ofvan nämnde P. Klewenhüller. Det blef säteri 1687 och egdes af en dotterdotter till Klewenhüller, C. R. Palbitski, gift med E. Sjöblad, kom på 1750-talet genom köp till riksrådet frih. F. Wrede, inom hvars slägt det förblef långt in på

värt århundrade. Nu eges Fogelsta af grefve C. G. von Düben och är ett ganska betydande gods med tillhörande hemman, qvarnar, såg, kalkugn och tegelbruk värdt nära 400,000 rdr rmt. — Strax invid Fogelsta och vid Aspån ligger säteriet *Ås*, under medeltiden sannolikt hörande under Julita kloster likasom trakten rundt omkring. År 1645 köptes stället till frälse af Klewenhüller, kom likasom Julita gård till mågen, frih. M. Palbitski, men öfvergick med hans dotter, Christina Beata, till frih. N. von Ungern-Sternberg, inom hvars slägt det sedan förblef, till dess det genom gifte kom till generaladjutanten Stafs von Post, hvars arfvingar det för närvarande tillhör. Den ende egentligen märkvärdige af slägten von Ungern-Sternberg var den från frihetstidens historia bekante fält- och landtmarskalken; han var ock den, som i midten af det förra århundradet bebygde Ås och gjorde det till ett verkligt herregods. Hufvudbygnaden är af sten och försedd med flyglar, har ingenting anmärkningsvärdt i sitt yttre, men rymmer i stället en rätt dyrbar tafvelsamling. Invid Ås ligga på det s. k. Viksberget lemningar efter en förfallen ringmur, uppförd af kullersten. Denna borglemning är för öfrigt icke den enda, men den mest omtalade af de många fornlemningar, som Julita innesluter. — Socknens förnämsta gods är *Gimmersta* säteri, beläget ej långt från Julita gård vid Aspåns utlopp i sjön Öljaren. Det förekommer redan på 1200-talet, upplåts 1462 af riksrådet Magnus Gren i morgongåfva åt hans hustru, tillföll deras döttrar, af hvilka den ena var gift med Per Brahe och den andra med riksrådet Bengt Ryning. I Ryningska slägten var Gimmersta ett godt stycke in på 1600-talet, öfvergick då genom gifte till den Ribbingska, inom hvilken godset stannade till 1805. Det köptes då af D. G. Hildebrand och gjordes inom kort af honom till fideikommiss för systersonen frih. Carl Carlson Bonde, under hvars tid likväl fideikommissrätten åter upphäfdes, Dennes son frih. C. J. Bonde är för närvarande egare till Gimmersta. De till godset hörande hemman ligga inom Julita, Floda och Vestra Vingåkers socknar och hafva ett sammanlagdt fastighetsvärde af omkring 600,000 rdr.

4. *Österåkers socken,* fordom kallad Österaaker, gränsar i söder och sydvest till Vestra Vingåker samt i norr och nordost till Hjelmaren och Julita, hvarifrån det skiljes genom Öljaren och Forsån. Hemmantalet är $36\frac{5}{24}$ förm., hvaraf $1\frac{1}{4}$ skatte, 1 krono och $33\frac{23}{24}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 649,460 rdr rmt. Arealen är 0,579 qv.-mil, hvaraf 0,092 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 1,972 personer på 436 hushåll. Österåker hör till Oppunda vestra prosteri och bildar ett patronelt pastorat af tredje klassen, hvartill patronatsrätten tillkommer egaren af Forsby säteri. — Kyrkan är gammal och dess kor har varit grafkor för slägterna Klewenhüller, Ehrensten och Gyldenstolpe.

Allmogen i Österåker har äfven en egen drägt i mycket öfverensstämmande med den i Vestra Vingåker. — Socknens enda större gods är *Forsby*, vackert beläget vid sjön Öljarens vestra strand. Det är af hög ålder, säges hafva varit Folkungagods och innehades omkring 1310 af riksrådet Lars Ulfson (Stengafvel). Sedan kom det under Julita kloster, indrogs vid reformationen, blef

Vasagods ock ingick jämte mycket annat i Julitagodset, när Paul Klewenhüller erhöll det till betalning för sina gjorda försträckningar till Sveriges krona. På 1660-talet sålde Klewenhüllers arfvingar Forsby till den från Carl X:s och Carl XI:s historia bekante Edvard Ehrensten, som gjorde det till ett eget gods och der uppförde den första mera anspråkslösa hufvudbygnaden. Med dottern öfvergick Forsby till diplomaten grefve Nils Gyldenstolpe och stannade inom denna slägt ända till det sista årtiondet af 1700-talet. Sedan dess har godset som en handelsvara gått från den ene till den andre och eges nu af grosshandl. J. Fischer. Af senare egare har Nils Holterman i början af vårt århundrade gjort mycket för ställets odling och försköning. Den nuvarande hufvudbygnaden af sten förskrifver sig från 1740-talet och omgifves af park och trädgård. Till gården höra flere "härligheter" såsom qvarn, såg, tegelbruk och kalkugn.

5. *Stora Malms socken*, under medeltiden endast kallad Malm, gränsar i vester till Östra Vingåker, i norr till Floda och Skyllinge i nordost till Lerbo, i sydost till Bettna och Björkvik samt i söder till Simonstorp och Skedvi af Östergötlands län. Socken, till en stor del upptagen af steniga och skogiga marker på norra sluttningen af Kolmorden, sänker sig i synnerhet åt sydost, och genomflytes af det vattendrag, som förenar sjön Viren med Yngaren. Hemmantalet är $68\frac{5}{24}$ förm., hvaraf $2\frac{5}{6}$ krono, det öfriga frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,720,700 rdr. Arealen är 1,661 qv.-mil, hvaraf 0,175 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 3,394 personer på 631 hushåll. Stora Malm hör i kyrkligt afseende till Oppunda vestra prosteri samt bildar ett patronelt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 1,585 rdr rmt. Patronatsrätten utöfves af egaren till Eriksbergs säteri. Kyrkan, gammal och af sten, har flere grafvar såsom för Djulafors och Katrineholm samt en under högkoret för Eriksberg. — Genom norra delen af socknen går vestra stambanan med station vid Katrineholm, hvarifrån utgår östra stambanan rätt söderut med station vid Strångsjö.

Inom Stora Malm ligger Södermanlands största gods *Eriksberg*, tillika ett af de största i hela vårt land och under tidernas lopp bildadt genom sammanslagning af en hel mängd gårdar. Stället omtalas först med säkerhet i början af 1500-talet, men under namn af Pinnatorp, som jämte flere andra gårdar i närgränsande socknar och Djuleforss qvarn år 1508 försåldes af Knut Nilsson i Roosgård till fru Anna Carlsdotter på Vinstorp, enka efter riksrådet och riddaren Erik Eriksson Gyllenstierna. Pinnatorp stannade i slägten och öfvergick genom arf eller lösen slutligen till riksrådet frih. Erik Carlsson Gyllenstierna, gift med Beata von Yxkull till Björkvik och Steninge, vanligen kallad Pintorpafrun. Under dessa makars tid erhöll stället sitt nuvarande namn samt uppfördes den präktiga hufvudbygnaden. Från dem öfvergick egendomen till sonen Carl XI:s samtida, kongl. rådet och öfverståthållaren, grefve Christoffer Gyllenstierna, hvilken efter hand med en betydande skuld graverade sitt gods. Skulden växte under sonen

grefve C. A. Gyllenstierna, den siste manliga ättlingen af den grefliga grenen, och efter hans död öfverlät systern godset till enkefru Hildebrand, född von Reede. Hennes son ryttmästaren D. H. Hildebrand kom genom arf och köp i besittning af hela Eriksberg, hvilket han småningom betydligen ökade och slutligen 1778 gjorde till fideikommiss för sin son. D. G. Hildebrand, död år 1808. Genom testamentarisk disposition öfvergick fideikommisset efter dennes död till systersonen frih. Carl Carlson Bonde, hvars äldste son frih. Carl Jedvard Bonde för närvarande är fideikommissets innehafvare. Eriksbergs slott, beläget nära sjön af samma namn, började att byggas af Erik Gyllenstierna, fullbordades af hans maka Beata von Yxkull samt tillbygdes med flyglarne och förskönades på många sätt af sonen Christoffer, hvilken säkerligen på detsamma nedlade en betydande del af sin förmögenhet. Under den Hildebrandska tiden fick den präktiga bygnaden alldeles förfalla, men har i vårt århundrade genom Bondeslägten blifvit iståndsatt och förskönadt. Slottet består af tre våningar utom jordvåningen samt fyra framspringande flyglar. Rummen äro stora och praktfulla med gipstak och plafondmålningar af Ehrenstral samt innehålla dyrbara samlingar af böcker, taflor, mynt, medaljer och autografer. — Under Eriksberg lyder större delen af Stora Malm, bland annat *Katrineholm*, jämte hemman i flere angränsande socknar, dertill flere verk och inrättningar såsom Djulfors qvarn och såg, Forsjö qvarn och såg samt *Forssjö bruk* med mas- och stålugn. Vid masugnen blåstes 1871 icke mindre än 48,162 c:r tackjärn af egen malm från Floda och Skyllinge socknar. Dessutom tillverkades vid bruket 3,334 c:r stång- eller ämnesjärn samt 532 c:r stål- och manufakturjärn, till en del spik. För en tid sedan innehöll hela Eriksbergsgodset öfver 60 mantal samt hade ett sammanlagdt taxeringsvärde af omkring 1,400,000 rdr rmt. — Invid Djulösjön ligger *Stora Djulö* säteri, nämndt redan på 1400-talet, tillhörde under förra hälften af 1600-talet Josua Gyllenhorn genom gifte, kom med hans dotter Karin till Jakob von der Linde och vidare till deras son frih. G von der Linde. På 1700-talet kom Djulö till slägten Uggla, inom hvilken den länge förblef och tillhör nu kapten F. A. von Post genom gifte. Godset har med underlydande samt qvarn, såg och tegelbruk ett fastighetsvärde af öfver 300,000 rdr.

6. *Lerbo socken*, under medeltiden Leerbo, gränsar i sydvest till Stora Malm, i norr till Skyllinge, i nordost till Vadsbro, derifrån delvis skild genom Långhalsen, samt i sydost till Bettna. Hemmantalet är 48⅞ förm., hvaraf 19⅜ skatte, 7⅝ krono och 21⅞ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet är 940,800 rdr rmt. Arealen är 0,593 qv.-mil, hvaraf 0,070 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 1,495 personer på 364 hushåll. Socknen hör till Oppunda östra prosteri och bildar ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 4,012 rdr rmt.

En af gårdarne inom socknen är bland andra *Gotthardsbergs* säteri, som under medeltiden tillhörde Strängnäs domkyrka, reducerades vid reformationen och på 1630-talet gafs i donation till riksrådet Berndes, hvars ättlingar det länge tillhörde. I midten af förra århundradet kom stället genom köp till fältmarskalken, frih. G. W. Marks von Würtemberg, som gaf egendomen dess nuvarande namn. Det eges nu af frih. L. A. De Geer. — Längst upp vid Långhal-

:n ligger *Dagöholm*, krono säteri och boställe för öfversten vid ödermanlands regemente. Det var på 1600-talet doneradt till arl Carlson Gyllenhielm och till landshöfd. Axel Turesson Natt ch Dag. gift med Elisabeth Gyllenhielm, dotter af hertig Carl hilip och Elisabeth Ribbing. — En stor del af socknen hör uner Lagmansö i Wadsbro.

7. *Floda socken*, under medeltiden äfven så benämnd, ränsar i sydvest till Vestra Vingåker, i nordvest till ulita och Näshulta, i norr till Husby-Rekarne, i öster ill Mellösa, i sydost till Skyllinge och i söder till Stora Ialm. Hemmantalet är $88\frac{3}{20}$ förm., hvaraf $29\frac{2}{5}$ skatte, krono och $56\frac{3}{4}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet r 1870 var 2,100,050 rdr rmt. Arealen är 1,885 qv.-nil, hvaraf 0,142 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängen 4,347 personer på 991 hushåll. Floda hör till Opunda östra prosteri och bildar ett patronelt pastorat af örsta klassen med pastors lön reglerad till 5,110 rdr rmt. 'atronatsrätten utöfvas af egaren till Fjällskäfte säteri. Kyrkan, en af de egendomligare i vårt land, utgöres af tre elar, den under medeltiden uppförda ursprungliga kyrkan, nskeppig och med fyra hvalf, den under 1600-talet uppörda tillbygnaden, med den förra förenad genom hvalföppingar, samt koret, som bildas af grefve Kaggs grafkor, enom två öppningar förenadt med kyrkans båda skepp. Den amla kyrkans hvalf prydas af vackra målningar från slu-t af medeltiden och Konrad Rogges episkopat. De äro nnu nästan alla väl bevarade utan att hafva undergått nåon restauration. Det praktfulla Kaggska grafkoret uppördes år 1667 i rococco-stil, är rikt på skulpturarbeten och nnehåller minnesvårdar öfver fältmarskalken Lars Kagg och ans fru.

Vid den lilla sjön Floden ligger säteriet *Ökna*, som i den nuarande egarens hand genom sitt jordbruk blifvit en af de mer amstående egendomarne i Södermanland. Gården egdes från 300-talet i nära 300 år af den slägt, som 1625 introducerades uner namn af Lilje till Ökna, men snart derefter utdog. Med Märta ilje öfvergick Ökna till Henrik Månesköld och med deras dotter ill slägten Ulfsparre af Braxvik, af hvilken den på 1690-talet sålles till generalen grefve J. Spens. Dennes sonson sålde gården 774 till kammarherren Vattrang och sedan dennes son Johan ustaf af Vattrang 1827 dött, ärfdes den af grefve Nils Bonde, vars son 1842 sålde Ökna åt landshöfdingen friherre J. C. Åkerjelm, som ännu är ställets egare och egentligen gifvit det ess odling. Den präktiga hufvudbygnaden, af sten och i tre väingar, är likasom de ståtliga ekonomibygnaderna uppförda af den uvarande egaren. — Vid Gålsjön ligger säteriet *Fjällskäfte*, ett ammalt herresäte, som under förra hälften af 15:de århundradet eboddes af Germund Laurensson (Lilje), efter honom tillhörde någen Matts Kagge samt vidare hans ättlingar, son efter far till ch med fältmarskalken grefve Lars Kagg, som skref sig till denna

gård. Vid reduktionen drogs den in till kronan, utbyttes igen och var sedan i flere slägters hand. I slutet af förra århundradet tillhörde gården presidenten friherre von Celsing, blef en del af det Celsingska fideikommisset, som tillföll stiftarens brorsdotter, gift med major E. Ihre, derpå hans son och nu, ånyo genom gifte, innehafves af löjtnanten P. F. Celsing. — Ett mindre gods är *Vigersberg* vid sjön Jägern, säteri med qvarn och såg. På 1660-talet tillhörde det Knut Ugglas enka, Anna Gyllenhorn, gick sedan i arf i flere slägter; egdes i midten af förra århundradet af major S. F. Franc, som 1782 gjorde Vigersberg till fideikommiss. Det innehafves nu af C. F. Franc. — Betydande delar af Floda lyda under Eriksberg i Stora Malm och Gimmersta i Julita. Stafs och Valfalla grufvor jämte flere hemman höra till Hellefors bruk i Mellösa. Inom socknen ligger äfven *Bie* kallvattenkuranstalt, äfven kallad Augustenbad.

8. *Skyllinge socken*, äfven kallad Sköldinge, fordom Skioldunge, Skiollinghe eller Sköllinge, gränsar i söder till Stora Malm och Lerbo, i sydvest till Vadsbro, i öster och nordost till Flen och Mellösa samt i nordvest och vester till Floda. Hemmantalet är 54½ förm., hvaraf $23\frac{19}{64}$ skatte, 4 krono och $27\frac{13}{64}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,954,800 rdr rmt. Arealen är 0,804 qv.-mil, hvaraf 0,112 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 1,990 personer på 432 hushåll. Skyllinge hör till Oppunda östra prosteri och bildar ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 3,460 rdr rmt. Kyrkan, gammal och af sten, har ett tornbeprydt grafkor för Hållbonäs gård. — Genom socknen går vestra stambanan med station vid Valla.

Socknens förnämsta gård är säteriet *Hålbonäs*, vackert beläget på en udde i sjön Valdemaren eller Vammeln och alldeles bredvid järnvägen, som här går öfver sjön. Godset är gammalt och har genom arf eller köp gått från den ena adliga slägten efter den andra. I början af vårt århundrade kom Hålbonäs genom köp till grefve N. C. Mörner och tillhör nu grefve J. O. Mörner på Kåreholm i Östergötland. Gården har många underlydande, sågar och qvarn, tegelbruk samt fabrik för kimrök, lack och terpentin; hela taxeringsvärdet uppgår till öfver 320,000 rdr rmt. — Under Eriksberg lyder *Skalunda* säteri, bredvid hvilket ligga flere grufvor, hörande till Forssjö bruk och under året 1870 gifvande omkring 127,000 c:r godartad malm. Af socknens många fornminnen märkas flere borglemningar, af hvilka en är belägen på ett berg vid den sydvestra ändan af sjön Valdemaren.

9. *Vadsbro socken*, förr Wadzbro, gränsar i söder till Bettna, i vester till Lerbo, i nordvest till Skyllinge, i norr till Flen, i öster till Forssa och i sydost till Blacksta. Mot Bettna och Lerboutgör Långhalsen gräns på en betydlig sträcka. Hemmantalet är 27 förm., hvaraf $\frac{13}{16}$ skatte, 1 krono och $25\frac{3}{16}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 753,800 rdr rmt. Arealen är 0,402 qv.-mil, hvaraf 0,074 qv.-mil vat-

en. År 1870 var folkmängden 909 personer på 201 hus-
åll. I kyrkligt hänseende är Vadsbro annex till Blacksta. Kyrkan har ett vackert grafkor för slägterna Ryning och Stålarm, ett för slägten Falkenberg samt grafvar för slägterna Stuart och Rosenkrantz.

Invid sjön Långhalsen ligger det gamla, ståtliga säteriet *Lagmansö*, likasom inbäddadt i en af dessa naturliga, ekrika parker, af hvilka Södermanland har flere att framvisa. Det är ett gammalt slägtgods med många anor. Under förra hälften af 1300-talet egdes Lagmansö af riksrådet Sigge Magnusson af Vinstorpaslägten och efter honom af enkan Ramborg Carlsdotter. Det beboddes i början af unionstiden af ridd. Ulf Bengtsson (Sparre), somskref sig till Lagmansö och efter honom af mågen ridd. Gustaf Algotson (Sture), som var ortens häradshöfding och riksråd. Det kom med hans dotter Brita till hennes båda män, riksråden David Bengtson Oxenstierna och den från slaget vid Brunkeberg bekante Knut Posse. I nyare tider tillhörde Lagmansö länge, vanligen genom gifte, en mängd af adliga slägter, deribland Ryning och Kruse, och kom slutligen på 1670-talet, äfven genom gifte, till Henrik Falkenberg af Trystorp, hos hvilkens efterkommande det alltsedan förblifvit. År 1774 gjordes Lagmansö af frih. Gabriel Falkenberg till fideikommiss, derigenom att fideikommissnaturen dit öfverflytttades från Odensviholm i Kalmar län. Erik Ryning skall hafva bebygt gården, ungefär sådan den nu är, men af träd: den nuvarande byggnaden af sten med fristående flyglar uppfördes under 1760- och 1770-talen af frih. Gabr. Falkenberg. För en tid sedan innefattade Lagmansö 25 mant. i 5 socknar och hade ett fastighetsvärde af ungefär 550,000 rdr rmt. Fideikommissets närvarande innehafvare är kammarherren, frih. H. G. Falkenberg. — På den norra stranden af sjön Väckeln, mot norr skyddad af reslig barrskog, men för öfrigt omgifven af leende taflor åt alla håll ligger säteriet *Hedenlunda*, det andra af de båda stora gods, mellan hvilka nästan hela Vadsbro är deladt. Gårdens sjelfva namn tyckes vittna om en hög ålder. Ett och annat namn på egare till Hedenlunda får man tag uti redan från vår medeltid, men någorlunda säker blir gårdens historia ej förrän i slutet af 1500-talet, då den af hertig Carl, som blifvit dess egare, gafs åt den till Sverige inflyttade skotten Hans Stuart. Från hans sondotter och hennes man reducerades Hedenlunda 1683, men kom följande året genom byte till frih. Henr. Falkenberg för att efter hans enkas död 1727 öfvergå till mågen frih. Hugo Hamilton af Hageby. I den slägten blef gården till 1813 och kom då genom gifte till grefve Nils Bonde, hvilkens enka 1849 sålde det till f. d. statsrådet grefve Henning Hamilton. År 1856 öfvergick det genom köp till frih. Seth Adelsvärd och eges nu af hans enka och döttrar. Hedenlunda är i närvarande stund en af Södermanlands bäst skötta egendomar, men dess egentliga odling är af ungt datum och började först, då grefve Henning Hamilton blef dess egare. Under godset höra Ellmora och Ökna säterin och dess fastighetsvärde är ungefär 350,000 rdr.

10. *Blacksta socken*, förr äfven skrifvet Blaxta, gränsar i nordvest till Vadsbro, i nordost och öster till Forssa och Årdala samt skiljes i söder genom Långhalsen och Ålspånga sund från Bettna. Hemmantalet är 18¼ förm.,

hvaraf $7\frac{1}{8}$ skatte, $2\frac{1}{4}$ krono och $8\frac{1}{2}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 462,700 rdr rmt. Arealen är 0,226 qv.-mil, hvaraf 0,038 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 547 personer på 119 hushåll. Socknen hör i kyrkligt afseende till Oppunda östra prosteri samt bildar tillsammans med sitt annex Vadsbro ett alternerande konsistorielt och patronelt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 3,520 rdr rmt. Sacellaniet är alltid patronelt och patronatsrätten tillhör i båda fallen innehafvaren af Lagmansö fideikommiss.

Socknen har ganska stor rikedom på fornminnen, hvaraf särskildt märkas tvänne borglemningar. Den ena förekommer på ett högt berg nära Långhalsen och utgöres af en 700 fot lång ringmur, som omger nästan hela berget.

11. *Husby socken*, äfven kallad Husby-Oppunda, under 1400-talet skrifven Husaby eller Husabo, gränsar i norr till Årdala, skiljes i öster genom Lidsjön från Råby, i söder genom Långhalsen från Bärbo och Nykyrka samt i vester genom Långhalsen med Bro- och Stensund en jämte den mellanliggande Segnestafjärden från Bettna och Vrena. Genom socknen rinner Husbyån, som förenar Lidsjön med Torpfjärden af Långhalsen. Hemmantalet är $47\frac{1}{8}$ förm., hvaraf $7\frac{1}{2}$ skatte, $1\frac{1}{2}$ krono och $38\frac{1}{8}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,107,450 rdr rmt. Arealen är 0,595 qv.-mil, hvaraf 0,106 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 1,140 personer på 269 hushåll. Socknen hör till Oppunda östra prosteri och bildar ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 3,765 rdr rmt. Kyrkan är mycket gammal och har ett grafkor för slägten Rosenhane, uppfördt efter ritning af Nikodemus Tessin.

Socknen har tre större gårdar, *Tärnö*, *Husby gård* och *Torp*. Bland dem har *Tärnö* eller *Tärna*, vackert beläget invid Stensundet, fått ett rum i Gustaf Vasas historia och hemtar derifrån sin enda märkvärdighet. På 1420-talet egdes det af riksrådet Knut Carlson (Örnfot) och efter honom af hans söner, men öfvergick sedan till Peder Magnusson Brahe och blef sålunda för en kort tid ett Brahegods. Det kom derpå till Joachim Brahe, Gustaf Vasas svåger, och tillföll med hans dotter Brita Brahe riksrådet frih. Börje Nilsson Grip. Genom giften gick Tärnö sedan från den ena slägten till den andra och inköptes slutligen 1795 af landshöfdingen, grefve Fr. G. Strömfelt, som 1803 gjorde det till fideikommiss för sin andre son, frih. C. M. Strömfels, hvars son frih. C. A. Strömfelt är fideikommisset nuvarande innehafvare. Det gamla Tärnö hus utgjordes af en liten fyrkantig stenhusbygnad, hvilken ännu 1728 lärer qvarstått som ruin, men hvaraf nu är qvar endast en grushög. Den nuvarande hufvudbygnaden uppfördes på 1620-talet af Ebba Grip och hennes man Svante Baner och försågs med flere flyglar. Den utmärkte sig genom sin prakt. Under det förra år-

undradet förföll den efter hand och blef nästan obeboelig, men ståndsattes af grefve Fr. G. Strömfelt. Godsets odling har egentgen först på de sista åren gått framåt i synnerhet i följd af sjön ånghalsens sänkning. Tärnö har många underlydande i flere ocknar och hade för en tid sedan ett fastighetsvärde af omkring 20,000 rdr rmt. — Vid en vik af Långhalsen ligger säteriet *Torp*, tt gammalt gods, som på 1500-talet genom gifte egdes af Nils omasson (Bölja) och med hans dotter Märta, öfvergick till amialen Göran Johansson (Rosenhane). Inom den slägten stannade orp i öfver 200 år eller till dess utslocknande 1812. Af egarne ar riksrådet Schering Rosenhane den förnämste. Det tillhör nu rukspatron G. Bernhardt. Under godset lyda en hel mängd emman, det mesta inom Husby socken jämte flere verk, såsom varnar, tegelbruk, såg och bränneri, det hela taxeradt till ungeär 630,000 rdr. — Vid norra stranden af Husbyån ligger *Husby ård*, som uppstått på 1600-talet genom sammanslagning af fyra årdar och bebygdes af v. presid. Jakob Skytte. Efter hans tid ick gården genom flere slägter och köptes 1794 af exellensen refve G. Wachtmeister, hvilkens son grefve V. Wachtmeister är usby gårds nuvarande egare. Utom en mängd hemman inom ocknen lyder under gården Husby och Vallbyvads qvarnar. Det ela har ett taxeringsvärde af omkring 250,000 rdr rmt. I trädården finnes en grafhög, 420 fots omkrets prydd af en urna, som id en skedd genomgräfning fans i högen. — Af socknens många ndra fornminnen märkas tvänne borglemningar, af hvilka den na ligger på Börn i Lidsjön och utgöres af två murar uppförda f kullersten till en ganska betydlig höjd. Inom dem finnas lemingar af grundmurar.

12. *Bettna socken* gränsar i nordvest till Stora Malm ch Lerbo, skiljes i norr genom sjön Långhalsens olika delr från Vadsbro, Blacksta och Årdala, i öster äfven genom ånghalsen med Brosundet från Husby, gränsar i sydost till rena, samt i söder till Yngaren med Mäskaren, hvilka ilda en naturlig gräns mot Björkviks och Halla socknar. emmantalet är 56¼ förm., hvaraf 21⅜ skatte, 3⅛ krono och 1¾ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var ,443,200 rdr rmt. Arealen är 0,685 qv.-mil, hvaraf 0,134 v.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 1,906 personer å 467 hushåll. Bettna hör till Oppunda östra prosteri och r ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors n reglerad till 4000 rdr rmt.

På en ö i sjön Yngaren ligger säteriet *Åkerö*, fordom Akirö, tan tvifvel en bland de äldsta gårdar Södermanland eger. Ända pp till 1200-talet har man följt raden af egare och många af dem afva hört till antalet af vårt lands mer framstående män. Många ånger har Åkerö genom gifte öfvergått från en slägt till en ann. I konungs Albrekts dagar beboddes det af väpnaren Ragvald agnusson och tillföll hans dotter Ingeborg, som blef gift med dd. Niklis Bosson (Natt och Dag). Senare på 1400-talet tillhörde et slägten Svarte Skåning. År 1591 kom Åkerö till den från Carl IX:s d bekante Ture Bjelke och stannade inom hans slägt omkring ett ch ett halft århundrade. Från Bjelkeslägten kom godset genom f till ätten Sparre, men inlöstes 1745 från de Sparreska arfvinarne af riksrådet Carl Gustaf Tessin, som der tillbragte de sista

åren af sitt vexlingsrika lif. Han uppförde gårdens hufvudbygnad med dess flyglar och samlade derinom de rikaste samlingar, som kanske någon enskild man inom vårt land egt. Sjelfva gården "är en med konst fyld terass" och har ett hänförande läge tätt invid sjön. Redan under sin egen lefnad måste Tessin sälja Åkerö åt sin svåger grefve Axel Vrede Sparre, men bodde qvar der till sin död 1770. Stället kom då genom gifte till den bekante rikskansleren grefve Fr. Sparre samt efter hans död till mågen hofm. F. Montgomery. Denne sålde det till direktör C. Arfvedson, efter hvilkens död det öfvergick till hans dotterson och dotterdotter Carl Rudolf och Maria Theresia Cederström. Den senares efterlefvande make frih. Sten Lejonhufvud är nu egare till Åkerö. Godset utgjordes för en tid sedan af 17⅝ mantal inom Bettna, Halla och Björkviks socknar och hade ett fastighetsvärde af 370,000 rdr. — Nära Åkeforsåns utlopp i Yngaren ligger säteriet *Broby*, hvilket förskrifver sig från 1600-talet, då det tillhörde slägten Ryning: sedermera Fitinghoff, far och son till 1736, vidare De Besche, Ehrenheim, Schönström och v Sydow. För Broby har ingen gjort mer än öfverste Schönström både såsom odlare och förskönare af det redan i och för sig vackra stället. Manbygnaden af sten och bygd i en mera egendomlig än vacker stil uppfördes af honom i början af 1800-talet. I den nuvarande egarens, löjtnant O. von Sydows hand blir Broby alltmer en af Södermanlands vackrare och bäst skötta egendomar. — Af de många fornminnena inom Bettna märkes särskildt en väl bibehållen borglemning på "Visberget" vid Bagstena med en mur af 720 fots längd.

13. *Vrena socken* gränsar i nordvest till Bettna, skiljes i öster genom Segnestafjärden och Långhalsen från Husby samt i söder och sydvest genom Långhalsen, Vrenasundet, Hallbosjön och Skräddartorpsån från Nykyrka och Halla socknar. Hemmantalet är 14½ förm., hvaraf 7⅛ skatte, 1½ krono och 5⅞ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 310,800 rdr rmt. Arealen är blott 0,174 qv.-mil. År 1870 var folkmängden 419 personer på 108 hushåll. Socknen hör i kyrkligt afseende till Nyköpings vestra prosteri och är annex till Halla i Jönåkers härad.

V. **Villåttinge härad** gränsar i norr till Öster-Rekarne och Åker, i öster till Daga, i sydost till Rönö samt i söder, sydvest och vester till Oppunda härad. Villåttinge utgör länets i det hela sedt mest kuperade och bergiga bygd, sänkande sig från länets stora vattendelare, på hvars sydliga sluttning häradet ligger, ned mot sjöarne Långhalsen och Båfven. Medelhöjden vexlar från ungefär 250 till något öfver 60 fot och af de stora sjöarne ligger Båfven 70 och Långhalsen 62 fot öfver hafvet. Nästan alla delar af Villåttinge äro omtalade för sin naturskönhet, en följd af rikedomen på både barr- och löfskog, sjelfva landets söndersplittring och de många sjöarne, af hvilka åtminstone de större hvar för sig erbjuder en hel rad af de täckaste na-

ırtaflor. Jämförelsevis mindre intagande äro de ofta vilda, ısliga, kärrfylda skogsmarkerna i häradets norra del inom ellösa, Lilla Malma och Dunkers socknar. Här är odlin-n icke gammal, likasom i det hela Villåttinge är den del Södermanland, dit den senast hunnit. Smärre leende ätter med ofta bördig jord utbreda sig här och der mel-n bergen och krosstensmarkerna, ehuru aldrig till någon tydligare vidd. Vattendragen gå nästan alla likasom dal-ngarne i sydostlig riktning och söka sig på skilda vägar am till Båfven och Långhalsen. I den senare utfaller inom ppunda härad i Ålspånga sund Helleforsån, som kommer ın sjöar på gränsen mellan Oppunda och Rekarne samt om vestra delen af Villåttinge genomflyter Hellefors bruks-mm, Mellösasjön, Orhammaren och utfaller i sjön Valde-ıren eller Vammeln. Den större delen af häradet afför t vatten till Båfven, hvilken med sina många, djupt in-ängande vikar är en bland länets allra vackraste sjöar. f dess många tillopp från Villåttinge äro Malmköpings-h Dunkersåarne de förnämsta, båda upprinnande å landt-jdens södra sluttning på gränsen mot Öster-Rekarnes och ıers härader. — Jordmonen är i allmänhet mer eller min-e gifvande lera, här och der svartmylla. Sand och mo-d förekommer i närheten af rullstensåsarne, af hvilka ırkes Malmköpingsåsen, i Vestmanland uppträdande under mnet Strömsholmsåsen och hafvande sina sydligaste ut-ång inom Rönö härad. Hufvudnäringen är öfverallt erbruk, binäringar skogshandtering samt i vissa trakter äf-n bergsbruk. — Häradet hör i civilt afseende till länets dra fögderi, i judicielt till Kungadömets domsaga, i kyrk-t dels till domprosteriet, dels till Oppunda östra prosteri nt innefattar följande 8 socknar jämte en del af Gryt, est tillhörande Daga härad. Tingstället är vid Malm-ping. — »Willattungen» hörde under medeltiden till Öster-ks hundare, men innefattade ej Flen, Forssa och Årdala, ılka deremot räknades till Uphunde hundare. Ehuru od-gen är jämförelsevis yngre, finnes i alla socknarne en stor ngd af fornminnen, bland hvilka märkas många borglem-gar. Den antiquariska rikedomen är störst i de sydliga kterna af häradet.

1. *Årdala socken*, förr Ardala, gränsar i öster till Ripsa, i er till Husby-Oppunda, i vester till Blacksta och Forssa samt ıordost till Helgesta. Socknen har mot Ripsa naturlig ns i sjön Båfven och stöter i nordost till Helgestaviken. nmantalet är 37⅓ förm., hvaraf 4½ skatte, 2 krono och frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 915,100

rdr rmt. Arealen är 0,607 qv.-mil, hvaraf 0,112 qv.-mil vatten. Folkmängden år 1870 var 1,058 personer på 255 hushåll. Årdala hör till Oppunda östra prosteri och bildar med sitt annex Forssa ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 4,125 rdr rmt.

Årdala socken har fordom, liksom Forssa, hört till Oppunda och lades först i senare tider till Villåttinge härad. Bland större gods märkes i främsta rummet säteriet *Vibyholm*, utomordentligt skönt beläget på en holme i sjön Båfven. Det är grundadt på en by vid namn Viby och erhöll sitt nuvarande namn redan af hertig Carl, som blifvit ställets egare. Han grundlade äfven slottet, som sedan fullbordades af hans enka, längre fram i tiden nästan föll i ruiner och först i Bondeslägtens ego blef restaureradt. Egendomen donerades på 1630-talet till grefven af Vasaborg, som skref sig friherre till Vibyholm, blef från hans enka reduceradt, utbyttes af grefve J. J. Hastfehr, kom senare genom köp till enkefru C. Ribbing och slutligen 1730 genom nytt köp till grefve G. Bonde. Med dennes dotter kom Vibyholm till riksmarskalken grefve Carl Bonde, hvilken 1789 gjorde det till fideikommiss för andre sonen grefve Fredrik Ulf Bonde. Efter dennes död blef sonen grefve Gustaf Bonde fideikommissets innehafvare, och först med honom kan man säga att godsets rationela odling har begynt. Slottet ser präktigt ut och omgifves af en mängd vackra anläggningar. Godset med sina många tillhörande, deribland Sibro qvarn, har ett taxeringsvärde af mer än 500,000 rdr rmt, dervid inberäknade hemman inom Ripsa och Helgesta socknar. — Socknens andra stora gods är säteriet *Stäringe*, beläget i sydliga ändan af sjön Uren. Gården är gammal och omtalas i slutet af 1300-talet, tillhörde under förra hälften af det 16:de århundradet riksrådet Åke Göranson Tott till Tidö och hans dotter Kerstin samt kom genom henne till riksrådet Johan Pederson Båt. Det egdes sedan af dennes brorson och hans dotter Brita, enka efter Arvid Posse på Engsö, hvilken synes hafva bebygt gården till säteri. Med hennes dotter kom Stäringe på 1600-talet till Sparreätten samt 1709 genom börd till friherrinnan C. Ribbing, född Falkenberg. Det tillhörde sedan sönerna Per och Conrad Ribbing, öfvergick derpå genom gifte till friherrliga ätten Falkenberg på Lagmansö samt såldes i vårt århundrade först till frih. S. Ribbing och af honom till godsets nuvarande egare frih. A. T. Adelsvärd, som uppfört den vackra åbygnaden af sten och genom odlingar och förbättringar af alla slag gifvit Stäringe en framstående plats bland länets landtegendomar. Godset har underlydande inom Årdala, Forssa, Lerbo och Blacksta socknar, och var för ett par år sedan värderadt till nära 600,000 rdr rmt. — Årdala har en ovanlig mängd af fornlemningar, deribland massor af ättehögar på åsen öster om kyrkan.

2. *Forssa socken* gränsar i sydost till Årdala, i sydvest och vester till Blacksta och Vadsbro, i norr till Flen och i nordost till Helgestaviken af Båfven. Hemmantalet är 21¾ förm., hvaraf 6⅝ skatte, ½ krono och 14⅞ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 627,700 rdr rmt. Arealen är 0,404 qv.-mil, hvaraf 0,068 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 711 personer på 166 hushåll. Sock-

en är i kyrkligt hänseende annex till Årdala. Kyrkan har rafkor för slägterna Ehrenclou och Palmstierna.

Invid sjön Uren ligger säteriet *Malstanäs*, hvilket på 1700-talet llhörde bland andra lagman M. Palmstierna samt hans måg C. von hrenclou, i vårt århundrade friherre Wachtmeister och friherre ejonhufvud och nu med underlydande hemman, qvarn och såg ges af kapten Otto von Bahr. — Vid samma sjö ligger äfven *ofielund*, som lyder under Stäringe i Årdala socken — Dessutom ärkes *Skedevi* säteri nära Helgestaviken, tillhörigt grefvinnan lara Bonde. — Inom Forssa finnas flere borglemningar, af hvilka n mycket vacker norr om Sofielund på ett berg vid sjön Uren.

3. *Dunkers socken*, innefattande häradets nordöstliga el på båda sidor om länets stora vattendelare, men till det esta på dess södra sluttning, gränsar i sydvest till Hylnge, i vester till Malma, i norr till Årla och Åker samt öster till Gryt. Hemmantalet är 43 förm., hvaraf 21¼ atte, 1¾ krono och 20 frälse, allt oberäknadt ¼ mant. mte några lägenheter i kameralt afseende tillhörande Arla cken af Öster-Rekarnes härad. Sammanlagda fastighetsärdet år 1870 var 1,096,320 rdr rmt. Arealen är 1,202 .-mil, hvaraf 0,134 qv.-mil vatten. Folkmängden uppgick 1870 till 1,887 personer på 459 hushåll. Dunker hör ed sitt annex Lilla Malma till domprosteriet och bildar t konsistorielt pastorat af första klassen med pastors lön glerad till 4,900 rdr rmt.

Vid sjön Dunkern ligger säteriet *Ekensholm*, fordom Holmen lladt, under hvilket lyder en mängd hemman samt flere verk h inrättningar såsom qvarnar, sågar, tegelbruk, *Björndams* masn och *Stålbåga* järnbruk, det hela taxeradt till omkring 350,000 r rmt. Godset förskrifver sig från slutet af 1500-talet, tillhörde nare slägten Lilje och kom 1684 till kammarrådet N. Schönburg, ilken äfven fick i sin ego Björndams masugn och bruk, af hvilka n förra anlades 1637 och det senare 1641. Det hela kom sedan slägten Carpelan, tillhörde hundra år derefter frih. Kurck och es nu af brukspatron Bernhardt. Vid Björndams masugn tillkades år 1871 6,220 c:r tackjärn och vid Stålbåga bruk 21,420 stång- eller ämnesjärn, hvaraf 11,667 smältstycken. — Under ensholm hörde länge säteriet *Johannisnäs*, som nu lyder under arreholm i Hyttinge. — *Handö* säteri m. fl. höra under Åkers ckebruk i Åkers socken.

4. *Lilla Malma socken*, omkring Malmköpingsån, gränr i söder till Helgesta, i sydvest till Mellösa, i norr till sby-Rekarne och Årla samt i öster till Hyltinge. Hemntalet är 29½ förm., hvaraf 7¼ skatte, 1⅝ krono och 20⅝ ilse, dervid inberäknadt tillsammans 1 mantal, som i rkligt afseende tillhör Dunkers kyrkosocken. Sammangda fastighetsvärdet år 1870 var 815,300 rdr rmt. Arean är 0,696 qv.-mil, hvaraf 0,076 qv.-mil vatten. År 1870

var folkmängden 1,459 personer på 337 hushåll. Malma ä
i kyrkligt afseende annex till Dunker.

Inom socknen ligger *Malmköping*, hvilken år 1785 ble
såsom köping priviligerad, men ännu i dag i civilt afseend
tillhör andra fögderiet, i judicielt lyder under Villåttin
häradsrätt samt i kyrkligt hänseende är en del af Lill
Malma. Köpingen, regelbundet bygd med gator och torg, ä
belägen på en ås i närheten af Malmahed, exercisplatse
för Södermanlands regemente. Fastighetsvärdet utgjorde å
1870 236,085 rdr rmt, det mesta för hus och tomter. Folk-
mängden uppgick samma år till 414 personer på 112 hus-
håll. De förnämsta näringskällorna äro handel och handt-
verk, af hvilka den förra år 1870 skall hafva sysselsatt
handlande med en betjening af 9 personer, den senare 2
idkare med 19 arbetare. Åkerbruket är såsom näringsfån
utan all betydenhet.

Inom Malma ligger vid den lilla sjön Bjuren säteriet *Fräken-
torp*, som tillhört de Leijelska godsen i Södermanland och på 178
talet inköptes af presidenten frih. Gustaf von Celsing. Det öfve
gick efter dennes död till brodren envoyéen U. von Celsing, u
gjorde en del af det genom honom upprättade s. k. Celsingsk
fideikommisset och innehafves nu af brukspatron L. G. Celsing p
Hellefors. Under Fräkentorp hör, äfven som fideikommiss, *Smed-
torps* bruk, beläget vid Malmköpingsån samt anlagdt af Albin No
Det kom sedan till Johan Lohe och hans måg landsh. Leijel sa
såldes med Fräkentorp och andra till presidenten v. Celsing. År 18
utgjorde brukets tillverkning 3,433 c:r stångjärn och 228 c:r spik.
Bland andra gårdar märkes *Grinda* säteri, som delvis tillhört pfal
grefven Johan Casimir och Axel Oxenstierna, genom köp ko
från dem till riksrådet Erik Ryning, sedan innehades af slägter
Kruse, Rosenhane m. fl. och i våra dagar eges af justitierådet fri
G. W. Leuhusen.

5. *Lilla Mellösa socken*, under medeltiden äfven ka
lad Mædhalösa, omkring Helleforsån, gränsar isöder ti
Flen, i sydvest till Skyllinge, i vester till Floda, i nor
till Husby-Rekarne och i öster till Lilla Malma. Hem
mantalet är 38⅞ förm., hvaraf 23⅛ skatte, 1 krono och 14
frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,061,05
rdr rmt. Arealen är 1,038 qv.-mil, hvaraf 0,091 qv.-mil vat
ten. År 1870 var folkmängden 2,345 personer på 512 hus
håll. I kyrkligt hänseende hör Mellösa till domprosteri
och bildar tillsammans med sitt annex Flen ett alterne
rande konsistorielt och patronelt pastorat af andra klass
med pastors lön reglerad till 2895 rdr rmt. Patronatsrät
ten tillkommer egaren af det i annexet belägna säteri
Stenhammar.

I den södra och mer odlade delen af socknen ligger vid de
lilla Yxtasjön det vackra säteriet *Yxtaholm*, fordom kalladt Yxt

ntaladt redan 1329 och sätesgård från 1580-talet, då stället till-
irde Sven Lilje. Det egdes sedan vanligen genom arf af flere
miljer och kom på 1700-talet till frih. G. N. Clodt, som blef den
entlige skaparen af det nuvarande Yxtaholm. Han uppförde 1752
ygnaden af sten, bebygde alla torpen, samt förenade genom en
ng stenbro holmen med fasta landet. Godset egdes sedan af
ottie, i vårt århundrade af exel. grefve De Geer samt tillhör nu
ns dotterson, friherre C. B. E. von Platen. — Längre åt norr
and socknens skogsmarker ligger vid Helleforsån *Helleforss järn-*
rk med masugn, gjuteri, mekanisk verkstad, qvarn, såg samt un-
rlydande hemman. Malmen erhålles från Stafs grufva i Floda
cken. Bruket anlades 1659 af Albin Noy, egdes på 1680-talet af
han Lohe, kom med hans dotter Hedvig till A. Leijel och sål-
s af deras son jämte hans öfriga svenska egendomar Smedstorp,
äkentorp, Biby, Hvarsta och Fjällskäfte till presidenten, friherre
ustaf von Celsing. Denne ärfdes af brodren envoyén U. von Cel-
ng, hvilken upprättade det s. k. Celsingska fideikommisset, enligt
ilket Biby, Hvarsta, Fräkentorp, Smedstorp, $\frac{2}{3}$ af Hellefors bruk m. m.
lföllo stiftarens brorson major L. G. von Celsing, samt Fjällskäfte
teri hans brorsdotter, enka efter Elof Ihre. Den nuvarande in-
hafvaren af Hellefors är brukspatronen L. G. von Celsing, hvil-
n med mycken flit och kostnad både förskönat sjelfva stället
h gifvit såväl bruket som egendomen ett betydligt ökadt värde,
nom nyodlingar och bruksrörelsens utvidgande. Vid bruket
lverkades 27,144 c:r tackjärn samt 11,140 c:r gjutgods, hvaraf
33 c:r åstadkommas genom tackjärnets omsmältning i särskilda
nar. — Vid Harpsundssjön ligger säteriet *Axelsberg*, nu tillhörigt
Sparre. Inom socknen finnas flere borglemningar, af hvilka
på en höjd norr om Mellösasjön, bestående af tvänne väl bibe-
llna ringmurar.

6. *Flens socken,* fordom skrifvet Fleen, gränsar i norr
l Mellösa, i öster till Helgesta, i söder till Forssa och
dsbro och i sydvest till Skyllinge. Hemmantalet är 19
rm., hvaraf $5\frac{3}{4}$ skatte, $\frac{1}{4}$ krono och 13 frälse; samman-
gda fastighetsvärdet år 1870 var 436,600 rdr rmt. Are-
n är 0,431 qv.-mil, hvaraf 0,047 qv.-mil vatten. År 1870
r folkmängden 852 personer på 198 hushåll. Flen är i
rkligt hänseende annex till Lilla Mellösa.

Socknens förnämsta gods är *Stenhammars* säteri med flere un-
rlydande inom och utom Flen samt qvarn, tegelbruk och kalk-
n. Gården är en bland de skönast belägna i hela Söderman-
d emellan tvänne sjöar, af hvilka sjön Valdemaren i vester.
ygnaden, slottslik och försedd med flere torn, förskrifver sig del-
från den senare hälften af 1600-talet, men har af den nuva-
de egaren blifvit ombygd och erhållit sitt prydliga utseende.
lt nära gården går vestra stambanan fram med station ej långt
n Flens kyrka. Stället hette fordom Slæthammar eller Slæde-
mmar och beboddes i början af unionstiden af Ingevald Lau-
sson Lilje. På 1500-talet egdes gården af Erik Jönsson Asp,
des af sonen Schæring och kom med dennes dotter, Karin till
an Göransson Rosenhane. Dennes son Johan, riksråd och bror
den bekante Schæring, skall hafva uppfört slottet och gifvit
llet dess nuvarande namn. Från hans enka kom Stenhammar
den Ribbingska slägten samt derpå genom gifte till den Fal-

kenbergska, såldes i början af vårt århundrade till grosshandl Söderberg och tillhör nu hans måg f. d. landshöfdingen frih. R v. Kræmer, hvilken om gårdens odling har inlagt stora förtjenster

7. *Helgesta socken*, under medeltiden Hælghasta gränsar i vester till Flen, i norr till Lilla Malma, skiljes i nordost genom Hyltinge vik från socknen af samma namn, i sydost genom Båfven från Ripsa samt i sydvest genom Helgestaviken från Årdala och Forssa. Socknen utgör sålunda till det mesta en landtunga mellan Båfven och dess vikar. Hemmantalet är 31⅝ förm., hvaraf 14⅛ skatte, 3½ krono och 14 frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 686,120 rdr rmt. Arealen är 0,625 qv.-mil, hvaraf 0,176 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 969 personer på 259 hushåll. Helgesta hör med sitt annex Hyltinge till domprosteriet och bildar ett alternerande konsistorielt och patronelt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 3,130 rdr rmt. Patronatsrätten utöfvas af egaren till det i annexet belägna Sparreholm. Sacellaniet är alltid patronelt.

Socknens förnämsta gods är säteriet *Råckelsta*. beläget vid Hyltingeviken. Det har sedan slutet af förra århundradet tillhört slägten Holst och eges nu af omyndige Åke Holst.

8. *Hyltinge socken* gränsar i sydvest till Helgesta, i vester till Lilla Malma, i nordost till Dunker och Gryt samt i söder till Båfven och dess vikar. Hemmantalet är 30 förm., hvaraf ½ skatte, ¼ krono och 29¼ frälse, det mesta under Sparreholm. Sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 674,070 rdr rmt. Arealen är 0,701 qv.-mil, hvaraf 0,118 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 993 personer på 248 hushåll. Socknen är annex till Helgesta.

På en udde i den norra ändan af Hyltingeviken ligger likasom inbäddadt i naturliga och konstgjorda parker det vackra säteriet *Sparreholm*, ett af Södermanlands betydligaste gods. Sjelfva hufvudgården var ursprungligen en bondby, Hyltingeby, som i början af 1600-talet innehades af Bengt Sparre till Rossvik, efter några år blef säteri under namn af Hyltingenäs och från 1643 kallades Sparreholm. I Sparreslägtens ego var egendomen till 1757, då den af Fr. Ulf Sparre såldes till frih. Anton de Geers enka, född grefvinna Taube och tillföll hennes efterlefvande man i andra giftet friherre J. V. Sprengtporten, hvilkens son. f. d. öfverståthållaren, frih. J. V. Sprengtporten är Sparreholms nuvarande egare. Med godset har efter hand blifvit införlifvadt en hel mängd underlydande hvaribland det närbelägna säteriet *Långdunker*. Sin framstående rang såsom en väl skött landtegendom har Sparreholm vunnit genom sin nuvarande egare, hvilken äfven förskönat den vackert belägna och väl bebygda gården. Sparreholm är med tillhörande hemman inom Hyltinge, Helgesta och Dunkers socknar samt flere verk och lägenheter. såsom qvarnar, sågar, bränneri och tegelbruk värderadt till omkring 650,000 rdr rmt.

VI. **Öster-Rekarnes härad** gränsar i norr och nordost till Blacken och Söderfjärden af Mälaren, i öster till Åker, i söder till Villåttinge och Oppunda samt i nordvest och vester till Vester-Rekarne, derifrån delvis skildt genom Hjelmaren och dess utlopp, Hyndevadsström och Torshälla- eller Eskilstunaån. Häradets natur är icke utan omvexling. Den framställer längst i söder på den stora vattendelaren med dess förgreningar bilden af ett bergland, der bergen resa sig ända till 300 fot öfver hafvet och med i allmänhet branta sidor stupa ned mot dalarne och de små insjöarne. En annan skogbeväxt bergstrakt sträcker sig äfven från Hyndevadsström öster ut till Kjulaåsen, hvilken i söder stödjer sig på vattendelaren och sträcker sig i nordlig och nordvestlig riktning förbi Kjula kyrka fram mot Mälarens södra strand. Mellan de högländtare trakterna utbreda sig ganska vida, jämna och bördiga slättmarker, afbrutna här och hvar af mindre betydande berg eller trädbevuxna krossstensaflagringar. En sådan slättmark med 100 till 130 fots höjd öfver hafvet utbreder sig från Närsjöfjärden till Kjulaåsen genom Husby och Stenqvista socknar. Trakten norr om Eskilstuna är äfven temligen flack likasom den låglända slättbygd, som är belägen mellan Kjula och Hammarby kyrkor ooh fordom delvis varit bottnen af den nu mera urtappade Kafjärden. Strandbygden vid Mälaren är merendels småkullig och kuperad. Häradets förnämsta vattendrag, tillika gräns mot Vester-Rekarne, är den östligaste delen af sjön Hjelmaren med dess fortsättning Hyndevadsström och Eskilstunaån. I Hjelmaren utfaller Näshultasjön genom den korta ån af samma namn; i Hyndevadsström åter Arla- eller Husbyån, kommande från landthöjden i häradets södra del. Norrut åt Mälaren gå endast obetydliga vattendrag, det förnämsta Jädersån, hvilken har sin upprinnelse i närheten af Kjulaåsen. — Jordmonen är i allmänhet god åkerlera, rätt brukad af ganska stor fruktbarhet och egande en mäktighet af 2 till 12 fot. Dess sandhalt är vexlande, större i närheten af åsarne och de invid dem liggande mosandsfälten. Den för åkerbruket vigtiga mergeln framträder egentligen inom häradets norra del. Hufvudnäringen är öfverallt åkerbruk, binäringar fiske och skogsbruk. — Häradet hör i civilt afseende till länets tredje fögderi, i judicielt till Lifgedingets domsaga, i kyrkligt till Öster-Rekarnes prosteri utom Kloster, som hör till Vester-Rekarnes, samt innefattar följande 11 socknar. Tingstället är Eskilstuna stad. — Häradet, under medeltiden kallad Öster-Reks hundare och äfven omfattande den s. k. Willattungen, är en sedan urgamla tider odlad bygd, hvarföre alla slags fornlemningar inom häradets alla socknar förekomma, må-

hända i större mängd än inom någon trakt af Söderman-land med undantag af Rönö härad. Kjula socken torde likväl vara den på gamla minnen rikaste.

1. *Jäders socken*, under medeltiden skrifvet Jædher, gränsar i nordost Söderfjärden, i norr till Blacken, i vester och sydvest till Sundby och Kjula samt i söder till Barfva. Hemmantalet är $64\frac{5}{16}$ förm., hvaraf $28\frac{5}{16}$ skatte, $2\frac{1}{2}$ krono och $33\frac{1}{2}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,426,700 rdr rmt. Arealen är 0,534 qv.-mil. År 1870 var folkmängden 1,906 personer på 481 hushåll. I kyrkligt hänseende bildar Jäder tillsammans med sitt annex Barfva ett patronelt pastorat af första klassen med pastors lön reglerad till 5,260 rdr rmt. Patronatsrätten tillhör egaren af Fiholms säteri. Kyrkan är gammal och under 1600-talet ombygd på Axel Oxenstiernas bekostnad; hon har tvänne grafkor samt grafvar för slägten Oxenstierna, af hvilka en under högkoret för den store rikskansleren, som var herre till Fiholm. I ett af sidokoren ligger grefve Clas Tott begrafven.

Nära Söderfjärden ligger säteriet *Fiholm*, med underlydande inom Jäders, Kjula och Barfva socknar, öfver 30 mantal värderadt till nära 800,000 rdr rmt. Stället omtalas redan i början af 1300-talet och tillhörde i slutet af detta århundrade med säkerhet konung Valdemars ättling, ridd. Erik Valdemarsson, hvilkens enka år 1402 sålde Fiholm till drottning Margareta. Från slutet af det följande århundradet var det i Oxenstiernska familjens ego, och både Axel Oxenstierna och hans far skrefvo sig friherrar till gården. Senare kom Fiholm genom gifte till slägterna Soop och Dohna, slutligen till riksrådet grefve J. Beckfriis, genom hvilken det blef fideikommiss på 1790-talet. Den nuvarande innehafvaren är grefve Corfitz Beckfriis på Börringe-Kloster i Skåne. — Af stort antiqvariskt intresse är runristningen på det s. k. Ramsundsberget vid Jädersån, innehållande en framställning ur Sigurd Fafnesbanes lif.

2. *Barfva socken* gränsar i norr till Jäder och Söderfjärden af Mälaren, i vester till Kjula, i sydvest till Årla samt i öster till Härad. Hemmantalet är $20\frac{3}{4}$ förm., hvaraf $5\frac{1}{4}$ skatte, $\frac{1}{4}$ krono och $15\frac{1}{4}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 564,340 rdr rmt. Arealen är 0,424 qv.-mil. År 1870 var folkmängden 907 personer på 218 hushåll. Socknen är annex till Jäder.

Vid en liten insjö sydost om kyrkan ligger *Lindholms* säteri, hvilket i nära hundrade år tillhörde Flemingska ätten, från 1763 Bondeslägten, derpå en enkefru Fleming samt slutligen genom köp hennes måg brukspatron L. G. Celsing på Hellefors. Denne har betydligt förbättrat egendomen och utvidgat den genom inköp af det söderut nära Ökna sjön liggande säteriet Prostökna. Hela godset var för ett par år sedan värderadt till omkring 375,000 rdr.

3. *Kjula socken* gränsar i sydvest och vester till Ärla, Stenqvista och Klosters socknar, i nordvest till Hammarby, i norr till Jäder och i öster till Barfva. Hemmantalet är $37\frac{7}{8}$ förm., hvaraf $20\frac{1}{8}$ skatte, $8\frac{1}{2}$ krono och $9\frac{1}{4}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 785,370 rdr rmt. Arealen är 0,568 qv.-mil, hvaraf 0,078 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 1,532 personer på 375 hushåll. Socknen bildar tillsammans med sitt annex Sundby ett regalt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 4,180 rdr rmt.

Nära gränsen till Ärla ligger *Ribbingelunds* kungsgård. — Vid åsen, som är mycket rik på gamla minnesmärken, var det forna tingstället, hvarföre hela häradet ibland kallades "Kiula härad".

4. *Sundby socken* gränsar i norr till Blacken af Mälaren, i nordost till Jäder, i sydvest till Hammarby och i vester till Vallby. Hemmantalet är $16\frac{1}{4}$ förm., hvaraf $9\frac{1}{2}$ skatte, det öfriga krono; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 328,140 rdr rmt. Arealen är 0,134 qv.-mil, hvaraf 0,021 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 564 personer på 143 hushåll. Sundby är i kyrkligt hänseende annex till Kjula.

På en udde i Mälaren ligger säteriet *Sundbyholm*, som fordom lydde under Eskilstuna kloster, och vid reformationen kom under kronan. Sedermera donerades godset till Carl Carlsson Gyllenhjelm, hvilken innehade Ribbingelund i Kjula, kom derpå till slägterna Bibbing och Bååt samt reducerades i slutet af 1600-talet till kronan. Sundbyholm har alltsedan varit kungsgård, för det mesta under arrende till enskilde upplåten.

5. *Vallby socken*, förr Valby eller Valbo, gränsar i öster till Sundby, i sydost till Hammarby, i sydvest till Kloster, i vester till Torshälla samt i norr till Blacken af Mälaren. Hemmantalet är $24\frac{9}{16}$ förm., hvaraf $23\frac{1}{16}$ skatte, 1 krono och $\frac{1}{2}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 430,550 rdr rmt. Arealen är 0,184 qv.-mil. Folkmängden utgjorde sagda år 740 personer på 196 hushåll. I kyrkligt hänseende bildar Vallby tillsammans med sitt annex Hammarby ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 4,346 rdr rmt.

6. *Hammarby socken*, under medeltiden äfven kallad Hammarbo, gränsar i nordvest till Vallby, i nordost till Sundby, i sydost till Kjula och i sydvest till Kloster. Hemmantalet är 10 förm., hvaraf $7\frac{5}{8}$ skatte, $\frac{5}{8}$ krono och $1\frac{3}{4}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet är 251,900 rdr rmt. Socknens areal är endast 0,084 qv.-mil. År 1870 utgjorde folkmängden 372 personer på 88 hushåll. Hammarby är annex till Vallby.

7. *Klosters socken* gränsar i nordvest till Torshälla, i nordost till Hammarby, i öster till Kjula, i söder till Stenqvista och Husby samt i vester till Fors, hvarifrån Klosters socken skiljes genom Eskilstunaån. Hemmantalet är $43\frac{1}{2}$ förm., hvaraf $26\frac{9}{16}$ skatte, $11\frac{1}{8}$ krono och $5\frac{13}{16}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,101,400 rdr rmt. Arealen är 0,455 qv.-mil, hvaraf 0,028 qv.-mil vatten. Folkmängden uppgick år 1870 till 1,423 personer på 383 hushåll. Kloster hör i kyrkligt hänseende till Vester-Rekarnes prosteri och är annex till Eskilstuna stadsförsamling.

Socknen hette fordom Eskilstuna och lydde till största delen under det Johannisterkloster, som uppfördes inom området af nuvarande Eskilstuna stad, och på hvars grund sedan under Gustaf Vasas dagar bygdes ett slott eller kungsgård, till hvilken slogos en del af de gamla klostergodsen. De utgöra nu Eskilstuna kungsladugård, hvilken sedan långa tider tillbaka åt enskilde varit utarrenderad. Ett bland de större godsen inom socknen är *Hvilsta* säteri, beläget nära Eskilstuna ån och för närvarande tillhörigt frih. S. A. L. Leijonhufvud. Trakten är ganska rik på fornminnen, bland hvilka märkas tvänne borglemningar, den ena på Skjulstads egor, den andra på “Intagsberget“ i den s. k. Djurgården nära Eskilstuna.

8, *Stenqvista socken* gränsar i norr till Kloster, i öster till Kjula, i sydost till Årla och i vester till Husby-Rekarne. Socknens midt upptages af det s. k. Kolundakärret eller Kolunda flyor. Hemmantalet är $24\frac{1}{8}$ förm., hvaraf $13\frac{1}{4}$ skatte, $3\frac{1}{8}$ krono och $7\frac{3}{4}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 612,700 rdr rmt. Arealen är 0,401 qv.-mil, hvaraf 0,092 qv.-mil vatten. Folkmängden uppgick år 1870 till 976 personer på 240 hushåll. Stenqvista bildar med sitt annex Årla ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 3940 rdr rmt.

Bland socknens fornlemningar, de flesta omkring Kolundakärret, märkes den s. k. Balsta borg.

9. *Ärla socken* gränsar i nordvest till Stenqvista, i nordost och norr till Kjula och Barfva, i öster till Länna, i söder till Dunker och Lilla Malma samt i vester till Husby-Rekarne. Socknen ligger till större delen omkring Husbyåns källfloder, hvilka genom Kjulaåsen skiljas från andra österut inom Årla varande vatten, som afföras till Åkersån. Hemmantalet är $39\frac{43}{80}$ förm., hvaraf $7\frac{1}{10}$ skatte, $2\frac{9}{16}$ krono och $29\frac{7}{8}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,129,300 rdr rmt. Arealen är 1,211 qv.-mil, hvaraf 0,147 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 1,936 personer på 479 hushåll. Socknen är annex till Stenqvista.

Största godset inom orten är *Rinkesta*, frälse säteri beläget i närheten af den lilla Norrsjön. Enligt mångas åsigt skall på stäl-

let fordom hafva funnits ett kloster, och man har i våra dagar sökt bevisen derför i beskaffenheten af hufvudbygnadens bottenvåning, som tydligen är af hög ålder. Med säkerhet har Rinkesta varit klostergods, som blef till kronan reduceradt och kom till Gabriel Gustafson till Fiholm. Stället tillhörde sedan genom arf eller köp flere adliga slägter och eges nu, med underlydande taxeradt till nära 400,000 rdr, af brukspatron T. L. Bohnstedt. — Andra egendomar af betydenhet äro *Spånga* och *Tummelsta*, båda säterin och tillhöriga det förra kapten B. F. Sergel, det senare J. A. Gyllenspetz. — Inom socknen finnes vid *Skogshall* länets skogvaktarskola. Trakten har flere fornlemningar, bland hvilka märkas tvänne ringmurar, uppförda på tvänne berg Fagerklef och Ogaklef samt en runristning på ett stort flyttblock, den s. k. "Skrifvarestenen" å Skogshalls egor.

10. *Husby socken*, äfven kallad Husby-Rekarne, under medeltiden benämd Husaby eller Husaby-Byring, skiljes i nordvest genom Närsjöfjärden och Hyndevadsström från Gillberga och Fors, gränsar i norr till Kloster, i öster till Stenqvista och Årla, i söder till Lilla Malma och Mellösa samt i vester till Näshulta. Genom socknen, som ligger på ömse sidor om Husbyån, framstryker i nordvestlig riktning Husby-Tumboåsen, som fortsättes inom Vester-Rekarnes härad. Hemmantalet är $38\frac{5}{8}$ förm., hvaraf $8\frac{1}{16}$ skatte, $1\frac{7}{12}$ krono och $28\frac{47}{48}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,170,950 rdr rmt. Arealen är 0,844 qv.-mil, hvaraf 0,082 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 1,480 personer på 375 hushåll. Socknen utgör ett konsistorielt pastorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 4,490 rdr rmt. — Kyrkan, af hög ålder och belägen på den stora rullstensåsen nära Hyndevadsström, har ett grafkor för slägterna Sparre och Rosenhane till Rossvik.

Af socknens många egendomar är säteriet *Ryningsberg* den största. Den är belägen i närheten af kyrkan och med underlydande taxerad till omkring 270,000 rdr. Den bebygdes under 1640-talet af Jesper Andersson Cruus till Edeby och dess fru Ingeborg Persdotter Ryning, har sedan tillhört slägterna Bagge, Fleetwood och Granath samt egdes åtminstone för en tid sedan af kammarrådet Feilberg i Köpenhamn. Längre söderut, ej långt från Närsjöfjärden, ligger säteriet *Rossvik*, som på 1530-talet kom till riksrådet Lars Siggesson Sparre och förblef inom hans slägt i århundraden, ehuru Rosenhanar under en tid synas haft del deri. Från Sparreska slägten kom Rossvik först i vårt århundrade genom gifte till en Gyllenberg, hvars sonhustru född Sergel och omgift med protokollssekr. Hæggström är ställets nuvarande egarinna. I en annan trakt af socknen ligger invid en liten insjö säteriet *Lundby*, som tid efter annan tillhört slägterna Cruus, Sparre, Sperling, Bure, Zacco, Zettersten och Granath. — Bland socknens många och storartade fornlemningar märkes en nedrasad ringmur på det s. k. Hultberget.

11. *Näshulta socken* gränsar i norr till östra Hjelmaren, Gillberga och Husby-Rekarne, i öster till Husby, i syd-

ost och söder till Floda, samt i sydvest och vester till Julita och Öja. Den i allmänhet kuperade bygden utbreder sig på ömse sidor om Näshultasjön. Hemmantalet är $24\frac{9}{16}$ förm., hvaraf $\frac{3}{8}$ skatte, $1\frac{3}{4}$ krono och $22\frac{7}{16}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 739,130 rdr rmt. Arealen är 1,196 qv.-mil, hvaraf 0,234 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 1,602 personer på 350 hushåll. Näshulta är ett patronelt pastorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 3,600 rdr rmt. Patronatsrätten utöfvas af egaren till Hedensö säteri.

På en holme i Näshultasjön ligger utmärkt vackert säteriet *Hedensö.* Gården är mycket gammal och omtalas redan på 1350-talet, då den egdes af Niclis Ragvaldson; den beboddes sedan af Ragvald Niclisson, som skref sig herre till Hedensö, efter honom af Magnus Ragvaldsson (Fargalt) samt hans son och sonson, hvarefter Hedensö genom gifte kom till slägten Krumme. Genom Ingeborg Krumme kom gården till Bengt Gylta och genom deras dotter Brita till Knut Kurk. Den slägten egde Hedensö i flere mansåldrar, till dess den i slutet af förra århundradet af en annan Knut Kurk såldes till dir. A. Arfvedsson, hvars ättling bruksp. L. Arfvedsson är ställets nuvarande egare. Under Hedensö höra hemman i Näshulta och Husby socknar jämte Näshulta qvarn och såg, det hela värderadt till nära 230,000 rdr. — Längre i söder, äfven vid Näshultasjön, ligger godset *Haneberg*, fordom kalladt Gräfsboda, likasom Hedensö af hög ålder. Genom gifte kom det på 1500-talet till Johan Göranson Rosenhane och förblef i hans slägt mer än hundrade år. Det har sedan tillhört flere slägter och eges nu af v. häradshöfding C. von Heijne på Bjelkesta i Upland. Andra egendomar af betydenhet äro *Åstorp* och *Magda*, det förra tillhörigt brukspatron R. Arfvedsson, det senare löjtn. C. E. von Oelreich.

VII. **Vester-Rekarnes härad** gränsar i norr och nordvest till Åkerbo härad af Vestmanlands län och fjärdarne Galten och Blacken af Mälaren. I söder stöter häradet till Hjelmaren samt skiljes i sydost och öster genom Närsjöfjärden, Hyndevadsström och Eskilstunaån från Öster-Rekarne. Smärre delar af häradet ligga likväl söder och öster om dessa vattendrag. De östliga, i närheten af Eskilstunaån liggande bygderna bära i allmänhet den karaktär af stenbunden slätt, som utmärkte stora trakter af Öster-Rekarnes härad. Längre vesterut och bortom Tumboåsen, som i nordlig och nordvestlig riktning genomstryker häradet, upptages marken till det mesta af skogbevuxna krosstensfält, fylda med vräksten och flyttblock, eller af åsar med mellanliggande dalgångar, som här och der utbreda sig till mindre slätter. Strandbygden vid Mälaren är bergig, den vid Hjelmaren åter jämn och öppen med låga och sidländta stränder. Inom häradet finnas flere smärre insjöar af hvilka många blifvit torrlagda eller delvis uttappade i och för vinnandet af odlingsbar mark. — Jordmonen är i allmänhet

ganska bördig åkerlera, i närheten af åsarne mer eller mindre blandad med sand. Både i dalarne och på slätterna samt i fördjupningarna mellan bergen finnas stora lager af torfdy, på flere ställen passande till bränntorf. Traktens hufvudnäring är åkerbruk, binäringar skogsbruk, fiske och industri. — Häradet hör i civilt afseende till länets tredje fögderi, i judicielt till Lifgedingets domsaga, i kyrkligt till Vester-Rekarnes prosteri samt innefattar följande 8 socknar. Tingstället är i Eskilstuna stad. — Häradet, fordom kalladt Wester-Reks hundare, hade under medeltiden ett vidsträcktare omfång och innefattade utom sina 8 nuvarande, äfven Säterbo och Torpa socknar. Tingstället var på Tumboaas. Inom den sedan uråldriga tider odlade bygden är stor rikedom på alla slags fornlemningar.

1. *Torshälla landförsamling*, förr Thorsharg eller Thorsærg, till större delen belägen vester om Eskilstunaån, gränsar i norr till Blacken af Mälaren, i öster till Vallby, i sydost till Kloster, i söder till Fors, i sydvest till Råby och i vester till Tumbo. Hemmantalet är $33\frac{77}{96}$förm., hvaraf $13\frac{11}{32}$ skatte, $5\frac{1}{8}$ krono och $15\frac{1}{3}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 864,700 rdr rmt. Arealen är 0,304 qv.-mil, hvaraf 0,051 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 1,128 personer på 289 hushåll. Socknen är i kyrkligt afseende annex till Torshälla stadsförsamling.

Nära staden ligger *Nyby bruk*, med underlydande jord, valsverk, qvarnar och såg, värderadt till nära 500,000 rdr rmt. Vid bruket uppgick stål- och manufakturtillverkningen år 1871 till 9,000 c:r, hvaraf 8,000 c:r järnplåt. Den nuvarande egaren är brukspatron C. Zethelius.

2. *Forss socken*, förr Forsa, gränsar i söder till Gillberga, i vester till Råby, i norr till Torshälla landsförsamling, samt skiljes i nordost och öster genom Eskilstuna- och Hyndevadsån från Klosters och Husby-Rekarnes socknar. Hemmantalet är $22\frac{3}{8}$ förm., hvaraf $11\frac{5}{8}$ skatte, 4 krono och $6\frac{3}{4}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,115,558 rdr rmt, hvaraf 345,000 rdr för staten tillhörig fastighet, fri från bevillning. Arealen är 0.263 qv.-mil, hvaraf 0,032 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 1,478 personer på 488 hushåll. Socknen är annex till Eskilstuna stadsförsamling och begagnar, likasom Kloster stadens kyrka.

Till socknen räknas det vid den norra delen af staden liggande *Carl Gustaf stads* gevärsfaktori. Det grundades såsom manufakturverk af Carl X Gustaf, priviligerades för lifländaren Rademacher sattes i gång på kronans bekostnad och utrustades med ej obetydlig jordegendom. Efter Rademachers död kom verket till kronan, uppläts åt enskilde, återköptes i början af vårt århundrade

och tillökades med gevärsfaktori. I sådan egenskap drifves verket i våra dagar för kronans räkning med en tillverkning, som med anledning af de sista årens behof blifvit förökad.

3. *Gillberga socken* gränsar i norr till Råby och Fors, i vester till Lista, i söder till Näshulta samt i sydost till Husby-Rekarne, egande åt detta håll Närsjöfjärden och Hyndevadsström till naturlig gräns. Endast en mindre del af socknen ligger söder om det stora vattendraget mellan Husby-Rekarne och Näshulta. Hemmantalet är $33\frac{3}{8}$ förm., hvaraf $15\frac{3}{16}$ skatte, $2\frac{1}{16}$ krono och $16\frac{1}{8}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 777,000 rdr rmt. Arealen är 0,479 qv.-mil, hvaraf 0,071 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 1,164 personer på 272 hushåll. Gillberga utgör tillsammans med sitt annex Lista ett patronelt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 3900 rdr. Patronatsrätten tillkommer innehafvaren af Biby säteri.

Socknens förnämsta gods är *Biby* säteri, som med sina underlydande inom Gillberga, Husby-Rekarne och Öja socknar, hvaribland *Hvarsta* inom Gillberga, samt med inberäkning af flere verk och inrättningar, såsom qvarn, såg, kalkugn och tegelbruk, är värderadt till omkring 550,000 rdr rmt. Det omtalas redan under medeltiden, har sedan tillhört slägterna Stjernsköld, Sparre, Lohe, Leijel och Celsing. Biby blef likasom Hvarsta en af de under Hellefors omtalade Celsingska fideikommissegendomarne och innehafves nu af brukspatronen L. G. Celsing på Hellefors.

4. *Lista socken*, under medeltiden kallad Liesta, gränsar i norr till Torpa i Vestmanlands län, i öster till Råby och Gillberga, i vester till Öja samt i söder till Hjelmaren. Stora trakter af socknen äro sidlända, i synnerhet omkring de små vattendragen och den grunda, gyttjiga Apalsjön. Hemmantalet är $26\frac{1}{8}$ förm., hvaraf $16\frac{1}{4}$ skatte, $\frac{5}{8}$ krono och $9\frac{1}{4}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 614,982 rdr rmt. Arealen är 0,341 qv.-mil, hvaraf 0,073 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 871 personer på 225 hushåll. Lista är i kyrkligt hänseende annex till Gillberga.

Bland ortens egendomar märkas säteriet *Vingsleör*, beläget i närheten af Apalsjön, tillhörigt enkefru Asperén, samt säteriet *Hvargarn* nära Hjelmaren, fordom länge i Ribbingska slägtens ego, nu tillhörigt rådman Schottes arfvingar. — Bland fornlemningar inom socknen märkes en ringmur på ett berg vester om Vingsleör.

5. *Tumbo socken* gränsar i vester till Torpa, i söder till Råby, i sydost och öster till Torshälla landsförsamling samt i norr till Mälarfjärdarne Galten och Blacken jämte Qvicksund, som förenar dem båda och ned till hvilket utefter Tumboåsen den stora vägen går till Vestmanland. Hemmantalet är $41\frac{1}{3}$ förm., hvaraf $13\frac{7}{12}$ skatte, $5\frac{3}{4}$ krono och 22 frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 876,650

rdr rmt. Arealen är 0,443 qv.-mil, hvaraf 0,034 qv,-mil vatten. År 1870 var folkmängden 1,130 personer på 283 hushåll. Tumbo bildar tillsammans med Råby ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 3,157 rdr rmt.

Nära den från Mälaren inträngande Väsbyviken ligger säteriet *Österby*, med *Sundbyvik* och *Väsby* samt andra underlydande värderadt till omkring 450,000 rdr och tillhörigt frih. N. A. S. von Höpken på Bogesund. Stället omtalas såsom sätesgård redan under Eriks af Pommorn dagar, tillhörde i nyare tider mycket länge slägten Ribbing och kom på 1780-talet till grefve von Lantinghausen. Genom gifte gick Österby, blifvet fideikommiss likasom Bogesund, till den friherrliga ätten von Höpken. Socknen är mycket rik på fornlemningar, isynnerhet på den stora rullstensåsen, der fordom varit häradets tingställe. Ringmurar finnas äfven, af hvilka en på det s. k. Bogstensberget i närheten af Smedby.

6. *Råby socken* gränsar i norr till Tumbo, i nordost till Torshälla landsförsamling, i öster till Fors, i söder till Gillberga samt i vester till Lista och Torpa. Hemmantalet är $7\frac{5}{8}$ förm., hvaraf $7\frac{3}{8}$ skatte och $\frac{1}{4}$ krono; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 228,675 rdr. Socknens areal är endast 0,2 qv.-mil. Folkmängden uppgick år 1870 till 317 personer på 79 hushåll. Råby är annex till Tumbo.

Af större gårdar märkas *Österby*, tillhörigt frih. O. Hermelin samt *Bånkesta* lydande under Nyby bruk. — Af fornminnen är särskildt märkvärdig borglemningen på ett berg sydvest om kyrkan.

7. *Öja socken* ligger till större delen på Hjelmarens norra strand, omgifven i öster af Lista, i norr af Torpa och Carlskyrka samt i vester af Vestermo. En mindre del ligger på södra stranden af sjön, gränsande till Julita och Näshulta socknar. Genom Öja går i riktning från söder till norr den stora rullstensås, som inom Södermanland vanligen kallas Biemon, men nordligare får namn af Kungsörsmon, slutligen utbytt mot Köpingsåsen. Hemmantalet är $40\frac{1}{3}$ förm., hvaraf $18\frac{5}{24}$ skatte, $1\frac{1}{8}$ krono och 21 frälse, dervid icke inberäknadt $\frac{1}{8}$ mant., som i jordeboken föres under Öja, men i kyrkligt hänseende tillhör Vestermo. Sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 988,300 rdr rmt. Arealen är 0,701 qv.-mil, hvaraf 0,118 qv.-mil vatten. Folkmängden var sagda år 1,344 personer på 345 hushåll. Öja bildar tillsammans med Vestermo ett andra klassens patronela pastorat med pastors lön reglerad till 4,571 rdr rmt. Patronatsrätten tillhör egaren af Stora Sundby.

Socknens förnämsta och i alla afseenden märkvärdigaste gods är säteriet *Stora Sundby*, vackert beläget alldeles invid stranden af östra Hjelmaren och ej långt från Hjelmarsund. Gården räknar sina anor från medeltiden, var då befästad samt belägrades

och intogs 1364 af Albrekt under dennes strid med Magnus Eriksson. I början af 15:de århundradet beboddes den af ortens häradshöfding Laurens Ulfsson Blå, kom några årtionden sednare genom gifte till ätten Natt och Dag samt derpå äfven genom gifte till Sigge Larsson Sparre. Hans son, den bekante Lars Siggesson, Gustaf Vasas vän och vapenbroder, skref sig herre till Sundby och bygde på 1540-talet, det gamla slottet, som af sonen, den ännu märkvärdigare Erik Sparre fullbordades. Det var då en ful, oformlig stenkoloss med torn i hörnen och tjocka murar, som syntes beräknade till försvar. Sundby egdes af Sparreslägten ända till slutet af det förra århundradet samt kom på 1820-talet genom köp till exell. gr. Carl de Geer. Denne lät med ofantlig kostnad påbygga och förändra slottet i äldre normandisk stil efter mönster af Abbatsford i Skottland. Inredningen blef dyrbar och praktfull, och det hela är såväl till sitt yttre som till sitt inre ett bland de allra förnämsta herresätena vårt land eger. Stora Sundby är med sina underlydande i nom Öja och Vestermo socknar värderadt till nära 500,000 rdr samt tillhör för närvarande genom gifte grefve B. J. E. von Platen.

8. *Vestermo socken* gränsar i öster till Öja, i norr till Carlskyrka, samt i nordvest och vester till Säterbo och Arboga landsförsamling. I söder utgöres gränsen af sjön Hjelmaren. Hemmantalet är $26\frac{5}{8}$ förm., hvaraf $11\frac{5}{8}$ skatte, $\frac{3}{4}$ krono och $14\frac{1}{4}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 812,490 rdr rmt. Arealen är 0,649 qv.-mil, hvaraf 0,140 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 1,697 personer på 390 hushåll. Vestermo är i kyrkligt hänseende annex till Öja. — Genom vestra delen af socken går Hjelmare kanal.

Vid öfre delen af kanalen ligger säteriet *Värhulta*, gård omtalad redan under medeltiden med namnet Værnhulta och i medlet af 15:de århundradet bebodd af riddaren Gustaf Ulfsson Sparre. I senare tider har det egts af flere slägter såsom Fleming, Posse, Rosenstam och Danckvardt-Liljeström. Senast har Värhulta tillhört brukspatron F. W. Grubb, af hvars sterbhus det nyligen blifvit såldt.

VIII. **Åkers härad** gränsar i vester till Öster-Rekarne, i söder till Villåttinge och Daga, i öster till Selebo samt i norr till Mälaren och dess fjärdar. Häradet, som ligger på norra sluttningen af den Södermanländska landthöjden, sänker sig från en medelhöjd af 150—200 fot ned mot Mälaren, hvilken här intränger med flere långa fjärdar, bildande holmar och öar, af hvilka Tosterön sammanväxt med Aspön och den s. k. Fogdön, fordom skildt från fastlandet genom Eldsundet, numera är med detsamma förenadt. I och för sig sjelf betraktadt kan Åkers härad knappast kallas en slättbygd, hällre ett småbergigt och kuperadt land, der bergen tilltaga i betydenhet ju längre söderut man kommer, under det att närmare Mälaren dälderna vidga sig och den odlade marken intager ett allt större rum. Men äfven

ätt utmed stränderna af sjön påträffar man ganska betylande bergåsar, såsom i trakten sydvest om Strängnäs, vid östra stranden af Ulfhällsfjärden samt på Tosterön. Föterna och äfven sidorna af bergen, krosstenshöjderna och rullstensåsarne, af hvilka Härads- och Strängnäsåsarne äro de förnämsta, äro klädda af i allmänhet rik och vårdad skog, hvars areal uppgår till åtminstone hälften af hela häradets yta. Trakten har derföre, med undantag af Vansöslätten, tillgång på alla slags skogsprodukter, både för eget behof och för afsalu, hvilket gäller ej blott om socknarne söderut, utan äfven om dem i närheten af Mälaren. Öppna, bädesrika slätter finnas flere såsom Vansöslätten, genom Kråksundet skild från Fogdöslätten, samt bygderna omkring Härads och Åkers kyrkor. Af långsträckta dalgångar märkes den, som sträcker sig från Ulfhällsfjärden i sydostlig riktning ned mot den s. k. Bondkroken af Gripsholmsviken. En allmän tradition anser, att här fordom varit segelled från Strängnäs till Mariefred. — Af vattendrag är det förnämsta Åkersån, som inom häradet rinner i ostlig riktning från sjön Eklången genom Lännasjön, Visnaren ut i Bondkroken för att slutligen utgjuta sig i Gripsholmsviken. I häradets norra del intränger från den stora Granfjärden den smala och grunda Söderfjärden mellan Jäderslandet och Fogdön samt Strängnäsfjärden, begränsad i vester af Vansöslätten och i öster af Tosterön med dess branta och skogiga stränder. — Jordmonen utgöres i de odlade bygderna af god, gifvande lera på mergelbotten, invid skogstrakterna och i närheten af åsarne mer eller mindre blandad med sand. Hufvudnäringen är öfver allt åkerbruk, binäringar skogsafverkning samt något bergsbruk. — Häradet hör i civilt afseende till länets fjerde fögderi, i judicielt till Lifgedingets domsaga, i kyrkligt till domprosteriet samt Öfver-Selö prosteri samt innefattar följande 7 socknar utom Årja, som i kyrkligt hänseende är förenad med Åker. Häradets tingställe är i Strängnäs. — "Akerbo" eller "Akers hundare" innefattade, åtminstone under unionstiden, Strängnästrakten med öarna Thoster, Fodhö och Vansö i Mälaren och tingstället var då Eldasund eller Eldasunda lööt, hvaraf häradet någongång kallades Ellasunds hæradh. Alla socknar äro rika på fornlemningar, af hvilka flere ega en ganska stor märkvärdighet. De synas vara jämförelsevis talrikast inom Härads och Åkers socknar.

1. *Åkers socken*, fordom Aker, gränsar i norr till Strängnäs landsförsamling, i öster till Toresund, Kärnbo och Taxinge, i söder till Dillnäs, Gåsinge och Gryt samt i vester till Länna. Mantalet för Åker är 37⅝ förm., hvaraf 28¼ skatte, 4½

krono och $4\frac{7}{8}$ frälse, jämte flere verk och inrättningar år 1870 taxerade till 1,159,380 rdr rmt. Hemmantalet för Årja, som i mantals- och taxeringslängderna föres särskildt, är $11\frac{1}{16}$ förm., hvaraf $7\frac{5}{16}$ skatte, $\frac{1}{2}$ krono och $3\frac{1}{4}$ frälse, med ett sammanlagdt fastighetsvärde af 228,100 rdr rmt. Arealen är 1,057 qv.-mil, hvaraf 0,084 qv.-mil vatten. Folkmängden uppgick år 1870 till 2,063 personer på 553 hushåll, hvaraf inom Årja f. d. kyrkosocken bodde 331 personer. Åker med sitt annex Länna, båda hörande till domprosteriet, bilda tillsammans ett andra klassens pastorat, som är prebende åt biskopen öfver Strängnäs stift och har pastors lön reglerad till 4,700 rdr rmt. — Såsom administrativ oregelbundenhet må anmärkas, att allt, som fordom varit Årja kyrkosocken, samt $1\frac{7}{8}$ mant. i den sydöstligaste delen af Åker i judicielt afseende tillhöra Selebo tingslag.

Socknens förnämsta possession, tillika en af de förnämsta i riket, är det i närheten af Åkersåns utlopp i Visnaren belägna *Åkers bruk*. Det utgöres af en mängd "verk och inrättningar" såsom masugn, gjuteri, mekanisk verkstad, styckebruk m. m., hvarjämte till godset höra mer än 80 mantal, det mesta inom länet och isynnerhet inom Åkers, Länna, Gryts, Taxinge och Dunkers socknar. Sammanlagda fastighetsvärdet öfverstiger 2 millioner. Vid masugnen tillverkades år 1871 22,330 c:r tackjärn och genom tackjärnets omsmältning i särskilda ugnar åstadkoms sagda år 6,507 c:r gjutgods. Kanontillverkningen, som förut icke var obetydlig, har under de senare åren legat nere. Bruket anlades för kronans räkning i början af 1600-talet af G. de Besche, såldes 1640 till von Föhrden och Henrik Lohe samt privilegierades snart äfven för kanongjutning. Ägare hafva sedan varit Wattrang, Kjerrman, Duvall samt från den senare hälften af 1700-talet och till våra dagar slägten v. Wahrendorff, som om egendomens förbättring inlagt stora förtjenster. För närvarande eges det ofantliga godset af öfverintendenten L. Berg och brukspatronen A. v. Stockenström. — Ett stycke norr om Visnaren ligger *Råcksta* eller Åkers krutbruk med tillhörande jord dels krono, dels skatte, jämte qvarn och såg. Det hela innehafves eller äges af brukspatronen F. Rönqvist. — Inom Årja f. d. socken ligger *Lida* säteri, tillhörigt enkefru C. Lundberg. Bland den stora mängd af alla slags fornminnen, som socknen eger, märkas flere borglemningar samt grundmurarne af Årja gamla kyrka.

2. *Länna socken*, fordom benämnd Lænna eller Lenda, gränsar i öster till Åker, i söder till Dunker, i vester till Årla, i nordvest till Härad och i norr till Strängnäs landtförsamling. Hemmantalet är $25\frac{15}{16}$ förm., hvaraf $21\frac{5}{16}$ skatte, $\frac{7}{8}$ krono och $3\frac{3}{4}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 564,120 rdr rmt. Arealen är 0,910 qv.-mil, hvaraf 0,128 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 1,128 personer på 251 hushåll. Socknen är i kyrkligt afseende annex till Åker.

Den större delen af socknen lyder under Åkers bruk, deribland *Söderlänna* säteri. Det samma är fallet med *Länna järnbruk*, vid hvilket likväl under senare år något smide icke egt rum. Det an-

lades i midten af 1600-talet, kom under senare hälften af förra århundradet till slägten Wahrendorff samt har alltsedan varit med Åker förenadt. — Af ortens gamla minnen märkas särskildt flere borglemningar, af hvilka en på vestra stranden af Lännasjön samt en annan på den östra af sjön Eklången.

3. *Vansö socken*, sedan gammalt så kallad, innefattar utom en mindre del af den bergiga Tosterön, den i allmänhet jämna och bördiga Vansön, hvilken i forna tider var kringfluten, men numera är förenad i norr med Fogdön, i söder med fasta landet, hvarifrån det fordom skildes genom det numera igenvallade Eldsundet. Hemmantalet är $33\frac{7}{8}$ förm., hvaraf $24\frac{13}{16}$ skatte, $\frac{1}{16}$ krono och 9 frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 679,740 rdr rmt. Arealen är 0,234 qv.-mil, utom andelen af Mälaren. År 1870 var folkmängden 791 personer på 205 hushåll. Vansö med sitt annex Härads socken höra båda till Öfver-Selö prosteri och bilda tillsammans ett andra klassens pastorat, som är prebende åt biskopen öfver Strängnäs stift och har pastors lön reglerad till 3,580 rdr rmt. — I nordost och norr går öfver Strängnäs- och Norrfjärdarne den stora segelleden från Stockholm till de vestliga strandbygderna af Mälaren.

Bygden är mycket rik på gamla minnen, af hvilka märkas en ringmur, kallad Jättekyrkan, samt på Husby egor en mängd grafhögar, hvaribland den största har fått namn af kungshögen eller Ingjalds hög, emedan sägnen anser, att i den konung Ingjald Illråda blifvit begrafven.

4. *Härads socken*, förr Liwæhæradh, eller Lifyahæradh, sedan Hæradhis sokn, gränsar i norr till Söderfjärden och Vansö, i nordost till Strängnäs landtförsamling, i sydost till Länna, och i vester till Barfva. Hemmantalet är $25\frac{3}{16}$ förm., hvaraf $11\frac{3}{4}$ skatte, $3\frac{3}{8}$ krono och $10\frac{1}{16}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 622,875 rdr rmt. Arealen är 0,535 qv.-mil, hvaraf 0,021 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 965 personer på 243 hushåll. Socknen är annex till Vansö.

Vid södra ändan af Söderfjärden ligger säteriet *Näsbyholm*, som på 1600-talet uppkom genom sammanslagning af tvänne gårdar Näsby och Holm. Under förra hälften af 1700-talet egdes godset af en Billberg, som efter en tid gjorde det till fideikommiss, hvars närvarande innehafvare är generalmajoren S. W. Nauckhoff — Härads socken är i antiqvariskt hänseende en bland de märkligaste inom hela Södermanland. Den har stor rikedom på ättehögar, kummel, bautastenar och stensättningar. Af ringmurar är den s. k. Jättekyrkan invid Söderfjärden den märkvärdigaste. Af synnerligt intresse är den af ålder s. k. Gökstenen, en runristning å en klippa helt nära Eldsundet och ej långt från Näsbyholms gård. Den innehåller likasom ristningen å Ramsundsberget i Jä-

ders socken en framställning af Sigurd Fafnesbanes lefnad, sådan den i Eddorna blifvit skildrad.

5. *Fogdö socken*, under unionstiden benämnd Gambla kloster a Fodhö eller Warofru sokn i Foodhö, utgöres af Fogdön mellan Vansö i sydost, Helgarö i vester, Söderfjärden i sydvest samt Granfjärden och Norrfjärden i norr och nordost, vidare en del af Tosterön samt slutligen en mängd smärre holmar, bland hvilka Segerö och Hallingen äro de förnämsta. Hemmantalet är 54¼ förm., hvaraf 31⅛ skatte, 5⅞ krono och 17¼ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 956,000 rdr rmt. Arealen är 0,450 qv.-mil, utom andeln af Mälaren. År 1870 var folkmängden 1,325 personer på 353 hushåll. Fogdö hör med sitt annex Helgarö till Öfver-Selö prosteri och bildar ett första klassens patronella pastorat med pastors lön reglerad till 4,420 rdr rmt, Patronatsrätten utöfvas af egarne till Hesselbyholm, Bergshammar och Edeby gemensamt. — Kyrkan har grafkor för friherrliga ätten Sack till Bergshammar.

Socknens förnämsta gods äro säterien *Hesselbyholm* och *Bergshammar*, det förra beläget norrut på Fogdön invid Granfjärden, det senare långt söderut ej långt från Söderfjärden. Hesselbyholm grundlades såsom gods på 1600-talet och tillhörde en fransman de Fournay, kom sedan genom köp till Jakob de la Gardie samt vidare genom gifte till riksamiralen G. O. Stenbock, hvilken uppförde den präktiga åbygnaden. Godset kom på 1700-talet genom arf till grefve Törnflycht, gick derpå till hans brorsdotter grefvinnan Piper och slutligen såsom fideikommiss till hennes dotterdotter, gift med en Gyllenkrook, som öfverflyttade fideikommissrätten till annat gods, hvarefter Hesselbyholm såldes till landshöfdingen S. Liljencrantz, af hvilken det ånyo gjordes till fideikommiss. Dess nuvarande innehafvare är genom gifte kammarherren frih. A. W. Stjernstedt. Godset är med sina underlydande i Fogdö och Helgarö socknar värderadt till öfver 280,000 rdr. — Bergshammar är ett äldre gods från medeltiden, vid hvars slut det tillhörde ätten Ferla. Det kom sedan genom giften till slägterna Oxenstierna, Posse och Sack, inom hvilken sista ätt Bergshammar varit sedan början af 1700-talet, i flere årtionden i egenskap af fideikommiss. Den nuvarande innehafvaren är löjtnanten frih. J. G. Sack. Bergshammar har en präktig åbygnad af sten, uppförd af öfverste C. P. Sack och innehållande ganska dyrbara samlingar af böcker, permebref, kartor m. m. Godset med sina underlydande inom Fogdö, Öja, Vansö och Barfva socknar har ett fastighetsvärde af 300,000 rdr rmt. — Vid Norrfjärden ligger *Kungsbergs* kungsgård, fordom domän under Vårfruberga, ett rikt och ansedt nunnekloster af Cistersiencerorden, som legat på den nuvarande kungsgårdens plats. Dess ruiner hafva först i senare tider blifvit uppgräfna, aftecknade och beskrifna. Nära klosterlemningarna är grunden till en särskild bygnad, i hvilken mången velat se Ingjalds borg. Socknen har för öfrigt stor rikedom på ättehögar, kummel och stensättningar; af ringmurar finnas “Stenby skans“ och “Karleby borg“, af hvilka den senare, belägen ej långt från Kungsberg, utmärker sig genom sin storlek.

6. *Helgarö socken*, förr kallad Helgharna, gränsar i sydvest till Söderfjärden med Björnsundet, i norr till Granfjärden och i öster till Fogdö, från hvilken Helgerö utan tvifvel fordom varit skild genom ett mindre vattendrag. Hemmantalet är 22¼ förm., hvaraf 7⅜ skatte, ⅝ krono och 14¼ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 416,400 rdr rmt. Arealen är 0,188 qv.-mil, utom Mälardelen. Folkmängden uppgick år 1870 till 522 personer på 145 hushåll. Socknen är annex till Fogdö.

Inom Helgarö ligger *Edeby* säteri, fordom tillhörigt Vårfruberga kloster, derpå kronan, så flere adliga familjer, ibland dem slägten Cruus, och i våra dagar löjtnant L. G. von Heijne. — Af socknens många minnen märkas ett stort graffält vid Åsby samt tvänne borglemningar, Helgarö och Ränninge borg, den senare belägen på en skogbeväxt bergshöjd i närheten af Granfjärden. Sägnen har länge dit förlagt det Ränninge, der Ingjald Illråda skall hafva inbränt sig och sitt folk för att undgå Ivar Vidfamnes hämnd.

7. *Strängnäs landsförsamling,* fordom kallad Strængenes, innefattar dels ett stycke af fastlandet, gränsande i öster till Toresund, i söder till Länna och Åker samt i sydvest till Härad, dels en mindre del af Fogdön eller egentligen Vansö samt den större delen af Tosterön, allt intill Aspö och Vansö socknar. Församlingen ligger sålunda på ömse sidor om den stora segelleden öfver Strängnäs- och Ulfhällsfjärdarne, under sommaren en af de mest befarna trafikleder i hela vårt land. Hemmantalet är 36⅝ förm., hvaraf 11¼ skatte, 9⅜ krono och 16 frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 812,800 rdr rmt. Arealen är 0,550 qv.-mil land, hvaraf 0,015 qv.-mil vatten utom andeln af Mälaren. Folkmängden uppgick år 1870 till 924 personer på 232 hushåll. Socknen är i kyrkligt afseende annex till Strängnäs stadsförsamling och begagnar äfven dess kyrka.

Af egendomar märkas det i närheten af staden och invid Ulfhällsfjärden vackert belägna säteriet *Olivehäll* eller Ulfhäll. Godset bildades på 1600-talet af biskop Paulinus samt erhöll sitt namn af sonen, den i vår diplomatiska historia bekante Olivekrantz. Den har sedan den tiden varit inom många slägter och tillhör nu åtminstone till större delen f. d. statsrådet, grefve Henning Hamilton. — Längre i sydost ligger säteriet *Låsta*, tillhörigt kapten C. Liljestråle, inom hvilkens slägt det varit sedan 1700-talet. Det var för några år sedan med sina underlydande inom denna och Toresunds socknar värderadt till öfver 230,000 rdr. — Bland ortens många fornminnen märkas tvänne ringmurar, den ena på fasta landet sydvest om Åby, den andra vid Stenby på Tosterön, alldeles invid den stora segelleden. Märkligt är äfven domaresätet på Låstas egor.

IX. **Daga härad** gränsar i söder till Rönö, i vester till Villåttinge, i norr till Åker samt i öster till Öknebo af

Stockholms län. Häradet är på det hela ett småkulligt, starkt kuperadt land, sänkande sig från den stora landthöjden i norr och en medelhöjd af 2 till 300 fot öfver hafvet i sydostlig riktning ned mot sjöarne Båfven, Likstammen, Klemmingen och Sillen, till hvilka det afför nästan allt sitt vatten. I norr och isynnerhet inom Gryts och Gåsinge socknar utbreda sig ganska vidsträckta skogs- och bergstrakter, af hvilka de senare med sina nästan nakna berghällar och sina många mossar ofta erbjuda en dyster och enformig anblick. Den öfriga delen af häradet bär med sin rika omvexling af land och sjö, med sina barrskogbevuxna höjder och sina väl odlade, af löfklädda kullar öfverströdda fält denna prägel af täck och leende skönhet, hvilka i så hög grad utmärker det vackra Södermanland. Med undantag af en liten trakt, längst i söder, som afför sitt vatten till sjön Likstammen och vidare genom Svärtaån till hafvet, hör Daga härad dels till sjön Båfvens, dels och framför allt till Trosaåns vattenområde. I Jälundsviken af Båfven utfaller Dunkers- eller Bergaån, sedan den efter utflödet ur Dunkern inom Gryts socken genomflutit sjöarne Mistelen, Gryts kyrksjö och Naten. Trosaåns vattendrag uppkommer från en mängd af småsjöar inom den norra, bergiga delen af Gryts socken, genomflyter sjön Gällringen samt går vidare i nordostlig riktning under namn af Sätraån ut i den lilla sjön Barsättern. Från denna sjö flyter ån, numera kallad Skeppstaån, åt sydost ut i Nyckeln samt vidare ut i Klemmingen, som genom Mjösundet förbindes med Frö- eller Frustunasjön. I denna utfaller från vester ett annat vattendrag, kommande från sjön Lockvattnet och före sitt utlopp i Frustunasjön genomrinnande Storsjön. Allt detta vatten går vidare genom Sigtunaån ut i sjön Sillen på gränsen mellan Daga, Rönö, Hölebo och Öknebo härader för att slutligen genom Trosaån hinna Svärdsfjärden af hafvet. — Åkerjorden består i allmänhet af vanlig åkerlera och endast undantagsvis hafva sandaflagringarna, der de i närheten af rullstensåsarne förekomma, blifvit förvandlade till åkermark. Hufvudnäringen är öfver allt åkerbruk, binäringar skogsafverkning samt något bergsbruk. Ur Porthåls och Bredsjönäs grufvor i Gåsinge socken erhölls år 1870 51,000 c:r järnmalm. — Häradet hör i civilt afseende till länets fjerde fögderi, i judicielt till Lifgedingets domsaga, i kyrkligt till Daga prosteri samt innefattar följande 6 socknar. Tingstället är vid Gåsinge by. — "Dawa hundare" innefattade under medeltiden samma socknar som nu, om ock med något olika gränser, och dess tingställe var Wadzbro. Öfver allt inom de odlade nejderna af häradet förekomma fornlemningar, isynnerhet inom Gryts, Gåsinge och Björnlunda socknar.

1. *Gåsinge socken,* förr Gasunga eller Ghozungha, gränsar i norr till Åker, i öster till Dillnäs och Kattnäs, i söder till Frustuna, i sydvest till Björnlunda och i vester till Gryt. Den ligger omkring Sättra- eller Skeppstaån och sträcker sig åt sydost i en kil mellan Nyckel- och Storsjöarne. Hemmantalet är $44\frac{1}{4}$ förm., hvaraf $28\frac{7}{176}$ skatte, $2\frac{37}{176}$ krono och 14 frälse. Tillsammans ett mantal skatte, i jordeboken upptaget under Gåsinge och uppfördt på Gåsinge sockens mantals- och taxeringslängd, hör i kyrkligt hänseende under Dillnäs. Sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,076,867 rdr rmt. Arealen är 0,906 qv.-mil, hvaraf 0,159 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 1,515 på 343 hushåll. Gåsinge bildar tillsammans med Dillnäs ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 3,675 rdr rmt.

Socknens förnämsta gods är *Skeppsta bruk,* beläget vid Skeppstaåns utlopp ur sjön Barsättern och jämte andra verk och inrättningar samt flere mantal inom Gåsinge och Gryts socknar värderadt till nära 500,000 rdr rmt. Bruket skall vara anlagdt i slutet af 1500-talet af Paul Rännare, afstods troligen af honom 1635 till drottn. Maria Eleonora och såldes fem år senare åt Hans v. Föhrden och Henrik Lohe, af hvilka den förre öfverlät sin rätt åt N. Nathman. Efter många ombyten af egare kom bruket och godset i slutet af förra århundradet till kommerserådet Wahrendorff och eges för närvarande af hofmarskalken H. von Wahrendorff, men innehafves af grosshandlaren Oscar Dickson i Göteborg. Något smide har vid bruket den sista tiden icke förekommit. — Nära Klemmingen ligger *Heby* säteri, med underlydande Heby-Yttterby i Dillnäs socken såsom fideikommiss tillhörigt grefve V. S. M. Liljenkrantz. — På en udde i Storsjön ligger säteriet *Närlunda,* fordom Nærdhelunda, omtalad såsom bebodd sätesgård redan i början af 15:de århundradet. Det har sedan gått genom många adliga familjer och eges nu af löjtnant L. Cedersköld. — Af fornminnen märkas kummel, ättehögar, stensättningar samt tvenne borglemningar.

2. *Dillnäs socken,* förr kallad Dyllanæs, gränsar i vester till Gåsinge, i norr och nordost till Åker, i öster till Turinge samt i sydost till Kattnäs, på båda sidor omgifvande sjön Klemmingen. Hemmantalet är $11\frac{9}{16}$ förm., hvaraf $6\frac{9}{16}$ skatte, $\frac{5}{8}$ krono och $4\frac{3}{8}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 266,228 rdr. Arnalen är 0,391 qv.-mil, hvaraf 0,117 qv.-mil vatten. Folkmängden uppgick år 1870 till 413 personer på 81 hushåll. Socknen är i kyrkligt hänseende annex till Gåsinge.

3. *Kattnäs socken,* fordom Kattanæs, gränsar i norr till Dillnäs, i vester till Gåsinge, i öster till Vårdinge samt i söder till Frustuna. Socknen ligger omkring den södra delen af sjön Klemmingen. Hemmantalet är $14\frac{3}{8}$ förm.,

hvaraf $2\frac{5}{8}$ skatte, $\frac{5}{8}$ krono och $11\frac{1}{2}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 326,710 rdr. Arealen är 0,220 qv.-mil, hvaraf 0,058 qv.-mil vatten. Folkmängden uppgick sagda år till 305 personer på 78 hushåll. Socknen är i kyrkligt hänseende annex till Frustuna.

Socknens förnämsta gård är *Norrtuna* säteri beläget i närheten af kyrkan och tillhörigt löjtnant A. Grewesmühl.

4. *Frustuna socken*, på 1400-talet benämnd Fröstuna, gränsar i sydost och söder till Torsåker och Lästringe, i sydvest till Ludgo, skild derifrån genom sjön Likstammen, i vester till Björnlunda, i norr till Gåsinge och Kattnäs, samt skiljes i öster genom Frustunasjön, Sigtunaån och Sillen från Vårdinge af Öknebo härad. Hemmantalet är $40\frac{7}{8}$ förm, hvaraf $28\frac{1}{8}$ skatte, $1\frac{1}{2}$ krono och $11\frac{1}{4}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,095,569 rdr. Arealen är 0,855 qv.-mil, hvaraf 0,130 qv.-mil vatten. Folkmängden år 1870 var 1,685 personer på 397 hushåll. Frustuna bildar tillsammans med sitt annex Kattnäs ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 2,990 rdr rmt.

En af Södermanlands vackraste gårdar är det vid Frustunasjön belägna säteriet *Södertuna*, fordom kalladt Vad. Det har varit inom många af våra adliga familjer, bebygdes till ett ståtligt herresäte af landsh. E. Lovisin på 1690-talet och tillhör för närvarande kapten O. Adelborgs sterbhus. Det är med sina underlydande inom Frustuna och Kattnäs uppskattadt till omkring 250,000 rdr. — Längre söderut i socknen ligger vid ett litet vattendrag, som går till en vik af Sillen, *Erendals bruk*, för längesedan nedlagdt och nu med sin jordegendom samt qvarn och såg tillhörigt herr B. Rettig. Det anlades i slutet af 1600-talet, likasom det äfven nedlagda Lundholms stångjärnsbruk, af Jesper Elieson, adlad Ehrencreutz, en man, hvilken synes i dessa trakter hafva lemnat flere spår af sin verksamhet.

5. *Björnlunda socken*, sedan gamla tider så benämnd, gränsar i nordost till Gåsinge, delvis skild derifrån genom Storsjön, i öster till Frustuna, i söder och sydvest till Ludgo och sjön Båfven samt i vester till Gryt. Helt och hållet inom Björnlunda ligger sjön Lockvattnet och dess aflopp i Storsjön. Hemmantalet är $50\frac{1}{2}$ förm., hvaraf $29\frac{3}{4}$ skatte, 5 krono och $15\frac{3}{4}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,387,411 rdr rmt. Arealen är 0,910 qv.-mil, hvaraf 0,169 qv.-mil vatten. Folkmängden var sagda år 1,849 personer på 426 hushåll. Björnlunda utgör ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 5,140 rdr rmt. Kyrkan, till sitt yttre ganska vacker, tillökades 1839 med det Stedingska grafkoret, som tillika är kyrkans högkor; det innesluter stof-

et af den i vår nyare historia bekante fältmarskalken, grefve C. B. von Stedingk. — Genom socknen går vestra stambanan med Björnlunda station.

På ett näs i sjön Lockvattnet ligger säteriet *Elghammar*, som början af 1600-talet tillhörde slägten Kruse samt derefter Rosenanar ända fram till midten af det förra århundradet. Gården kom edan till andra familjer och såldes slutligen åt fältmarskalken, refve von Stedingk, som gjorde den till ett af Södermanlands äst bebygda herresäten. Elghammar eges för närvarande med nderlydande inom Gryts och Björnlunda socknar, deribland Bjursäs och Ullaberg, samt tegelbruk, qvarn, såg m. m. af öfververstеammarjunkaren och generallöjtn. grefve L. E. von Stedingk. — Vid en lilla Hofvesjön ligger säteriet *Jakobsberg*, fordom Löta, som lltsedan 1600-talet tillhört slägten Wattrang, derinom blifvit fideiommiss och numera innehafves af hofmarskalken N. A. Wattrang å Välinge i Stigtomta socken. Det är med sina underlydande nom Björnlunda och Frustuna socknar, deribland Vibynäs säteri, amt qvarn, såg m. m. uppskattadt till omkring 280,000 rdr. — Ett annat större gods är det nära Storsjön liggande säteriet *Ekhof*. Det bildades på 1600-talet af en Kruse och tillhörde denna slägt nder ett par mansåldrar. Gården gick sedan flere gånger i köp ch tillhör i våra dagar löjtnant J. Broms. — Inom socknen, mycet rik på alla slags fornminnen, finnes äfven en borglemning på tt berg, ej långt från den lilla sjön Ålsken.

6. *Gryts socken*, förr kallad Gryta, gränsar i norr ill Åker, i öster till Gåsinge och Björnlunda, i sydvest till Hyltinge och i vester till Dunker. Hemmantalet är 36⅝ rm., hvaraf 8 skatte, ⅝ krono och 28 frälse; deraf till öra ¼ mant. skatte och 3¾ krono i socknens vestra del Villåttinge härad. Sammanlagda fastighetsvärdet uppgick r 1870 till 1,008,388 rdr rmt. Arealen är 1,094 qv.-mil, varaf 0,262 qv.-mil vatten. Sagda år var folkmängden ,511 personer på 383 hushåll. Socknen är i kyrkligt häneende ett konsistorielt pastorat af tredje klassen med paors lön reglerad till 3,550 rdr. — Genom Gryt går vetra stambanan fram med station vid Stjernhof.

Ej långt från sjön Malsnaren och nära järnvägen ligger säteet *Graneberg*, fordom Husgrana. Efter att sedan slutet af 1500alet hafva varit i flere adliga familjers ego, kom gården under årt århundrade till en frih. Klinkowström och gjordes till fideiommiss för slägten. Den nuvarande innehafvaren är v. häradsh. Hjalmar Klinkowström. — Invid sjön Naten ligger *Stjernhofs* säteri, ppkalladt efter en Stjernfelt i slutet af förra århundradet och nu llhörigt kapten C. Grevesmühl. — Betydande delar af socknen, eribland de gamla säterien *Ånhammar*, *Grytsberg* och *Herr-Ökna*, da under Åkers bruk i Åkers socken, dit de genom köp kommit fter hand redan under det förra århundradet. — Flere mantal da äfven under Skeppsta bruk i Gåsinge socken. — Gryt är rik å fornminnen, särskildt märkas flere borglemningar, hvaribland tminstone tre utefter Dunkersåns vattendrag.

X. **Selebo härad** utgöres dels af ett förr åtminstone del-

vis kringflutet fastland, liggande omkring den genom sina vack
stränder bekanta Gripsholmsfjärden och gränsande till Åke
och Öknebo härader, dels af en mängd täcka öar i Mälare
bland hvilka i synnerhet märkes den numera med Tosterön sa
manhängande Aspön, Tynnelsön och den i forna tider geno
ett från norr till söder gående sund i tvänne öar dela
Selaön. Häradet är likasom det närliggande Åker ett »sm
kulligt» land, der de odlade sänkorna eller dälderna, stör
eller mindre, ligga liksom strödda bland bergen, hvilka h
och hvar sticka upp sina kala hjessor öfver de närliggan
fälten eller de bergens sidor omgifvande, ofta med god sk
bevuxna krosstensbäddarne. Bergen bestå till det mesta
gneiss, men äfven till stor utsträckning af granit; deras hö
är obetydlig och stiger endast undantagsvis, t. ex. söder o
Gripsholmsviken i Kärnbo socken till 250—300 fot öfv
hafvet. Af rullstensåsar märkes den som framgår för
Toresunds kyrka öfver Selaön och längre i norr bär na
af Enköpingsåsen. Fastlandets vattendrag äro alla ut
betydenhet och utmynna merendels i Gripsholmsfjärden. F
öfrigt omgifves häradet på alla håll af den vackra Mälar
och dess vikar. Så skiljes Selaön i vester från Toster
genom Tynnelsöfjärden samt stöter i norr och öster t
Grönsö- och Prestfjärdarne. Söder om ön går den sma
segelleden från Prestfjärden fram mot Strängnäs genom Ko
sundet, Flarn, Stallarholmssundet och Vaxängsfjärden. -
Jordmonen är inom den odlade bygden vanligen god och gi
vande lera på mergelbotten, mindre ofta sandjord. Hu
vudnäringen är öfver allt åkerbruk, binäringar skogsbru
jämte något fiske och sjöfart. — Häradet hör i civilt a
seende till länets fjerde fögderi, i judicielt till Lifgedinge
domsaga, i kyrkligt dels till domprosteriet, dels till Öfve
Selö, dels till Södertelje kontrakt och innefattar följande
socknar. Tingstället är i Strängnäs. — Sylbo eller Sil
hundare omfattade under medeltiden det mesta af hvad so
nu kallas Selebo härad utom Taxinge och Enhörnalande
som räknades till Öknabo hundare, men i stället fördes h
Aærem eller den nu med Åker förenade Årja socken. Tin
staden synes hafva varit vid Öfver-Sela kyrka. Inom här
dets alla socknar och kanske mest på Selaön förekomm
fornlemningar i otrolig mängd, jämte de många sägnerna
folkets mun vittnande om uråldrigheten af traktens odlin

1. *Toresunds socken*, det gamla Thorsn, gränsar i vester ti
Åker och Strängnäs landsförsamling, i söder till Kernbo, i öste
och sydost till Prest- och Gripsholmsfjärdarne samt skiljes
norr genom den stora segelleden från Selaön. Hemmanta
let är $49\frac{13}{24}$ förm., hvaraf $29\frac{7}{24}$ skatte, 10 krono och 10

rälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,156,850 dr rmt. Arealen är 0,592 qv.-mil, hvaraf 0,015 qv.-mil vaten. Sagda år utgjorde folkmängden 1,439 personer på 379 ushåll. Toresund hör i kyrkligt afseende till domprosteriet ch bildar ett regalt pastorat af andra klassen med pastors ön reglerad till 4,863 rdr rmt. Kyrkan, belägen på en höjd ära Mälaren, är af hög ålder och till sitt yttre ganska acker efter en för några år sedan undergången reparation. Ion innehåller minnesmärken från den hedniska och katolka tiden samt epitafier öfver aflidne män inom socknen.

Det märkvärdigaste stället är *Räfsnäs* kungsgård, belägen vid n vik af Gripsholmsfjärden. Gården omtalas under unionstiden ch egdes i början af 1400-talet af Algot Magnusson (Sture) samt erefter af hans ättlingar till och med Sten Sture d. ä., hvilken er tillbragte en tid af sin ungdom. Den gick sedan till systeronen Erik Johansson (Vasa) och fick genom Gustaf Vasa sin egentga märkvärdighet. På Räfsnäs vistades Gustaf ofta under sin arndom, der uppehöll han sig äfven en tid före sin hemliga vanring uppåt Dalarne likasom sedan under sin regering. Gården gdes efter honom af Carl IX, innehades derpå af hans gemåler, onen Carl Philip, Maria Eleonora, Clas Tott och slutligen Carl X ustaf. Vid reduktionen vederkändes den under kronan, som ända ll våra dagar behållit den, ehuru den varit öfverlemnad till enkilde som arrende. Stället var naturligtvis bebygdt redan under turarnes tid, huru känner man ej, men Carl IX lät på en höjd ied vacker utsigt öfver Mälaren uppföra ett stort två våningars tenhus, hvilket likväl fick förfalla efter hand för att slutligen af andalismen tillintetgöras och lemna rum för en oansenlig åbygad af träd. — Sockneus förnämsta gods är *Herrestad*, frälse säri beläget i närheten af Mälaren, värderadt till omkring 260,000 dr och tillhörigt assessor Grewesmühls arfvingar efter att förut afva tillhört många slägter såsom Barck, Örnfeldt, Liljenberg och uuth. — Toresunds socken är liksom trakten i sin helhet ovangt rik på fornlemninger af alla slag. Borgruiner finnas på flere tällen, såsom skansen på jätteberget sydvest om Vaxängsfjärden ch det s. k. Åby slott på ett berg vid Marsjön.

2. *Öfver-Selö socken* innefattar den vestra delen af elaön jämte en mängd mindre öar och skär i de omgifande fjärdarne och sunden, såsom Tynnelsö, Lindö, Algö, n liten del af Aspön m. fl. Hemmantalet är 55⅝ förm., varaf 23⅜ skatte, 1½ krono och 30¾ frälse, till en stor el under Tynnelsö. Sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 ar 1,406,250 rdr rmt. Arealen är 0,299 qv.-mil. Folkängden var sagda år 1,364 personer på 335 hushåll. Sockien hör till Öfver-Selö prosteri och bildar ett andra klasens pastorat, prebende under Strängnäs domkapitel· Pators lön är reglerad till 3,120 rdr rmt. Kyrkan är af hög lder med spetsigt torn och en stor tillbyggnad från jämföelsevis senare tider; hennes hvalf äro prydda med alfrescoålningar, af hvilka de i den gamla kyrkan, utförda under iedeltiden, utmärka sig genom sitt vida större konstvärde.

Socknens förnämsta gård, tillika en bland de allra märkvär gaste i hela vårt land, är *Tynnelsö* säteri, vackert beläget på ön samma namn. Den hette fordom äfven Thynnilsö och egdes u der medeltiden af biskoparne i Strängnäs, hvilka der i slutet 1300-talet uppförde en slottsbygnad, väl befästad och beräknad försvar under dessa oupphörliga inre strider, i hvilka de höge a liga herrarne togo en så verksam del. I stället för det gamla sl tet, som snart tjenade ut sin tid, lät den märkvärdige biskop K rad Rogge, uppbygga ett nytt af betydande höjd, försedt m starka murar och omgifvet af vallar. På grund af Vesterås ri dagsbeslut 1527 indrogs Tynnelsö till kronan, blef kungsgård o besöktes ofta af Gustaf Vasa och hans gemål Margareta Lejonh vud, som äfven här slutade sina dagar. Det gafs derefter i för ning åt flere kungliga personer, såsom Catarina Stenbock, Ma af Pfalz, Christina af Holstein, hertig Carl Philip och Maria Ele nora, Gustaf Adolfs drottning, Af Christina skänktes Tynneslö Elisabeth Carlsdotter Gyllenhielm, indrogs af Carl XI till kron men öfverläts under frihetstiden till gäldande af innehafvande f dringar åt grefvinnan Voinarofski, enka efter en systerson till h mannen Mazeppa. Af henne såldes godset till grefvarne Hesse stein och öfvergick slutligen 1779 ånyo genom köp till kommer rådet Hebbe. Denne gjorde Tynnelsö till fideikommiss, som ef enkans död tillföll sonen P B. Hebbe samt efter honom kon sekr. J. F. Hebbe. Vid hans frånfälle öfvergick Tynnelsö till d nuvarande innehafvaren löjtnant F. Boström. Konrad Rogges ga borg är nu förfallen och obeboelig, men blickar ännu ut öfver M laren och förtjenar att besökas ej blott för sina gamla minne skull, utan äfven för den hänförande utsigt man från dess tinn har öfver hela den omgifvande vackra nejden. Hela det stora go set med sina underlydande i Öfver-Selö, Strängnäs och Aspö soc nar är värderadt till mer än 600,000 rdr rmt. — Ett annat gods betydenhet är säteriet *Algö*, beläget invid en vik på norra stra den af Selaön. Gården egdes i början af 1600-talet af en Slät kom sedan till frih. Marschalk och testamenterades af honom t drottning Hedvig Eleonora. Af henne skänktes Algö till gref Carl Gyllenstierna till Mälsåker, med hvilken egendom det sed kom till slägterna Fersen och Gyldenstolpe. Det eges i våra dag af justitierådet L. Almqvist. Under Algö hör äfven *Janslunda* s teri på östra stranden af Algöviken. — Längre in på ön ligger s teriet *Fröberga*, som för ett par årtionden sedan egdes af rytt Liljestråle, men nu tillhör herr Fr. Cederblad. — Under börj af unionstiden omtalas Ulwildokirkia a Sila eller Ulvilla sok i hvars ställe snart kom Öffrasila eller Yffrasila. Af den män fornlemningar, hvarmed hela Selaön är liksom öfversållad, tillh en icke obetydlig del Öfver-Selö socken. Borgruiner finnas v Årby samt på Algöholme i viken af samma namn.

3. *Ytter-Selö socken* innefattar jämte några mind holmar och skär hela den östra hälften af Selaön och grä sar i vester och nordvest till Öfver-Selö och den från no inträngande Hornboviken, i nordost till Grönsöfjärden, i öst och sydost till Prestfjärden samt i söder till Kolsunde Flarn och sundet vid Stallarholmen. Hemmantalet är 4 förm., hvaraf $18\frac{3}{4}$ skatte, $\frac{5}{8}$ krono och $25\frac{1}{4}$ frälse, det mest under Mälsåkers säteri. Sammanlagda fastighetsvärdet 1870 var 1,076,519 rdr rmt. Arealen är 0,384 qv.-mil lan

ter-Selö socken är ett konsistorielt pastorat af tredje ssen med pastors lön reglerad till 3,980 rdr rmt. Kyrn af hög ålder säges vara bygd af konung Olof den hee och utvidgades 1728 i öster med Mälsåkersgrafven, som är kyrkans högkor.

Den mest betydande egendomen inom socknen är säteriet ilsåker, utmärkt vackert beläget invid Prestfjärden med utsigt er segelleden. Gården är mycket gammal och tillhörde på 1500-et slägten Kagge. Genom gifte kom den med Elin Kagge till srådet Hans Åkesson Soop till Stora Bjurum och gick från dem deras ättlingar, hvilka genom köp och byten bragte tillsammans stora Mälsåkersgodset, som de gjorde till sitt stamgods. Rikslet Gustaf Soop uppförde en del af slottet och ärfdes af dottern na Soop, hvilken var gift först med frih. Axel Wachtmeister, sedan fve till Mälsåker, samt för andra gången med frih. Carl Gyllenrna af Ulaborg, grefve till Steninge och broder till de i Carl s historia bekanta Christoffer och Conrad Gyllenstierna. Under Gyllenstiernska tiden tillbygdes Mälsåkers slott med flyglar en praktfull trappuppgång samt erhöll en dyrbar inredning möblering, som ännu åtminstone delvis är bibehållen. Grefnan Anna Soop, som öfverlefde båda sina män, ärfdes af dotn i första giftet Eleonora Margareta och hennes son med gealen Hans von Fersen, den från frihetstiden bekante exel. gr. el v. Fersen, från hvilkens slägt Mälsåker åter i våra dagar genom e kom till kammarherren grefve C. A. Gyldenstolpe. Denne sålde lset år 1853 till presidenten F. Åkerman och med honom kan n säga, att Mälsåkers odling egentligen har börjat. Det öfverk för ej längesedan genom nytt köp till den nuvarande egaren r Fredrik Verner. Hela den stora egendomens fastighetsvärde för ett par år sedan öfver 700,000 rdr rmt.

Socknen hette i slutet af 1300-talet Tuna uppa Sila eller Tuna-. Få trakter i vårt land äro i antiqvariskt afseende så rika som er-Selö. Ättehögar, kummel, runstenar, bautastenar och stenningar finnas i mängd, isynnerhet på och invid den förr nämnda stensåsen. Ensamt vid Östa, i närheten af Stallarholmssundet, komma jämte andra fornlemningar öfver 300 grafhögar samt er efter någon urgammal bygnad. Längre i norr äfven på åsen er det i trakten vidt bekanta s. k. Åsa domaresäte, en stor ppsättning, nära 70 alnar lång och 14 alnar bred, bildad af 16 a stenar. Af borglemningar påträffas flere såsom vid Fjällsta, a öns östra strand, samt på Borrberget vid Älby, båda af säg utmärkta såsom det ställe der sagans kung Granmar ljöt döden gorna.

4. *Aspö socken*, fordom kallad Husabo-Aspa sokn, efattar i det närmaste hela Aspön samt den nordra delen af den numera med Aspön förenade Tosterön nte andra mindre holmar och skär. Den omgifves i ver af Granfjärden med de djupt inträngande Säby- och gerövikarne, i norr af Hjulstasund samt i öster af Tynsöfjärden med Botholmsviken. Hemmantalet är $25\frac{1}{16}$ förm., raf $7\frac{3}{4}$ skatte, det öfriga frälse; sammanlagda fastighetsdet år 1870 var 621,400 rdr rmt. Arealen är 0,318 qv.-mil, raf 0,011 qv.-mil vatten utom Mälaren. Sagda år var folk-

mängden 689 personer på 164 hushåll. Socknen hör till Öfver Selö prosteri och bildar ett tredje klassens pastorat, so är prebende till Strängnäs domkapitel. Pastors lön är reg lerad till 2,817 rdr. Kyrkan är af mycket hög ålder, å söder och öster tillbygd under 1400-talet af Erik Axelso Tott och dess hustru, född Lilje till Lagnö. — Den stor landsvägen går från Strängnäs och Tosterön öfver Aspö norrut till Agnesunds färjställe, der öfverfarten sker ti Upland.

Af socknens egendomar märkes *Lagnö* säteri, omtaladt såso sätesgård redan under medeltiden. Den egdes i slutet af 1300-ta let af ridd. Staffan Ulfsson och under Eriks af Pommern regerin af hans dotterson ridd. Matts Ödgislason Lilje. Efter dennes dö kom gården till mågen Erik Axelson Tott, hvilken äfven som rik föreståndare skref sig till Lagnö. I nyare tider har stället tillhö slägterna Trolle, Ryning, Bagge, Wrangel, Liljestråle och Brauns hjelm. Det egdes åtminstone 1871 af kaptenen B. Sparre. Lag ön har i forna dagar varit alldeleles kringfluten och är det änn någongång vid mycket högt vattenstånd i Mälaren. — Vid Säby viken ligger säteriet *Säby*, som länge hörde under Lagnö, seda genom gifte kom till Jesper Cruus, genom nytt gifte till Bond samt slutligen genom testamente till riksrådet frih. E. Wrange äfven egare till Lagnö. Inom hans slägt blef Säby under 170 talet fideikommiss och innehafves nu i denna egenskap af frih O. Wrangel. — Af de många fornlemningarna märkas tvänne ring murar, den ena norr om Säby den andra vid Vadholmen, sam qvarlefvor af en medeltidsborg på Edeby egor.

5. *Kernbo socken*, under medeltiden Kyrna seda Kernbo, gränsar i norr till Toresund, i vester och syd-vest till Åker, i öster till Taxinge och Gripsholmsfjär-den, hvars innersta delar den omsluter. Hemmantalet ä $27\frac{5}{8}$ förm., hvaraf $10\frac{1}{4}$ skatte, $10\frac{1}{2}$ krono och $6\frac{7}{8}$ frälse; sam-manlagda fastighetsvärdet år 1870 var 702,191 rdr rmt dervid inbegripet Gripsholm med derunder hörande jord oc lägenheter. Arealen är 0,324 qv.-mil, hvaraf 0,015 qv.-mi vatten. År 1870 var folkmängden 878 personer på 251 hus-håll. Socknen hör till domprosteriet och är annex till Ma-riefreds stadsförsamling.

De fasta fornlemningarna inom Kernbo äro mycket talrika Ättehögar, runstenar, kummel och stensättningar förekomma mängd. Ringmurar finnas flere, liggande som vanligt på branta skogbevuxna höjder utefter vattendragen. Af dem märkas en Gripsholms djurgård, en annan på Årby egor samt framför allt de s. k. "Kalkudde skans", vid hvilken äro fästa sägner och minne från aflägsna tider. Till fornlemningarna hör äfven Kernbo gaml kyrka utanför Mariefred, ödelagd redan i början af 1600-talet oc numera endast en ruin.

Traktens och öfver hufvud Södermanlands minnesrikaste ställ är emellertid *Gripsholms slott*, utomordentligt skönt beläge på ett näs i den vackra Gripsholmsviken. Det anlades först om kring 1380 af den mäktige Bo Jonsson Grip på egorna af en blan

många gårdar han nyss förut förvärfvat sig och som sedan till-
mmans bildade sjelfva godset. Från hans arfvingar inköptes
ripsholm till kronan af drottning Margareta och Clas von Za-
w, en af ortens utländske godsegare, sattes till fogde öfver
ttet med dess "län", som synes hafva utgjorts af Selebo, Åkers
h Öster-Reks härader. Efter hans död lemnades slottet till ridd.
got Magnusson (Sture), men förpantades innan kort till grefve
ns af Owersten, gift med Knut Bosons enka och innehafvare af
ipsholm ända till sin död. Vid Engelbrekts resning beredde sig
en Rekboarne att belägra slottet, men grefve Hans' tyske fogde
rtvig Flögh satte eld på bygnaderna och rymde derifrån. År
72 köpte Sten Sture d. ä. Gripsholm af kronan samt anlade
dan ett kartusianerkloster, kalladt Mariefred och invigdt af
kebiskopen Jakob Ulfsson, hvilken der tillbragte sina sista dagar.
ifven någorlunda säker på Sveriges tron, vederkände Gustaf Vasa
ipsholm med underlydande såsom mödernearf, lät nedrifva klo-
ret och uppbygga slottet, som inom kort blef en af rikets fasta-
e platser. Kung Gösta besökte stället ofta och upplefde der
ånga af sina gladaste och sorgfriaste dagar. Men efter den store
nungens död lägrade sig skuggorna allt djupare omkring Grips-
lm och det blef intet annat än hemska minnen att förtälja för
terverlden. Den känner äfven bäst det Gripsholm, som var först
rtig Johans och sedan kung Eriks fängelse, och födelseorten för
gismund under faderns fångenskap och i senare tider ånyo fän-
lse eller förvaringsort för en afsatt konung, Gustaf IV Adolf. Andra
atsfångar, om än icke af kunglig börd, har slottet slutit inom
a murar, isynnerhet under hertig Carls dagar. Denne fick Grips-
lm vid arfskiftet efter fadern och gaf det i morgongåfva åt sina
da gemåler jemte Åkers och Selebo härader med Räfsnäs och
nnelsö. Från Carl IX kom det till Carl Philip, blef efter hans
d först morgongåfva, sedan enkesäte åt Gustaf II Adolfs drott-
ng, Maria Eleonora, som härifrån 1640 verkstälde sin flykt ur Sverige.
r 1649 erhöll Carl Gustaf Gripsholm jämte några härader i Sö-
rmanland, hvilket allt sedan och till 1715 innehades af hans drott-
ng Hedvig Eleonora såsom lifgeding tillsammans med Ströms-
lms kungsgård och Snefringe härad i Vestmanland. Under fri-
tstiden anslogs Gripsholm till enkesäte åt Lovisa Ulrika, men ut-
ttes år 1772 af henne till Gustaf III, från hvilkens tid det stått
der konungarnes enskilda disposition, förvaltadt af en egen ståt-
llare eller, som fallet är i våra dagar, af en intendent. Slottet,
m efter Gustaf Vasas tid undergått flere både yttre och inre för-
dringar, isynnerhet under Gustaf III:s och Oskar den I:s rege-
gar, består nu af en stor femkantig hufvudbygnad, i fyra hörn
rsedd med torn och omslutande en inre borggård. Med den-
mma är förenad en flygel åt söder samt flere sammanhängande
gnader åt norr, alla omslutande en yttre borggård, hvilken pry-
s af tvänne stora metallkanoner, tagna i Ivanogrod år 1581 af
ntus De la Gardie. Slott t innehåller flere hundra rum, till en
l renoverade och möblerade i senare tider, samt många dyrbar-
ter, deribland Sveriges största porträttsamling. Under somma-
n besökes Gripsholm af hundradetals resande, äfven utländingar,
tlockade både af naturens oförlikneliga skönhet och de rika, om
dystra minnena från vidt skilda tidehvarf.

6. *Taxinge socken*, förr Thaxunge, gränsar i vester till
ernbo, i sydvest till Åker, i sydost och öster till Turinge samt i
rr till Gripsholmsfjärden. Hemmantalet är $9\frac{33}{64}$ förm., hvaraf

1$\frac{23}{64}$ skatte, $\frac{1}{2}$ krono och 7$\frac{3}{4}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärde år 1870 var 311,050 rdr rmt. Arealen är 0,413 qv.-mil, hvara 0,060 qv.-mil vatten. Folkmängden var sagda år 580 persone på 132 hushåll. Socknen är i kyrkligt hänseende annex til Mariefreds stadsförsamling. Kyrkan, liggande strax invid Näsby, är nybygd under åren 1862—1863 i götisk stil efter ritning af kapten Edelsvärd. Den bekostades af hofmarskalken Wahrendorff och hans bägge arftagare, nu egare af Näsby.

Socknens enda större gods, tillika en bland de vackrast belägna egendomar i hela vårt land, är det ofvan nämnda säteriet *Näsby*. Gården är gammal, lydde länge under Gripsholm, blef både kloster- och kronogods, men löstes på 1680-talet till skatte, för att snart derpå öfvergå till frälse. I slutet af det förra århundradet kom Näsby till slägten Wahrendorff och tillhör nu jämte en mängd andra egendomar öfverintendenten Berg och brukspatron A. Stockenström. Stället är präktigt bebygdt, och konsten har räckt naturen handen för att göra det, med afseende på den yttre omgifningen, till ett föremål för den resandes beundran. — Af fornminnen märkes en ringmur på ett berg öster om Näsby.

7. *Öfver-Enhörna socken*, upptagande utom några öar, den norra delen af det s. k. Enhörnalandet, hvilket fordom med säkerhet varit kringflutet, gränsar i söder till Ytter-Enhörna socken och omgifves för öfrigt af Gripsholms-, Prest- och Björkfjärdarne, i vester och nordost. Hemmantalet är 15$\frac{3}{8}$ förm., hvaraf 3$\frac{1}{8}$ skatte, $\frac{1}{4}$ krono och 12 frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 364,555 rdr rmt. Arealen är 0,215 qv.-mil. Sagda år utgjorde folkmängden 600 personer på 138 hushåll. ÖfverEnhörna socken hör jämte sitt annex Ytter-Enhörna till Södertelje prosteri och bildar ett konsistorielt pastorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 2,950 rdr rmt.

Socknen hette förr Husaby-Enhörna och hörde till Öknabo hundare. Bland fornlemningar märkes en ringmur på Skansberget vid Jursta träsk. — Största egendomen är säteriet *Ekensberg* vid Prestfjärden nu tillhörigt kammarherren af Forselles, med tillhörande i denna och Ytter-Enhörna socken värderadt till nära 250,000 rdr.

8. *Ytter-Enhörna socken*, upptagande den södra delen af Enhörnalandet, gränsar i norr till Öfver-Enhörna, i söder till Turinge och Vestertelje samt i vester ock nordvest till Gripsholms- och Björkfjärdarne. Hemmantalet är 25$\frac{3}{8}$, hvaraf 17$\frac{15}{16}$ skatte, 1 krono och 6$\frac{7}{16}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 549,946 rdr rmt. Arealen är 0,446 qv.-mil. Sagda år var folkmängden 907 personer på 256 hushåll. Socknen är i kyrkligt hänseende annex till Öfver-Enhörna.

På 1400-talet skrefs Tuna-Enhörne eller blott Enhörna sokn ›ch den hörde till Öknabo hundare. Socknen är ganska rik på ornminnen, såsom ättehögar, stora kummel och stensättningar. \f borglemningar förekommer en ringmur på den s. k. Hög-iolmen.

Södermanlands län har 6 städer, nämligen Nyköping, 'rosa, Mariefred, Strängnäs, Torshälla och Eskilstuna.

1. *Nyköping*, länets residensstad, är belägen på ömse idor om Nyköpingsån, vid dess utlopp i Byfjärden af Öster-jön. Staden, bygd på en ursprungligen ganska kuperad ıark med små bergklintar här och der inom sitt område, ar en mycket regelbunden, nästan rektangulär form med atorna skärande hvarandra i räta vinklar. Den upptager ıed 566 tomter, hvaraf 77 obebygda, samt med torg, gator ch gränder en rymd af ungefär 700 qv.-ref. Staden till-örande jord håller 8,408 qv.-ref, hvaraf 3,623 äro åker och ng, det öfriga skog och betesmark. Den är för närvarande ıtt till $8\frac{1}{2}$ mantal. Stadens taxeringsvärde var år 1870 ppskattadt till 3,431,115 rdr rmt, hvaraf 343,730 rdr för ·rdbruksfastighet, det öfriga för hus och tomter. Hela be-illningen uppgick samma år till 7,988 rdr. — Nyköping, ıuru visserligen bärande prägeln af en småstad, har likväl ı, så att säga mera vårdad drägt än våra småstäder i all-ıänhet, en naturlig följd deraf, att stadens egenskap af ·sidensstad och en isynnerhet under vissa tider icke obetyd-g handel och rörelse skapat en relativt större välmåga. f offentliga bygnader märkas stadens tvänne *kyrkor*, till-örande de båda församlingar, i hvilka staden är delad. 'en ena af dessa, kallad S:t Nikolai eller Vestra kyrkan, gger vester om ån i närheten af Stora torget. Den är af ·g ålder, omtalas redan på 1200-talet, har flere gånger li-t af brand och är i sitt närvarande skick med tvänne pe-ırader och högkoret snedt mot midtskeppet utan någon rkitektonisk märkvärdighet. I stadens östra och mindre ·l ligger invid den s. k. Stora slottsträdgården All-Helgona ler den Östra kyrkan utan torn och treskeppig samt på ·n södra sidan tillbygd med det Tungelska grafkoret, som ifvit inredt med läktare och bänkrum. Af vida större in-esse än dessa tempel är likväl *Nyköpings slott*, trots det ·rfall af hvilket det bär tydliga spår. Det är beläget strax öder om staden invid ån, har under århundraden varit en

af vårt lands fastaste platser och ansetts såsom en ort a
mycken militärisk vigt. Det har spelat en märkvärdig ro
under Folkungarnes tvister, Unionens omstörtningar och stri
derna mellan Erik XIV och hans bröder. Belägringar har de
härdat ut och ofta blifvit af fiendehand intaget; stundom
har det härjats af eld och brand, men bygts upp igen fö
att slutligen förfalla och lemna qvar till våra dagar endas
ett par torn och några ramlande murar. Efter sitt istånd
sättande på Gustaf Vasas tid beboddes slottet ofta och läng
af hertig Carl; här föddes hans dotter Catarina och hä
slutade han äfven sjelf sitt skiftesrika lif. En tid efte
hans död föddes på samma ställe Carl X Gustaf, och seda
ytterligare ett tiotal af år förgått inrymde Nyköpings slot
under en lång tid qvarlefvorna af Sveriges störste konung
Under den senare hälften af 1600-talet förföll det allt mer
till dess att ryssarnes framfart 1719 fullbordade förstörel
sen. Bland stadens bygnader märkas för öfrigt landshöf
dingeresidenset vid norra sidan af Stora torget, rådhuset
hospitalet, lasarettet, läroverkshuset samt cellfängelset. —
Stadens folkmängd uppgick år 1870 till 4,091 personer p
1,242 hushåll, hvaraf till den vestra stadsförsamlingen hörd
2,500 personer på 762 hushåll samt till den östra 1,57
personer på 480 hushåll. Folkmängden har under de senar
åren icke obetydligt minskats, en följd deraf, att järnför
ädlingsverkstäderna, som sysselsatte en stor mängd arbe
tare och ökade rörelsen, numera blifvit nedlagda. Invånar
nes näringsfång äro handel och sjöfart, handtverk och fabriks
rörelse, åkerbruk samt något fiske. Såsom handels- oc
sjöfartsidkande stad har Nyköping ofta pröfvat konjunk
turernas vexlingar och åtminstone med afseende på den ut
rikes handeln fordom varit mer betydande än nu. Förbin
delsen med inrikes orter torde deremot under senare tide
hafva något vunnit i liflighet. Den egentliga handeln be
står i utbytet med kringliggande landsbygd, hvilken äfve
öfver staden exporterar det öfverskott af säd, som den ka
till andra inrikes eller utrikes orter aflåta. År 1870 va
antalet handlande, som idkade grosshandel eller i bod för
sålde sina varor, 55, hvaraf 44 män och 11 qvinnor, me
en betjening af tillsammans 31 personer. För utrikes sjö
fart använde staden år 1870 endast 1 fartyg om 29 nylä
ster; till den inrikes sjöfarten begagnades 3 seglande farty
om 51 nyläster samt 2 ångfartyg om tillsammans 36 nylä
ster och 90 hästars kraft. Summan af ankomna och af
gångna fartyg, begagnade vare sig till inrikes eller utrike
sjöfart, utgjorde sagda år 434 med en drägtighet af 6,270 ny
läster och hamnafgifternas sammanlagda belopp uppgick ti
2,884 rdr rmt. Importen utgjordes till större delen af fisk

salt och spritdrycker, exporten hufvudsakligast af spanmål och järnmalm. Antalet handtverkare var år 1870 tillsammans 96 personer med 83 arbetare, utvisande en icke obetydlig förminskning sedan femårsperiodens början. Fabriksindustrien, för ej många år sedan af ganska stor vigt, är numera utan all betydenhet. — I kyrkligt afseende sönderfaller Nyköping i tvänne stadsförsamlingar, den östra och den vestra, hörande den förra till Nyköpings östra, den senare till Nyköpings vestra prosteri. Den förra bildar med sina båda annexer Allhelgona och Svärta landsförsamling ett regalt pastorat af första klassen med pastors lön reglerad till 6,857 rdr rmt; den senare utgör med sitt annex S:t Nicolai landsförsamling likaledes ett första klassens regala pastorat med pastors lön reglerad till 7,650 rdr rmt. Staden har för elementarundervisningen ett under senare år inrättadt, fullständigt högre elementarläroverk, som under höstterminen 1872 besöktes af 166 lärjungar.

Staden Nyköpings äldsta historia är höljd i dunkel. Att den under hednatiden varit en beryktad hamn för vikingar och säte för konungar, är väl en mer eller mindre tillförlitlig sägen blott, men att dess anor gå långt tillbaka, kan man se redan deraf. att den under folkungatiden med säkerhet var en ganska betydande plats samt genom det vid åmynningen belägna slottet, det s. k. Nyköpings hus, ansågs såsom en militärisk vigtig ort. På denna tidiga betydenhet hänvisar också den mängd af möten, som här hållos under medeltiden. Vid unionstidehvarfvets slut hade staden, och hade länge haft, sina tvänne sockenkyrkor, Nikolai och Allhelgona, ett helgeandshus eller hospital samt ett ganska rikt franciskanerkloster, beläget på den östra sidan om ån, men naturligtvis upphäfdt under Gustaf Vasa. Stadens privilegier förnyades 1497 och för dess utveckling gjordes ganska mycket i följande tider, i synnerhet af Carl IX, för hvilkens hertigdöme Nyköping var hufvudort. Olyckor och lidande har det pröfvat i nyare tider, till de många, hvaraf det drabbades i äldre dagar. Elden har ofta härjande farit fram deröfver, såsom år 1665; sen kom ryssarnes grymma framfart 1719 och nästan tillintetgjorde allt. Staden repade sig efter hand och nådde tid efter annan en icke ringa grad af välmåga. Missgynnande konjunkturer hafva visserligen ofta och i synnerhet i våra dagar hämmande inverkat, men med den ifver man visar att tillgodogöra sig vår tids vilkor för förvärfvande af välstånd — förbättrade samfärdsmedel, synes skäl vara att hoppas på en ny och rikare utveckling. — Stadens vapen är ett fästningstorn.

2. *Trosa*, en af Södermanlands och hela Sveriges allra obetydligaste orter, är belägen under 58° 55′ nordlig bredd, 35° östlig längd från Ferro, på bägge sidor om Trosaån nära dess utlopp i hafvet. Staden, bygd i en långsträckt, temligen oregelbunden form, utefter ån, upptager med 142 tomter, hvaraf 8 obebygda, samt gator och gränder en rymd af ungefär 150 qv.-ref; stadens jord är 3,543 qv.-ref, hvaraf 1,275 åker och äng, det öfriga skog och betesmark, allt satt till $5\frac{1}{4}$ mantal.

Sammanlagda fastighetsvärdet uppgick år 1870 till 267,61 rdr rmt, hvaraf 70,412 för jordar, det öfriga för hus oc tomter. Hela bevillningen var sagda år endast 479 rdr 7 öre. — Staden har ett påfallande mycket torftigt utseend med alla husen af trä och endast undantagsvis af ett pryd ligare yttre. Någon bygnad af arkitektonisk eller historis märkvärdighet finnes icke. Kyrkan är af sten, rymlig oc ljus, uppförd i början af 1700-talet och belägen på de vestra sidan af ån. — Folkmängden uppgick år 1870 ti 453 personer på 138 hushåll och hade åtminstone på de sista tiden icke obetydligt förminskats. Invånarnes hufvud sakliga näringsfång är och har länge varit strömningsfiske skärgården, hvartill kommer såsom binäring åkerbruk sam något handel och handtverk, de båda senare utan all bety denhet. Staden hade år 1870 endast 4 handlande med 2 bi träden, samt 15 handtverkare med tillsammans 4 arbetar Något eget större fartyg synes åtminstone under sagda å icke hafva varit till sjöfart användt. — I kyrkligt häns ende utgör Trosa stad ett konsistorielt pastorat af tred klassen med pastors lön reglerad till 3,560 rdr rmt.

Trosa är en mycket gammal handelsplats, kanske ända frå hednatiden, omtalad under 1300-talet och i 1413 års skatteb nämnd såsom köpstad. Den låg likväl då en half mil längre u vid Trosboån, ungefär der Trosa landtförsamlings kyrka har s plats i våra dagar. Under konung Christoffers tid brändes stad af konung Eriks Vitalianer och undfägnades några år senare ell 1454 af Carl Knutson med privilegier — de äldsta man känn Men Trosaån grundade upp i tidernas längd och staden hotad derutaf med en fullständig undergång, hvarföre Carl IX lät b garne med åtnjutande af en mängd förmoner företaga en flyttni ned till "Trosa Mynne", der staden har sitt läge än i dag. D synes den hafva kommit sig upp, men härjades af ryssarne 17 och har allt sedan den olyckan aldrig kunnat blifva annat än d mycket obetydliga ort, som våra dagar känner. Stadens vapen en grip.

3. *Mariefred* ligger under 59° 16′ nordlig bredd, 3 47′ östlig längd från Ferro vid Gripsholmsfjärden af Mäl ren och i närheten af det minnesrika slottet. Staden s har ett sällsynt vackert läge, är ganska regelbundet byg men har naturligtvis, såsom varande en mycket obetyd småstad, ett anspråkslöst yttre. Den upptager med 78 to ter, hvaraf 2 obebygda, samt torg, gator och gränder areal af ungefär 120 qv.-ref; staden tillhörande jord, s till en del ligger på södra sidan af fjärden, håller 10,8 qv.-ref, hvaraf 1,840 är åker och äng, det öfriga skog o betesmark, allt satt till 4½ mantal. Sammanlagda tax ringsvärdet år 1870 var 384,275 rdr, hvaraf 249,550 r för jord, det öfriga för hus och tomter. Hela bevillning

tgjorde samma år 890 rdr 49 öre. — Stadens enda betylande bygnad är kyrkan. Hon ligger utmärkt vackert på n höjd, till hvars topp leder en bred trappa af sten, är ppförd af sten och tegel, har ett ganska högt torn och utnärker sig till sitt inre genom en viss prydlighet. Kyrkan ppbygdes under åren 1622—1624 af enkedrottning Chritina, förstördes genom 1682 års brand, men återstäldes af rottning Hedvig Eleonora. Hon prydes af en mängd taflor, ill en del ganska värdefulla och skänkta hit af kungliga peroner. — Folkmängden uppgick år 1870 till 699 personer å 226 hushåll. Staden lefver af åkerbruk, något handel ch handtverk jämte fiske och sjöfart. Rörelsen är emelrtid i alla afseenden obetydlig och förmår icke skapa nåon egentlig välmåga. Antalet handlande var år 1870 enast 7 med en betjening af 6 personer; handtverkerierna sselsatte samma år 29 idkare med 20 arbetare. Med inkes sjöfart sysselsatte staden 2 egna fartyg om tillsamans 35 nyläster och antalet af ankomna och afgångna rtyg, till större delen ångfartyg, utgjorde 248 med en rägtighet af 2,810 nyläster. Dessa sista siffror bevisa mellertid icke mycket för Mariefreds egenskap af exportller konsumtionsort, utan hafva sin egentliga förklaring i en dragningskraft, som det närbelägna vackra och minneska Gripsholm utöfvar på allmänheten. — I kyrkligt hänende hör Mariefred till domprosteriet samt bildar tillsamans med Kernbo och Taxinge ett patronelt-regalt pastot af andra klassen, öfver hvilket patronatsrätten utöfvas f konungen såsom innehafvare af Gripsholms slott.

Det lilla, täcka Mariefred uppstod först i slutet af 1400- och rjan af 1500-talen, uppväxande småningom till en liten handelsats eller köping omkring det kartusianerkloster, som här genom en Sture d. ä. anlades och af honom med Gripsholms gods dorades, och fortlefde, ehuru alltid med svagt lif, sedan klostret phäfts och Gripsholm, af Gustaf Vasa reduceradt, i hans och ns ättlingars tid blifvit ett åtminstone temporärt kungligt eller rstligt residens. Hertig Carl visade köpingen mycken ynnest, dorade den med jord och gaf den 1605 dess stadsprivilegier. Sen dess och allt intill vår egen tid har staden Mariefred så att ga lefvat på det närbelägna slottet, och det finnes ej det rinste skäl för den förmodan, att dess framtid genom ökad handel h industri och deraf alstrad större välmåga skall blifva mera sande eller mindre anspråkslös än den under framfarna dagar varit. adens vapen är jungfru Marias bild.

4. *Strängnäs*, på vist sätt Södermanlands märkligae stad, är belägen under 59° 23′ nordlig bredd och 34° ′ östlig längd, i en mycket vacker trakt på en bergig udde, stickande i det trånga vatten, som skiljer fastlandet från n södra delen af Tosterön och öfver hvilket den stora se-

gelleden framgår. Staden, ännu icke uppbygd efter den förskräckliga brand, som för få år sedan härjade hela dess norra och största del, ligger på en kuperad mark och var åtminstone förut temligen regelbunden, samt till sitt yttre anspråkslös, ehuru, sedd från öster och söder, intagande genom skönheten i sitt läge och den större prydlighet, som åt dessa håll utmärkte den. Sjelfva stadsplanen upptar med sina 201 tomter, hvaraf 18 obebygda, en rymd af ungefär 370 qv.-ref. Arealen af stadsjorden är 20,652 qv.-ref, hvaraf 4,603 åker och äng, det öfriga skog och betesmark, det hela satt till 14⅝ mantal. Hela taxeringsvärdet för 1870 var 1,433,495 rdr rmt, hvaraf 280,815 för jordbruksfastighet, det öfriga för hus och tomter. Stadens sammanlagda bevillning utgjorde samma år 2,626 rdr 32 öre. — Af stadens bygnader är *domkyrkan* den märkvärdigaste. Hon har ett högt och dominerande läge i en omgifning af lummiga träd och ej långt från den på stadens sydöstra sida belägna hamnbryggan. Med säkerhet kan man ej säga, när hennes byggande började, blott att det fortgick under 1200-talet och att hon invigdes 1291, men äfven vid sjelfva invigningstillfället antändes och afbrann. Samma olycka drabbade henne 1473 och 1551, hvarjämte hon flere gånger mer eller mindre skadats af åskan, sista gången 1723, då tornet förstördes. Emellertid reste hon sig alltid förnyad upp utur ruinerna, men antog först efter hand det i det hela sköna och imponerande utseende, som hon i våra dagar eger. För hennes fullbordande arbetade på sin tid isynnerhet Conrad Rogge, en bland de kraftfullaste biskopar Sverige någonsin egt. Kyrkan, bygd af tegel på grund af huggen gråsten, bestod ifrån början af ett treskeppigt långhus med ett enkelt kor, allt i romanisk stil, hvartill sedan lades en mängd sidokapell, en tornbygnad på den vestra sidan samt ett nytt vackert högkor med femsidig vägg och ovanligt höga fenster, till stilen olika sjelfva kyrkan. Tornet har tvänne gånger varit förstördt af åskan och först under 1740-talet blef det nuvarande uppfördt. Äfven vid detta tempel äro förbundna många fosterländska minnen. Till venster i högkoret i den kungliga grafven, äro begrafna Carl IX med sina båda gemåler, Gustaf Vasas dotter, Sofia, gift med hertig Magnus af Sachsen, pfaltzgrefven Johan Casimir med sin gemål, Carl IX:s dotter Catarina; i den furstliga Stegeborgska grafven hvila hertig Adolf Johan och hans andra gemål Elsa Brahe samt deras barn; till höger i samma kor finnes en marmorsarkofag öfver Sten Sture d. ä. och midtför altaret är en häll, täckande biskop Rogges graf. De forna sidokapellen äro numera grafkor, ibland hvilka märkas det Stenbockska eller f. d. Stureska, Gyllenhjelmska,

Marschalska eller Tynnelsögrafven m. fl. I tornet finnes biskop Rogges bönkammare, der i våra dagar ordnats ett »museum roggeanum», förvarande en mängd kuriosa efter den store biskopen. — Den näst domkyrkan märkligaste bygnaden i staden är det helt nära templet liggande forna gymnasiihuset eller numera *elementarläroverkets hus.* Det uppfördes af Conrad Rogge till biskopsresidens, indrogs vid reformationen till kronan och blef kungsgård och skänktes af den store Gustaf Adolf till det af honom stiftade Strängnäs gymnasium, till ålder det andra i vårt land. Bygnaden uppförd af tegel och till tre våningars höjd, har sedan den tiden undergått åtskilliga förändringar och inrymmer nu läroverket med dess bibliotek och samlingar. Bland andra bygnader märkas biskopshuset, rådhuset och konsistorium.

Stadens folkmängd uppgick år 1870 till 1,639 personer på 476 hushåll. Invånarne lefva af de vanliga stadsmannanäringarna handel, sjöfart och handtverk, något fiske samt dessutom och till en ganska betydande grad af åkerbruk. Rörelsen är mycket obetydlig, inskränkande sig till att fylla sjelfva platsens samt en del af den omgifvande landsbygdens behof. Antalet handlande var år 1870 endast 9 med en betjening af 11 personer; handtverksidkare funnos samma år 41 med 23 arbetare. Sjöfarten kan synas vara mycket liflig, belägen som staden är invid en befaren segelled och under sommaren oupphörligt anlupen af förbiilande ångbåtar. Summan af ankomna och afgångna fartyg utgjorde år 1870 ända till 3,513, till större delen ångfartyg, med en sammanlagd drägtighet af 34,858 nyläster, men någon annan nämnvärd fördel torde staden deraf knappast hafva haft än ,732 rdr 30 öre i influtna hamnafgifter. Något lifligt deltagande af staden Strängnäs i den inrikes sjöfarten bevisa dessa siffror icke. År 1870 utgjorde stadens egen insats i den svenska handelsflottan 3 fartyg om tillsammans 34 nyläster, hvaraf ett ångfartyg om 11 nyläster och 30 hästars kraft.

I kyrkligt hänseende hör Strängnäs med sitt annex Strängnäs landsförsamling till domprosteriet och bildar ett regalt pastorat af första klassen med pastors lön reglerad till 6,500 rdr rmt. För den högre undervisningen har Strängnäs ett 7-klassigt högre elementarläroverk, motsvarande den gamla trivialskolan och gymnasium samt sålunda efter hvad i sett räknande gamla anor. Det besöktes under loppet af höstterminen 1872 af 176 lärjungar.

Strängnäs, fordom Strængenæs, är en bland de allra äldsta -terna i Svealand och var en vigtig plats redan under hednatiden som varande hela Södermanlands medelpunkt och den plats, der landstingen höllos och fortforo att hållas ännu i slutet af 1300-

talet. Redan tidigt blifvet biskopssäte och inneslutande en ansedd domkyrka samt andra kyrkliga inrättningar, höll det sig under hela det katolska tidehvarfvet uppe, ehuru vi icke på dess folkmängd och rörelse, om än jämförelsevis större än nu, få lägga våra dagars måttstock. Om dess anseende vittna bland annat de många offentliga möten, som der höllos och af hvilka det märkvärdigaste väl är riksdagen 1523, då Gustaf Vasa valdes till Sveriges konung. Stad blef Strängnäs redan tidigt och dess äldsta kända privilegier äro utfärdade år 1336 af konung Magnus Eriksson. Bland inrättningar, som under medeltiden gåfvo åt staden en viss vigt, märkes utom domkyrkan äfven ett dominikanerkloster, ett hospital samt tvänne kapell, invigda åt S:t Eskil och S:t Göran. Denna härlighet försvann till större delen med reformationen, och i nyare tider har Strängnäs hemtat hela sin betydenhet från sin egenskap af säte för stiftsstyrelsen samt den bildningsanstalt, som Gustaf II Adolf grundade och som nu arbetar under väsentligt förändrade förhållanden. — Stadens vapen är ett svärd och en nyckel, lagda i kors.

5. *Torshälla* ligger under 59° 25′ nordlig bredd, 34° 2′ östlig längd, invid Eskilstuna- eller Torshällaån, ett stycke ofvanom dess utfall i Blackfjärden af Mälaren. Bygd i en långsträckt och temligen oregelbunden form på åns vestra sida, upptager staden med sina tomter, gator och gränder en rymd af ungefär 140 qv.-ref. Tomternas antal är 100, hvaraf 16 obebygda. Staden tillhörande jord utgör 3,737 qv.-ref, hvaraf 2,790 äro åker och äng, det öfriga skog och betesmark. Taxeringsvärdet år 1870 var 504,576 rdr rmt, hvaraf 188,126 rdr för jordbruksfastighet, det öfriga för hus och tomter. Hela bevillningen för året var 727 rdr 67 öre. — Staden, en bland de obetydligaste småstäderna i vårt land, har ett mycket torftigt och oansenligt yttre och erbjuder föga eller intet af intresse. Den betydligaste byggnaden är kyrkan af mycket hög ålder och flere gånger tillbygd samt egentligen märkvärdig för sitt ovanligt höga och spetsiga torn, som är synligt långt ut på Mälaren. — Stadens folkmängd uppgick år 1870 till 783 personer på 221 hushåll. Näringarna äro handel och sjöfart, ehuru i obetydlig grad, något handtverk samt kanske mest jordbruk. År 1870 hade staden 4 handlande med en betjening af 5 personer. Sjöfarten var samma år ytterst obetydlig och att döma af tillgängliga uppgifter synes staden icke med något eget fartyg hafva i densamma deltagit. Handtverksindustrien sysselsatte blott 6 idkare med 11 arbetare och har åtminstone under det sista qvinquenniet varit i aftagande. — I kyrkligt hänseende hör Torshälla stad med dess landsförsamling till Vester-Rekarnes prosteri och bildar ett andra klassens konsistoriela pastorat med pastors lön reglerad till 3,635 rdr rmt.

Torshälla, fordom Thorsharg eller Thorsærghe, är en urgam-

ıal ort. Den var troligen redan under hednatiden ett besökt offerställe och blef längre fram en köpstad med privilegier först utärdade 1317 af konung Birger Magnusson samt sedan af andra ɔonungar, under nyare tider äfven af hertig Carl, stadfästade och örbättrade. I början af 1600-talet erhöll den till och med stapelätt, hvilken likväl inom några år åter indrogs. Någon egentlig etydelse har väl Torshälla aldrig egt, icke ens på de tider, då taden stod i sitt högsta flor genom den rörelse, som väl i främsta ummet Carl IX hade framkallat. Sedan kom Eskilstuna sig upp; ör hvarje steg den tog framåt, tog Torshälla ett steg tillbaka ör att slutligen i våra dagar blifva dömd till undergång framför llt genom den kanalanläggning genom hvilken dess lycklige medäflare blifvit satt i förbindelse med Mälaren. — Stadens vapen är let forna S:t Olofs gilles, en konung med krona, bila och riksipple.

6. *Eskilstuna* ligger under 59° 22′ nordlig bredd, 34° ′ östlig längd ett stycke söder om Torshälla på ömse silor om Eskilstunaån, som numera genom kanal och slussar ıit är segelbar från Mälaren. Staden består af tre delar, len gamla staden, belägen öster om ån, samt den Nya stalen och Fristaden liggande vester om densamma. Med 326 omter, hvaraf 34 obebygda, upptager Eskilstuna en ıymd ıf nära 700 qv.-ref, hvaraf Fristaden ensam nära hälften. Arealen af staden tillhörande jord är endast 285 qv.-ref, ıvaraf 274 qv.-ref upptagas af åker. Taxeringsvärdet uppick år 1870 till 1,991,992 rdr rmt, det allra mesta för hus ch tomter. Hela bevillningen utgjorde samma år 6,012 dr 70 öre. — Staden är i allmänhet snygt och regelbundet, ın än icke präktigt bygd, med de allra flesta husen uppörda af träd. På torget i Fristaden är rest en minnesård öfver Sven Rinman och invid detsamma är skolhuset eläget. Rådhuset innehåller sessionsrum för magistraten amt dessutom ett mindre cellfängelse för de kringliggande ıäraderna. Kyrkan är af mycket hög ålder med vackert äge invid ån, men inom Fors' socken. Hon har flere gåner blifvit tillbygd och reparerad samt har ett grafkor, som ordom tillhört familjen Lohe på Tunafors. Såsom gemenamt andaktsrum för hela staden samt de båda landtförsamlingarna är hon emellertid i alla afseenden otillräcklig, ıvarföre medel samlas till uppförande af en ny kyrka inom taden. — Stadens folkmängd utgjorde år 1870 ända till ,716 personer på 1,771 hushåll och Eskilstuna är således ıela länets folkrikaste stad. Rörelsen är äfven mycket lifigare än på något annat ställe inom länet, en följd deraf, tt staden är en ganska framstående fabriksort. Den vigigaste hufvudnäringen är järnförädlingen, bedrifven dels såom fabriksindustri dels såsom handtverk och gifvande åt le fleste af sina idkare en nödtorftig utkomst, om än icke ıågon större grad af välmåga. Den största fabriksanlägg-

ningen är Munktells mekaniska verkstad, hvars arbeten inom vårt land åtnjuta ett stort och välförtjent anseende. Antalet handtverkare och idkare uppgick år 1870 till 144 med en arbetarepersonal af 737 personer, utvisande i någon mon en minskning från femårsperiodens början. Öfriga näringar äro af en mindre framstående betydelse. Handeln afser blott att fylla platsens och den närmaste omgifningens behof och sysselsatte sagda år 40 handlande med en betjening af 34 personer. Genom anläggningen af Eskilstuna kanal har staden trädt i sjöfartsförbindelse med flere af Mälarstäderna framför allt Stockholm. Till dess hamn ankommo eller från densamma afgingo under 1870 års lopp tillsammans 624 fartyg om 5,852 nyläster och sjelf begagnade staden till sjöfart 3 fartyg, af hvilka 2 voro med ångmachin försedda. Åkerbruket, af hvilket så många bland våra småstäder till stor del hemta sin utkomst, kan af tydliga skäl för Eskilstuna ega ingen eller åtminstone högst ringa betydelse. — Staden bildar tillsammans med sina annex Fors och Kloster ett regalt pastorat af andra klassen, hörande till Vester-Rekarnes prosteri och med pastors lön reglerad till 6,920 rdr rmt. Af undervisningsanstalter märkes i främsta rummet ett femklassigt elementarläroverk, som under höstterminen 1872 besöktes af 83 lärjungar.

Eskilstuna räknar, väl icke i egenskap af stad, men såsom en vigtig ort en ganska betydande ålder. Med namn efter Södermanlands främste apostel blef stället snart märkvärdigt genom ett der, på östra sidan om ån anlagdt munkkloster af Johanniterorden, under hvilket efter hand lades en betydande mängd jordagods inom trakten och omkring hvilket snart uppstod en liten köping med handel och rörelse. Det rika klostret försvann väl som många andra vid reformationen, men på den grund, der det stått, uppförde Gustaf Vasa ett stort tornbeprydt kungligt slott, som efter hans död ofta var uppehållsort för många af Vasafamiljens medlemmar och på 1680-talet helt och hållet afbrann utan att sedermera återställas. Redan förut hade platsen erhållit en ny och större betydelse genom de manufakturverk, för hvilkas anläggande Rademacher af Carl X Gustaf erhållit privilegium. Den lilla köpingen, hvars näringsidkande befolkning förut hörde under Torshälla stad, kunde då hafva att hoppas på en mer lysande framtid, och så utfärdades år 1659 de första privilegierna för Eskilstuna såsom stad, till en början under styrelse af en justitiarie. Staden intog då en jämförelsevis ringa rymd på östra sidan, men efter hand bebygdes äfven en sträcka på den vestra stranden, ursprungligen tillhörande manufakturverket, ehuru slutligen på 1750-talet skild derifrån och således äfven från den vestra landtförsamlingen samt med staden förenad. Det blef den stadsdel, som sedan och ännu i våra dagar bär namn af Nystaden och till hvilken 1771 kom en tredje, den s. k. Fristaden. Å jord, som kronan inköpt till en del från manufakturverket, tillätos nämligen arbetare i järn, stål och metaller att nedsätta sig och åtnjuta en mängd fri- och rättigheter, allt för att befordra utvecklingen af en rik järnindustri och göra Eskilstuna till en framstående fabriksort. Sedan förhål-

andena i vårt århundrade blifvit genom nya kungabref reglerade, ildar nu stadens olika delar ett enda samhälle med gemensam tyrelse. Detta samhälle har ännu icke sett höjdpunkten af sin tveckling; det sträfvar om än långsamt framåt och är utan all råga hvad det redan länge varit, hufvudorten för vårt lands finare midestillverkning. På den sista tiden har det väl stundom sett t, som hade skäl funnits att frukta en tillbakagång i följd af utändsk täflan och dåliga konjunkturer, men de senare äro öfvergående och den förra bör vara en sporre till nya ansträngningar. ättare samfärdsmedel, redan vunna eller på väg att skapas, gifva tan tvifvel i våra dagar “Sveriges Sheffield“ löften om en rikare ramtid. — Stadens vapen är ett smedstäd med utsträckt arm och ret 1665.

Statistisk tabell öfver Södermanlands läns landsbygd.

(Sammandrag efter texten).

Härad.	Socknar.	Nuv. mantal Skatto.	Nuv. mantal Krono.	Nuv. mantal Frälse.	Fastig-hets-värde.	Are-al.	Folk-mängd.	hushåll.
Jönåker	Bergshammar...	$16\frac{1}{4}$	$5\frac{5}{8}$	$\frac{3}{4}$	454,000	0,327	707	1
	Tuna...............	$13\frac{1}{8}$	$2\frac{3}{4}$	$8\frac{1}{4}$	594,770	0,473	982	2
	Tunaberg	16	—	$18\frac{1}{4}$	855,890	0,816	1,731	3
	Lunda	$29\frac{401}{1344}$	$4\frac{19}{21}$	$9\frac{1}{2}$	1,140,475	0,740	1,446	3
	Kila	$17\frac{1}{16}$	$2\frac{1}{4}$	$10\frac{3}{8}$	1,243,150*)	1,380	2,222	5
	Björnvik	$22\frac{17}{32}$	$7\frac{1}{2}$	$56\frac{5}{8}$	1,881,440	0,843	3,456	7
	Halla	$6\frac{1}{4}$	4	$4\frac{3}{4}$	350,600	0,347	360	
	Nykyrka	$8\frac{1}{4}$	$\frac{1}{2}$	$10\frac{1}{2}$	454,135	0,490	518	1
	Stigtomta	$25\frac{7}{8}$	$9\frac{1}{4}$	$19\frac{1}{2}$	1,255,570	0,750	1,683*)	3
	Bärbo	3	$\frac{1}{2}$	$21\frac{3}{4}$	461,992	0,270	651*)	15
	Nikolai	20	15	$40\frac{3}{8}$	2,058,200	1,172	2,325	5
Rönö	Ripsa	$1\frac{3}{4}$	$1\frac{1}{2}$	$16\frac{7}{8}$	567,590	0,612	776	1
	Lid	$16\frac{3}{8}$	$\frac{1}{2}$	$3\frac{1}{2}$	520,875	0,354	692	1
	Runtuna	$24\frac{3}{8}$	$2\frac{1}{4}$	26	1,057,300	0,552	1,326	3
	Ludgo	$6\frac{3}{4}$	$3\frac{1}{2}$	$24\frac{7}{8}$	793,300	0,685	1,283	3
	Spelvik	2	4	$8\frac{1}{4}$	239,775	0,108	330	
	Bälinge	—	1	$49\frac{3}{4}$	628,720	0,811	1,208	3
	Tystberga	$7\frac{5}{6}$	$3\frac{1}{4}$	$34\frac{3}{4}$	660,388	0,756	1,220	2
	Torsåker.........	—	1	$14\frac{1}{2}$	209,550	0,327	498	1
	Lästringe	$1\frac{3}{8}$	$\frac{1}{2}$	$13\frac{3}{8}$	318,505	0,331	609	1
	Sättersta	$8\frac{7}{8}$	1	$6\frac{3}{8}$	335,293	0,258	532	1
	Bogsta	$3\frac{5}{8}$	$1\frac{1}{4}$	$14\frac{1}{2}$	417,300	0,287	564	1
	Svärta	$19\frac{17}{24}$	—	$24\frac{5}{8}$	847,910	0,863	1,534	3
	Råby...............	$9\frac{1}{8}$	$1\frac{1}{4}$	17	527,825	0,485	925	2
	Helgona	$11\frac{1}{2}$	$2\frac{3}{4}$	13	923,522	0,313	1,109	3
Hölebo	Hölö...............	$16\frac{1}{6}$	$23\frac{5}{8}$	$23\frac{1}{12}$	1,218,222	0,827	1,623	4
	Mörkö	—	$1\frac{1}{2}$	$35\frac{3}{4}$	878,280	0,987	1,176	2
	Vesterljung......	6	1	$34\frac{1}{2}$	934,949	0,837	1,376	3
	Vagnhärad	$13\frac{2}{3}$	$16\frac{1}{2}$	$9\frac{3}{8}$	862,880	0,540	1,158	3
	Trosa	$7\frac{1}{2}$	$1\frac{3}{4}$	$20\frac{3}{8}$	711,390	0,424	940	2
Oppunda ...	V. Vingåker ...	$69\frac{13}{16}$	$7\frac{7}{8}$	$78\frac{5}{16}$	3,249,900	2,973	8,082	19
	Ö. Vingåker ...	$6\frac{11}{12}$	$2\frac{7}{24}$	$31\frac{1}{16}$	918,400	0,324	2,591	6
	Julita	$10\frac{3}{4}$	$1\frac{1}{2}$	$74\frac{3}{4}$	1,605,670	1,406	3,193	7
	Österåker	$1\frac{1}{4}$	1	$33\frac{23}{24}$	649,460	0,579	1,972	4
	Stora Malm ...	—	$2\frac{5}{6}$	$65\frac{3}{8}$	1,720,700	1,661	3.394	6
	Lerbo	$19\frac{7}{8}$	$7\frac{5}{8}$	$21\frac{3}{8}$	940,800	0,593	1,495	3
	Floda	$29\frac{2}{5}$	2	$56\frac{3}{4}$	2,100,050	1,885	4,347	9
	Skyllinge.........	$23\frac{19}{64}$	4	$27\frac{13}{64}$	1,954,800	0,804	1,990	4
	Vadsbro	$\frac{13}{16}$	1	$25\frac{3}{16}$	753,800	0,402	909	2
	Blacksta	$7\frac{1}{8}$	$2\frac{1}{2}$	$8\frac{1}{2}$	462,700	0,226	547	1
	Husby	$7\frac{1}{2}$	$1\frac{1}{2}$	$38\frac{1}{8}$	1,107,450	0,595	1,140	2
	Bettna	$21\frac{3}{8}$	$3\frac{1}{8}$	$31\frac{3}{4}$	1,443,200	0,685	1,906	4
	Vrena	$7\frac{1}{8}$	$1\frac{1}{2}$	$5\frac{7}{8}$	310,800	0,174	419	1

*) Härmed rättas tryckfelet i texten.

Härad.	Socknar.	Nuv. mantal. Skatte.	Krono.	Frälse.	Fastighets-värde.	Areal.	Folk-mängd.	Antal hushåll.
llåttinge	Årdala	$4\frac{1}{2}$	2	$30\frac{5}{6}$	915,100	0,607	1,058	255
	Forssa	$6\frac{3}{8}$	$\frac{1}{2}$	$14\frac{7}{8}$	627,700	0,404	711	166
	Dunker	$21\frac{1}{4}$	$1\frac{3}{4}$	20	1,096,320	1,202	1,887	459
	Lilla Malma...	$7\frac{1}{4}$	$1\frac{5}{8}$	$20\frac{5}{8}$	815,300	0,696	1,459	337
	Lilla Mellösa	$23\frac{1}{8}$	1	$14\frac{3}{4}$	1,061,050	1,038	2,345	512
	Flen	$5\frac{3}{4}$	$\frac{1}{4}$	13	436,600	0,431	852	198
	Helgesta	$14\frac{1}{8}$	$3\frac{1}{2}$	14	686,120	0,625	969	259
	Hyltinge	$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{4}$	$29\frac{1}{2}$	674,070	0,701	993	248
ter-Rekarne ...	Jäders	$28\frac{5}{16}$	$2\frac{1}{2}$	$33\frac{1}{2}$	1,426,700	0,534	1,906	481
	Barfva	$5\frac{1}{4}$	$\frac{1}{4}$	$15\frac{1}{4}$	564,340	0,424	907	218
	Kjula	$20\frac{1}{8}$	$8\frac{1}{2}$	$9\frac{1}{4}$	785,370	0,568	1,532	375
	Sundby	$9\frac{1}{2}$	$6\frac{3}{4}$	—	328,140	0,134	564	143
	Vallby	$23\frac{1}{16}$	1	$\frac{1}{2}$	430,550	0,184	740	196
	Hammarby ...	$7\frac{5}{8}$	$\frac{5}{8}$	$1\frac{3}{4}$	251,900	0,084	372	88
	Kloster	$26\frac{9}{16}$	$11\frac{1}{8}$	$5\frac{13}{16}$	1,101,400	0,455	1,423	383
	Stenqvista......	$13\frac{1}{4}$	$3\frac{1}{8}$	$7\frac{3}{4}$	612,700	0,401	976	240
	Ärla	$7\frac{1}{10}$	$2\frac{9}{16}$	$29\frac{7}{8}$	1,129,300	1,211	1,936	479
	Husby	$8\frac{1}{16}$	$1\frac{7}{12}$	$28\frac{47}{48}$	1,170,950	0,844	1,480	375
	Näshulta	$\frac{5}{8}$	$1\frac{3}{4}$	$22\frac{7}{16}$	739,130	1,196	1,602	350
ster-Rekarne...	Torshälla	$13\frac{11}{32}$	$5\frac{1}{8}$	$15\frac{1}{3}$	864,700	0,304	1,128	289
	Fors	$11\frac{5}{8}$	4	$6\frac{3}{4}$	1,115,558	0,263	1,478	488
	Gillberga	$15\frac{3}{16}$	$2\frac{1}{16}$	$16\frac{1}{8}$	777,000	0,479	1,164	272
	Lista	$16\frac{1}{4}$	$\frac{5}{8}$	$9\frac{1}{4}$	614 982	0,341	871	225
	Tumbo	$13\frac{7}{12}$	$5\frac{3}{4}$	22	876,650	0,443	1,130	283
	Råby	$7\frac{3}{8}$	$\frac{1}{4}$	—	228,675	0,200	317	79
	Öja	$18\frac{5}{24}$	$1\frac{1}{8}$	21	988,300	0,701	1,344	345
	Vestermo	$11\frac{5}{8}$	$\frac{3}{4}$	$14\frac{1}{4}$	812,490	0,649	1,697	390
er	Åker och Ärja	$35\frac{9}{16}$	5	$8\frac{1}{8}$	1,387,480	1,057	2,063	553
	Länna	$21\frac{5}{16}$	$\frac{7}{8}$	$3\frac{3}{4}$	564,120	0,910	1,128	251
	Vansö............	$24\frac{13}{16}$	$\frac{1}{16}$	9	679,740	0,234	791	205
	Härad............	$11\frac{5}{4}$	$3\frac{3}{8}$	$10\frac{1}{16}$	622,875	0,535	965	243
	Fogdö	$31\frac{1}{8}$	$5\frac{7}{8}$	$17\frac{1}{4}$	956,000	0,450	1,325	353
	Helgarö.........	$7\frac{3}{8}$	$\frac{5}{8}$	$14\frac{1}{4}$	416,400	0,188	522	145
	Strängnäs......	$11\frac{1}{4}$	$9\frac{3}{5}$	16	812,800	0,550	924	232
ga	Gåsinge.........	$28\frac{7}{176}$	$2\frac{37}{176}$	14	1,076,867	0 906	1,515	343
	Dillnäs	$6\frac{9}{16}$	$\frac{5}{8}$	$4\frac{3}{8}$	266,228	0,391	443	81
	Kattnäs	$2\frac{5}{8}$	$\frac{5}{8}$	$11\frac{1}{2}$	326,710	0,220	305	78
	Frustuna	$28\frac{1}{8}$	$1\frac{1}{2}$	$11\frac{1}{4}$	1,095,569	0,855	1,685	397
	Björnlunda ...	$29\frac{3}{4}$	5	$15\frac{3}{4}$	1,387,411	0,910	1,849	426
	Gryt	8	$\frac{3}{8}$	28	1,008,388	1.094	1,511	383
lebo	Toresund	$29\frac{7}{24}$	10	$10\frac{1}{4}$	1,156,850	0,592	1,439	579
	Öfver-Selö ...	$23\frac{3}{8}$	$1\frac{1}{2}$	$30\frac{3}{4}$	1,406,250	0,299	1,364	335
	Ytter-Selö......	$18\frac{3}{4}$	$\frac{5}{8}$	$25\frac{1}{4}$	1,076,519	0,384	1,071	273
	Aspö	$7\frac{3}{4}$	—	$18\frac{1}{16}$	621,400	0.318	689	164
	Kernbo	$10\frac{1}{4}$	$10\frac{1}{2}$	$6\frac{7}{8}$	702,191	0,324	878	251
	Taxinge.........	$1\frac{23}{64}$	$\frac{1}{2}$	$7\frac{3}{4}$	311,050	0,413	589	132
	Öfv.-Enhörna	$3\frac{1}{8}$	$\frac{1}{4}$	12	364,555	0,215	600	138
	Ytter-Enhörna	$17\frac{15}{16}$	1	$6\frac{7}{16}$	549,946	0,446	907	256

V.

Örebro län.

Läge och gränser. Örebro län är beläget mellan 58° 40' och 60° 6' nordlig bredd samt 31° 53' och 33° 30' östlig längd från Ferro. Det innefattar hela det lilla landskapet Närike, vestra delen af Vestmanland samt af Värmland den s. k. Carlskoga bergslag, och gränsar i öster till Vestmanlands och Södermanlands, i sydost till Östergötlands, i sydvest till Skaraborgs, i vester till Värmlands och i norr till Stora Kopparbergs län.

Areal och folkmängd. Länets största längd i norr och söder, från gränsen mot Grangärdes socken till gränsmärket vid Skirfsten i Vettern är ungefär 15 mil; dess största bredd från Fröshammarsviken mot Vestmanland till sydvestra hörnet af Carlskoga är ungefär 8. Arealen utgör enligt senaste uppgifter 77,374 qv.-mil, deraf 6,977 qv.-mil upptagas af insjöar, länsandelarne af Vettern och Hjelmaren likväl oberäknade. Folkmängden uppgick år 1870 till 167,796 personer, hvaraf 81,892 män och 85,904 qvinnor, den var 137,660 personer år 1850, 109,254 år 1825 och 95,025 år 1800, utvisande en förökning af ungefär 75 procent sedan början af detta århundrade. År 1870 var befolkningens täthet 2,383 personer på hvarje qv.-mil land.

Fysisk beskaffenhet. Den större delen af Örebro län och framför allt den delen deraf, som tillhör Vestmanlands och Värmlands landskaper, utgöres af ett bergland, uppfyldt af sjöar och vattendrag samt i allmänhet rikt på naturens fägring. Vid norra gränsen af Hellefors socken inkommer en bergsträckning, en förlängning af den norska fjällryggen, genomskärande länet i hela dess längd från norr till söder och utgörande vattendelaren mellan de bygder, hvilka afbörda sitt vatten å ena sidan till Mälaren och Östersjön, å den andra till Venern och Kattegat. Tillsammans med sina många förgreningar bildar denna landtrygg

ett högland, som i norr reser sig med toppar af 1,200 fot och derutöfver och hvars sydligaste afsatser sträcka sig från Rossvalen och Norasjön ända ned till sjöarne Multen och Ölen i vestra Närike. Vester om denna senare sjö och Toften fortsättes sjelfva landtryggen till dess den förenar sig med skogshöjden Tiveden på gränsen till Skaraborgs län. Framom och i förening med den sträcker sig i sydvestlig riktning från Jerleån genom Lekebergs härad till söder om sjön Multen d. s. k. Kilsbergen, öfver allt branta och otillgängliga samt stupande åt öster med tvära sidor från en höjd af 4—500 fot ned mot den nedanför liggande slätten. Från Kilsbergen utgår åt öster en skogshöjd sedan gammalt kallad Käglan, längs södra stranden af sjön Väringen och Arbogaån inåt Vestmanland. Från Tiveden åter utgår i nordostlig riktning en landthöjd, som omsluter sjöarne Tisarn och Sottern med tvänne sina grenar, af hvilka den norra sträcker sig genom Lännäs socken inåt Södermanland, den södra deremot går in i Östergötland, der den förenar sig med Kolmorden. Begränsad i söder, vester och norr af dessa höjdsträckningar, utbreder sig den vidsträckta, mot Hjelmaren sluttande Närikesslätten, hvilken genom Axbergs och Ervalla socknar står i förbindelse med de till norra Mälarbygden hörande slätterna inom Fellingsbro härad. Detta Närikes slättland upptages dels af ängar och bördiga slätter, dels af sanka kärrtrakter och genomstrykes från norr till söder af flere mindre rullstensåsar, till formen mera oregelbundna än den man påträffar i provinserna omkring Mälaren. Med afseende på landets geologiska bildning utgöras bergarterna i bergstrakterna af gneiss, gneissartad granit och kornig kalksten, under det att på Närikesslätten påträffas en öfvergångsformation af sandsten, alunskiffer och kalksten, af hvilka de båda sista innehålla försteningar af moluscer och sjöväxter. — Alla länets otaliga sjöar och vattendrag vester om landryggen eller den stora vattendelaren afbörda sig sitt vatten i sjön Skagern genom Svartelfver Letelfven, hvars vattenområde här upptager Grythytte och Carlskoga bergslager och som sjelf i sitt nedre lopp bildar den naturliga gränsen mellan Örebro och Värmlands län. De sjöar och strömmar, som finnas öster om vattendelaren inom Nora, Nya Kopparbergs, Lindes och Fellingsbro härader afföra alla sitt vatten i sydlig riktning till sjön Väringen för att sedan genom *Oppbogaström* eller *Arbogaån* utfalla i Blacken af Mälaren. Det egentliga Närike genomflytes af *Svartån* och *Teljeån,* som utfalla i Hjelmaren, samt *Svennevadsån* som tillhör Södermanlands förnämsta vattensystem och slutligen genom Nyköpingsån når hafvet.

Näringsgrenar. Den olikhet i naturen, som utmärker det egentliga Närike från de norrut liggande bergstrakterna, har äfven medfört en stor skiljaktighet i näringsförhållandena mellan länets olika delar. På slättbygden kring Hjelmaren med dess i allmänhet bördiga jordmon af uppslammade jordarter, i synnerhet lera och mergel, är *åkerbruket* innevånarnes egentliga näringsfång, under det att i bergslagerna med deras för det mesta svaga jordmon åkerns skötsel mindre lönar mödan och idogheten i stället sedan långa tider tillbaka riktat sina ansträngningar på tillgodogörandet af de minerala rikedomar, som bergen sluta i sitt sköte. Der har derföre *bergshandteringen* blifvit modernäring, underhjelpt af tillgången på skog och den drifkraft, som naturen gifvit i dessa trakters vattenrika strömmar. Åkerbruket har i detta län likasom nästan öfver allt i vårt land, gått betydligt framåt under de tvänne sista årtiondena genom lättade samfärdsmedel, ökad kapitaltillgång och en, särdeles hos allmogen ofta med svårighet vunnen insigt om nödvändigheten att vid jordens skötsel använda bättre brukningsmetoder. De hinder, som i synnerhet på Närikesslätten möta odlaren i traktens sidländhet och vattensjuka eller i öfversvämningar vid högre vattenstånd, söker man efter hand afhjelpa genom utdikningar och sjötappningar. Af de senare är sjön Hjelmarens sänkning, genom hvilken tusentals tunland jord skall vinnas för odlingen, af en oberäknelig vigt för hela Närikes framtid. Under åren 1867—1870 var medelafkastningen af de förnämsta sädesslagen utan afdrag af utsädet och i runda tal räknadt 19,000 t:r hvete, 148,000 t:r råg, 35,000 t:r korn, 278,000 t:r hafre och 383,000 t:r potatis, hvarvid likväl bör beaktas det missgynnande resultat, som framgick ur 1867 och 1868 års skörd. Af de fyra hufvudsädena, hvete, råg, korn och hafre erhölls år 1870 den största skörden från Örebro härad, till hela egovidden det sjette i ordningen bland länets härader, men med afseende på den odlade jordens areal det första. Skörden af potatis åter var samma år störst inom Sundbo härad. *Boskapsskötseln*, en af länets hufvudnäringar, har, ehuruväl ännu stående på en i det hela låg ståndpunkt, icke obetydligt förbättrats genom det inflytande, som från de större landtegendomarne gjort sig gällande. Ladugårdsafkastningen är ej blott tillräcklig för länets eget behof, utan lemnar tillfälle till en ganska betydlig afsättning på andra orter; och af de tillgängliga rapporterna för år 1870 öfver exporten från riket af kreatur, ost och smör framgår, att Örebro län med afseende på kreaturs- och smörexport intog det främsta rummet. Kreatursantalet nedgick betydligt genom foderbristen 1868 och hade

inuu vid 1870 års slut icke uppnått samma storlek som vid emårsperiodens början. Vid slutet af nämnda år underhölos inom länet 10,346 hästar, 14,400 oxar, 1,609 tjurar, 50,335 kor, 17,265 ungnöt, 48,767 får, 592 getter och 10,348 vin. Länet har hushållningssällskap med flere underafdelningar eller s. k. hushållsgillen samt landtbruksskola å egendomen Lund i Hofsta socken. — *Skogsbruket* är äfven af stor vigt, så mycket mer som af dess utbyte bergshandteringen i väsendtlig mon är beroende. Af hela egoviddeu beräknas 1,035,742 tunland vara skogbärande mark, egande n skogstillgång, som anses fullt motsvara det naturligtvis tora behofvet och som åtminstone i en socken, Hellefors, betecknats såsom "riklig". Det allramesta af hvad skogarne kunna lemna användes för bergsbrukets behof. Å de allmänna skogarne samt af de enskildes å dem, som tillhöra bruken och de större landtegendomarne, är i regeln numera n förnuftig skogshushållning införd med trakthuggning och frösådd eller återplantering, under det att allmogens skogar plundras utan hänsyn till framtiden och med större ifver, u mer i våra dagar skogens alster stiga i pris. Med afseende på *bergshandteringen* intager Örebro län ett af de främsta rummen i hela vårt land. År 1870 brötos här ur 43 grufvor, belägna inom Nya Kopparbergs, Ramsbergs, Lindes, Hjulsjö, Hellefors, Grythytte, Nora, Järnboås, Qvistbro, Hammars och Vintrosa socknar, ända till 3,689,719 :r järnmalm, det största utbyte, som under detta år erhölls nom något län af riket, tillika det största, som inom den ista femårsperioden förekommit. Deraf erhölls 2,164,720 :r från Nora socken. Vid 52 i gång varande masugnar låstes samma år 2,045,135 c:r tackjärn, den största qvanitet, som inom något län af riket erhölls. Äfven med afseende på tillverkningen af stång- och ämnesjärn samt smälttycken stod Örebro län främst år 1770 med tillsammans 61,949 c:r, ett utbyte vunnet vid 50 begagnade verk med 19 härdar. Järnmanufaktur- och ståltillverkning förekom id 25 verk och lemnade 71,899 c:r. Af s. k. ädlare verk nnes inom länet Guldsmedshytte silfververk samt kopparerk vid Ljusnarsberg, Kafveltorp, Bångbro och Flögfors, huru intetdera af någon framstående betydenhet. År 1870 rhölls vid silfververket 359 skålp. samt vid kopparverken illsammans 6,925 c:r råkoppar, hvaraf tillverkades 5,176 :r garkoppar. En ganska vigtig gren af bergshandteringen nom länet är den brytning af zinkmalm, som bedrifves på ränsen af Hammars och Lerbäcks socknar af Örebro samt Godegårds socken i Östergötlands län. Malmen brytes för bolaget La Vieille Montagne's räkning och föres på järnväg ill Ammeberg, der den bokas, vaskas och rostas för att

sedan utföras till Belgien. Utbytet utgjorde år 1870 icke mindre än 644,809 c:r god malm. Af mindre betydenhet äro Latorps alunverk samt Dylta svafvelbruk och vitriolverk. Vid Latorp erhöllos sagda år 1,980 tunnor alun och vid Dylta 825 c:r järnvitriol. Den egentliga *fabriksindustrien* är för länet af én ganska underordnad betydenhet Om man undantager de under bergshandteringen hörande verk och inrättningar, kan man säga, att år 1870 inom länet funnos 102 i gång varande fabriker med 103 egare hvaraf 10 bolag, 580 arbetare och ett tillverkningsvärde af 1 million rdr rmt. Dertill kommer *bränvinstillverkningen* hvilken år 1870 bedrefs vid 11 brännerin och gaf 421,71 kannor med en tillverkningsafgift af 295,197 rdr rmt. *Sjöfarten* bedrifves i synnerhet på Stockholm öfver Hjelmaren den sysselsatte sagda år i sin helhet 69 länet tillhöriga fartyg, hvaraf 11 ångfartyg med en sammanlagd drägtighet af 817 nyläster. Binäringar på landsbygden äro fiske, i synnerhet i trakterna kring Hjelmaren och Vettern, vidare förfärdigandet af korgar och laggkärl inom Askers och Lännä socknar, spik- och nubbtillverkning inom Lerbäck, halmflätning inom Hallsberg, tillverkning af skoarbeten inom Kumla, Hardemo och Viby samt möbeltillverkning i socknarne närmast Örebro.

Med **samfärdsmedel** är Örebro län rikt utrustadt egande utom sina naturliga vattenvägar på Hjelmaren och Vettern samt landsvägar till en sammanlagd vägländ af 17 mil äfven *järnvägar* dels färdiga, dels under bygnad varande och med en längd ganska betydlig i förhållande till länets areal och folkmängd. Af statens stambanor framg genom länet den vestra stambanan med 5 stationer, sammanbindningsbanan mellan Hallsberg och Örebro med 3 stationer samt den nordvestra stambanan från Laxå med stationer. Enskilda bolag tillhöriga äro Örebro-Köpingsbanan med inom länet varande 4 stationer, bibanan till Nora med 2 stationer samt den s. k. Frövi-Ludvikabanan ännu under bygnad, men för trafiken redan öppnad till Ny Kopparberget. Söderut från vestra stambanan äro tvänne bibanor under anläggning nämligen en från Hallsberg till Motala samt en andra från Pålsboda till Finspång. Af oberäknelig vigt för länets, likasom i det hela för Sveriges järnhandtering blifver den s. k. Bergslagsbanan från Falun öfver Ludvika till Kil, hvars bygnad är påbegynd och som kommer att genomgå länets nordligaste bergslagsorter. Dessutom finnas flere smärre järnvägar, af enskilde utförda till underlättande af transporten för bergshandteringens produkter. Sådana äro anlagda mellan bolaget La Vieille Mon

agne's zinkgrufvor och Ammeberg, mellan Grängesbergets gruffält i Dalarne och sjön Hörken i Nya Kopparbergs bergslag, mellan Stribergs gruffält och sjön Vikern i Nora socken samt mellan Timselfvens lugnvatten och sjön Möckeln i Karlskoga. Under anläggning äro äfven banor mellan sjöarne Vikern och Möckeln och vidare till Degerfors samt mellan denna station öfver Carlskoga till Nora, skärande den förra söder om sjön Vikern. Af *kanaler* märkas endast tvänne af obetydlig längd, den ena förenande sjöarne Norra och Södra Hörken i Nya Kopparberget, den andra kallad Knapfors kanal, sammanbindande sjöarne Lan och Alkvettern i Carlskoga.

Indelning. Örebro läns landsbygd utgjorde år 1870 enligt länsstyrelsens uppgifter 3,026 oförmedlade och 2,890 förmedlade mantal samt hade jämte alla slags lägenheter ett sammanlagdt taxeringsvärde af 83,146,455 rdr rmt. Städerna voro satta till öfver 32 mantal och deras taxeringsvärde var 9,121,600 rdr rmt. Kronouppbörden gick till 83,921 rdr. — I *kyrkligt* afseende är länet deladt mellan trenne stift. Till Strängnäs stift hör sjelfva Närike med prosterin, delade i 30 pastorat och 45 socknar; till Vesterås stift räknas Vestmanlandsdelen med 2 prosterin, innefattande 10 pastorat och 13 socknar, till Carlstads stift och Visnums prosteri hör Carlskoga bergslag, delad i 2 pastorat och lika många kyrkosocknar samt länsdelen af Nylunds socken inom Edsbergs härad. I *civilt* afseende delas länet i 4 fögderin och 15 härader under landshöfdingeembetet i Örebro. För *lagskipningen* indelas länet i 4 domsagor och 15 tingslag, lydande under Svea hofrätt, hvartill komma 4 städer, hvar och en med sin särskilda jurisdiktion. För bergshandteringen tillhör länet 5:te och 6:te bergmästaredistrikten, lydande under det förra Nya Kopparbergs, Ljulsjö, Grythytte och Hellefors samt Lindes och Ramsbergs bergslager samt under det 6:te den öfriga delen af länet. Vid slutet af 1870 utgjorde läkarestaten af 5 provinsialläkare, 6 distriktsläkare, 5 stadsläkare, af hvilka en tillika var lazaretts- och kurhusläkare, samt 2 enskilde praktiserande läkare, Sjukvårdsanstalter äro läns-lazarettet i Örebro, distriktssjukhus vid Nora, Lindesberg, Ljusnarsberg och Bo säteri, tvänne sjukhus vid Ammeberg för dervarande arbetare samt sjuklokaler vid länets trenne helsobrunnar, Porla, Loka och Adolfsberg. Länet har 4 postkontor och 11 poststationer samt 2 telegrafstationer utom dylika vid järnvägsstationerna. I *militäriskt* afseende höra till länet 473 nummer af Närikes regemente, 54 af Vestmanlands regemente och 334 af Lifregementets husarer, alla lydande under fjerde militärdistriktet.

Länet sänder till **riksdagen** 13 representanter, a hvilka 5 hafva säte i Första och 8 i Andra kammaren.

Örebro läns härader och socknar inom Närike äro fö jande:

I. **Örebro härad** ligger mellan Fellingsbro härad oc Nora bergslag i norr, Carlskoga bergslag och Edsbergs härа i vester, Hardemo, Kumla och Sköllersta härader i sö der samt Askers och Glanshammars härader i öster omkri det vestligaste hörnet af sjön Hjelmaren. Häradet upp tager en betydande del af den fortsättning af Hjelma rens bassin, som kallas Närikesslätten och som mot denn insjö har en långsam lutning af ungefär 60 fot. Det upp tages i vester och nordvest inom de trakter, som ända t våra dagar tillhört den s. k. Lekebergs berslag, af de vil Kilsbergen samt fylles i norr mot Dyltaån och Fellingsb härad af landthöjden Käglan, som längst i vester är utpla tad samt från slättbygden svår att urskilja och först i nä heten af sjön Väringen antar en mera utpräglad karakt Bygden är för öfrigt i allmänhet jämn och enformig, rik p bördiga marker och gräsrika ängar, men äfven på moss och kärrtrakter, isynnerhet i närheten af vattendragen. Sä skildt gäller detta om Svartåns dalgång, hvilken, först strä kande sig i nordostlig riktning från gränsen af Edsbergs hä rad genom Vintrosa socken fram mot den sydliga ändan Tyslingesjön, hvars vatten den upptar, vänder sig mot öst sluttande mot sjön Hjelmarens vestligaste hörn, der Svart utrinner i Örebrofjärden. Denna dalgång begränsas i söd af en från trakten af Vibysjön utgående mycket låg höj sträckning, som egentligen först på södra Hjelmarstrand inom Almby och Mellösa socknar blir mera märkbar, m i alla fall från Svartåns vattenområde skiljer Täby- ell Teljeåns. Detta senare vattendrag, som har sin uppri nelse inom Grimstens härad genomrinner i Örebro härа sydligaste del, omgifvet af sanka marker, Täby och Mo socknar och utflyter i Mosjön för att derefter genom Sk lersta och Askers härader fortsätta sitt lopp till Hjelmar Genom häradet sträcka sig flere mindre åsar, hvars hu vudstam utgår från bergstrakten vester om Jerleån, geno skäres af Svartån, höjer sig sydligare igen och följer M sjöns vestra strand, sedan fortsättande i sydlig riktning in Kumla. Af häradets hela egovidd är nära hälften u

ngen af odling; ännu något mera är skogbevuxen mark, med illgång för behofvet och med de största vidderna i häraets norra och nordvestra del inom den gamla Lekeergslagen samt inom Kils och Axbergs socknar. — Jordionen utgöres på det bördiga slättlandet förnämligast af ra och mergel, i närheten af åsarne mer eller mindre andblandad. Hufvudnäringen är åkerbruk med afkastning etydligt större än behofvet; i de norra socknarne är jordruket jämförelsevis mindre framstående, men underhjelpt f bergshandtering och skogsbruk. — Häradet hör i civilt fseende till Öster-Närikes fögderi, i judicielt till Österirikes domsaga, är i kyrkligt afseende deladt mellan Öreo och Glanshammars prosterin samt innefattar följande 2 socknar. Tingstället är i Örebo stad. — "Örabro hædh" är jämte de öfriga trakterna vid Hjelmaren den äldsta ygden inom länet, befolkad under hednatiden genom invandngar från Mälardalen. Fornlemningar såsom grafhögar, kumel, bautastenar, ringmurar och runstenar förekomma på flere ällen, väl icke i den mängd som i landskapen kring Mälaren, en tillräckligt för att vittna om en urgammal odling.

1. *Mosjö* eller *Mosås socken*, fordom kallad Moses, änsar i norr till Ansta, i öster till Gellersta, i vester till äby samt i söder till Kumla, derifrån delvis skild genom ibyån. Hemmantalet är 25⅛ förm., hvaraf 20⅝ skatte, 3½ rono och 1 frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 r 788,900 rdr rmt. Arealen är 0,308 qv.-mil, hvaraf 0,027 .-mil vatten. Folkmängden uppgick år 1870 till 1,274 rsoner på 297 hushåll. Socknen hör till Örebro prosteri h bildar tillsammans med sitt annex Täby ett konsistolt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 870 rdr rmt. — Genom socknen går järnvägen Örebroallsberg med Mosås station i närheten af kyrkan. Deredvid ligger äfven mötesplatsen Mosås.

2. *Täby socken*, fordom Tæby, gränsar i norr till Ana, i nordvest till Vintrosa, i vester till Kräklinge, i söder l Kumla och i öster till Mosjö samt genomflytes af Täån, hvars fordom sanka stränder genom Mosjöns sänkng blifvit odlingsbara. Hemmantalet är 18⅝ förm., hvaraf ⅞ skatte, 1¾ krono och 1 frälse; sammanlagda fastigtsvärdet år 1870 var 606,000 rdr rmt. Arealen är 0,199 .-mil. Folkmängden år 1870 var 795 personer på 196 shåll. Socknen är i kyrkligt afseende annex till Mosjö.

3. *Vintrosa socken*, under medeltiden kallad Vintrewsa, rde förut dels till Lekebergs bergslag, dels och i synnerhet l Örebro härad, hvarinom äfven sockenkyrkan är belägen.

Genom ett kungabref af år 1870 har bergslagsdelen blifvit äfven i civilt och judicielt afseende förlagd till Örebro härad. Lekebergsdelen ligger dels för sig sjelf uppe bland Kilsbergen och innesluten af Kils, Hidinge och Carlskoga socknar, dels mellan Kilsbergen och Garphytteån samt i sammanhang med den vida större, mer uppodlade och befolkade del, som tillhör Örebro härad eller Närikesslätten och landslagen och som begränsas af Tysslinge, Gräfve, Ånsta, Täby, Kräklinge, Knista och Hidinge socknar. Denna del genomflytes af Svartån och uppfylles på många ställen af sanka marker, såsom Rumboslätten, nu mer odlingsbara efter sjön Tysslingens sänkning. Hemmantalet är inom landslagen 34¾ förm,, hvaraf 22½ skatte, 2¼ krono och 10 frälse, med ett sammanlagdt taxeringsvärde för år 1870 af 1,042,500 rdr rmt, inom bergslagen 8 förm., hvaraf 7 skatte och 1 krono med ett fastighetsvärde af 156,100 rdr. Hela kyrkosocknens areal är ungefär 0,552 qv.-mil, hvaraf 0,379 qv.-mil hör till landslagen. Folkmängden uppgick år 1870 till 1,669 personer på 308 hushåll, och deraf bodde 1,369 inom lands- och 300 inom bergslagen. Vintrosa hör till Örebro prosteri och bildar tillsammans med Tysslinge ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 5,040 rdr rmt.

Inom landslagen finnas flere fornminnen, såsom grafhögar m. m.; särskildt märkes på Nybble mark den s. k. "Ölkannestenen", en egendomligt formad bautasten. — Inom bergslagen ligger vid Garphytteån egendomen *Lannafors* med god jord, qvarnar, såg, tegelbruk och bränneri. Förr hafva här funnits Öfre och Nedre Lannafors stångjärnsbruk, hvilka likväl i senare tider blifvit nedlagda.

4. *Tysslinge socken*, under medeltiden benämnd Tyslinge, har varit fördelad på icke mindre än tre härader och fögderin. En liten del längst i vester har tillhört Nora bergslag, den mellersta och största delen deremot Lekebergs bergslag, båda uppfylda af de här 4 till 500 fot höga, vilda och oländiga Kilsbergen samt gränsande i norr till Nora och Kils, i söder till Vintrosa och Hidinge socknar. Den östra och odlade bygden har alltid tillhört Örebro härad samt gränsar i norr till Kil, i söder till Vintrosa och i öster till Gräfve, derifrån skild genom sjön Tyslingen, hvars sanka stränder nyligen medelst sjöns sänkning blifvit gjorda odlingsbara. Ofvannämnda oregelbundenhet har emellertid genom kungabrefvet af år 1870 blifvit afhjelpt, i det att de delar, som förr tillhört Lekebergs samt Nora och Hjulsjö bergslagers härader skola förlägges till Örebro härad, en förändring, som åtminstone i judicielt afseende redan gått i verkställighet. Hemmantalet är inom bergslagen 17

örm., hvaraf $17\frac{5}{16}$ skatte och $\frac{5}{16}$ krono, inom landslagen $24\frac{1}{4}$
ant., hvaraf $22\frac{1}{4}$ skatte och 2 frälse, hvartill kommer $\frac{1}{4}$
aut., förr i civilt afseende tillhörande Nora bergslagssocken.
ammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var för bergslags-
elen 422,900 rdr rmt samt för det öfriga 769,500 rdr.
realen är ungefär 1,015 qv.-mil, hvaraf 0,315 qv.-mil med
,031 qv.-mil vatten kommer på landslagen. Folkmängden
ppgick år 1870 till 2,150 personer på 446 hushåll. Deraf
odde inom bergslagen 1,098 personer. Tysslinge är annex
ll Vintrosa.

Invid bergslagen och vid Garphytteån ligger *Garphytte* bruks-
ch landtegendom, med tegelbruk, qvarn, såg samt den längre i
orr belägna Ymningshytte masugn, flere tusen tunl. skog m. m.,
lt taxeradt till öfver 300,000 rdr rmt. Under bruksåret 1871 ut-
orde tillverkningen vid 2 härdar 9,672 c:r stångjärn, hvarjämte
anufaktursmide äfven förekom. Bruket har gamla anor, afsåg i
örjan utbyte af silfver, men privilegierades för stångjärnstillverk-
ing på 1690-talet och blef snart ett af de förnämsta i riket. Det
res för närvarande af ett bolag. I närheten ligger den s. k.
arphytteklint, hvarifrån man har en utomordentligt vidsträckt
sigt öfver hela Närikes slättland ända till Örebro. Inom bergs-
get ligger äfven *Latorps* egendom med Beatæ Christinæ alunverk,
rst anlagdt 1765 vid Garphyttan af bruksp. C. U. Uggla, men
igra år senare flyttadt till Latorp af hans medintressent kom-
erserådet Grubb samt uppkalladt efter dennes fru. Bland lands-
gens gårdar kan nämnas *Södra Holmstorp*, bekant såsom födel-
ort för bröderne Bernhard Elis och Carl Gustaf Malmström,
alden och häfdaforskaren. — Inom socknen finnas flere fornmin-
n såsom grafhögar vester om kyrkan samt tvänne borglemnin
ır på Kilsbergen.

5. *Kils socken*, fordom kallad Kiil, har äfven varit de-
d på tre härader. Den nordligaste delen, kallad Kils rote,
ır tillhört Nora och Hjulsjö bergslags härad; den begrän-
s i norr af Nora socken samt uppfylles helt och hållet af
ilsbergen, hvilka här hinna en icke obetydlig höjd och er-
uda en mängd af vidsträckta utsigter. Dessa berg uppfylla
ven den del af socknen, som förr tillhört Lekebergslagen, un-
r det att i söder finnes en någorlunda jämn bygd, genomflu-
n af tillopp till sjön Tysslingen. Socknen gränsar för öfrigt i
ter och sydost till Axberg, Hofsta och Eker, i söder och
dvest till Gräfve och Tysslinge samt i norr till Nora. Den
lministrativa oregelbundenheten är äfven här afhjelpt genom
70 års kungabref, som bestämt, att de till Lekebergs och Nora
rgslager hörande sockendelarne skola förläggas till Örebro
rad, en förändring, som i judicielt afseende trädde i verk-
ällighet med 1872 års början. Hemmantalet är inom Le-
bergs bergslag $12\frac{1}{24}$ förm., alla skatte, inom Nora $12\frac{1}{4}$
rm., hvaraf $7\frac{5}{8}$ skatte, $\frac{1}{8}$ krono och $4\frac{1}{2}$ frälse, samt inom
ndslagen 43 förm., hvaraf $24\frac{1}{8}$ skatte, 8 krono och $10\frac{7}{8}$

frälse. Fastighetsvärdena år 1870 voro respektive 208,900, 250,200 och 1,197,900 rdr rmt. Arealen är ungefär 1,403 qv.-mil, hvaraf 0,676 qv.mil med 0,020 qv.-mil vatten kommer på den del, som sedan gammalt tillhört Örebro härad. Folkmängden var år 1870 i hela socknen 2,302 personer på 4?0 hushåll. Deraf bodde inom bergslagen 604 personer. Kil hör till Glanshammars prosteri och bildar tillsammans med sitt annex Gräfve ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 4,600 rdr rmt. Kyrkan liggande på en hög sandås är från medeltiden, men har under reparationer genomgått en fullständig förvandling.

Inom socknen ligger säteriet *Frösvidal* med stor jordegendom, qvarn, såg och stångjärnsbruk, hvars smidesrätt likväl sedan 1857 varit obegagnad. Bruket eger äfven en del i Skrikarhytte masugn; det tillhörde för ett par år sedan bruksp. J. Diedrichs på Österhammar sterbhus. — Inom Nora härad ligger *Ramshyttan* med jordegendom, stor skog, qvarn, såg samt del i Pershytte masugn, det hela taxeradt till ungefär 250,000 rdr. Förut var här stångjärnssmide, som likväl nedlades 1861. Bruket anlades 1670 af en Dyring, har i senare tider tillhört Gammelbo bolag, samt eges nu af några bland detta bolags förre intressenter. — På Kilsbergen finnes här tvänne borglemningar, af hvilka den större på höjden af den för sin vackra utsigt bekanta Ullaviklint.

6. *Gräfve socken*, fordom kallad Græfua, gränsar i norr till Kil, i öster till Eker och Längbro, i söder till Ånsta och Vintrosa samt i vester till Tysslinge, med sjön, Tysslingen såsom naturlig gräns. Hemmantalet är 18½ förm., hvaraf 12 skatte, 1 krono och 5½ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 392,100 rdr rmt. Arealen är 0,196 qv.-mil, hvaraf 0,028 qv.-mil vatten. Folkmängden var samma år 477 personer på 90 hushåll. I kyrkligt hänseende är Gräfve annex till Kil.

Bland gårdar märkes *Källtorp* söderut vid Svartån, samt *Åkerby*, väl bebygdt gods med vackert läge vid Tysslingen, tillhörigt brukspatron G. von Hofsten.

7. *Ekers socken*, under medeltiden äfven så kallad, gränsar i vester och nordvest till Gräfve och Kil samt i öster och söder till Hofsta och Längbro socknar. Hemmantalet är 14 förm., hvaraf 12½ skatte och 1½ krono; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 311,800 rdr rmt. Arealen är 0,171 qv.-mil. Folkmängden sagda år var 554 personer på 120 hushåll. Socknen är ett tredje klassens pastorat, har af ålder varit annex till Kil, blef sedan prebende till konrektorssysslan vid Örebro lärdomsskola samt är nu föreslagen till förening med en annan passande församling.

8. *Längbro socken*, på 1400-talet kallad Lengabro, gränsar i vester till Gräfve, i norr till Eker och Hofsta, i öster till Rinkaby, Hjelmaren och Örebro stad samt i söder till Ansta. Genom socknen rinner den från sjön Lången kommande Lillån och i söder är Svartån naturlig gräns. Hemmantalet är 35¼ förm., hvaraf 28¼ skatte, 4 krono och 3 frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,233,900 rdr rmt, dervid inberäknadt värdet af Örebro slott. Arealen är 0,291 qv.-mil, hvaraf 0,034 qv.-mil vatten. Folkmängden utgjorde samma år 853 personer på 233 hushåll. Längbro är i kyrkligt hänseende annex till Örebro stads-församling, hvars kyrka invånarne i annexet begagna. — Genom socknen går järnbanan från Örebro till Köping.

Vid Svartån, ej långt från staden, ligger det präktigt bebygda säteriet *Carlslund*, med underlydande i Längbro och Ansta socknar, 3 qvarnar m. m. värderadt till ungefär 350,000 rdr rmt. Stället har i vårt århundrade tillhört grefve C. H. Ankarsvärd, sedan hans bror frih. Aug. Ankarsvärd och eges nu af generalmajor, frih. C. H. Leuhusen på Björstorp jämte andra delegare. På egendomens grund finnas flere ättehögar. Bland andra ställen märkas godsen *Rosta* och *Ulriksberg*, af hvilka det senare hör till Myrö fideikommiss i Rinkaby socken.

9. *Ansta socken* gränsar i norr till Längbro, i öster till Örebro stad, i söder till Mosås och Täby samt i vester till Vintrosa. Hemmantalet är 12⅝ förm., hvaraf 7¾ skatte, 1 krono och 3⅞ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 583,600 rdr rmt. Arealen är 0,170 qv.-mil. Folkmängden var sagda år 683 personer på 187 hushåll. Ansta är i kyrkligt hänseende annex till Örebro stadsförsamling samt begagnar stadens kyrka.

10. *Almby socken* gränsar i vester till Örebro stads område, i söder till Gellersta och Norrbyås, i sydost till Stora Mellösa samt i norr till Hjelmaren. Hemmantalet är 30¾ förm., hvaraf 14¾ skatte och 16 frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 712,700 rdr rmt. Arealen är 0,423 qv.-mil, hvaraf 0,109 qv.-mil vatten. Folkmängden var sagda år 1,065 personer på 247 hushåll. Almby är i kyrkligt afseende annex till Örebro stadsförsamling. Kyrkan, gammal och af sandsten, har tvänne grafkor för slägterna Åkerhjelm och Lejonhufvud.

Socknens förnämsta gods är det invid Hjelmaren belägna säteriet *Hjelmarsberg*. Godset egdes under 1500- och 1600-talen af slägten Lejonhufvud, kom efter någon tid till Jakob Åkerhielm, i hvilkens slägt det var i mer än hundra år eller till 1818, då det såldes till brukspatron v. Hofsten och öfverstlöjtnant Drakenberg. Den nuvarande egaren är den senares son, öfverstlöjtnant C. S. Drakenberg.

11. *Axbergs socken*, fordom kallad Axaberg, gränsar i söder till Hofsta och Rinkaby, i öster till Glanshammar och Ödeby, i vester till Kil samt i norr till Nora och Ervalla. I norr bildar Dyltaån och sjön Väringen en naturlig gräns och Käglan fyller socknens norra del med branta sidor emot sjön. Hemmantalet är 46½ förm., hvaraf 31 skatte, 2¾ krono och 12¾ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,238,500 rdr rmt. Arealen är 0,841 qv.-mil, hvaraf 0,044 qv.-mil vatten. Folkmängden år 1870 var 1,972 personer på 396 hushåll. Axberg hör till Glanshammars prosteri och bildar tillsammans med Hofsta ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 4,745 rdr rmt. Kyrkan ligger i södra delen af socknen, har högt torn och är i godt skick efter en för några år sedan undergången reparation. — Järnvägen mellan Örebro och Köping går midt igenom och har här tvänne stationer, vid Dylta och Dylta bruk.

Vid Dyltaån i socknens norra del ligger *Axbergshammar*, ganska stor jordegendom med underlydande inom Axbergs och Ervalla socknar samt en större qvarn. Från 1550-talet och till 1858 har här idkats järnhandtering, men smidet är numera nedlagdt. Stället tillhör brukspatron J. Lind. — I midten af Axberg ligger *Dylta svafvelbruk*, vitriol och rödfärgsverk med qvarn och såg samt tillhörande stor jordegendom inom Axbergs. Glanshammars, Rinkaby och Ervalla socknar, det hela värderadt till mer än 400,000 rdr rmt. Bruket skall hafva grundats 1575, har varit utrustadt med flere dyrbara privilegier samt under tider af farsoter besökts af flere kungliga personer. Det har länge tillhört Åkerhjelmska slägten och eges nu af hofmarskalken friherre C. V. Åkerhjelm.

12. *Hofsta socken*, på 1400-talet benämnd Hosta, liggande omkring Lillåns vattendrag, gränsar i vester till Kil och Eker, i norr till Axberg, i öster till Rinkaby samt i söder till Längbro och Örebro stads egor. Hemmantalet är 29¼ förm., hvaraf 24 skatte, 1½ krono och 3¾ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 638,900 rdr rmt. Arealen är 0,255 qv.-mil, hvaraf 0,011 qv.-mil vatten. Sagda år var folkmängden 900 personer på 167 hushåll. I kyrkligt hänseende är socknen annex till Axberg. — Midt igenom Hofsta går järnvägen mellan Örebro och Köping.

Största godset är det vid sjön Lången belägna *Kåfö* säteri, med flere underlydande hemman samt qvarn och såg. Det har förut tillhört slägten Åkerhielm, men eges nu af bruksegaren E. W. Hinnersson. Längre i öster ligger egendomen *Lund*, tillhörig prof. H. Abelin. Här är länets landtbruksskola förlagd.

II. **Glanshammars härad** gränsar i vester till Örebro härad, i öster till Åkerbo härad af Vestmanlands län, skiljes i norr från Fellingsbro genom sjön Väringen och dess

aflopp Oppboga ström samt stöter i söder till sjön Hjelmaren. Nästan hela den norra delen inom Glanshammars, Lillkyrka, Ödeby och Götlunda socknar uppfylles af Käglan, som åt norr vanligen stupar brant, men åt söder utbreder sig långsluttande med sina hedar och i öfrigt ganska oländiga trakter. Den södra bygden, ända ned till Hjelmaren, är i allmänhet en jämn, enformig och till det mesta bördig slätt, här och der afbruten af kullar och rullstensåsar, hvilka alla stryka fram öfver landet i riktning från norr till söder. En af dessa åsar kommer från Fellingsbro, går genom Götlunda under namn af Lungersås och utskjuter i Hjelmaren vid Lungers udde för att sydligare uppträda på Vinön inom Askers härad och inom Vestra Vingåker i Södermanland. En annan, kommande från den östra stranden af Väringen, går förbi Glanshammars kyrka öfver Essön i Hjelmaren samt uppskjuter på den motsatta stranden, fortsättande söderut genom Sköllersta härad. Sanka trakter finnas i mängd, i synnerhet utefter sjön samt i östra delen af Götlunda, der bland andra Bredmossen intager en icke obetydlig vidd. — Jordmonen är god lera, stundom sandjord. Hufvudnäringen är öfver allt åkerbruk med afkastning långt utöfver eget behof. — Häradet hör i civilt afseende till Öster-Närikes fögderi, i judicielt till Öster-Närikes domsaga, i kyrkligt till Glanshammars prosteri samt innefattar följande 5 socknar. Tingstället är vid Glanshammars gästgifvaregård. — Häradet är en af de tidigast bebygda trakterna af hela Närike och odlingen har sannolikt kommit från det angränsande Åkerbohundare i Vestmanland. Om denna odlings höga ålder vittnar äfven den stora mängd af fornminnen, som här förefinnes, i synnerhet inom Glanshammars och Rinkaby socknar. Bautahällar, runstenar, ättehögar, kummel och stensättningar, förekomma här oftare än i de andra delarne af landskapet, och sjelfva naturfysiognomien hos bygden närmast Hjelmaren samt befolkningens täthet, talar derom, att odlingen här har mycket gamla anor. Under unionstiden omtalas “Edhmadha hæradh“, efter det gamla tingstället äfven kalladt “Glandzhammars hæradh“, genom hvilket gick en hufvudväg från det södra landet till provinserna kring Mälaren.

1. *Glanshammars socken*, under medeltiden skrifvet Glanzhamar, ligger mellan Ringkaby i vester, Lillkyrka i öster, Axberg och Ödeby i norr samt Hjelmaren i söder. Hemmantalet är 75½ förm., hvaraf 46⅞ skatte, 2⅝ krono och 26 frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,506,300 rdr rmt. Arealen är 0,734 qv.-mil, hvaraf 0,091 qv.-mil vatten. Folkmängden samma år var 2,254 personer på 534

hushåll. Glanshammar bildar tillsammans med sitt annex Rinkaby ett regalt pastorat af första klassen med pastors lön reglerad till 4,850 rdr rmt. Den gamla kyrkan af sten med ett högt spetsigt torn ligger på den stora sandåsen i midten af socknen. Taket var fordom prydt med alfrescomålningar, hvaraf nu finnas qvar de uti kyrkans tvänne hvalf. Af de få runstenar Närike eger, tillhöra åtminstone 2 Glanshammars kyrka.

Socknens största egendom är det vid Hjelmaren belägna säteriet *Skjefvesund*. utan tvifvel ett gammalt herresäte. Det tillhörde fordom familjen Kagg, i slutet af 1600-talet samt ett godt stycke in på följande århundradet slägten Reuter, i senare tider Lindstedt och Vilson samt egdes åtminstone för tvänne år sedan af enkefru G. Vilson. — Af socknens fornlemningar, hvilka förekomma på sandåsen, som går förbi kyrkan öfver Skjefvesunds mark ut till Essundet i Hjelmaren, märkes i synnerhet skeppssättningen nordost om kyrkan, i sitt slag den enda inom hela Närike.

2. *Rinkaby socken*, äfven fordom kallad Rinkaby eller Rinkabo, i våra dagar också Ringkarleby, gränsar i vester till Längbro och Hofsta, i öster till Glanshammar, i norr till Axberg samt i söder till Örebrofjärden af Hjelmaren. Hemmantalet är $33\frac{3}{4}$ förm., hvaraf $14\frac{3}{4}$ skatte, $\frac{1}{2}$ krono, $18\frac{1}{2}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 764,300 rdr rmt. Arealen är 0,321 qv.-mil, hvaraf 0,065 qv.-mil vatten. Folkmängden var samma år 823 personer på 197 hushåll. Rinkaby är annex till Glanshammar. Kyrkan belägen i östra delen af socknen, har ett högt torn samt grafvar för Asplunda och Myrö.

Förnämsta gården är *Äsplunda* eller Espelunda, frälse säteri vid Hjelmaren med underlydande inom Ringkaby, Almby och Glanshammars socknar, värderadt till ungefär 400,000 rdr rmt. Herregården är gammal, säges hafva varit omtalad redan på 1300-talet och tillhörde i nyare tider länge Bondeslägten, men öfvergick genom gifte till fältmarskalken grefve C. G. Mörner. Inom den slägten har Äsplunda sedan stannat och eges nu af presidenten grefve C. G. D. Mörner. — Längre i vester äfven vid Hjelmaren ligger med särdeles vacker belägenhet säteriet *Myrö*, med underlydande inom Rinkaby och närgränsande socknar värderadt till ungefär 350,000 rdr. Stället egdes i början af 1500-talet af Sigrid Eskilsdotter (Baner) gift först med Måns Carlson af Ekaslägten och sedan med Nils Erikson (Gyllenstierna) till Tullgarn. Vid arfsskiftet efter henne mellan Gustaf Vasa, hennes dotterson, och Christina Gyllenstierna föll "Myre rättaredöme" till den senare och kom efter hennes död till sonen af andra giftet Gustaf Johansson af ätten Tre rosor. Hundrade år senare egdes Myrö af riksskattmästaren Seved Bååt till Fållnäs och efter honom af sonen, som slöt ätten. Sedan gården derefter innehafts af flere adliga egare, såldes den 1754 till riksrådet grefve Per Kalling som uppförde hufvudbygnaden och gjorde egendomen till fideikommiss. Den nuvarande innehafvaren är grefve P. A. F. Kalling.

3. *Lillkyrka socken*, förr kallad Litlakirkia, gränsar i vester till Glanshammar, i nordvest till Ödeby, i nordost och öster till Götlunda samt i söder till Hjelmaren. Hemmantalet är $31\frac{43}{48}$ förm., hvaraf $10\frac{13}{16}$ skatte, $\frac{1}{12}$ krono och 21 frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 760,400 rdr rmt. Arealen är 0,710 qv.-mil, hvaraf 0,196 qv.-mil vatten. Folkmängden sagda år utgjorde 1,413 personer på 329 hushåll. Lillkyrka utgör tillsammans med sitt annex Ödeby ett patronelt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 3,550 rdr rmt. Patronatsrätten utöfvas af egaren till Ekebergs säteri. Den vackra kyrkan ligger i sydvestra hörnet af socknen nära gränsen af Glanshammar. Hon har familjegraf för slägten Lejonhufvud.

Märkvärdigaste stället är säteriet *Ekeberg*, beläget på en udde i sjön Hjelmaren. Gården tillhörde slägten Lejonhufvud från 1400-talet till 1738, då den såldes till brukspatron C. Svedenstierna. Den har sedan tillhört slägterna Uggla, Horn och Dalman och eges för närvarande af öfverstlöjtn. J. Lambergs arfvingar. Många minnen tala om Gustaf Vasa och Margareta Lejonhufvud, hvilken här hade sitt barndomshem. — Af fornlemningar märkas på Kärrsta mark några grafhögar och en domarering.

4. *Ödeby socken*, fordom kallad Öya eller Öbo sokn, gränsar i öster och sydost till Götlunda och Lillkyrka, i söder till Glanshammar, i vester till Axberg samt i norr till sjön Väringen ock Fellingsbro socken, mot hvilken senare Oppboga ström bildar en naturlig gräns. Socknens södra del uppfylles till det mesta af Käglan, dess fruktbaraste trakt är en större ö i Väringen, der äfven kyrkan är belägen. Hemmantalet är $11\frac{1}{3}$ förm., hvaraf $3\frac{7}{12}$ skatte, $1\frac{1}{4}$ krono och $6\frac{1}{2}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 240,900 rdr rmt. Arealen är 0,296 qv.-mil, hvaraf 0,073 qv.-mil vatten. Folkmängden nämnda år var 403 personer på 93 hushåll. Ödeby är annex till Lillkyrka. — Kyrkan af okänd ålder är förskönad samt rikligen beskänkt af M. G. De la Gardie.

På ön i Väringen ligger ej långt från kyrkan säteriet *Käggelholm*, en af länets märkvärdigare gårdar. Den har tillhört Gudmar Månsson, hvars son blef den heliga Brigittas man; egdes sedan af Sten Sture, Gustaf Vasa, Sten Erikson Lejonhufvud, genom gifte riksrådet Clas Horn af Kankas, Jakob De la Gardie och Ebba Brahe samt rikskansleren M. G. De la Gardie, som här tillbragte långa tider. Denne uppförde äfven ett praktfullt och storartadt slott, hvilket likväl afbrann, under det att Käggelholms dåvarande egare frih. Feif var borta i Carl XII:s krig. I senare tider har egendomen tillhört slägten Tersmeden och eges nu af enkefriherrinnan Charlotte von Düben, född Tersmeden. — Vid den ur sjön Väringen kommande Oppboga ström ligger ganska vackert det väl bebygda godset *Ringaby*, till hvilket höra flere hemman, qvarn, såg och tegelbruk och som nu eges af en Rettig. — Af fornlemningar märkes en borgruin på Käggelholms skog nära södra ändan af sjön Väringen.

5. *Götlunda socken*, under medeltiden kallad Göthalunda, gränsar i vester till Lillkyrka och Ödeby, i öster till Arboga, i söder till Hjelmaren samt i norr till Fellingsbro derifrån skild genom Oppbogaström. Hemmantalet är 49⅝ förm., hvaraf 25⅛ skatte 1 krono och 23½ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,445,200 rdr rmt. Arealen är 1,790 qv.-mil, hvaraf 0,436 qv.-mil vatten. Folkmängden var sagda år 2,729 personer på 604 hushåll. Socknen är ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 4,610 rdr rmt.

Förnämsta gården är det vid Oppbogaström belägna säteriet *Fröluna* med en mängd underlydande hemman i Götlunda, Lillkyrka och Fellingsbro socknar, Frötuna stångjärnsbruk och qvarn samt Oppboga såg och tegelbruk. Stångjärnstillverkningen uppgick år 1871 vid 2 härdar till 9,860 c:r. Godset är grundadt på 1600-talet af generallöjtnant Niclas Danckvardt-Liljeström samt har sedan tillhört slägterna von Segebaden, Ramsell, Dalson, Liljehorn och von Hermanson. — Ett stycke vester om kyrkan ligger säteriet *Käsätter*, grundadt på 1600-talet, från 1705 tillhörigt slägten Danckvardt-Liljeström samt i våra dagar jägmästaren F. M. Tottie. — Bland kärrtrakterna österut ligger *Sickelsjö*, säteri med flere underlydande samt qvarn och såg, tillhörigt dokt. A. H. Behm. — Af fornlemningar märkes en borgruin, belägen å Kägglan på Hasta egor.

III. **Askers härad** gränsar i vester och sydvest till Sköllersta, i nordvest till Örebro, i öster till Oppunda af Södermanlands län samt i norr till Hjelmaren. Häradets norra del, eller Stora Mellösa samt den norra bygden af Askers och Lännäs socknar, bildar ett i allmänhet och särskildt inom Mellösa hördigt och väl odladt ehuru enformigt lågland, genomflutet af Telgeåns vattendrag, som från sjön Qvisnaren i östlig riktning och med obetydligt fall söker sig väg till Hjelmaren. På ömse sidor om ån utbreda sig stora kärrmarker, af hvilka Fårmossen i sydvestra hörnet af Mellösa hör till de största inom länet. Ofvannämnda lågland begränsas i söder af en mot norr stupande, tvärbrant åsträckning, hvilken, efter hvad vi förut sagt, skiljer Telgeån från Tisarns och Sotterns betydligt högre liggande dalgång. Till den höra de jämförelsevis bergländiga och skogiga södra trakterna af Lännäs och Askers socknar, hvilka afbörda sitt vatten till sjön Sottern eller den ström, som närmast hafvet kallas Nyköpingsån. Inom häradet bär denna ström namn af Brefvensån mellan Sottern och Ölången, den senare inom Oppunda af Södermanland. Söder om Brefvensån höjer sig en ny ås, äfven ganska brant stupande mot norr och likasom den förra en förgrening af den höjdsträckning, som från Tiveden utgående bildar den sydliga begränsningen af Närikes slättland. Genom häradet framstryka för öfrigt

inom Mellösa och Lännäs socknar flere rullstensåsar, fortsättning eller förgrening af dem, som på norra sidan om Hjelmaren uppträda inom Glanshammars härad. — Jordmonen utgöres på slättbygden af god och gifvande lera, här och der blandad med sand, men är söderut fattigare och för odlingen mindre tjenlig. Hufvudnäringen är för den norra ganska tätt befolkade slätten åkerbruk med afkastning långt öfver behofvet, inom häradets södra och höglända del skogsbruk och järnhandtering. — Häradet hör i civilt afseende till Öster-Närikes fögderi, i judicielt till Öster-Närikes domsaga, i kyrkligt till Örebro prosteri samt innefattar följande 3 socknar. Tingstället är vid Lännäs gästgifvaregård. — Under medeltiden var detta härad deladt i tvänne, nämligen "Askers hæradh", innefattande "Askers" och "Lænnes" socknar samt "Mædallösa hæradh", hvilket synes hafva bestått af en enda socken, "Mædallösa". Der, mellan Hjelmaren och Telgeån, är ock den uräldsta bygden att söka, tidigt tagen i besittning och uppodlad af de invandrande svearne, hvilka efter hand äfven utbredde sig strax söder om Telgeån i de mera låglända och fruktbara trakterna af Askers och Lännäs socknar. Om den höga åldern af dessa bygders odling vittnar tillfyllest den stora mängd af fornminnen, som man påträffar ej blott på fastlandet, utan äfven på den ganska märkvärdiga Vinön i Hjelmaren.

1. *Askers socken* gränsar i norr till Norrbyås och Stora Mellösa, i vester till Sköllersta och Svennevad, i söder till Bo eller Öfre Svennevad samt i öster till Lännäs och Vestra Vingåker. Hemmantalet är $86\frac{1}{16}$ förm., hvaraf $47\frac{11}{16}$ skatte, $8\frac{3}{4}$ krono och $29\frac{5}{8}$ frälse, dervid ej inberäknadt $\frac{1}{4}$ mantal, i kyrkligt hänseende tillhörande Vestra Vingåker, men i jordeboken fördt under Asker. Sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 2,175,200 rdr rmt. Arealen är 1,521 qv.-mil, hvaraf 0,176 qv.-mil vatten. Folkmängden uppgick samma år till 4,196 personer på 1,031 hushåll. I kyrkligt afseende är Asker ett regalt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 4,870 rdr rmt. Socknekyrkan, färdigbygd 1766, ligger vackert på en höjd i socknens norra del med en vidsträckt utsigt öfver den kringliggande nejden. Dessutom finnes en vacker kyrka af sten vid Brefvens bruk, uppförd 1842 af öfverste Aug. Ankarsvärd, samt en mindre af träd vid Bysta med vidsträckt utsigt öfver den vackra sjön Sottern. — Genom socknen går strax norr om Sottern den vestra stambanan med station vid Kilsmo.

På den norra stranden af Sottern ligger med det skönaste läge *Bysta* sätesgård. Den omtalas redan under medeltiden med namnet "Byghæstad", beboddes under Albrekts tid af en Böghil van

Hoo, egdes under konung Erik XIII:s af ridd. Bo Djure, höfvidman på Stockholms slott samt var under kung Christoffers daga bebodd af ridd. Tomas Bengtsson. Från 1448 egdes gården läng af Sparreätten, kom sedan genom gifte till slägten Tott samt åny genom gifte till slägten Rålamb, hvilken egde den under 1600-tale samt till 1768, då den såldes till grefvinnan Ebba Bjelke. Frå henne köptes Bysta inom några år af ryttmästaren D. H. Hilde brand, som 1778 gjorde Bysta med Brefvens bruk till fideikommis Sonen utnämnde före sin död 1808 till efterträdare i fideikommi set sin systerdotter friherrinnan U. S. Bonde, dotter af frih. Ca Bonde och gift med öfverste J. A. Ankarsvärd, hvars måg f. d statsrådet frih. J. A. Gripenstedt för närvarande är fideikommi sets innehafvare. Om godsets odling och ställets förskönande ha öfverste Ankarsvärd mycket stora förtjenster. Åbygnaden omgif ves af en vacker park samt förvarar bibliotek och en dyrbar ta velsamling. Under Bysta hör *Brefvens bruk*, liggande längre i sö der vid ån af samma namn. Bruket har stångjärnssmide, privile geradt först på 1670-talet samt sedan utvidgadt, masugn, privil gerad sextio år senare, mekanisk verkstad och gjuteri. År 187 tillverkades 38,004 c:r smidestackjärn jämte 5,440 c:r gjutgod Stångjärnstillverkningen uppgick samma år vid 2 begagnade här dar till 17,974 c:r stångjärn. Taxeringsvärdet för Bysta med Bre ven samt flere lägenheter, qvarnar och sågar inom Askers, Bo Svennevads m. fl. socknar utgjorde för ett par år sedan när 1,400,000 rdr rmt, hvaraf för 720,000 rdr ensamt inom Asker. — Bland socknens många fornminnen märkes en borgruin på Mörby skog.

2. *Lännäs socken* gränsar i nordvest till Stora Mel lösa, i vester och sydvest till Asker, i sydost till Vestra Vingåker i Södermanlands län samt i norr till Hjelmaren hvars största ö, Vinön, hör till socknen. Hemmantalet är $42\frac{1}{2}$ förm., hvaraf 2 skatte, 1 krono och $39\frac{1}{2}$ frälse; sam manlagda fastighetsvärdet år 1870 var 974,100 rdr rmt Arealen är 1,436 qv.-mil, hvaraf 0,588 qv.-mil vatten. Folk mängden sagda år var 2,348 personer på 521 hushåll. Sock nen är ett konsistorielt pastorat af tredje klassen med pa stors lön reglerad till 3,615 rdr rmt. — Genom den sydli gaste delen af Lännäs går vestra stambanan fram.

Vid Telgeåns utlopp i Hjelmaren ligger det vackra och väl be bygda säteriet *Segersjö*, hvarunder hör större delen af Lännäs soc ken. Godset som under medeltiden hette Sigharsö, skall först hafv varit kungsgård, tillhörde sedan biskoparne i Strängnäs, hvilka de ofta hade sin vistelseort, men återgick efter Vesterås Riksdag till kronan. På grund af ett kungabref 1631 erhöll den rike köpman nen Erik Larsson, sedan adlad von der Linde, Segersjö gård så som ersättning för fordringar hos kronan. Af Christina skänkte godset till Lennart Torstenson mot utbetalande af lösen till vo der Lindeska arfvingarne, indrogs genom reduktionen, men åter bekoms af grefve C. U. Torstensson i början af 1700-talet efter e lång föregående undersökning. Efter denne grefve Torstensson död, såldes Segersjö, gick sedan flere gånger i köp och kom s 1768 till kommerserådet, frih. Josias Cederhjelm, som af godse gjorde ett fideikommiss. Det innehafves nu af stiftarens dotter sons son brukspatron R. N. G. Montgomery, hvilken såsom fidei

kommissinnehafvare jämte sin äldste son äfven bär namnet Cederhjelm. Godset var för ett par år sedan med tillhörande lägenheter, qvarnar, såg och tegelbruk uppskattadt till ungefär 640,000 rdr rmt. Af socknens många fornminnen finnas flere på Segersjö mark, såsom det stora märkvärdiga stenkumlet "Haborsröse" samt tvänne domareringar, liggande på hvar sin sida om Telgeåns utlopp i Hjelmaren. Äfven Vinön är för fornforskaren af ett särskildt intresse så väl genom sina graflemningar, som genom egendomligheterna hos sin befolkning.

3. *Stora Mellösa socken* gränsar i vester till Almby och Norrbyås, i söder till Asker, i sydost till Lännäs samt omgifves för öfrigt af Hjelmaren. Hemmantalet är $120\frac{1}{2}$ förm., hvaraf $81\frac{5}{8}$ skatte, $11\frac{1}{4}$ krono och $27\frac{5}{8}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 2,045,700 rdr rmt. Arealen är 2 qv.-mil, hvaraf 1,124 qv.-mil vatten. Befolkningen, i allmänhet boende i stora byalag, utgjorde nämnda år 3,484 personer på 926 hushåll. Stora Mellösa bildar tillsammans med sitt annex Norrbyås i Sköllersta härad ett regalt pastorat af första klassen med pastors lön reglerad till 5,650 rdr rmt.

Märkvärdigaste gården är säteriet *Göksholm* med vackert läge invid södra stranden af sjön Hjelmaren. Förste kände egaren skall vara Ambjörn Sixtensson Sparre, som erhållit den genom gifte. Gården kom sedan till Göksholmsslägten Natt och Dag, inom hvilken den var ända till 1655, då den kom genom gifte till friherre Bjelkenstierna. Under förra hälften af 1400-talet tillhörde den Bengt Stensson Natt och Dag, lagman i Närike och fader till Engelbrekts mördare. Göksholm har i nyare tider egts af slägterna Lagerberg, Tersmeden och Rehausen samt tillhör nu friherrinnan Malvina Lejonhufvud, dotter till env. friherre G. M. von Rehausen. Hufvudbygnaden är af hög ålder med ovanligt tjocka murar, enligt hvad det sägs uppförd på 1300-talet, ehuru sedan förändrad i en senare tids smak. Fastighetsvärdet var år 1870 för hela godset 234,000 rdr rmt. — Ett annat betydande gods är det äfven vid Hjelmaren belägna säteriet *Hjelmarsnäs*, år 1792 inköpt af landshöfding von Schantz och nu tillhörigt hans son majoren C. J. von Schantz. — Längre i öster ligger *Åkersberg*, förr tillhörigt slägten Natt och Dag, nu boställe för öfversten vid Närikes regemente. — Från den hedniska tiden finnas flere minnesmärken, såsom graflemningar samt en s. k. domarering i närheten af kyrkan, invid hvilken "Mædallösa hæradh" hade sin tingstad. Märkvärdigaste platsen är likväl jämte sjelfva Göksholm, den ej långt derifrån i Hjelmaren liggande *Engelbrektsholmen*, der fäderneslandets befriare föll för mördarens hand.

IV. **Sköllersta härad** gränsar i öster till Askers, i norr till Örebro, i vester till Kumla härad samt i söder till Finspångs län i Östergötland. Den nordligaste bygden eller Gellersta, Norrbyås, Ekeby och norra delen af Sköllersta socknar är ett i allmänhet jämnt och bördigt, på sina ställen sidländt slättland, utbredande sig omkring den från Mosjön till Qvismaren rinnande Telgeån samt i söder begrän-

sadt af den ofvan nämnda höjdsträckningen, som skiljer detta vattendrag från sjön Sottern. I denna sjös vestra hörn utmynnar den från Tisarn i vester kommande Svennevadsån, söder om hvilken man uppför temligen branta höjder kommer in i en ännu bergigare och högländare trakt, genomfluten af mindre vattendrag, hvilka utflyta i sjön Afvern på gränsen till Östergötland, samt uppfyld af vidsträckta, ofta kärriga skogsmarker. Landet längst i söder är upptaget af Tylöskogens utskott. Från norr till söder genomstrykes häradet af den rullstensås, som norrut uppträder på Essön i Hjelmaren samt går vidare förbi Glanshammars kyrka. — Jordmonen är i den odlade bygden, särdeles norrut och i trakterna vid Sottern, god lera, på sina ställen blandad med sand. Hufvudnäringen är der äfven åkerbruk med afkastning öfver det egna behofvet. Sydligare, inom Bo och Svennevads socknar, der den odlade jordens areal ej uppgår till $\frac{1}{10}$ af hela egovidden och der jordmonen är jämförelsevis svagare, gifver jorden en knappt tillräcklig afkastning, men skogsbruk och järnhandtering intaga der i stället ett framstående rum. — Häradet hör i civilt afseende till Öster Närikes fögderi, i judicielt till Öster Närikes domsaga, i kyrkligt till Örebro prosteri samt innefattar följande 6 socknar. Tingstället är vid Sörby i Sköllersta socken. — Den äldsta bygden inom "Skiöllista hæradh" är den norra slättbygden, hvarifrån utvandring skett åt söder till Svennevad, som sannolikt äfven befolkats genom inflyttning från det närgränsande Södermanland. Fornlemningar förekomma på flere ställen, såsom grafhögar i Gellersta, Sköllersta och Norrbyås, en domarering strax norr om Svennevadsåns utlopp i Sottern samt tvänne borgruiner i Sköllersta.

1. *Norrbyås socken,* under medeltiden kallad Nærbyas eller Nerboaas, gränsar i norr till Almby, i öster till Stora Mellösa, i söder till Asker och i vester till Ekeby och Gellersta, stötande i söder till sjön Qvismaren. Hemmantalet är 23½ förm., hvaraf 7⅝ skatte, det öfriga frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 657,300 rdr rmt. Arealen är 0,314 qv.-mil, hvaraf 0,053 qv.-mil vatten. Folkmängden var sagda år 825 personer på 207 hushåll. Socknen är i kyrkligt hänseende annex till Stora Mellösa.

Förnämsta gården är säteriet *Sörby*, beläget i närheten af kyrkan och tillhörigt friherre N. G. Djurklou.

2. *Ekeby socken*, äfven förr så kallad, gränsar i norr till Gellersta, i öster och sydost till Sköllersta och i vester till Kumla. Hemmantalet är 40⅜ förm., hvaraf 18⅝ skatte,

1½ krono och 20¼ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 941,200 rdr rmt. Arealen är 0,363 qv.-mil, hvaraf 0,011 qv.-mil vatten. Folkmängden sagda år var 1,218 personer på 291 hushåll. Ekeby bildar tillsammans med sitt annex Gellersta ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 4,820 rdr rmt.

Största gården är det ej långt från Telgeån belägna säteriet *Nynäs*, tillhörigt kammarjunkaren A. Coijet.

3. *Gellersta socken*, fordom kallad Gællesta, gränsar i norr till Almby, i öster till Norrbyås, i söder till Ekeby och i vester till Mosjö. Hemmantalet är 40¼ förm., hvaraf 33⅛ skatte, 1½ krono och 5⅝ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 957,100 rdr rmt. Arealen är 0,386 qv.-mil, hvaraf 0,044 qv.-mil vatten. Folkmängden utgjorde sagda år 1,283 personer på 328 hushåll. Socknen är annex till Ekeby.

4. *Sköllersta socken*, under medeltiden benämnd Skiollista, gränsar i nordvest till Ekeby, i öster till Asker samt i söder till Svennevad. Hemmantalet är 76¼ förm., hvaraf 41⅝ skatte, 11¼ krono och 23⅜ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,799,400 rdr rmt. Arealen är 0,944 qv.-mil, hvaraf 0,012 qv.-mil vatten. Folkmängden är 3,133 personer på 769 hushåll. I kyrkligt hänseende bildar Sköllersta ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 4,600 rdr rmt. Kyrkan, belägen i socknens norra del, är af hög ålder utan torn med ytterväggar af huggen sandsten samt ursprungligen uppförd i ren götisk stil, hvilken sedan blifvit smaklöst förändrad. För ej längesedan insattes ett korfönster i spetsbågestil af måladt glas, till en del med användande af förvarade gamla glasmålningar af icke obetydligt värde. — Genom socknens södra del framgår den vestra stambanan med station vid Pålsboda.

Inom Sköllersta ligger bland andra egendomar *Ullavi*, boställe för öfversten vid Lifregementets husarkår. Af fornminnen märkas tvänne borgruiner på ömse sidor om vägen till Svennevad. De benämnas Tarstaborg och Åmmehåll, och vid dem äro fästade sägner om konungarne Sigge och Åmund samt deras fejder med hvarandra.

5. *Svennevads socken*, i forna tider kallad Svinavad och innefattande äfven det nuvarande Bo eller Öfre Svennevad, gränsar i norr till Sköllersta, i öster till Asker, i söder till Bo samt i vester till Lerbäcks och Halsbergs socknar. Hemmantalet är 26¼ förm., hvaraf 6⅞ skatte, 1⅞ krono och 17½ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,059,600

rdr rmt. Arealen är vid pass 1,045 qv.-mil. Folkmängden uppgick år 1870 till 2,189 personer på 434 hushåll. Svennevad bildar tillsammans med sitt annex Bo ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 4,325 rdr rmt, men skall efter nuvarande innehafvarens bortgång delas, då kyrkoherdelönen i Bo är reglerad till 3,730 rdr. Kyrkan, liggande nära Svennevadsån, är en bland de större och vackrare landskyrkorna i stiftet. — Genom socknen kommer att gå söderut järnvägen från Pålsboda till Finspång.

Vid Svennevadsån och nära en liten insjö ligger säteriet *Skogaholm* jämte underlydande i Svennevads, Halsbergs, Lerbäcks m. fl. socknar, järnbruk och andra lägenheter, värderadt till mer än 660,000 rdr rmt. Bruket skall vara privilegeradt 1641 för lagläsaren Zach. Andersson, kom längre fram genom gifte till generallöjtnant Wennerstedt, tillhörde derefter hans son och sonson och tillföll efter den senares död mågen generalmajor frih. C. Armfelt. Dennes son försålde Skogaholm, som nu eges af ett bolag med bruksegaren N. Sundin på Alkvettern som disponent. År 1871 blåstes vid den under bruket hörande Östra Å masugn i Halsbergs socken 17,036 c:r tackjärn och 545 c:r gjutgods, under det att stångjärnstillverkningen på sjelfva Skogaholm vid 3 begagnade härdar uppgick till 15,279 c:r stångjärn. — Vid den till sjön Afvern rinnande Haddeboån ligga *Öfre* och *Nedre Haddebo* med tillhörande järnbruk, qvarn m. fl. lägenheter. Bruket anlades 1656 af brukspatron Vester och egdes jämte de båda nämnda egendomarne af hans slägt ända till 1821. För närvarande hafva Öfre och Nedre Haddebo olika egare, men bruket med qvarn, såg och andel i Hjortqvarns masugn är för båda gemensamt. År 1871 tillverkades här vid tillsammans 5 begagnade härdar 25,585 c:r stångjärn utom 5,733 c:r manufaktur.

6. *Bo socken*, äfven kallad Öfre Svennevad, ligger mellan Lerbäck i vester, Svennevad i norr och nordvest samt Regna, Hällestad och Tjellmo socknar i söder och öster. Hemmantalet är 37 förm., hvaraf $4\frac{3}{8}$ skatte, $2\frac{5}{8}$ krono och 30 frälse, det mesta hörande under Bo säteri. Dervid äro äfven inberäknade $5\frac{7}{8}$ mantal, Regna skatte, i socknens östra del, hvars åbor, ehuru i både borgerligt och kyrkligt hänseende tillhörande Bo församling, likväl njuta alla kyrkliga rättigheter i Regna kyrka inom Finspånga läns härad af Östergötland. Sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,142,800 rdr rmt. Arealen är vid pass 1,257 qv.-mil. Sagda år var folkmängden 2,398 personer på 505 hushåll. Bo är ännu annex till Svennevad, men kommer att bilda egen församling. — Genom socknen kommer att gå järnbanan från Pålsboda till Finspång.

Ej långt från sjön Afvern och i närheten af kyrkan ligger det väl bebygda säteriet *Bo* i en ganska intagande natur, omgifvet af trädgårdar och parker. Det innefattar en betydande jordegendom i Bo, Svennevads och Lerbäcks socknar, *Gryts bruk*, Hjortqvarns

qvarnar och sågar, del i *Hjortqvarns masugn* m. m. och har ett fastighetsvärde af mer än 1 million rdr rmt. Delar af Bo tillhörde på 1600-talet slägterna Horn och Flemming, gjordes till sätesgård, hvilken genom gifte öfvergick till fältmarskalken frih. H. J. Hamilton och efter hand betydligt utvidgades och förbättrades. Nämnde fältmarskalk gjorde godset till fideikommiss, som stannat inom slägten och nu innehafves af friherre H. J. Hamilton af Hageby. Vid Hjortqvarns masugn blåstes 1871 ända till 43,015 c:r tackjärn, och 3,842 c:r gjutgods och vid Gryts bruk tillverkades samma år vid 5 begagnade härdar 58,147 c:r stångjärn, hvarjämte manufaktursmidet vid bruket uppgick till 25,366 c:r.

V. **Kumla härad** gränsar i norr till Örebro härad, i vester till Hardemo, Grimstens och Sundbo härader, i öster till Sköllersta samt i söder till Finspånga läns härad af Östergötland. Den norra bygden, eller Kumla socken, är i allmänhet ett slättland, genomflutet af ett mindre vattendrag, som rinner norr ut i Mosjön. Flere rullstensåsar gå här från norr till söder och på många ställen utbreda sig vidsträckta sanka marker, hvilka likväl i senare tider genom Mosjöns sänkning, strömrensning och utdikning blifvit mer odlingsbara. Sydligare och inom Halsberg är trakten mer högländ omkring sjön Tisarn, utefter hvars norra strand finnes en jämförelsevis jämn och bördig bygd, men hvars dalgång för öfrigt begränsas af de båda höjdsträckningar, hvilka äfven öster ut omgifva den, ehuru på längre afstånd från hvarandra. Häradets sydligaste del eller Lerbäcks socken är ett ännu mer utprägladt högland, ganska rikt på leende naturtaflor och likasom söndersplittradt af flere dalgångar, samt rikt på smärre sjöar och vattendrag, som söka sig väg dels till Vettern, dels till Östergötland. Längst i söder når landet en höjd af mer än 500 fot öfver hafvet. — Jordmonen är i de norra bördiga trakterna lera och sandjord, i de sydliga nästan blott sand jämte afvittringar från de underliggande bergen. Hufvudnäringen är inom Kumla och norra delen af Halsberg åkerbruk med ett ganska stort öfverskott. Inom södra delen af Halsberg samt hela Lerbäcks socken motsvarar jordbrukets afkastning ej behofvet, men der lemnar bergsbruket och skogsafverkningen ett betydligt utbyte. Den skogbärande markens areal är inom dessa båda socknar nära $\frac{2}{3}$ af hela egovidden. Binäringarna äro af ganska stor vigt, särskildt spik- och nubbtillverkningen i Lerbäck, ehuru den på sista tiden varit i aftagande. — Häradet hör i civilt afseende till Vester-Närikes fögderi, i judicielt till Vester-Närikes domsaga samt i kyrkligt till Kumla prosteri och innefattar följande 3 socknar. Tingstället är vid Vretstorps gästgifvaregård i Viby socken af Grimstens härad. — Häradet som under medeltiden kallades "Kumbla"

eller Kombla hæradh, hade då ungefär samma utsträckning som nu och innefattade samma socknar. Den äldsta bygden, först tagen i besittning af invandrande svear, är Kumla och den norra delen af Halsberg ned till den mot slätten brant stupande höjdsträckningen, som i norr begränsar Tisarns vattendrag. Der påträffar man ock i ganska stor mängd fornlemningar, såsom grafhögar, domareringar m. m. Längre åt söder i Lerbäck var en bergslag, som fick privilegier 1340 och vid den tiden hette Vestra berget, sedan Stålberget i Närike.

1. *Kumla socken* gränsar i norr till Täby, Mosjö och Gellersta, i öster till Ekeby, i vester till Kräklinge och Hardemo samt i söder till Halsberg. Hemmantalet är 114⅜ förm., hvaraf 77½ skatte, 10¾ krono och 26⅛ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 2,974,683 rdr rmt. Arealen är 1,043 qv.-mil, hvaraf 0,062 qv.-mil vatten. Folkmängden sagda år var 4,814 personer på 1,166 hushåll. Kumla bildar ett regalt pastorat af första klassen med pastors lön reglerad till 5,708 rdr rmt. Kyrkan, liggande ungefär i midten af socknen, bygdes under åren 1829—1832 och är en af de största och vackraste landskyrkor vårt land eger. — Genom socknens sydligaste hörn går vestra stambanan med station vid Halsberg samt derifrån norrut järnvägen till Örebro med station i närheten af kyrkan. En fjerdedels mil derifrån ligger äfven Sanna hed, mötesplats för Närikes regemente och Lifregementets husarer.

Vid södra stranden af Mosjön ligger säteriet *Säbylund* med stor hufvudbygnad, omgifven af park och trädgård. Godset har underlydande i flere socknar och är värderadt till nära 700,000 rdr rmt. Taxeringsvärdet inom Kumla uppgick för tvänne år sedan till mer än 350,000 rdr. Säbylund har tillhört flere adliga familjer och gjordes i slutet af förra århundradet till fideikommis af en enkefru Gyllenspets och bortgafs första gången till fröken Ch. von Essen med vilkor att det skulle öfvergå till hennes faders ättlingar. Det innehafves nu af grefve H. G. A. Levenhaupt, hvars moder är född friherrinna von Essen.

2. *Halsbergs socken*, förr skrifvet Halzbærg, gränsar i norr till Kumla, i vester till Hardemo, i sydvest och söder till Lerbäck samt i öster till Svennevad. Hemmantalet är 37½ förm., hvaraf 20½ skatte, 6⅛ krono och 10⅞ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,082,595 rdr. rmt. Arealen är 1,045 qv.-mil, hvaraf 0,103 qv.-mil vatten. Sagda år var folkmängden 2,304 personer på 480 hushåll. Halsberg, förr annex till Kumla, bildar nu ett regalt pastorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 3,113 rdr rmt. — Genom socknens norra del framgår vestra stam-

banan, från hvilken i sydlig riktning anlägges järnväg till Motala köping.

Af socknens fornlemningar märkas de fyra märkliga domareringarne vid Norrby, nära gränsen af Kumla. — Dessutom finnas tvänne borglemningar, den ena norr, den andra söder om sjön Tisarn. — Några större egendomar finnas ej, men vid Svennevadsån ej långt från dess utlopp ur sjön Tisarn ligger *Östra Å* masugn, lydande under Skogaholm i Svennevads socken med en tillverkning under år 1871 af 17,036 c:r tackjärn samt 545 c:r gjutgods.

3. *Lerbäcks socken*, fordom skrifvet Leerbek, gränsar i norr till Viby, Hardemo och Halsberg, i öster till Svennevad och Bo, i vester Hammar, Askersund och Snaflunda samt i söder till Godegård af Östergötlands län. Hemmantalet är $48\frac{17}{24}$ förm., hvaraf $37\frac{1}{3}$ skatte, $\frac{1}{2}$ krono och $10\frac{7}{8}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 2,642,062 rdr rmt. Arealen är 0,830 qv.-mil, hvaraf 0,310 qv.-mil vatten. Sagde år var folkmängden 5,989 personer på 1,291 hushåll. Lerbäck bildar i kyrkligt hänseende ett patronelt pastorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 4,943 rdr. Patronatsrätten tillhör Burenstamska slägten, så länge den eger Skyllbergs bruk. — Genom socknen kommer att gå i sydlig riktning järnvägen från Halsberg till Motala.

Största egendomen är *Skyllbergs bruk*, nära gränsen till Snaflunda socken. Det har underlydande i flere socknar och är värderadt till ungefär 350,000 rdr rmt. Bruket anlades på 1630-talet af Louis de Fineman, tillhörde länge De Geerska slägten, men inköptes 1776 af brukspatron O. Burén, stamfader till den nuvarande egaren, kapt. A. Burenstam. Tillverkningen uppgick år 1871 vid 4 begagnade härdar till 31,282 c:r stångjärn. — Under Godegårds bruk i Östergötland lyder *Mariedams* egendom med qvarn, grynverk och *Trehörningens masugn*, vid hvilken tillverkningen år 1871 uppgick till 11,154 c:r tackjärn och 328 c:r gjutgods. — Under Skogaholm i Svennevad lyder *Visboda*, beläget vid vestra stranden af sjön Tisarn. Sedan gamla tider har här varit en ganska betydande bruksrörelse, men smidet är i vårt århundrade flyttadt till Skyllberg och Donafors.

VI. **Hardemo härad,** till vidden det minsta inom hela länet, omgifves i norr och öster af Örebro och Kumla samt i vester och sydvest af Edsberg och Grimstens härader. Bygden, som är en del af Närikes lågland, är en jämn och bördig slätt med ett i allmänhet enformigt utseende. Den genomflytes af Täbyån med dess båda källfloder Via- och Brändåsaåarne, är på många ställen uppfyld af sanka marker, hvilka nu delvis äro torrlagda, samt genomstrykes från norr till söder af åsar. — Jordmonen är för det mesta god och gifvande lera, i närheten af åsarne blandad med sand. Hufvudnäringen öfverallt åkerbruk med afkastning

långt öfver det egna behofvet. Den odlade jorden upptager öfver hälften, den skogbärande marken icke $\frac{1}{3}$ af häradets hela egovidd. — Häradet hör i civilt afseende till Vester-Närikes fögderi, i judicielt till Vester-Närikes domsaga, i kyrkligt till Kumla och Edsbergs prosterin samt innefattar följande 2 socknar. Tingstället är vid Vretstorps gästgifvaregård. — »Hardheme hæradh», för att nämna trakten vid dess medeltidsnamn, hör till de tidigare bebygda delarne af Närike. En ganska stor mängd fornlemningar förekomma inom båda socknarne. Bland dem märkas den s. k. Torshögen samt tvänne domareringar i Hardemo.

1. *Hardemo socken*, i gamla tider Hardheme, gränsar i norr till Kräklinge, i öster till Kumla, i söder till Lerbäck samt i vester till Viby och Hackva. Hemmantalet är 42 förm., hvaraf $37\frac{3}{8}$ skatte, $2\frac{1}{2}$ „krono och $2\frac{1}{8}$ frälse. Dervid äro icke inberäknade den s. k. Öja fjerding, 12 mant. förm., hvaraf $4\frac{1}{4}$ skatte, 1 krono och $6\frac{3}{4}$ frälse, i kameralt afseende tillhörande Grimstens härad, men i kyrkligt Hardemo socken. Sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,097,800 rdr rmt för Hardemo samt 172,988 för Öja fjerding. Arealen är 0,595 qv.-mil, hvaraf 0,075 qv.-mil vatten. Folkmängden var samma år 1,833 personer på 379 hushåll. Hardemo hör till Kumla prosteri och bildar ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 4,666 rdr rmt.

2. *Kräklinge socken* gränsar i nordvest till Vintrosa, i öster till Täby och Kumla, i söder till Hardemo, i sydvest till Hackva och i vester till Edsberg. Hemmantalet är $51\frac{1}{8}$ förm., hvaraf $16\frac{7}{8}$ skatte, $5\frac{1}{4}$ krono och 29 frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 945,896 rdr rmt. Arealen är 0,360 qv.-mil. Sagda år var folkmängden 1,178 personer på 278 hushåll. Kräklinge hör till Edsbergs prosteri och bildar ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 3,785 rdr rmt.

Bland egendomar märkas *Skoftesta* samt det norr derom belägna säteriet *Falkenå*, det förra tillhörigt majoren A. König, det senare löjtnanten Burén. Vid Sörby under Skoftesta ligger det s. k. "kapellet i Kräklinge", en sandkulle, i sitt inre gömmande grundmurarne efter en bygnad, som i forna tider utan tvifvel varit en kristen kyrka.

VII. **Edsbergs härad** gränsar i norr och nordvest till Carlskoga bergslag, i nordost, öster och sydost till Örebro, Hardemo och Grimstens härader, i söder till Norra Vadsbo härad af Skaraborgs län samt skiljes i vester genom Letelf-

en och sjön Skagern från Visnums härad af Vermlands in. Den större delen af häradet är en temligen jämn bygd mkring sjöarne Toften och Teen med deras tillopp samt vartån, hvilken utrinnande ur sjön Teen har sin hufvudiktning åt nordost. De norra socknarna, i synnerhet Edserg, upptagas af ganska stora och bördiga slätter, stunom afbrutna af sandåsar eller de sanka marker, som äfen här förekomma. De längre i söder liggande Tångeråsa ch Skagershult fyllas mest af magra hedar oah skogsmarer, mellan hvilka ligga strödda mycket stora träsk eller ossar. Bland dem är den s. k. Skagerhultmossen, som pptager delar af Skagerhults, Tångeråsa och Qvistbro sockar, utan tvifvel den förnämsta. Häradets bergslagsbygd samt ysunds socken, som endast delvis tillhör Örebro län, är ycket rik på berg, skogar och oländiga kärrmarker samt enomstrykes från norr till söder af den stora landthöjden, m här sammanhänger med Kilsbergen och längre i sydost år i förening med Tiveden. — Jordmonen är i den norra lade bygden lera eller svartmylla, eljest sandblandad mylla ler sand och mojord, kanske sämst i Skagerhults socken, er äfven klimatet för de stora kärrens skull är för odlinn mycket ofördelaktigt. Hufvudnäringen är åkerbruk som rrut ger afkastning öfver behofvet, men i de södra trakrna i någon mon ersättes af skogsbruk och järnhandteng, hvilka näringsgrenar äfven tillhöra de bergstrakter, m i kyrkligt afseende utgjort ett med socknar inom Edsrgs härad, under det att de sedan långa tider tillbaka tillmmans med andra i borgerligt hänseende bildat Lekebergs rgslag. — Häradet hör i civilt afseende till Vester-Närikes gderi, i judicielt till Vester-Närikes domsaga, i kyrkligt ll Edsbergs prosteri med undantag af Nysund, som tillr Visnums prosteri af Carlstads stift, samt innefattar med beräkning af en del af den gamla Lekebergs bergslag fölnde 6 hela socknar jämte hufvuddelen af den sjunde. ngstället är vid Edsbergs Sanna. — Under 1400-talet ntalas "Edzbergs hæradh", beläget omkring öfre Svartån h vägen till Vermland eller Letstigen, samt innefattande cknarne Edzberg, Qvistbro och Tangæraas, och "Knista radh", till hvilket hörde Hidhinghe och Knista socknar. ermed är ock angifvet, hvad som då var odlad bygd. rnlemningar af flere slag visa, att odlingen inom en del häradet går tillbaka till hedenhös, och säkert synes det ra, att jorden bröts af hopar, som vandrat in från Näris äldsta bygd, trakten kring Hjelmaren.

1. *Edsbergs socken* gränsar i öster till Kräklinge och ckva, i söder till Viby, i sydvest till Tångeråsa, i nord-

vest till Qvistbro och i norr till Knista. Hemmantalet ä 59½ förm., hvaraf 27 skatte, 5¾ krono och 26¾ frälse; sam manlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,479,452 rdr rm Arealen är 0,422 qv.-mil, hvaraf 0,021 qv.-mil vatten. Folk mängden sagda år var 1,933 personer på 432 hushåll. Eds berg bildar tillsammans med Hackva ett konsistorielt pasto rat af första klassen med pastors lön reglerad till 5,01 rdr rmt.

Den förnämsta egendomen inom socknen, tillika för sitt jor bruk en af de mest utmärkta inom länet, är säteriet *Riseberg* med underlydande värderadt till nära 280,000 rdr rmt. Riseber var under medeltiden ett berömdt nunnekloster af Cisterciense orden, troligen anlagdt i slutet af 1100-talet och inom kort rik gen doteradt. Gården blef vid reformationen indragen till krona skänktes år 1586 af dåvarande hertig Carl till ståthållaren i Närik Jost Kürtzel och gick sedan till hans måg riksrådet Erik Rynin Efter honom har Riseberga tillhört slägterna Fleming, Horn, v Hofsten samt sedan slutet af förra århundradet Hedengren geno gifte. Men först under de sista trettio åren har godset efter ha blifvit gjordt till en mönsterfarm i stor skala och den för ej läng sedan aflidne egaren O. Hedengren fästade derigenom sitt namn historien om vårt jordbruks utveckling. Såsom minne från den k tolska tiden står qvar här den vestra gafvelmuren af klosterkyrka och om den tiden talar äfven den gamla bekanta visan om sk Elisif och hennes borttröfvande ur Riseberga kloster af ridd Bernhard den långe.

2. *Knista socken* gränsar i nordost till Hidinge, i öst till Vintrosa, i söder till Edsberg, i sydvest till Qvistbr och i vester till Carlskoga. Socknen har sedan gamma varit fördelad på Lekebergs bergslag och Edsbergs hära men denna administrativa oregelbundenhet har blifvit a hjelpt genom 1870 års kungabref, som förordnat, att Lek bergs andelar af Knista kyrkosocken skulle med Edsber härad förenas, hvilket åtminstone i judicielt afseende red gått i verkställighet. Hemmantalet inom landslagen är 37 förm., hvaraf 21¼ skatte, 5¼ krono och 11¼ frälse, med e sammanlagdt fastighetsvärde år 1870 af 927,932 rdr rm Inom bergslagen utgör hemmantalet 12 förm., hvaraf 11 skatte och $\frac{7}{11}$ krono med ett sammanlagdt fastighetsvär sagda år af 405,600 rdr. Arealen är 0,905 qv.-mil, hvar 0,043 qv.-mil vatten. Folkmängden år 1870 var 1,825 per soner på 408 hushåll. Knista bildar tillsammans med sit annex Hidinge ett konsistorielt pastorat af andra klasse med pastors lön reglerad till 4,945 rdr rmt.

Inom bergslagen och nära gränsen af Carlskoga ligger *Vi lingsbergs* bruks och landtegendom med underlydande inom Kn sta, Hidinge m. fl. socknar värderad till ungefär 650,000 rdr rm Bruket anlades på 1640-talet, kom genom gifte till grefve Reh sköld, som 1722 sålde det till kommerserådet v. Hofsten. Denn ättlingar har sedan egt Villingsberg ända till 1857, då det sålde

ll nuvarande egaren brukspatron C. J. Yngström. Tillverkningen ppgick år 1871 vid 4 härdar till 31,701 c:r stångjärn och smältycken. — Socknen har en ganska märklig grafplats på Knista bys gmark.

3. *Hidinge socken* gränsar i sydost och öster till Vinosa och Tysslinge samt i söder och sydvest till Knista. ocknens större och vestra del har förut hört till Lekergs bergslag, men genom 1870 års kungabref blifvit förgd till Edsbergs härad. Hemmantalet i landslagen är $18\frac{1}{2}$ rm., hvaraf $5\frac{3}{4}$ skatte, $\frac{3}{4}$ krono och 12 frälse, med ett mmanlagdt fastighetsvärde år 1870 af 563,701 rdr rmt. emmantalet i bergslagen är $21\frac{3}{4}$ förm., hvaraf $18\frac{121}{288}$ skatte h $2\frac{283}{288}$ krono. Det sammanlagda fastighetsvärdet uppgick r samma år till 716,200 rdr. Arealen är 0,847 qv.-mil, araf 0,031 qv.-mil vatten. År 1870 utgjorde hela sockns folkmängd 2,083 personer på 469 hushåll. Hidinge annex till Knista. Kyrkan, nybygd och utmärkt vacker, vigdes 1869.

I bergslagen ligger vid den lilla sjön Lekens utlopp *Klunktte masugn*, tillhörig intressenter. Tillverkningen vid masugnen pgick år 1871 till 31,734 c:r smidestackjärn jämte 1853 c:r gjutds. Stora delar af socknen höra under Villingsbergs, Garphytte h Lannafors bruk. — Bland fornlemningar märkes en borgruin Kilsbergen på Klunkhytte skog, norr om Lekhytte gästgifvarerd. Grafminnen finnas i den s. k. Haga hed nära byn Sellven er Sevalla, der fordom skall hafva varit ett befästadt läger likan söder om Svartån i Knista vid Göksvalla eller Götisvalla. Sägn talar om här utkämpade strider mellan svear och götar, mel- kungasönerna Amund och Sigved.

4. *Qvistbro socken* gränsar i norr till Carlskoga och nista, i vester till Nysund, i söder till Skagershult och i dost till Edsberg och Tångeråsa. Socknens vestra och rsta del omkring sjön Multen, hufvudsakligast upptagen Kilsbergen, har förr hört till Lekebergs bergslag, likan den lägre, östra delen intill Svartån eller landslagen lhört Edsbergs härad. Med detta har nu genom 1870 kungabref bergslagsdelen blifvit förenad och denna föring åtminstone i judicielt hänseende redan för sig gått. mmantalet inom bergslagen är $30\frac{43}{80}$ förm., hvaraf $29\frac{239}{240}$ atte, $\frac{7}{24}$ krono och $\frac{1}{4}$ frälse med ett fastighetsvärde år 70 af 1,074,450 rdr rmt. Inom landslagen är hemmanlet $15\frac{1}{8}$ förm., hvaraf $10\frac{5}{8}$ skatte, $\frac{5}{8}$ krono och $3\frac{7}{8}$ frälse; tighetsvärdet var der sagda år 471,650 rdr rmt. Hela alen är 1,817 qv.-mil, hvaraf 0,164 qv.-mil vatten. Folkngden år 1870 var 3,887 personer på 800 hushåll. I rkligt hänseende är Qvistbro ett konsistorielt pastorat af dje klassen med pastors lön reglerad till 3,552 rdr rmt.

Kyrkan ligger längst i öster vid Svartån. — Genom söd delen af socknen går nordvestra stambanan med station v Svartå.

Inom bergslagen vid Lilla Björken och den genom sjön r nande Svartån ligger *Svartå* bruks- och landtegendom, med u derlydande inom Qvistbro, Nysunds, Skagershults, med flere soc nar, en mängd verk och inrättningar, värd öfver 1 mill. rdr rı Vid den under bruket hörande *Björnhytte masugn* blåstes 1871 egna malmer icke mindre än 56,023 c:r smidestackjärn jämte 1,7 c:r gjutgods och vid bruket tillverkades 42,785 c:r stångjärn. G den har en utmärkt vacker belägenhet, är väl bebygd och om ven af trädgård och park. Bruket skall vara anlagdt 1658 af J Grubb och har sedan tillhört slägterna Folker, Stjerneld, Tersn den och Fock, eges nu af friherrinnan C. Focks arfvingar sa disponeras af delegaren friherre C. G. Leijonhjelm. Andra m ugnar inom socknen äro *Vekhyttan* och *Mullhyttan*, tillhöriga fl intressenter, men med en jämförelsevis liten tillverkning. — fornlemningar märkas grafhögar på slättbygden nära Svartån sa i Kilsbergen på Vekhytte mark de s. k. Borgarsjöskansar.

5. *Tångeråsa socken* gränsar i nordvest till Qvistb i norr och nordost till Edsberg, i sydost till Viby samt vester till Skagershult. Socknen tillhör hel och hållen land lagen och dess hemmantal är 17¼ förm., hvaraf 2 skat och 15¼ frälse. Sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 v 438,800 rdr rmt. Arealen är 0,467 qv.-mil, hvaraf 0,0 qv.-mil vatten. Sagda år var folkmängden 707 person på 156 hushåll. I kyrkligt hänseende, är Tångeråsa ann till Viby i Grimstens härad.

Socknens enda större gods är säteriet *Trystorp*, vackert be get invid sjön af samma namn. Godset gafs jämte Bolby och H selfors i Skagerhults socken till frih. Conrad Falkenberg i börj af 1600-talet. Hela denna egendom delades sedan mellan tvän bröder, och den öster om Skagershultsmossen liggande Trystor lotten stannade som fideikommiss i Falkenbergska slägten än till början af vårt århundrade. År 1816 inköptes godset af bruk N. M. Lindh, kom vid hans död till hans dotter och såldes hennes söner till nuvarande egaren, grosshandl. Julius Lindstr för en köpesumma af ½ million rdr rmt.

6. *Skagershults socken*, liggande omkring sjöarne To ten och Teen, gränsar i vester till Nysund, i norr till Qvis bro, i öster till Tångeråsa samt i söder till Bodarne o Finnerödja, den senare inom Skaraborgs län. Hemmantal är 18⅛ förm., hvaraf 8⅝ skatte, 1 krono och 8½ frälse; sa manlagda fastighetsvärdet år 1870 var 899,670 rdr rmt. Ar alen är 1,303 qv.-mil, hvaraf 0,230 qv.-mil vatten. Folkmän den sagda år var 1,361 personer på 262 hushåll. Skager hult bildar ett konsistorielt pastorat af tredje klassen m pastors lön reglerad till 2,410 rdr rmt. Genom socknen g nordvestra stambanan med station vid Hasselfors.

Nära östra stranden af sjön Teen ligger säteriet *Bolby* med
derlydande hemman, verk och lägenheter såsom *Hasselfors* stång-
nsbruk, masugn, qvarn, såg och tegelbruk värderadt till unge-
r 700,000 rdr rmt. Bolby har sedan början af 1600-talet tillhört
lkenbergska slägten, egdes under frihetstiden af riksrådet grefve
elker Falkenberg, tillföll sedan slägten Wachtmeister. De nuva-
nde egarne äro barnen till exel. grefve Gustaf Wachtmeister och
ns fru grefvinnan Henriette Falkenberg af Bolby. Tillverknin-
n vid bruket är ganska betydlig. Den uppgick år 1871 till 43,149
tackjärn och 22,765 c:r stångjärn, det senare utsmidet vid 3
gagnade härdar. Uti den s. k. Vidfastemossen ligger nära grän-
ı af Bodarne socken *Porla helsobrunn*, känd för sitt förträffliga
h helsosamma mineralvatten och med jordegendom tillhörande
efvinnan L. Wachtmeister på Christineholm i Nyköpings län.

7. *Nysunds socken* tillhör både Carlstads och Örebro
ı, hvarjämte förut Närikesdelen hört både till Lekebergs
rgslag och Edsbergs härad. Men denna senare admini-
ativa oregelbundenhet har likväl genom 1870 års kunga-
ef blifvit afhjelpt, likasom fallet är med Knista, Hidinge
h Qvistbro socknar. Gränsen är i vester Skagern och
telfven, i norr Carlskoga, i öster Qvistbro och Skagers-
lt samt i söder Finnerödja af Skaraborgs län. Hemman-
et är inom bergslagen $3\frac{1}{8}$ förm., alla skatte, inom lands-
en $18\frac{9}{40}$ förm., hvaraf $14\frac{17}{120}$ skatte, $\frac{7}{8}$ krono och $3\frac{5}{24}$ frälse.
mmanlagda fastighetsvärdet för allt, som ligger inom länet,
pgick år 1870 till 1,214,522 rdr rmt. Arealen är 1,620
.-mil, hvaraf 0,116 qv.-mil vatten. Den del af Nysunds
ken, som tillhör Örebro län, hade år 1870 en befolkning af
55personer på 584 hushåll. Nysund är annex till Rudskoga,
hörande Visnums prosteri af Carlstads stift. Kyrkan
er inom socknens Vermlandsdel på vestra stranden af
telfven; hon låg förr på motsatta sidan och kallades då
ogsbo kapell. — Genom socknen framgår nordvestra stam-
ıan.

Nära Letelfven ligger egendomen *Lund*, vid sjön Ölens utlopp
boda, en ganska betydande bruks- och landtegendom, tillhörig
bolag. Gården, hvars egentliga namn är Norra Boda, omnäm-
på 1620-talet, priviligerades till järnbruk 1660 tillhörde flere
iljer såsom De Besche, Wester, Camitz och Strokirk, från hvil-
sista slägt Ölsboda öfvergick till ett bolag, hvilket likväl rå-
e på obestånd efter att hafva nedlagt betydliga kostnader på
ksrörelsens förändring och utvidgning. Smidet nedlades 1864,
dan järntillverkningen koncentrerades vid Nedre Degerfors i
lskoga, som tillhörde det dåvarande Ölsboda bolaget liksom det
jämte Ölsboda tillhör det nya.

VIII. **Grimstens härad** gränsar i norr och nordvest
Edsbergs, i öster till Hardemo, i söder och sydost till
ra Vadsbro härad af Skaraborgs län. Den norra byg-
eller Hackva och nordliga delen af Viby, omkring Viby-

och Skarbysjöarne med Via- eller Telgeån, hör med t
Närikesslätten, är i synnerhet inom Hackva jämn och bö
dig, men genomstrykes af smärre sandåsar och upptages
flere ställen af sanka eller skogiga marker. Den södra d
len af Viby upptages dels af Tiveden, dels af den höj
sträckning, som från densamma utgående skiljer Telgeå
samt Tisarns och Sotterns vattendrag. Denna höjdsträc
ning stupar äfven här likasom längre österut temligen bra
mot norr, under det att dess södra sluttning är långsam o
bildar en högländt trakt af 4—500 fots höjd öfver hafv
Bodarne socken, liggande på gränsen af Skaraborgs län o
genomfluten af Laxåns och Stafåns vatten, som i nordl
och nordvestlig riktning söka sig väg till sjöarne Toft
och Teen, upptages nästan helt och hållet af Tiveden, hv
ken här ej reser sig till någon mer betydande höjd, men e
bjuder för ögat på vida sträckor den fula anblicken af gles
mariga skogar samt ödsliga moar och träsk. — Jordmon
är inom Hackva och en del af Viby, der åkerbruket är hu
vudnäringen, god lera eller svartmylla, inom Bodarne åt
en mycket mager sand- eller mojord, lemnande en jämf
relsevis ringa afkastning. Der är i stället bergs- och skog
bruk invånarnes näringsfång. Den skogbärande marken up
tager också $\frac{5}{6}$ af hela egovidden, då i motsats dertill Hack
har nästan ingen. — Häradet hör i civilt afseende till V
ster-Närikes fögderi i judicielt till Vester-Närikes domsag
i kyrkligt till Edsbergs prosteri samt innefattar följande
socknar utom Öja fjerding, hvilken i kyrkligt hänseende
förenad med Hardemo socken af Hardemo härad. — "Gr
mostens" eller "Grymsteens hæradh" utmed landsvägen ö
ver Tiveden innefattade under unionstiden Wyby eller Wib
förut Wikby och Wighby samt Hackva socknar. Här b
folkades den jämna bygden redan under hednatiden af svea
inflyttande från Hjelmartrakterna. De många grafminne
tala om den höga åldern af slättlandets odling, men der
inskränkta utbredning visar ock, att Tivedens obygder h
satte en gräns för svearnes framträngande längre åt söd

1. *Hackva socken* gränsar i vester till Edsberg, i nor
ost till Kräklinge, i öster till Hardemo och i söder till Vib
Hemmantalet är 30 förm., hvaraf $18\frac{1}{4}$ skatte, $2\frac{3}{4}$ krono o
9 frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 585,3
rdr rmt. Arealen är 0,169 qv.-mil, hvaraf 0,014 qv.-mil va
ten. Folkmängden sagda år var 758 personer på 156 hu
håll. Hackva är i kyrkligt afseende annex till Edsberg.

Socknens enda större gård är *Bärsta*. — Af fornlemningar fi
nas utom en mängd grafhögar en s. k. domarering på Botåsen h
nära "kung Botes källa", hvilken förr som offerkälla varit b
gagnad.

2. *Viby socken* gränsar i norr till Edsberg och Hackva, nordvest till Tångeråsa, i öster till Hardemo, i vester till odarne samt i söder till Lerbäck och Snaflunda. Hemantalet är 111 förm., hvaraf 38$\frac{1}{2}$ skatte, 9$\frac{1}{8}$ krono och 3$\frac{3}{8}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 021,254 rdr rmt. Arealen är 1,263 qv.-mil, hvaraf 0,062 v.-mil vatten. Folkmängden år 1870 var 4,075 personer på 87 hushåll. Viby bildar tillsammans med sitt annex ångeråsa ett konsistorielt pastorat af första klassen med astors lön reglerad till 5,520 rdr rmt. — Genom socknen ir vestra stambanan fram med station vid Vretstorp.

De förnämsta gårdarne äro *Geråsen*, hvars egare är öfverstjtnant C. L. Holst, *Värnsta*, tillhörigt doktor Ch. Dickson i Göborg, samt säteriet *Kjörtingsberg*, som har ett mycket vackert ge vid Vibysjön och för närvarande tillhör kapten J. F. Lilliek. — Socknen är mycket rik på fornminnen. Grafhögar räknas hundratal, domareringar finnas 4 till antalet samt en borgruin n s. k. Boshälla-skans på Odensvi egor.

3. *Bodarne socken* gränsar i öster till Viby och Snafnda, i sydost till Askersunds landsförsamling, i norr till agershult, samt i vester till Finnerödja och Tiveden. Hemantalet är 14$\frac{31}{44}$ förm., hvaraf 8$\frac{7}{188}$ skatte, $\frac{3}{4}$ krono och 5$\frac{7}{8}$ ilse, dervid inberäknade något öfver 5 mantal, som i cit afseende tillhöra Sundbo härad. Sammanlagda fastigtsvärdet år 1870 var 963,800 rdr rmt. Arealen är 1,316 -mil, hvaraf 0,113 qv.-mil vatten. Folkmängden år 1870 r 1,497 personer på 340 hushåll. Bodarne, ända till 1647 pell under Viby, är ett konsistorielt pastorat af tredje ssen med pastors lön reglerad till 2,200 rdr rmt. — Gen socknen går vestra stambanan med station vid Laxå nt derifrån nordvestra stambanan norrut till Skagershult.

Vid den från Laxsjön kommande Laxån ligga *Stora Lass-* samt *Laxå* eller Lilla Lassåna bruks- och landtegendomar. ken anlades på 1630-talet af rådman Boij i Stockholm samt de sedan till de s. k. von Boijska verken, hvilka länge egdes den om järnhandteringen förtjente Anton von Boij. I följd af en under Carl XII:s tid kom denne slutligen på obestånd hans egendomar skingrades. Efter att under en tid hafva vaåterförenade i general F. W. Wrangels hand, fingo Stora och a Lassåna olika egare ånyo, då det förra kom till slägten Steuch, lken ännu eger det, och det senare köptes af brukspatron Elis okirk på Ölsboda, från honom genom arf och lösen kom till gen dispaschören C. Cassel och nu eges af hans son doktor C. sel. Stora Lassåna var för ett par år sedan med sina underande inom Bodarne, Snaflunda m. fl. socknar värdt nära 700,000 och värdet af Laxå, der valsverk i senare tid blifvit uppfördt, stora kostnader nedlagts på egendomens utvidgning och förring samt ställets försköning, uppgick till öfver 800,000 rdr. År l uppgick tillverkningen vid Stora Lassåna till 17,508 c:r stång- och vid Laxå till 68,820 c:r smidestackjärn, 1,554 c:r gjutgods

och 66,372 c:r stångjärn. Båda bruken tillverka äfven icke ob tydligt manufakturjärn. — En i historiskt afseende märkvärdi plats är den i närheten af kyrkan vid Bäckdalsåns utlopp i Bo darnesjön. Der midt i den ödsliga Tiveden låg *Ramundebod* landamäre mellan Svea- och Götaland, mellan landet nordanskog och sunnanskogs, och der var sedan uråldriga tider, uppfördt e hus till deras skydd, som ridande eller gående färdades vägen fra mellan Vestergötland och Närike. Under 1200-talet fans här e mindre konungaboning och der hans kung Valdemar af underrä telsen om sitt nederlag vid Hofva. Senare uppstod här äfven e kloster för munkar af S. Antonii orden, i gamla handlingar skri vet Romanaboda och genom reformationen hemfallet till krona Vid Bodarne kyrka finnas ännu några obetydliga lemningar qv efter den gamla klosterbygnaden.

IX. **Sundbo härad**, omkring den norra ändan af sjö Vettern, gränsar i norr och nordvest till Grimstens, i öst till Kumla, i sydost och söder till Finspånga läns och Ask härader af Östergötlands samt i vester och sydvest ti Södra Vadsbo härad af Skaraborgs län. Häradet är e ganska starkt kuperad bygd och bildar en likasom sönde bruten bergstrakt med en medelhöjd af 3—400 fot öfv hafvet och derutöfver. I vester och sydvest utbreder s Tiveden med sina utskott, i sydost Tylöskogens bergstrak ter samt i norr inom Snaflunda den från Tiveden utgåen höjdsträckning, som med sina tvänne grenar omsluter Ti sarns och Sotterns dalgång. Mossar och sumptrakter fi nas äfven här inom skogsbygderna, ehuru mindre till si omfång, och på vattendrag är en synnerlig rikedom, alla g nom sjelfva sitt lopp förtydligande den stora oregelbunde heten i jordgrundens beskaffenhet. Åt alla möjliga hå söka de sig väg i tusende bugter. I vester inom Aske sunds socken afföra Laxsjöarne jämte flere andra mind sjöar sitt vatten genom Bodarne till Svartån, i norr ino Snaflunda upprinna några smärre åar, som föra sitt vatt till Telgeån, till Tisarn, till Skyllbergsån eller till Vetter dit för öfrigt komma smärre tillopp från häradets alla sock nar. Nejden är rik på naturens fägring, mest omkring Ve tern och den dermed i förening stående sjön Alsen. Om kring den senare utbreda sig äfven häradets jämförelsev fruktbaraste nejder. — Jordmonen är öfvervägande sa eller mojord, på några ställen särdeles omkring Alsen g lera eller lermylla. Hufvudnäringen är åkerbruk med i al mänhet tillräcklig afkastning samt skogsbruk och järnhan tering. Af häradets hela egovidd är öfver hälften sko bärande mark med öfverskott inom Snaflunda och Hamma socknar. — Häradet hör i civilt afseende till Vester-När kes fögderi, i judicielt till Vester-Närikes domsaga, i kyr ligt till Kumla prosteri samt innefattar följande 3 sockn

'ingstället är i Askersund. — Minnen från vår hednatid nnas visserligen, såsom borglemningar inom Askersunds och lammars socknar samt “Kälfves hög“ och bautasten vid ,älfvesta; men många äro de icke, då bygden jämförelseis sent blef af odlingen bruten. Under unionstiden talas et ofta om Sunds eller Sundbo hæradh, hvarigenom öfver lammarsunden en befaren väg gick från Östergötland. Sockarne voro då desamma som nu och tingstället var redan slutet af 1300-talet vid Askersund.

1. *Askersunds landsförsamling* gränsar i söder och dost till sjön Vettern och Hammars socken, i öster till erbäck, i norr till Snaflunda, i nordvest till Bodarne samt sydvest till Tiveden och Undenäs af Skaraborgs län. emmantalet är $73\frac{51}{352}$ förm., hvaraf $14\frac{145}{352}$ skatte, $6\frac{3}{4}$ krono :h 52 frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 746,226 rdr rmt. Arealen är 2,458 qv.-mil, hvaraf 0,261 .-mil vatten. Folkmängden sagda år var 3,688 personer å 794 hushåll. Socknen bildar ett patronelt pastorat af ıdra klassen med pastors lön reglerad till 4,331 rdr rmt. atronatsrätten tillkommer egaren af Stjernsund. Kyrkan uppförd af tegel på en höjd nära staden, på bekostnad dåvarande egaren till Stjernsund, grefve Johan Gabriel xenstierna.

Inom socknen ligger vid sjön Örgaggens vattendrag *Donafors uk,* anlagdt på 1720-talet af egaren till Stjernsund, grefve Dohna. r närvarande eges det af ett bolag och tillverkade 1871 vid 1 rd 4,210 c:r stångjärn. — Längre i söder ligger ej långt från ttern *Algrena bruk*, hörande under Aspa i Hammars socken. — d det sund, som förenar Vettern med Alsen, ligger utomordentt skönt ett bland de präktigaste godsen inom länet, säteriet *jernsund.* Egendomen hette förr Öllmesund, nämndes Stjernnd på 1600-talet af grefve Johan Oxenstierna, hvilkens slägt godt länge tillhörde. Det öfvergick sedan till slägterna Soop och hna, såldes 1785 till brukspatron O. Burén, adlad Burenstam, mt kom vid hans död genom köp till öfverste Hagelstam, sedan väl vid arfsskiftet Donafors bruk blifvit från egendomen afskildt. jernsund såldes innan kort till Carl XIV Johan, kom vid hans d såsom arf till kung Oscar, skänktes af honom till prins Guf och sedan till prins August, af hvilken det såldes 1860 jämte ıa underlydande till nuvarande egaren, brukspatron K. Cassel. and dessa godsets underlydande märkes särskildt säteriet *Edö*, m en tid var fideikommiss inom slägten Liljestierna, genom byte lföll en major von Matérn och af honom såldes till dåvarande aren af Stjernsund, prins Gustaf. Hufvudbygnaden, uppförd i rjan af vårt århundrade samt sedermera af prins Gustaf reparel, är slottslik i italiensk stil med en portal uppburen af fristående joniska pelare. Den omgifves af park och trädgård och från nsamma har man en bland de mest hänförande utsigter hela Närike n erbjuda. Godsets hela taxeringsvärde uppgår till omkring 540,000 r. — Af antiqvariskt intresse är en mindre borglemning på det k. Borgaberget öster om Edö säteri.

2. *Hammars socken*, bestående af tvänne hufvuddela liggande på hvar sin sida om sjön Vettern, gränsar i sy vest till Undenäs socken af Skaraborgs län, i nordvest t Askersund, i nordost och öster till Lerbäck samt i sydo och söder till Godegårds och Nykyrka socknar i Östergö land. Hemmantalet är 57$\frac{21}{32}$ förm., hvaraf 28$\frac{1}{32}$ skatte, krono och 28 frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 18 var 2,225,222 rdr rmt. Arealen är 1,713 qv.-mil, hvaraf 0,0 qv.-mil vatten. Folkmängden uppgick sagda år till 4,9 personer på 1,173 hushåll. Hammar bildar ett konsistori pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad t 4,583 rdr rmt. Den vackra sockenkyrkan ligger ovanli vackert på en hög sandkulle invid ett sund af sjön Vetter På andra sidan sjön vid Olshammar finnes särskild kyrk der gudstjenst hålles en gång i månaden af socknens pr sterskap mot ersättning af Aspa bruksegare.

På vestra sidan om sjön ligger *Aspa* bruks- och landtegendo bestående af en betydande jordareal inom Hammars, Askersun Tiveds och Undenäs socknar, Algrena bruk i Askersunds, As bruk och Igelbäckens masugn i Hammars samt Åboholms bruk Tiveds socken. Tillverkningen uppgick år 1871 vid Igelbäcke masugn till 31,932 c:r tackjärn och 798 c:r gjutgods samt vid As och Algrena bruk med tillsammans 4 härdar till 21,866 c:r stån järn. Aspa och Algrena bruk anlades på 1670-talet af Anton B voro sedan i många händer, köptes på 1700-talet af kommerse det Wahrendorff, kom i början af vårt århundrade till en Stenbo sedan genom köp till ryttmästaren C. Rüttersköld, hvars arfving åtminstone till en stor del äro de nuvarande egarne. Dispone och delegare af Aspaverken är brukspatron C. A. Robson, gift m en fröken Rüttersköld. Under Aspa hör äfven det gamla säteri *Olshammar*, som enligt sägen skall hafva tillhört den heliga B gittas man, Ulf Gudmarsson, i nyare tider egdes af Åke Knutss Hand, gift med Erik XIV:s naturliga dotter, Virginia, samt der närmaste ättlingar och under det sista århundradet haft sam öden som Aspa. — Socknens vigtigaste ort är *Ämmeberg* vid vik af Vettern på den östra sidan af sjön. Egendomen består flere mantal jord inom Hammars och Askersunds socknar samt hel mängd storartade verk och inrättningar i och för tillgodo randet af den zinkmalm, som här brytes i betydlig mängd. helas taxeringsvärde uppgår till nära 700,000 rdr rmt. I början 1840-talet bedrefs här stångjärnssmide, men sedan Ämmeberg nom köp kommit till brukspatron J. Lundgren, började denne arbeta zinkgrufvorna och försålde snart egendomarne och gr vorna till det franskt-belgiska bolaget La vieille Montagne, s ännu eger dem och egentligen gifvit åt Ämmeberg dess nuvaran stora industriela betydelse. Ur bolagets grufvor, belägna på åsens och Knalla hemmans mark på gränsen af Hammars, Lerbäc och Godegårds socknar, uppfordrades år 1870 med en ganska tydlig arbetsstyrka 644,809 c:r zinkmalm, som sedan å bolag egen järnväg fördes ned till Ämmeberg för att i den der anlag anrikningsverkstaden undergå bokning, vaskning och rostning sa sedermera öfver Göteborg utföras till bolagets smälthyttor i B gien. Vid sjelfva platsen, som liknar en liflig köping, finnes ha och lastageplats, magasiner, arbetarebygnader, skjutbana, hande

ıd, sjukhus, hotell m. m., allt vittnande om rörelsens stora lifghet. — Af fornlemningar märkas öster om Vettern tvänne borgıiner, den ena på Murberget, den andra på Glasberget nära arje by.

3. *Snaflunda socken*, under medeltiden äfven kallad ıauælunda, gränsar i norr till Viby, i öster till Lerbäck, söder till Askersund samt i vester till Bodarne. Hemantalet är 41$\frac{1}{12}$ förm., hvaraf 8$\frac{1}{2}$ skatte, 3$\frac{1}{2}$ krono och 29$\frac{1}{12}$ älse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,189,745 r rmt. Arealen är 1,042 qv.-mil, hvaraf 0,071 qv.-mil vatn. Sagda år var folkmängden 1,963 personer på 422 ıshåll. Snaflunda är ett konsistorielt pastorat af tredje assen med pastors lön reglerad till 3,925 rdr rmt. Den ckra kyrkan ligger på en höjd nära den lilla Östersjön h är känd för sitt herrliga läge likasom socknen i allmänt för sin naturskönhet.

Största egendomen är *Tjelfvesta* säteri, beläget mellan tvänne å insjöar sydvest från kyrkan och tillhörigt öfverstlöjtnant J. Burenstam.

Af landskapet Värmland hör följande bergslag och knar till Örebro län.

X. **Carlskoga bergslag** omgifves i nordost, öster ı sydost af Grythytte och Hellefors, Nora och Hjulsjö nt Lekebergs bergslager af Örebro län och i nordvest, ter och sydvest af Fernebo, Ölme och Visnums härader Carlstads län. Landet är kuperadt och högländt med en delhöjd af ungefär 400 fot öfver hafvet. Det är ovanligt t på sjöar och vattendrag samt genomstrykes från norr söder af en mängd ej särdeles höga berg- eller åssträckgar, hvilka längre i norr äro jämförelsevis branta och lgängliga, men söderut likasom förplatta sig, lemnande ı för vågformiga odlade slätter omkring sjöarne eller ndiga moras af icke obetydligt omfång. Naturen, om än le aflägsnare bygderna vild och ödslig, har ett ovanligt tt af skönhet och hänför betraktaren genom den rika exlingen af skogbeklädda höjder, forssande strömmar och glande sjöar, rika på holmar, näs och uddar samt infate i en ram af den vackraste grönska. Nästan hela gslagen tillhör Svartelfvens vattenområde. Elfven inımer i Carlskoga, sedan den på gränsen till Nora geıflutit Carlsdalssjöarne, bildar längre i söder den vackra ttforssen samt utrinner i Möckeln på dess norra strand. stycke längre i vester utmynnar äfven i Möckeln den

från Ullvettern och Alkvettern i Bjurtjärns socken kom mande Timselfven, som från norr mottager Trössan och v Bofors gör ett ganska vackert vattenfall. De förenade va tendragen lemna Möckeln i dess södra ända under namn Letelfven, som strax söder om Degerfors går utom berg lagens gräns. — Den svaga jordmonen utgöres mest af gr och mojord samt afvittringar från de underliggande berge Åkerbruket ger emellertid i goda år en för behofvet til räcklig afkastning, stundom till och med något öfversko egentligen af hafre. Äfven ladugårdsalstren äro för beho vet tillräckliga, någongång öfverstigande sjelfva ortens e terfrågan. De vigtigaste näringsgrenarna äro likväl skog bruk och bergshandtering. Skogarna, för ej länge sed rika, hafva likväl i senare år lidit genom för mycken a verkning och minskas fortfarande i en oroväckande gra De användas mest till kolning för bergsbrukets på den sis tiden oupphörligt ökade behof. Enligt gjord beräkning af bergslagens hela egovidd ungefär $\frac{3}{4}$ skogbärande mark. Bergslagen hör i civilt afseende till Nora fögderi, i judici till Nora domsaga, i kyrkligt till Visnums prosteri af Ca stads stift samt innefattar följande 2 socknar. Tingstäl är vid Källmo gästgifvaregård i Carlskoga socken. — Ca skoga bergslag, under århundraden en obebodd skogsby kallad Bodaskog och besökt blott af dem, som jagade i de skogar eller idkade fiske i dess sjöars vatten, började a odlas först under hertig Carls dagar och genom hans mä tiga försorg. Nybyggare från närliggande socknar kom in och bröto bygd, finnar slogo sig ned i skogarne för a bruka dem och ur bergens djup hemtade man snart m mens skatter. Det gick ganska hastigt framåt och fr 1594 har Carlskoga sin egen kyrka och sin kyrkoherde. förnämsta historiska minnen, som bygden eger, knyta alla till den store Carls namn.

1. *Carlskoga socken* gränsar i norr till Kroppa o Grythyttan, i öster och sydost till Nora, Tysslinge, V trosa, Knista och Qvistbro, i söder till Nysund, i sydv till Visnum och Varnum samt i vester till Bjurtjärn. He mantalet är $52\frac{2059}{2288}$ förm., hvaraf $46\frac{348}{2288}$ skatte, $\frac{7}{8}$ krono och frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 5,135,8 rdr rmt. Arealen är icke mindre än 4,873 qv.-mil, hva 0,452 qv.-mil vatten. Folkmängden samma år var 9,7 personer på 2,155 hushåll, den högsta folknummer, som n gon kommun inom länet för närvarande uppnår. Carlsk bildar i kyrkligt hänseende tillsammans med Carlsdals k pell ett konsistorielt pastorat af andra klassen, numera ski från sitt förra annex Bjurtjärn. Kyrkan, för liten för c

äxande befolkningen, ligger på den nordvestra stranden af jön Möckeln. — Genom socknens sydligaste del går nord-estra stambanan med station vid Degerfors, som tillika lir ändpunkt för Nora-Carlskogabanan samt för järnvägen ellan sjöarne Vikern och Möckeln, hvilka båda äro under nläggning och delvis öppnade för trafiken.

Vid Timselfven ligger *Björkborns* bruks- och landtegendom ed betydlig jord samt stångjärnsbruk, manufakturverk, qvarn, g och tegelbruk. Bruket skall vara anlagdt 1635 af Jakob Drotz mt tillhör nu löjtnant C. S. Oxehufvud. Tillverkningen uppgick 1871 vid 3 begagnade härdar till 30,000 c:r stångjärn. — Nära Timsfvens utlopp ligger frälsesäteriet *Bo* med *Bofvors* stångjärnsbruk, anufakturverk, nyanlagdt valsverk, stålugn, qvarn såg och tegelbruk. ården är bland de äldsta i Carlskoga, skall omkring 1600 hafva tillrt slägten Bjelke, sedermera Flygge, Robsahm m. fl. och eges nu af uksp. P. E. Lagerhjelm. Vid bruket uträcktes år 1871 ända till 4,090 c:r stång- eller ämnesjärn, hvaraf 45,961 c:r för andra bruks kning, och var tillverkningsbeloppet det största, som sagda år r för ett verk uppgifvet. — I socknens norra del vid Svartelfven ger *Carlsdals* bruks- och landtegendom, bestående af flere heman inom Carlskoga och Nora socknar, Kortfors järnbruk, numera dlagdt, Carlsdals masugn, såg, qvarn, m. m., det hela värderadt l ungefär 400,000 rdr rmt. Egare är brukspatron C. Lindberg. I söder vid Letelfvens utlopp ur Möckeln ligger *Degernäs* landtendom inom Carlskoga, Nysunds och Rudskoga socknar med lhörande *Öfre Degerfors bruk* jämte andra lägenheter. Bruket all vara anlagdt 1660 af Görgen Camitz, hvarefter egendomen r i hans slägt till ett stycke in på 1840-talet, då den såldes till ukspatron Strokirk på Ölsboda. Den närvarande egaren är brukstron C. Strokirk. — Längre ned vid Letelfven på gränsen till sund ligger *Nedre Degerfors bruk* med stångjärns och manufakrverk, valsverk, masugn, qvarn, egendomen Strömsnäs med unrlydande hemman, det hela 1870 taxeradt till ungefär 260,000 r. Bruket, som genom en mängd nya anläggningar vunnit i belenhet och har en stark rörelse, eges af Ölsboda aktiebolag. År 71 utgjorde tillverkningen af stångjärn icke mindre än 100,638 . — Vid Valåns utlopp i sjön Möckeln och på dess östra strand ger *Valåsens* bruks- och landtegendom, frälse säteri med underlande hemman, stångjärnsbruk, qvarn, såg m. m., det hela värradt till öfver 300,000 rdr rmt. Sjelfva gården, som bebygdes i tet af 1500-talet, ligger, omgifven af park, på en höjd med en lsträckt och herrlig utsigt öfver Carlskoga. Den har sedan 1779 hört slägten von Hofsten och gör det åtminstone till större de ännu. Disponent och störste delegare är brukspatron B. J. von fsten. Tillverkningen vid bruket uppgick 1871 till 28,182 c:r ngjärn. — Inom socknen finnas en mängd hyttor och masugnar, nligen tillhöriga flere intressenter. Vi anföra dem härnedan med gift på deras tillverkning under bruksåret 1871, i öfverensmmelse med bergmästarens rapport till kommerskollegium.

Carlsdal	med	en	tillverkning	af	63,244	c:r.
Silfverhyttan	„	„	„	„	31,332	„
Qvarntorpshyttan	„	„	„	„	6,980	„
Linnebäckshyttan	„	„	„	„	11,651	„
Lannhyttan	„	„	„	„	23,749	„
Immetorpshyttan	„	„	„	„	40,181	„
Granbergsdalshyttan	„	„	„	„	58,460	„
Nedre Degerfors	„	„	„	„	82,703	„

hvarjämte ur de flesta erhölls gjutgods samt vid Carlsdal Bess mersstål. Tackjärnstillverkningen inom Carlskoga socken utgjord sålunda sagda år icke mindre än 318,500 c:r.

2. *Bjurtjärns socken* gränsar i öster till Carlskog samt i sydvest, vester och nordvest till Varnums, Lungsun och Kroppa socknar af Carlstads län. Hemmantalet är 20 förm., hvaraf $16\frac{5}{6}$ skatte, $\frac{1}{16}$ krono och $3\frac{1}{2}$ frälse; samman lagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,199,698 rdr rmt. Are alen är 1,655 qv.-mil, hvaraf 0,443 qv.-mil vatten. Folk mängden år 1870 var 2,495 personer på 608 hushåll. Bjur tjärn, förr annex till Carlskoga, är från och med 1873 e eget konsistorielt pastorat af tredje klassen.

Största egendomen är säteriet *Alkvettern* vid sjön af samn namn, med betydlig jordareal, qvarn, såg och tegelbruk. Und detsamma lyder Silfverhyttan med jord, masugn qvarn och såg Carlskoga socken; öfre och nedre Lanfors bruk, der smidet ne lades 1860; del i Åsjöhyttan och Persbergs grufvefält m. m. all sammans värderadt till nära 700,000 rdr rmt. Gården är myck gammal och järnverken datera sig från 1660-talet, då de anlad af Elias Linroth. Alkvettern har i vårt århundrade tillhört släg ten Mitander samt eges nu af flere intressenter med bruksp. Ni Sundin som disponent. — Inom socknen voro år 1871 tvänne ma ugnar i gång; vid den ena, *Qväggenshyttan*, tillverkades 42,525 oc vid *Åsjöhyttan* 31,704 c:r tackjärn. Båda masugnarne egas af bola

---

Inom Vestmanland ligga följande härader och sockn af Örebro län.

XI. **Nora och Hjulsjö bergslag** gränsar i nordve och vester till Grythytte och Hellefors samt Carlskog bergslager, i nordost och öster till Nya Kopparbergs, Lin des och Ramsbergs bergslager och Fellingsbro härad samt söder till Örebro härad. Denna del af länet är i ännu högr grad än Carlskoga en högländ bergstrakt, som genomkors i sydostlig riktning af flere höjdsträckningar, i allmänh stupande brant ned mot den dalgång, som genomflytes a Rastelfvens eller som den efter sitt utflöde ur Norasjön kal las Järleåns vattendrag. Mest utpräglad är denna höglands natur inom Hjulsjö socken, der sjöarne ligga 6—700 fot öf ver hafsytan och bergen stundom resa sig ända till 1300 fo som fallet är med Röberget på gränsen till Linde. Längr i söder inom Järnboås och Nora socknar, sänker sig da gången efter hand, ehuru alltid åtföljd af höga och brant berg, och af de många sjöar, genom hvilka hufvudelfven sö

ker sitt lopp, har Fåsjön en höjd af 295 och Norasjön af 278 fot öfver hafvet. En half mil i sydvest från den senare liggerpå en höjd af 409 fot sjön Vikern — för öfrigt ett illopp till Norasjön — omgifven af vilda och oerhördt rika ärnmalmstrakter samt i sydost af vidsträckta sumpmarker, ivilka tillhöra de här 6—700 fot höga Kilsbergen. Hela ienna trakt, der större slätter icke finnas och der åkeregarne ligga invid vattnen eller omkransas af skogens ram, r inom hela Svealand känd för sin på flere ställen rent f storartade naturskönhet. Än ser man från de aflägsnare ranta skogshöjderna ett vildskönt landskap af sjöar, skoar och stupande branter utan att en menniskoboning gör tt afbrott i naturens dystra ensamhet; än för blicken hän fver en vacker insjö med odlade, här och der löfskogslädda stränder, näs och holmar, allt inom en ram af furulädda höjder och bärande talrika spår af den menskliga erksamheten. — Hvad jordmonen angår, finnes knappast nom hela bergslagen någon god lera, utan åkerjorden betår af grus och sand, gröfre eller finare mojord, stundom ned lera uppblandad. Åkerbruket, ehuru visserligen en vigig näringsgren, kan under sådana förhållanden knappast lifva den första. Den odlade jorden upptager ej heller 1/12 f bergslagens hela areal och jordbrukets afkastning motvarar ej på långt när det egna behofvet. Hufvudnärinarna äro skogsbruk och bergshandtering, och användas skoarnes alster nästan helt och hållet till den senares för varje dag ökade behof. Skogarne äro på senare år myc et illa medfarna och riklig tillgång finnes endast inom Hjuljö socken. — Bergslagen hör i civilt afseende till Nora ögderi, i judicielt till Nora domsaga och i kyrkligt till ora prosteri samt innefattar följande 3 socknar jämte en iindre del af Lindesbergs kyrkosocken. Tingstället är i ora. — Bergverksrörelse har i dessa trakter, egentligen er Nora stad nu ligger, varit idkad allt sedan början af et 14:de århundradet. Under unionstiden omtalas »Norakoga bergslag», som då utgjordes endast af Nora socken. ackjärn tillverkades der i flere hyttor tillhörande biskoarne af Strängnäs. Omkring 150 år senare eller 1571 omattade Noraskoga, nuvarande Nora stad och socken, Järnoås, Hjulsjö, Kil, Nora häradsdel af Lindes socken samt rythytte socknar och redan då funnos en hel mängd af utidens gårdar och byalag. Af fornlemningar skall finnas n förfallen skans på det s. k. Skansberget, i närheten af ärleån.

1. *Nora landsförsamling* gränsar i nordost och öster ll Lindes landsförsamling, i öster till Ervalla, skild der-

ifrån genom Järleån, i söder till Axberg, Kil och Tysslinge i vester till Carlskoga och Grythyttan samt i norr till Järnboås. Hemmantalet är $162\frac{43}{64}$ förm., hvaraf $153\frac{1}{8}$ skatte oc $9\frac{35}{64}$ krono, dervid icke inberäknade $13\frac{1}{2}$ mantal, tillhörand Lindesbergs kyrkosocken, men i jordeboken upptagna unde Nora. Sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 4,183,90 rdr rmt. Kyrkosocknens areal är 4,861 qv.-mil, hvara 0,530 qv.-mil vatten. Folkmängden var sagda år 8,48 personer på 2,075 hushåll. Socknen är i kyrkligt hänseende annex till Nora stadsförsamling. — Af samfärdsmedel märkas Nora—Ervalla, Nora—Carlskoga samt Vikern—Möckelns järnvägar, hvilka alla till en stor del ligg inom socknen. Helt och hållet inom Nora ligger hästbanan som förenar Stribergs gruffält med sjön Vikern.

Af socknens många egendomar äro följande de vigtigaste. — *Hammarby* bruks- och landtegendom, liggande vid Järleån, bestå af stångjärnsbruk, masugn, tjärufabrik, flere hemman inom Nor och Lindesbergs socknar, det hela värderadt till öfver 500,000 rd rmt. Hammarby fanns som gård åtminstone 1571; bruket anlade sannolikt på 1600-talet och tillhörde vid frihetstidens början bruksp A. Leijel, sedan slägten von Schantz, till dess för ungefär 40 å sedan godset såldes till Anders och Per Gustaf Vedberg. Den förres son, bruksp. C. H. Vedberg, är den nuvarande egaren. Stångjärnstillverkningen utgjorde 1871 vid 2 härdar 19,860 c:r stångjärn — En af traktens på en gång vackraste belägna och bäst bebygda egendomar är *Hagby*, med tillhörande jord, qvarn, såg och tegelbruk värderadt till nära 140,000 rdr. Vid stället har fordom vari järnbruk från början af 1600-talet, men detta nedlades för 50 år sedan. Godset har varit inom många slägter senast v. Stockenström, Heijkensköld och Geijer samt eges nu af brukspatron C. H. Vedberg på Hammarby. — Vid Järleån ligger *Järle* bruk med tillhörande jord, qvarn och såg värderadt till 80,000 rdr och tillhörigt brukspatron C. H. Vedberg på Hammarby. Tillverkningen uppgick år 1871 vid en härd till 3,664 c:r stångjärn. — Vid sjön Grecken ligger *Stadra* gård, med underlydande hemman i Nora Grythytte och Järnboås socknar, större delen af Grecksåsars masugn, qvarn, såg samt Finnå nedlagda bruk i Järnboås tillhörig flere intressenter. — Under bruksåret 1871 uppgick tillverkningen af tackjärn vid nedanstående hyttor och masugnar inom Nora socken till följande belopp:

Vid	Ringshyttan	till	56,518	c:r.
„	Hammarby	„	66,783	„
„	Pershyttan	„	51,181	„
„	Vestgöthyttan	„	27,687	„
„	Grecksåsar	„	22,542	„
„	Skrikarhyttan	„	61,031	„
„	Snöbergshyttan	„	56,686	„

hvadan tackjärnstillverkningen inom Nora socken nämnda år uppgick till 342,428 c:r. — Nora socken står med afseende på grufdriften främst inom hela Örebro län. Ordnade efter storleken af det år 1870 gjorda utbytet äro följande grufvefält de förnämsta: Stribergsfältet med, i rundt tal, 781,000 c:r, Dalkarlsbergsfältet med 438,000 c:r, Pershyttefältet 313,000 c:r, Klockofältet 232,000 c:r, Ringshyttefältet 146,000 c:r och Vikersfältet med 100,000 c:r järnmalm. Alla dessa järnmalmsgrufvor egas utaf bolag.

2. *Järnboås socken* gränsar i norr till Hjulsjö, i öster ill Lindesberg, i söder till Nora landsförsamling samt i vester till Grythyttan. Hemmantalet är $34\frac{1}{12}$ förm., hvaraf 12 skatte och $2\frac{1}{12}$ krono, dervid icke inberäknade 4 mant. illhörande Lindesbergs kyrkosocken, men i jordeboken uppförda under Järnboås. Sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 979,000 rdr rmt. Arealen är 1,076 qv.-mil, hvaraf 0,110 qv.-mil vatten. Folkmängden var sagda år 1,890 personer på 477 hushåll. Järnboås, i äldre tider en del af »Nora skoga», från 1660-talet en särskild socken, men annex ill Nora, är sedan ett halft århundrade tillbaka ett eget astorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 2,900 rdr rmt.

Inom socknen ligger vid Grecken *Finnå bruk*, nedlagdt 1860 och lydande under Stadra i Nora. — Vid Rastelfven ligger *Petersfors bruk*, anlagdt 1847 och för närvarande tillhörigt ett bolag. Under bruket hör en betydlig jordareal i Järnboås, Hjulsjö, Grythytte och Nora socknar samt $\frac{4}{5}$ af Nya Hjulsjö masugn i Hjulsjö socken. Tillverkningen vid sjelfva bruket uppgick år 1871 till 7,373 c:r stångjärn. — Masugnar inom socknen äro *Lindesby*, *Fervhyttan* och *Vassland*, tillhöriga intressenter och med en tillverkning under bruksåret 1871 af respektive 44,124, 25,330 och 16,001 c:r tackjärn.

3. *Hjulsjö socken* ligger mellan Grythyttan och Hellefors i vester, Lindesberg och Nya Kopparberg i öster, Järnboås i söder samt Hellefors i norr. Hemmantalet är $28\frac{311}{480}$ förm., hvaraf $27\frac{47}{480}$ skatte, $\frac{9}{16}$ krono och 1 frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,590,800 rdr rmt. Arealen är 2,175 qv.-mil hvaraf 0,148 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 2,468 personer på 620 hushåll. Hjulsjö, i gamla tider en del af »Nora skoga», fick egen kyrka på 1640-talet, men var annex under Nora till år 1824, samt är nu ett regalt pastorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 2,990 rdr rmt.

I norr vid Rastelfvens vattendrag ligger *Bredsjö bruk*, bestående af jordegendom, stångjärnsbruk, masugn, egna grufvor, qvarn såg m. m. med ett taxeringsvärde af omkring 320,000 rdr rmt. Bruket skall vara anlagdt i en förut alldeles obebodd trakt 1676 af kamreraren Hildebrand. I midten af förra århundradet tillhörde Bredsjön bergsrådet D. Heijkensköld och har förblifvit inom slägten. Det eges för närvarande af flere intressanter. Inom socknen finnas flere masugnar med tillhörande jordegendom. Den förnämsta är *Nya Hjulsjö* med en tillverkning år 1871 af 53,282 c:r tackjärn, de öfriga äro *Gamla Hjulsjö*, *Bredsjö* och *Grängshyttan*, hvilkas; sammanlagda tillverkning samma år utgjorde 72,447 c:r utom något gjutgods. — Järnmalm brytes ur flere grufvor, såsom på Bredsjö bruks mark, Ånnenäsfältet, Ånsjö allmänning, och hela utbytet uppgick år 1870 till 223,000 c:r.

XII. **Grythytte och Hellefors bergslag** gränsar i öster till Nya Kopparbergs samt Nora och Hjulsjö bergs-

lager, i söder till Carlskoga bergslag, i norr till Vesterdalarne samt i vester till Fernebo härad af Värmlands län. Landet är öfver allt ett högland, i norr och vester till en stor del upptaget af vidsträckta, ödsliga moar och träsk, i öfrigt genomkorsadt af flere jämnsides med hvarandra löpande, men af tvärdalar sönderdelade höjdsträckningar utefter de många vattendragen, hvilka vanligen rinna från norr till söder och ofta vidga sig till stora vattenbassiner. I de delar af bergslagen, som i allt har karaktären af bergstrakt, såsom i de vestra södra och östra delarne af Grythytte och i den östra af Hellefors socken, der resa sig betydande höjder, oftast branta och otillgängliga, öfver den nedanför liggande bygden. Sådana »klintar» äro Saxeknut, Lillhöjden, Björkhöjden och Örlingen, alla tillhörande Hellefors socken och egande en höjd från något öfver 1100 till innemot 1300 fot öfver hafvet. Sjöarnes yta vexlar från 800 till 500 fot. Bergslagens förnämsta vattendrag är Svartelfven. Kommande från Värmland, går den först ett stycke på gränsen mellan Gåsborns och Hellefors socknar, rinner sedan åt söder mellan temligen fula strandbygder genom Hellefors ut i sjön Torrvarpen, der den från vester mottager Saxån samt från öster Grythytteån. Den senare är egentligen blott en utfallså för sjöarne Norr- och Söderelgen, af hvilka den förre upptager Säf- och Mängselfvarnes förenade vattendrag, kommande från bergstrakterna i den sydvestra delen af Stora Kopparbergs län. Efter att hafva genomflutit Torrvarpen, bildar Svartelfven, alltjämnt mottagande nya tillopp, den långsträckta sjön Halfvarsnoren och utgör efter utflödet ur densamma på en lång sträcka naturlig gräns mot Nora bergslag. Äfven här är ganska stor rikedom på vackra och storartade naturtaflor, kanske mest inom de bergiga trakterna af Grythytte socken, under det att i de något jämnare, ehuru högländа obygderna i norr och nordvest naturen bär en prägel af dyster enformighet. — Den här som öfver allt i bergslagen i allmänhet stenbundna och magra jordmånen anvisar åt åkerbruket ett jämförelsevis underordnadt rum som näringsfång. En försvinnande liten del af jorden är af odlingen upptagen och man afser blott att skörda behöfligt foder för boskapen och de hästar, som vid bergsbruket användas. Järnhandtering och skogsbruk äro hufvudnäringar och för det senare finnes god tillgång öfverallt och riklig inom Hellefors socken. — Bergslagen hör i civilt afseende till Nora fögderi, i judicielt till Nora domsaga, i kyrkligt till Nora prosteri samt innefattar följande 2 socknar. Tingstället är vid Grythyttehed. — Af bergslagen är Grythyttan den äldsta bygden, hörde till »Nora skoga» ännu 1571, vid hvilken tidpunkt för öfrigt flere nutida ställen

inom socknen redan funnos. Helleforsbygden omtalas dermot icke; den var sannolikt helt och hållet vildmark och erhöll väl sina första bebyggare i de finnar, som här sednare slogo sig ned och lifnärde sig af svedjande, jagt och fiske. Deras efterkommande träffar man på nära Dalarnes gräns och ännu för ett par årtionden sedan kunde man få se en och annan af deras s. k. rökstugor, uppförda af otimrade, grofva stockar och genom sin inredning påminnande om gamla tider.

1. *Grythytte socken* gränsar i norr till Hellefors, i öster till Hjulsjö, Järnboås och Nora, i söder till Carlskoga samt i vester till Kroppa och Filipstads socknar af Värmlands län. Hemmantalet är $34\frac{7}{16}$ förm., hvaraf $25\frac{67}{80}$ skatte, $1\frac{9}{40}$ krono och $7\frac{3}{8}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 2,494,600 rdr rmt. Arealen är 3,916 qv.-mil, hvaraf icke mindre än 0,839 äro vatten. Folkmängden var sagda år 4,366 personer på 814 hushåll. Grythytte socken, bildad 1633 af delar från Nora, Carlskoga och Fernebo, är nu ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 3,990 rdr rmt. — Genom socknen kommer att gå förbi Grythytteheds by den under anläggning varande järnvägen från Kil till Ludvika.

Vid Torrvarpens utflöde i Halfvarsnoren ligger *Elfstorps* bruks- och landtegendom, bestående af Elfstorps stångjärnsbruk och masugn, Kjerfvingeborns qvarn och såg, Finnhytte qvarn, Ullnäs frälseqvarn, 1 mant. frälse Stora Ullnäs jämte andra hemman, allt inom socknen värderadt till omkring 750,000 rdr. Vid Elfstorps masugn uppgick år 1871 tillverkningen till 31,348 c:r tackjärn jämte något öfver 1000 c:r gjutgods och vid bruket utsmiddes 20,822 c:r stångjärn. För ett halft sekel sedan voro Ullnäs, Varnäs eller Kjerfvingeborn samt Finnhyttan trenne järnbruk med skilda egare; järnhandteringen är nu konsentrerad vid Elfstorp och det hela eges af generalen frih. A. G. Leijonhufvud samt friherrarne N. A. och J. V. von Knorring. — Långt i söder vid Halfvarsnorens södra ända ligger *Rockesholms* bruks- och landtegendom, bestående af stångjärnsbruk, qvarn, såg, del i masugn samt i flere grufvor jämte en jordareal af flere tusen tunland, det mesta skogsmark. Tillverkningen är ej synnerligen stor och uppgick år 1871 till 5,500 c:r stångjärn. Bruket skall vara anlagdt 1715 af enkefru Emerentia Stockenström, född Rockes, hvilken gaf åt den nya egendomen sitt namn. Den tillhör nu flere intressenter — På gränsen till Kroppa socken i Värmland ligger i en ödslig, kärrfyld skogstrakt, omgifven på tvänne håll af betydande höjder *Loka helsobrunn*, isynnerhet bekant för sin förträffliga gyttja. Brunnen började begagnas på 1720-talet och har bland andra varit besökt af konung Adolf Fredrik. — Utom Elfstorps masugn funnos 1871 i gång följande hyttor, nämligen *Sundshyttan*, *Flosjöhyttan*, *Finnhyttan* och *Grythyttan* med en sammanlagd tillverkning af något öfver 52,000 c:r tackjärn. — Äfven järnmalmsgrufvor finnas flere och vid Högbornsfältet upptogos sagda är öfver 100,000 c:r malm.

2. *Hellefors socken* gränsar i söder till Grythyttan, i öster till Hjulsjö och Ljusnarsberg, i norr till Säfsnäs af Stora Kopparbergs län, samt i vester till Gåsborn och Fernebo af Värmlands län. Hemmantalet är $29\frac{9}{32}$ alla skatte; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,733,400 rdr rmt. Arealen är 3,991 qv.-mil, hvaraf 0,444 qv.-mil äro vatten. Folkmängden utgjorde sagda år 3,680 personer på 828 hushåll. Hellefors, från 1644 en särskild kapellförsamling under Grythyttan, fick 1802 sin egen kyrkoherde och bildar nu ett konsistorielt pastorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 2,555 rdr rmt. — Genom socknen kommer att gå den under anläggning varande bergslagsbanan från Ludvika till Kil.

Socknens största possession är de s. k. *Helleforsverken*, bestående af Hellefors bruk med valsverk, gjuteri och mekanisk verkstad, Carlsdals stångjärnsbruk, Silkens masugn, qvarnar, sågar samt en betydlig jordareal inom Hellefors, Grythytte och Ljusnarsbergs socknar, hvartill ytterligare komma flere verk och inrättningar inom Gåsborns socken af Värmlands län. Taxeringsvärdet för fastigheten inom Örebro län utgjorde 1870 omkring 1,300,000 rdr rmt. Under bruksåret 1871 uppgick tillverkningen vid Silkens masugn till 55,790 c:r tackjärn jämte något gjutgods samt vid Hellefors och Carlsdals bruk tillsammans till 100,015 c:r stångjärn. Effekterna transporteras från Nygårds faktori öfver Saxen-Yngen till Christinehamn. I början af 1600-talet var här en nästan fullkomlig ödemark, endast här och der bebodd af några finnar, som af Carl IX förmätts att i dessa trakter nedsätta sig. Under Gustaf Adolfs tid upptäcktes ådror af silfvermalm vid foten af en bergshöjd och snart uppstod ett silfververk, som bedrefs för kronans räkning, emellanåt med ganska stort utbyte. Snart led kronan likväl förluster och Carl XI öfverlemnade alltsammans åt ett bolag, som på 1730-talet efterträddes af ett annat. Detta fick år 1770 rätt att anlägga järnverk, som äfven kom till stånd och slutligen på 1820-talet helt och hållet tillhörde bergsrådet Detlof Heijkensköld. Denne utvidgade verket, förskönade och bebygde stället, samt gjorde mycket för sina underhafvandes välbefinnande. Från hans slägt kommo Helleforsverken till grefve G. Lewenhaupt och från honom till det bolag, i hvars ego de ännu befinna sig. — Socknens andra stora gods är *Sikfors* bruks- och landtegendom, bestående af stångjärnsbruk, masugn, qvarn, såg samt jord inom Hellefors och Grythytte socknar. Vid masugnen tillverkades år 1871 19,310 c:r tackjärn jämte något öfver 1000 c:r gjutgods och vid stångjärnsbruket utsmiddes 16,995 c:r stångjärn. Tillverkningen utföres öfver Saxen-Yngen till Christinehamn. Bruket, som anlades på 1600-talet, kom 1674 till bergmästaren Lybecker, har senare tillhört Hildebrand, Bonde, Virgin samt efter 1829 kapten A. J. Uggla, hvilken ökade godset och ombygde bruksgården, som har ett utmärkt vackert läge vid norra ändan af Söderelgen. För närvarande eges Sikfors af kapten A. J. Ugglas arfvingar och disponeras af kaptenen C. J. R. Uggla. — Utom Silkens och Sikfors' masugnar märkes *Norra Ekebergshyttan*, som eges af intressenter och hvars tillverkning år 1871 utgjorde 10,112 c:r tackjärn jämte något gjutgods. — Järnmalmsanledningar finnas flere inom socknen, men bearbetad var för ett par år sedan endast Björnhöjdegrufvan med ett jämförelsevis obetydligt utbyte.

XIII. **Lindes och Ramsbergs bergslag** gränsar i norr och nordvest till Nya Kopparbergs bergslag, i nordost till Vesterbergslagen af Stora Kopparbergs län, i öster till Skinskattebergs bergslag och Åkerbo härad af Vestmanlands län, i söder till Fellingsbro härad samt i vester till Nora och Hjulsjö bergslag. Landet är i norr och nordvest bergigt och högländt, uppfyldt af höjdsträckningar, som i allmänhet följa vattendragens lopp, men ofta äfven äro genom tvärdalar afbrutna samt på många sätt förgrenade. I det hela kan man säga att denna norra del af bergslagen utgör den nedersta terassen af länets stora bergstrakt, ganska hastigt sänkande sig och öfvergående i den af enstaka berg och kullar, samt vidsträckta kärr och mossar uppfylda skogsbygd, till hvilken hör den södra delen af Lindesbergs och Ramsbergs socknar och som fortsättes inom den norra delen af Fellingsbro härad. Landet har i nordvest, der det är bergigast, en medelhöjd af 600 fot öfver hafvet med toppar resande sig till 800 fot och derutöfver, under det att den förnämsta dalgången sänker sig från 400 fot i norr till något mer än 100 i söder på gränsen till Fellingsbro härad, ehuru på ömse sidor höjder resa sig icke obetydligt öfver vattnets nivå. Hufvuddalgången genomflytes af Storåns vattendrag, som kommande från Ljusnarsberg först bildar Norr- och Södersjöarne, derefter genomflyter Rossvalen, der den mottager flere tillopp, samt slutligen efter att hafva bildat de små Lindes-, Björka-, Bor- och Vedevågssjöarne går åt söder in i Näsby socken. En annan dalgång genomflytes af Sverkerstaån, som uppkommer af flere små sjöar i Ramsbergs socken, går genom Norra och Södra Mogen samt derefter rinner i sydlig riktning in i Fellingsbro socken för att slutligen förena sig med Oppboga ström. Flere smärre sjöar och vattendrag inom norra delen af Ramsbergs socken afbörda sitt vatten till Malingsbo socken af Vesterbergslagen, hvarefter det vänder sig mot söder och genom Hedströmmen i Vestmanlands län utfaller i Mälaren. Bergslagens norra och nordvestra delar utmärkas genom en ofta mycket stor naturskönhet, under det att de af träsk och moras fylda skogstrakterna hafva en dyster och enformig prägel. Genom landet stryka tvänne ganska betydliga rullstensåsar fram; den östligaste går genom Ramsbergs socken för att längre i söder uppträda under namn af Lungersås; den vestra följer Storådalen samt sträcker sig vidare förbi Vedevåg och Glanshammars kyrka öfver Essån i Hjelmaren. — Den rådande jordmånen är sand, i de lägre trakterna blandad med lera samt här likasom öfver allt i bergslagen erfordrande stark gödsling för att blifva gifvande. Odlingen har under senare tider gått betydligt framåt, men åkerbru-

ket lemnar ej ännu ett utbyte tillräckligt för behofvet Högst står Lindesbergs landsförsamling med den odlade marken upptagande vid pass $\frac{1}{12}$ af hela egovidden, under det att den i Ramsbergs socken endast upptager omkring $\frac{1}{24}$. Hufvudnäringar blifva emellertid öfver allt skogsbruk och järnhandtering. -- Bergslagen hör i civilt afseende till Lindes fögderi, i judicielt till Lindes domsaga, i kyrkligt till Fellingsbro prosteri samt innefattar följande 2 socknar jämte en liten del af Fellingsbro kyrkosocken. Tingstället är i Lindesberg. — I trakten omkring Lindesberg idkades bergsbruk åtminstone under 1300-talet och platsen upptages i en offentlig handling från 1413 såsom tillhörande Örebro län, ehuru den mot slutet af medeltiden i kyrkligt hänseende räknades till Vestmanland. År 1571 omfattade Lindesbergs kyrkosocken, utom hvad som nu kallas med detta namn äfven Ramsbergs socken, hvilken sedan bildades 1591 på grund af ett kungabref från 1589.

1. *Lindesbergs landsförsamling*, äfven kallad Linde socken, gränsar i norr till Ramsberg och Ljusnarsberg, i öster till Ramsberg och Fellingsbro, i söder till Näsby och Ervalla samt i vester till Nora, Järnboås och Hjulsjö. Hemmantalet är $173\frac{19}{24}$ förm., hvaraf $137\frac{7}{144}$ skatte och $36\frac{107}{144}$ krono, samt dessutom $13\frac{1}{2}$ förm., hörande till Nora och Hjulsjö bergslag samt i jordeboken upptagna under Järnboås och Nora socknar. Sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 3,953,165 rdr rmt. Arealen är 4,057 qv.-mil, hvaraf 0,328 qv.-mil vatten. Folkmängden år 1870 var 8,792 personer på 2,037 hushåll. Socknen är i kyrkligt hänseende annex till Lindesbergs stadsförsamling. — Genom socknen går från söder till norr Frövi-Ludvika banan, här redan öppnad för trafiken.

Vid Vedevågsån ligger *Östra Bors* bruks- och landtegendom, bestående af Östra Bors bruk, för närvarande nedlagdt, qvarn, såg samt tillhörande jord. Bor inköptes 1700 af en Cederborg och blef inom slägten till 1864 då det tillföll kongl. sekr. R. V. Ehrenborg, hvilken likväl helt nyligen försålt egendomen. — Längre i söder vid samma vattendrag ligger *Vedevågs* bruks- och landtegendom, bestående af Vedevågs bruk, tegelbruk, qvarn, såg, benstamp samt tillhörande jord. Tillverkningen uppgick år 1871 vid en härd till endast 2,479 c:r stångjärn. Redan mycket långt tillbaka i tiden fans vid Vedevåg en tackjärnshytta med Osmundsmide. idkadt af bergsmän. År 1702 till kronan förpantadt, arrenderades det af Hans Ehrenpreuss, efter hvars död bruket öfvertogs af sonen, som anlade verkstäder och införskref utländska arbetare. Ännu mer betydande blef Vedevåg, sedan det på 1750-talet efter flere omskiftelser genom köp kommit till krigskommissarien C. Hallenius, adlad Hallencreutz. Han och hans son uppförde storartade verkstäder, der en mängd arbetare förfärdigade utom vanligt stång- och ämnesjärn äfven de finaste manufaktursmiden af flerehanda slag.

Affären bar sig emellertid icke, den yngre Hallencreutz blef ruinerad, och Vedevåg inköptes på auktion af handelshuset Schön & comp., som nedlade större delen af verkstäderna och försålde bruket efter några år till brukspatron Erik Cederborgh, hvars dottersöner, baronerna Sixten och Axel Carlsson Sparre äro Vedevågs nuvarande egare. — Nära gränsen till Nora socken ligger *Yxe* gård, under hvilken hörer det närbelägna Järle bruk och hvars egare således är brukspatron C. H. Vedberg på Hammarby. Manbygnaden i trenne våningar är slottslik, uppförd af kammarherren Ch. Heijkensköld. — Nära Linde stad ligger *Dalkarlshyttan* med jordegendom, masugn, qvarn, såg och Dalkarlsbergs nedlagda järnbruk; det hela eges af brukspatron Lindberg på Kolsva i Vestmanland samt brukspatron Gahn på Kåfalla. Tillverkningen uppgick år 1871 till 79,367 c:r tackjärn. — Socknens både intressantaste och vackraste gods är *Guldsmedshyttan*, beläget helt nära den vackra sjön Rossvalen, invid ett vattendrag, som i densamma utmynnar. Redan under medeltiden fanns här en gammal grufva, ur hvilken man under 1500-talet samt sedan flere gånger ända till vårt århundrade sökte erhålla ett utbyte af silfvermalm, tillräckligt rikt att löna nedlagda kostnader. Intet af dessa försök ledde till önskadt resultat, till dess att på 1840-talet herr Elzvik med mera framgång vid foten af den gamla grufvan började arbetet om igen. Genom hans drift uppstod inom kort Guldsmedshytte silfververk, till hvilket efter hand lades en ganska betydande jordegendom och der under några år arbetet visade sig ganska vinstgifvande. Såsom silfververk torde emellertid Guldsmedshyttan redan hafva sett sina bästa dagar, och det aktiebolag, som nu eger stället med tillhörande jordegendom, såg, qvarnar, masugn m. m. hemtar sin egentliga vinst från tackjärnstillverkningen, hvilken år 1871 uppgick till 75,059 c:r tackjärn. Gården är mycket väl bebygd och man har från densamma en bland de vackraste utsigterna i trakten. Värdet af Guldsmedshyttan tillhörande och inom Lindesbergs socken belägna fastighet var år 1870 icke mindre än ungefär 500,000 rdr rmt. — Öfriga inom socknen belägna och under år 1871 i gång varande masugnar voro *Storå hytta*, *Gusselhyttan* och *Öskeviks-hyttan*, vid hvilka sammanlagda tillverkningsbeloppet var 123,658 c:r tackjärn. Vid *Hammarbackens* masugn var åtminstone för 1871 ingen tillverkning af vederbörande anmäld. — Inom socknen ligger äfven *Flögfors* kopparverk, tillhörigt ett bolag. Järnmalmsgrufvor finnas flere, af hvilka Stripgrufvefältet är det förnämsta med ett utbyte år 1870 af 252,000 c:r malm.

2. *Ramsbergs socken* gränsar i nordvest till Ljusnarsberg, i nordost och öster till Malingsbo och Skinnskatteberg, i söder till Fellingsbro samt i sydvest till Lindesberg. Hemmantalet är $72\frac{749}{960}$ förm., hvaraf $59\frac{139}{160}$ skatte, $6\frac{79}{192}$ krono och $6\frac{1}{2}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 2,062,240 rdr rmt. Administrativ oregelbundenhet är, att 2 mant., i ofvanstående icke inberäknade, tillhöra Skinskattebergs bergslag af Vestmanlands län. Arealen är 4,233 qv.-mil, hvaraf 0,373 qv.-mil vatten. Folkmängden 1870 var 4,544 personer på 1,000 hushåll. I kyrkligt hänseende bildar Ramsberg numera ett eget konsistorielt pastorat af andra klassen. Kyrkan, liggande nära vattendraget, som ut-

mynnar i sjön Glien, är rymlig och ljus, uppförd i slutet af det förra århundradet.

Bland ortens många bruks- och landtegendomar märkas Granhults och Klotens bruksegendomar, jämte Malingsbo bruk i Malingsbo socken af Stora Kopparbergs län tillhörande firman Thomson & Bonar, som för en tid sedan tillhandlade sig dem af den Heijkensköldska slägten mot en köpesumma af 3,000,000 rdr rmt. *Granhult* utgöres af jordegendom till en betydande areal, Bergshytte och Nyhammars järnbruk, qvarn, hytt- och grufvedelar m. m., allt för ett par år sedan taxeradt till något öfver 300,000 rdr. Tillverkningen vid järnbruken uppgick under år 1871 till 12,818 c:r stångjärn. Långt tillbaka i tiden tillhörde Granhult jämte det närbelägna Gammelbo med många underlydande slägten Horn, men såldes af generalguvernören Christer Horn till assessor D, Tilas. Genom dennes enka öfverfördes det betydande godset till slägten Hejke, adlad Heijkensköld, inom hvilken den i slutet af förra århundradet blef delad. Gården är prydligt bebygd och har ett vackert läge invid sjön Glien. Under Granhultsverken har sedan länge hört *Klotens* bruks- och landtegendom, med betydliga skogar inom Ljusnarsbergs och Ramsbergs socknar, masugnar, qvarn m. m. det hela 1870 taxeradt till nära 300,000 rdr rmt. Årstillverkningen 1871 utgjorde 37,280 c:r tackjärn. — *Gammelboverken* utgöras af Fanthyttan 1 mant.frälse säteri med flere underlydande hemman, Sundbo och Hägernäs järnbruk, båda belägna vid Sverkersta-ån, qvarn, del i hytta och grufvor m. m. med ett taxeringsvärde inom socknen af något öfver 300,000 rdr rmt. Tillverkningen vid de båda järnbruken utgjorde 1871 tillsammans 10,122 c:r stångjärn. Gammelbo, förr ett gods med Granhult, och dertill hufvudgård, har efter delningen tillhört Heijkensköld, Lagerhjelm, Nortun, Bergsten, senast ett bolag, bestående af arfvingarne till doktorinnan Bergsten och i hvars ego äfven befann sig Kils—Ramshytte bruksegendom samt Finnåkers och Grönbo bruksegendomar i Fellingsbro socken. Det hela är nu skiftadt och Gammelboverken för sig tillhöra några af det gamla bolagets intressenter. — *Ramsbergs* bruks- och landtegendom består af jord, största delen skogsark, järnbruk, delar i Ramshytte masugn och qvarn samt flere grufvor och eges af brukspatron H. Eriksson. Gården är väl bebygd och har ett vackert läge ej långt från sjön Glien. Bruket skall först hafva tillhört en inflyttad holländsk slägt von Ostgeest, egdes under 1700-talet af slägten Lilo och köptes i början af vårt århundrade af bergsmannen Erik Ersson, farfar till nuvarande egaren. — Ej långt derifrån ligger *Ramshytte* bruk med tillhörande jord, järnbruk, qvarn samt del i Ramshytte masugn. Stångjärnstillverkningen utgjorde år 1871 endast något öfver 3,400 c:r. Egaren är brukspatron V. Berglund. Strax invid ligger nära stranden af en täck insjö *Vrethammars* bruk med tillhörande jord, Vreta-Hammars stångjärnsbruk samt del i Ramshytte masugn. Tillverkningen utgjorde år 1871 vid 1 härd något öfver 3,500 c:r stångjärn. Bruket tillhör på grund af testamente grosshandlaren H. N. Beskows arfvingar och disponeras af brukspatron J. V. Beskov. — Inom socknen ligga följande år 1871 i gång varande masugnar, nämligen *Ramshyttan, Kloten, Löa* och *Gammelbo* med en sammanlagd tillverkning af 157,678 c:r tackjärn och nära 13,000 c:r gjutgods. — För öfrigt märkes Håkansboda kopparmalmfält, lydande under Flögfors kopparverk i Lindes socken, samt Blanka och Strossa järnmalmfält, hvilka år 1870 lemnade ett utbyte af nära 200,000 c:r malm.

XIV. **Nya Kopparbergs bergslag** gränsar i norr och nordost till Vesterbergslagen af Stora Kopparbergs län, i vester till Hellefors och Hjulsjö samt i söder och sydost till Lindes och Ramsbergs bergslager. Trakten är den mest högländа inom Örebro län, med branta, mer eller mindre sammanhängande bergsträckningar, i sydlig och sydostlig riktning samt temligen trånga dalgångar liksom inklämda mellan bergen. Tvärdalar åt alla håll bidraga att öka oredan i denna sammangyttring af ofta tvärbranta, kala eller skogbevuxna bergshöjder. Dessa resa sig med toppar af ända till 1,300 fot och derutöfver, under det att de nedanför liggande vattnens yta ligger från 900 till ungefär 470 fot öfver hafvet. De högsta bergen äro Ortjärnsberget i norr på gränsen till Grangärdes socken, Rundberget i nordost och Elfshöjden i nordvest ett stycke från gränsen. Trakten hör till Storåns vattenområde, emedan dess trenne grenar, alla kommande från Dalarne, söka sig väg härigenom i sydlig riktning. Hörkselfven, det mellersta och största af dessa vattendrag, utrinner från den högtbelägna sjön Norra Hörken och förenar sig ett stycke längre ned i bygden med den från Södra Hörken kommande Högforselfven. Förenade genomflyta dessa elfvar flere smärre sjöar, men sammanträffa först utom bergslagens södra gräns i Norrsjön med den fjerran från kommande Nitelfven, som i Kopparberget genomflyter sjön Ljusnaren. Hela denna bergslag är nästan öfver allt utmärkt genom sin skönhet, hvilken i de aflägsnare bygderna ofta är storartadt vild, men i den odlade och ganska tätt bebygda trakten utefter Hörkselfvens dalgång kläder sig i mera leende behag. — Jordmånen är mager, gifvande här liksom på de flesta ställen inom bergslagerna endast efter stark gödsling. Den odlade jorden, som egentligen förefinnes i sydost, utgör en högst obetydlig del af hela egovidden, hvilken till det mesta upptages af skogbärande mark. Invånarnes näringsfång är nästan uteslutande bergshandtering och skogsbruk. — Bergslagen hör i civilt afseende till Lindes fögderi, i judicielt till Lindes domsaga, i kyrkligt till Nora prosteri samt innefattar blott en enda kyrkosocken. Tingstället är vid Ljusnarsbergs kyrka. — Ännu i slutet af 1500-talet var här fullkomlig obygd, ehuru tecken icke lära saknas, som häntyda på ett tidigare bergsbruk, inom kort fallet uti ödesmål. I början af 17:de århundradet under Carl IX:s och Gustaf Adolfs dagar vandrade finnar hitin, slogo sig ned och bröto bygd, följda af svenskar och äfven utländingar, hvilka alla hade sitt arbete vid det under 1600-talets förra hälft uppkomna och småningom utvidgade kopparverket. Folkmängden tilltog ef-

ter hand; snart afskildes bygden, först kallad "Lindes finmark", till en särskild socken, hvilken allt ifrån 1635 haft sin egen kyrkoherde.

1. *Ljusnarsberg* eller *Nya Kopparbergs socken* är till arealen den största inom hela Örebro län och innefattar icke mindre än 5,751 qv.-mil, hvaraf 0,570 qv.-mil vatten. Hemmantalet är $40\frac{912}{2040}$ förm., hvaraf $35\frac{12325}{13050}$ skatte och $4\frac{3299}{652}$ krono; sammanlagda fastighetsvärdet uppgick år 1870 till 3,678,970 rdr rmt. Folkmängden utgjorde samma år 7,688 personer på 1,866 hushåll. Socknen bildar i kyrkligt hänseende ett konsistorielt pastorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 5,700 rdr rmt. — Genom socknen går Frövi-Ludvikabanan med Nya Kopparbergs station samt är under anläggning den stora bergslagsbanan mellan Ludvika och Kil.

Af egendomar inom orten märkes *Abramsgård* med underlydande hemman, del i Ställdalns masugn, och Ljusnarsbergs kopparverk samt en mängd grufvor. Taxeringsvärdet var år 1870 omkring 260,000 rdr. Egare är Krokfors bolag med bruksegaren P. A. Carlberg som disponent. — Längre ned vid Hörkselfven ligger *Bångbro* med tillhörande jord, kopparverk, samt en mängd under anläggning varande verk och inrättningar, afsedda för järnförädling i stor skala. Eges af bolag. — Ett betydande gods är *Högfors* med flere hemman, järnbruk, masugn, qvarnar och sågar, del i kopparverk, Ställdalns och Norra Hörks hyttor m. m. allt taxeradt till mer än 750,000 rdr rmt; eges af bolag. Tillverkningen vid järnbruket utgjorde år 1871 endast 4,214 c:r, vid Högfors masugn 30,601 c:r utom gjutgods. — Vid Nitelfven ligger *Öfre* och *Nedre Stjernfors* bruksegendom med jord dels i Ljusnarsbergs, dels i Hjulsjö socken, qvarnar och sågar, järnbruk, delar i Ställdals, Hörks och Hjulsjö hyttor. Stångjärnstillverkningen vid Öfre Stjernfors uppgick år 1871 till 4,274 c:r, vid Nedre till 13,651 c:r. Det förra eges af intressenter, det senare af grefve H. S. Mörner. — I gång varande hyttor inom socknen voro 1871 utom Högfors äfven *Norra Hörks* och *Ställdals;* vid den förra utgjorde tillverkningen 31,955 c:r, vid den senare 97,377 c:r jämte 3,877 c:r gjutgods. — Tillgodogörandet af tillgängliga kopparmalmer var, som ofvan är nämndt, den första anledningen till dessa trakters bebyggande. Under århundraden har nu visserligen denna industri bedrifvits, men äfven på senare år alltmer förlorat i vigt och betydenhet, under det att man alltmer egnat sin uppmärksamhet åt järnhanteringens utveckling. År 1870 begagnades emellertid *Ljusnarsbergs, Kafveltorps* och *Bångbro* kopparverk med en sammanlagd tillverkning af 4,274 c:r garkoppar. — Socknen har äfven en mängd järnmalsgrufvor, ur hvilka sagda år erhöllos 347,000 c:r järnmalm, det mesta från Svartviksfältet.

XV. **Fellingsbro härad** gränsar i vester till Nora och Hjulsjö, i norr till Lindes och Ramsbergs bergslager, i öster till Åkerbo härad, samt i söder till Glanshammars och Örebro härader, hafvande i vester och söder såsom na-

turlig gräns Jerleån, sjön Väringen och Oppbogaström. Häradets norra del och särskildt hela den norra delen af Fellingsbro socken är ett någorlunda kuperadt och skogrikt land, liknande närgränsande trakter af Lindes och Ramsbergs bergslag samt Åkerbo härad. Det är på många ställen uppfyldt af kärr och sanka mossar samt genomflytes af en mängd strömmar, som på sin väg söderut till Oppbogaström rinna genom flere i allmänhet täcka insjöar. Hela den södra lelen och framför allt den bördiga bygden omkring Felingsbro kyrka är i stort sedt ett slättland, rikt genom sin ords alstringskraft, men för ögat tröttande och enformigt utan något som kan tilltala skönhetssinnet. Det är först innu längre söderut vid stora vattendraget, som ögat åter kan fängslas af mer leende naturtaflor. Landet genomstrykes af flere, ofta nakna rullstensåsar, af hvilka den förnämsta är den, som kommande norr ifrån går förbi Felingsbro kyrka och sydligare uppträder inom Glanshammars härad på Lungersnäs, vidare på Vinön samt i sydostlig riktning sträcker sig nedåt Vestra Vingåker. Vattendragen äro lla tillopp till Oppboga ström såsom Vedevågsån, som utaller i sjön Väringen, Sverkerstaån, Essingsån med den deri fallande Finnåkerselfven samt slutligen Skedviån, hvilken tgör den naturliga gränsen mot Åkerbo härad. — Jordonen är i skogstrakterna mestadels sand och grus, på slätten åter fet och bördig lera. Hufvudnäringen är först och rämst åkerbruk och afkastningen inom alla socknar öfvertiger det egna behofvet. Af vigt äro äfven skogsbruket ch järnhandteringen, den senare förr af jämförelsevis större etydelse än i våra dagar. — Häradet hör i civilt afseende ill Lindes fögderi, i judicielt till Lindes domsaga, i kyrkgt till Fellingsbro prosteri samt innefattar följande 3 sockar jämte en liten del af Skedvi socken, som eljest tillhör kerbo härad af Vestmanlands län. Tingstället är vid Felngsbro gästgifvaregård. — Trakten har utan tvifvel varit ebygd redan under hednaåldern, ty minnen finnas, hvilka la om en så urgammal odling. Under unionstiden räknaes Fellingsbro härad till "Akirbo hundare" och fortfor att ra det ända till slutet af 16:de århundradet, då det deriån utbröts.

1. *Fellingsbro socken*, fordom benämnd Fiælandsbro, gränr i sydvest till Näsby, i vester till Lindesberg, i norr till amsberg, i öster till Skedvi och Medåker samt skiljes i söder nom Oppbogaström från Ödeby och Götlunda socknar. Af rkosocknen tillhöra $182\frac{5}{12}$ mant., hvaraf $152\frac{5}{12}$ skatte, $8\frac{3}{4}$ rono och $21\frac{1}{4}$ frälse, Fellingsbro härad; $1\frac{1}{2}$ mant., nämligen $1\frac{1}{4}$ katte och $\frac{1}{4}$ frälse upptages på Lindes och Ramsbergs bergslags

mantals- och skattskrifningslängder, hvarjämte 15½ mant tillhöra Åkerbo härad i Vestmanlands län. Fastighetsvä det för den del af Fellingsbro, som ligger inom Örebro l uppgick år 1870 till icke mindre än 3,922,200 rdr rmt. Ar alen är 2,972 qv.-mil, hvaraf 0,190 qv.-mil vatten, dervid ic inberäknad den del, som tillhör Vestmanlands län. Fol mängden inom Örebro länsdel uppgick år 1870 till 6,3 personer på 1,398 hushåll, hvaraf en mängd är boende i sto byalag. I kyrkligt hänseende bildar Fellingsbro ett reg pastorat af första klassen. Kyrkan, sannolikt af hög åld ljus och rymlig, ligger midt på slättbygden i socknens söd del. — Härigenom går järnvägen från Örebro till Köpi med Fellingsbro station.

Af egendomar inom socknen märkas följande. I nordost v Skedviån ligger *Norrby* järnbruk, tillhörigt bruksegaren E. A dersson; tillverkningen utgjorde år 1871 vid endast 1 härd någ öfver 3,400 c:r stångjärn. — Ej långt från Finnåkerssjön liger *Öst hammars* säteri med tillhörande hemman, qvarn, såg och tegelbru Det järnbruk, som förr här funnits, är numera nedlagdt. Und Österhammar lyder äfven *Åby* bruks- och landtegendom, der va ligen tillverkats några tusen c:r stångjärn och manufaktur, m der år 1871 ingen tillverkning egde rum. Det hela eges nu bruksp. J. Diedrichs sterbhus. — Socknens största gods är *Fin åkers* säteri med flere tillhörande hemman inom Fellingsbro o V. Skedvi socknar, stort järnbruk, qvarn, såg och tegelbruk; stighetsvärdet inom Fellingsbro socken uppgick 1870 till ungef 365,000 rdr rmt. Stångjärnstillverkningen utgjorde under bruksår 1871 vid 5 härdar något öfver 39,000 c:r stångjärn. Egendom skall på 1600-talet hafva tillhört Louis de Geer, men inköptes 16 af guvernören S. Soop samt tillföll sedan Soopska ättens arfving af slägterna Dohna, Lilje, Fersen och Klinkowström, under tid af 1700-talet tillsammans med slägten Svedenstierna, till de grefliga ätten Fersen blef ensam egare till Finnåker. I senare der har godset blifvit afyttradt till Gammelbo bruksintressent samt eges nu efter detta bolags upplösning af f. d. statsrådet, presi Thyselius. Under Gammelboverken i Ramsberg lyder den vid Sv kerstaån belägna *Grönbo* bruks- och landtegendom, bestående jord, stångjärnsbruk, qvarn och såg. Något längre upp vid sam ström ligger *Kåfalla* egendom, bestående af flere hemman, qva och såg jämte ett numera nedlagdt stångjärnsbruk. Den har ti hört slägterna Svedenstjerna och Gahn samt eges nu af bruksp tron H. P. V. Gahn jämte intressenter. — Ett stycke söderut v Sverkerstaån ligger *Rockhammar*, en betydande bruks- och lan egendom, bestående af flere hemman i Fellingsbro, Lindesber och Ljusnarsbergs socknar med stora skogar, Rockhammars o Storbo eller Storboda järnbruk, flere qvarnar och sågar, Sten nedlagda järnverk, Hammarbacks masugn m. m., det hela vär radt till nära 800,000 rdr, hvaraf 462,000 rdr för fastighet in Fellingsbro. Tillverkningen utgjorde 1871 vid Storbo och Ro hammar tillsammans nära 13,700 c:r stångjärn. Bruket är anla under förra hälften af 1600-talet, då det egdes af Andre Dre kom derpå till mågen Jakob Leijel, sedan till dennes son bru patron A. Leijel samt från honom genom hans båda systrar slägterna v. Schantz och Svedenstierna. Rockhammar egdes sed af presidenten David von Schultzenheim och tillhör ännu i d

hans arfvingar. — I östra delen af socknen ligger *Öby* landtegendom, förut en tid tillhörig en Svedenstierna, nu löjtnant C. V. Schultzenheim. Samme man har äfven inköpt den inom Fellingsbro belägna bruksegendomen *Ekebyhammar* för en köpeskilling af 130,000 rdr. — I söder vid det stora vattendraget ligger *Oppboga* säteri jämte ett numera nedlagdt järnbruk, qvarn, såg m. m. allt på sista tiden lydande under Frötuna i Götlunda socken. Här förbi gick under medeltiden öfver "Opbuga bro" den stora vägen från Närike till Vestmanland, hvilken äfven vid konungarnes eriksgata följdes. Under unionstiden skall enligt gängse folksägner Fellingsbro sockens allmoge hafva kämpat med tapperhet mot danskarne. I synnerhet skall den hafva utmärkt sig under Engelbrekts befrielsekrig och derifrån daterar traditionen de s. k. Romare- och Spånga skansar samt en tredje på Nederby egor midt emot Urvalla skans i Götlunda socken. Vid Oppbogaström stod ett fältslag mellan Sten Sture d. ä. och Erik Carlson Vase. Af äldre fornlemningar märkes en borgruin på Finnåkers mark. — Ända till våra dagar har allmogen burit en egen drägt, hvilken enligt sägen först blifvit anlagd under det stora befrielsekriget.

2. *Näsby socken*, fordom kallad Næs eller Næsbo, gränsar i norr till Lindesberg, i nordost till Fellingsbro, i vester till Ervalla samt skiljes i söder genom sjön Väringen från Ödeby. Hemmantalet är $25\frac{1}{4}$ förm., hvaraf $7\frac{5}{6}$ skatte, 1 krono och $16\frac{5}{12}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 772,254 rdr rmt. Arealen är 0,596 qv.-mil, hvaraf 0,096 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 1,206 personer på 275 hushåll. Näsby bildar tillsammans med sitt annex Ervalla ett alternerande konsistorielt och patronelt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 3,480 rdr rmt. Patronatsrätten åtföljer Ervalla säteri. — Genom socknen går järnvägen från Örebro till Arboga med Frövi och Ullersätters stationer samt från den förra Frövi-Ludvikabanan i nordlig riktning uppåt Lindesberg.

Socknens förnämsta gods är säteriet *Hinseberg* med flere underlydande hemman i Näsby och Ervalla socknar, *Frövi* järnbruk, qvarn, såg och tegelverk. Fastighetsvärdet för egendom inom Näsby utgjorde 1870 omkring 445,000 rdr rmt. Tillverkningen vid bruket uppgick under året 1871 vid 2 härdar till något öfver 14,000 c:r stångjärn. Gården Hinzeberg skall vara känd redan under 1400-talet och tillhörde ända in på 1600-talet samma slägt. Sedan bytte den flere gånger om egare, innehades under en tid af M. G. De la Gardie och kom slutligen 1790 genom köp till slägten Tersmeden. Den eges nu af brukspatron Th. Tersmeden. Hufvudbygnaden, uppförd i början af vårt århundrade, har ett härligt läge på en höjd invid den vackra sjön Väringen.

3. *Ervalla socken*, under medeltiden Aervalla, gränsar i norr till Lindesberg, i öster till Näsby, skiljes i vester genom Jerleån från Nora landsförsamling samt i söder genom samma vattendrag från Axberg. Hemmantalet är $45\frac{1}{4}$ förm., hvaraf $17\frac{1}{16}$ skatte, $\frac{11}{16}$ krono och $27\frac{1}{2}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,046,708 rdr rmt. Arealen

är 0,613 qv.-mil, hvaraf 0,017 qv.-mil vatten. Folkmängde sagda år utgjorde 1,694 personer på 384 hushåll. I kyrk ligt hänseende är Ervalla annex till Näsby. — Genom soc nen går järnvägen från Örebro till Arboga med bibana ti Nora.

Bland egendomar märkes *Ervalla* frälse säteri, tillhörigt e bolag. Under godset fanns fordom ett järnbruk vid Jerle- ell Dyltaån, hvilket likväl nedlades på 1830-talet, då privilegierna ö verflyttades på Skogaholm.

Inom Örebro län finnas 4 städer, af hvilka tvänne, Öre bro och Askersund, tillhöra Närike, de öfriga båda, Nor och Linde, Vestmanland.

1. *Örebro* ligger under 59° 16′ nordlig bredd, vi Svartån, ungefär $\frac{1}{4}$ mil från dess utlopp i sjön Hjelmaren Staden är bygd i aflång fyrkant från norr till söder på e sandås och omgifves på alla håll af den bördiga Närikes slätten. Den innefattar för närvarande 412 tomter, hvara 47 obebygda och upptager med gator och torg m. m. e rymd af ungefär 660 qv.-ref, hvartill komma jordar oc lägenheter med en areal af 20,601 qv.-ref, hvaraf 10,63 äro åker och äng, det öfriga skog och betesmark. All sta den tillhörande jord är satt till $29\frac{5}{16}$ mantal. Sammanlagd fastighetsvärdet uppgick år 1870 till 6,565,825 rdr rmt hvaraf 5,962,950 rdr för hus och tomter. Stadens hela be villning utgjorde samma år 20,217 rdr 60 öre. — Staden genom Svartån delad i tvänne delar med hvar sin s. k Smedjebacke, är efter 1854 års förskräckliga brand till si anläggning regelbunden, samt nästan öfver allt prydligt, del-vis till och med praktfullt bygd. Den förnämsta gatan ä Drottninggatan, hvilken sträcker sig midt igenom staden oc inom den nya stadsdelen har en bredd af ända till 30 al-nar. Af offentliga platser märkes det midt i staden be-lägna Stortorget, hvilket prydes af den vackra Engelbrekts-statyn, modellerad af prof. Qvarnström och åstadkommen genom bidrag från hela vårt land. Bland offentliga bygna-der intages främsta platsen af *Örebro slott*, hvilket, ehuru hörande till Längbro socken, likväl gifver åt staden en ökad märkvärdighet. Beläget på en holme i Svartån, uppbygdes det först efter midten af 14:de århundradet, troligen under de många inbördes striderna efter Magnus Erikssons fall. Såsom höfvidsman nämnes i slutet af 1300-talet Algot Mag-

ausson Sture och några årtionden senare uppgafs det 1434 af Mathias Kettilberg åt Engelbrekt, som sedan innehade det i egenskap af förläning. Under unionens många inre strider ser man det starka fästet än i danskars, än i svenskars hand, till dess att det slutligen 1522 intogs af Gustaf Vasa efter en nio månaders belägring. Det skall då också hafva blifvit nedrifvet, men dess återuppbyggande snart börjadt, ehuru ej fullbordadt förr än under Carl IX:s dagar. På grund af Gustaf Vasas testamente hörde Örebro slott till hertig Carls hertigdöme, likasom senare till Carl Philips, och under dennes tid synes det till sitt yttre och inre hafva blifvit fullbordadt och på flere sätt förskönadt. Efter Carl Philips död fick det förfalla och reparerades icke förr än på 1700-talet samt har sedan undergått några partiela förändringar. Det är 4 våningar högt, bygdt i fyrkant omkring en inre borggård, och har i alla hörnen ett torn, täckt af järnplåt. Det innehåller nu boställsrum för landshöfdingen jämte ämbetslokaler för länsstatens olika afdelningar. Näst slottet är S:t Nikolai eller *stadskyrkan* den märkvärdigaste bygnaden inom Örebro. Den anses vara från 1200-talet, är bygd ursprungligen i götisk stil och rektangulär form, men erhöll på 1500-talet en tillbygnad på norra sidan samt i förra århundradet en mycket ful och hög huf såsom tornprydnad. Äfven kyrkans inre vanställdes efter hand till den förskräckligaste grad, så att slutligen föga eller intet återstod af den ursprungliga skönheten. Först i våra dagar har man med stor kostnad och omsorg sökt att förtrödja spåren af förra tiders vandalism och återställa så mycket som möjligt af det gamla vackra templet. Den store Engelbrekt har inom det heliga rummet fått sin graf, men ingen grafsten eller minnesvård omtalar för efterverlden, hvar hjeltens ben hvila. — Bland öfriga bygnader märkas teaterhuset, måhända det vackraste i Sverige näst operahuset i Stockholm, det präktiga stadshuset, Örebro hotel samt Carolinska läroverkets hus, framför hvilket står en minnesvård öfver bröderna Olaus och Laurentius Petri.

Stadens folkmängd uppgick är 1870 till 9,100 personer på 2,621 hushåll. Invånarnes näringsfång är en icke obetydlig handel, sjöfart, handtverk och någon fabriksindustri, hvarjämte här liksom i nästan alla rikets städer jordbruk och boskapsskötsel ingå såsom icke ovigtiga näringsgrenar. År 1870 funnos i staden 139 handlande, hvaraf 108 män och 31 qvinnor med en betjening af 82 personer och en sammanlagd bevillning i och för rörelsen af 2,127 rdr rmt. Under hela året står Örebro genom järnvägar i förbindelse med både de södra trakterna af Sverige och de norrut belägna bergslagsorterna. Sommartiden idkas en ganska liflig sjöfart på

Stockholm genom Hjelmare kanal, af hvilken till en väsentlig del stadens välmåga, att icke säga dess tillvaro, är beroende. Lastageplatsen är Skebäck, beläget ett stycke från staden och med densamma genom järnväg förbunden. I senare år har likväl Arboga blifvit en farlig medtäflare både i handel och sjöfart. Enligt offentliga uppgifter skall Örebro under år 1870 hafva i inrikes sjöfart användt tillsammans 8 fartyg om 143 nyläster, hvaraf 1 ångfartyg om 24 hästars kraft. Antalet handtverkare utgjorde samma år 162 personer med tillsammans 93 arbetare. Af anstalter till rörelsens fromma märkas *Örebro folkbank*, öppnad 1867, samt *Örebro enskilda bank*, hvarjämte i staden finnes en ränte- och kapitalförsäkringsanstalt.

I kyrkligt afseende bildar Örebro stad tillsammans med Ånsta, Längbro och Almby annexförsamlingar ett regalt pastorat af första klassen. Af stadens många undervisningsanstalter är det Carolinska högre elementarläroverket den förnämsta. Det räknar sina anor från Gustaf Vasas dagar, då det inhystes i ett f. d. »gilleshus» i närheten af Örebro kyrka, der undervisningen äfven fortgick ända till början af vårt århundrade. Sitt nuvarande namn har läroverket efter Carl XIII och sedan 1832 har det varit inrymdt i sin nuvarande lokal på Norra Smedjebacken, ehuru densamma i senare år blifvit på mångfaldigt sätt utvidgad. Läroverket egde under höstterminen 1872 icke mindre än 488 lärjungar. Staden har äfven en s. k. teknisk elementarskola, öppnad 1857 med rymliga lokaler i stadshuset och med ett lärjungeantal, som under senare år vexlat mellan 40 och 50.

Örebro, det gamla Eyrarsundsbro eller Eyrabro, är en bland Svealands äldsta platser. Den omtalas i säkra handlingar från 1200-talet, men goda skäl finnas att förlägga dess ursprung ännu ett århundrade tillbaka i tiden. Privilegier äro i behåll från 1404; de äldre gingo troligen förlorade i den eldsvåda, som 1380 öfvergick staden. Örebro egde tidigt en viss betydelse och har alltid varit hufvudorten för det omkringliggande landskapet. Belägen vid segelled och den stora stråkvägen, som förenade trakterna norr och söder om Mälaren, lämpade den sig väl för handel; den var platsen, der konungarne vid sin eriksgata tog hyllning af landskapets invånare, och åtminstone från 1400-talets början det ställe, der landstingen höllos, nemligen vid samma tid, som den ännu i dag fortfarande Hindersmessan. Redan på 1300-talet hade staden en skola, kanske äfven ett kloster, som gamla författare omtala under namnet "Vår-Frus" eller "Sanctæ Mariæ" och som vid medeltidens slut med säkerhet tillhörde Karmeliterorden. Detta Karmeliterkloster låg i stadens norra del på den s. k. Tingstugubacken och grundlemningar af detsamma hafva återfunnits vid gräfningar, som år 1847 i denna del af staden anstäldes. Om ortens vigt talar för öfrigt den mängd af möten, som i äldre och nyare tider blifvit hållna dels på slottet, dels inom stadens eget område. Det märkvärdigaste af dessa möten är måhända 1810 års riksdag, då till

vensk tronföljare valdes stamfadern för Sveriges nuvarande konun-
ahus. Ännu i dag är Örebro en efter våra förhållande vigtig ort,
ill folkmängd och rörelse den förnämsta i det inre af Svealand.
— Stadens vapen är en svart örn i gult fält.

2. *Askersund* ligger under 58° 53′ nordlig bredd in-
id sjön Alsen, en nordlig vik af Vettern. Staden har ett
ackert läge och natursköna omgifningar samt är regelbun-
et bygd, i söder sänkande sig nedåt sjön i vester till ett
itet vattendrag, genom hvilket sjön Viken utmynnar i Al-
en. Den upptager med sina 104 tomter, hvaraf 42 obe-
ygda, en areal af ungefär 270 qv.-ref, och staden tillhö-
ande jord utgör 9,286 qv.-ref, hvaraf 2,790 åker och äng,
et öfriga skog och betesmark, allt satt till 1¼ mantal. Sam-
anlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,060,435 rdr, hvaraf
60,090 för jord, det öfriga för hus och tomter. Hela be-
illningen uppgick samma år till 2,291 rdr 70 öre. — Sta-
en, till sitt yttre ganska prydlig med husen till det mesta
ppförda af träd, har ingenting anmärkningsvärdt att förete.
Kyrkan, benämnd Sofia Magdalena, är belägen i stadens
orra del, och förskrifver sig från slutet af förra århun-
radet. — Folkmängden uppgick år 1870 till 1,433 perso-
er på 361 hushåll. Invånarne lefva af vanliga stadsman-
anäringar, här som vanligt underhjelpta af åkerbruk och
oskapsskötsel. Stadens rörelse, en tid stadd i ett betänk-
gt aftagande, har under senare år begynt att något för-
ättras. Antalet handlande var år 1870 endast 14 med en
etjening af 16 personer och en bevillning i och för rörel-
en af 300 rdr. I den inrikes sjöfarten deltog Askersund
amma år med 2 ångfartyg om 44 nyläster och 60 hästars
raft. Handtverk idkades af 40 personer med 32 arbetare.
— I kyrkligt hänseende bildar Askersund ett konsistorielt
astorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 3,041
dr rmt. Staden har ett 3-klassigt elementarläroverk, hvil-
et under höstterminen 1872 besöktes af 34 lärjungar.

Staden har icke särdeles hög ålder. Den grundades under
hristina och erhöll sina privilegier 1643, ytterligare bekräftade
47. Den var bestämd att lefva på handel med spik och småsmi-
en från Hammars, Lerbäcks och Godegårds socknar, spanmåls-
andel från Östergötland och viktualiehandel med Småland. Det
ick till en tid, men sedan monopolet på handeln med smiden
fter hand upphört och bergslagerna på närmare håll kunde fylla
tt behof af spanmål, började handel och näringar så förfalla, att
åga väcktes om stadens förvandlande till köping. Det blef ej af,
ch under de sista årtiondena har rörelsen åter ökats, åtminstone
tt döma efter en tilltagande folkmängd. — Stadens vapen är en
ed med slägga vid ett smidesstäd.

3. *Nora* ligger under 59° 31′ nordlig bredd invid ve-
tra stranden af den vackra Norasjön. Staden är på alla

sidor omgifven af en hänförande skön natur och i dess närhet ligga en mängd väl bebygda egendomar. Den är regelbunden med gatorna skärande hvarandra i räta vinklar och torget liggande ungefär i stadens midt. Stadsplanen upptager med 121 tomter, hvaraf 8 obebygda, en rymd af ungefär 210 qv.-ref, och staden tillhörande jord är 4,796 qv.-ref, hvaraf 2,770 åker, det öfriga skog. Fastighetsvärdet var år 1870 906,300 rdr, hvaraf 248,300 för jordar, det öfriga för hus och tomter, och sammanlagda bevillningen uppgick samma år till 2,761 rdr 85 öre. — Staden består till större delen af trähus och är i det hela lik våra vanliga småstäder. Den största bygnaden är kyrkan, som ligger vid norra sidan af stadens torg och omgifves af en mängd skuggande träd. — Folkmängden uppgick år 1870 till 1,440 personer på 365 hushåll. Näringar äro handel med den kringliggande bergslagen, handtverk samt något åkerbruk. Antalet handlande var år 1870 endast 14 med en betjening af 20 personer och en bevillning i och för rörelsen af 441 rdr rmt. Handtverk idkades samma år af 17 personer med 23 arbetare, utvisande en betydlig minskning sedan femårsperiodens början. — I kyrkligt afseende bilda Nora stads- och landtförsamlingar tillsammans ett regalt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 5,715 rdr rmt. Staden har en tvåklassig pedagogi, som under höstterminen 1872 besöktes af 40 lärjungar.

Nora, i början en handelsplats för den kringliggande bergslagen, erhöll sina första stadsprivilegier år 1643, hvarefter de stadfästades 1652. Staden var grundad på handeln med den kringliggande trakten, hvars bergsmän voro förpligtade att till stadens borgare afyttra sitt tackjärn och i stället mottaga hans spanmål och kramvaror. Så länge detta monopol räckte utvecklade staden sig hastigt, men stannade också i sin växt eller till och med sjönk i betydenhet allt eftersom man lossade på de band, som förut fjättrat rörelsen och järnindustrien. I senare tider har den något höjt sig igen, om den också icke har någon nämnvärd vigt för traktens kommersiela och industriela utveckling. — Stadens vapen är 5 granar på ett berg.

4. *Lindesberg* ligger under 59° 35′ nordlig bredd i en mycket vacker trakt vid östra stranden af Lindesjön och på sluttningen af en höjd, från hvilken man njuter af en ovanligt vacker utsigt öfver hela den omgifvande trakten. Staden, i det hela regelbundet bygd, upptar med sina 140 tomter, hvaraf 32 obebygda, en rymd af omkring 210 qv.-ref. Staden tillhörande jord är 11,561 qv.-ref, hvaraf 4,403 åker och äng, det öfriga skogsmark, allt satt till $1\frac{5}{6}$ mantal. Sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 589,040 rdr, hvaraf 307,530 för jordar, det öfriga för hus och tomter. Hela bevillningen var samma år 1,259 rdr 48 öre. — Sta-

den, liten och obetydlig till sitt utseende, har ingen märkvärdig bygnad att bjuda på. Kyrkan, som är mycket gammal, äldre än staden, samt flere gånger blifvit tillbygd, ligger invid stora torget och ej särdeles långt från sjön. Den prydligaste bygnaden är utan all fråga stadens skolhus. — Invånarnes antal var år 1870 1,242 personer på 325 hushåll. Deras näringsfång är handel, handtverk samt något åkerbruk, allt utan någon särdeles betydenhet, sedan med en förändrad lagstiftning här liksom i Nora de kringboende bergsmännen blefvo af stadens handlande oberoende. Handeln sysselsatte år 1870 endast 11 personer med 2 tjenare och en sammanlagd bevillning af 128 rdr, hänvisande på en anspråkslösare rörelse än grannstadens. Handtverkare funnos samma år 29 med 15 arbetare, häntydande på en minskning i rörelse under femårsperiodens lopp. — I kyrkligt hänseende bilda Lindesbergs stads- och landsförsamlingar ett regalt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 5,573 rdr rmt.

Stället, der den lilla staden Lindesberg nu ligger, var i likhet med Nora redan under medeltiden en handelsplats för den omgifvande bergslagen. Staden anlades samtidigt med Nora och fick sina första privilegier år 1645. Den gick som syskonstaden framåt, så länge den svenska näringslagstiftningen befordrade dess utveckling, men förföll äfven den, allteftersom banden lossades och rörelsen tog andra vägar. Under långa tider har det sett mörkt ut och först på de sista årtiondena har ett långsamt framåtskridande kunnat skönjas. Lindesberg är i alla fall ännu en mycket obetydlig ort, men hoppas på bättre dagar, då den nya järnbanan mellan Frövi och Ludvika, som går staden tätt förbi, hunnit skapa alla sina underverk. — Stadens vapen är en lind på ett berg.

Statistisk tabell öfver Örebro läns landsbygd.

(Sammandrag efter texten).

Härad.	Socknar.	Nuv. mantal Skatte	Krono	Frälse.	Fastighets-värde.	Areal.	Folk-mängd.	…hushåll.
Örebro	Mosjö	$20\frac{5}{8}$	$3\frac{1}{2}$	1	788,900	0,308	1,274	29
	Täby	$15\frac{7}{8}$	$1\frac{3}{4}$	1	606,000	0,199	795	19
	Vintrosa	$29\frac{1}{2}$	$3\frac{1}{4}$	10	1,198.600	0,552	1,669	30
	Tysslinge.........	$39\frac{9}{16}$	$\frac{5}{16}$	2	1,192,400	1,015	2,150	44
	Kil................	$43\frac{19}{24}$	$8\frac{1}{8}$	$15\frac{3}{8}$	1,656,900	1,403	2,302	45
	Gräfve	12	1	$5\frac{1}{2}$	392,100	0,196	477	9
	Ekerö	$12\frac{1}{2}$	$1\frac{1}{2}$	—	311,800	0,171	554	12
	Längbro	$28\frac{1}{4}$	4	3	1,233,900	0,291	853	23
	Ånsta	$7\frac{3}{4}$	1	$3\frac{7}{8}$	583,600	0,170	683	18
	Almby	$14\frac{3}{4}$	—	16	712,700	0,423	1,065	24
	Axberg	31	$2\frac{3}{4}$	$12\frac{3}{4}$	1,238,500	0,841	1,972	39
	Hofsta	24	$1\frac{1}{2}$	$3\frac{3}{4}$	638,900	0,255	900	16
Glanshammar	Glanshammar...	$46\frac{7}{8}$	$2\frac{5}{8}$	26	1,506,300	0,734	2,254	53
	Rinkaby	$14\frac{3}{4}$	$\frac{1}{2}$	$18\frac{1}{2}$	764,300	0,321	823	19
	Lillkyrka.........	$10\frac{13}{16}$	$\frac{1}{12}$	21	760,400	0,710	1,413	32
	Ödeby	$3\frac{7}{12}$	$1\frac{1}{4}$	$6\frac{1}{2}$	240,900	0,296	403	9
	Götlunda.........	$25\frac{1}{8}$	1	$23\frac{1}{2}$	1,445,200	1,790	2,729	60
Asker...........	Asker	$47\frac{11}{16}$	$8\frac{3}{4}$	$29\frac{5}{8}$	2,175,200	1,521	4,196	103
	Lännäs............	2	1	$39\frac{1}{2}$	974,100	1,436	2,348	52
	St. Mellösa......	$81\frac{5}{8}$	$11\frac{1}{4}$	$27\frac{5}{8}$	2,045,700	2,000	3,484	93
Sköllersta ...	Norrbyås.........	$7\frac{7}{8}$	—	$15\frac{5}{8}$	657,300	0,314	825	20
	Ekeby	$18\frac{5}{8}$	$1\frac{1}{2}$	$20\frac{1}{4}$	941,200	0,363	1.218	29
	Gellersta.........	$33\frac{1}{8}$	$1\frac{1}{2}$	$5\frac{5}{8}$	957,100	0,386	1,283	32
	Sköllersta	$41\frac{5}{8}$	$11\frac{1}{4}$	$23\frac{3}{8}$	1,799,400	0,944	3,133	70
	Svennevad	$6\frac{7}{8}$	$1\frac{7}{8}$	$17\frac{1}{2}$	1,059,600	1,045	2,189	43
	Bo.................	$4\frac{3}{8}$	$2\frac{5}{8}$	30	1,142,800	1,257	2,398	50
Kumla	Kumla	$77\frac{1}{2}$	$10\frac{3}{4}$	$26\frac{1}{8}$	2,974,683	1,043	4,814	116
	Halsberg	$20\frac{1}{2}$	$6\frac{1}{8}$	$10\frac{7}{8}$	1,082,595	1,045	2,304	48
	Lerbäck	$37\frac{1}{3}$	$\frac{1}{2}$	$10\frac{7}{8}$	2,642,062	0,830	5,989	129
Hardemo	Hardemo.........	$37\frac{3}{8}$	$2\frac{1}{2}$	$2\frac{1}{8}$	1.097,800	0,480	1,605	—*)
	Kräklinge	$16\frac{7}{8}$	$5\frac{1}{4}$	29	945,896	0,360	1,178	27
Edsberg	Edsberg	27	$5\frac{3}{4}$	$26\frac{3}{4}$	1,479,452	0,422	1,933	43
	Knista	$32\frac{27}{44}$	$5\frac{39}{44}$	$11\frac{1}{4}$	1,333,532	0,905	1,825	40
	Hidinge	$24\frac{49}{288}$	$3\frac{211}{288}$	12	1,279,901	0,847	2,083	46
	Qvistbro	$40\frac{149}{240}$	$\frac{11}{12}$	$4\frac{1}{8}$	1,546,100	1,817	3,887	80
	Tångeråsa	2	—	$15\frac{1}{4}$	438,800	0,467	707	15
	Skagershult ...	$8\frac{5}{8}$	1	$8\frac{1}{2}$	899,670	1,303	1,361	26
	del af Nysund..	$17\frac{4}{15}$	$\frac{7}{8}$	$3\frac{5}{24}$	1,214,522	1,620	2,555	58
Grimsten	Hackva	$18\frac{1}{4}$	$2\frac{3}{4}$	9	585,300	0,169	758	15
	Viby..............	$38\frac{1}{2}$	$9\frac{1}{8}$	$63\frac{3}{8}$	2,021,254	1,263	4,075	98
	Bodarne	$8\frac{7}{158}$	$\frac{3}{4}$	$5\frac{7}{8}$	963,800	1,316	1,497	34
	del af Hardemo	$4\frac{1}{4}$	1	$6\frac{3}{4}$	172,988	0,115	228	—
Sundbo	Askersund	$14\frac{145}{352}$	$6\frac{3}{4}$	52	1,746,226	2,458	3.688	79

*) Antalet hushåll uppgår i hela socknen till 379.

Härad.	Socknar.	Nuv. mantal. Skatte	Krono.	Frälse	Fastighets-värde.	Areal.	Folkmängd.	Antal hushåll.
ndbo	Hammar	28 1/32	1 5/8	28	2,225,222	1,713	4,938	1,173
	Snaflunda	8 1/2	3 1/2	29 1/12	1,189,745	1,042	1,963	422
rlskoga	Carlskoga	46 348/2288	7/8	5 7/8	5,135,810	4,873	9,795	2,155
	Bjurtjärn	16 5/6	1/16	3 1/2	1,199,698	1,655	2,495	608
ra..................	Nora	153 1/8	9 35/64	—	4,183,900	4,861	8,489	2,075
	Järnboås	32	2 1/12	—	979,000	1,076	1,890	477
	Hjulsjö	27 47/480	9/16	1	1,590,800	2,175	2,468	620
	del af Lindesberg	12 47/64	49/64	—	317,400	0,344	501	—
ythytte	Grythyttan ...	25 67/80	1 9/40	7 3/8	2,494,600	3,916	4,366	814
	Hellefors	29 9/32	—	—	1,733,400	3,991	3,680	828
nde	Lindesberg ...	137 7/144	36 107/144	—	3 953,165	4,057	8,291	—*)
	Ramsberg.....	59 139/160	6 79/192	6 1/2	2,062,240	4,233	4,544	1,000
a Kopparberg	Ljusnarsberg**	35 12/13	4 32/65	—	3,678,970	5,751	7,688	1.866
llingsbro	del af Fellingsbro	153 2/3	8 3/4	21 1/2	3 922,200	2,972	6,333	1,398
	Näsby	7 5/6	1	16 5/12	772,254	0,596	1,206	275
	Ervalla	17 1/16	1/16	27 1/2	1,046,708	0,613	1,694	384

) Antalet hushåll uppgår i *héla* socknen till 2.037.
*) Texten anger något noggrannare hemmantalet.

VI.

Vestmanlands län.

Läge och gränser. Vestmanlands eller Vesterås län innefattar den östra delen af landskapet Vestmanland, den vestligaste delen af Uppland eller det mesta af det gamla Fjädrundaland samt en landsträcka söder om Arbogaån, förr tillhörande Vester-Reks hundare af Södermanland. Det omgifves i vester af Örebro, i söder af Södermanlands, i öster af Upsala samt i norr af Gefleborgs och Stora Kopparbergs län. Länet ligger ungefär mellan 59° 13′ och 60° 17′ nordlig bredd samt 33° 5′ och 35° 3′ östlig längd från Ferro.

Areal och folkmängd. Länets utsträckning i vester och öster midt öfver från det vestligaste hörnet af Skinskattebergs bergslag till det östligaste af Torstuna härad är vid pass 10 mil, rätt i norr och söder från det nordligaste hörnet af Norbergs härad till den i Hjelmaren utskjutande udden af Åkerbo härad ungefär 11 mil. Arealen är 56,897 qv.-mil, hvaraf 2,776 qv.-mil vatten, dervid likväl icke inberäknad länets andel af Mälaren. Folkmängden uppgick år 1870 till 114,033 personer, hvaraf 54,792 mankön och 59,241 qvinkön; den uppgick 1850 till 96,691, år 1825 till 88,618 och år 1800 till 86,583, utvisande en tillökning af ungefär 32 procent sedan århundradets början. Befolkningens täthet år 1870 var 2,107 personer på hvarje qvadratmil land.

Fysisk beskaffenhet. Vestmanlands län är, om man ser det i dess helhet, ett terassland utan några särdeles tvära afsatser sänkande sig i sydostlig riktning från den jämförelsevis bergiga trakten i nordvest och norr ned mot sjön Mälaren, hvars vattenområde nästan hela länet tillhör och som i forna dar, då dess yta stod högre, med sitt vatten täckte vida trakter, der efter hand blifvit odlagd bygd. Egentlig bergstrakt finnes blott inom Norbergs och Skinskattebergs bergslager, hvilka fyllas af förgreningar från

den stora landtrygg, som längre i vester på gränsen mellan Dalarne och Värmland går i sydlig riktning genom Örebro län för att slutligen förena sig med Tiveden. Från de i det hela oregelbundna berggrupperna i dessa aflägsna trakter, der sjöarne stundom ligga 5 à 600 fot öfver hafvet och bergens toppar höja sig ett och annat hundratal deröfver utgå åt sydost flere bergsträckningar, hvilka till en början ganska höga snart aftaga i höjd, utplattande sig till breda landtryggar, bevuxna med ofta mager skog, rika på kärr och moras samt åtskiljande de åt söder skyndande strömmarne. I norr vid den nordöstra gränsen af Norbergs bergslag, der bergen hastigt aftaga i höjd, utlöper åt öster en ej särdeles hög landtrygg, benämnd Långheden och åtskiljande Dalelfvens och Mälarens vattensystem. De trakter den genomstryker med sina åt sydost utgående förgreningar äro rika på sand- och skogsmoar, hedar och kärr och utmärkas tidt och ofta af den ödsliga enformighet, som i allmänhet inom länets mellersta del möter betraktarens öga. Denna enformighet blir knappast mindre, men förändrar något sin art inom den bördiga sädesbygden söderut, och den försvinner, när man hunnit Mälaren, här liksom öfverallt rik på leende taflor. Genom länet sträcka sig från norr till söder 4 af det mellersta Sveriges förnämsta rullstensåsar, hvilka söder om Mälaren fortsätta inom Södermanland. De äro, från öster räknade, Enköpings-, Badelunda-, Strömsholms- och Köpingsåsarne, alla i nordlig riktning utsändande flere eller färre mindre förgreningar. — Nästan alla länets vattendrag hafva sitt utlopp i Mälaren. Längst i söder utrinner i Galten *Arbogaån*, Oppbogaströms fortsättning åt öster, i söder begränsad af Kägglan, hvars östliga utskott fyller den södra delen af Åkerbo härad. Ett tillopp från norr till detta vattendrag är den från Skedvisjön kommande Skedviån, som bildar gränsen mellan detta län och Fellingsbro härad. Genom Skinskattebergs bergslag och Åkerbo härad flyter den ganska betydliga *Hedströmmen*, som upprinner inom Ramsberg och Vesterbergslagen och utmynnar i Barkaröviken af sjön Galten. I samma vik utrinner äfven den vida obetydligare *Köpingsån*, uppkommen genom tvänne från Snäfringe härad kommande mindre vattendrag. Den betydligaste och för rörelsen vigtigaste af länets strömmar är *Kolbäcksån*, som kommer från Vesterbergslagen i Dalarne och efter att hafva genomflutit en mängd sjöar bland dem Amänningen, vid Strömsholm utmynnar i Galten af Mälaren. Mindre än Kolbäcksån är *Svartån*, som har sitt ursprung inom Norbergs bergslag och vid Vesterås når Mälaren. Längst i öster rinner *Sagån*, kommande från trakten norr om Långheden och i sitt nedre lopp, förrän

den utflyter i Oxfjärden af Mälaren, utgörande naturlig grän mot Upsala län. De östligaste och nordostligaste traktern afföra sitt vatten dels genom Örsundsån till Mälaren, del genom Temnareån och Dalelfven direkt ut i Östersjön.

Näringsgrenar. Länets modernäring är utan all fråg *åkerbruket* och det lemnar jämte boskapsskötseln nästa uteslutande medlet till uppehälle i de gamla slättbygderna söder och sydost, hvilkas odling går tillbaka ända till h dendomens dagar. Jordmonen är äfven der i allmänhet bör dig, bestående på ganska stora vidder af god åkerlera, oft hvilande på svartlera och mergel och endast i närheten a åsarne uppblandad med eller undanträngd af sand. Längr upp åt landet i öfvergångstrakterna med sina skogar oc kärr samt i bergstrakterna, der jordmonen till det mest består af krosstensgrus med åkerleran framträdande blot utefter vattendragen, i dessa bygder, der man visserlige odlar, och ofta med mycken omsorg odlar en mindre gif vande jord, der förlorar åkerbruket en del af sin betydels och *skogsbruk* samt *bergshandtering* blifva näringsfång a framstående vigt. Åkerbruket har äfven inom detta lä under de sista årtiondena skridit betydligt framåt genom ökade insigter och de exempel, som från många af de störr herregodsen utgått och som ej varit utan inflytande på all mogens sätt att sköta sin jord, ehuru man visserligen hä som öfver allt i vårt land märker en i detta fall olyckli misstro mot det nya och böjelse att hänga fast vid de förvärfda. Brist på medel hindrar väl ock mycket ofta öf vergången till ett bättre brukningssätt. Medelafkastninge af de förnämsta sädesslagen uppgick under åren 1867—187 ehuru skörden för tvänne år ej ens var medelmåttig, til 23,000 t:r hvete, 164,000 tnnnor råg, 53,00 tunnor korn 173,000 tunnor hafre, 26.000 blandsäd och 17,000 tunno potatis. Af hela egovidden, som är beräknad till unge-får 1,160,000 tunland, skulle år 1870 vid pass 226,000 tun-land hafva upptagits af åker och annan odlad jord. De rikaste äringen erhölls nämnda år från Vesterås och Kungs-örs fögderin. *Boskapsskötseln*, ehuru visst icke intagand sin tillbörliga plats bland länets näringar, är likväl af vig och har under senare år varit föremål för en växande om-sorg. De större godsen få äfven här, som sig bör, föregå me exempel. Vid slutet af år 1870 underhöllos inom länet 13,25 hästar, 9,262 oxar, 1,743 tjurar, 41,428 kor, 14,821 ungnöt 31,478 får, 1,300 getter och 10,378 svin. Länet har hus-hållningssällskap samt landtbruksskola vid Stenby i Munk-torps socken. Vid Strömsholm finnes ett kronan tillhörig stuteri. — Af mycken vigt för länet är *skogsbruket* i des norra och mellersta delar, särskildt emedan järnhandterin-

ens utveckling deraf är beroende. Skogstillgången är i det ela tillräcklig för behofvet, om äfven vissa socknar på lättbygden behöfva hemta sitt behof af virke längre ifrån. Enligt gjord beräkning skall af länets egovidd öfver 750,000 unland vara skogbärande mark. Ända till våra dagar har kogsafverkningen fortgått och fortgår ännu på allmogens skoar alltför skoningslöst att stå tillsammans med skogens betånd. De allmänna skogarne och de, som tillhöra de större gendomarne, skötas mer och mer på ett förnuftigare sätt. Ian följer der trakthuggningssystemet och drager äfven försorg in återväxten. Enligt erhållna uppgifter lära af enskildes kogar en areal af 550,000 qv.-ref vara till ordnad skogsushållning indelad. — Af synnerlig betydelse för länet är *rgsbruket* och *järnhandteringen.* De minerala rikedomarne ro icke små, i synnerhet norrut inom den egentliga bergsgen. År 1870 erhöllos ur 33 grufvor, belägna inom orbergs, Vestanfors, Skinskattebergs och Sala socknar, 197,589 c:r järnmalm, hvaraf det mesta erhölls från järnalmsfälten i Norberg. Samma år blåstes vid 17 masugar 513,600 c:r tackjärn och vid 3 gjuterin hafva genom ckjärns omsmältning åstadkommits 24,348 c:r gjutgods. ångjärnstillverkningen uppgick vid 34 begagnade verk och härdar till 589,989 c:r stångjärn. Tillverkningen af stål h manufaktur utgjorde samma år vid 9 verk 106,765 c.r ål, plåtar, spik, redskapssmide och diverse. I denna stålllverkning äro inberäknade 40,349 c:r, tillverkade enligt essemers metod vid Vestanfors i socknen af samma namn. id Sala silfververk erhölls 2,152 skålp. bergfint silfver ler ungefär 308 skålp. mer än medeltalet för femårsperilen 1861—1865. Vid Riddarhytte kopparverk steg tillrkningen till 1,354 c:r garkoppar. Skultuna messingsbruk f 2,354 c:r messing och det nyanlagda kopparverket derädes lemnade 3,299 c:r kopparmanufaktur. Dessutom erölls under året 1870 icke obetydligt bly vid Sala silfverrk samt blyerts vid Norberg och Fagersta. — Den egenta *fabriksindustrien* intar inom länet ej något framstående m och har under den sista femårsperioden åtminstone icke nnit något uti utveckling. År 1870 funnos, med frånräkng af sådana verk, hvilka afse tillgodogörandet af landets inerala rikedomar, 41 i gång varande verk och inrättninr med 34 egare, hvaraf 5 bolag, 490 arbetare samt ett lverkningsvärde af nära 700,000 rdr rmt. Nära hälften arbetarne och tillverkningsvärdet representerades dervid gjuterien och mekaniska verkstäderna i Arboga och Köng. I det föregående icke innefattad är *bränvinstillverkngen,* som under sista femårsperioden betydligt nedgått

och år 1870 bedrefs blott vid 3 brännerin med ett tillverk-ningsbelopp af 186,477 kannor. Såsom binäringar idka *sjöfart* och *fiske*, *varuforsling* samt något *husslöjd*, det sist i synnerhet inom Öster-Våla, Nora, Harbo och Fläcket socknar.

Af **samfärdsmedel** har länet utom *landsvägar* me en väglängd af 175 mil både *kanaler* och *järnvägar*. Hjel-mare kanal hör hit med norra delen af sin sträckning oc midt igenom länet går från norr till söder Strömsholms ka-nal, hvilken bildar en för bergshandteringen mycket vigti vattenväg från Mälaren till Vesterbergslagen i Stora Kop-parbergs län. Den senare kanalen är starkt trafikerad oc rörelsen på densamma har under de sista åren varit i stän-dig tillväxt. År 1870 befors den af icke mindre än 2,81 segelfartyg och båtar samt 409 ångfartyg och inbragte afgifter 97,240 rdr rmt. — Genom länets sydvestliga de går järnvägen mellan Örebro och Köping, med 2 mil af si sträckning fallande inom länet, och från den senare orte till Uttersbergs bruk går Köpings-Utterbergsbanan med e längd af 3,40 mil. Af ganska mycken vigt är äfven den min-dre järnväg, som med en längd af 1,60 mil sammanbinde Norbergs gruffält med sjön Åmänningen. Under bygnad ä den norra stambanans fortsättning öfver Sala norrut ti Krylbo i Dalarne, hvarifrån en bibana skall ledas till Nor-berg. Af enskildt bolag bygges äfven en järnväg från Stock-holm öfver Enköping och Sevalla till Engelsberg, hvilke medelst en annan från Sevalla öfver Vesterås skall förbin-das med Örebro-Köpingsbanan. Af dessa nya trafiklinie kommer i synnerhet banan mellan bergslagen och Stockholm att kraftigt bidraga till näringarnes och framför allt bergs-handteringens utveckling.

Indelning. Vestmanlands läns landsbygd utgjorde å 1870 enligt landshöfdingeämbetets femårsberättelse 2,99 oförmedlade och 2,847 förmedlade mantal med ett taxe-ringsvärde af 51,780,273 rdr rmt. Städerna voro satta til $99\frac{7}{8}$ mantal och deras taxeringsvärde uppgick till 9,577,67 rdr. Länets hela kronouppbörd var samma år 1,081,65 rdr rmt. — I *kyrkligt* hänseende hör länet till 3 stift. Til Vesterås stift höra 6 prosterin med 48 pastorat och 5 kyrkosocknar, hvaraf 4 stadsförsamlingar. Under Upsala ärkestift lyder länets Upplandsdel, innefattande 2 prosterin samt en liten del af det 3:dje med tillsammans 11 pasto-rat och del af det tolfte samt 15 kyrkosocknar. Till Sträng-näs stift och Vester-Rekarnes prosteri hör 1 pastorat me 2 kyrkosocknar. I *civilt* afseende är länet, som förr varit

eladt i 6 fögderin, nu enligt 1869 års kungabref deladt i
med tillsammans 11 härader och 2 bergslager, alla lydande
nder landshöfdingeämbetet i Vesterås. Regleringen är lik-
äl med afseende på det 4:de eller Salbergs-Väsby fögderi ännu
ke genomförd. För *lagskipningen* är länet deladt i 4 dom-
agor och 13 tingslag, hörande under Svea hofrätt. Dertill
omma med hänsyn både till förvaltning och lagskipning
änets 4 städer. Med afseende på bergverksdriften tillhör
änet 4:de bergmästaredistriktet med undantag af Sala silf-
erverk, som lyder under egen bergmästare, förr kallad bergs-
auptman. Läkarestaten utgöres af 3 provinsialläkare, 2
istriktsläkare 4 stadsläkare jämte 1 stadskirurg samt sär-
kild läkare för Sala bergslag. Länets sjukvårdsanstalter
ro lazaretten och kurhusen i Vesterås, Sala, Köping och
orberg. Länet räknar 6 postkontor, 1 postexpedition och
3 poststationer. Stadstelegrafstationer finnas 4 till antalet,
ämligen i Vesterås, Arboga, Köping och Surahammar samt
privatstationer, den ena i Sala, den andra vid Ströms-
olm. I *militäriskt* hänseende höra till länet 940 nummer
f Vestmanlands regemente, 375 af Lifregementets grena-
ierkår och 25 af Lifregementets husarkår, alla lydande
nder 4:de militärdistriktet.

Till **riksdagen** sänder länet 9 representanter, af
vilka 3 till Första och 6 till Andra kammaren.

Länets härader och socknar inom Vestmanland äro
ljande:

I. **Tuhundra härad** gränsar i vester och sydvest till
efringe, i norr och nordost till Norrbo, samt i sydost till
älaren. Det utgöres dels af fastland, dels af några vackra
r i Mälaren, af hvilka Ridön och Almö-Lindö äro de för-
msta. Häradet är i det hela sedt ett från norr ned mot
älaren sluttande bördigt, men enformigt slättland, fåradt
några ej särdeles djupa dalsänkningar och höjande sig
ån 40 till 100 fot öfver hafvet. Längst i norr inom Lill-
rads socken upptages en ej så ringa rymd af skogsmar-
r och kärrtrakter, under det att längre åt söder den
nna och fula slätten blott här och der afbrytes af nakna
h skrofliga bergklintar, resande sig på sin höjd 100 fot
ver marken, eller af krosstensfält, bevuxna med en i all-
änhet liten och gles barrskog. De sanka ängsmarkerna

invid Mälaren i Barkarö socken äro i jämförelsevis senar tider skedda inkräktningar från sjön, som förr gått högr och bildat numera igengrundade segelleder mellan öar, on hvilka man endast genom traditionen och deras namn ka sluta sig till, att de varit kringflutet land. Af vattendra finnas endast ett par mindre åar, som utmynna den ena sjön Freden, den andra i Asköviken af Mälaren. Jordmo nen i denna urgamla sädesbygd utgöres till det mesta a god åkerlera, ofta hvilande på mergel. Hufvudnäringen ä öfverallt åkerbruk med en afkastning vida utöfver orten eget behof. — Häradet hör i civilt afseende till Vesterå fögderi, i judicielt till Tuhundra m. fl. häraders eller Vest manlands södra domsaga, i kyrkligt till domprosteriet oc Munktorps prosteri samt innefattar följande 4 socknar jämt en del af S:t Ilians församling. Tingstället är i Vesterås — "Tuhundare" har ifrån början uppkommit genom sammanslagning af två särskilda härader. Det sträckte sig under medeltiden och ännu i slutet af 1500-talet ända fran till Vesterås och innefattade vid pass hälften af det nuvarande Snefringe härad med Stora och Lilla Rytterne, Säby Svedvi och i början af 1400-talet äfven Sura socknar Tingstället var under slutet af medeltiden vid Dingtun kyrka. På minnen från hednaåldern är trakten ganska rik isynnerhet inom Dingtuna socken. Man träffar grafhögar kummel, bautastenar, runstenar samt äfven flere borglemningar.

1. *Barkarö socken*, förr kallad Berkarna, gränsar norr och nordvest till Lundby, i vester till Dingtuna, i söde till Asköviken och i öster till Vesteråsfjerden. Socknen innefattar utom en jämn och bördig del af fastlandet äfve flere öar och holmar, af hvilka Almö-Lindö samt Vester Ridön med Kurön äro de förnämsta. Hemmantalet är 39¾ förm,, hvaraf 1 skatte, 5¼ krono och 33⅜ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 633,520 rdr rmt. Arealen är 0,265 qv.-mil, oberäknadt andelen af Mälaren. Folkmängden sagda år var 757 personer på 185 hushåll. Barkarö bildar i kyrkligt hänseende ett konsistorielt pastora af andra klassen, hörande till domprosteriet. Pastors lö är reglerad till 3,500 rdr rmt.

Nära Mälaren ligger säteriet *Fullerö* med flere underlydand mantal, deribland säteriet *Almö* med Almö-Lindö m. fl. Almö näm nes såsom sätesgård under unionstiden, i början af 1400-talet till hörig väpnaren Folke Folkesson Båt. Den skall i nyare tider hafv tillhört slägten De la Gardie. Fullerö var först kyrkogods, egde sedan af slägten Oxenstierna, men gjordes till herresäte först midten af 1600-talet af en direktör Cronstedt, inom hvilkens släg Fullerö är fideikommiss ända sedan 1739. Den nuvarande inneha

;aren är grefve V. A. Cronstedt. — *Barkaröby*, 8 mantal och *Oxnö* 1 mantal frälse egas af frih. J. C. A. Liljencrantz på Norsborg. — *Askö* 10¾ mant. frälse m. m. eges af frih. A. Kurck på Tidön i Rytterne. — *Ridön* med Vesteräng och *Kurön* äro kronosäterin, ydande under Johannisberg i Lundby socken.

2. *Dingtuna socken*, fordom kallad Dingetuna, gränsar norr till Lillhärad och Skerike, i öster till S:t Ilian, Lundby och Barkarö, i sydvest till Rytterne samt i vester till Svedvi och Säby. Hemmantalet är 96 förm., hvaraf 56⅛ skatte, 28⅜ krono och 11½ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,447,200 rdr rmt. Arealen är 0,693 qv.-mil. Folkmängden sagda år var 1,914 personer på 469 hushåll. I kyrkligt hänseende hör Dingtuna till domprosteriet och bildar ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 5,080 rdr rmt. — Genom socknen kommer att gå den järnväg, som skall förbinda Örebro-Köpingsbanan med bergslagsbanan mellan Engelsberg och Stockholm.

Dingtuna är nästan helt och hållet en jämn och enformig, men bördig slätt, till en stor del i allmogens hand. Upsala Akademi ger här icke mindre än 22½ mantal. De större egendomarne äro få till antalet och ega ej någon större betydenhet. En bland dem är *Stockkumla*, i socknens norra del, tillhörigt kapten Casparsson; en annan är säteriet *Gillberga*, som ligger ett stycke sydost om kyrkan. — Bland mängden af fornminnen märkes en dubbel ringmur med ungefär 12 fots höjd och hållande invändigt 100 fot i genomskärning.

3. *Lundby socken*, fordom äfven kallad Lundbo, gränsar i norr till S:t Ilian, i vester till Dingtuna, i sydost och söder till Barkarö samt i öster till Vesteråsfjärden. Hemmantalet är 34⅜ förm., hvaraf 8½ skatte, 18⅞ krono och 7 frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 465,220 rdr rmt. Arealen är 0,182 qv.-mil. Folkmängden var nämnda år 480 personer på 122 hushåll I kyrkligt hänseende hör Lundby till domprosteriet, är prebende till biskopen öfver Vesterås stift och har pastors lön reglerad till ,640 rdr rmt.

Inom socknen ligger invid Mälaren *Johannisbergs* kronosäteri och kungsladugård med en mängd underlydande inom Lundby och Barkarö. Den skall under medeltiden hafva tillhört Vesterås domkyrka, säges längre fram hafva varit i Johan III:s ego och kom slutligen under kronan. Stället bortdonerades af drottning Christina, återtogs, lemnades åt landshöfdingarne samt har sedan början af förra århundradet varit upplåtet på arrende åt enskilde personer, — Bland fornlemningar märkes en borgruin på en höjd söder om Johannisberg, samt nära stora landsvägen till Vesterås vid det s. k. Kapelltorpet obetydliga lemningar efter ett kapell, invigdt åt den heliga Ursula och varande ett af de fyra, som i stadens närhet uppfördes af biskop Carl på 1270-talet.

4. *Lillhärads socken*, i fordna dagar kallad Litla hæradh, är den nordligaste delen af Tuhundra och gränsar söder till Dingtuna, i vester till Svedvi, i nordvest och nor till Sura och Skultuna samt i öster till Skultuna och Ske rike. Hemmantalet är $13\frac{3}{4}$ förm., hvaraf $7\frac{1}{2}$ skatte, $3\frac{5}{8}$ kron och $2\frac{7}{8}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 va 400,200 rdr rmt. Arealen är 0,438 qv.-mil. Sagda år va folkmängden 597 personer på 137 hushåll. I kyrkligt hänseende hör Lillhärad till Munktorps prosteri och bildar et konsistorielt pastorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 2,145 rdr rmt.

Slagårda säteri med tillhörande hemman inom socknen tillhör Skultuna bruksbolag. — Af fornlemningar märkes en ringmur me ungefär 100 fots genomskärning på Nedervi egor, alldeles invi gränsen till Dingtuna.

S:t Ilians landsförsamling hör med sin vestra del oc en areal af 0,075 qv.-mil till Tuhundra härad med Svartå såsom naturlig gräns i öster. På Tuhundra komma af socknen $9\frac{5}{16}$ mant. förm., hvaraf $4\frac{3}{4}$ skatte och $4\frac{9}{16}$ kron Sammanlagda fastighetsvärdet för denna del var år 187 143,000 rdr rmt, och befolkningen utgjorde 225 personer.

II. **Siende härad** gränsar i vester till Norrbo, nordost och öster till Ytter-Tjurbo samt i söder till Vesteråsfjärden och Granfjärden af Mälaren. Häradet ä likasom Tuhundra en jämn och enformig slätt, bördig oc väl odlad, men på få ställen utom vid stränderna af Mälaren egande en skönhet, som förmår att intaga åskådaren. Höjden öfver hafvet är icke betydlig, endast lång upp i norr öfverskridande 100 fot. Den flacka sädestrakten afbrytes här och der af bergkullar eller nakna bergklintar samt krosstensfält, bevuxna med en i allmänhet fattig barrskog. Dylika låga skogsmarker finnas till mindr utsträckning inom Irsta och Kärrbo socknar samt till störr vidd inom vissa trakter af Tillberga i häradets nordligast del. Vattendragen äro likasom i Tuhundra få och obetydliga; ett par mindre åar rinna genom Irsta och Kärrb samt Kungsåra socknar ut i Mälaren, och genom Tillberg går i ostlig riktning den lilla Tortunaån för att efter si färd genom Ytter-Tjurbo härad förena sig med Sagån. — Jordmonen är på slätten god och gifvande lera, hvilken likväl i närheten af den stora rullstensåsen, som stryker fram åt norr genom Badelunda och Hubbo socknar, är stark uppblandad med sand. Hufvudnäringen är öfver allt åkerbruk med afkastning öfver eget behof. — Häradet hör i civilt afseende till Vesterås fögderi, i judicielt till Tuhundra

m. fl. häraders eller Vestmanlands södra domsaga, i kyrkligt till domprosteriet samt innefattar följande 6 socknar. Tingstället är i Vesterås. — Hvad som nu kallas Siende härad, hette fordom “Seunda ok Gorunda hundare“, och utgjorde ännu i slutet af 14:de århundradet tvänne särskilda härader, som troligen på 1390-talet förenades och bibehöllo endast det förras namn. Tillsammans innefattade dessa hundaren då de socknar, som nu tillhöra Siende samt Kila i Norrbo härad. Tingsplatsen var vid Anundahögh i Badelunda socken, till en början blott för Gorunda hundare, under 1400-talet för de förenade häraderna tillhopa. Trakten, hvars första bebyggande och odling genom invandrande från Upland ligger inom hednatiden, är ganska rik på alla slag af fornlemningar.

1. *Badelunda socken* gränsar i norr till Hubbo och Tillberga, i nordost till Tortuna och Björksta, i sydost till Irsta och Kungsåra samt i vester till S:t Ilian. Socknen innefattar jämte fastland äfven Björnön i Mälaren. Hemmantalet är $42\frac{3}{4}$ förm., hvaraf $29\frac{7}{8}$ skatte, $10\frac{3}{8}$ krono och $2\frac{1}{2}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 750,600 rdr rmt. Arealen är 0,378 qv.-mil. Sagda år var folkmängden 1,036 personer på 256 hushåll. Socknen är ett-pastorat af andra klassen och prebende till Vesterås domkapitel. Genom socknens södra del går stora landsvägen mellan Vesterås och Stockholm.

Socknen skrefs fordom Barlung, Badlung eller Balung m. m. samt hörde till Gorunda hundare. Den nuvarande östra delen hörde under medeltiden till Fyruby eller Furaby socken, hvilken åter låg inom Seunda hundare. På fornminnen är trakten rik; märkvärdigast är “Anundshög“ på Badelunds ås, förr häradets tingställe och särskildt bekant från Gustaf Vasas tid och den seger han här vann öfver danskarne. Nära vestra gränsen anses hafva legat S:t Olofs kapell, ett af dessa fyra, som biskop Carl uppförde vid hufvudvägarne till Vesterås. — Största gården är *Hässlö*, kronosäteri med vackert läge invid Mälaren midt emot den bergiga Björnön. Gården, som nämnes på 1470-talet såsom Hessle, tillhörde då biskopen i Vesterås, indrogs vid reformationen, var under 1600-talet doneradt eller förlänadt till slägten Horn samt är nu boställe för chefen vid Lifregementets grenadierkår.

2. *Irsta socken* gränsar i nordvest och vester till Badelunda, i nordost till Kungsåra, i sydost till Kärrbo samt i sydvest till Mälaren. Till socknen hör den södra delen af Björnön. Hemmantalet är $50\frac{1}{8}$ förm., hvaraf $26\frac{3}{4}$ skatte, $1\frac{1}{2}$ krono och $21\frac{7}{8}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 775,210 rdr rmt. Arealen är 0,407 qv.-mil. Sagda år var folkmängden 1,227 personer på 329 hushåll. Socknen är i kyrkligt hänseende ett konsistorielt pastorat af andra

klassen. — Genom socknen går landsvägen mellan Vesterå och Stockholm.

Irsta, förr Yrista. hörde till Seunda hundare. En hel mängd af socknens gårdar och byar omtalas i offentliga handlingar sedan 13- och 1400-talen. Att odlingen varit ännu äldre, visas af de forn minnen, som trakten innesluter. Bland dem märkas tvänne borg ruiner. den ena på Dyboberg, norr om Gäddeholm. — Förnämsta godset inom socknen är säteriet *Gäddeholm*, vackert beläget när Mälaren midt emot Björnön. Det har en mängd underlydande inom Irsta och Kärrbo socknar och var för ett par år sedan taxeradt till omkring 300,000 rdr rmt. Egendomen är gammal och har tillhört slägterna Sture, Bjelke, Posse, Fägerstjerna m. fl. Den såldes under förra hälften af 1700-talet till presidenten frih. C. Cronstedt, som gjorde egendomen till fideikommiss för sin äldste son och hans efterkommande: genom gifte öfvergick Gäddeholm till slägten Levenhaupt och innehafves nu af grefve G. E. Levenhaupt — Längre upp i socknen ligger temligen fult, men omgifven af bördiga slätter den väl skötta egendomen *Haglyholm*. Stället omtalas redan under 1300-talet såsom en by, då benämnd Hagaby och bebodd af bönder. Herregård har här blifvit i jämförelsevis senare tider och såsom egare nämnas sedan slutet af 1600-talet Sparrfeldt, Gerdesköld, Rangel och von Post. Godset innehafves nu under fideikommissrätt af löjtnanten J. L. von Post. — Under Frösåker i Kärrbo lyder säteriet *Kusta* i närheten af Ångsjön. Gården omtalas redan i slutet af 1200-talet. Den har i nyare tider tillhört bland andra slägterna Rosladin, Fleming, von Brunjean och Cronstedt, samt i våra dagar genom gifte von Post.

3. *Kärrbo socken* gränsar i nordvest till Irsta, i nordost till Kungsåra, i söder och sydost till Mälaren och dess fjärdar. Till socknen hör Aggarön m. fl. mindre holmar och skär. Hemmantalet är $26\frac{19}{32}$ förm., hvaraf $4\frac{3}{4}$ skatte, $2\frac{3}{8}$ krono och $19\frac{15}{32}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 518,000 rdr rmt. Arealen är 0.293 qv.-mil. Sagda år var folkmängden 671 personer på 156 hushåll. Kärrbo, förr annex till Kungsåra, är nu i kyrkligt hänseende ett eget konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 2,460 rdr rmt. — Kyrkan innehåller minnesvårdar öfver Bengt Soop till Lindö och Jesper Nilsson Cruus till Frösåker.

Socknen hette fordom Kevur eller Kæver eller Kæverbo och hörde till Seunda hundare. Bland fornminnen märkes en borgruin på ett berg vester om Ångsjön samt en annan, Solviks borg, på ett högt berg nära ett vattendrag, som ej långt derifrån utmynnar i en vik af Mälaren. — Af socknens gods märkes säteriet *Lindö*, beläget i närheten af Mälaren, med flere underlydande hemman, såg och tegelbruk. Stället omtalas i handlingar från 1300-talet och beboddes i slutet af detta århundrade af ridd. Philippus Ragvaldson samt efter honom af sonen och sonsonen, af hvilken den senare, Olof Ragvaldson, skref sig till Lindö, men var lagman i Östergötland. Från slutet af 1400-talet tillhörde Lindö slägterna Lilje, Soop, Fleming, Levenhaupt och De la Gardie ända fram på det förra århundradet. Det kom längre fram till König, Silfverstråle, Ingelotz m. fl. samt egdes för tvänne år sedan af en Pagels. —

Ett annat gammalt gods är det i närheten af Mälaren belägna säteriet *Frösåker*. Dess anor gå tillbaka ända till slutet af 1200-talet, men bebygdes af Nils Larsson, stamfader för slägten Cruus, sedan han i slutet af 1500-talet tillbytt sig gården af kronan. Frösåker tillhörde sedan ätten till långt in på det följande århundradet, då det genom gifte kom till friherrliga slägten Gyllenstierna, inom hvilken godset i långa tider förblef. Det eges nu med flere underlydande hemman, såg och tegelbruk af kapten C. R. von Post. — *Äggarö* säteri med underlydande på ön af samma namn har förr varit en sätesgård, tillhörig slägterna Flemming och Cronstedt, men eges nu under Gäddeholm.

4. *Kungsåra socken* gränsar i nordvest till Badelunda och Björksta, i öster till Björksta, i vester till Irsta, i sydvest till Kärrbo samt i söder till Granfjärden. Hemmantalet är $26\frac{31}{48}$ förm., hvaraf $18\frac{7}{12}$ skatte, $2\frac{1}{2}$ krono och $5\frac{9}{16}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 365,400 rdr rmt. Arealen är 0,260 qv.-mil. Folkmängden sagda år var 488 personer på 136 hushåll. Socknen är i kyrkligt hänseende ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 2,720 rdr rmt. — Genom socknen går landsvägen mellan Vesterås och Stockholm.

Socknen hette förr Hara eller Konungxhara, på 1500-talet Kongxhååra och hörde till Seunda hundare. Den är rik på fornlemningar, bland hvilka en borgruin vid Kungsbyn, der för öfrigt under medeltiden varit en husaby eller kungsgård.

5. *Tillberga socken* gränsar i nordvest till Romfartuna, i nordost och öster till Sevalla och Tortuna, i söder till Badelunda och i sydvest till Hubbo. Hemmantalet är $36\frac{1}{2}$ förm. hvaraf $12\frac{7}{8}$ skatte, $3\frac{3}{4}$ krono och $19\frac{7}{8}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 542,400 rdr rmt. Arealen är 0,298 qv.-mil. Sagda år var folkmängden 638 personer på 147 hushåll. I kyrkligt hänseende bildar Tillberga tillsammans med Hubbo ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 3,315 rdr rmt. — På Sörbyhemmanet kommer att blifva järnvägsstation vid bergslagsbanan med grenbana åt söder till Vesterås och Köping.

Socknen skrefs under medeltiden Thylebergha och Tilleberga samt hörde till Gorunda hundare. Bygden är mycket gammal, som synes af de grafhögar, hvilka finnas nästan vid hvarje by inom socknen. Särdeles märklig är en borgruin, kallad "Beybyborg", som har en väl bibehållen ringmur och är en af de största borglemningar i hela orten. — Största godset är säteriet *Hedensberg*, till vidden ganska betydande, utgörande jämte underlydande $22\frac{1}{2}$ hemman inom Tillberga och närgränsande socknar. Hedensberg omtalas i handlingar från 1300-talet, skall hafva tillhört Mats Kettilmundson, senare Nils Skatman, men var enligt bref, dateradt 4 Juni 1377, vid den tiden tillhörigt en Finvid

Finvidson, som bortbytte det till Olof Djekn till Löfstad i Tillberga. Hundrade är längre fram i tiden eller derutöfver gaf riksrådet Nils Erikson Gyllenstjerna till Fogelvik Hedensberg i morgongåfva till sin fru Sigrid Eskilsdotter Baner och vid arfskifte efter henne mellan Gustaf Vasa och Christina Gyllenstierna ble den senare egarinna deraf, hvarefter det kom till hennes sondotter Anna Sture, gift med riksrådet Hogenskild Bjelke till Vik. Vid hans afrättning blef godseet indraget till kronan, men gafs 1607 i förläning till hertig Johan af Östergötland. Genom utbyte kom Hedensberg från kronan, var 1635 deladt på flere händer, men tillhörde 1665 till större delen grefve Ture Oxenstierna till Croneborg och ärfdes sedan af hans dotter. År 1720 egdes gården af lagman Cederhjelm, öfvergick i midten af århundradet genom köp till landshöfding P. Drufva, som uppförde hufvudbygnaden af sten på den höjd, der den ännu ligger. År 1769 sålde Drufvas arfvingar Hedensberg till grefve Carl Fredrik Piper på Ängsö, hvarefter gården 1776 genom nytt köp öfvergick till frih. Carl de Geer till Löfsta. Denne gjorde egendomen till fideikommiss för sin dotter Charlotte De Geer gift med generalmajoren frih. Du Rietz, och efter hennes död gick egendomen i denna egenskap till dotterdottern grefvinnan Jaquette Piper, gift med öfverstlöjtnanten grefve Hugo Hamilton, Hedensbergs närvarande innehafvare. Å den väl bebygda gården finnes en samling af fornsaker, till en del funna i orten, porträtter, antika möbler, m. m. allt samladt af disponenten grefve G. M. Hamilton. — Ej långt från Hedensberg ligger säteteri *Hellby*, en gård nämnd under medeltiden, men egentligen bebygd till herresäte af friherre O. Thegner. Bland senare egare märkas Drufva, Borgenstierna, Stierncrona, samt efter 1791 löjtnanten B. Tersmeden, af hvars arfvingar det fortfarande eges.

6. *Hubbo socken* gränsar i nordvest till Romfartuna, i nordost och öster till Tillberga, i söder till Badelunda samt i sydvest till S:t Ilian. Hemmantalet är 21¾ förm., hvaraf 10½ skatte, 5 krono och 6¼ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 329,950 rdr rmt. Arealen är 0,215 qv.-mil. Folkmängden uppgick samma år till 454 personer på 114 hushåll. Hubbo, förr prebende till Vesterås domkapitel, är nu annex till Tillberga. — Genom socknen går den stora bergslagsvägen från Vesterås till Dalarne, redan under medeltiden af ganska stor vigt, i våra dagar mindre, sedan samfärdseln med denna provins till det mesta sökt sig andra vägar.

Hoo eller Hoa, nu Hubbo, hörde förr till Gorunda hundare.

III. **Snefringe härad** gränsar i vester till Åkerbo härad och Skinskattebergs bergslag, i norr till Norbergs och Vagnsbro härader, i öster till Norrbo och Tuhundra samt skiljes i söder genom Galten, Qvicksund och Blacken af Mälaren från Södermanland. Häradets södra del, innefattande Rytterne, Säby, Svedvi, Kolbäcks, Munktorps samt större delen af Bergs socknar, hör med till den bördiga, men ovanligt fula slättbygd, hvilken här med långsam lutning mot

Mälaren omgifver denna sjös norra strand. Slättens enformighet afbrytes endast af en eller annan ful bergklint af granit eller gneis, höjande sin kala hjessa ett stycke öfver trakten, eller af flyttblock, kringvräkta på marken eller slutligen af krosstensbäddar af icke särdeles stor vidd, bevuxna med en låg skog, der de icke blifvit beröfvade all vextlighet. Den norra delen af häradet åter upptages af dessa vidsträckta skogsmarker och kärrtrakter, som i allmänhet karaktärisera länets mellersta bygd och utgöra en öfvergång från den egentliga bergstrakten till den vida skoglösa slätten. Här äro bördiga och odlade marker att finna nästan uteslutande vid vattendragen, af hvilka det förnämsta är Kolbäcksån. Den inkommer i häradet längst i norr, utflytande ur sjön Åmänningen, hvarefter den går genom Virsbosjön, Öfre och Nedre Nadden m. fl. mindre vattensamlingar för att slutligen efter att hafva passerat sjön Freden utrinna i Galten af Mälaren genom det s. k. Borgåsund. Utefter Kolbäcksån, samt här och der af densamma genombruten, sträcker sig den betydande rullstensås, som bär namn af Strömsholmsåsen och som efter att hafva fortsatt snedt igenom Södermanland når hafvet söder om Nyköping. — Jordmonen, i skogsmarkerna bestående af krosstensgrus, är i dalgångarne och på slättbygden god och gifvande lera. Mosand förekommer till större eller mindre mäktighet vid rullstensåsarne. Hufvudnäringen är åkerbruk, i de sydliga trakterna gifvande en afkastning öfver behofvet. Norrut tillkomma skogsbruk och järnhandtering såsom vigtiga näringsfång. — Häradet hör i civilt hänseende till Vesterås fögderi, i judicielt till Tuhundra m. fl. häraders eller Vestmanlands södra domsaga, i kyrkligt till Munktorps prosteri samt innefattar följande 8 socknar. Tingstället är vid Kolbäcks gästgifvaregård. — "Snævingia hundare" omfattade under medeltiden endast hälften af nuvarande Snefringe härad, under det att den öfriga hälften, som nu hör dit räknades till Tuhundare. Socknarne voro då endast 4, nämligen Berg eller Bergha, Kolbek, Munkatorp och Rampnæs. Tingsstället var vid Munkatorps kyrka. Fornlemningar finnas af flere slag inom häradet, ehuru mycket sparsamt inom den nordliga bygden, hvilken väl knappast under hednatiden blifvit af odlingen berörd.

1. *Bergs socken* gränsar i vester till Munktorp, i norr till Ramnäs och Sura, i sydost till Kolbäck samt skiljes i öster genom Kolbäcksån från Svedvi. Hemmantalet är $23\frac{17}{24}$ förm., hvaraf $22\frac{7}{12}$ skatte och $1\frac{1}{8}$ krono; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 524,520 rdr rmt. Arealen är 0,530 qv.-mil, hvaraf 0,003 qv.-mil vatten. Sagda år var

folkmängden 981 personer på 246 hushåll. I kyrkligt hänseende bildar Berg ett konsistorielt pastorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 2,506 rdr rmt. — Längs vid östra gränsen mot Kolbäck och Svedvi mellan Kolbäcksån och Strömsholmsåsen, som här på vestra stranden af ån sträcker sig i nordlig riktning, framgår Strömsholms kanal. Den har här från Trångfors förbi Skansen ned till Sörqvarn ett bland sina vackraste partier.

Nära kanalen ligger *Åsby* egendom, med Trångfors bruk i Kolbäcks socken tillhörande Tydéns arfvingar.

2. *Kolbäcks socken*, delvis genomfluten af Kolbäcksån, gränsar i norr till Berg och Svedvi, i vester till Munktorp, i öster till Säby och Rytterne samt i söder till Mälaren. Hemmantalet är $50\frac{11}{16}$ förm., hvaraf $35\frac{5}{16}$ skatte och $15\frac{3}{8}$ krono; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,265,150 rdr rmt, hvaraf värdet för staten tillhörig egendom utgjorde 554,800 rdr. Arealen är 0,443 qv.-mil, hvaraf 0,018 qv.-mil vatten, dervid icke inberäknad del af Mälaren. Sagda år utgjorde folkmängden 1,791 personer på 505 hushåll. Socknen är ett regalt pastorat andra klassen med pastors lön reglerad till 3,700 rdr rmt. — Genom Kolbäck går den nedersta delen af Strömsholms kanal ut i sjön Freden, och inom kort blifver äfven järnväg bygd genom socknen, förenande städerna Köping och Vesterås.

Kolbäcks socken är ganska rik på fornminnen såsom ättehögar, kummel och stensättningar. Af borgruiner märkes en söder om Borgby med dubbel ringmur försedd, samt en annan på ett berg nordost om Skansen med en hög, på flere ställen dubbel ringmur. Utsigten derifrån öfver den nedanför liggande nejden, genomfluten af ån, som här kastar sig utföre i flere fall, är en bland de vackraste i södra Vestmanland. Från vår medeltid saknas ej häller sägner och minnesmärken. Till Herrevadsbro vid stora landsvägen, som öfver Kolbäcksån går till Köping, förlägger traditionen den afgörande striden mellan Birger Jarl och de upproriske folkungarne, hvilka alla synas hafva fallit i Birgers våld och af honom blifvit straffade till lifvet. Här skall ock 1466 Nils Sture hafva sammandrabbat med en mängd af unionspartiets anhängare. Den märkvärdigaste orten är likväl *Strömsholms* kungsgård, belägen i en vacker trakt vid Kolbäcksåns utlopp i sjön Freden. Den blef 1557 af Gustaf Vasa bebygd till sätesgård samt gafs genom kungligt bref af d. 7 April 1563 jämte Snäungs härad samt Fiholms gård med Säby och Storrytterne i Tuhundra härad, allt sedermera kalladt Strömsholms län, i förläning såsom lifgeding åt Gustaf Vasas enkedrottning Catarina Stenbock, hvartill enligt samma kungabref äfven kommo flere gårdar och socknar inom Södermanland. Hertig Carl framkom väl flere gånger med anspråk på Strömsholms gård och län, åberopande sin faders testamente, men enkedrottningen behöll det och fortfor att hafva sin hofhållning på Strömsholm, der hon afled 1621. Gården har sedermera jämte häradet varit gifvet i förläning åt Carl Gustaf såsom prins samt åt hans gemål, Hedvig Eleonora, hvilken äfven på en holme i ån upp-

förde det nuvarande slottet efter ritning af Nikodemus Tessin. Stället var ofta besökt af Carl XI, då han i nejden företog jagt eller höll mönstring, men har i senare tider blott tillfälligtvis varit bebodt af kungliga personer. Slottet står under en egen ståthållare, vanligen äfven chef för det närbelägna stuteriet, det förnämsta i vårt land. Den till slottet hörande s. k. Ladugården har i senare tider varit utarrenderad. Längre i söder vid Borgåsund är lastageplats och faktori, der på sista åren förekommit en icke obetydlig export direkte på utrikes ort. — Utefter ån ligga äfven längst i norr *Trångfors bruk*, lydande under Åsby i Berg socken, samt *Vesterqvarn* med såg och qvarnar, hörande under Mölntorp i Säby.

3. *Munktorps socken*, med en stor utsträckning åt norr, gränsar åt detta håll till Ramnäs, i öster till Berg och Kolbäck, i vester till Odensvi och Köping samt i söder till Galten af Mälaren. Socknens södra del är en ovanligt ful slättbygd, den norra åter en bergländig och kärrig skogsmark, som afför sitt vatten genom Lisjöarne söder ut till Köpingsån. Hemmantalet är 154$\frac{3}{8}$ förm., hvaraf 125 skatte, 6$\frac{5}{8}$ krono och 22$\frac{3}{4}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,578,800 rdr rmt. Arealen är 1,432 qv.-mil, hvaraf 0,058 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 3,162 personer på 749 hushåll. I kyrkligt hänseende är Munktorp ett regalt pastorat af första klassen med pastors lön reglerad till 6,500 rdr rmt. Den ganska stora sockenkyrkan, flere gånger tillbygd, anses åtminstone till en del räkna sina anor från den helige David, Vestmanlands förste aposel, hvilken här egentligen skall hafva verkat och om hvilken orten förvarar många minnen och sägner. — Genom socknen kommer att gå järnvägen mellan Köping och Vesterås.

Socknen, hvars förnämsta minne den helige David är, bevarar äfven, såsom urgammal bygd flere fornlemningar från hednatiden. Ättehögar, bautastenar och stensättningar finnas ganska många; borglemningar åtminstone tre samt på en höjd vid Lundberga nära stora landsvägen till Köping en halfcirkelformig stensättning af resta hällar och klumpstenar. Gårdarnes och byarnes namn förekomma till en stor del och ganska ofta i handlingar från medeltiden. Historiskt märkvärdigt är säteriet *Dåvö* ej långt från Mälaren, med underlydande tillhörigt grefve Fr. von Rosens sterbhus. I handlingar från 1200-talet förekommer stället under namnet Daphö eller Davö. Legenden låter den helige David här hafva haft sin bostad under en tid efter sin ankomst och innan han flyttade till det i närheten af kyrkan belägna Sandsta, som efter honom skall hafva erhållit sitt namn, Sanct Davids stad. Under medeltiden skall Dåvö med den närliggande Hofgården hafva varit kungsgård och anslogs med säkerhet till enkesäte först åt drottning Hedvig, Magnus Ladulås' gemål, och sedan åt hertiginnan Ingeborg, Magnus Erikssons moder. I början af 1700-talet utbyttes gården från kronan af en generalmajor Lagerkrona, var sedan en tid inom hans slägt, fick längre fram till egare Dybeck, Aspelin, von Rosen. — Längre i vester, också i närheten af Mälaren, ligger

utmärkt vackert säteriet *Ståholm*, med många underlydande såsom fideikommiss tillhörigt ryttmästaren H. S. Tham. Gården är gammal och skall hafva varit Sturcslägtens, egdes på 1680-talet af Reuter, senare Steuch, Ramsell, i början af vårt århundrade Bagge af Söderby, inom hvilken slägt Ståholm blef fideikommiss för att sedan genom gifte öfvergå till Tham. — Långt upp i norr bland skogsmarkerna ligger vid Södra Lisjön säteriet *Lisjö* med *Larsansjö* järnbruk, der åtminstone på sista tiden intet smide förekommit. Stället omtalas under medeltiden med namnet Lysöghum, hörde sedan under kronan, utbyttes från henne på 1670-talet och grundades till säteri af riksrådet Christer Horn. Arfvingarne sålde godset till frih. Jonas Cedercreutz, hvarefter det kom till en Adlerstedt, som grundade bruket i midten af förra århundradet. Det har sedan tillhört Rosén, von Rosenstein, Groen samt eges nu af Surahammars bruksintressenter. Gården har ett vackert läge och är väl bebygd.

4. *Ramnäs socken* gränsar i vester till Gunnilbo, i nordvest till Vester Våla, i nordost till Vester Fernebo och Fläckebo samt i söder till Munktorp, Berg och Sura. Hemmantalet är 12$\frac{7}{48}$ förm., hvaraf 5$\frac{5}{6}$ skatte, $\frac{5}{8}$ krono och 5$\frac{11}{16}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 914,600 rdr rmt. Arealen är 2,005 qv.-mil, hvaraf 0,131 qv.-mil vatten. Sagda år var folkmängden 2,456 personer på 557 hushåll. I kyrkligt afseende bildar Ramnäs jämte Sura ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 4,250 rdr rmt. — Genom socknen går en del af Strömsholms kanal.

Ramnäs är en jämförelsevis yngre bygd. Såsom egen socken synes den datera sig från början af 1400-talet, men har varit bebodd i långa tider förut. Från hedenhös finnas lemningar efter en ringmur på en krosstenskulle vid nordvestra stranden af sjön Ulframen. — Bergs- och skogsbruk gifva här folket dess egentliga uppehälle jämte åkerbruket. Förnämsta gården är *Ramnäs* bruks- och landtegendom, med en mängd underlydande hemman i denna och angränsande socknar, järnverk. manufakturverk, qvarn, såg m. m. Fastighetsvärdet för egendomen inom Ramnäs socken belägen utgjorde för tvänne år sedan något öfver 200,000 rdr rmt. Bruksegendomen utgöres af Ramnäs och Bäckhammars bruk, af hvilka det förra räknar sina anor från 1590, det senare från 1620. Båda äro anlagda ej särdeles långt från hvarandra vid samma vattendrag eller Kolbäcksån. Ramnäs egdes först af Christer Månsson och dennes arfvingar till långt in på 1700-talet, kom sedan till flere egare såsom Adelberg, Schenström och Tersmeden, derpå Cedercreutz och Tersmeden för att slutligen stanna hos Tersmediska slägten, som äfven kom i besittning af Bäckhammar, sedan detta bruk länge varit inom familjen Schenström. Vid Ramnäs är år 1868 anlagdt ett valsverk, tillhörigt egarne af Ramnäs och Larsbo, det senare beläget i Söderbärkes socken af St. Kopparbergs län. Vid detsamma tillverkades år 1871 dels för egen, dels för andras räkning icke mindre än 112,544 c:r stångjärn jämte något manufaktursmide. Godset är i allt väl vårdadt och bebygdt och har tvänne präktiga hufvudbygnader af sten, en på hvardera sidan om ån, den yngre ståtlig till sitt yttre och liggande inom mycket vackra omgifningar. — Längre upp vid samma vattendrag ligger

Seglingsbergs bruks- och landtegendom med flere hemman, qvarn, såg och tegelbruk tillhörig V. Öbergs sterbhus. En hammare privilegierades år 1610, den andra 1642. Bruket egdes på den senare hälften af 1700-talet slägten Adlerberg, kom sedan till grosshandlaren Schön, hans son, dennes måg statsrådet Schvan samt slutligen en Öberg. Tillverkningen år 1871 var 5218 c:r stångjärn samt 17,888 c:r smältstycken. — Ofvanför Seglingsberg ligger *Virsbo*, en betydande bruks- och landtegendom med flere underlydande hemman, qvarn, såg och tegelbruk, tillhörig ett bolag. Bruket skall vara anlagdt 1620, egdes under detta sekel af slägten Boje, på 1750-talet af en frih. v. Yxkull och i vårt århundrade af en Silfversköld, hvilken ätts nuvarande hufvudman är delegare i egendomen. Den är helt nyligen af intressenter försåld till grefve C. F. von Hermansson på Ferna för en köpesumma af mer än en million rdr. Tillverkningen uppgick år 1871 till 9,220 c:r stångjärn och 23,360 c:r smältstycken.

5. *Sura socken* gränsar i norr till Ramnäs, i öster till Skultuna, i vester till Berg samt i söder till Berg och Lillhärad. Hemmantalet är $18\frac{1}{12}$ förm., hvaraf $3\frac{7}{8}$ skatte, $\frac{5}{24}$ krono och 14 frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 778,840 rdr rmt. Arealen är 0,558 qv.-mil, hvaraf 0,066 qv.-mil vatten. Sagda år var folkmängden 1,796 personer på 408 hushåll. Socknen är annex till Ramnäs. — Genom Sura går Strömsholms kanal med slussar vid Surahammar.

Sura hörde under medeltiden till Tuhundare. — Bygden är utan tvifvel mycket gammal och skall fordom hafva hetat "Turamarken" efter en kämpe vid namn Ture, som äfven gifvit sitt namn åt den s. k. "Turaborgen", en delvis väl bibehållen ringmur på Strömsholmsåsen vid näset mellan båda Surasjöarne. Borgen skall enligt sägnen i orten sedan hafva tillhört Ramer, som gifvit Ramnäs sitt namn, samt en kung Olof, af hvilken minnet går igen i gårdsnamn inom socknen. — I våra tider är det märkvärdigaste stället *Surahammars* bruks- och landtegendom, bestående af flere hemman inom och utom socknen, en mängd järnförädlingsverk, till större delen uppförda på de sista åren, såg och qvarnar, med ett fastighetsvärde, som för egendom i Sura socken uppgick till öfver 400,000 rdr rmt. Bruket, anlagdt för stångjärnssmide, har från midten af förra århundradet tillhört Skultuna bruks egare, men eges nu af intressenter. Disponent har bruksp. V. Zethelius varit ända till sin nyligen inträffade död. Tillverkningen afser dels stång- eller ämnesjärn, dels och i synnerhet järnmanufaktur och stål. Den utgöres mest af ångpanne- och fartygsplät samt axlar och hjul för järnvägarnes behof. Afsättningen sker dels inom landet, dels till Finland och Ryssland. Tillverkningsbeloppet utgjorde år 1870 ungefär 36,000 c:r med ett tillverkningsvärde af 551,000 rdr rmt. Hufvudbygnaden, uppförd på en vacker holme i Kolbäcksån, är fullkomligt slottslik och utmärkt genom sin egendomliga yttre stil och sin beqväma inredning.

6. *Rytterne socken* gränsar i norr till Säby, i vester till Kolbäck, i nordost till Dingtuna samt i söder till Galten, Qvicksund och Blacken af Mälaren. Socknen innefattar utom ett stycke fastland äfven flere öar och holmar i Mälaren. Hemmantalet är $49\frac{3}{4}$ förm., hvaraf $10\frac{3}{4}$ skatte, 3 krono och 36 frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år

1870 var 978,851 rdr rmt. Arealen är 0,501 qv.-mil, hvara 0,013 qv.-mil vatten utom Mälardelen. Folkmängden va sagda år 1,363 personer på 363 hushåll. I kyrkligt hän seende är Rytterne ett alternerande konsistorielt och patro nelt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad ti 3,400 rdr rmt. Patronatsrätten utöfvas af innehafvaren ti Vickhus fideikommiss. — Genom socknen går utefter Ströms holmsåsen och öfver Nyckelön och Qvicksund stora lands vägen till Södermanland.

Socknen är en mycket gammal bygd, ganska rik på fornlem ningar och med sina flesta byar och gårdar förekommande i hand lingar från medeltiden. Då var socknen för öfrigt delad uti Litl Rytra, förut Vikusæ sokn, och Stora Rytra äfven kallad Rytirb och bägge hörde de till Tuhundare. Särskilda socknar, ehuru hö rande till samma gäll, fortforo Stora och Lilla Rytterne att var till år 1818, då de sammanslogos till en enda. Bland fornminne märkas 4 borgruiner, belägna i olika delar af socknen. Den stör sta är "Sörby borg" vester om kyrkan. — Socknens myrkvärdi gaste gods är utan tvifvel säteriet *Tidö*, liggande längst öster ut Lilla Rytterne på en vacker holme i Mälaren. Tidön är ett ur gammalt herresäte, egdes på 1400-talet af slägten Green, under de följande århundradet af slägten Bååt och kom 1608 genom Ann Bååt till den store rikskansleren Axel Oxenstierna, som uppbygd det nuvarande slottet och der mycket ofta uppehöll sig. Inom Oxenstiernska ätten stannade godset till 1755, då det genom ar kom till en Dohna, sedan till slägterna Ridderstolpe, Kantzow Blomstedt och i våra dagar frih Arv. Kurck hvilken för en kort ti sedan försålt hela egendomen till utländsk man. Slottet är en sluten fyrkant med façader åt alla sidorna och hufvudfaçaden pryd med en vacker portal i rococo. Fordom har här funnits ovanligt rika historiska samlingar, af hvilka en del blifvit skingrad, en annan dels af staten inlöst, dels till densamma såsom gåfva öfverlemnad. Rustkammaren och manuskriptsamlingen voro i synnerhet af stort värde. Ön, som omger slottet, liknar en enda stor park, hvarjämte sjön med dess holmar bidrager att förhöja ställets ovanliga skönhet. Längre i vester äfven inom Lilla Rytterne ligger säteriet *Vikhus*. Gården tillhörde på 1600-talet slägterna Brahe och Horn, gjordes under det följande århundradet till fideikommiss för en grefve Oxenstierna, öfvergick på grund af slägtskap till Dohna, sedan af samma grund till Ridderstolpe och innehafves nu af löjtnant C. L. von Post, hvars mor var född friherrinna Ridderstolpe. — I stora Rytterne ligger äfven invid Mälaren säteriet *Fiholm*. Det tillhörde under unionstiden biskoparne i Vesterås, hvilka der ofta vistades; gården säges då hafva legat på Trossön, der ännu finnas qvar lemningar efter murar och vallar, häntydande på att stället fordom varit befästadt. Fiholm indrogs af Carl Knutsson, blef kungsgård, hörde till Catarina Stenbocks lifgeding, köptes af Gustaf Horn, men återgick till kronan 1628, utbyttes slutligen från kronan 1723 och har sedan tillhört slägterna Rosenfeldt, v. Berchner och Ridderstolpe. Inom den sista slägten förökades Fiholm och gjordes 1749 till fideikommiss, hvars nuvarande innehafvare är grefve C. G. Ridderstolpe. — Längre vesterut ligger ej långt från Strömsholmsåsen och Mellansundet, som skiljer fastlandet från Nyckelön säteriet *Stora Ekeby*, som på 1700-talet tillhörde slägten Reuterholm, men nu eges af brukspatron R. N. G. Mont-

:omery-Cederhjelm på Segersjö i Närike. — För öfrigt märkes på Tyckelön det vackra säteriet *Stensjö*, med underlydande tillhörigt)rukspatron Fr. Zethelius.

7. *Säby socken* gränsar i norr till Svedvi, i öster till)ingtuna, i söder till Rytterne och i vester till Kolbäck. Iemmantalet är $25\frac{1}{8}$ förm., hvaraf $17\frac{7}{8}$ skatte, $1\frac{5}{8}$ krono och $5\frac{5}{8}$ 'rälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 442,160 rdr. Arealen är 0,165 qv.-mil, hvaraf 0,007 qv.-mil vatten. Sagda ır var folkmängden 639 personer på 168 hushåll. I kyrkigt afseende är Säby ett konsistorielt pastorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 2,780 rdr rmt.

"Sæby" hörde under medeltiden och ännu längre till Tuhunlare. Bland fornminnen märkes den s. k. "Borgby skans", en lubbel ringmur på ett berg i närheten af stora landsvägen mellan Testerås och Köping. — Största egendomen är *Mölntorp* med flere ınderlydande hemman qvarn, grynverk, såg, benstamp och tegel)ruk tillhörigt P. M. von Unge. — Inom socknen ligger *Utnäs Löt*, exercisplats för Lifregementets grenadierkår.

8. *Svedvi socken* gränsar i norr till Sura, i öster till Lillhärad och Dingtuna, i vester till Berg och Kolbäck samt söder till Säby. Hemmantalet är $35\frac{5}{16}$ förm., hvaraf $31\frac{15}{16}$ skatte, $2\frac{5}{8}$ krono och $\frac{3}{4}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet ır 1870 var 863,700 rdr rmt. Arealen är 0,478 qv.-mil. Sagda år var folkmängden 1,429 personer på 376 hushåll. Svedvi bildar ett konsistorielt pastorat af andra klassen ned pastors lön reglerad till 3,830 rdr rmt.

"Swedwi" har ända in till nyare tider räknats till Tuhundare. Från hednatiden finnas grafhögar och stensättningar. — Vid Kolbäcksån ligger nära Skansen *Halsta* med *Halstahammars bruk*, ganska stor jordegendom, valsverk och järnmanufakturverk, qvarnar, såg, tegelbruk och bränneri; tillhörde åtminstone för en kort tid sedan Mälarprovinsernas enskilda bank. Tillverkningen utgjorde år 1871 icke mindre än 72,572 c:r stångjärn och nära 8,000 c:r manufakturjärn, det mesta plåt.

IV. **Ytter-Tjurbo härad** gränsar i nordvest och vester till Öfver-Tjurbo och Siende härader, i nordost och öster till Simtuna och Åsunda härader, det senare i Upsala län, och begränsas åt detta håll af Sagån ända till dess utlopp i Mälaren. Häradet har en mycket långsträckt form från norr till söder och utgöres delvis af en mängd öar och holmar i Mälaren, af hvilka Ängsön är den förnämsta. Häradets fastland är i allmänhet en ful och enformig slättbygd, endast undantagsvis höjande sig 100 fot öfver hafvets yta. Den är jämn, här och der afbruten af låga bergklintar eller åsar, smärre mossar och skogsmarker, der skogen har samma magra utseende som i flere andra trakter af nedre Vest-

manland och för öfrigt upptager en jämförelsevis mindr areal. Landskapets fulhet ökas af bristen på sjöar och vattendrag. Af det förra slaget finnes knappast någon, af de senare de s. k. Ransta- och Tortunaåarne, hvilka rinnand i sydostlig riktning utmynna i Sagån. Ett helt annat utseende än den öfre bygden bär strandkanten vid Mälare samt framför allt Ångsön, som med sina kullar, ängar oc skogsdungar, infattade i ramen af Mälaren, är vida omkring i vårt land beryktad för sin intagande skönhet. Rådande jordmonen är lera, af sämre slag i norra traktern af Tortuna samt i vissa delar af Sevalla och Björksta; p flere ställen är den uppblandad med sand eller mojord. Åker- och ängsbruk är nästan uteslutande näringsfång med en afkastning öfver eget behof. — Häradet hör i civilt afseend till Vesterås fögderi, i judicielt till Tuhundra m. fl. häraders eller Vestmanlands södra domsaga, samt i kyrkligt til Sala prosteri med undantag af Ångsö, som hör till domprosteriet. Det innefattar följande 4 socknar, af hvilka likvä en, Sevalla, delvis tillhör Simtuna härad. Tingstället är vi Lundby i Tortuna socken. — Under medeltiden utgjorde de nuvarande Ytter-Tjurbo härad tillsammans med det nor derom liggande Öfver-Tjurbo härad ett enda, som bar nam af "Tyurbo" eller "Thyrbo hundare" och innefattade en lån och smal landsträcka ända från Dalelfven längs den vestr stranden af Sagån ned emot Mälaren. Detta förhålland fortfor till långt in i nyare tider, ehuru redan förut de blifvit en nödvändighet att hålla särskildt ting för häradet norra del. Det äldsta gemensamma tingstället var Lundboaberg vid Lundby i Tortuna. Traktens odling går för öfrigt tillbaka till hedenhös och om denna tid tala flere fornminnen, som finnas på många ställen i häradets olika delar

1. *Björksta socken*, på ömse sidor om Tortunaån, gränsar i norr och nordvest till Sevalla och Tortuna, i veste till Tortuna, Badelunda och Kungsåra, i söder till Mälaren samt skiljes i öster genom Sagån från Simtuna, Breds, Tillinge och Teda socknar. Hemmantalet är 64¼ förm., hvara 43⅝ skatte, 6⅜ krono och 14¼ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 778,328 rdr rmt. Arealen är 0,51 qv.-mil. Folkmängden uppgick år 1870 till 1,289 persone på 349 hushåll. Björksta bildar i kyrkligt hänseende ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 3,560 rdr rmt. — Genom socknen kommer att gå fram den nya järnvägen från Stockholm upp till bergslagen

"Birkista" nämnes i handlingar från början af 1300-talet. Socknen är ganska rik på fornminnen såsom grafhögar, runstenar, oc af borglemningar märkes en borgruin vid Näs i närheten af Sagån.

Härigenom gick under medeltiden den förnämsta vägen, som följdes vid eriksgatan, fram vid Sæagbo bro eller Östens bro, ett stycke nedanför Nyqvarn vid Uplandsgränsen. Inom socknen, som till större delen eges af bönder, finnes endast en gård af större betydenhet, nämligen säteriet *Målhammar*, beläget i närheten af Sagån. Stället nämnes redan på 1300-talet och egdes 1391 af lagmannen i Uppland ridd. Carl Ulfson till Tofta. Det skall 1620 hafva blifvit präktigt bebygdt af den namnkunnige Johan Baner, som skref sig till Målhammar. Det lemnades af sonen den bekante Dulle-Baner till kommissarien Adlerkrona, men blef af honom 1688 taget i betalning för gäld till kronan. Målhammar kom på 1700-talet åter i enskildes händer och eges nu af general von Knorrings arfvingar.

2. *Tortuna socken*, omkring ån af samma namn, gränsar i norr till Sevalla, i öster och sydost till Björksta samt i vester och sydvest till Tillberga och Badelunda. Hemmantalet är 35$\frac{3}{4}$ förm., hvaraf 27 skatte, 3 krono och 5$\frac{3}{4}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 455,330 rdr rmt. Arealen är 0,320 qv.-mil. Sagda år var folkmängden 761 personer på 183 hushåll. Socknen är ett konsistorielt pastorat af andra klassen. Kyrkan är till sitt yttre moderniserad, men bevarar i sitt inre en mängd vackra hvalfmålningar, förfärdigade under senare hälften af 1400-talet af Albert Perlstickare. Predikstolen är rikt skulpterad samt målad i bjärta färger under en senare tid. — Genom socknen kommer att anläggas den nya järnbanan från Stockholm till bergslagen.

Socknen skrefs under medeltiden "Thyretuna" eller "Thöretuna" och hade redan i början af 1300-talet sitt nuvarande namn. Bygden är mycket rik på grafhögar och stensättningar och på Lundby egor finnes "Lundboaberg" eller de s. k. domarhällarne, der i hednatiden tinget hölls med Tjurbo härad. En mängd i Byby hage resta stenar anses utvisa byns gamla begrafningsplats. — Största delen af socknen är i allmogens händer; några hemman lyda under Hedensberg i Tillberga.

3. *Sevalla socken*, omkring Ranstaån, gränsar i nordvest till Kumla, i nordost till Tärna och Kumla, i söder till Björksta och Tortuna samt i vester till Tillberga. Af socknen, som egentligen är delad på Ytter-Tjurbo och Simtuna härad, höra 13$\frac{3}{8}$ mantal till det förra samt 5 till det senare, ehuru de alla upptagas på Ytter-Tjurbo härads mantals- och taxeringslängder. Af dessa 18$\frac{3}{8}$ mant. förm., äro 11$\frac{1}{4}$ skatte, 1$\frac{5}{8}$ krono samt 5$\frac{1}{2}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet var år 1870 314,549 rdr rmt. Arealen är 0,330 qv.-mil. År 1870 var folkmängden 531 personer på 127 hushåll, hvaraf 380 personer bodde inom Ytter-Tjurbo, de öfriga inom Simtuna härad. Sevalla bildar i kyrkligt hänseende ett konsistorielt pastorat af tredje klassen.

"Sigvalla" eller "Sighvalda" var fordom annex dels till Tortuna, dels till Tillberga och blef eget pastorat år 1643. Under sitt urgamla namn Sigvalla nämnes socknen ännu 1571. Af fornminnen märkes en borgruin, den s. k. Gullbo borg.

4. *Ängsö socken* utgöres af en mängd öar och holmar i Mälaren, såsom Ängsön med undantag af nordöstra delen, hvilken hör till Teda socken i Upland, Långholmen, Fageröm, Måholmen m. fl. I öster begränsas den af Oxfjärden, i sydvest och vester af Granfjärden samt skiljes i norr genom Spånsundet från Björksta och Kungsåra socknar. Hemmantalet är 19 förm., alla frälse och lydande under Ängsö gård. Sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 280,700 rdr rmt. Arealen är 0,195 qv.-mil land. Sagda år var folkmängden 580 personer på 130 hushåll. I kyrkligt hänseende bildar Ängsö ett patronelt pastorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 2,710 rdr rmt. Patronatsrätten tillhör egaren af Ängsö säteri. Kyrkan, af hög ålder, har tvänne grafkor, för slägterna Sparre och Piper.

Socknen förekommer under unionstiden med namnet "Aengxö" och synes hafva egt egen pastor redan på 1300-talet. Den hörde tidigt under *Ängsö gård*, gammalt frälse säteri med en mängd underlydande inom denna och närgränsande socknar. Gården är en bland de allra äldsta och märkvärdigaste i mellersta delen af vårt land. Den nämnes på 1200-talet, egdes senare af kung Birgers Magnussons bröder Erik och Valdemar, hvilka lemnade Ängsö åt riksrådet Ambjörn Sixtenson Sparre, och kom omkring 1360 till Bjelkeätten. Ängsö beboddes i slutet af 1300-talet af ridd. och lagmannen Sten Stensson Bjelke samt sedan troligen af ridd. Arvid Bengtsson Oxenstierna. Under det följande århundradet bebodde stället af Arvid Bengtssons måg, ridd. Gustaf Algotsson Sture och något senare af Fader Ulfsson Sparre, riddare och riksråd. Hans son Bengt Fadersson Sparre bygde Ängsö gamla hus, som ännu är grundstommen till det nuvarande slottet. Det var väl befästadt och belägrades samt intogs af Gustaf Vasa, hvarefter befästningarna förstördes. Genom gifte kom Ängsö till Trolleätten och i början af 1600-talet också genom gifte till Peder Erikson Sparre under hvilkens tid slottet påbygdes och förbättrades. I Sparreättens ego förblef godset till 1712, då det såldes till kongl. rådet grefve Carl Piper, inom hvilkens slägt det sedan stannat såsom fideikommiss. Den nuvarande innehafvaren är grefve Axel Piper. Af senare egare är den från frihetstiden bekante mecenaten grefve Carl Fredrik Piper den märkvärdigaste; han gjorde egentligen Ängsö gård till detta ståtliga och förskönade hem för "tusende nöjen", som i Olof von Dalin fick en entusiastisk lofsjungare. Af särskild märkvärdighet är en guldkedja, som från Johan Sparres tid följer med godset såsom ett skydd mot eld och brand och som alltid bäres af ställets egare.

V. **Åkerbo härad** gränsar i norr till Skinskattebergs bergslag, i vester till Fellingsbro härad, i sydvest och sydost till Glanshammars och Vester-Rekarnes härad samt Hjelmaren, i öster till Snäfringe härad och fjärden Galten

af Mälaren. Den delen af häradet, som i söder begränsas af Arbogaån, i öster af Galten, och som utgöres af Köpings, Björskogs, Kungsbarkarö, Arboga samt södra trakterna af Himmeta och Medåkers socknar, är till sin karaktär en jämn och väl odlad slättbygd, vanligen kallad Köpingsslätten, endast här och der afbruten af mindre skogbeklädda grus- eller bergshöjder med en obetydlig höjd öfver hafvet. Norr och nordvest om denna bygd utbreder sig den något högre belägna skogstrakt, som utgör öfvergången till den ännu nordligare liggande bergslagen. Denna trakt upptages af vidsträckta, mestadels skogiga krosstensmarker och bergplatåer, rika på kärr och mossar samt genomfårade af flere större dalgångar, der vandraren utefter vattendragen påträffar rika och väl odlade, ehuru mer sammanträngda slätter. Sådan är i allmänhet naturfysiognomien i Skedvi, Malma, Odensvi samt norra delen af Himmeta och Medåkers socknar. Häradets sydliga del nedanom Arbogaån är i det hela en dels kärrig, dels stenbunden skogsbygd, brant stupande åt norr samt utgörande en östlig fortsättning af Käglan inom Glanshammars härad af Örebro län. Genom hela denna bygd går först i nordnordvestlig, sedan i nordvestlig riktning den s. k. Kungsörs- eller Köpingsåsen, hvilken efter att hafva genomstrukit Carlskyrka och Kungsbarkarö socknar fortsätter på båda sidor om Köpingsån och slutligen norr om Malma kyrka träder in i Hedströmmens ådal, der uppnående en höjd af till och med 160 fot öfver hafvet. Med undantag af en liten trakt i söder, som afbördar sitt vatten till Hjelmaren, hör hela häradet till Mälarens vattenområde. — I söder rinner i ostlig riktning ut i Mälaren Arbogaån, upptagande från norr Norrby- eller Skedviån, hvilken genomrinner den på en höjd af 167 fot öfver hafvet liggande Skedvisjön och i sitt nedre lopp utgör gränsen mot Örebro län, samt Brandforsån, som äfven har sitt ursprung inom Skedvi socken, genomrinner Vestlandasjön och slutligen nedanför Arboga utmynnar i Arbogaån. I Galtens nordvestligaste hörn utrinner Köpingsån, hvilken uppkommer genom föreningen af tvänne vattendrag, Odensvi- eller Häggesta- och Valstaåarne, af hvilka det förra kommer från Lisjöarne i Munktorps socken och det senare har sina källor från smärre sjöar inom Gunnilbo. Häradets största och i industrielt afseende vigtigaste vatten är likväl Hedströmmen, hvilken leder sitt ursprung från Lindes bergslag, genomrinner Vesterbergslagen och Skinskattebergs bergslag, utgör gräns på en sträcka mellan den senare och Åkerbo härad, upptager ett tillflöde, Gislarboån, med källor i Skinskattebergs och Vester-Våla socknar samt utmynnar i Barkaröviken af Galten. — Jordmonen utgöres i de odlade byg-

derna, dels på slätten, dels uppefter vattendragen, af god åkerlera; i skogstrakterna består den af krosstensbäddar, som hölja det fasta berget med en mäktighet af ända till 30 fot och utskjuta åt söder nedåt slättlandet, följande bergåsarnes riktning. Sand och mojord förekomma äfven på många ställen, i synnerhet invid rullstensåsarne, men äfven på långt afstånd derifrån midt bland kullar af krossten. Hufvudnäringen är åker- och ängsbruk, men af vigt äro äfven skogsbruket och järnhandteringen. — Häradet hör i civilt afseende till Kungsörs fögderi, i judicielt till Åkerbo m. fl. häraders eller Vestmanlands vestra domsaga samt innefattar följande 13 socknar jämte en mindre del af Fellingsbro socken, som eljest tillhör Örebro län. I kyrkligt hänseende är häradet, utom andelen af Fellingsbro, deladt mellan tvänne stift, Vesterås och Strängnäs, samt trenne prosterin i det 6 socknar tillhöra Köpings, 5 Arboga samt 2 Vester-Rekarnes prosteri. Häradets tingställe är i Köping. — Under medeltiden innefattade »Akirbo hundare» det nuvarande Åkerbo härad, om man derifrån borttager landet söder om Arbogaån, som hörde till Vester-Reks hundare af Södermanland, men å andra sidan tillägger det nuvarande Fellingsbro härad af Örebro län, hvilket först i slutet af 16:de århundradet blef från Åkerbo härad afsöndradt. Tingstället hette då Eklööt i närheten af Östtuna vid Hedströmmen, men tinget bar namn af Öklitta ting. För öfrigt går häradets första odling och bebyggande tillbaka till hednatiden; man finner de vanliga bevisen derför i fornminnena, ehuru de här förekomma till ett jämförelsevis mindre antal än i trakterna öster ut emot gränsen af Upland, derifrån väl ock befolkningen en gång kommit.

1. *Arboga landsförsamling*, liggande på ömse sidor af Arbogaån, gränsar i nordvest till Medåker och Himmeta, i nordost till Björskog, i öster till Säterbo och Vestermo samt i sydvest till Götlunda af Örebro län. Socknens sydligaste del är en halfö omgifven af Fröshammarsviken och Mälaren. Hemmantalet är 47 förm., hvaraf 35 skatte, 3⅝ krono och 8⅜ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,022,400 rdr rmt. Arealen är 0,477 qv.-mil, hvaraf 0,043 qv.-mil vatten. Folkmängden var sagda år 1,408 personer på 344 hushåll. I kyrkligt hänseende är socknen annex till Arboga stadsförsamling och har sin egen kyrka inom stadens område. — Genom socknen går järnvägen från Örebro till Arboga med station vid Jäder.

"Arbogha" socken nämnes under medeltiden med kyrka inom staden; den kallas något senare "Upkyrkia" socken vid Arboga och var ännu 1571 ett pastorat med Säterbo, som då hörde till Vester-

Rekarnes härad. Bland fornminnen märkas flere borgruiner såsom vid Herrängen och i närheten af Tjurlången. Af socknens många gårdar och verk märkes i främsta rummet *Jäders bruk*, beläget vid Arbogaån. Till detsamma höra en större jordegendom, qvarn, såg, egelbruk, Ellholms och Garpströms järnbruk m. m. Det hela inom ocknen taxeradt till nära 270,000 rdr rmt. Tillverkningen uppgick år 1871 till 12,774 c:r stångjärn samt omkring 5,300 c:r järnmanu-aktur af olika slag. Delar af godset äfvensom det i början af 1600-talet anlagda bruket hörde under kronan till midten af förra århundradet, då allt såldes till en Neuman, adlad Mannerstråle, nom hvilken slägt Jäder ännu i dag delvis finnes qvar. Det eges erjämte af flere intressenter. — Omedelbart invid staden ligga de båda säterien *Gäddegården* och *Strömsnäs*.

2. *Säterbo socken* gränsar i vester till Arboga socken, sydost till Vestermo, i öster till Carlskyrka samt i norr till Arbogaån. Hemmantalet är 22½ förm., hvaraf 9¾ skatte, ¼ krono och 9½ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet är 1870 var 485,900 rdr rmt. Arealen är 0,433 qv.-mil, hvaraf ,016 qv.-mil vatten. Sagda år var folkmängden 868 personer på 250 hushåll. Säterbo är i kyrkligt hänseende annex till Arboga stadsförsamling. — Genom socknen går den norra delen af Hjelmare kanal.

"Sæterbo", förut "Sætirbo hæredh" räknades under unionstiden och ännu 1571 till Vester-Reks hundare, ehuru det tillsammans med Arboga bildade ett pastorat. Tidigare hörde det till Strängnäs tift och prosteri. Fornminnen finnes flere; bland dem nämnes en borgruin söder ut i socknen. — Största godset är säteriet *Reutersberg* med tillhörande jord och tegelbruk. Gården, som har vacker belägenhet invid Arbogaån, skall fordom hafva hetat Munkeboda och tillhört fransiskanerklostret i Arboga. Det kom till kronan, utbyttes på 1630-talet till frälse och blef 50 år derefter säteri och uppkalladt efter en öfverste Reuter. Gården har sedan egts af en Dankvardt-Liljeström och eges nu af kammarherren grefve C. E. Piper.

3. *Köpings landsförsamling* omkring Köpingsån med dess källfloder, gränsar i norr till Malma och Odensvi, i vester till Bro, i söder till Kungs-Barkarö och i öster till Munktorp. Hemmantalet är 69⅝ förm., hvaraf 56⅝ skatte, 7 krono och 6 frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,132,200 rdr rmt. Arealen är 0,409 qv.-mil. Sagda år var folkmängden 1,407 personer på 353 hushåll. Socknen är i kyrkligt afseende annex till Köpings stadsförsamling och begagnar stadens kyrka. — Genom socknen går dels järnvägen mellan Arboga och Köping, dels en annan smalspårig uppåt bergslagen till Uttersberg,

"Köpings" socken nämnes 1300. Att odlingen är af hög ålder synes af den stora mängd fornminnen, som här förekomma. Ättehögar finnas till stor myckenhet, såsom "Ströbo hög" på sandåsen öster om Strö herregods, m. fl.; kummel, bautastenar och stensättningar påträffar man äfven. Af borglemningar märkes en mindre

på det s. k. Trollberget långt öster ut i socknen, en annan kalla
"Korslöt borg" af betydande storlek, belägen på ett berg nära Val
staån, samt "Granmars borg" med tredubbel ringmur, liggande på
ett berg ej långt från Hedströmmen. — Af egendomar märkes *Strö*
förr kungsgård, nu tillhörig en löjtnant C. A. Reutercrona.

4. *Kungs-Barkarö socken* gränsar i norr till Köping i vester till Björskog samt i söder till Carlskyrka. Hemmantalet är 25½ förm., hvaraf 12¼ skatte och 13¼ krono Sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 407,500 rdr rmt hvaraf öfver 200,000 rdr för staten tillhörig, bevillningsfri fastighet. Arealen är blott 0,163 qv.-mil, dervid ej inberäknad andelen af Mälaren. Sagda år var folkmängden 540 personer på 136 hushåll. Kungs-Barkarö, förr annex till Köpings stadsförsamling, är numera ett regalt pastorat af tredje klassen, hörande till Köpings prosteri. Pastors lön är reglerad till 2,530 rdr rmt.

"Bærkarna" var redan under medeltiden särskild socken, och nämnes senare med namnet Barkarne eller Kongsbarkarne såsom annex till Köpings prestegäll. Bygden är är för öfrigt odlad sedan hedenhös; fornminnen finnas flere. Från 1300-talet nämnes Berkarnæ eller Konungsberkarnæ, nu Hofgården i Kungs-Barkarö by, urgammal kungsgård, som på drottning Margaretas tid var gifven i förläning till Carl Ulfsson af Tofta. De förnämsta hogkomsterna äro likväl förbundna vid den gamla kungsgården Ulfvesund, det sedan från Carl XI:s tid så ryktbara *Kungsör*, som låg nära Arbogaåns utlopp i Mälaren. Kungshusen nu förstörda, till det mesta genom vådeld, voro uppförda på norra stranden af ån der äfven finnas spår efter den stad, som Carl XI hade i sinne att här anlägga. För öfrigt låg kungsgården äfven till en del på södra stranden inom Carlskyrka socken. Af Kungsörs s. k. kungsladugård ligger den norra inom Kungs-Barkarö socken.

5. *Björskogs socken* gränsar i vester till Arboga socken, i öster till Kungs-Barkarö, i nordvest till Bro och Himmeta, skiljes i norr genom Hedströmmen från Köpings socken samt i söder genom Arbogaån från Säterbo och Carlskyrka. Hemmantalet är 77⅜ förm., hvaraf 57⅞ skatte, 16 krono och 3¼ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,027,170 rdr rmt. Arealen är 0,435 qv.-mil. Folkmängden utgjorde nämnda år 1,615 personer på 407 hushåll. I kyrkligt hänseende bildar Björskog ett konsistorielt pastorat af andra klassen, hörande till Köpings prosteri. — Genom socknen går järnvägen från Arboga till Köping med Valskogs station ej långt från kyrkan.

"Byornskog" eller Biörnaskog, som namnet skrefs under medeltiden, är en mycket gammal bygd. Fornminnen finnas från hednatiden och de flesta gårds- och byanamnen återfinner man i medeltidens handlingar. Vid Östtuna hölls det gamla Öklitta ting. Vid Hedströmmen ligger säteriet *Grönö*, på 1400-talet en af de förnämsta gårdarne under Vesterås biskopsstol, samt söderut på slät

ten säteriet *Eknö*, äfven en tid i Vesterås biskoparnes ego, nu tillhörigt en Kihlstedt. Under Upsala akademi lyda flere mantal.

6. *Bro socken*, som har en lång utsträckning från norr till söder, omgifves i norr, vester och sydost af Vestra Skedvi, Himmeta och Björskogs socknar samt skiljes i nordost genom Hedströmmen från Hed, Malma och Köping. Hemmantalet är 40 förm., hvaraf 34¼ skatte, 3¾ krono och 2 frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 883,600 rdr rmt. Arealen är 0,900 qv.-mil, hvaraf 0,049 qv.-mil vatten. Folkmängden år 1870 var 1,434 personer på 339 hushåll. I kyrkligt afseende hör Bro till Köpings prosteri och bildar ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 3,120 rdr rmt.

Bro socken, under medeltiden äfven skrifven Broo, är likaledes en gammal bygd. I södra delen af socknen finnas både grafkullar och stensättningar, om äfven till ett mindre antal, och på ett berg i skogstrakten finnes en ringmur, den s. k. Boxmoss-Borgen. Af gårdarne, likasom byarne till en stor del förekommande under medeltiden, märkes *Kolsva* bruks- och landtegendom, liggande på båda sidor om Hedströmmen inom Bro och Malma socknar. Den utgöres af flere mantal jord, järnbruk med ett för några år sedan anlagdt valsverk, qvarn, såg och tegelbruk. Tillverkningen vid bruket uppgick år 1871 till 76,798 c:r stångjärn. Bruket bestod ursprungligen af tvänne, anlagda på olika tider under 1600-talet och kallades Vestra och Östra Kolsva. De förenades likväl snart i samma egares hand och tillhöra nu brukspatron S. Lindberg, som med stor drift förbättrat egendomen och utvidgat järnhandteringen. — Under Bernshammar hörde för en tid sedan fastighet till ett värde af omkring 100,000 rdr rmt.

7. *Carlskyrka* eller *Kung Carls socken* gränsar i vester till Säterbo, i söder till Vestermo och Öja, i öster till Torpa samt i norr till Arbogaån och fjärden Galten af Mälaren. Hemmantalet är 31⅛ förm., hvaraf 16⅝ skatte, 12⅜ krono och 2⅛ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 998,660 rdr rmt. Arealen är 0,598 qv.-mil. Sagda år var folkmängden 1,840 personer på 482 hushåll. Socknen hör jämte sitt annex Torpa, som förut varit moderförsamling, till Vester-Rekarnes prosteri af Strängnäs stift och bildar ett regalt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 4,000 rdr rmt. Kyrkan, som är uppbygd af Carl XI efter ritning af Nikodemus Tessin, ligger på södra stranden af Arbogaån invid Kungsör och utmärker sig genom sin skönhet.

Hvad som nu kallas Carlskyrka var förr en del af Torpa, blef sedan annex till denna socken, men har allt sedan Gustaf IV Adolfs dagar varit moderförsamling. Trakten är mycket rik på historiska minnen. Mest kända äro de, som knyta sig till det bekanta *Kungsör*, Carl XI:s mest älskade uppehållsort och delvis liggande inom denna socken, ehuru sjelfva kungsgården var uppförd på norra stranden

af ån. Den s. k. södra kungsladugården ligger härinom, likason den norra inom Kungs-Barkarö. Men minnesmärken finnas från ännu äldre tider. Utom grafhögar märkes en ringmur på “Skans-berget“ å Lockmora egor, ruiner efter en medeltidsborg å Svart-hälls egor, vanligen kallad Åkersborg, samt slutligen “drottning Christinas gångborg“ på sandåsen vid Kungsör, i sjelfva verket en stensättning af hög ålder.

8. *Torpa socken* gränsar i vester till Carlskyrka, i söder till Lista, i öster till Råby och Tumbo samt i norr till Galten af Mälaren. Hemmantalet är 42$\frac{1}{8}$ förm., hvaraf 36$\frac{1}{4}$ skatte, 4$\frac{3}{8}$ krono och 1$\frac{1}{2}$ frälse; sammanlagda fastig-hetsvärdet år 1870 var 674,994 rdr rmt. Arealen är 0,51 qv.-mil land. Folkmängden utgjorde samma år 1,352 per-soner på 351 hushåll. Socknen är annex till Carlskyrka. Sockenkyrkan är prydd af frescomålningar i koret och man har äfven påträffat dem i templets stora hvalf.

Socknen, förr innefattande äfven det nuvarande Carlskyrka, hörde under medeltiden och ett godt stycke in i nyare tider till Vester-Reks hundare af Södermanland och kallades på 1300-talet jämte Torpa äfven Thorpa hæradh. Den hörde då i kyrkligt hänseende till Strängnäs stift, likasom nu, samt till Strängnäs prosteri. Torpa är ovanligt rik på fornminnen från hednaåldern. Kummel och sten-sättningar finnas i mängd, äfven ättehögar; bland de sista märkes särskildt den s. k. “Himmerhögen“ nära Vester-Säby, enligt sägen uppkastad öfver en konung med detta namn. På Stenby egor fin-nes en vacker borglemning. — Af gårdar är det i socknens syd-östra del belägna *Torpunga* säteri den största, jämte underlydande hemman, qvarn och såg tillhörigt frih. C. A. Fleetwoods sterbhus.

9. *Himmeta socken* gränsar i norr och öster till Bro, i sydost till Björskog samt i sydvest till Medåker. Hem-mantalet är 42 förm., hvaraf 36$\frac{7}{8}$ skatte, 4$\frac{1}{8}$ krono och 1 frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 606,400 rdr rmt. Arealen är 0,410 qv.-mil. Folkmängden uppgick nämnda år till ett antal af 1,036 personer på 244 hushåll. Socknen hör till Arboga prosteri och bildar ett konsistori-elt pastorat af andra klassen.

Socknen förekommer på 13- och 1400-talen under namnen Hym-meta eller Himitha, och från samma tider finnas en mängd af de nuvarande gårds- och byanamnen. Af minnen från vår hednatid märkas tvänne borglemningar, båda i socknens mellersta del nära utkanten af skogsbygden invid slätten.

10. *Malma socken* är mycket smal, med en icke ringa utsträckning från norr till söder, och gränsar i norr till Hed, i nordost till Odensvi, i sydost och söder till Köping samt skiljes i sydvest och vester genom Hedströmmen från Bro. Genom socknen framstryker Köpingsåsen. Hemmantalet är 24$\frac{1}{4}$ förm., hvaraf 21$\frac{1}{4}$ skatte, 2$\frac{1}{2}$ krono och $\frac{1}{2}$ frälse; sam-manlagda fastighetsvärdet år 1870 var 437,900 rdr rmt.

Arealen är 0,250 qv.-mil. Folkmängden utgjorde samma år 1,038 personer på 244 hushåll. I kyrkligt hänseende hör Malma till Köpings prosteri och bildar ett konsistorielt pastorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 3,725 rdr rmt. — Genom socknen går Köpings-Utterbergsbanan med stationer vid Kolsva och Gislarbo.

Under medeltiden var Malma socken större än nu och innefattade äfven Hed, kanske ännu mera. Bygdens första odling infoll under hednaåldern, och från denna tid finnas qvar en mängd af ättehögar, kummel och bautastenar. En borglemning är äfven behåll på ett berg nordost från Kolsva. — Vid ett vattendrag, som från sjöar i Heds socken tillflyter Hedströmmen, ligger *Gislarbo* bruks- och landtegendom med järnbruk, qvarn såg och tegelbruk. Ursprungligen voro här tvänne bruk, anlagda vid olika tider på 1620-talet, men båda priviligerade 1664. Snart förenades de till ett enda, som för närvarande eges af brukspatron Ohlson på Riddarhyttan. Under bruksåret 1871 tilverkades vid Norra Gislarbo 32,437 och vid det Södra 10,245 c:r stångjärn. — En del af socknen hör under Kolsva.

11. *Medåkers socken* gränsar i vester till Fellingsbro, norr till Vestra Skedvi, i nordost till Himmeta samt i söder och sydost till Arboga. Hemmantalet är $49\frac{5}{8}$ förm., hvaraf $38\frac{3}{4}$ skatte, $7\frac{7}{8}$ krono och 3 frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 745,370 rdr rmt. Arealen är 0,530 qv.-mil. Sagda år var folkmängden 1,231 personer på 264 hushåll. Socknen är i kyrkligt hänseende ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 3000 rdr rmt.

"Midaker" var särskild socken redan under medeltiden och namnen på många af dess gårdar och byar återfinnas i handlingar derifrån. Traktens odling går till hedenhös och af minnena, som tala derom, finnas flere qvar till våra tider. — Af egendomar, värda att nämnas, märkes *Röfors*, belägen vid Arbogaån. Godset består af flere mantal jord och har flere verk och inrättningar såsom qvarn, såg och ett järnbruk, vid hvilket likväl under senare år smide icke förekommit. Bruket skall vara anlagdt på 1630-talet af riksrådet Carl Bonde, tillhörde sedan slägterna Lejonhufvud, Philipson, Cederborg och Sparre samt eges nu genom gifte af brukspatron C. G. Lundström.

12. *Odensvi socken* gränsar i nordvest till Hed och Gunnilbo, i sydvest till Malma, i söder till Köping samt i öster till Munktorp. Hemmantalet är $58\frac{3}{4}$ förm., hvaraf $44\frac{1}{4}$ skatte, $8\frac{1}{8}$ krono och $6\frac{3}{8}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,132,300 rdr rmt. Arealen är omkring 0,9 qv.-mil, hvaraf 0,030 qv.-mil vatten. Folkmängden uppgick år 1870 till ett antal af 1,812 personer på 429 hushåll. I kyrkligt hänseende hör Odensvi till Köpings prosteri och bildar ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 3,100 rdr rmt.

Odensvi socken innefattade under medeltiden äfven det om-
råde, som nu utgör Gunnilbo och som efter att hafva blifvit ti
egen församling afskildt länge fortfor att vara annex under Odensv
Många fornminnen visa emellertid, att ortens första odling oc
bebyggande, åtminstone i trakterna söderut, infaller under hedn
åldern. Af borglemningar finnes en strax norr om kyrkan, sam
den s. k. Nogsta Borg, uppförd på ett berg ännu längre i norr vi
utkanten af skogsbygden. Nogsta Borg har 7 fot höga och 10 fo
tjocka murar samt en genomskärning af 400 fot. — Af socknen eg
flere mantal med ett fastighetsvärde öfverstigande 250,000 rdr
brukspatron Ohlson på Riddarhyttan. Bland gårdar märkes säte
riet *Vasta*, beläget vid den derefter uppkallade ån. Det eges me
tillhörande qvarn och såg af brukspatron Lorichs på Bernshamma

13. *Vestra Skedvi socken* gränsar i norr till Hed, i öster till Bro, i söder till Medåker samt i vester och syd vest till Ramsberg och Fellingsbro, båda af Örebro län. Hemmantalet är 26¼ förm., hvaraf 19½ skatte, 1 krono och 5¾ frälse, hvartill kommer ½ mantal skatte, i borgerligt hän seende tillhörande Fellingsbro härad. Sammanlagda fastig hetsvärdet år 1870 var 794,400 rdr rmt, dervid ej inbe räknadt värdet af Örebro länsdel, som var satt till 15,000 rdr. Arealen är 1,413 qv.-mil, hvaraf 0,168 qv.-mil vatten. Folkmängden utgjorde sagda år 1,147 personer på 251 hus håll, hvartill kommo ytterligare 11 personer på 3 hushåll boende på det område af Vestra Skedvi kyrkosocknen, som ligger inom Örebro län. I kyrkligt hänseende hör socknen till Arboga prosteri och bildar ett konsistorielt pastorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 2,980 rdr rmt.

"Skædvi" förekommer såsom särskild socken redan under 130(
talet, ehuru dess odling väl knappast går bortom medeltidens grän
Den har ännu i dag ej hunnit särdeles långt och inskränker sig
mest till de sydliga trakterna, under det allt öfrigt är skogsmark
ganska rik på sjöar och tjernar. — Af gårdar märkes säteriet *Vest
landaholm*, beläget vid vestra stranden af Vestlandasjön i socknen
sydligaste bygd. Gården nämnes redan i början af det 14:de år
hundradet, och skall hafva tillhört Vesterås domkyrka ända fram
till reformationen. Till kronan reducerad, kom den snart i en
skildes händer och egdes i början af 1700-talet af en Svedenstierna
hvars son anlade ett järnbruk på säteriets grund vid ett litet vat
tendrag, som utfaller i Vestlandasjön. Bruket kallades Eriksberg
och vid detsamma har till senaste tider tillverkats stångjärn och
manufaktursmiden; i våra dagar är likväl smidesrätten obegagnad
Säteriet tillhör nu med underlydande hemman, qvarn, såg och te-
gelbruk friherre D. von Schulzenheim. — Större delar af Skedv
lyda under Finnåker i Fellingsbro samt Karmansbo och Berns-
hammar i Heds socken.

Fellingsbro socken hör med sin östra del, kallad Fellingsbro fjerding, till Åkerbo härad af Vestmanlands län. Dess hemmantal är 15½ skatte; fastighetsvärdet år 1870 var 276,700 rdr. Nämnda år var folkmängden 555 personer på 127 hushåll.

VI. **Skinskattebergs bergslag** gränsar i vester till Lindes och Ramsbergs bergslag, i nordvest och norr till Vesterbergslagen, i nordost till Norbergs bergslag, i öster till Snefringe och och i söder till Åkerbo härad. Bergslagens södra och östra delar eller hela Heds och Gunnilbo socknar äro kuperad bygd, hörande till öfvergångstrakten mellan det norrom liggande egentliga berglandet och slätten söderut omkring Mälaren. Denna bygd upptages af utplattade, skogbevuxna landtryggar och marker, rika på mossar, kärr och mindre sjöar, den öppnar sig till mer eller mindre vida dalgångar utefter vattendragen, isynnerhet utefter det som bildas af Kedjesjöarne, Kedjeboån, Ferna- och Svansjöarne samt genom Hällforsån utmynnar i Hedströmmen strax söder om Gislarbo i Åkerbo härad. Hela denna dalgång sträcker sig i nord-sydlig riktning och i början trång vidgar sig söder om Gunnilbo kyrka omkring de vackra Svansjöarne till en icke obetydlig slätt. Den sänker sig från gränsen af Våla socken i norr till gränsen af Malma socken i söder med en lutning af ungefär 100 fot samt åtföljes på vestra sidan af Fernaåsen, som nedanför Heds kyrka förenar sig med Köpingsåsen, hvilken åter sträcker sig utefter Hedströmmen förbi Uttersbergs bruk. För den, som från dessa södra och östra trakter af bergslagen kommer in i Skinskattebergs socken, synes väl naturen först hafva samma karakter som i de nejder han nyss lemnat, men inom kort blifva höjderna mer betydande och dalarna mer sammanträngda, och han befinner sig snart i en bergstrakt, fyld af sammanhängande bergmassor, hvilka utgöra förgreningar af bergen inom Vesterbergslagen och med sina stupande skogbevuxna sidor trångt innesluta de mellanliggande dalbottnarne. Denna trakt, som utmärker sig genom ett icke vanligt mått af naturskönhet, genomflytes af Hedströmmen, hvilken kommande från Malingsbo socken inom Skinskatteberg bildar Storsjön, samt Öfre och Nedre Vettern och från flere håll emottager en mängd mindre tillopp. Sjöarne ligga här på en höjd af 400 till 500 fot och bergmassorna höja sig icke sällan lika mycket öfver de närmast underliggande vattnen. — Jordmonen är på sina ställen efter de större vattendragen åkerlera, för öfrigt mest grus, sand och mojord. Hufvudnäringar äro öfverallt utom åkerbruket, skogsbruk och järnhandtering, inom denna bygd räknande gamla anor. — Häradet hör i civilt afseende till Kungsörs fögderi, i judicielt till Vestmanlands vestra domsaga, i kyrkligt till Köpings prosteri samt innefattar följande 3 socknar. Bergslagens tingställe är vid Bysala gästgifvaregård i Heds socken. — Redan under 1300-talet var "Skinsæckeberg" en verklig bergslag, hvilken ehuru icke egentligen tillhörande

Dalarne likväl lades under „Dalafogden“ och lydde unde häradshöfdingen i Dalarne. Ännu 1571 räknades till Vestr Bergslagen utom den del af Stora Kopparbergs län, son i våra dagar hör dit, äfven hela Norbergs och Skinskatte- bergs bergslager. Den senare upptogs då af Skinsäckeber samt skogsfjärdingarne af Onsvi och Malma, motsvarand hvad som nu kallas Gunnilbo och Heds socknar. I forn tider skall tingstället hafva varit vid Jönsarbo i Hed, men flyttades sedan till Skinskattebergs by i socknen af samm namn.

1. *Skinskattebergs socken* gränsar i vester och sydvest till Ramsberg, i nordvest till Malingsbo, i norr till Söder- bärke, i nordost till Vestanfors, i öster till Gunnilbo och söder till Hed. Hemmantalet är 49$\frac{43}{64}$ förm., hvaraf 38$\frac{1}{3}$ skatte, 2$\frac{33}{64}$ krono och 8$\frac{9}{16}$ frälse; sammanlagda fastighets- värdet år 1870 var 1,497,500 rdr. Arealen är 3,084 qv.-mil hvaraf 0,229 qv.-mil vatten. Sagda år var folkmängden 3,16 personer på 693 hushåll. I kyrkligt hänseende hör Skin- skatteberg till Köpings prosteri och bildar ett konsistoriel pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 4,12 rdr rmt. Kyrkan är nybygd och utmärker sig såsom en bland de vackrare landskyrkorna i stiftet; den är belägen mel- lan sjöarne Öfre och Nedre Vettern.

Socknen hette, som ofvan är nämndt, fordom “Skinsäckaberg“, sannolikt emedan skatten från början utgått i skinn, och var åt- minstone 1440 en sjelfständig socken. Tjugo år förut begärde bergsmännen derstädes bekräftelse på sina gamla privilegier, hvar- före järnhandteringen i dessa trakter med säkerhet går tillbaka till det 14:de århundradet. Socknens egentliga bygd ligger utefter det stora vattendraget, ett förhållande som icke under senare århun- draden mycket förändrats — Af gårdar märkes *Baggå bruk* vid Hedströmmen, här kallad Baggån; det består af flere mantal jord, stångjärnsverk. qvarn, såg och tegelbruk och tillhör nu kapten P. Reutersvärd. Det anlades under förra hälften af 1600-talet och har bland sina egare i midten af förra århundradet räknat presidenten grefve Gyllenborg. Tillverkningen utgjorde år 1871 vid 4 härdar 19,871 c:r stångjärn. — Längre ned vid ån, som förenar sjöarne Öfre och Nedre Vettern, ligger *Skinskattebergs bruk*, hvartill hör en betydande jordegendom af mer än 15 mantal inom socknen, det mesta skogsmark, stångjärnsbruk, qvarn, såg och tegelbruk, det hela taxeradt till nära 280,000 rdr rmt. Sjelfva bruket är upp- kommet genom sammanslagning af trenne, hvilkas smide började under förra hälften af 1600-talet, men har naturligtvis under senare tider utvidgats och förbättrats. Tillverkningen utgjorde 1871 vid 5 härdar 20,190 c:r stångjärn. Manbygnaden är särdeles präktig, uppförd af sten samt omgifven af park- och trädgårdsanläggningar och utmärker sig för öfrigt genom skönheten i sin belägenhet. Bland egare märkes grefve Fr. Gyllenborg i midten af 1700-talet, i vårt århundrade Hisinger, sedan Heijkensköld. Skinskatteberg eges nu af flere intressenter och disponerades af brukspatron Tor Heijkensköld ända till hans för ej längesedan inträffade död. —

Ännu längre ned vid det stora vattendraget och alldeles på gränsen till Heds socken ligger säteriet *Uttersberg* med tillhörande hemman inom Heds och Skinskattebergs socknar, betydlig skog, stångjärnsbruk, sågar, qvarn och tegelbruk, det hela lågt taxeradt till omkring 525,000 rdr rmt. Bruket består af 2 hamrar liggande på hvar sin sida om ån och kallade Flodhammaren och Östanfors, den senare hörande till Heds socken Tillverningen utgjorde 1871 vid 3 härdar 8,428 c:r stångjärn. Sjelfva Uttersbergs gård skall vara köpt från kronan af Jakob de la Gardie, underkastades reduktion 1683 men kom 10 år senare genom byte till en assessor Utterklo, som gaf den sitt namn. Denne kom äfven i besittning af Flodhammars och Östanfors' järnverk, af hvilka det förra skall vara från 1618. Hela Uttersberg öfvergick till Utterklos dotterson kammarherren Adlerberg, hvilken åter sålde egendomen till grefve Fredrik Gyllenborg. I vårt århundrade har Uttersberg tillhört en Vegelin, sedan genom gifte friherre C. F. Nieroth, af hvilken bruket nyligen försåldes till några bruksegare i Ramsberg för öfver 1 million rdr rmt. — Vesterut i socknen mellan tvänne smärre sjöar är *Riddarhytte bruk* beläget. Det utgöres af flere mantal jord, det mesta skogsmark, jämte flere verk och inrättningar, såsom kopparverk, Heds stångjärnsbruk, Linshytte masugn, manufakturverk, qvarn, såg och tegelbruk, det hela 1870 taxeradt blott till 364,000 rdr rmt. Redan under medeltiden hafva här koppargrufvor bearbetats, men slutligen råkat i fullkomligt ödesmål. I början af 1600-talet erhöll en Tomas Hammarsmed rättighet att anlägga en hytta och en hammarsmedja, men bruk och grufvor kommo snart i annan mans hand och hafva sedan flere gånger bytt om egare. Egendomen har efter hand utvidgats och till densamma blifvit lagda bruksegendomar, hvilka förut varit sjelfständiga, men hvilkas smide längesedan upphört. Sådana nedlagda verk äro Allmänningsbo, Ställberg och Skärviken samt Glifså. I vårt århundrade har Riddarhyttan tillhört Bohnstedt, Hinnerson samt för närvarande Ohlson. Tillverkningen utgjorde år 1870 vid kopparverket 1,354 c:r garkoppar: det följande året åstadkoms vid Linshytte masugn 59,460 c:r tackjärn jämte 1,550 c:r gjutgods samt vid Heds bruk 4,443 c:r stångjärn. — Utom de ofvan nämnda hafva fordom varit i gång flere hyttor och stångjärnshammare, hvilka dels blifvit efter hand nedlagda, dels till annan plats förflyttade. — Socknen är äfven rik på järnmalm och deraf bröts år 1870 ur 5 grufvor tillsammans något öfver 220,000 c:r.

2. *Gunnilbo socken* gränsar i norr till Vestanfors, i nordost till Vester-Våla, i öster till Ramnäs, i sydost till Odensvi samt i vester till Hed och Skinskatteberg. Hemmantalet är $15\frac{15}{16}$ förm., hvaraf $11\frac{1}{4}$ skatte, $\frac{1}{2}$ krono och $4\frac{3}{16}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 979,400 rdr rmt. Arealen är 2 qv.-mil, hvaraf 0,170 qv.-mil vatten. Folkmängden var nämnda år 1,807 personer på 355 hushåll. I kyrkligt hänseende hör Gunnilbo till Köpings prosteri och bildar ett konsistorielt pastorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 2,775 rdr rmt.

Gunnilbo socken hörde fordom till Odensvi och kallades Onsvi fjerding, men räknades åtminstone 1571 i civilt afseende till Vestra Bergslagen. Under Johan IIIs tid skildes trakten från Odensvi och blef egen socken och erhöll namn efter konungens gemål

Gunila Bjelke. — Förnämsta godset är *Ferna* säteri med tillhörande hemman, stångjärnsverk, manufaktursmedja, qvarn och såg. Bruket anlades under förra hälften af 1600-talet. Bland egare nämnas Neuman, Momma (Renstierna), Vilkens, samt under förra århundradet Ramsell, hvilken 1789 af Ferna med underlydande gjorde ett fideikommiss till förmon för en Dahlson, från hvilken slägt det genom gifte kom till grefliga ätten Hermanson och innehafves nu af grefve C. F. von Hermanson. Manbygnaden är slottslik, utmärkt vackert belägen nära vattendraget, som förenar de båda Fernasjöarne. Till Ferna fideikommiss höra äfven *Kedjebo*, *Kilinghammars* och *Bockhammars* järnbruk, alla liggande i Gunnilbo, anlagda på 1600-talet och efter hand förenade med Ferna. Bland Bockhammars egare nämnes äfven Ebba Brahe och hennes man grefve Jakob De la Gardie. Alla dessa bruk jämte Trummelsberg i Vester Våla socken bilda de s. k. Fernaverken; men till fideikommisset höra äfven Björnhyttan och Finbo masugn, belägna den förra i Grangärdes, den senare i Norrbärkes socken af Stora Kopparbergs län. Fastighetsvärdet för Ferna med underlydande inom Gunnilbo uppgick år 1870 till öfver en half million rdr rmt. Tillverkningen utgjorde 1871 vid de inom denna socken belägna verk icke mindre än 78,775 c:r stångjärn, allt af eget tackjärn förfärdigadt. — Af Gunnilbo höra mindre delar till Karmansbo, Jönsarbo och Bernshammars bruk.

3. *Heds socken* gränsar i norr till Skinskatteberg och Gunnilbo, i öster till Gunnilbo, i sydost till Odensvi, i söder och sydvest till Malma, Bro och Vestra Skedvi, samt i vester till Ramsberg. Mot Bro och Skedvi bildar Hedströmmen, socknens förnämsta vattendrag, delvis gräns. Hemmantalet är blott $11\frac{13}{16}$ förm., hvaraf $9\frac{13}{16}$ skatte, $\frac{1}{4}$ krono och $1\frac{3}{4}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 671,250 rdr rmt. Arealen är 0,932 qv.-mil, hvaraf 0,097 qv.-mil vatten. Folkmängden var samma år 1,791 personer på 429 hushåll. I kyrkligt afseende hör Hed till Köpings prosteri samt bildar ett konsistorielt pastorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 3,530 rdr rmt. Genom socknen går Köpings-Uttersbergsbanan med station vid Karmansbo och en mindre bibana till södra stranden af sjön Lillsvan.

I forna tider hörde Hed till Malma och kallades Malma fjerding, men räknades 1571 till samma fögderi som Vestra Bergslagen i öfrigt; eget kapell fick bygden redan 1593, men afskildes icke såsom eget pastorat förr än under Gustaf II Adolfs regering. — Socknen eger flere stora bruks- och landtegendomar, alla liggande utefter Hedströmmen, men alla egande underlydande inom nästgränsande socknar. Längst i söder, dels inom Bro, dels inom Hed, ligger vid strömmen *Jönsarbo* eller Valbricka bruksegendom. Bruket anlades 1626 och har bland andra tillhört Schönström, slägten Oxenstierna, Mörner samt i våra dagar brukspatron Ohlsson på Riddarhyttan. Brukets smidesrätt har under senare år varit obegagnad. Ofvanför Jönsarbo ligger *Bernshammars bruk* med underlydande inom Heds, Gunnilbo och Vestra Skedvi socknar, stångjärnsverk, såg och tegelbruk. Bruket anlades på 1600-talet, har tillhört bland andra, Hising, Schönström, i senare tider Lorichs

samt eges nu af intressenter och disponeras af brukspatron M. L. Lorichs. Tillverkningen utgjorde år 1871 vid 3 härdar 11,778 c:r stångjärn. — Ännu längre upp vid Hedströmmen ligger *Karmansbo bruk* med underlydande inom Heds, Gunnilbo och Vestra Skedvi socknar, stångjärnsverk, qvarn, såg och tegelbruk. Bruket, skall vara anlagdt 1611, har tillhört Voltemat och Örnsköld, Vretman, Schmidt, i vårt århundrade statsrådet, frih. af Nordin, derefter handelshuset Schön samt eges nu med tillhörande af grosshandlaren Schwans arfvingar. Med Karmansbo hafva tid efter annan blifvit förenade följande äfven vid Hedströmmen belägna verk, nämligen Nyhammar och Holm inom Heds samt Norrhammar eller Tägthammar inom Vestra Skedvi socken, alla tillsamnians bildande de i dagligt tal s. k. Karmansboverken, vid hvilka år 1871 tillverkningen utgjorde 42,297 c:r stångjärn. Till denna stora possession höra för öfrigt masugnar och hemman inom Norrbärkes och Grangärdes socknar af Stora Kopparbergs län.

VII. **Norrbo härad** gränsar i nordvest till Vagnsbro, i nordost till Öfver-Tjurbo, i öster till Siende, i söder och sydvest till Tuhundra samt i vester till Snefringe härad. Norrbo härad är till största delen en jämn och enformig slättbygd med i allmänhet samma karaktär, som utmärker slättlandet norr om Mälaren. Denna natur framträder mest utpräglad inom Skerikes, Skultuna och Harakers socknar, der ganska stora vidder utbreda sig för ögat åt alla håll. Här och der afbrytas de likväl af lägre åsar, nakna bergklintar med gneisen trädande i dagen eller mindre krosstensmarker, bevuxna med mager och ofta illa medfaren barrskog. I utkanterna af häradet och i synnerhet på gränsen till Snefringe och Tuhundra härader samt längst i norr inom Fläckebo socken intager skogsmarken en jämförelsevis större vidd, med graniten på stora sträckor såsom bergart och rikligen fyld af kärr och mossar samt mindre tjernar, hvilka alla afföra sitt vatten till häradets vattendrag. Dessa äro egentligen endast tvänne. Det mindre, Tortunaån, ett tillflöde till Sagån, har sitt ursprung från den stora Solingemyren på gränsen till Kila och genomflyter i sydlig riktning en stor del af Romfartuna socken, derefter vändande sig åt öster, genombrytande Badelundsås, hvilken här framstryker norrut på åns östra strand, omgifven af betydliga mosandsfält. Förnämsta vattendraget är emellertid Svartån, som genomflyter hela häradet från norr till söder och på hela sitt lopp från Fläcksjön till Mälaren har en sänkning af 195 fot. Några större tillflöden eger den icke; det största är Solingebäcken inom Haraker, kommande från den ofvan nämnda Solingemyren. Här omkring Svartån och i dess dalgång utbreda sig de bäst odlade markerna med jordmån af åkerlera, hvilken man kan säga täcker största delen af häradets yta. Mosanden upptager äfven stora vidder inom

Romfartuna och Fläckebo socknar, och i skogsbygden utgöres jordmonen af krosstensaflagringar eller mosstorf. Hufvudnäringen är på alla ställen åkerbruk; mindre betydande äro skogsbruket och järnhandteringen. Inom Fläckebo lemna husslöjd och forsling icke obetydliga biförtjenster. — Häradet hör i civilt afseende till Bergslags fögderi, i judicielt till Vestmanlands norra domsaga, i kyrkligt dels till domprosteriet, dels till Fernebo prosteri samt innefattar följande 6 socknar. Tingstället är vid Hallsta gästgifvaregård i Romfartuna socken. — "Norbo hundare" sträckte sig under medeltiden från Mälaren i söder ända upp till gränsen mot Norberg och till Folkärna socken i Dalarne samt innefattade utom det nuvarande Norrbo härad äfven Fernebo och Vester-Våla socknar. Det var deladt i tvänne tingslag, skilda åt genom den i Sveriges medeltidshistoria bekanta Hälleskogen norr om Harakers kyrka. Tingstället var vid den tiden för landet »nidhan skoghin» Skoltuna mark, för den öfre delen troligen Fernabo. Fornlemningar ända från hednaåldern finnas inom häradets alla socknar.

1. *S:t Ilians socken*, hvaraf den större delen tillhör Norrbo, den mindre åter Tuhundra härad, ligger på ömse sidor om Svartån och gränsar i nordost och vester till Skerike och Skultuna, i sydvest och söder till Dingtuna och Lundby, i nordost till Romfartuna och Hubbo samt i sydost till Vesterås stads område. Hemmantalet för den del af S:t Ilian, som tillhör Norrbo härad, är 16½ förm., hvaraf 7¼ skatte, 8¼ krono och 1 frälse; sammanlagda fastighetsvärdet för samma del utgjorde år 1870 362,200 rdr rmt. Arealen är för hela kyrkosocknen 0,260 qv.-mil, hvaraf 0,185 tillhöra Norrbo härad. Folkmängden uppgick samma år till ett antal af 679 personer på 164 hushåll, af hvilka 454 personer kommo på Norrbo härad. I kyrkligt afseende är S:t Ilian annex till Vesterås stadsförsamling och dess invånare begagna äfven domkyrkan i staden.

Sanct Ilians eller Sanct Aegidii socken förekommer i medeltidens handlingar under båda dessa namn, hemtade från biskopar öfver Vesterås stift, af hvilka den förre eller Sanct Ilian skall hafva lefvat omkring 1160. Församlingen hade länge egen kyrka, uppbygd af en biskop Aegidius inom staden på östra sidan om Svartån, men begagnade från 1600-talet sjelfva domkyrkan. — Till S:t Ilian räknas, ehuru på alla sidor omgifna af Vesterås stads egor, Vesterås qvarnar, med tillhörande jord fideikommiss inom den grefliga slägten Falkenberg till Bålby.

2. *Skerikes socken* gränsar i norr till Skultuna, i öster och söder till S:t Ilian, i sydvest till Dingtuna samt i vester till Lillhärad. Svartån är i öster naturlig gräns. Hem-

mantalet är $21\frac{5}{8}$ förm., hvaraf $8\frac{3}{4}$ skatte, $5\frac{1}{4}$ krono och $7\frac{5}{8}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 340,540 rdr rmt. Arealen är 0,185 qv.-mil. Sagda år var folkmängden 452 personer på 106 hushåll. I kyrkligt hänseende bildar Skerike numera ett konsistorielt pastorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 2,755 rdr rmt.

Socknen, en mycket gammal bygd, skrefs under medeltiden "Skæghærghi", "Skædariki", "Skædrike" m. m. Den har i nyare tider merändels varit prebende till Vesterås domkapitel, men detta förhållande har för några år sedan upphört.

3. *Romfartuna socken* gränsar i nordost till Kila och Kumla, i sydost till Tillberga och Hubbo, i sydvest till S:t Ilian samt i vester till Skultuna och Haraker. Hemmantalet är $65\frac{5}{16}$ förm., hvaraf 45 skatte, $16\frac{3}{4}$ krono och $3\frac{9}{16}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,331,250 rdr rmt. Arealen är 0,810 qv.-mil. Folkmängden utgjorde nämnda år 1,749 personer på 403 hushåll. Romfartuna är i kyrkligt hänseende ett konsistorielt pastorat af andra klassen hörande till Fernebo prosteri, och har pastors lön reglerad till 4,780 rdr rmt. — Genom socknen går den sedan uråldriga tider trafikerade bergslagsvägen uppåt bergslagen och Dalarne.

"Rumfaratuna", som namnet skrefs under medeltiden, är en mycket gammal bygd; de flesta af byarne och gårdarne omtalas under medeltiden. Kyrkan, som är af hög ålder och försedd med sänne grafkor, skall vara bygd af en munk, som för hennes fullbordande företog en färd till Rom. Flere sägner bevaras ännu af folket rörande denna händelse och Romfararen, som uppförde templet. På minnen från hednaåldern är nejden ganska rik. Bland dem märkes en borglemning på ett berg öster om den lilla Munksjön. — Bland gårdar äro följande de vigtigaste: *Lycksta* eges af B. Gartz; säteriet *Åbylund*, på 1600-talet och sedan en mycket lång tid tillhörigt slägten Sparfvenfelt, nu herr J. Backman; *Ånsta*, säteri på 1640-talet doneradt, sedan indraget till kronan och under en kort tid öfversteboställe, nu i enskild ego; säteriet *Julpa*, gammal gård, i våra dagar länge säte för länets landtbruksskola; *Kelsta* säteri, af Gustaf II Adolf 1613 doneradt till Thomas Larsson från Romfartuna, hvilken hjelpte rädda den store konungens lif i slaget vid Vidsjö, och sedermera tillhörigt hans arfvingar.

4. *Skultuna socken* gränsar i nordost till Haraker, i öster Romfartuna, i söder Skerike och S:t Ilian, i vester till Kolbäck och i sydvest till Lillhärad. Hemmantalet är $48\frac{9}{32}$ hvaraf $28\frac{5}{16}$ skatte, $11\frac{3}{32}$ krono och $8\frac{7}{8}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 996,400 rdr rmt. Arealen är 0,735 qv.-mil. Nämnda år var folkmängden 1,774 personer på 421 hushåll. I kyrkligt afseende är socknen ett konsistorielt pastorat af andra klassen, hörande till domprosteriet och med pastors lön reglerad till 3,420 rdr rmt.

"Skulptuna" eller "Skoltuna" nämnes i handlingar från 14:de och 15:de seklen, likaså en mängd af socknens många byar och gårdar, af hvilka de flesta ligga i den bäst bebygda delen omkring Svartåns vattendrag. Ett och annat minnesmärke från hednaåldern finnes. Särskildt märkes en borglemning på Kampberget vester om Skultuna bruk. Socknens förnämsta gods är *Skultuna bruk,* beläget vid Svartån, med tillhörande hemman, qvarn, såg och tegelbruk värderadt till omkring 600,000 rdr rmt. Vid bruket har sedan långa tider tillbaka tillverkats messing, hvartill år 186– kom kopparmanufaktur. Under bruksåret 1871 utgjorde den sammanlagda tillverkningen af messingsarbeten och kopparmanufakturen 5,653 c:r. Järnbruk finnes äfven, men vid detsamma har under senare år ingen tillverkning skett. Messingsbruket anlade– under Carl IX:s regnring för kronans räkning, var ofta utarrenderadt åt enskilde samt såldes i början af det förra århundradet å– en Mathiesen. Det kom längre fram till Cronströmska slägten, eg– des i början af 1800-talet af brukspatron Adlervald samt tillhör n– ett bolag, som betydligt utvidgat rörelsen. — Inom Skultuna ligger vid Frövisjön *Frövi* kronosäteri, under medeltioen tillhörig Vesterås domkyrka, reduceradt samt i slutet af 1600-talet gjord– till boställe för öfversten vid Vestmanlands regemente, som de– ännu fortfar att vara.

5. *Harakers socken* gränsar i nordvest till Fläckeb– i öster till Romfartuna samt i söder och sydvest till Skultuna. Hemmantalet är 34¾ förm., hvaraf 24¾ skatte, 3– krono och 6½ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 187– var 889,225 rdr rmt. Arealen är 0,658 qv.-mil. Sagda å– var invånareantalet 1,540 personer på 389 hushåll. Haraker bildar ett konsistorielt pastorat af andra klassen, hörande till Fernebo prosteri och med pastors lön reglera– till 4,085 rdr rmt.

Haraker omtalas, likasom de flesta af dess byar och gårdar, handlingar ända från 12- och 1300-talen. Af fornlemningar märke– en borgruin på en höjd vid Göltorp vester om Solingebäcken; de– anses vara från unionstiden, då här på Hälleskogen och vid ky– kan strider utkämpades mellan Carl Knutsson Bonde och Erik sa– senare mellan konung Christiern I och Kettil Carlsson Vase. – Bland gårdar märkes vid vestra stranden af Svartån säteriet *Svan–* med flere underlydande hemman, järnbruk, qvarn, såg och tegelbruk. Taxeringsvärdet för fastighet inom Haraker uppgick år 187– till ungefär 400,000 rdr rmt; men under Svanå hörde äfven jor– inom andra socknar såsom 16$\frac{3}{16}$ mant. inom Fläckebo med ett fastighetsvärde af omkring 310,000 rdr. År 1871 tillverkades vi– bruket 19,483 c:r stångjärn, 33,083 c:r smältstycken samt 4,854 c– stål- och järnmanufaktur. Svanå skall sedan gamla tider hafva tillhört Braheslägten, kom genom Ebba Brahe till ätten De la Gardi– sedan ånyo genom gifte till grefliga ätten Posse, som egt gårde– och bruket långt in på vårt århundrade. Alltsammans tillhör n– ett bolag. Gården är väl bebygd samt har trädgård och en p– andra sidan ån anlagd park.

6. *Fläckebo socken* gränsar i nordvest till Vestra Fer– nebo, i nordost till Kila, i sydost till Haraker samt i syd–

est till Ramnäs. Hemmantalet är 31⅛ förm., hvaraf 14⅝ katte, 1 krono och 15½ frälse; sammanlagda fastighetsväret år 1870 var 636,420 rdr rmt. Arealen är 1,102 qv.-mil, varaf 0,085 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 1,337 ersoner på 316 hushåll. Fläckebo hör till Fernebo prosteri ch är ett konsistorielt pastorat af andra klassen med paors lön reglerad till 3,000 rdr rmt. Kyrkan, som är mycet gammal, ligger på en höjd nära den af Svartån genomutna Fläcksjön.

"Flætiabo" med flere af dess byar och gårdar nämnes i handgar från 1300-talet. Minnen från hednatiden finnas äfven, ehuru till antalet. Den enda större gården är säteriet *Axholm*, beläet vid vestra stranden af Fläcksjön, jämte flere tillhörande inom ocknen lydande under Svanå bruk i Haraker, som det gjort sedan nga tider tillbaka. På en ö i sjön ligger Axholms gamla slott, iligt sägen bygdt af Ebba Brahe, men sedermera alldeles fallet i iner.

VIII. **Vagnsbro härad** gränsar i vester till Norbergs ergslag, i sydvest till Snefringe härad, i sydost till Norrbo ärad, i öster till Öfver-Tjurbo härad samt i norr till Folare härad af Stora Kopparbergs län. Nästan hela häradet an med skäl räknas till länets fulare trakter. Omkring vartån och dess tillflöden utbreder sig en temligen jämn ygd af i medeltal en halfs mil bredd, i norr sträckande sig p emot Långheden, som från vester till öster går fram ver häradets nordligaste del. Hela denna slättbygd är mellertid endast delvis af odlingen upptagen, under det ora sträckor upptagas af mosand och äro skogbärande, ndra åter utgöras af sanka vidder, bevuxna med starr och mnande föga rum för någon odling. Utefter den östra elen af samma slätt stryker norrut på en sträcka af öfver mil den stora Badelundaåsen, äfven omgifven af vidsträckta osandsfält. På den vestra gränsen mot Karbenning samt ännu högre grad i öster mot Kila och Möklinta socknar träffas oländiga, berguppfylda skogsmarker med gneissen som bergart. Synnerligen vild är den skogstrakt, som på änsen till Kila och Möklinta samt delvis äfven inom dessa ocknar utbreder sig söder om sjön Storljusen. Den är gemdragen af mossar och kärr, små sjöar och backar, och om densamma påträffas de ganska ansenliga Storljus-, orskepps- och Lillskeppsbergen, hvilka alla uppnå en höjd 500 fot öfver hafvet eller derutöfver. De bestå utaf eiss, hafva mot flere sidor branta sluttningar och lemna an sina toppar vidsträckta utsigter öfver den kringliggande nejden. Ännu en vidsträcktare skogstrakt med bern af s. k. Stockholmsgranit och stora mosssar utbredda verallt, ödslig och oländig, upptager den sydvestra delen

mot gränsen af Ramnäs socken i Snefringe härad. Traktens förnämsta vattendrag är Svartån, hvilken har sina källor i Norbergs socken, i vestra delen af Vagnsbro härad bildar Hörendesjön samt derefter rinnande åt öster och söder och upptagande flere mindre tillopp utmynnar i Fläcksjön och går in i Norrbo härad. — Jordmonen utgöres af åkerlera i den odlade bygden isynnerhet omkring kyrkan, för öfrigt mosand, krosstensgrus, mosstorf och torfdy. Hufvudnäringarne äro åkerbruk och boskapsskötsel samt något skogsbruk, hvarjemte varuforsling och husslöjd äro väl behöfliga biförtjenster. Den bergshandtering, som förut inom häradet idkats, men aldrig varit af någon betydenhet, kan nu nästan sägas hafva upphört. — Häradet hör i civilt afseende till Bergslags fögderi, i judicielt till Vestmanlands norra domsaga, i kyrkligt till Fernebo prosteri samt innefattar en enda socken jemte en liten del af Karbenning, som eljest tillhör Norbergs bergslag. Tingstället är vid Vester-Fernebo kyrka. — Under medeltiden hörde trakten till Norbo hundare, men hade eget tingställe troligen i närheten af kyrkan.

1. *Vester-Fernebo socken* gränsar i vester till Karbenning och Vester-Våla, i sydvest till Ramnäs, i sydost till Fläckebo, i öster till Kila och Möklinta samt i norr till Folkärna socken i Stora Kopparbergs län. Hemmantalet är $100\frac{3}{4}$ förm., hvaraf $71\frac{3}{4}$ skatte, $12\frac{7}{8}$ krono och $16\frac{1}{8}$ frälse. Sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,918,646 rdr. Administrativa oregelbundenheter äro, att af Fernebo socken 3 mantal, värderade till 50,600 rdr, hänföras till Norbergs bergslag och i jordeboken upptagas under Karbenning, under det att deremot af Karbenning $5\frac{11}{16}$ mant., värderade till 127,200, räknas till Vagnsbro härad och i jordeboken hänföras under Vester-Fernebo socken. Fernebo kyrkosockens areal är 2,700 qv.-mil, hvaraf 0,105 qv.-mil vatten. Folkmängden uppgick år 1870 till 4,358 personer på 1,082 hushåll. Af dessa bodde 105 personer inom den socknedel, som räknas till Norbergs bergslag. I kyrkligt hänseende är Vester-Fernebo ett konsistorielt pastorat af första klassen med pastors lön reglerad till 6,920 rdr rmt.

"Fernæbo" eller "Fernabo" omtalas jämte namnen på flere gårdar och byar i handlingar från senare delen af medeltiden. Då omfattade Fernebo äfven det nuvarande Karbenning. Inom socknen hafva allt sedan 1600-talet funnits flere mindre hyttor och stångjärnshammare, hvilka alla blifvit nedlagda eller bruksrörelsen till annat ställe förflyttad. Bland gårdarne märkes säteriet *Fors*, beläget vid Svartåns utflöde ur Hörendesjön. Till Fors höra flere hemman, qvarn och järnbruk, vid hvilket senare likväl smidesrätten under de sista åren varit obegagnad. — I söder nära gränsen

af Fläckebo ligger *Salbohed,* mötesplats för Vestmanlands regemente.

IX. **Gamla Norbergs bergslag** gränsar i vester till Vesterbergslagen, i sydvest till Skinskattebergs bergslag, i sydost till Snefringe härad, i öster till Vagnsbro härad samt i norr och nordost till Hedemora tingslag och Folkare härad af Stora Kopparbergs län. Hela denna kuperade bygd fylles af höjdsträckningar, hvilka äro att betrakta som förlängningar eller längre utsprång af dem man påträffar inom Vesterbergslagen; de innesluta och begränsa äfven samma hufvuddalgång, som framträder inom Vesterbergslagen och som här genomflytes af Kolbäcksåns vattendrag. Dessa bergsträckningar nå på gränsen mellan Norberg och Hedemora socken i Dalarne en höjd af omkring 800 fot öfver hafvet eller vid pass 400 fot öfver närmaste sjöars yta. At ett annat håll eller sydost om den betydliga sjön Åmänningen resa sig med brant stupning de s. k. Landsbergen, hvilkas högsta topp ligger 730 fot öfver hafvet eller 475 fot öfver ytan af Åmänningen. För öfrigt möta vida skogsmarker, kärr och mossar, sjöar och åar öfverallt, under det att den brutna bygden, i regeln väl odlad, upptager ett mycket inskränkt utrymme. Allt bär emellertid prägeln af bergstrakt och erbjuder en rik omvexling och behaglig täckhet, som intager den, hvilken blifvit trött vid de längre i söder liggande trakternas enformighet, om den äfven icke kan ställas i jämnbredd med den storartade naturskönhet, som i allmänhet utmärker den mer i nordvest- och vester liggande bergslagsbygden. Vackrast äro omgifningarna omkring kanallinien, hvilken utan tvifvel är en af de naturskönaste segellederna i hela vårt land. Förnämsta vattendraget är, såsom ofvan nämndt, Kolbäcksån, hvilken inom denna bergslag genomrinner sjöarne Stora och Lilla Aspen samt den vackra och på holmar rika Åmänningen. I denna sjös nordöstra hörn utmynnar ett mindre vattendrag, hvilket har sina källor i södra Dalarne och bildar aflopp för en mängd af sjöar inom Norbergs socken. Trakten i öster tillhör åter Svartåns vattenområde. — Jordmonen är krosstensgrus, mosand och torfdy; leran har en jämförelsevis ringa utbredning, egentligen i dalgångarne, och upptager ingenstädes några större sammanhängande vidder. Hufvudnäringarna äro öfverallt skogsbruk och bergshandtering, under det att åkerbruket, ehuru idkadt med omsorg, icke lemnar en afkastning i någon mon motsvarande behofvet. — Bergslagen hör i civilt afseende till Bergslags fögderi, i judicielt till Vestmanlands norra domsaga, i kyrkligt till Fernebo prosteri samt innefattar följande 4 socknar. Tingstället är i Nor-

bergs kyrkoby. — Af de socknar, som nu såsom sjelfständiga räknas till Gamla Norbergs bergslag, hörde under medeltidens sista århundraden Karbenning till Fernebo i Norrbo härad, under det att Våla, då till samma härad hörande, inbegrep hela eller åtminstone en del af Vestanfors. Sjelfva "Noraberg" eller "Noorbergh" var den äldsta och förnämsta af de i dessa trakter belägna järnbergslagen och räknades med afseende på lagskipning och förvaltning till Dala hundare, ehuru det egentligen icke hörde till Dalarne. Det kallades äfven blott "järnberget" och hade privilegier från Magnus Ladulås tid, sedermera flere gånger stadfästade. Der fanns äfven en liten köpstad, som erlade tomtören till biskopen i Vesterås. Söder derom skal under medeltiden hafva funnits ett kloster, hvaraf lemningar ännu finnas qvar. År 1571 hörde Norberg, då innefattande tillika hvad som nu kallas Vestanfors och Karbenning, samt Våla till Vestra Bergslagen under fogden på Vester-Sölfbergs gård i Norrbärkes socken. Under senare århundraden hafva socknarnes borgerliga och kyrkliga förhållanden blifvit på mångfaldigt sätt förändrade.

1. *Norbergs socken* omkring Norbergsån och Svartån gränsar i öster och sydost till Karbenning och Våla, i sydvest till Vestanfors, i vester till Söderbärke, i nordvest och norr till Hedemora samt i nordost till Avesta. Hemmantalet är 41 förm., hvaraf $38\frac{5}{8}$ skatte, $1\frac{5}{8}$ krono och $\frac{3}{4}$ frälse sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,711,733 rdr rmt. Arealen är 2,642 qv.-mil, hvaraf 0,172 qv.-mil vatten Folkmängden var nämnda år 3,603 personer på 931 hushåll I kyrkligt hänseende bildar Norberg ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 4,430 rdr rmt. Kyrkan är af hög ålder och ligger i Norbergs by nära Norbergsån vid dess utflöde ur den lilla sjön Noren — Inom socknen ligger den norra delen af Norbergs-Engelsbergs banan, hvars norra ändpunkt är det stora grufvefältet och som derifrån sträcker sig i sydostlig riktning genom vackra trakter nedåt sjön Åmänningen. Hon har här tvänne stationer, Kärrgrufve och Norbergs.

Bland märkvärdiga ställen märkes *Norbergs by*, der fordom den ofvan omtalade köpstaden var belägen. Den är i våra dagar af ganska stor vigt och icke utan rörelse. På stället idkas handel finnes apotek, postkontor, bankafdelningskontor och telegrafstation samt hålles årligen en ganska besökt marknad. I nordost från byn och på ett afstånd af ungefär en fjerdedels mil ligga Norbergs ovanligt rika och sedan uråldriga tider bearbetade järnmalmsfält — Af socknens många egendomar, vid hvilka i allmänhet idkas järnhandtering, märkes *Bjurfors* med tillhörande hemman, järnbruk, såg och tegelbruk. Stället ligger långt i norr nära gränsen af Avesta och eges nu af grefve J. A. Mörner. Tillverkningen u

gjorde år 1871 vid 3 härdar 5,971 c:r stångjärn. Vid Bjurfors var förut messingsbruk, uppbygdt 1667 af kammarrådet I. Cronström, hvars slägt det tillhörde till 1730. Järnbruk blef Bjurfors först i början af vårt århundrade. — Äfven i socknens norra del, nära Norbergsåns vattendrag, ligger *Gäsjö* med tillhörande hemman, qvarn, såg och masugn. På 1650-talet anlades här stångjärnsbruk, som likväl nu är nedlagdt, hvaremot vid hytta tillverkas tackjärn till ett belopp, som 1871 utgjorde 29,228 c:r. Egendomen tillhör grossh. Schwans arfvingar. — Under Svanå bruk i Haraker lyda flere hemman, qvarn, såg, samt *Nyhytte* och *Nordansjö* masugnar, vid hvilka sammanlagda tillverkningen nämnda år utgjorde 72,386 c:r tackjärn. Utom dessa hyttor märkas *Rabbatsbennings*, *Fraggs*, *Bråfors'* och *Fliks* masugnar med en sammanlagd tillverkning år 1871 af 77,763 c:r tackjärn. Utom ofvan nämnda masugnar och bruk hafva i nyare tider funnits flere andra, vid hvilka likväl efter hand all tillverkning upphört. — Af Norbergs många järnmalmsfält äro följande de förnämsta: Risbergsfältet, Morbergsfältet, Klackbergsfältet samt Adlerbergs- och Uddevalla grufvorna. Brytningen i dessa grufvor, tillsammans 20, gaf år 1870 ett utbyte af respektive 707,280, 425,721, 392,746 och 168,000 c:r järnmalm. Vid öfriga 4 arbetade grufvor utgjorde utbytet samma år 200,208 centner.

2. *Karbennings socken* gränsar i norr och nordvest till Norberg, i sydvest till Vester-Våla, i öster och sydost till Fernebo samt i nordost till Folkärna af Stora Kopparbergs län. Hemmantalet är 18⅝ förm., hvaraf 17⅜ skatte och 1¼ frälse, med ett sammanlagdt taxeringsvärde år 1870 af 806,300 rdr rmt. Dervid äro icke inberäknade tillsammans 5$\frac{11}{16}$ mant., tillhörande Karbennings kyrkosocken, men i jordeboken förda under Fernebo i Vagnsbro härad. Kyrkosocknens areal är 1,310 qv.-mil, hvaraf 0,070 qv.-mil vatten. Folkmängden uppgick år 1870 till 1,735 personer på 433 hushåll. Af dessa bodde 150 personer inom den socknedel, som hör till Vagnsbro härad. I kyrkligt hänseende bildar Karbenning ett konsistorielt pastorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 2,900 rdr rmt. — Genom socknen går Norbergs—Engelsbergsbanan med station vid Högfors.

Karbenning hörde fordom under namn af Fernebo fjerding såsom kapellag till Fernebo socken med egen kaplan sedan 1686, lades i början af vårt århundrade såsom annex under Vester-Våla, men bildar i våra dagar ett eget pastorat. — I nyare tider hafva här funnits en mängd af hyttor och hamrar, hvilka likväl till större delen blifvit nedlagda eller till annan ort förflyttade. Vid många små bruk, som ännu finnas qvar, har tillverkning på sista åren icke förekommit. Socknens största gods är *Högfors* säteri med tillhörande hemman och hemmansdelar i denna och närgränsande socknar, stångjärnsbruk, masugn, qvarn, såg och tegelbruk. Godset har med olika utsträckning under olika tider tillhört grefve Jakob De la Gardie och hans enkegrefvinna Ebba Brahe, sedermera slägterna Königsmark, Posse, Vittfot, Hebbe, v. Stockenström samt i våra dagar frih. H. S. Knut Åkerhjelm. Stångjärnstillverkningen utgjorde år 1871 vid 2 härdar 7,434 c:r stångjärn. Tackjärnstill-

verkningen åter uppgick till 35,100 c:r jämte något gjutgods. Utom Högfors masugn voro ofta nämnda år i gång *Klingbo*, *Bennebo* och *Olsbeunings* masugnar med en sammanlagd tillverkning af 59,641 c:r tackjärn. — Smärre delar af socknen tillhöra Virsbo, Svanå och Engelsbergs bruksegendomar.

3. *Vestanfors socken* gränsar i sydvest och söder till Skinskatteberg och Gunnilbo, i sydost till Vester-Våla, i nordost och norr till Norberg, samt i vester till Söderbärkes socken af Stora Kopparbergs län. Hemmantalet är 25¼ förm., hvaraf 23¼ skatte och 2 frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,190,160 rdr rmt. Arealen är 1,465 qv.-mil, hvaraf 0,105 qv.-mil vatten. Folkmängden år 1870 var 2,511 personer på 602 hushåll. Vestanfors bildar i kyrkligt hänseende ett regalt pastorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 3,580 rdr rmt. — Midt igenom socknen går från sjön Vefungen till Åmänningen förbi Semla, Fagersta och Vestanfors bruk Strömsholms kanal, som här räknar några af sina vackraste partier.

Invid kanalen och Kolbäcksåns utflöde i sjön Aspen samt helt nära den vackra sockenkyrkan ligger utmärkt skönt det väl bebygda säteriet *Vestanfors*. Godset utgöres af jordegendom, järnbruk, spiksmedja, qvarn, såg och tegelbruk. Bruket anlades på 1600-talet och tillhörde 1679 frih. Henr. Horn; senare slägterna Hesselberg, Christiernin, Bedoire, Tottie och v. Stockenström; det eges nu af bruksp. C. G. Åhrbergs arfvingar. Nära intill ligger *Vestanfors hytta*, som eges af intressenter. Tillverkningen utgjorde år 1871 ända till 72,905 c:r tackjärn, hvarjämte genom tackjärnets omsmältning i särskilda ugnar åstadkommos 1,149 c:r diverse gjutgods. — Strax ofvanför Vestanfors ligger äfven mycket vackert vid samma vattendrag *Fagersta*, utan fråga en af länets vigtigaste industriela anläggningar. Godset utgöres af flere hemman, stångjärnsbruk, manufaktur- och valsverk, gjuteri, qvarn, såg m. m. med taxeringsvärdet för fastighet inom socknen uppgående till öfver 400,000 rdr rmt. Bruket, som under långa tider haft samma egare som Vestanfors, anlades på 1600-talet för stångjärnssmide. På sista tiden har sådan tillverkning icke förekommit, utan bruket producerar nu med utvidgad rörelse järn-stålmanufaktur samt gjutgods af många slag. Tillverkningen, med afseende på sin beskaffenhet stående i högt rop inom och utom Sverige, uppgick år 1871 till 34,923 c:r, hvaraf 26,657 c:r stål. Den nuvarande egaren är bruksp. Th. Aspelin. — Under Fagersta lyder det ännu ett stycke längre upp vid ån liggande *Sembla*. Bruket anlades i början af 1600-talet för tillverkning af stångjärn. I midten af det förra århundradet tillhörde Sembla till hälften slägten Timm och var fideikommiss, till dess fideikommissnaturen öfverflyttades på Engelsberg och Sembla af bruksp. G. C. Timm år 1826 försåldes till bruksp. Sal. von Stockenström, hvilken redan förut egde den andra hälften i egendomen. Vid gården finnes en temligen stor, öfvergifven bygnad, hedrad med benämningen "slott", samt uppförd redan under 1600-talet.

4. *Vester-Våla socken*, liggande på båda sidor om sjön Åmänningen, gränsar i nordvest och norr till Vestanfors och

Norberg, i nordost till Karbenning, i öster och sydost till Vester-Fernebo och Ramnäs samt i sydvest till Gunnilbo. Hemmantalet är endast 9⅝ förm., hvaraf 7⅞ skatte, ⅞ krono och 1 frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 627,373 rdr rmt. Arealen är 1,202 qv.-mil, hvaraf 0,230 qv.-mil vatten. Folkmängden var nämnda år 1,152 personer på 248 hushåll. Vester-Våla, en tid annex till Vester-Fernebo, var eget pastorat åtminstone på 1570-talet och har i vårt århundrade under några tiotal af år haft Karbenning såsom annex, ett förhållande som nu upphört. Socknen bildar nu ett konsistorielt pastorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 2,740 rdr rmt. — Genom socknen går den sydligaste delen af Norbergs-Engelsbergsbanan med station och lastageplats vid Engelsberg. En mindre järnväg går på södra stranden från Trummelsbergs masugn till Vestansjö vid Åmänningen.

"Vala" nämnes redan 1399 och hörde då till Norbo hundare. Största gården är *Engelsberg*, belägen vid Norbergsån strax nedom dess utflöde ur den lilla sjön Snyten och på ett kort afstånd från sjön Åmänningen. Godset utgöres af landtegendom, stångjärnsbruk, masugn, qvarn, såg och tegelbruk, samt har underlydande i närgränsande socknar. Tillverkningen uppgick år 1871 vid 2 härdar till 5,011 c:r stångjärn; vid masugnen blåstes 39,614 c:r tackjärn jämte 1,125 c:r gjutgods. Bruket skall hafva funnits redan 1597 och sedan blifvit mycket utvidgadt och förbättradt. Det har i nyare tider tillhört slägterna Gyllenhök, Strömer, Söderhjelm, Hebbe samt från 1825 Timm, inom hvilken slägt åtminstone en del af Engelsberg blifvit fideikommiss med fideikommissnaturen öfverflyttad från Sembla i Vestanfors. — Söder om Åmänningen och vid Stora Kedjen ligger *Trummelsbergs* masugn, lydande under Ferna i Gunnilbo socken. Förr har här idkats stångjärnssmide, hvilket under senare tider icke förekommit. I stället blåstes 1871 icke mindre än 65,502 c:r tackjärn samt 2,057 c:r gjutgods.

X. **Öfver-Tjurbo härad** gränsar i vester till Vagnsbro, i sydvest till Norrbo, i söder till Siende och Ytter-Tjurbo, i öster till Simtuna samt i nordvest och norr till Folkare härad af Stora Kopparbergs län. Häradet är i söder inom Kumla samt delar af Kila och Sala socknar en bördig, men enformig slätt, afbruten af mindre krosstensmarker med nakna bergklintar och genomfluten af några mindre bäckar och åar, hvilka afbörda sitt vatten till Sagån och af hvilka Kila- eller Ranstaån är den förnämsta. I öfrigt upptages bygden af stora skogsmarker, rika på små insjöar, kärr, mossar samt här och der nakna berg, hvilka likväl blott undantagsvis uppnå någon mer betydande höjd öfver hafvet. De öppna, odlade vidderna med sin lerjord ligga i dessa de nordliga trakterna af häradet liksom utströdda och följande vattendragen, men intaga i allmänhet ingen större vidd. Ödsligast och fattigast är naturen i Möklinta, häradets nordli-

gaste del, der skogsmarker, hed och mossar möta ögat nästan åt hvilket håll man vänder det. Från dessa trakter, från sjöar norr om den låga och utplattade Långheden komma Sagåns båda källarmar, hvilka förena sig öster om Sala stad, sedan den östra genomflutit Storsjön, den af flere smärre sjöar uppkomna Hallaren, Klasbomyren och Sala damm, den vestra åter sjöarne Stor-Ljusen, Silfköparen och Långforsen. Genom häradet gå i nordlig riktning flere utskott från Badelundaåsen; af dessa är den s. k. Möklintaåsen den största. — Jordmonen är i den odlade bygden lerjord, här och der sand, för öfrigt krosstensgrus. Hufvudnäringen är öfverallt åkerbruk och boskapsskötsel, vigtiga binäringar bergshandtering samt i de norra trakterna skogsbruk. — Häradet hör i civilt afseende till Salbergs-Väsby fögderi, i judicielt till Vestmanlands östra domsaga, i kyrkligt till Sala prosteri samt innefattar följande 4 socknar. Tingstället är vid Grällsta i Kila socken. — Öfver-Tjurbo bildade i gamla tider och ännu 1571 tillsammans med Ytter-Tjurbo ett härad, fordom kalladt »Tyurbo eller Thyrbo hundare». Kila räknades likväl under medeltiden till Gorunda hundare. Häradets långsträckta form gjorde emellertid, att särskildt ting hölls för den norra delen. Minnena från hednaåldern äro få, men visa likväl, att odlingen i någon mon redan då hade hunnit dessa bygder.

1. *Kumla socken* gränsar i sydost till Sevalla, i söder till Tillberga, i sydvest till Romfartuna, i vester till Kila, i norr till Sala samt skiljes i öster genom Sagån från Norrby och Tärna socknar, Hemmantalet är $36\frac{7}{8}$ förm., hvaraf $26\frac{7}{8}$ skatte, $7\frac{1}{4}$ krono och $2\frac{3}{4}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 942,360 rdr rmt. Arealen är 0,525 qv.-mil. Folkmängden uppgick nämnda år till ett antal af 1,281 personer på 323 hushåll. Kumla är ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 4,275 rdr rmt.

Socknen hette under medeltiden Kumbla eller Kombla. — Flere hemman höra till Upsala akademi; det öfriga är mest i allmogens hand.

2. *Kila socken* gränsar i nordost och öster till Sala och Kumla, i sydvest till Romfartuna, i vester till Fläckebo och Vester-Fernebo socknar. Hemmantalet är $34\frac{11}{16}$ förm., hvaraf $28\frac{3}{8}$ skatte, $2\frac{15}{16}$ krono och $4\frac{3}{4}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 999,150 rdr rmt. Arealen är 1,168 qv.-mil, hvaraf 0,021 qv.-mil äro vatten. Folkmängden nämnda år var 1,706 personer på 404 hushåll. I kyrkligt hänseende bildar Kila ett konsistorielt pastorat af andra

klassen med pastors lön reglerad till 3,430 rdr rmt. — Genom södra delen af socknen går stora bergslagsvägen uppåt Dalarne.

I söder ligger vid kanten af Solingemyrn och för öfrigt med sank belägenhet *Sätra brunn.* Den upptogs 1700 och tillföll 1748 genom testamente af biskop Kalsenius Upsala akademi, hvilken ännu eger den. Akademien tillsätter såväl brunnsintendent som predikant. Brunnen, som om somrarne är ganska besökt, har mycket stora parkanläggningar, men den omgifvande trakten har intet egentligen vackert att erbjuda.

3. *Sala socken* ligger mellan Möklinta i nordvest, Enåker och Norrby i öster samt Kumla i söder och utgöres af tvänne delar, åtskilda genom de temligen vidsträckta egor, som tillhöra Sala stad. Hemmantalet är $26\frac{5}{16}$ förm., hvaraf $23\frac{3}{8}$ skatte och $2\frac{15}{16}$ krono; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 565,500 rdr rmt. Arealen är 0,623 qv.-mil, hvaraf 0,058 äro vatten. Folkmängden utgjorde nämnda år 1,134 personer på 275 hushåll. I kyrkligt afseende är socknen annex till Sala stadsförsamling.

4. *Möklinta socken* ligger längst i norr inom häradet och gränsar i vester till Vester-Fernebo, i söder till Sala socken och Sala stads område, i öster till Enåker, i nordost till Öster-Fernebo socken af Gefleborgs län samt i norr och nordvest till Folkärna och By socknar af Stora Kopparbergs län med Dalelfven som naturlig gräns mot den senare. Hemmantalet är $47\frac{23}{24}$ förm., hvaraf $42\frac{23}{24}$ skatte och 5 krono; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 863,030 rdr rmt. Arealen är 2,375 qv.-mil, hvaraf 0,200 qv.-mil vatten. Folkmängden nämnda år var 2,478 personer på 609 hushåll. I kyrkligt afseende bildar Möklinta ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 3,500 rdr rmt.

Af landskapet Upland höra följande härader och socknar till Vestmanlands län.

XI. **Torstuna härad** gränsar i norr till Våla härad, i vester till Simtuna, i söder till Åsunda samt i öster till Lagunda och Hagunda härader af Upsala län. Häradet är i allmänhet ett smått kuperadt, lågbergigt högland, liggande vid pass 200 fot öfver hafvet samt genomstruket af flere höjdsträckningar med mellanliggande trånga dalgångar, sluttande åt söder och sydost utom i den nordligaste delen, der vattendragen söka sig väg i nordostlig riktning. Nejden är på flere ställen icke utan täckhet genom omvexlingen af små vatten, fruktbara slätter samt ganska vackra löf- och barrskogar. De egentliga bergplatåerna bestå af låga, bredvid hvarandra uppskjutande berghällar af granit, täckta med ett tunt jordlager och bevuxna med en i allmänhet klen barrskog. Skogstrakterna, hvilka intaga ett betydligt omfång, äro rika på klippblock och stora mossar och kärr samt äro tillfinnandes i synnerhet i häradets nordligare trakter under det att längst söderut skogen är till det mesta utödd. Jämna och väl odlade lerslätter äro att påträffa inom Hernevi och Österrunda socknar samt för öfrigt inom trängre gränser inneslutna utefter dalgångarne, såsom utefter den ganska vackra och i geologiskt afseende intressanta Skattmansöån. Den vidaste bygden är likväl Hvittingeslätten, liggande 160 fot öfver hafvet samt omslutande 17 byar förutom en mängd af enstaka gårdar och lägenheter. Den utgöres till det mesta af lera och står i söder i förening med Skattmansöåns dalbäcken. Den större delen af häradet hör till Örsundsåns vattenområde. Denna å, som uppkommer af små vatten på Långhedens östra utsprång, har sitt förnämsta tillopp från Vansjön, hvilken ligger 187 fot öfver hafvet och är hela häradets största insjö. Af åar, hvilka längre i söder förstärka ofvan nämnda vattendrag, är Skattmansöån den vigtigaste. Sjelf uppkommer den ur en mängd kärr i Hvittinge socken och utfaller i Örsundsån just der Torstuna och Hernevi socknar sammanstöta med Lagunda härad. Häradets nordligaste del eller Huddunge socken afför sitt vatten genom Vretaån till sjön Temnaren samt vidare genom Temnareån till Östersjön. Jordmonen är i den odlade bygden lera, ofta af stor mäktighet, i skogstrakterna krosstensgrus samt torfdy. Mosand förekommer äfven, i synnerhet invid rullstensåsarne, af hvilka Dalkarls- eller Enköpingsåsen fortlöper i sydlig riktning på gränsen till Simtuna härad. Den största mosandsaflagringen finnes dock i de östra trakterna af Hvittinge socken. Hufvudnäringen är öfver allt åkerbruk, i de södra trakterna gifvande en afkastning öfver eget

behof; binäringar äro järnhandtering och skogsbruk. — Häradet hör i civilt afseende till Salbergs-Väsby fögderi, i judicielt till Vestmanlands östra domsaga, i kyrkligt till Norra och Södra Fjerdhundra samt Lagunda prosterin af ärkestiftet och innefattar följande 5 socknar samt en betydlig del af Vester-Löfsta. Tingstället är vid Karleby i Simtuna socken af Simtuna härad. — Hvad som nu kallas Torstuna härad, hette under medeltiden »Thorsakers hundare» och hörde till Fiædhrundaland. Det synes då hafva haft ungefär samma omfång som i våra dagar. Bygden var för öfrigt delvis odlad under hednaåldern, hvarom vittna de fornminnen af flere slag, som inom socknarne förekomma.

1. *Hernevi socken*, den enda del af häradet, som ligger söder om Örsundsån, gränsar i vester till Fröshult, i norr till Torstuna, i öster till Långtora och i söder till Vårfrukyrka socken, de båda sista af Upsala län. Hemmantalet är $13\frac{15}{32}$ förm., hvaraf $9\frac{3}{8}$ skatte, $1\frac{19}{32}$ krono och $2\frac{1}{2}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 223,625 rdr rmt. Dessutom höra i kyrkligt hänseende till Hernevi $2\frac{3}{4}$ mant., hvilka eljest föras under Långtora socken af Lagunda härad. Arealen är endast 0,113 qv.-mil. Folkmängden utgjorde år 1870 inom den delen, som hör till Vestmanlands län, 373 personer på 92 hushåll. Den delen åter, som räknas till Lagunda härad, hade samma år en befolkning af 63 personer på 15 hushåll. I kyrkligt hänseende är Hernevi annex till Fröshult i Simtuna härad.

Socknen skrefs 1426 Hærnavi. I forna dagar har måhända gått båtled ända hit upp från Lårstaviken utefter Örsundsån. — Inom socknen finnes ej någon gård af betydenhet.

2. *Österrunda socken* gränsar i nordvest till Hvittinge, i sydvest till Torstuna, i sydost till Nysätra samt i nordost till Järlåsa och Tible. Hemmantalet är $29\frac{5}{8}$ förm., hvaraf 18 skatte, $1\frac{5}{8}$ krono och 10 frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 339,070 rdr rmt. Arealen är 0,420 qv.-mil, hvaraf 0,012 qv.-mil vatten. Folkmängden utgjorde nämnda år 858 personer på 224 hushåll. Österrunda är i kyrkligt hänseende annex till Nysätra.

Socknen skrefs 1343 "Östrunde". Hednaminnen finnas flere, bland dem en borglemning i söder vid Sankarby. Under Skattmansö säteri i Hvittinge socken lyder *Skattmansö bruk*, beläget i denna socken invid ån af samma namn. Tillverkningen uppgick år 1871 vid tvänne härdar till 9,292 c:r stångjärn. Bruket skall vara anlagdt af frih. A. Yxkull på Skattmansö.

3. *Torstuna socken* gränsar i vester till Simtuna och Altuna, i norr till Hvittinge, i nordost till Österunda, i öster

till Nysätra samt skiljes i söder genom Örsundsån från Hernevi och Fröshult. Hemmantalet är $96\frac{5}{8}$ förm., hvaraf $83\frac{1}{4}$ skatte, $10\frac{5}{8}$ krono och $2\frac{3}{4}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 998,480 rdr rmt. Arealen är 0,595 qv.-mil. Folkmängden sagda år var 1,576 personer på 456 hushåll. Torstuna hör till Södra Fjerdhundra prosteri och bildar ett regalt pastorat af första klassen med pastors lön reglerad till 4,430 rdr rmt.

Socknen skrefs under medeltiden Thorstuna. Den har äfven åtskilliga minnesmärken från hednaåldern. Några större gårdar finnas icke, utan är den större delen af socknen i allmogens hand.

4. *Hvittinge socken* gränsar i nordvest till Huddunge, i öster till Järlåsa, i sydost till Österrunda, i söder till Torstuna samt i vester till Altuna och Löfsta. Hemmantalet är $46\frac{7}{64}$ förm., hvaraf $25\frac{11}{16}$ skatte, $6\frac{27}{64}$ krono och 14 frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 673,070 rdr rmt. Arealen är 1,218 qv.-mil, hvaraf 0,036 qv.-mil vatten. Folkmängden nämnda år var 1,393 personer på 332 hushåll. I kyrkligt hänseende bildar Hvittinge ett konsistorielt pastorat af andra klassen, hörande till Södra Fjerdhundra prosteri och med pastors lön reglerad till 3,500 rdr rmt. — Genom socknen går norra stambanan från Upsala till Sala med Hvittinge station.

Socknen skrefs på 1400-talet Hwitinge. Bland fornminnen märkes en borglemning med enkel ringmur på ett berg i nordost från Skattmansö herrgård. — Största godset är det urgamla säteriet *Skattmansö*, liggande invid ån af samma namn. Godset har inom Hvittinge omkring 18 mant. jämte qvarn och såg, det hela år 1870 värderadt till ungefär 240,000 rdr. Dessutom hör under gården Skattmansö järnbruk i Österrunda med tillhörande jord. Stället hette i början Ön, såsom omflutet af Skattmansöåns grenar, men erhöll sitt nuvarande namn efter Niklis Skattman, som egde gården i Magnus Erikssons tid. I början af 1400-talet egdes Skattmansö af Jöns Finnson, fogde i Vestmanland, Fjerdhundra och Dalarne samt beboddes sedan af hans enka Ingegerd Laurenzadotter. I nyare tider har godset tillhört slägterna Bååt, Sparre, Yxkull, Stjerneld och Conradi samt eges nu af G. och C. A. Reutercrona jämte deras syster fru C. Mannerstråle. — Invid den genom socknen gående järnvägen äro under anläggning storartade järnverk, bestående af masugnar, bessemerugnar, valsverk, m. m. allt beräknadt för en stor tillverkning. En mindre järnväg bygges härifrån till Molnebo bruk, hvars egare låta uppföra dessa stora järnförädlingsverk och der hufvudkontoret är beläget.

5. *Huddunge socken* gränsar i norr och nordost till Nora och Harbo, i sydost till Hvittinge, i söder till Löfsta och i vester till Enåker. Huddunge, som i civilt afseende är deladt mellan Torstuna och Våla härader, hör med sin största del till Torstuna, der äfven sockenkyrkan är belägen. Hemmantalet för Torstunadelen är 17 förm., hvaraf 15 skatte och $1\frac{1}{2}$ krono; för Våladelen åter $8\frac{1}{4}$ mant., alla skatte. Sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 428,450 rdr rmt.

Arealen är 1,03[illegible] qv.-mil, hvaraf 0,032 qv.-mil vatten, hörande af allt detta något mer än hälften till Torstuna härad. Folkmängden år 1870 utgjorde i hela kyrkosocknen 1,288 personer på 334 hushåll. Af dessa bodde 846 personer i Torstuna och 442 i Våla härad. I kyrkligt hänseende hör Huddunge till Norra Fjerdhundra prosteri och bildar ett konsistorielt pastorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 3,500 rdr rmt.

Socknen skrefs äfven på 1400-talet Huddunge. Den eges för närvarande till större delen af allmogen, och några större gårdar förekomma icke.

Vester-Löfsta socken hör med ungefär hälften af sin areal till Torstuna härad. Dess hemmantal är 24 förm., hvaraf $21\frac{1}{4}$ skatte och $2\frac{3}{4}$ frälse. Denna del hade år 1870 en befolkning af 1,040 invånare.

Invid Örsundsån nära dess utlopp ur Vansjön ligger säteriet *Molnebo*. Under detsamma hör en betydlig jordegendom, stångjärnbruk, masugn, qvarnar och sågar. Bruket har från slutet af 1600-talet egts bland andra af en Gyllenstierna, Friesendorff, Bedoire, Gyldenstolpe, Caselli samt tillhör nu ett tyskt bolag, som inköpte de s. k. Molneboverken för en mycket hög köpesumma. — Strax söder om den lilla Gårdsjön finnes på det s. k. Borgskansberget en borglemning med enkel ringmur hållande ungefär 1,100 fot i omkrets.

XII. **Simtuna härad** gränsar i norr till Ferneboffjärden af Dalelfven, i öster till Våla och Torstuna härader, i söder till Åsunda härad, i sydvest till Ytter-Tjurbo samt i vester till Öfver-Tjurbo härader. Bygden är i det hela jämn med en medelhöjd af ungefär 200 fot öfver hafvet samt genomdragen af låga tillplattade höjdsträckningar, hvilka i allmänhet hafva en sydostlig riktning och utgöra skilnaden mellan vattendragen. Här och der stiga de ofta nakna berghällarne i dagen, under det att sidorna vanligen täckas af yngre bildningar såsom leror, krosstensgrus och torfdy. Skogsmarkerna med sina stora kärr och mossar intaga i synnerhet i norr ett betydande rum, men framträda längre söderut endast såsom mindre fläckar, der skogen till det mesta blifvit grundligen utplundrad. Ofta påträffar man i dessa skogsbygder, likasom understundom på den af odling upptagna marken, lösa stenar och block, enstaka eller hopade på hvarandra i sådan mängd, att de utgöra verkliga hinder för vandraren. Inom häradets mellersta och södra delar finnas flere väl odlade sädesslätter, ofta afskilda genom större eller mindre, skogiga och bergiga marker, men äfven förenade, stundom på flere ställen, af mindre dalgångar och jämna lermarker. Sådana sädesbygder äro Fröshults och

Tärna socknar samt ännu mer Norrby, Örs.ken hör med till Sagåns dalslätt och hvars odalbygd ¿6$\frac{5}{8}$:m mindre grenar står i förening med den vackra, väl o..åde slätt, som utbreder sig på ömse sidor om Löfsta- eller Örsundsån. — Häradet hör dels till Dalelfvens, dels till Mälarens vattenområde. I Dalelfven utföll fordomdags vattnet från den sjösamling, som kallas Hallaren och hvars naturliga utlopp sedan århundraden är genom menniskohand tillstängdt. I stället går nu vattnet söderut genom Dofte graf till Klasbomyr, v idare till Sala damm samt förenar sig vid Sala stad med ett ifrån nordvest inom Öfver-Tjurbo kommande vattendrag för att derefter under namn af Sagån nå Mälaren. På sin färd dit är Sagån på en lång sträcka naturlig gräns mellan Simtuna samt Öfver- och Ytter-Tjurbo härader. Österut rinner i sydlig riktning Löfstaån, hvilken likväl längre ned inom Fröshult förändrar sitt lopp till mera ostlig och bildar gräns mot Torstuna härad, der den förenar sig med Skattmansån och slutligen under namn af Örsundsån hinner Mälaren. — Jordmonen är på slätten i allmänhet god åkerlera, i skogstrakten krosstensgrus och torfdy samt mosand omkring Enköpingsåsen, hvilken sträcker sig i nordlig riktning genom större delen af trakten. Hufvudnäringen är öfver allt åkerbruk. — Häradet hör i civilt afseende till Salbergs-Väsby fögderi, i judicielt till Vestmanlands östra domsaga, i kyrkligt till Södra Fjerdhundra prosteri af ärkestiftet samt innefattar följande 7 socknar jämte smärre delar af tvänne andra, Sevalla och Nora, hvilka eljest tillhöra den förre Ytter-Tjurbo, den senare Våla härad. Tingstället är vid Karleby i Simtuna socken. — »Simbohundare» eller »Symbohærad» hade på 1400-talet i det stora hela samma omfång som nu, ehuru den mellersta och södra trakten var den som egentligen var odlad och bebodd. Alla socknarnes namn förekomma i handlingar från medeltiden. Tinget, vanligen kalladt Simbo ting, hölls vid Simtuna. I alla socknar förekomma åtminstone några minnen från vår hednatid.

1. *Fröshults socken* gränsar i vester och norr till Simtuna, i nordost till Torstuna med Löfstaån såsom gräns, öster till Hernevi samt i söder till Sparrsätra. Hemmantalet är 32½ förm., hvaraf 22 skatte, 2¼ krono och 8 frälse sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 394,906 rdr rmt Arealen är 0,198 qv.-mil. Folkmängden utgjorde samma å 591 personer på 154 hushåll. I kyrkligt hänseende bilda Fröshult tillsammans med Hernevi ett konsistorielt pastora af tredje klassen.

Socknen skrefs på 1300-talet "Fröstolft". Någon större gär

finnes ej, men flere byar, af hvilka den vigtigaste är *Gästre* i socknens norra del. Den var i slutet af 15:de århundradet kungsgård och skrefs "Gestereke".

2. *Simtuna socken* gränsar i nordvest till Tärna, i sydvest till Sevalla, i söder till Bred och Sparrsätra, i öster till Fröshult och Torstuna samt i nordost till Altuna. Hemmantalet är $94\frac{1}{8}$ förm., hvaraf $64\frac{5}{8}$ skatte, $11\frac{1}{2}$ krono och 18 frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,317,465 rdr rmt. Arealen är 0,963 qv.-mil. Nämnda år var folkmängden 2,326 personer på 635 hushåll. I kyrkligt hänseende bildar Simtuna tillsammans med sitt annex Altuna ett regalt pastorat af första klassen med pastors lön reglerad till 6,000 rdr rmt.

Socknen skrefs 1338 "Simbathunir" och 1416 Simtuna likasom nu. På minnen från hednaåldern är i den gamla odalbygden ingen brist. I öster ligger en by benämnd Ulleråker, i hvilken man velat se spåren efter det gamla konungasätet. Socknen, som till största delen är i allmogens hand, eger ej några större gods. Nära Örsundsån ligger säteriet *Tisby*, tillsammans med underlydande inom socknen utgörande 5 mantal. Egendomen är fideikommiss och innehafves af friherre E. F. J. Duvall, inom hvars slägt den varit sedan mer än hundrade år. — Långt i söder vid Sagån ligger *Strömsnäs*, gjord till sätesgård under första hälften af 1600-talet genom Jesper Andersson Cruus, tillhörande hundra år senare grefve Sture. Stället eges nu af häradsh. Björkenstam.

3. *Altuna socken* gränsar i norr till Löfsta, i nordost till Hvittinge, i öster till Torstuna, i söder och sydvest till Simtuna samt i vester till Tärna och Norrby. Den öppna odlade bygden ligger ungefär i socknens midt omkring Löfsta- eller Örsundsån, som rinner härigenom. Hemmantalet är $38\frac{7}{8}$ förm., hvaraf $20\frac{3}{8}$ skatte, $3\frac{3}{4}$ krono och $14\frac{3}{4}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 490,241 rdr rmt. Arealen är 0,478 qv.-mil. Sagda år utgjorde folkmängden 999 personer på 263 hushåll. Socknen är annex till Simtuna.

Socknen skrefs äfven under medeltiden Altuna. Från hednatiden finnes ett och annat minnesmärke, såsom en borglemning med enkel ringmur på en granitklippa i närheten af ån och invid Billerstena. Den kallas "Dräfle skans" eller "Torsborgs slott". — Tvänne större gårdar finnas, båda belägna i hufvuddalgången och ej långt från vattendraget. Den ena, liggande längre i norr, är *Flosta* säteri med underlydande i denna och andra socknar samt Hvilstena qvarn vid ån. Godset skall vara grundadt 1630, och har sedermera tillhört slägterna Soop, Creutz samt från midten af förra århundradet Cronhjelm, inom hvilken slägt det blifvit fideikommiss. Den nuvarande innehafvaren är grefve L. F. Cronhjelm af Flosta. — På vestra stranden af den lilla Refvelstasjön och strax söder om sockenkyrkan ligger säteriet *Refvelsta*, ett bland länets äldsta herresäten. Det kallades år 1346 Ræflesta och är bekant derigenom, att Christer Nilsson Vase här fängslades 1439 på befallning

af Carl Knutsson Bonde. Ovisst är, om gården någonsin tillhört Christer Nilsson, sannolikare hans hustru Margreta Krummedike och hennes barn med riddaren Ture Stensson Bjelke. Med säkerhet egdes Refvelsta af dennes son Erik Turesson Bjelke och af slägten sedan långt in på 1500-talet. I nyare tider nämnes såsom egare Rålamb, Benzelstierna och von Engeström, inom hvilken slägt egendomen blef fideikommiss. I denna egenskap innehafves Refvelsta af grefve Lars S. B. von Engeström.

4. *Tärna socken* gränsar i nordvest till Norrby, i öster till Altuna, i sydost till Simtuna samt skiljes i vester och söder genom Sagån från Kumla och Sevalla socknar. Hemmantalet är 20⅞ förm., hvaraf 19 skatte och 1⅞ krono; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 500,760 rdr rmt. Arealen är 0,475 qv.-mil. Folkmängden år 1870 var 868 personer på 200 hushåll. I kyrkligt afseende bildar Tärna ett konsistorielt pastorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 2,690 rdr rmt.

"Terna" nämnes såsom socken redan på 1300-talet.

5. *Norrby socken* gränsar i nordost och öster till Vester-Löfsta, i sydost till Tärna, i vester och sydvest till Sala socken och Sala stads område med Sagån delvis såsom gräns. Socknen, till större delen en slätt, utgör i hemmantal 49$\frac{9}{16}$ förm., hvaraf 44$\frac{9}{16}$ skatte, 1⅛ krono och 3⅞ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 889,700 rdr rmt. Arealen är 0,842 qv.-mil. Folkmängden var sagda år 1,518 personer på 362 hushåll. I kyrkligt afseende är Norrby ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 4,430 rdr rmt. Kyrkan, af hög ålder, ligger längst i vester nära Sagån och Sala stad. — Genom socknen går norra stambanan från Upsala till Sala.

Norby nämnes såsom särskild socken på 1300-talet. Några fornminnen finnas från hednaåldern, ehuru få till antalet. Största delen af socknen är i allmogens hand.

6. *Vester-Löfsta socken* gränsar i öster och sydost till Hvittinge, i söder till Altuna, i vester till Norrby samt i norr till Enåker och Huddunge. Socknen hör både till Simtuna och Torstuna härader och upptages till en del af den dalgång, genom hvilken Löfsta- eller Örsundsån flyter och utefter hvilken Enköpingsåsen sträcker sig i nordlig riktning. Hemmantalet för Simtunadelen är 39$\frac{9}{16}$ förm., hvaraf 33$\frac{1}{16}$ skatte, 2⅞ krono och 3¼ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet för hela socknen uppgick år 1870 till 936,600 rdr rmt. Kyrkosocknens areal är 1,440 qv.-mil, hvaraf 0,030 qv.-mil vatten. Ungefär halfva socknen tillhör Simtuna härad. Folkmängden utgjorde samma år för det hela 2,368 personer på

560 hushåll; deraf kom på Simtunadelen 1,328 personer. Vester-Löfsta bildar i kyrkligt hänseende tillsammans med sitt annex Enåker ett konsistorielt pastorat af första klassen med pastors lön reglerad till 5,120 rdr rmt. Genom socknen går norra stambanan mellan Upsala och Sala med station vid Heby.

Socknen hette på 1400-talet Lösta eller Skarpalösta och hade varit, åtminstone i någon mon, odlad och bebygd ända sedan hedenhös. Inom Simtunadelen finnas inga större gårdar, utan jorden eges till större delen af allmogen.

7. *Enåkers socken* gränsar i vester till Sala och Möklinta, i norr till Nora, i sydost till Huddunge och i söder till Vester-Löfsta. Hemmantalet är $12\frac{2}{3}$ förm., hvaraf $11\frac{1}{6}$ skatte, $\frac{1}{4}$ krono och $1\frac{1}{4}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 334,500 rdr. Arealen är 0,753 qv.-mil, hvaraf 0,075 qv.-mil vatten. Folkmängden utgjorde nämnda år 985 personer på 241 hushåll. Enåker är annex till Vester-Löfsta.

"Junakir" nämnes år 1341. Socknen har ej någon gård af betydenhet.

XIII. **Våla härad** gränsar i vester till Simtuna, i sydvest till Torstuna, i sydost, öster och nordost till Bälinge och Örbyhus härader af Upsala län, samt i norr och nordvest till Hedesunda tingslag af Gefleborgs län. Häradet, hvars medelhöjd öfver hafvet sällan öfverstiger 200 fot, är i det hela betraktadt ett vågformigt slättland, der mindre slätter och dalar, sammanhängande berg och höjder eller enstaka kullar oupphörligt omvexla med hvarandra. Än kan ögat följa låga landtryggar eller höjder, sträckande sig långt genom bygden, än öfverfara vida slättmarker, upptagna af skog, mossar eller odlade fält, och afbrutna af enstaka berg och kullar, hvilka liksom öar ligga kringströdda öfver allt. Den mark, som den menskliga fliten efter hand tagit i besittning, utgör en jämförelsevis liten areal och förekommer mest omkring kyrkorna, der äfven befolkningen mest samlat sig. En vida större rymd än åkermarken intaga mossarna och kärren, hvilka långt omkring utbreda sig på alla sidor om sjöarna och vattendragen; dessa sanka viddar, af hvilka här särskildt märkas Stormossen i Öster-Våla samt mossarne omkring Harboåns nedre lopp, erbjuda en temligen dyster anblick och äro antingen kala eller kring kanterna och fläckvis på ytan bevuxna med en gles småskog. Största ytan upptages emellertid af skogsmarken, mest sammanhängande i häradets södra del samt långt upp i norr inom Öster-Våla socken. Skogen utgöres mest af gran och tall samt björk i dungar, spridd bland barrskogen

eller kantande de mindre kärren och ängarne. Skogstrakten är emellertid mycket svårtillgänglig dels i följd af de många mossarne och kärren, dels genom vindfällen och genom den mängd af flyttblock till betydlig storlek, som nästan på alla ställen förefinnes. Denna skogens svårtillgänglighet gäller likväl icke de stora åsarne och trakten närmast omkring dem, der grunden utgöres af rullstensgrus och mosand och der en vacker och reslig tallskog höjer sig. Den förnämsta af dessa åsar är Dalkarls- eller Enköpingsåsen, som sträcker sig i nordlig riktning genom Nora socken. Häradet afför sitt vatten dels till Dalelfven, dels och i synnerhet till sjön Temnaren, i hvars södra del utmynnar Vreta- eller Harboån, hvilkens källor äro att söka i de nordliga trakterna af Torstuna härad. — Jordmonen utgöres i den odlade bygden af vanlig åkerlera, hvilande dels på hvarfvig lera, dels omedelbart på ett underlag af hvarfvig mergel. I skogstrakten består den af krosstensgrus och torfdy samt omkring åsarne af mosand. — Hufvudnäringen är åker- och ängsbruk jämte boskapsskötsel; för öfrigt skogsbruk samt husslöjd, i synnerhet inom Öster-Våla, hvars träartiklar vunnit erkännande äfven utom vårt land. — Häradet hör i civilt afseende till Salbergs-Väsby fögderi, i judicielt till Vestmanlands östra domsaga, i kyrkligt till Norra Fjerdhundra prosteri samt innefattar följande 3 socknar jämte en betydande del af den fjerde. Tingstället är vid Åby i Öster-Våla socken. — »Wala hundare», äfven benämndt Waldbo, räknades under unionstiden till Tiundaland och innefattade då Hara eller Harbo, Nora och Wala, nu Öster-Våla socknar. Fornlemningar från hednaåldern finnas inom häradet, egentligen inom Harbo på de odlade bygderna kring kyrkan.

1. *Öster-Våla socken* gränsar i vester till Nora, i söder och sydost till Harbo, i öster och nordost till Tierp samt i nordvest till Hedesunda. Hemmantalet är inom detta län $107\frac{5}{16}$ förm., hvaraf $84\frac{1}{4}$ skatte, $10\frac{1}{16}$ krono och 13 frälse med ett sammanlagdt fastighetsvärde år 1870 af 1,081,500 rdr rmt. Dessutom hör till socknen $\frac{1}{2}$ mant., hvilket räknas till Örbyhus härad af Upsala län. Arealen är 2,135 qv.-mil, hvaraf 0,175 qv.-mil vatten. Folkmängden uppgick år 1870 till 3,016 personer på 743 hushåll. I kyrkligt afseende är Öster-Våla ett regalt pastorat af andra klassen.

Bland gårdar märkes säteriet *Aspenäs*, beläget invid den norra stranden af sjön Temnaren. Det skall under medeltiden hafva tillhört Folkunga-, Blå- och Sparreslägterna. På kung Albrekts tid beboddes "Aspanæs" af ridd. Gislason Sparre och senare af dennes dotterson ridd. Gotskalk Bengtsson Ulf eller Panter, hvars

son Bengt erhöll gården. Denna var omgifven af dubbla vallar och grafvar och vid densamma fanns ett kapell, som ännu är bibehållet. Efter reformationen har Aspenäs varit i många slägters hand och lyder nu jämte tillhörande i Nora socken under Gysinge bruk.

2. *Nora socken* gränsar i vester och sydvest till Enåker, i söder till Huddunge, i öster till Harbo och Öster-Våla, i norr till Hedesunda samt i nordvest till Öster-Fernebo af Gefleborgs län. Socknen, som är fördelad på tvänne härader, hör till Våla härad med $45\frac{31}{48}$ mant. förm., hvaraf $40\frac{13}{16}$ skatte, $1\frac{5}{6}$ krono och 3 frälse, samt till Simtuna härad med $3\frac{11}{16}$ mant., hvaraf $3\frac{7}{16}$ skatte och $\frac{1}{4}$ krono. Sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 uppgick till 773,000 rdr rmt. Kyrkosocknens hela areal är 2,232 qv.-mil, hvaraf 0,157 qv.-mil vatten. Folkmängden utgjorde nämnda år 2,838 personer på 606 hushåll. I kyrkligt afseende bildar Nora ett konsistorielt pastorat af andra klassen.

3. *Harbo socken* gränsar i norr och nordvest till Öster-Våla, i vester och sydvest till Huddunge och Hvittinge, samt i söder och sydost till Bälinge och Skuttunge af Upsala län. Hemmantalet är $49\frac{9}{16}$ förm., hvaraf $21\frac{11}{16}$ skatte, 7 krono och $20\frac{7}{8}$ frälse; dessutom höra mindre delar, tillsammans $2\frac{1}{8}$ mant., till Norunda och Bälinge härader af Upsala län. Sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 552,500 rdr rmt. Arealen är 1,205 qv.-mil, hvaraf 0,062 qv.-mil vatten. Folkmängden var sagda år 1,207 personer på 268 hushåll. I kyrkligt hänseende är socknen ett konsistorielt pastorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 3,600 rdr rmt.

Inom socknen ligga de båda säterien *Viby* och *Harbonäs*, det förra beläget nära kyrkan, det senare vid stranden af Temnaren.

Huddunge socken hör med sin norra del till Våla härad. Dess hemmantal är $8\frac{1}{4}$, alla skatte. Denna del hade år 1870 en befolkning af 442 personer.

Inom Vestmanlands län finnas 4 städer, Vesterås, Arboga, Köping och Sala. De äro alla belägna inom provinsen Vestmanland.

1. *Vesterås*, länets residensstad, är belägen på ömse sidor om Svartån vid dess utlopp i Vesteråsfjärden af sjön Mälaren. Staden omgifves af åsar eller berg, af hvilka det brantaste är det på åns sydvestra sida liggande Djekne-

berget, hvarifrån man har en särdeles vidsträckt och vacker utsigt uppåt dalgången samt öfver Mälaren med dess holmar. Under senare år har Vesterås genom parkanläggningar samt uppförandet af flere större bygnader blifvit en af de prydligare bland det mellersta Sveriges småstäder. Staden, i det hela regelbundet bygd, upptager en rymd af ungefär 810 qv.-ref; dertill komma jordar och lägenheter med en areal af ungefär 16,800 qv.-ref, — det hela satt till 15½ mantal. År 1870 utgjorde sammanlagda fastighetsvärdet 4,496,300 rdr, hvaraf för jordbruksfastighet 464,000 rdr. Stadens hela bevillning utgjorde samma år 17,934 rdr 41 öre. — Af stadens offentliga platser märkas Stora torget, strax öster om ån, Fiskartorget, prydt med dubbla alleer af träd, Vasaparken med Gustaf Vasas bröstbild af brons samt Slottsparken invid residenset. En angenäm och vacker promenadplats är äfven den nya kyrkogården, liggande utefter ån, hvarjämte på sluttningarna af Djekneberget under de sista åren flere vackra anläggningar blifvit gjorda. Af bygnader framstår i främsta rummet *domkyrkan*, genom sin yttre och inre skönhet ett af den skandinaviska nordens utmärktaste tempel. Sägnen omtalar den helige David såsom kyrkans grundläggare; hon nämnes under förra hälften af 13:de århundradet såsom S:ta Marias kyrka samt invigdes till domkyrka år 1271. Hon har flere gånger varit härjad af elden, efter hand blifvit utvidgad och erhöll sedan hon 1691 härjats af åskeld, sitt nuvarande 328 fot höga torn, till hvilket Nikodemus Tessin uppgjort ritning och som utan tvifvel är den vackraste tornbyggnad i hela vårt land. Till sitt inre undergick kyrkan för ett tiotal af år sedan en grundlig reparation och återställdes i en renare stil; hon gör nu på åskådaren ett öfverväldigande intryck. Kyrkans yttre längd är 314 fot, bredden 116; innantill uppbäras de höga, luftiga hvalfven af 4 smärta pelarrader. Högkoret, som är ovanligt långt, har som prydnad ett dyrbart altarskåp, skänkt af Sten Sture den yngre och hans gemål. De många sidokoren äro nu grafkor, gömmande stoftet af flere bland Sveriges märkvärdige män. I ett till höger om högkoret hvila qvarlefvorna af Erik XIV och det prydes af den vackra marmorsarkofag, som var en skänk af Gustaf III. I ett annat kor hvilar riksdrotset Magnus Brahe under en minnesvård af svart och hvit marmor. Bakom altaret har äfven Svante Sture sitt hvilorum. Nära Svartåns utlopp ligger med fri utsigt *slottet*, i sitt nuvarande skick förskrifvande sig från Gustaf Vasas dagar. Det gamla slottet, kalladt "Vesterars hus", anlades i slutet af 1300-talet, var befästadt och utstod belägringar af Engelbrekt, Puke och Gustaf Vasa, hvilken förstörde, men återuppbygde det och gjorde

det ännu fastare än förut. I arkitektoniskt afseende är bygnaden utan all märkvärdighet och består af en fyra våningar hög, ful stenmassa, inneslutande en trång borggård. Det rymmer ämbetsrum för länsstyrelsen, bostad åt landshöfdingen, telegraflokal m. m. Till dess historiska märkvärdighet hör, att det under en kort tid inneslöt som fånge den olycklige Erik XIV. Bland stadens öfriga bygnader märkas *elementarläroverkets* vackra hus, liggande bakom domkyrkan, *rådhuset*, beläget vid Fiskartorget och försedt med en praktfull festivitetsvåning, *cellfängelset* m. fl.

Stadens folkmängd utgjorde år 1870 ett antal af 5,367 personer på 1,686 hushåll. Invånarnes näringsfång äro handel, sjöfart, handtverk och fabriksindustri samt åkerbruk och trädgårdsodling. Af dessa näringsgrenar hade för några tiotal af år sedan handeln en mycket stor betydenhet och bestod egentligen af järn- och spanmålshandel. Den idkades på södra Dalarne samt flere af länets egna bruksdistrikter, hvilkas alster på olika vilkor utfördes öfver Vesterås till andra orter, särdeles Stockholm. I stället afsändes till bergslagsorterna i utbyte spanmål och viktualier till ganska betydande belopp. På denna ganska lifliga handel hade anläggandet af Gefle-Dalabanan en ofördelaktig inverkan, men den fortfar ännu, om än ej fullt så liflig som förr, och af anläggningen af bergslagsbanan till Stockholm med dess förbindelse öfver Vesterås till Örebro-Köpingsjärnvägen torde staden hafva mycket att vänta. Antalet af handlande uppgick år 1870 till 49 med en betjening af 48 personer och en sammanlagd bevillning i och för rörelsen af 1,205 rdr 35 öre. I den utrikes sjöfarten använde Vesterås nämnda år 1 fartyg om 40 läster; till den inrikes begagnades 7 seglande fartyg om 130 nyläster samt 3 ångfartyg om tillsammans 28 nyläster och 106 hästars kraft. Summan af ankomna och afgångna fartyg var 1,206 med en drägtighet af 15,453 nyläster och derför uppburna hamnafgifters sammanlagda belopp var 2,144 rdr rmt. De förnämsta omsättningsartiklarna utgjordes af järn och spanmål. Antalet handtverkare var år 1870 tillsammans 84 personer med 180 arbetare. De förnämsta fabrikerna utgjordes af 1 tändsticksfabrik samt 2 tobaksfabriker, de senare med ett sammanlagdt tillverkningsvärde af 107,407 rdr rmt. — I kyrkligt afseende bildar Vesterås stad tillsammans med S:t Ilians landsförsamling ett regalt pastorat af första klassen med pastors lön reglerad till 7,890 rdr rmt. Af läroverk har Vesterås ända från Gustaf Adolfs tid haft ett gymnasium, i sitt slag det äldsta i vårt land och af den store Johannes Rudbeckius med en aldrig tröttnande ifver omfattadt. Det är nu sedan ett par årtionden tillbaka med den gamla lär-

doms- och apologistskolan förenadt till ett fullständigt högre elementarläroverk, som under höstterminen 1872 besöktes af 260 lärjungar. Vid läroverket finnes ett högst dyrbart bibliotek af flere tusen band, grundadt af Rudbeck och sedan genom en mängd af gåfvor betydligt förökadt.

Vesterås är en mycket gammal ort, kanske från början ett hedniskt offerställe, der äfven handel och köpenskap idkades. Det förekommer i handlingar från den äldre medeltiden under namn af Vestra Aros eller Vesteraros och skildes derigenom från Öster Aros vid Fyrisåns utlopp. Under medeltiden växte staden af flere skäl alltmera i betydenhet. Den var säte för biskopen och kapitlet, hufvudort för landskapet, så att landstingen och räfstetingen der sammanträdde, och blef efter anläggningen af "Vesterars hus" säte för länets höfvidsman. Redan då idkades handel med den norr om liggande bergslagstrakten. Af märkliga bygnader funnos under katolska tiden utom domkyrkan 3 andra, uppkallade efter S:t Nikolaus, S:t Aegidius och S:t Ilian, af hvilka den sista efter reformationen blef hospitalkyrka och i denna sin egenskap blifvit begagnad långt in på vårt århundrade. Dessutom funnos ett dominikanerkloster, ett helgeandshus och en kapitelskola. Klostret låg i den nuvarande s. k. Vasaparken och i dess konventsal början jades den märkvärdiga 1527 års riksdag. Under de tvänne sista århundradena har staden ej egt någon historisk vigt, men dess kommersiella betydelse har i stället vuxit, till dess i senare tider förlusten af en del af det forna handelsområdet hämmat dess utveckling. Staden har likväl tagit nya ansatser och söker som många andra för räddandet af sin framtid begagna våra dagars mäktiga häfstång — lättare samfärdsmedel. — Stadens vapen är ett A i munkstil.

2. *Arboga* ligger på båda sidor om Arbogaån, 1½ mil från dess utlopp i Galtfjärden af Mälaren. Omgifningen utgöres i norr och öster af bördiga slätter, i vester och söder åter af bergshöjder, hvilka åt det förra hållet nå stranden af vattendraget. Den regelbundna stadsplanen upptager en rymd af ungefär 450 qv.-ref. Staden tillhörande jord håller ungefär 22,600 qv.-ref. Det hela anses motsvara 27 mantal. Hela taxeringsvärdet för år 1870 var 2,018,500 rdr, hvaraf 495,000 för jordbruksfastighet, det öfriga för hus och tomter. Stadens sammanlagda bevillning utgjorde nämnda år 4,526 rdr 15 öre. — Med afseende på sin yttre drägt är Arboga våra vanliga småstäder lik, om ock den jämförelsevis större välmågan räddar från den torftighet i kostymen, som utmärker så många andra. De privata husen, i allmänhet snygga till sitt yttre, äro nästan alla af trä; af de offentliga bygnaderna äro kyrkorna de förnämsta. Stadskyrkan, i forna tider S:t Andreæ, är belägen mellan ån och stadens norra hufvudgata samt omgifves af skuggande träd. Hon förskrifver sig från medeltiden likasom landskyrkan eller S:t Nikolai, hvilken anses vara bygd på Magnus La-

dulås' tid. Båda äro försedda med mycket höga torn, synliga vidt omkring i nejden. — Stadens folkmängd uppgick år 1870 till 3,318 personer på 922 hushåll. Förnämsta näringskällan är nu liksom fordom handeln med norr om liggande orter, i senare tider efter något stillastående åter i synbar om än långsam tillväxt. Den sysselsatte år 1870 tillsammans 32 handlande med en betjening af 21 personer och en bevillning i och för rörelsen af 592 rdr. Staden har sedan gammalt äfven idkat sjöfart, och den är i våra dagar icke utan betydenhet, ehuru läget och de äfven till lands lätta förbindelserna borde tillförsäkra en raskare utveckling. I utrikes sjöfart användes år 1870 endast 1 staden tillhörigt fartyg om 26 nyläster; på inrikes ort foro åter 13 seglande fartyg om 282 nyläster samt 4 ångfartyg om tillsammans 26 nyläster och 165 hästars kraft. Summan af ankomna och afgångna fartyg var 938 med en drägtighet af 7,152 nyläster, hvarför i hamnafgifter erlades tillsammans 1,137 rdr rmt. De förnämsta omsättningsartiklarne utgjordes här likasom i Vesterås af järn och spanmål. Handtverkerierna äro utan någon särskild betydenhet och afse endast fyllandet af den närmaste ortens behof. De sysselsatte år 1870 tillsammans 91 handtverkare med 60 arbetare. Af fabriker märkes Arboga gjuteri och mekaniska verkstad såsom den i allo vigtigaste. Ofvan nämnda år tillverkades vid densamma af 131 arbetare 13,597 c:r till ett värde af 190,602 rdr rmt. Tillverkningen utgöres af flere slags maskiner, samt järnvägsmateriel, hvaraf härdgjutna järnvägshjul vunnit afsättning utom i vårt eget land äfven i Norge, Danmark, Ryssland, England och Skottland. För öfrigt är äfven för Arboga åkerbruket ett vigtigt näringsfång samt skötes i allmänhet väl på de ställen, hvilka kunnat vinnas för odlingen. — Staden bildar tillsammans med sin landsförsamling och Säterbo socken ett regalt pastorat af första klassen, hörande till Arboga prosteri och med pastors lön reglerad till 5,500 rdr rmt. För elementarundervisningens behof eger staden ett femklassigt läroverk, hvilket höstterminen år 1872 besöktes af 60 lärjungar.

Arboga hör till antalet af Sveriges äldre städer och var en ganska vigtig handels- och marknadsplats redan, när vår säkra historia börjar. Under täflan i någon mon med Örebro växte den till genom handeln med den närliggande bergslagen och blef en ansedd ort, der under medeltiden och ännu fram till slutet af 1500-talet de höga herrarne och stundom äfven ombud för hela Sveriges folk trädde tillsammans för att fatta riksvigtiga beslut. Om stadens forna betydenhet tala äfven de många offentliga inrättningar, som den inneslöt. Flere kyrkor, kapell och kloster omtalas på olika tider; och af dem funnos ännu under 1400-talet den egent-

liga bykyrkan, äfven kallad S:t Nikolai eller Upkyrkan, samt S:t Laurentii, som låg söder om än och räknades till Strängnäs stift. Staden egde likaså ett franciskanerkloster med särskild kyrka samt ett helgeandshus, som år 1531 förvandlades till rådhus. Efter 1500-talets slut blef Arboga en allt mer obemärkt ort, hvars rörelse äfven aftog, sedan den delvis sökt sig andra vägar. Anläggandet af Nora och Linde samt Hjelmare kanal har på stadens merkantila förhållanden utöfvat en ofördelaktig inverkan. Under senare år äro emellertid framstegen märkbara och de kunna blifva ännu större, ju mer frukterna visa sig af nutidens samfärdsmedel. Stadens vapen är en örn med utsträckta vingar och ben.

3. *Köping* ligger på båda sidor om Köpingsån, hvilken bildas strax ofvanom staden genom förening af Valsta- och Häggestaåarne. Omgifningen utgöres nästan på alla sidor af bördiga ängar och åkerfält. Stadsplanen upptager en rymd af ungefär 380 qv.-ref. Arealen af staden tillhörande jord är ungefär 8,000 qv.-ref. All jord är satt till 15 mantal. Taxeringsvärdet uppgick år 1870 till 1,589,499 rdr, hvaraf 301,571 för jordbruksfastighet, det öfriga för hus och tomter. Stadens sammanlagda bevillning utgjorde nämnda år 4,063 rdr rmt. — Köping, i det hela fult med afseende på sina omgifningar, har ej häller inom sig något, som kan tilltala skönhetssinnet eller tillfredsställa anspråken på trefnad. Husen äro nästan alla oansenliga och af träd och staden kan i arkitektoniskt afseende icke ens uthärda jämförelse med grannen vid Arbogaån. Den enda bygnaden af någon betydenhet är kyrkan, belägen vid åns vestra sida nära en af tullarne och begagnad äfven af landsförsamlingen. Hon är af hög ålder, har flere gånger blifvit tillökt och innesluter en minnesvård öfver den bekante kemisten von Scheele. — Stadens folkmängd uppgick år 1870 till 2,287 personer på 696 hushåll. Den förnämsta näringsgrenen är handeln, hvilken hufvudsakligast idkad på berglagsorterna i forna dagar var mycket mer betydande än nu. Men monopolens och privilegiernas tid försvann, Strömsholms kanal anlades och dermed tog en stor del af Köpings handel nya och naturliga vägar. Stadens merkantila betydelse sjönk alltmer och först under senare år hafva några kraftigare lifstecken åter börjat visa sig. Örebro-Arboga-banans utsträckning till Köping samt byggandet af en smalspårig järnväg derifrån till Uttersberg hafva utan tvifvel förorsakat mera lif i stadens handel och sjöfart. År 1870 funnos 31 handlande med 22 biträden och en bevillning i och för rörelsen af 537 rdr rmt. I den inrikes sjöfarten använde staden nämnda år 9 egna seglande fartyg om tillsammans 183 nyläster samt 2 ångfartyg om 75 hästars kraft. Någon direkt utförsel till utlandet har tillförene icke egt rum, men efter hamnens förbättrande och åns upprensning

blefvo år 1870 med 8 ångfartyg och 23 seglande fartyg till utrikes orter utskeppade flere tusen c:r järn, hvilken export man har anledning att tro skall under den närmaste framtiden tillväxa. Summan af ankomna och afgångna fartyg var ofta nämnda år 1,348 med en drägtighet af 18,370 nyläster, hvarför i hamnafgifter erlades 1,254 rdr rmt. De vigtigaste omsättningsartiklarne äro järn, spanmål och trävaror. Handtverkerien äro äfven här utan betydenhet, snarare stadde i aftagande än tvärtom. De sysselsatte år 1870 endast 27 handtverkare med 1 arbetare. Af fabriker är egentligen blott en af vigt, nämligen Köpings gjuteri och mekaniska verkstad. Vid den tillverkades år 1870 med 86 arbetare 6,277 c:r till ett värde af 123,645 rdr rmt. Tillverkningen utgjordes af flere slags maskiner samt i synnerhet järnsvarfvar, hvilka fått god afsättning på flere både inrikes och utrikes orter. Dessutom är åkerbruket här som på de flesta ställen en mycket vigtig binäring till de egentliga stadsmannayrkena. — Staden bildar tillsammans med sin landsförsamling ett regalt pastorat af första klassen, hörande till Köpings prosteri och med pastors lön reglerad till 6,785 rdr rmt. För elementarundervisningen finnes en tvåklassig pedagogi, som under höstterminen 1872 besöktes af 34 lärjungar.

Äfven Köping hör till de äldre handelsplatserna i vårt land och man har sökt leda dess anor ända upp till hednaåldern. Säkert är att under medeltiden var orten i viss mon betydande genom sin handel, om än stadsprivilegier icke med säkerhet kunna spåras längre tillbaka än till 1400-talet. Vid den tiden egde staden, som länge kallades Laglösa köping, endast en sockenkyrka samt måhända ett kloster af dominikanerorden. Nedanför staden vid inloppet låg slottet, benämndt “Köpings hus“. Det uppfördes på 1370-talet samt intogs och förstördes af Engelbrekt 1434. I nyare tider har staden, som ofvan är nämndt, lefvat på sin handel med de norr om liggande bergslagerna, hvilken handel likväl i väsendtlig mon aftog sedan monopol och privilegier försvunnit genom tillämpningen af nya och förnuftigare handelsgrundsatser. I våra dagar har staden börjat att åter gå framåt genom bättre samfärdsförbindelser och gynnsammare konjunkturer. — Vapnet är ett kors med bokstafven K.

4. *Sala* är beläget invid sammanflödet af Sagåns båda källfloder och omgifves på nästan alla håll af en bördig, ehuru ögat ej särdeles tilltalande slättbygd. Staden är regelbundet bygd, i rektangulär form med vinkelrätt hvarandra skärande gator och ett temligen stort torg i stadens midt. Den upptager en areal af ungefär 300 qv.-ref. Tillhörande jord är betydlig och håller i areal ungefär 88,250 qv.-ref. Det hela är satt till 42⅛ mantal. Taxeringsvärdet uppgick år 1870 till 1,850,390 rdr, hvaraf 913,500 för jord-

bruksfastighet, det öfriga för hus och tomter. Stadens sammanlagda bevillning var samma år 3,126 rdr 88 öre. — Stadens yttre är mycket oansenligt; husen, nästan alla af träd äro till det mesta obetydliga. Den enda märkliga byggnaden är naturligtvis kyrkan, hvilken invigdes 1641 och är försedd med ett högt torn samt prydes af en ganska vacker altartafla. Rådhuset af sten ligger vid torget och framstår åtminstone icke genom sin skönhet. — Folkmängden utgjorde år 1870 ett antal af 3,859 personer på 1,170 hushåll; staden intager således med afseende på befolkningens storlek det andra rummet bland länets städer. Invånarne lefva egentligen af bergsbruket vid Sala silfververk och dertill hörande inrättningar samt af ett ganska vidsträckt åkerbruk, som i det hela skötes med ganska stor omsorg. Af jämförelsevis mindre betydenhet äro de egentliga stadsmannanäringarna, handel och industri. Handeln sysselsatte år 1870 endast 17 personer med 14 biträden och en bevillning i och för rörelsen af 177 rdr rmt. Handtverk idkades af 69 personer med 33 arbetare, utvisande med hänsyn till forna förhållanden ett afgjordt tillbakagående. Bergsbruket idkas egentligen vid *Sala silfververk*, hvars grufvor, arbetade sedan århundraden, ligga på ett långsluttande kalkberg, kalladt Salberget, $\frac{1}{4}$ mil sydvest om staden, men på dess eget område. År 1870 brötos der för Sala bergslags räkning i 38 arbetsrum 108,016 t:r berg à $6\frac{2}{3}$ kub.-fot. Derur hafva utsoffrats 230,625 c:r vaskmalm och 5,329 c:r stuffmalm; silfverutbytet blef slutligen 2,152 skålp. 28 ort. Smältningsprocessen försiggår vid Sala hyttor, hvilka äro belägna ett stycke nordost från staden vid Sagåns östra källarms utflöde ur Sala damm. Silfververket står under ledning af sin egen bergmästare. Nordvest från staden ligger *Väsby* kungsgård, förr hufvudort för ett eget län, som år 1571 innefattade Tjurbo, Simtuna, Torstuna och Våla härader. Genom stadens område framgår norra stambanan med station vid Sala. — I kyrkligt afseende bildar Sala stad med landförsamling ett regalt pastorat af första klassen, hörande till Sala prosteri. Staden har för elementarbildningens behof ett treklassigt läroverk, som under höstterminen 1872 besöktes af 45 lärjungar.

Sala stad har det närbelägna silfververket helt och hållet att tacka för sin uppkomst. Så gammalt, som många hafva ansett, är detta likväl icke. “Salberget“ eller Sala grufva är ej äldre än från början af det 16:de århundradet, som synes af Sten Sture d. y:s privilegier, år 1512 utfärdade, hvilka tala om “sölfbergit“ såsom “näst förlidna aar funnet“. Sala såsom stad grundades af Gustaf Vasa och privilegierades af Gustaf II Adolf samt lefde nästan uteslutande af rörelsen vid silfververket. Detta hade emellertid vex-

ande öden. Det var först lemnadt till enskilde med lösningsrätt ör kronan till allt silfver. Snart började kronan likväl öfvertaga örelsen och utarrendera den, i synnerhet till utländingar, hvilkas apital och arbetsskicklighet man ville tillgodogöra. Carl IX och len store Gustaf Adolf inlade stora förtjenster om silfververkets itveckling. Under den följande tiden lemnades arrendet åt bergsagen, år 1682 för alltid enligt kontrakt, som flera gånger sedan less förnyats. Utbytet har under århundraden betydligt varierat. En afkastning af 20,000 mark eller derutöfver har väl grufvan endast i fantasien gifvit; men säkert är, att hon fordom under vissa år itkastat mångdubbelt mera än i våra dagar. Under det sista tiotalet ställer sig i detta fall verkligheten så, att grufvan för hvarje af åren 1866—1870 gifvit i medeltal 2,137 skålp. bergfint silfver, hvilket är ungefär 294 skålp. mer än medeltillverkningen under näst-föregående femårsperiod. — Hvad sjelfva staden angår växte den ganska hastigt till dels genom bergsbruket, dels genom den mängd jord, som både i de första privilegierna och äfven sedermera tillades staden. Till nyare tiders minnen höra hofvets vistelse i staden 1710 för att undgå pesten, som härjade Stockholm, den stora eldsvådan 1736, som lade större delen af staden i aska, samt dalkarlarnes vistelse derstädes 1743 vid deras tåg till hufvudstaden. — Stadens vapen är ett brinnande berg med krona, samt på midten halfmåne, hammare och slägga.

Statistisk tabell öfver Vestmanlands läns landsbygd.

(Sammandrag efter texten).

Härad.	Socknar.	Nuv. mantal: Skatte.	Nuv. mantal: Krono.	Nuv. mantal: Frälse.	Fastighets-värde.	Are-al.	Folk-mängd.
Tuhundra......	Barkarö	1	$5\frac{1}{4}$	$33\frac{2}{3}$	633,520	0,265	757
	Dingtuna.........	$56\frac{1}{8}$	$28\frac{3}{8}$	$11\frac{1}{2}$	1,447,200	0,693	1,914
	Lundby	$8\frac{1}{2}$	$18\frac{7}{8}$	7	465,220	0,182	480
	Lillhärad.........	$7\frac{1}{2}$	$3\frac{3}{8}$	$2\frac{7}{8}$	400,200	0,438	597
	del af S:t Ilian.	$4\frac{3}{4}$	$4\frac{9}{16}$	—	143,000	0,075	225
Siende	Badelunda	$29\frac{7}{8}$	$10\frac{3}{8}$	$2\frac{1}{2}$	750,600	0,378	1,036
	Irsta	$26\frac{3}{4}$	$1\frac{1}{2}$	$21\frac{7}{8}$	775,210	0,407	1,227
	Kärrbo............	$4\frac{3}{4}$	$2\frac{3}{8}$	$19\frac{15}{32}$	518,000	0,293	671
	Kungsåra.........	$18\frac{7}{12}$	$2\frac{1}{2}$	$5\frac{9}{16}$	365,400	0,260	488
	Tillberga.........	$12\frac{7}{8}$	$3\frac{3}{4}$	$19\frac{7}{8}$	542,400	0,298	638
	Hubbo	$10\frac{1}{2}$	5	$6\frac{1}{4}$	329,950	0,215	454
Snefringe......	Berg..............	$22\frac{7}{12}$	$1\frac{1}{8}$	—	524,520	0,530	981
	Kolbäck	$35\frac{5}{16}$	$15\frac{3}{8}$	—	1,265,150	0,443	1,791
	Munktorp	125	$6\frac{5}{8}$	$22\frac{3}{4}$	1,578,800	1,432	3,162
	Ramnäs	$5\frac{5}{6}$	$\frac{5}{8}$	$5\frac{11}{16}$	914,600	2,005	2,456
	Sura	$3\frac{7}{8}$	$\frac{5}{24}$	14	778,840	0,558	1,796
	Rytterne	$10\frac{3}{4}$	3	36	978,851	0,501	1,363
	Säby..............	$17\frac{7}{8}$	$1\frac{5}{8}$	$5\frac{5}{8}$	442,160	0,165	639
	Svedvi	$31\frac{15}{16}$	$2\frac{5}{8}$	$\frac{3}{4}$	863,700	0,478	1,429
Ytter-Tjurbo..	Björksta	$43\frac{5}{8}$	$6\frac{3}{8}$	$14\frac{1}{4}$	778,328	0,510	1,289
	Tortuna	27	3	$5\frac{3}{4}$	455,330	0,320	761
	Sev alla*).........	$11\frac{1}{4}$	$1\frac{5}{8}$	$5\frac{1}{2}$	314,549	0,330	531
	Ängsö	—	—	19	280,700	0,195	580
Åkerbo	Arboga	35	$3\frac{5}{8}$	$8\frac{3}{8}$	1,022,400	0,477	1,408
	Säterbo	$9\frac{3}{4}$	$3\frac{1}{4}$	$9\frac{1}{2}$	485,900	0,433	868
	Köping............	$56\frac{5}{8}$	7	6	1,132,200	0,409	1,407
	Kungs-Barkarö.	$12\frac{1}{4}$	$13\frac{1}{4}$	—	407,500	0,163	540
	Björskog	$57\frac{7}{8}$	$16\frac{3}{4}$	$3\frac{1}{4}$	1,027,170	0,435	1,615
	Bro	$34\frac{1}{4}$	$3\frac{3}{4}$	2	883,600	0,900	1,434
	Carlskyrka	$16\frac{5}{8}$	$12\frac{3}{8}$	$2\frac{1}{8}$	998,660	0,598	1,840
	Torpa	$36\frac{1}{4}$	$4\frac{3}{8}$	$1\frac{1}{2}$	674,994	0,513	1,352
	Himmeta	$36\frac{7}{8}$	$4\frac{1}{8}$	1	606,400	0,410	1,036
	Malma	$21\frac{1}{4}$	$2\frac{1}{2}$	$\frac{1}{2}$	437,900	0,250	1,038
	Medåker	$38\frac{3}{4}$	$7\frac{7}{8}$	3	745,370	0,530	1,231
	Odensvi	$44\frac{1}{4}$	$8\frac{1}{8}$	$6\frac{3}{8}$	1,132,300	0,900	1,812
	Vestra Skedvi...	$19\frac{1}{2}$	1	$5\frac{3}{4}$	794,400	1,413	1,147
	del af Fellings-bro	$15\frac{1}{2}$	—	—	276,700	—	555

*) Antalet hushåll uppgår i hela socknen till 164.

**) Sovalla hör delvis till Simtuna härad.

Härad.	Socknar.	Nuv. mantal. Skatte.	Krono.	Frälse.	Fastig-hets-värde.	Are-al.	Folk-mängd.	Antal hushåll.
inskatteberg	Skinskatteberg	$38\frac{19}{32}$	$2\frac{33}{64}$	$8\frac{9}{16}$	1,497,500	3,084	3,167	693
	Gunnilbo	$11\frac{1}{4}$	$\frac{1}{2}$	$4\frac{3}{16}$	979,400	2,000	1,807	355
	Hed...............	$9\frac{13}{16}$	$\frac{1}{4}$	$1\frac{3}{4}$	671,250	0,932	1,791	429
rrbo	del af S:t Ilian	$7\frac{1}{4}$	$8\frac{1}{4}$	1	362,200	0,185	454	—
	Skerike	$8\frac{3}{4}$	$5\frac{1}{4}$	$7\frac{5}{8}$	340,540	0,185	452	106
	Romfartuna ...	45	$16\frac{3}{4}$	$3\frac{9}{16}$	1,331,250	0,810	1,749	403
	Skultuna	$28\frac{5}{16}$	$11\frac{3}{32}$	$8\frac{7}{8}$	996,400	0,735	1,774	421
	Haraker..........	$24\frac{3}{4}$	$3\frac{1}{2}$	$6\frac{1}{2}$	889,225	0,658	1,540	389
	Fläckebo	$14\frac{5}{8}$	1	$15\frac{1}{2}$	636,420	1,102	1,337	316
gnsbro.........	V. Fernebo ...	$71\frac{3}{4}$	$12\frac{7}{8}$	$16\frac{1}{8}$	1,918,646	2,700	4,358	1,082
rberg	Norberg	$38\frac{5}{8}$	$1\frac{5}{8}$	$\frac{3}{4}$	1,711,733	2,642	3,603	931
	Karbenning ...	$17\frac{3}{8}$	—	$1\frac{1}{4}$	806,300	1,310	1,735	433
	Vestanfors ...	$23\frac{1}{4}$	—	2	1.190,160	1,465	2,511	602
	Vester-Våla ...	$7\frac{3}{4}$	$\frac{7}{8}$	1	627,373	1,202	1,152	248
ver-Tjurbo ...	Kumla	$26\frac{7}{8}$	$7\frac{1}{4}$	$2\frac{3}{4}$	942,360	0,525	1,281	323
	Kila	$28\frac{3}{8}$	$2\frac{15}{16}$	$4\frac{3}{4}$	999,150	1,168	1,706	404
	Sala	$23\frac{3}{8}$	$2\frac{15}{16}$	—	565,500	0,623	1,134	275
	Möklinta	$42\frac{23}{24}$	5	—	863,030	2,375	2,478	609
rstuna	Hernevi.........	$9\frac{3}{8}$	$1\frac{19}{32}$	$2\frac{1}{2}$	223,625	0,113	373	92
	Österrunda ...	18	$1\frac{5}{8}$	10	339,070	0,420	858	224
	Torstuna	$83\frac{1}{4}$	$10\frac{5}{8}$	$2\frac{3}{4}$	998,480	0,595	1,576	456
	Hvittinge	$25\frac{11}{16}$	$6\frac{27}{64}$	14	673,070	1,218	1,393	332
	del af Huddunge *) ...	$15\frac{1}{2}$	$1\frac{1}{2}$	—	428,450	1,030	846	—**)
	del af Vester-Löfsta	$21\frac{1}{4}$	—	$2\frac{3}{4}$	— —	—	1,040	—
ntuna	Fröshult	22	$2\frac{1}{2}$	8	394,906	0,198	591	154
	Simtuna	$64\frac{5}{8}$	$11\frac{1}{2}$	18	1,317,465	0,963	2,326	635
	Altuna	$20\frac{3}{8}$	$3\frac{3}{4}$	$14\frac{3}{4}$	490,241	0,478	999	263
	Tärna...........	19	$1\frac{7}{8}$	—	500,760	0,475	868	200
	Norrby	$44\frac{9}{16}$	$1\frac{1}{8}$	$3\frac{7}{8}$	889,700	0,842	1,518	362
	del af Vester-Löfsta *) ...	$33\frac{7}{16}$	$2\frac{7}{8}$	$3\frac{1}{4}$	936,600	1,440	1,328	***)
	Enåker	$11\frac{1}{6}$	$\frac{1}{4}$	$1\frac{1}{4}$	334,500	0,753	985	241
	del af Nora ...	$3\frac{7}{16}$	$\frac{1}{4}$	—	— —	—	372	—
la	Öster-Våla ...	$84\frac{1}{4}$	$10\frac{1}{16}$	13	1,081,500	2,135	3,016	743
	Nora *)	$40\frac{13}{16}$	$1\frac{5}{6}$	3	773,000	2,232	2,838	****)
	Harbo	$21\frac{11}{16}$	7	$20\frac{7}{8}$	552,500	1,205	1,207	268
	del af Huddunge.........	$8\frac{1}{4}$	—	—	— —	—	442	—

*) Uppgifterna för fastighetsvärde och areal afse *hela* kyrkosocknen.

**) Antalet hushåll uppgår i *hela* socknen till 334.

***) Antalet hushåll uppgår i *hela* socknen till 560.

****) Antalet hushåll uppgår i *hela* socknen till 606.

VII.

Stora Kopparbergs län.

Läge och gränser. Stora Kopparbergs län ligger mel lan 59° 51′ och 62° 16′ nordlig bredd samt 29° 40′ och 34 20′ östlig längd från Ferro. Länet innefattar landskape Dalarne och gränsar i norr till Härjedalen, i nordost ti Helsingland, i öster till Gestrikland, båda utgörande Gefle borgs län, i söder till Vestmanlands och Örebro län, i sydves till Värmlands län samt i vester till Norge.

Areal och folkmängd, Länets största längd i nord vest och sydost, från den nordligaste ändan af Särna soc ken till den sydligaste af Malingsbo i Vesterbergslagen, ä ungefär 30 mil; dess största bredd i vester och öster, frå den punkt, der Vesterdalarne, Värmland och Norge sam manstöta, till det östligaste hörnet af Svärdsjö socken, ä ungefär 20 mil. Arealen utgör enligt approximativ beräk ning 274,932 qv.-mil hvaraf 17,617 qv.-mil upptagas af in sjöar. Folkmängden uppgick år 1870 till 175,523 persone hvaraf 84,137 mankön och 91,386 qvinkön; den var 151,49 personer år 1850, 129,388 personer år 1825 och 122,62 personer år 1800, hvilket utvisar en tillväxt af ungefär 4 procent sedan vårt århundrades början. År 1870 var befolk ningens täthet endast 682 personer på hvarje qv.-mil lan

Fysisk beskaffenhet. Dalarne, med sin natur af gjordt hörande till Norrland, är helt och hållet ett utpräg ladt högland, hvars karakter i väsentlig mon bestämmes ge nom den storartade Dalelfven, som efter en lång färd mid igenom landskapet slutligen utom detsamma når Bottenhaf vet. Omkring denna elf och dess båda källarmar utbred sig först trängre, sedan vidare den stora floddal, i hvilke utmynna en mängd mindre dalgånger, omslutande de otalig åar och strömmar, hvilka afföra sitt vatten till hufvudfloden Rundtom dessa dälder resa sig sedan bergen, hvilka tilltag

i höjd, likasom i ödslighet och vildhet, ju längre åt norr och vester man kommer inåt den egentliga fjällbygden. De ofta genom tvärdalar afbrutna hufvudbergsträckningarna, hvilka fortlöpa i sydlig och sydostlig riktning, äro att betrakta såsom förgreningar af den stora fjällrygg, som skiljer vårt fädernesland från brödrariket Norge, och de bilda tillsammans med sina otaliga utskott ett sammangyttradt bergsystem, hvars detaljer det ofta är svårt att reda. De förnämsta af dessa bergsträckningar äro de tvänne, som sträcka sig, den ena på gränsen mellan Dalarne och Härjedalen samt Helsingland ned emot sjön Amungen, den andra åter på gränsen mellan Värmland och Vesterdalarne nedåt vestra Vestmanland, utsändande en förgrening åt öster genom de nordliga delarne af Vesterbergslagen. Sjelfva bergen, nästan alltid afrundade till sin form, äro i allmänhet bevuxna med barrskog utom i de högländare trakterna norrut, der medelhöjden öfver hafvet uppgår till 1 à 2,000 fot eller derutöfver och der bergen stundom resa sina kala hjessor öfver skogens gräns. Sådana mer betydande höjder, från hvilka man oftast kan låta sin blick fara ut öfver oändliga vildmarker, hvilkas dystra, hemska allvar ej förmildras genom spåren af mensklig verksamhet, sådana höjder möter man endast inom de nordligaste socknarne af Öster- och Vesterdalarne, ehuru äfven der ingen enda bergtopp, icke ens Städjan öster om Idre kapell, når ofvanom råmärkena för den eviga snön. I geologiskt afseende äro dessa trakter i norra Dalarne af stort intresse. Norrut från Malung, inom Lima, Transtrands och Särna socknar, påträffar man den största sandstensbildning i hela Skandinavien, och norr om Siljan sträcker sig genom Sollerön, Mora, Orsa, Ore och Rättvik halfcirkelformigt en öfvergångsbildning af kalk, som skänker åt dessa nejder en jämförelsevis större bördighet. Söder och sydost om Siljan på en medelhöjd af 550 till 200 fot öfver hafvet utbreda sig de mer odlade ock befolkade bygderna, der naturen aflagt åtminstone en del af sin dysterhet och klädit sig i mer leende behag, ehuru man tidt och ofta påminnes derom, att grundtonen är densamma. Bergen sänka sig efter hand, dälderna vidga sig, smärre slätter öppna sig här och der, och man märker snart, att man från mer afskilda och derför så att säga ursprungligare trakter kommit ut till nejder, liggande närmare de allmänna stråkvägarne. Den hänförande skönhet, för hvilken Dalarne är så berömd och som kanske i sin största rikedom träder fram i den vida Siljansdalen samt i Vesterbergslagens dalgång, den har till en väsentlig del sin förklaring i den ovanliga mängden af större och mindre sjöar och vattendrag. Dalarne kan med skäl kallas »de tusen

sjöars land», och de föra nästan alla, stora och små, på flere vägar sitt vatten till *Dalelfven*, hvars vattenområde hela landskapet tillhör med undantag af Vesterbergslagen, hvars många sjöar genom *Kolbäcksån* utfalla i Mälaren. Dalelfven uppkommer på norska fjällen genom tvänne källarmar, Vestra och Östra Dalelfven, hvilka förenas i Gagnefs socken, sedan den senare genomflutit den af skogbevuxna berg och höjder omgifva Siljan, i sjelfva verket endast en utvidgning af elfvens bäcken. Efter föreningen i Gagnef rinner Dalelfven, ständigt förstärkt genom nya tillopp, i sydostlig riktning för att slutligen utom Dalarnes egna gränser kasta sig i Bottniska viken. Flodens förnämsta tillflöden äro *Vanelfven*, som genomflyter Venjansjön, *Oreelf*, som genomflyter Skattungen och Orsasjön samt *Svärdsjöån*, som genom sjön Runn utrinner i Dalelfven vid Torsång.

Näringsgrenar. Trots allt, som synes tala derför, kan man knappast med rätta säga, att Dalarne är ett af naturen fattigt land. Klimatet är visserligen i den större delen af landskapet ovanligt hårdt och den magra jordmånen, mest bestående af sand och mo, gifver en jämförelsevis ringa skörd först efter ett sträfsamt arbete. Isande vindar fara ned från fjällen; frosten, närd af vidsträckta myrar och vattendränkta marker, förstöra ofta på en natt skördarens hopp samt tvingar honom att blanda sitt bröd med bark eller taga det som nådegåfva från främmande hand så framt han ej fördrager att lemna det fattiga hemmet för att söka sin utkomst på en rikare jord. Men likväl är det visst, att landet *kan* odlas upp att gifva bättre och säkrare skördar och att längre i norr i en förbättrad boskapsskötsel finnes ett medel till en rikare utkomst. Dessutom eger Dalarne stora skogar, hvilka med en förståndig skötsel skulle kunna blifva en aldrig sinande källa till rikedom; och dess berg innesluta skatter, hvilka för hvarje dag växa i värde och blott vänta på bättre samfärdsmedel för att låta till godo göra sig med större fördel. Såsom det nu är, måste *åkerbruket* anses vara länets hufvudnäring, såsom sysselsättande den största delen af befolkningen och med sina alster representerande det största värdet. Af länets hela egovidd, beräknad till ungefär 5,500,000 tunland, upptages icke $\frac{1}{12}$ af åker och äng; och utbytet åtminstone af åkerbrukets alster motsvarar aldrig länets behof, utan hvete och råg införes från andra trakter. Under åren 1867—1870 var medelafkastningen af de förnämsta sädesslagen utan afdrag af utsädet och i runda tal räknadt 2,000 t:r hvete, 69,000 t:r råg, 51,000 t:r korn, 251,000 t:r hafre och 223,000 t:r potatis. Åringen var år 1870 såsom vanligt störst inom Kop-

parbergs, Säters och Näsgårds fögderin, lemnande der ett icke obetydligt öfverskott till afsalu. Med afseende på brukningssättet är detta i de nyss nämnda samt Vesterbergslags fögderin äfvensom i Bjursås, Säfsnäs och Näs socknar vexelbruk, för öfrigt 3- à 4-skiftes sädesbruk utom uti Elfdals och Särna socknar, der ensäde är allmänt. *Boskapsskötseln* ehuru för länet vigtig, intager emellertid icke här det rum, som naturen åt densamma anvisat. Med undantag för Vesterbergslags fögderi är visserligen afkastningen tillräcklig för behofvet, men den bör kunna blifva vida större ju mer insigten ökas och tillfälle vunnits för en fördelaktigare afsättning. Vid slutet af år 1870 var antalet af underhållna kreatur 16,697 hästar, 537 oxar, 1,240 tjurar, 59,841 kor, 12,996 ungnöt, 75,999 får, 32,064 getter och 8,210 svin. Länet har hushållningssällskap samt landtbruksskola vid Vassbo i Torsångs socken. En mycket vigtig näringsgren är *skogsbruket*, som naturligt är i ett län, der den skogbärande marken approximativt beräknas till 4 mill. tunland och der åtminstone i vissa trakter det tillgängliga skogskapitalet är högst betydligt. Dess värre är äfven här, som öfver allt i vårt land, den klagan berättigad, att man på ett olyckligt sätt misshushållar med skogen och lefver på framtiden, antingen ledd af begäret efter möjligast största vinst eller öfverskattande den tillgång, öfver hvilken man egentligen kan förfoga. I bergslagstrakterna användas skogarne mest till kolning och husbehofsvirke, i de derifrån mera aflägsna orterna fälles nästan endast timmer till afsalu. Skogarnes årliga afkastning är väl till myckenhet och värde omöjlig att beräkna, men att denna afkastning är högst betydlig kan man sluta deraf, att virkesbeloppet från länets skogar, som vid de stora sågverken inom och utom länet blifvit försågadt, under sista femårsperioden utgjorde öfver 5½ mill. timmer till ett uppgifvet värde af ungefär 12½ mill. rdr rmt. — Inom södra och sydöstra Dalarne hafva sedan uråldriga tider *bergsbruket* och *järnhandteringen* varit invånarnes egentliga näringsfång. År 1870 erhöllos ur 80 grufvor tillsammans 3,360,919 c:r järnmalm. De mest gifvande af dessa grufvor äro belägna inom Svärdsjö, Stora Tuna, Säters, Husby, Grangärdes, Ludvika och Norrbärkes socknar. Samma år blåstes vid 47 masugnar 1,575,718 c:r tackjärn och vid 48 begagnade verk och 107 härdar tillverkades 569,259 c:r stångjärn. Vid 5 gjuterin hafva genom tackjärnets omsmältning åstadkommits 14,852 c:r gjutgods och vid 26 begagnade verk 80,405 c:r järn- och stålmanufaktur. Dervid äro inberäknade 38,184 c:r bessemerstål, tillverkade vid Siljansfors, Bäcka och Fredshammars bruk. Koppartillverkningen uppgick nämnda år till 16,247

c:r garkoppar och 251 c:r råkoppar, det allra mesta erhållet vid Stora Kopparberget nära Falun. Derstädes hafva äfven under femårsperioden erhållits i medeltal 2,220 c:r kopparvitriol, 1,322 c:r järnvitriol, 13,595 c:r rödfärg, 9,13[illegible] c:r svafvel och 327 c:r svafvelsyra. År 1870 voro vid bergshandteringen sysselsatte tillsammans 3,961 arbetare. — *Fabriksindustrien* är för länet af jämförelsevis ringa betydenhet. År 1870 funnos inom länet 61 i gång varande verk och inrättningar med 55 ägare, hvaraf 8 bolag, 362 arbetare samt ett tillverkningsvärde af omkring 400,000 rdr rmt. Af dessa fabriker var Grycksbo pappersbruk den förnämsta med ett tillverkningsvärde af 147,000 rdr. *Bränvinstillverkningen* inom länet är af ringa vigt och bedrefs under sista femårsperioden vid endast 1 bränneri med ett utbyte, som 1870 utgjorde 67,795 kannor. Inom de öfre dalsocknarne äro jämte jordbruket *husslöjden* af ganska stor betydelse. Så tillverkas slöjdvaror och laggkärl inom Mora, Elfdalen, Venjan och Rättvik, slipstenar i Orsa, väggur, väfskedar, korg- och hårarbeten i Mora, Våmhus och Elfdalen, och alla dessa produkter afsättas af dalallmogen sjelf under oupphörliga färder till alla delar af riket äfvensom till utlandet. Af växande omsättning är den handel, som allmogen i Vesterdalarne samt Nedan- och Ofvan-Siljans fögderin under vintertiden drifver på Norge, dit den utför stångjärn, liar, gröfre smiden och slöjdvaror, smör och fogel, samt i stället hemför hästar, skinnvaror, torrfisk och sill.

Af **samfärdsmedel** har länet *landsvägar* till en sammanlagd väglängd af 239 mil. Af *järnvägar* hafva sedan många år varit för trafiken öppnade Gefle-Dalabanan, hvars vestligaste del ligger inom länet med 2 stationer samt Vesman-Barkens järnväg mellan Smedjebacken och Ludvika. Från detta senare ställe till Frövi är en järnväg under anläggning och likaså den vigtiga bergslagsbanan från Falun öfver Ludvika till Kil på nordvestra stambanan. I synnerhet af den sista järnvägsförbindelsen har Dalarne mycket att hoppas för sin framtida materiela utveckling. Öfver sjöarne Norra och Södra Barken samt genom Strömsholms kanal har slutligen Vesterbergslagen under sommarmånaderna daglig ångbåtsförbindelse med hufvudstaden.

Indelning. Landskapet sönderfaller naturligt i 4 stora hufvuddelar, nämligen 1) *Öster-Dalarne* omkring Östra Dalelfven och dess tillflöden, 2) *Vester-Dalarne* omkring Vestra Dalelfven, 3) *Österbergslagen*, den omkring elfven liggande sydöstra delen af Dalarne samt 4) *Vesterbergslagen*, den bergiga bygden omkring Kolbäcksåns öfre lopp. »Österdala»

omtalas likasom »Vesterdala» redan på 1200-talet och utgjorde det egentliga Dalarne, det s. k. “Dala hundare“, dit bergslagerna knappast ansågos höra. Ännu i dag är den vackra trakten omkring Siljan den förnämsta Dalorten och der framträda de många provinsionela egendomligheterna mest utpräglade. I kameralt afseende utgjorde år 1870 Stora Kopparbergs läns landsbygd 1,858 förmedlade mantal med ett taxeringsvärde, som med inbegrepp af olika slags lägenheter uppgick till 51,212,251 rdr rmt. Städerna voro samma år satta till $15\frac{1}{5}$ mantal och deras taxeringsvärde utgjorde 4,416,009 rdr rmt. Länets kronouppbörd uppgick till 637,468 rdr rmt. — I *kyrkligt* hänseende hör länet till Vesterås stift och innefattar 8 prosterin 43 pastorat och 45 kyrkosocknar jämte 10 kapellag och 3 stadsförsamlingar. I *civilt* afseende delas länet i 7 fögderin och häradsskrifvardistrikt samt 35 länsmansdistrikt, lydande under landshöfdingeämbetet i Falun. För *lagskipningen* delas länet i 4 domsagor och 23 tingslag, hvartill komma länets 3 städer med särskild förvaltning och jurisdiktion. Med afseende på bergverksdriften tillhör länet 4:de bergmästaredistriktet. Läkarestaten utgöres af 6 provinsialläkare samt 1 bergslagsläkare med station i Smedjebacken, vidare 1 grufveläkare aflönad af bergslagen, 3 militärläkare samt stadsläkare i Falun. Länets sjukvårdsanstalter äro lazarett och kurhus i Falun, hvarjämte beslut fattats om inrättande af ett mindre lazarett och kurhus för Vesterbergslagen å Smedjebacken. Vidare hade länet vid 1870 års slut 5 postkontor, 4 postexpeditioner och 16 poststationer samt 1 tullkammare i Falun. Telegrafstationer finnas 5 inom länet, nämligen i Falun, Hedemora, Smedjebacken, Grangärde och Avesta, hvarjämte Gefle-Dala järnvägs enskilda telegrafinrättning med station i Falun och Korsnäs får af allmänheten på vissa tider begagnas. I *militäriskt* afseende höra till länet 1200 nummer af Dalregementet samt 205 af Vestmanlands regemente, alla tillhörande fjerde militärdistriktet.

Till **riksdagen** sänder länet 12 representanter, af hvilka 5 till Första och 7 till Andra kammaren.

Till Stora Kopparbergs län höra följande inom landskapet Dalarne belägna socknar, ordnade efter fögderin.

1. **Kopparbergs fögderi** gränsar i vester till Nedan-Siljans, i sydvest till Säters läns samt i sydost till Näsgårds fögderi, i norr till provinsen Helsingland och i öster till Gestrikland. Landet är kuperadt, stenbundet samt på stora sträckor skoguppfyldt, i följd af de många sjöarne och strömmarne äfven ganska rikt på naturens fägring. Fögderiets södra del omkring sjön Runn och nedåt Dalelfven är den jämnaste och bäst odlade bygden, der man till och med såsom i Torsång och Stora Skedvi påträffar temligen öppna vidder. Längre bort blifva höjderna af större betydenhet, de odlade markerna mindre och befolkningen fåtaligare. Inom den östra delen af Sundborn samt ännu mer inom de östra och norra delarne af Svärdsjö och Envikens socknar, eller i allmänhet norrut inom fögderiet, råkar man stora, ehuru oftast illa medfarna skogsmarker samt obygder, dit odlingen ännu icke hunnit och der man ej ser några spår af menniskor om icke en eller annan fäbod, dit man under sommaren drifver boskapen i vall. Der finnas också de högsta bergen med utsigter öfver vida och ödsliga bygder. Med undantag af de östra trakterna, hvilka på skilda vägar afföra sitt vatten till Storsjön i Gestrikland, hör hela fögderiet till Runns och Dalelfvens vattenområde. I denna sjö, med en höjd öfver hafvet af ungefär 380 fot och till arealen den största i Dalarne näst Siljan, utfaller Östanfors- eller Faluån, utgörande ett aflopp för flere sjöar inom Kopparbergs socken, såsom Råg och Varpan. Största tilloppet är likväl Svärdsjö- eller Sundbornsån, hvilken kommande norrifrån uppsamlar vattnet från sjön Ljugaren i Rättvik och från flere sjöar i fögderiets nordligaste trakter, såsom Balungen, Svärdsjön och Toftan och vid Korsnäs utfaller i Runn. Sjelf förenar sig denna sjö i sydvestra delen af Torsång med Dalelfven, hvilken derefter fortsätter sitt lopp i ostlig riktning genom Gustafs och Stora Skedvi socknar, vid sina vårflöden stundom stigande så högt, att vattnet går tillbaka i sjön Runn, ofta anställande härjningar på dess stränder. — Jordmonen inom fögderiet utgöres dels af lera i de odlade bygderna omkring Runn och Dalelfven, dels af grus och sand, det senare förekommande egentligen omkring den stora rullstensås, som sträcker sig på östra sidan om Runn i nordlig riktning upp till Svärdsjö kyrka och derefter fortsätter nordvestligt till sjön Ljugaren i Rättvik, varande en fortsättning af Badelundaåsen i Vestmanland. Hufvudnäringarna äro utom åkerbruk och boskapsskötsel äfven i hög grad bergsbruk och skogshandtering. — Kop-

[Koppar]bergs fögderi omfattar i judicielt afseende 6 tingslag, nämligen Torsångs med tingställe vid Torsångs kyrka, Vika med Hosjö och Knifsta bergslag och tingställe vid Vika kyrka, Kopparbergs och Aspeboda med tingställe i Falun, Svärdsjö med tingställe vid Svärdsjö kyrka, Sundborns med tingsplats vid Sundborns kyrka, alla hörande till Falu domsaga samt Stora Skedvi tingslag med tingställe vid sockenstugan och hörande till Hedemora domsaga. I kyrkligt afseende tillhör fögderiet Falu prosteri samt innefattar följande 8 socknar jämte 1 kapellförsamling. — Inom Dalarne, af Svealands landskap det sist bebygda, är jämte Siljansdalen trakten kring Runn den äldsta bygden. Minnena från hednaåldern äro ytterst sparsamma och berättiga knappast till några slutsatser om hednakultur. Först under medeltidens början bröts vildmarken och odlingen utsträckte sig efter hand, ehuru den ännu vid 1500-talets ingång endast undantagsvis gick långt från Dalelfven, Runn och dess tillopp ifrån Svärdsjö. Der lågo de äldre kyrkorna, och der påträffades stora byalag med vidsträckta områden och sätrar eller fäbodar flere mil in i obygden. Senare upptäcktes Kopparbergets skatter och började mot slutet af 1200-talet att ordentligen till godo göras; och länge dröjde det ej, förrän der blef hela Dalarnes hufvudort. Der börjar ock dess egentliga historia med minnena från Engelbrekts, Sturarnes och Vasas tider. Ännu 1571 funnos här endast 5 socknar, nämligen Vika, Torsångs, Svärdsjö och Kopparbergs, tillsammans bildande Kopparbergslagen och vid nämnda tid lydande under fogden på "Bornshytte gård" samt Skedvi, som var en del af Nedre bergslagen och hörde under fogden på Garpebergs gård. Alla hörde de i kyrkligt hänseende på 1550-talet jämte Tuna till Öfre Bergslags prosteri. I senare tider har denna administrativa och kyrkliga indelning naturligtvis på flere sätt förändrats.

1. *Stora Kopparbergs socken,* stötande till nordvestra stranden af sjön Runn, gränsar i vester till Ås och Bjursås socknar, i nordost till Svärdsjö, i öster till Sundborn och Vika samt i söder och sydvest till Torsång och Aspeboda. Den omfattar dels Falu landsförsamling, dels en del af Falu stad och är sålunda på en gång stads- och landsförsamling. Hemmantalet är för Kopparbergs och Aspeboda socknar tillsammans 55,91 förm., hvaraf 0,5 skatte och 55,41 bergfrälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,889,210 rdr rmt. Arealen är 2,292 qv.-mil, hvaraf 0,242 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden i den del af församlingen, som tillhör landsbygden, 2,246 personer på 523 hushåll. I kyrkligt afseende är socknen annex till

Falu stadsförsamling. Socknens kyrka ligger inom Falu stads område. — Genom trakten kommer att gå fram den stora bergslagsbanan från Falun öfver Ludvika till Kil.

Inom socknen ligger nära den lilla sjön Grycken den vackra egendomen *Grycksbo* med tillhörande jord, pappersbruk, qvarn, såg och tegelbruk, allt inom socknen värderadt till ungefär 200,000 rdr rmt. Stället är mycket gammalt och nämnes såsom sätesgård i handlingar från 1300-talet under namn af Grykkisboda. År 174 anlades af dåvarande egaren, direktör J. Munktell, ett pappersbruk som ännu utvidgadt och förbättradt är i gång med en ganska betydlig årlig tillverkning. Godset har af sina senare ägare, alla af slägten Munktell, blifvit tillökadt och genom nyodlingar vunnit i värde; sjelfva herrgården, prydlig till sitt yttre, är öfver hela Dalarne känd för sin utomordentligt sköna belägenhet. — På en half mils afstånd från Falun ligger vid Hosjön det vackra och välbebygda *Rottneby*, nu tillhörigt bruksp. C. Schröder. Gården har gifvit namn åt den vidt utgrenade Rottnebyslägten, som härstammade från bergsmannen Olof Olsson (Stierna). Dennes stamfar skall hafva varit Niels Olufssen, som var dansk riksdrots under Erik Menved, men blef biltog och nedsatte sig i Sverige. — En plats af stor industriel betydelse är *Korsnäs,* beläget nära sjön Runn, dels inom Kopparbergs, dels inom Vika socken. Af industriela anläggningar vid Korsnäs märkes inom Kopparbergs socken Korsnäs ångsåg, tillhörig ett bolag, samt inom Vika sockengräns och öster om ån Korsnäs masugn, Carlsfors och Näs ångsågar, alla tillhöriga särskilda bolag.

2. *Aspeboda socken* gränsar i sydvest till Stora Tuna, i sydost till Torsång, i nordvest till Ål och i nordost till Stora Kopparberget. Hemmantalet är innefattadt i hemmantalet för Kopparbergs socken. Fastighetsvärdet år 1870 var 662,250 rdr rmt. Arealen är 0,686 qv.-mil, hvaraf 0,046 qv.-mil vatten. Folkmängden var nämnda år 1,078 personer på 265 hushåll. För närvarande är Aspeboda annex till Torsång, men skall enligt 1870 års kungabref framdeles bilda ett eget konsistorielt pastorat med pastors lön reglerad till 2,075 rdr rmt. — Genom socknens södra del kommer att gå fram järnvägen från Ludvika till Falun.

"Aspebodha", "Aspabodha" och "Assbodhaa" förekommer i handlingar från det 13:de och följande århundraden, utmärkande dels sjelfva trakten, dels egendomarne Stora och Lilla Aspeboda. I slutet af 1500-talet hette det om Asboda bygdelag, att det var under Kopparberget, men gjorde tionde till Tuna". Längre fram hörde ⅓ af socknen till Torsång och ⅔ till Kopparbergs socken, till dess 1746 års kungabref lade hela Aspeboda såsom annex till Torsång. I forna dar funnos flere, numera igenlagda kopparhyttor vid det vattendrag, som från sjön Aspan utflyter i Runn. — Af socknens egendomar märkes *Vassbo*, i söder nära Torsång, i våra dagar sätet för länets landsbruksskola.

3. *Torsångs socken* gränsar i norr till Kopparberget, i nordvest till Aspeboda, i vester till Stora Tuna, i söder

till Gustaf samt i öster till Vika, derifrån delvis skild genom Runn, som till en icke obetydlig del tillhör Torsångs socken och i sydvest sammanflyter med Dalelfven. Hemmantalet är 45,31 förm., hvaraf 30,146 äro skatte och 15,167 bergfrälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 657,447 rdr rmt. Socknens areal, den minsta i hela Dalarne är 0,478 qv.-mil, hvaraf 0,081 qv.-mil äro vatten. Folkmängden år 1870 uppgick till 1,108 personer på 297 hushåll. Torsång bildar ännu tillsammans med sitt annex Aspeboda ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 3,650 rdr rmt, men enligt 1870 års kungabref skola efter nuvarande komministrars afgång församlingarna skiljas för att bilda särskilda pastorat. Kyrkan, liten och af sten, vittnar genom hela sitt utseende om en mycket hög ålder och anses äfven vara en bland de allra äldsta i hela Dalarne.

"Thorsongh" eller "Thorsang" förekommer mycket ofta i handlingar från medeltiden såsom namn på en särskild socken, hvilken likväl då innefattade en vida större areal än i våra dagar. Till densamma hörde länge trakten omkring Kopparberget samt den vestra delen af Sunnborn, hvilken enligt sägen först skall hafva blifvit uppodlad af folk från Torsång. — Socknens märkvärdigaste ställe är det vid sjön Runn vackert belägna säteriet *Ornäs*, tillhörigt kapten C. E. Törnebladh. Godset, hvilket omtalas i medeltidens handlingar, var tidigt frälsegods och tillhörde i slutet af medeltiden Jöns Ingemarsson (Svinhufvud), hvilken på 1440-talet var konungens fogde på Kopparberget. Genom hans dotter Ingeborg gick Ornäs till Olof Olsson (Stierna), hvars dotter Karin blef gift med Stig Hansson (Dicker) och moder till Barbro Stigsdotter. Denna Barbro förde Ornäs till sin man Arendt Persson (Örnflyckt) och blef historiskt namnkunnig såsom Gustaf Vasas räddarinna. Bygnaden, der Gustaf hvilade och derifrån han blef räddad, finnes qvar ännu, underhållen på statens bekostnad. Den är uppförd af grofva furustockar och har ett utbygdt loft samt innesluter den s. k. "kungakammaren" med ett litet museum af daldrägter, gamla vapen och porträtter samt den stora stolpsäng, i hvilken den höge flyktingen sof under natten.

4. *Vika socken* med *Hosjö kapell* gränsar i norr till Sundborn, i öster och sydost till Stora Skedvi, i sydvest och vester till Torsång och Kopparberget, med Runn till naturlig gräns åt detta håll. Hemmantalet är 51,56 förm., hvaraf 30,063 skatte, 0,875 krono och 20,625 frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,576,728 rdr rmt. Arealen är 1,330 qv.-mil, hvaraf 0,305 äro vatten. Folkmängden utgjorde nämnda år inom moderförsamlingen 1,627 personer på 376 hushåll, samt inom kapellaget 1,137 personer på 262 hushåll. I kyrkligt afseende bildar Vika ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön, reglerad till 3,760 rdr rmt. Sockenkyrken af sten ligger söderut

vid Viksjön, kapellet åter 1 mil längre i norr inom den s. k Hosjö bergslag. — Genom norra delen går Gefle-Dala järnväg

Sockennamnet förekommer likasom namnen på flere byar och gårdar i handlingar från 13- och 1400-talen. Med Norvika betecknas under samma tid socknens norra del. I nutida taxeringslängder förekommer en indelning af bergfrälsejorden i fjerdingar, så som Boby, Rensby, Strands och Knifva fjerding. — Inom Rensby fjerding ligger det märkvärdiga *Rankhyttan,* med jordbruksfastighet, qvarn och såg tillhörigt öfverstlöjtnant V. Schultzberg. Egendomen, måhända uppkallad efter en Ranke, tillhörde under 1400-talet och ännu mycket längre den s. k Rankhytteslägten, af hvilken ända till våra dagar ättlingar hafva funnits. Till densamma hörde äfven den från Gustaf Vasas tid bekante Anders Persson på Rankhyttan, slutligen för högförräderi dömd och afrättad; till den hörde likaså i en senare tid stamfadern för de adliga och friherrliga ätterna Rank. Sin egentliga ryktbarhet har stället likväl såsom en af uppehållsorterna för den gamle kung Gösta under hans romantiska färd genom Dalarne, och till hans minne står ännu qvar ladan, i hvilken han tröskade. — Nära gränsen af Stora Skedvi och inom Strands fjerding ligger bergfrälseegendomen *Hagelsnäs* med jord, qvarn och sågar tillhörig öfverstlöjtnant V. Nisser.

5. *Sundborns socken,* med ganska lång utsträckning mellan vester och öster, gränsar i vester till Kopparbergs, i norr till Svärdsjö, i söder till Vika samt i sydost och öster till Torsåkers och Ofvansjö socknar i Gestrikland. Hemmantalet är 43,791 förm., hvaraf 4,687 skatte, 1,625 krono och 37,479 bergfrälse, sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 819,370 rdr rmt. Arealen är 1,507 qv.-mil, hvaraf 0,133 qv.-mil äro vatten. Folkmängden utgjorde ofvan nämnda år 1,920 personer på 459 hushåll. Socknen bildar i kyrkligt hänseende ett konsistorielt pastorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 3,150 rdr rmt. — Kyrkan är en korskyrka af träd och spånbeslagen.

Den äldsta och vackraste delen af det, som nu kallas Sundborn, eller bygden vid Toftan och omkring vattendraget söderut, den skall först hafva blifvit uppodlad af Torsångskarlar och tillhört denna församling, till dess Svärdsjö blef eget pastorat, då Sundborn lades derunder. Först 1620 blef Sundborn annex till Svärdsjö med egen kyrka och 1646 på sockenboarnes begäran ett eget pastorat. — Långt österut i socknen vid ett vattendrag, som styr sin väg inåt Gestrikland för att slutligen hinna Storsjön, ligger *Korså bruk,* med skogar, qvarn och såg tillhörigt Stora Kopparbergs bergslag. Bruket anlades 1839 och hade år 1871 en tillverkning af 42,998 c:r stång- och ämnesjärn. — Inom Sundborn hafva fordom funnits flere kopparhyttor, hvilka alla hemtat sin malm från Stora Kopparbergs grufva.

6. *Svärdsjö socken* med *Svartnäs bruksförsamling* gränsar i norr och nordvest till Helsingland och Envikens socken, i öster till Gestrikland, i söder till Sundborn och i sydvest till Stora Kopparbergs socken. Hemmantalet är för Svärdsjö och En-

viken tillsammans 53,484 förm., hvaraf 46,875 skatte, 5,359 krono och 1,250 frälse; sammanlagda fastighetsvärdet för Svärdsjö ensamt uppgick år 1870 till 1,502,366 rdr rmt. Sammanlagda arealen för Svärdsjö och Enviken är 11,695 qv.-mil, hvaraf 0,615 äro vatten. Folkmängden i Svärdsjö var nämnda år 5,413 personer på 1,067 hushåll, hvaraf 795 personer på 185 hushåll tillhörde Svartnäs bruk. Sedan Enviken numera är ett eget pastorat, bildar Svärdsjö tillsammans med Svartnäs bruksförsamling ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 5,100 rdr rmt. — Kyrkan af sten är från 1400-talet, men har sedan blifvit på ett allt annat än smakfullt sätt tillbygd. På en en järnspira ofvanpå taket sitta tvänne förgylda silfverkronor, skänkta den ena af Gustaf I, den andra af drottning Christina. Templet, som nyss undergått en välbehöflig reparation, har ett mycket vackert läge invid Svärdsjön.

Trakten omtalas såsom egen socken redan under medeltidens tvänne sista århundraden; benämningarna voro flere såsom "Svalsö", "Suarldszö", "Swærdhasiö" m. m. Många byar och gårdar äro ock från samma aflägsna tid. Bygden synes först hafva blifvit uppodlad af Torsångsboar, hvilka började med att här utefter det stora vattendraget hafva sina fäbodar. Den hörde först under Torsång, men blef tidigt egen socken, då Sundbornstrakten lades derunder jämte ödemarkerna i norr och nordost, der finnar nedsatte sig under 1500- och 1600-talen, sökande här som eljest sin utkomst af jagt och fiske. I de aflägsnare delarne af Svärdsjö påträffar man ännu deras ättlingar, ehuruväl knappast af oblandad ras. — Historiskt vigtiga orter inom socknen är byn *Isala*, påminnande om händelser från kung Gustafs äfventyrliga färd genom Dalarne, om hvilken sägner och berättelser ännu gå i svang äfven bland folket i Svärdsjö. Ladan i Isala underhålles ännu, försedd med en minnesvård af porfyr, upprest af Gustaf III. — Bland vigtigare ställen märkes *Svartnäs bruk*, beläget långt norrut i socknen vid ett vattendrag, som rinner inåt Gestrikland och der utfaller i Storsjön. Bruket ligger i en dal och omslutes på alla håll af stora skogsmarker. Det priviligierades 1735 och tillhör nu Stora Kopparbergs bergslag. Sedan en tid är bessemerverk här anlagdt. Tillverkningen uppgick år 1871 till 10,473 c:r stång- och ämnesjärn samt 25,614 c:r tackjärn. Vid bruket finnes en liten kyrka af träd, hvilken likväl nu är utdömd och skall ersättas af en ny.— Längre ned i socknen vid en ström, som förbinder den lilla Åsjön med Svärdsjön ligger *Ågs masugn,* hvilken priviligerades 1827 och nu tillhör Stora Kopparbergs bergslag. Tillverkningen år 1871 var 84.285 c:r tackjärn af egen malm från Vintjärnsfältet. Inom socknen finnas flere järnmalmsgrufvor, de flesta vid det nyss nämnda Vintjärnsfältet, der år 1870 utbytet utgjorde öfver 400,000 c:r. Flere numera ödelagda koppar- och järngrufvor finnas här äfven jämte kopparhyttor, der tillverkningen för längesedan upphört.

7. *Envikens socken* gränsar i öster och söder till Svärdsjö, i vester till Leksand och Rättvik samt i norr till Hellsingland. Hemmantalet är innefattadt i det för

Svärdsjö socken angifna, hvilket äfven är förhållandet med arealen. Sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 473,640 rdr rmt. Folkmängden var samma år 2,039 personer på 374 hushåll. Enviken, förr kapell under Svärdsjö, bildar sedan några år tillbaka ett eget konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 2,965 rdr rmt.

Socknens södra trakt var i någon mon odlad redan under medeltiden; handlingar nämna bland annat byarne "Enewijk" och Marnäs, den senare längre fram märkvärdig från Gustaf Vasas historia. Trakten norrut var fullkomlig obygd, som först i nyare tider började att ytterst glest bebyggas af inflyttade finnar.

8. *Stora Skedvi socken* gränsar i nordvest och vester till Vika, i öster till Husby, i söder till Hedemora och i sydvest till Säter och Gustaf. Socknen har en lång utsträckning från norr till söder och genomflytes i sin södra del af Dalelfven. Hemmantalet är 89,56 förm., hvaraf 86,187 skatte, 1,125 krono och 2,250 frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,748,521 rdr rmt. Arealen är 1,814 qv.mil, hvaraf 0,066 qv.mil vatten. Folkmängden sagda år var 3,659 personer på 842 hushåll. Socknen bildar i kyrkligt hänseende ett konsistorielt pastorat af första klassen. Sockenkyrkan af sten och försedd med torn ligger på en höjd ej långt från Dalelfen.

Skedvi omtalas såsom egen socken i handlingar från vår medeltid, då den förekommer under något olika benämningar såsom Skedhwi, Skedie, Skyædvi m. m. — Bland större egendomer märkas *Stora Klingsbo*, beläget vid sjön Klingen, samt *Löfåsen* vid silfvergrufvorna af samma namn. Klingsbo tillhörde åtminstone för ett par år sedan kapten C. V. Schenström och Löfåsen öfverstlöjtnant V. Nisser. Löfåsens silfvergrufvor hafva varit brukade sedan flere hundra år, ehuru det under långa tider varit hvilostånd. Silfververket är i våra dagar icke mycket gifvande och år 1870 utgjorde hela utbytet något öfver 52 skålp. silfver. Man har förut jämte silfver äfven eftersökt koppar och arsenik. Socknen hör för öfrigt till de fruktbaraste i Dalarne och de egentliga hufvudnäringarna äro derföre åkerkruk och boskapsskötsel.

II. **Näsgårds läns fögderi,** den sydöstligaste delen af Dalarne, gränsar i vester och nordvest till Kopparbergs och Säters läns fögderin, i nordost till Gestrikland och i söder till Vesterbergslagen samt Norbergs bergslag jämte Vagnsbro och Öfver-Tjurbo härader i Vestmanlands län. Trakten, den lägst belägna i hela Dalarne med en medelhöjd af 2—300 fot öfver hafvet, är, ehuru visserligen kuperad, likväl den jämförelsevis jämnaste, på samma gång som den fruktbaraste inom landskapet. I synnerhet gäller detta om den norra delen af Hedemora samt den södra delen af Husby socknar eller, i allmänhet trakten närmare Dalelfven. Mera

högländ är gränsbygden mot Norbergs bergslag och Vesterbergslagen, och i norr och nordost mot Gestrikland; inom de aflägsnare delarne af Husby, Garpenbergs och By socknar, utbreda sig icke obetydliga, på stora sträckor temligen öde, oländiga skogsmarker. Genom Folkärna, Grytnäs och Hedemora socknar sträcker sig i nordvestlig riktning den skogbevuxna sandås, som i sin helhet bär namn af Badelundaåsen och som går vidare uppåt Dalarne utefter östra stranden af sjön Runn. En bigren till denna hufvudås går genom Möklinta socken i Vestmanland norrut till Dalelfven, uppträder strax på motsatta stranden och sträcker sig allt i nordlig rigtning genom By socken inåt Gestrikland. Inom fögderiets alla socknar finnes en stor rikedom af sjöar och vattendrag, hvilkas vatten på längre eller kortare vägar hinna Dalelfven och som tillsammans med den i väsendtlig mon bidraga till naturens äfven i dessa trakter ofta hänförande skönhet. Genom Husby, Hedemora, Grytnäs, Folkärna och slutligen By socknar slingrar sig majestätiskt fram mellan vackra stränder den breda elfven, stundom bildande flere betydliga fall, stundom åter utbredande sig till stora speglande sjöar, såsom Hofran vid Hedemora, Bäsingen i Folkärna och Bysjön i socknen af samma namn. Jordmonen utgöres dels af lera, i synnerhet i bygderna kring elfven, för öfrigt af grus och sand, det senare i myckenhet nära de rullstensåsar, som sträcka sig åt olika håll genom trakten. Hufvudnäringarna äro åkerbruk och boskapsskötsel, vanligen med tillgång öfver behofvet, jämte bergsbruk och järnhandtering vid de många bruk, som inom fögderiet äro belägna. Skogarne upptaga de största vidderna inom Husby, Garpenbergs och By socknar samt användas utom till husbehofsvirke hufvudsakligast för kolning. Särskildt böra nämnas de under Garpenbergs bruk hörande vidsträckta skogar i och för den noggranna vård, som åt dem egnas. — Näsgårds läns fögderi omfattar i judicielt afseende 3 tingslag alla hörande till Hedemora domsaga, nämligen Husby med tingställe vid Smedby gästgifvargård, Hedemora och Garpenbergs med tingställe vid Hedemora sockenstuga samt Folkare härad med tingställe vid Folkärna kyrka. I kyrkligt hänseende tillhör fögderiet Hedemora prosteri samt innefattar följande 6 socknar. — Denna trakts odling är af jämförelsevis hög ålder, och går tillbaka åtminstone till början af medeltiden, under det att några få minnesmärken från hednaåldern häntyda på en redan då började bosättning af folk, kommande söderifrån. Denna odling inskränkte sig emellertid till nejderna omkring det stora vattendraget, der jorden var fruktbarare och samfärdseln jämförelsevis lätt. Längre bort utbredde sig ännu på 1500-talet vida obygder,

der man ej kunde anträffa något spår af mensklig odling. Åkerbruket och boskapsskötsel gåfvo från början liksom ännu i dag medlen till utkomst, men derjämte var osmundsjärntillverkningen af vigt, och bygden utgjorde en del a hvad som inom kort fick namnet "Järnbäraland". Redan under 1300-talet funnos de nuvarande socknarne utom Garpenbergs, ehuru med gränser, hvilka sedan dess både förändrats och utvidgats. Den administrativa indelningen undergick naturligtvis mångfaldiga vexlingar, isynnerhet under 1500-talet, då särskildt bergslagerna sönderdelades efter anläggandet af nya gårdar och hyttor. År 1571 hörde den s k. Garpebergslagen samt af Nedre Bergslagen By, Folkärna Grytnäs och Vika fjerding i Hedemora under fogden på Garpebergs gård och Huseby socken under fogden på Näs gård. Under Sätra gård hörde deremot Hedemora socken af Betsbergs- eller Öfre Bergslagen. I kyrkligt afseende hörde på 1550-talet alla 5 socknarne Hedemora, Folkärna, Grytnäs, Huseby och By till Nedre Bergslags prosteri.

1. *Husby socken*, i sin nedre del genomfluten af Dalelfven samt för öfrigt mycket rik på sjöar och vattendrag, gränsar i vester till Stora Skedvi, i söder till Hedemora, i sydost till Garpenberg och By samt i nordost till Torsåker af Gestrikland. Hemmantalet är 84,780 förm., hvaraf 77,311 skatte och 7,469 krono; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 2,421,950 rdr rmt. Arealen är 3,705 qv.-mil, hvaraf 0,405 qv.-mil vatten. Nämnda år utgjorde folkmängden 5,715 personer på 1,296 hushåll. I kyrkligt afseende bildar Husby ett regalt pastorat af första klassen med pastors lön reglerad till 6,295 rdr rmt. Sockenkyrkan har ett utmärkt vackert läge invid Dalelfven; den är af gråsten och försedd med torn samt räknande en ganska hög ålder. Vid Stjernsunds bruk finnes äfven ett brukskapell, der gudstjenst hålles hvarje söndag och vid hvilket en ny komministerstjenst skall inrättas.

"Husaby" socken omtalas mycket i handlingar ända från 1300-talet, ehuru den odlade bygden då ej kunde hafva sträckt sig synnerdeles långt från elfven. År 1571 funnos de flesta nuvarande byarne omkring hufvudvattendraget samt vid Flintsjön, Svinösjön, Amungen, Längen m. fl. Odlingens längst bort liggande utport i trakten synes hafva varit Stigsbo vid sjön Grycken. Derofvan var allt obygd. Deremot sträckte sig Husby vid denna tid ett stycke in i nuvarande Garpenberg och innefattade bland annat Dormsjö. Bland socknens märkvärdiga ställen märkes *Kungsgården*, fordom kallad Husaby, belägen midt emot kyrkan på andra sidan elfven. Den omtalas ofta under medeltiden och synes hafva varit hufvudort i en af de "tredingar", i hvilka Dalarne den tiden i administrativt afseende sönderföll. Derifrån utfärdade också konung Magnus Erikson år 1347 sina märkvärdiga privilegier för Koppar-

erget. På 1600-talet köptes kungsgården till skatte. Längre ned id elfven ligger *Näsgård*, som under medeltiden äfven förekommer med benämningarna Nes eller Næsholm. År 1468 tillhörde tället såsom sätesgård ridd. Ingel Jönsson, hvilken gaf det i morongåfva till Birgitta Sonadotter, sedan vanligen kallad “fru Biritta i Næs“. Af dessa båda stiftades Husby kloster, under hvilet äfven Näsgård kom, men reducerades och blef kungsgård samt äte för fogdar och hufvudort för tillhörande län. Gårdens fögeri undergick likväl till sina gränser många förändringar. Seare kommet i enskildes händer, reducerades Näsgård under Carl I och blef boställe för öfversten vid Dalregementet. Denna dess genskap upphörde likväl i början af vårt århundrade och gården är nu för kronans räkning utarrenderad. Nära Klostersåns tlopp i Flinösjön ligger *Klosters bruk*, för närvarande med unerlydande hemman, många verk och lägenheter tillhörigt ett boag med brukspatron Lagergren som disponent. Vid bruket idkas något stångjärnssmide; der finnes äfven manufaktursmide och plåtalsverk, gjuteri för tillverkning af utmärkta valsar m. m. Produktionen uppgick år 1871 till 21,437 c:r stål- och järnmanufaktur. Sean 1741 har här funnits ett af dåvarande ägaren till Kloster major Rosenborg anlagdt krutbruk. Stället har sitt namn af det kloster, som ofvannämnde Ingel Jönsson anlade åt munkar af cisterciensererorden. Af samma bolag som Kloster eges äfven *Långshyttans* masugn, der tillverkningen år 1871 var 113,828 c:r tackjärn. Vid Långhyttan fulländades 1872 en verkstad för tillverkning af Bessemergöt. Bolaget eger äfven det norrut i socknen liggande *Engelsfors* järnbruk. Derifrån är under anläggning en smalspårig järnbana fram till Borns station på Gefle-Dala järnvägen. Nära sjön Grycken ligger *Stjernsunds bruk*, präktigt bebygdt och med vackra omgifningar. Det anlades af Christoffer Polhem, och presidenten Gab. Stiernkrona för manufakturförädling, men erhöll 1820 rätt till utsmide af stångjärn. År 1871 var tillverkningen 35,270 c:r. Bruket tillhör Klosters bruksbolag, hvilket äfven är fallet med *Silfhytteå* masugn, hvars tackjärnsproduktion år 1871 utgjorde 40,642 c:r.

2. *Hedemora socken* gränsar i vester till Säter, i norr och nordost till Stora Skedvi och Husby, i öster till Garpenberg och Grytnäs, i söder till Norberg och i sydvest till Söderbärke. Hemmantalet är 120,597 förm., hvaraf 118,949 skatte och 1,648 krono; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 2,942,000 rdr rmt. Arealen är 2,992 qv.-mil, hvaraf 0,239 qv.-mil vatten. Nämnda år var folkmängden 5,993 personer på 1,307 hushåll. I kyrkligt hänseende är socknen annex till Hedemora stadsförsamling och har med densamma gemensam kyrka. Vid Nårns bruk i den södra delen af socknen finnes ett brukskapell.

“Henamora“ eller “Henemora“ omtalas såsom egen socken i flere handlingar från 1300-talet. År 1571 hade Hedemora ungefär sina nuvarande gränser, men innefattade äfven något af det, som nu räknas till Säters socken. — Bland märkvärdiga ställen är *Nårns bruk*, liggande vid ett mindre vattendrag, som uppkommer ur små sjöar i Söderbärkes socken och slutligen utfaller i Dalelfven. Bruket priviligerades på 1630-talet för stångjärnssmide, som efter hand utvidgades. Tackjärnet hemtades från Hellsjöbo masugn i Söderbärkes socken, hvilken likväl 1762 flyttades till Nårn. Vid bruket tillverkas för närvarande endast tackjärn, år 1871 till ett belopp

af 66,022 c:r. Nårn eges af flere intressenter, de fleste af den Te smedska slägten. — Vid samma vattendrag som Nårn ligger äfve utmärkt vackert *Turbo bruk*, vid hvilket tillverkas stångjärn a tackjärn från det närbelägna *Vikmanshyttan*, hvilken bruksegendo har samma egare som Turbo. Tillverkningen uppgick år 1871 vi Turbo till 33,960 c:r stångjärn, vid Vikmanshyttan till 45,116 c: tackjärn jämte gjutstål af utmärkt hårdhet och styrka. Under Vik manshyttan hörer äfven numera *Presthyttan* med *Lågfors bruk* der någon järnberedning emellertid under de sista åren icke före kommit. Alla tre bruken uppstodo på olika tider under 1600-talet Vikmanshyttan och Turbo förenades tidigt, Presthyttan tillköpte för några år sedan, hvarefter smidet nedlades. De nuvarande egarn äro brukspatronerne Ulff och Arvedsson.

3. *Garpenbergs socken* gränsar i norr och nordvest til Husby, i vester till Hedemora, i sydvest till Grytnäs, i syd-ost till Folkärna samt i öster till By. Hemmantalet är 16,007 förm., hvaraf 13,007 skatte och 3 frälse; samman-lagda fastighetsvärdet år 1870 var 802,600 rdr rmt. Are-alen är 1,354 qv.-mil, hvaraf 0,193 qv.-mil vatten. Folk-mängden utgjorde ofvan sagda år 2,306 personer på 550 hushåll. I kyrkligt afseende bildar Garpenberg ett regalt pastorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 2,468 rdr rmt.

Garpenbergs socken har uppkommit genom att till den gamla Garpebergslagen lägga afsöndrade delar af de närgränsande Husby, Hedemora, Grytnäs och Folkärna socknar. I slutet af 1500-talet lydde trakten i administrativt afseende under fogden på Garpenbergs gård. Sedan gamla tider har bergsbruket här varit hufvudnäring. Koppargrufvorna skola hafva blifvit bearbetade redan under medel-tiden, men under senare årtionden lemnat en städse minskad afkast-ning. Flere järngrufvor finnas äfven, som 1870 lemnade ett utbyte af 130,000 c:r järnmalm. Större delen af socknen hör under *Garpenbergs gård*, en betydlig egendom med stångjärns-, manufaktur- och kop-parverk, *Dormsjö* masugn och gjuteri, tegelbruk, qvarnar och så-gar samt underlydande i närbelägna socknar. Sjelfva hufvudgår-den, Garpenbergs kungsgård, är ståtligt bebygd med stort corps de logis under koppartak samt genom konsten på flere sätt för-skönad. År 1871 uppgick järntillverkningen vid sjelfva Garpen-bergs bruk till 50,819 c:r stångjärn, vid Dormsjö åter tackjärnstill-verkningen till 42,977 c:r. Bruket, som i vårt århundrade länge va-rit inom Stockenströmska slägten, tillhör nu ett stort bolag med brukspatron Cornelius som disponent.

4. *Grytnäs socken* med 5. *Avesta* annexförsamling grän-sar i nordvest till Hedemora, i nordost till Garpenberg, i öster och sydost till Folkärna samt i sydvest till Norberg. Socknen genomflytes från nordvest till sydost af Dalelfven. Hemmantalet är 36,232 förm., hvaraf 35,982 skatte och 0,250 krono; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,423,400 rdr rmt. Arealen är 1 qv.-mil, hvaraf 0,110 qv.-mil vatten. Sagda år var folkmängden i Grytnäs 1,778 personer på 479 hushåll och i Avesta 599 personer på 192 hushåll. I kyrk-ligt afseende bildar Grytnäs tillsammans med Avesta ett

konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 3,450 rdr rmt. Genom socknens södra del kommer att gå norra stambanan från Sala.

"Grytonæs" omtalas såsom egen socken åtminstone på 1300-talet. Två århundraden senare hade den ungefär sin nuvarande vidd, men sträckte sig ett stycke in på det område, som i våra dagar räknas till Garpenberg. — Den vigtigaste orten är *Avesta*, fordom stad, nu en köping vid Dalelfven, som der gör flere ganska betydliga fall. Stället är af ganska stor märkvärdighet i den svenska bergshandteringens annaler. År 1636 anlades på kopparkompagniets bekostnad ett kopparverk för garning af råkoppar, ett verk, som år 1641 genom köp öfvergick till Falu bergslag. I slutet af nämnda århundrade eller 1686 blef bruket underkastadt reduktion och de förut gifna stadsprivilegierna upphäfdes. Under det följande seklet innehades verken af bergslagen såsom arrende, men inköptes slutligen af densamma 1777. I våra dagar eges Avesta af Avesta-Garpenbergs aktiebolag, som der låter uppföra storartade järnförädlingsverk såsom plåtvalsverk, bessemerverk m. m. Vid stället har sedan länge funnits flere verk och inrättningar för kopparmanufaktur, myntverk, järnbruk, vid hvilket 1871 utsmiddes 4,325 c:r stångjärn samt tillverkades något öfver tusen c:r stål- och jernmanufaktur, m. m.

6. *Folkärna socken* gränsar i nordvest till Garpenberg, i nordost och öster till By, i vester till Grytnäs samt i söder och sydost till Karbenning, Vestra Fernebo och Möklinta. Socknen genomflytes af Dalelfven, som här bildar den ganska betydliga sjön Bäsingen. Hemmantalet är 63,988 förm., hvaraf 59,159 skatte, 4,516 krono och 0,313 frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,483,720 rdr rmt. Arealen är 1,712 qv.-mil, hvaraf 0,133 qv.-mil vatten. Ofvan nämnda år uppgick socknens befolkning till 3,694 personer på 912 hushåll. Folkärna bildar i kyrkligt hänseende ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 4,825 rdr rmt. — Genom socknen kommer att gå norra stambanan med station vid Krylbo.

"Folkyria" nämnes såsom egen socken 1384. I slutet af 16:de århundradet hade den ungefär samma omfattning som nu, men sträckte sig äfven ett stycke in i nuvarande Garpenbergs socken. Då idkades äfven här en järnhandtering, som ända till våra dagar fortgått, men numera till större delen upphört. Bland märkvärdiga ställen märkes den vackert belägna egendomen *Ön*, omtalad i handlingar från medeltiden, samt den invid kyrkan liggande *Kungsgården*. — Nära Brunnbäcks gästgifvaregård invid Dalelfven vunno svenskarne 1521 ett slag öfver danskarne.

7. *By socken* gränsar i nordvest till Husby, i vester till Garpenberg, i sydvest till Folkärna, i söder och sydost till Möklinta i Vestmanland samt i öster och nordost till Öster-Fernebo och Torsåkers socknar i Gestrikland. Genom socknens södra del rinner Dalelfven, bildande Bysjön på gränsen mot Vestmanland. Hemmantalet är 52,268 förm., hvaraf 49,473 skatte och 2,795 krono; sammanlagda fastighetsvärdet

år 1870 var 1,270,500 rdr. Arealen är 2,838 qv.-mil, hvaraf 0,386 qv.-mil vatten. Folkmängden utgjorde sagda år 4,214 personer på 960 hushåll. I kyrkligt hänseende bildar By ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 4,485 rdr rmt. — Den norra stambanan kommer att sträcka sig genom en stor del af socknen, gående på vestra sidan af sjön Rossen.

By omtalas som egen socken i midten af 1300-talet. I slutet af 16:de århundradet synes By hafva haft sina nuvarande gränser, ehuru norra delen var fullkomlig obygd. Söderut finnas spår af odling ända ifrån hednatiden. — Socknens största gods är *Horndals bruk* med tillhörande jord, stångjärnsverk, *Valla* masugn, såg m. m. Bruket, beläget vid det vattendrag, som afför sjön Rossens vatten till Bysjön, priviligerades 1652 samt tillhör nu ett aktiebolag med brukspatron F. Bergendal som disponent. Vid Horndal tillverkades 1871 ända till 28,559 c:r stångjärn och vid Valla masugn 51,232 c:r tackjärn. Längre söderut vid samma vattendrag ligger *Hede bruk* med masugn och stångjärnssmedja, tillhörigt brukspatron C. A. Rettig jämte intressenter. Tackjärnstillverkningen uppgick år 1871 till 21,739 c:r, under det stångjärnsproduktionen var obetydlig. Utom dessa bruk finnas i socknen flere mindre bergsmanshammare med en jämförelsevis obetydlig tillverkning.

III. **Säters läns fögderi** gränsar i nordvest till Nedan-Siljans fögderi, i nordost till Kopparbergs, i sydost till Näsgårds, i vester till Vesterdalarne och i söder till Vesterbergslagen. Denna del af Dalarne erbjuder, ehuru på stora sträckor kuperad och bergig, likväl mer än någon annan slätter och jämna vidder af icke obetydligt omfång. Denna karaktär har fögderiet norrut i närheten af Dalelfven, såsom inom Gagnef, der en vidsträckt slätt utbreder sig, åt alla håll omgifven af spridda utskjutande bergshöjder, samt inom Tuna, hvars omkring moderkyrkan och uppåt elfven belägna slättbygd är den största i Dalarne. Äfven Gustafs socken är i allmänhet jämn samt dessutom i det hela fattig på skog. Söderut inom Mockfjärds kapellag, den södra delen af Tuna, Silfbergs och Säters socknar möter en högländare trakt, kuperad och på stora sträckor vild, samt upptagen af de bergsträckningar hvilka utgöra den naturliga skilnaden mellan Dalelfvens och Kolbäcksåns vattenområden. För öfrigt har naturen äfven här på många ställen slösat med sin fägring och eger dessutom ett omvexlande skaplynne. Täcka och leende utsigter möta visserligen ögat på många håll, men till det mesta äro taflorna storartade, stundom vilda samt bibehålla gerna den allvarets grundton, som öfver hufvud utmärker Dalarnes natur. Af en hänförande skönhet äro många af de utsigter, som de båda elfvarnas dalgångar hafva att erbjuda och serskildt omtalad är båtleden elfven uppföre från Båtstad i Tuna till Gagnefs kyrka.

Från flere bergtoppar i trakten kan man erhålla vidsträckt öfverblick öfver landskapet rundtomkring, och i detta fall mycket anmärkningsvärda äro Djurmoklack strax norr om elfven, derifrån man öfverskådar stora sträckor af Gagnef, Tuna och Amsbergs kapellag, samt ännu mer Bispbergs klack i närheten af Säter, hvarifrån man torde hafva en bland de vidsträcktaste och egendomligaste utsigter i hela vårt land. Fögderiets förnämsta vattendrag är naturligtvis Dalelfven, hvars båda källfloder, Östra och Vestra Dalelfven, efter en lång färd från fjällen förena sig i norra delen af Gagnef, hvarefter hufvudfloden fortsätter sitt lopp i sydostlig riktning genom Tuna och Gustafs socknar här och der bildande mindre forsar eller fall. Ifrån fögderiets sydliga trakter emottager elfven mindre tillopp, såsom från sjön Tansen inom Mockfjärds, Ulfsjöarne i Silfbergs samt sjön Ljustern i Säters socken. — Jordmånen är i det hela mager och utgöres mest af sand och grusjord, i de bördigare trakterna lera, ehuru ofta med sand uppblandad. Jäsjord förekommer äfven allmänt och är vid jordens skötsel till mycket hinder. Invånarne, hvilka bo tätast i byalag invid elfven eller i närheten derintill, lefva af åkerbruk, skogsafverkning samt bergshandtering. Såsom binäringar förekomma körslor och något husslöjd, hvarjämte, i synnerhet från Gagnef, många af befolkningen utvandra för att i andra trakter af vårt land söka arbetsförtjenst. — I judicielt afseende är fögderiet fördeladt på 3 tingslag, af hvilka Säters tingslag med Säters sockenstuga såsom tingställe hör till Hedemora domsaga, Stora Tuna och Gustafs tingslag med tingställe vid Tuna kyrka hör till Falu domsaga samt Gagnefs tingslag med tingställe vid Komtillmåtta gästgifvargård hör till Österdalarnes domsaga. I kyrkligt afseende är fögderiet deladt på Leksands och Stora Tuna prosterin och innefattar 5 kyrkosocknar med 2 kapellförsamlingar. — Traktens odling går tillbaka till hednaåldern eller början af den kristna tiden i vårt land och de tidigast bebygda delarne voro markerna omkring elfven, der jorden var bördigast och der vidsträckta byalag snart uppstodo. Egna socknar voro under medeltiden endast Gagnef och Tuna, af hvilka Gagnef räknades till Österdalarne, Tuna till den Öfre bergslagen. Söderut var tillverkningen af osmundsjärn ett näringsfång, och denna handtering förekommer i synnerhet vid Tunaberg och Silfberget i Tuna samt vid Betzberget i närheten af Säter. I senare tider hafva de administrativa och kyrkliga förhållandena i dessa nejder blifvit på mångahanda sätt förändrade.

1. *Säters landsförsamling* gränsar i vester till Silfberg, i nordvest till Gustaf, i nordost till Stora Skedvi, i öster och sydost till Hedemora samt i söder till Söderbärke. Hem-

mantalet är 22,228 förm., hvaraf 20,603 skatte och 1,625 krono; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 611,049 rdr rmt. Arealen är 0,970 qv.-mil, hvaraf 0,048 qv.-mil vatten. Sagda år var folkmängden 1,877 personer på 381 hushåll. I kyrkligt hänseende hör socknen till Stora Tuna prosteri och är annex till Säters stadsförsamling.

Säters socken har uppkommit på 1600-talet genom afsöndring från Skedvi, Hedemora och i synnerhet Tuna socknar. Från den sista afsöndrades hela den s. k. Dalsby fjerding. Nära staden ligger *Säters kungsgård* förr kallad Sätra, i slutet af 1500-talet säte för fogden öfver Betsbergs- eller Öfre bergslagen, sedan boställe för öfversten vid Dalregementet. Af särskild märkvärdighet äro de nordost från staden belägna *Bispbergs järnmalmsfält*, bearbetade redan under 1300-talet, en tid öfvergifna, men åter upptagna och i våra dagar lemnande ett ganska betydligt utbyte, hvilket för år 1870 utgjorde öfver 300,000 c:r. Det mesta erhålles ur Stora Bispbergsgrufvan, tillhörig ett bolag. — Söderut i socknen ligger *Nisshytte masugn*, af ålder priviligerad och tillhörig Söderhjelms arfvingar. Tillverkningen uppgick för år 1871 till 25,640 c:r tackjärn. — I närheten af Säter ligger äfven den för sin egendomliga naturskönhet bekanta *Sätersdalen*, hvilken jämte den närliggande Bispbergsklack af turister mycket besökes.

2. *Stora Tuna socken* med *Amsbergs* kapellförsamling gränsar i nordvest och vester till Gagnef och Al, i nordost till Aspeboda, i öster till Torsång, i sydost till Silfberg, i söder till Norrbärke och i sydvest till Grangärde. Genom Tunaån delas socknen i tvänne bygdelag, kallade Ofvanbron och Utanbron, hvarjämte det förekommer en indelning i fjerdingar. Socknens hemmantal är med inberäkning af den numera afsöndrade Silfbergs församling 238,65 förm., hvaraf 79,98 Utanbron och 158,67 Ofvanbron. Af de i socknen Utonbron liggande hemman äro 68,357 skatte, 1,500 krono och 10,125 frälse; af de inom socknen Ofvanbron åter äro 147,442 skatte, 6,719 krono och 4,516 frälse. Sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var, med frånräkning af Silfbergs socken, 3,905,603 rdr rmt, hvaraf 1,410,676 rdr för Tuna Utanbron och 2,494,927 rdr för Tuna Ofvanbron. Arealen är, med inberäkning af Silfbergs socken, 3,946 qv.-mil, hvaraf 0,214 qv.-mil vatten. Folkmängden uppgick år 1870 inom moderförsamlingen till 7,211 personer på 1,649 hushåll samt inom Amsbergs kapellag till 1,175 personer på 255 hushåll. Stora Tuna bildar i kyrkligt hänseende tillsammans med Amsbergs kapell ett regalt pastorat af första klassen med pastors lön reglerad till 9,906 rdr rmt. Moderkyrkan belägen vid Tunaån är af sten, ljus och vacker med altartafla af Ehrenstrahl. Amsbergs kapell ligger i socknens norra del på andra sidan om Dalelfven. — Genom socknen kommer att gå den stora Falu-Ludvika-Kils järnbanan.

Stora Tuna är en bland Dalarnes äldsta trakter. Det var en gen socken redan tidigt under medeltiden, men med mycket större itsträckning än i våra dagar. I den norra delen har åkerbruket illtid varit invånarnes egentliga näringsfång, under det att söderut bergstrakten järnhandtering tidigt idkades såsom vid Tunaberg ch Silfberget, der på 1300-talet osmundsjärn allmänt tillverkades. År 1571 hade Tuna skattesocken sina två hufvuddelar, Ofvan-Bron ned 10 och Utan-Bron med 6 fjerdingar samt innefattade nuvarande Tuna med Amsbergs kapell, Gustafs och Silfbergs socknar ämte några byar, numera afsöndrade till Torsång, Säter och Gagnef. Men i kyrkligt hänseende hörde då till Tuna dessutom Dalsby jerding och Asboda (Aspeboda) bygdelag. Vid den tiden hörde törre delen af Tuna till samma fögderi som Vester- och Österlalarne och lydde under fogden på Öster-Sölfbergs gård. På 1700-alet hörde till Tuna tre kapell, Silfbergs, Enebacka och Amsbergs ller Anundsbergs, de båda sista anlagda under det 17:de århundradet. — Bland märkvärdiga ställen märkes *Båtstad*, en egendom elägen invid Dalelfven och känd för sina utomordentligt sköna aturomgifningar. Äfven vid Dalelfven ligger *Hushagen*, numera andshöfdingeboställe, redan under medeltiden kungsgård och säte ör en fogde. I närheten af kyrkan ligger *Romehed*, mötesplats ör Dalregementet. — Bland industriela anläggningar märkas inom ocknens södra del *Laxsjö* och *Rämens* masugnar, den förra illhörande Stora Kopparbergs bergslag, den senare lydande nder Schisshytte bruk i Norrbärkes socken. Vid Laxsjön uppick tillverkningen år 1871 till 31,980 c:r och vid Rämen till 2,725 c:r tackjärn. Inom socknen finnas äfven en mängd järnrufvor, vid hvilka utbytet år 1870 utgjorde omkring 350,000 c:r nalm. De mest gifvande voro Örns- och Rommegrufvorna samt rufvorna vid Hästbergsfältet. Vid *Domnarfvet* har Kopparbergs ergslag ett stort sågverk samt ett under anläggning varande järnruk med valsverk och hyttor för tillverkning af bessemerjärn. 'id Domnarfvets sågverk hafva under femårsperioden 1865—1870 lifvit försågade 1,138,068 st. timmer till ett uppgifvet värde af mer n 2,800,000 rdr rmt. — I Tuna socken på Dalelfvens högra strand amt midt för Domnareforsen låg under medeltiden *Borganäs* slott. emningar deraf finnas ännu i grafvar och murar samt i namnet f det närbelägna Hushagen. Slottet intogs och förstördes vid Engelbrekts uppresning d. 23 Juni 1434.

3. *Silfbergs socken* gränsar i vester och norr till Stora Tuna och Gustaf, i öster till Säter och i söder till Norrbärke. Hemmantalet är inbegripet i det ofvan för Stora Tuna angifna, hvilket äfven är fallet med socknens areal. Sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 634,829 rdr rmt. Folkmängden sagda år var 1,761 personer på 393 hushåll. I kyrkligt hänseende bildar Silfberg ett regalt pastorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 2,560 rdr rmt. Socknen har ända till de sista åren hört under Stora Tuna såsom kapellförsamling under namn af Nikolai kapell. Kyrkan har ett mycket vackert läge vid Grängshammars bruk, der den anlades i stället för det forna kapellet vid Silfberget.

Förnämsta egendomen inom socknen är *Grängshammars bruk*, utmärkt vackert beläget vid södra armen af Tunaån, der den ut-

faller ur Ulfsjön i Grängen. Stället hette på 1500-talet Grängshyttan och var må hända silfverhytta på den tid, då Östra Silfbergs silfvergrufva ännu arbetades och var gifvande. På 1620-talet egdes den af ståthållaren P. Kruse, som först der uppfört järnvärk. Bruket har sedan flere gånger ombytt egare och tillhörde under början af vårt århundrade presid. Virsén. Det eges nu af ett bolag med brukspatron A. Wigert såsom disponent. Smidet är ämnadt att alldeles nedläggas. Under Gränshammar lyder den längre söderut belägna *Ulfshytte* masugn, nyligen ombygd för tillverkning af bessemerjärn. År 1871 uppgick tillverkningen vid den dåvarande hyttan till 52,131 c:r tackjärn, af malm ur egna grufvor. Tackjärnet för Grängshammar blåstes fordom vid den bruket tillhöriga Bråfalls masugn, men privilegierna öfverflyttades derifrån till Ulfshyttan i slutet af det förra århundradet. Bruket eger en betydlig del i det inom Norrbärkes socken belägna Smedjebackens valsverk. — Öster om Grängshammar ligger *Östra Silfberget*, som åtminstone i slutet af 15:de århundradet var en silfvergrufva, gifvande ett godt utbyte. Den ödelades likväl och senare försök att arbetaden hafva efter hand blifvit öfvergifna. På den sista tiden har här tillverkats endast ett mindre belopp af bly.

4. *Gustafs socken* gränsar i norr till Torsång, i öster till Stora Skedvi, i sydost till Säter, i söder och vester till Silfberget. Hemmantalet är 42,290 förm., alla skatte; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 884,795 rdr rmt. Arealen är 0,638 qv.-mil, hvaraf 0,005 qv.-mil vatten. Nämnda år var folkmängden 2,627 personer på 638 hushåll. I kyrkligt hänseende bildar Gustafs socken ett regalt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 4,470 rdr rmt.

Gustaf hörde länge till Stora Tuna församling och bildade det s. k. Enebacka kapellag, men afsöndrades under förra århundradet och erhöll sitt namn efter Gustaf III.

5. *Gagnefs socken* med *Mockfjerds kapellförsamling* gränsar i nordvest till Djura kapell, i norr till Ål, i öster till Stora Tuna med Amsbergs kapell, i söder till Grangärde och i vester till Floda. Socknen genomflytes af Dalelfven, hvars bägge källarmar inom Gagnef förena sig. Hemmantalet är 79,82 förm., alla skatte; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,450,755 rdr rmt. Arealen är 3,565 qv.-mil, hvaraf 0,324 qv.-mil vatten. Folkmängden utgjorde nämnda år inom moderförsamlingen 5,888 personer på 1,284 hushåll samt inom Mockfjerds kapellag 1,502 personer på 344 hushåll. I kyrkligt hänseende hör Gagnef till Leksands prosteri och bildar med sitt kapell ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 6,034 rdr rmt. — Gagnefs kyrka är belägen vid östra Dalelfvens norra strand på den stora slätt, som upptager den öfre delen af socknen. Om hennes ålder har man ej säker kännedom, men hon har i nyare tider blifvit tvänne gånger utvidgad, dels under åren 1688—1690, dels år 1771, då hon erhöll ett torn af sten i stället för den gamla klockstapeln af trä. Kyrkan har hvalf af sten

utan pelare och är till sitt yttre vacker och vördnadsbjudande. Mockfjärds kapell ligger särdeles vackert på södra stranden af Vestra Dalelfven och leder sina anor från slutet af 1600-talet. Det är uppfördt af timmer, och försedt med torn, äfvenledes af trä. För den nuvarande befolkningen är kyrkan alldeles otillräcklig och måste snart antingen ombyggas eller utvidgas.

"Gagnæff" omtalas såsom egen socken i handlingar från 1300-talet. År 1671 lades Gagnef jämte Ofvanbrodelen af Stora Tuna till Säters läns fögderi, men räknades förut alltid till Öster-Dalarne, dit socknen ännu hör i judicielt afseende. Kapellets namn var i forna dar Myckelfjärd och anses hafva afseende på de många fjärdar, som här bildas af Vestra Dalelfven. — Bland egendomar och gårdar märkes *Tanså masugn*, belägen vid Tansån, nära dess utlopp i Vestra Dalelfven. Den anlades under åren 1820—1821 på grund af ett för landshöfdingen frih. Nordin utfärdadt, men på Falu bergslag öfverlåtet privilegium. Verket nedlades tillsvidare 1866 och någon tillverkning har under de sista åren icke förekommit. — Gagnef är en af de få socknarne inom Dalarne, som ännu bibehåller den gamla, egendomliga drägten och der bröllop och begrafningar firas med iakttagande af många förfädrens bruk.

IV. **Nedan-Siljans fögderi** gränsar i vester och nordvest till Ofvan-Siljans fögderi, i sydvest till Vesterdalarne, i sydost till Säters läns och Kopparbergs fögderi samt i nordost till Södra Helsinglands fögderi. Hela denna bygd är med afseende på sina naturförhållanden kanske den intressantaste i hela Dalarne. Den är alltigenom ett berg- och högland, starkt kuperadt, uppfyldt af vidsträckta skogsmarker samt ovanligt rikt på sjöar eller tjärnar och vattendrag. Hela den norra trakten eller den större delen af Ore, hvilken lik en kil går upp mellan Orsa socken och Helsingland är en ödslig, folktom och svårtillgänglig vildmark med en medelhöjd af ungefär 800 fot öfver hafvet. Den genomstrykes af flere bergsträckningar, hvilka kunna anses såsom en fortsättning af den fjällrygg, som utefter länsgränsen fortgår i sydostlig riktning ifrån norska fjällen. Här får den på ena sidan en slutpunkt i det 1300 fot höga Ormberget på sjön Amungens östra strand, men fortgår på den andra söderut genom de östra trakterna af Rättvik och Leksand till den mycket höglända bygden inom Bjursås socken. Genom Leksands sockens sydvestra del går äfven en bergsträckning, hvilken är att betrakta såsom en fortsättning af den från norska fjällen utgående bergskedja som i söder begränsar den östra Dalelfvens floddal. I dessa trakter af fögderiet, hvilka tillsammans väl upptaga hälften af det helas areal, möter ögat endast vatten och mossar, djupa skogar af tall och gran eller nakna marker, öfver hvilka elden härjande gått fram; och det enda, som nå-

got litet kan förmildra naturens stränga och dystra allvar eller afbryta den tröttande enformigheten är en åkerteg, stundom, men icke alltid upptagen omkring de fäbodar, hvilka ligga utkastade här och der i vildmarken. Utsigten, den ena vidsträcktare än den andra, kan man emellertid få i mängd från de höga bergtoppar, som öfverallt höja sig öfver den kringliggande skogsmarken; men de äro nästan alla vildsköna och utöfva ofta på betraktaren ett öfvervägande hemskt intryck. En sådan tafla möter ögat t. ex. på Elgberget i Leksand, derifrån man öfverskådar milslånga skogstrakter ända bort till Transtrand och de blånande norska fjällen. Söker man åter en mer leende natur, skall man följa Dalelfven eller uppsöka sjöar sådana som Oresjön och framför allt begifva sig till de hänförande strandbygderna af Siljan. Man finner väl äfven här det utomordentligt storartade, och det nordiska allvaret är grundtonen i de taflor man betraktar, men man känner sig mer intagen och bättre till mods vid åsynen af de mjuka löfskogarna, som kläda bergsluttningarna och kanta vattnen, af markens bördighet, som i synnerhet inom Rättvik framlockar en rentaf sydländsk växtlighet, samt af den större lifligbet, som är en följd af menniskans närvaro. I dessa trakter är det, som den menskliga odlingen sedan långa tider tillbaka brutit bygd och der man i våra dagar egentligen finner befolkningen bosatt. Sådana natursköna och mer befolkade nejder påträffas inom fögderiets alla socknar, men främst står i detta fall Rättvik, der man från Vikarbyn, trakten kring kyrkan, vägen genom kapellsbygden upp till Ore samt den öfver Lerdalsberget gående landsvägen till Leksand kan njuta af leende och storartade utsigter, som engång skådade aldrig förglömmas. Bekant inom hela vårt land är den utsigt, som man inom Leksand har från det vid pass 1000 fot öfver hafvet liggande Bergsäng; lika skön och storartad är äfven den öfverblick öfver Siljansdalen med kringliggande höjder, som man erhåller från toppen af det vackra och bördiga Björkberget beläget på södra stranden af Siljan inom den s. k. Näsbyggefjärdingen af nuvarande Leksands socken. Äfven Bjursås socken med en Schweizernatur i smått har mycken naturskönhet att uppvisa, isynnerhet i den nu uppodlade och ganska tätt befolkade södra delen, der man t. ex. från en höjd ofvan kyrkan har en öppen och vidsträckt utsigt öfver den kringliggande kuperade och bergiga bygden. — Alla fögderiets vattendrag tillhöra Dalelfvens vattensystem. Längst i norr går Oreelf söderut till Oresjön samt vidare åt vester genom sjön Skattungen in i Orsa socken och Ofvan-Siljans fögderi. Äfven i sydlig riktning går genom Ore socken Böle elf ut i

sjön Amungen, hvilken ligger på gränsen mellan Ore, Rättviks, Envikens och Alfta socknar samt längre ned flyter genom Svärdsjön och Runn ut i Dalelfven. Åt samma håll afrinner äfven sjön Ljugaren i Rättviks socken. Sjelfva Dalelfven går vid Leksands-Noret ut ur Österviken af Siljan, flyter sedermera efter en half mils färd genom en både vild och leende natur af stor skönhet ut i Insjön samt styr derefter sitt lopp söderut till Gagnef, bildande derunder en naturlig gräns mellan Leksand och Djura kapell å den ena sidan samt Åls socken å den andra. — Den allmännaste bergarten inom fögderiet är granit och gneis, hvarjämte, såsom ofvan är nämndt, en märklig öfvergångsbildning med ler- och kalklager går i oafbruten sträckning från Sjurberg och Vikarbyn vid Rättvikens norra strand öfver Boda, Osmundsberget o. s. v. åt norr till Ore. Dessa siluriska lager hafva sin största mäktighet vid Boda och Osmundsberget. Jordmonen af öfvervägande mager beskaffenhet utgöres mest af sand- och grusjord, på flere ställen såsom omkring elfven af lerblandad mylla samt stundom äfven af kalk, hvilket är händelsen särskildt inom Rättviks socken. Der anses äfven den bördigaste bygden vara och i de kalkrika trakterna omkring en del af Rättviken samt inom Boda kapellag erhåller odlaren goda och rika skördar. Hufvudnäringar äro åkerbruk och boskapsskötsel, det förra med afseende på sitt resultat utvisande en betydlig brist för eget behof, den senare visserligen lemnande något öfverskott af kreatur och ladugårdsalster till afsalu, men ändock genom knapp fodertillgång i väsendtlig mon inskränkt. Jordbruket upptager naturligtvis en jämförelsevis ringa del af fögderiets areal, men det skulle kunna vinna icke obetydligt i förkofran genom tillgodogörande af många stora odlingslägenheter, om icke de årliga utvandringarna betydligt förminskade arbetskraften inom de olika bygderna. Skörden är rikast inom Rättviks och Leksands socknar, lemnande i afkastning utom något råg, egentligen korn, hafre, blandsäd och potatis. De stora skogarne inom vissa trakter af Leksands. Rättviks och framför allt Ore socknar lemnar allmogen tillfälle till förtjenst genom timmerafverkning och kolning, det senare för angränsande bruks behof. Timret afverkas för de stora skogsbolagens räkning, hvilka här, likasom på andra ställen inom Dalarne, hafva tillhandlat sig afverkningsrätten af mogen skog, vanligen för en tid af 50 år. Binäringar äro malmforsling, jagt och fiske samt något husslöjd. Från alla socknar utvandrar allmogen årligen på s. k. herrarbete öfver sommaren till nästan alla delar af riket, hemförande ofta nog en ganska lönande vinst. — I judicielt afseende hör fögderiet till Österdalarnes domsaga och är de-

ladt på Leksands, Åls och Bjursås samt Rättviks och Ore tingslag, det förra med tingställe vid Leksands kyrka, det senare vid Lerdal. I kyrkligt hänseende hör fögderiet till Leksands och Rättviks prosterin samt innefattar följande 5 socknar jämte 2 kapellförsamlingar. — Om dessa trakters äldsta bebyggande kan ingenting med visshet sägas, ehuru sannolikt enstaka nedsättningar här skett redan under hednatid. Säkert är det emellertid, att den första odlingen uppsökte Siljans och Dalelfvens stränder och att der under medeltiden funnos vidsträckta byar, hvilka likasom nu hade sina fäbodar eller sätrar på ett betydligt afstånd. Bygden räknades i administrativt afseende till Dala hundare, och utgjorde en del af det område, som af de närgränsande kallades »Sillies-dalarne» eller »Österdala». Den hade på 1400-talet åtminstone tre egna socknar, nämligen Aal, Leksand och Rættavik, ett förhållande, som långt in på nyare tider fortfor. På historiska minnen är trakten ganska rik. De förnämsta och af folktraditionen bäst bevarade äro de, hvilka hänföra sig till flyktingen, som blef grundläggare af det moderna Sverige.

1. *Leksands socken* med *Djura kapellförsamling* gränsar i norr till Rättvik, i öster till Enviken, i söder och sydost till Bjursås, Ål, Gagnef och Floda, i sydvest till Järna samt i nordvest till Sofia Magdalena. Socknen genomflytes af Dalelfven samt omfattar den södra delen af sjön Siljan, som här bildar trenne större vikar, nämligen Limåviken i vester, Olsnäsviken samt den en mil mot söder inträngande Österviken, hvars båda stränder äro väl odlade och bebygda. Hemmantalet är 152,43 förm., hvaraf 150,70 skatte och 1,73 krono. Af Bjursås kyrkosocken föres det s. k. Gopa tunnelag i jordeboken under Leksand, utgörande nära 7½ oförm. mantal. Sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 3,537,070 rdr rmt. Arealen är 9,515 qv.-mil, hvaraf 0,484 qv.-mil vatten. Hufvudsträckningen i öster och vester utgör ungefär 6¾ mil; största bredden i norr och söder 2⅞ mil. Sagda år var folkmängden inom moderförsamlingen 11,917 personer på 2,274 hushåll, samt inom Djura kapell 1,198 personer på 233 hushåll. Leksand med sin kapellförsamling hör till Leksands prosteri samt bildar ett regalt pastorat af första klassen med pastors lön reglerad till 9,438 rdr rmt. Enligt ett konungabref af år 1866 skall den s. k. Näsbyggefjerdingen af Leksands socken afsöndras till eget pastorat, benämndt Siljansnäs, med pastors lön reglerad till 3,395 rdr rmt. — Moderkyrkan ligger vid Dalelfvens utlopp ur Österviken af Siljan. Tiden för hennes grundläggning är okänd, men hon förskrifver sig med sä-

kerhet från medeltiden, och har gång efter annan blifvit utvidgad. Hon är till sitt yttre ganska prydlig, men inuti nedtyngd af flere läktare, dem en växande folkmängd gjort nödvändiga. Djura kapell är beläget $1\frac{1}{4}$ mil söderut från moderkyrkan vid elfven och uppfördt år 1640.

Leksand, hvars namn troligen uppkommit af den här kring stränderna af Siljan och Dalelfven uppslammade sanden, har varit en af de först bebygda socknarne i öfre Dalarne. Den omtalas med säkerhet redan i början af 1300-talet och hade i de gamla tiderna en vida större utsträckning än nu. Då räknades hit hela Bjursås, Ål och Gagnef samt några byar af nuvarande Mora, Rättviks och Järna socknar. Redan på 1500-talet voro likväl Gagnef samt Ål med Bjursås ifrån Leksand afsöndrade. Af ålder har socknen varit och är ännu indelad i fjerdingar, nämligen Näsbyggefjerdingen, innefattande bygden vester om Österviken, Åsbyggefjerdingen norrut mot Siljan mellan Österviken och Rättvik, Häradsfjerdingen, innefattande bygden söder om Österviken jämte Djura kapell samt Rönnäsfjerdingen öster om Dalelfven från kyrkan till Insjön samt vidare mot gränsen till Bjursås. Allmogen, af naturen reslig och välbildad, lefver i allmänhet i goda lefnadsvilkor, boende tillsammans i byar, af hvilka flere hafva en befolkning af 5 till 800 personer. Både karlar och qvinnor bibehålla ännu den från gamla tider ärfda klädedrägten med de egendomligheter, genom hvilka den skiljes från daldrägten i kringliggande socknar. Flere af forntidens seder och bruk bevaras äfven, framträdande i synnerhet vid allmogens bröllopshögtider. I vår historia har Leksand icke varit utan sin märkvärdighet. Dess befolkning har deltagit i frihetsstriderna under Engelbreckt, Sturarne och Gustaf Vasa, men den har äfven deltagit i de stämplingar, som under den store konungens regering oroade vårt land. På Gustafs flykt undan danskarnes förföljelser gick hans väg genom socknens aflägsnare delar, der han vid Lungsjöån på östra gränsen mot Svärdsjö tvänne gånger sökte skydd undan fienden. — Bland märkligare platser nämnes *Noret* eller kyrkobyn, som är ganska vidsträckt och delvis bygd som en mindre småstad. Belägenheten är vacker och från det närliggande Kärringberget har man en storartad utsigt öfver elfven, den på löfskog rika Näsbyggefjerdingen samt den vackra Siljan i norr. Af verk och egendomar märkes *Limå bruk* med underlydande Brohammar, belägna inom Näsbyggefjerdingen, det förstnämnda vid Limåns utlopp i Siljan. Bruket anlades i början af vårt århundrade och priviligerades år 1805 för masugn, stångjärnshammare med 6 härdar samt härd för ämnessmide. Smidet har sedan dess undergått flere förändringar och gaf år 1871 i utbyte något öfver 8,000 c:r stångjärn. Verket med underlydande eges nu af Falu bergslag. — Inom Djura kapellag ligger *Lindors bruk*, anlagdt 1843 af öfverste Söderhjelm samt nu tillhörigt herr Bergman Nilsson i Stockholm. Tillverkningen består af järnmanufaktur till ett jämförelsevis ringa belopp. — Alldeles på gränsen mellan Leksands och Bjursås socknar vid byn Lågen uti Gopa tunnelag ligger *Sågmyre* nickelverk. Det anlades på 1820-talet af brukspatron E. Elzvik för smältning af kopparmalm, som bröts ur der på stället upptagna grufvor, men nedlades, då malmen befanns vara alltför fattig. Efter en tids förlopp började hyttan att begagnas för smältning af nickelmalm från Slättbergs grufva inom Åsbyggefjerdingen af Leksand samt Kusogrufvan i Aspeboda, och eganderätten öfvergick till ett bolag, grundadt på aktier. Tillverknin-

gen har understundom uppgått till 6—700 c:r, men utgjorde 1870 blott 386 c:r nickelkoppar och 2,890 c:r skärsten. För ej längesedan öfvergick verket med underlydande i Leksands och Bjursås socknar samt Slättbergs och Kuso grufvefält till tvänne bankirer från Berlin mot en köpesumma af 800,000 rdr rmt.

2. *Rättviks socken* med *Boda kapellförsamling* gränsar i norr till Ore, i öster till Enviken och Alfta socknar i Helsingland, i söder och sydvest till Leksand, samt i vester till Mora. Socknens vestra del, för öfrigt den bördigaste och mest bebygda, ligger omkring Rättviken af Siljan samt genomstrykes norrut genom kapellbygden af den öfvergångsformation, som gör denna trakt i geologiskt afseende märkvärdig. Den östra delen, ödslig och jämförelsevis folktom, ligger omkring sjöarne Ljugaren och Amungen, hvilkas vatten afföres södernt till Svärdsjön och Runn. Hemmantalet är 68,470 förm., hvaraf 66,84 skatte och 1,63 krono; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 2,053,935 rdr rmt. Arealen är 9,274 qv.-mil, hvaraf 0,491 qv.-mil äro vatten. Sagda år var folkmängden inom moderförsamlingen 7,695 personer på 1,410 hushåll samt inom Boda kapellag 2,018 personer på 404 hushåll. Rättvik med Boda kapell hör till Rättviks prosteri samt bildar ett konsistorielt pastorat af första klassen med pastors lön reglerad till 7,000 rdr rmt. Enligt ett kungabref af år 1866 skola Rättvik och Boda vid nuvarande pastors afgång åtskiljas till särskilda pastorat med kyrkoherdelönen i Boda reglerad till 2,685 rdr rmt. — Moderkyrkan är utomordentligt vackert belägen på en utskjutande udde i den innersta bugten af Rättviken. Hon är en regulier korskyrka, bestående af det ursprungliga S:t Jakobs kapell med 4 efter hand gjorda tillbygnader. Som hennes grundläggare nämner traditionen Olof den helige och säkert är, att hon ända till reformationstiden kallades S:t Olofs kyrka, men nämndes sedan S:t Jakobs, emedan hon på Jakobs dag invigdes till luthersk gudstjenst. Boda kapellkyrka har ett högt och fritt läge på ett kalkberg kalladt Bodbacken. Den uppfördes af kalksten under åren 1847—1850 efter ritning af professor Haverman i stället för den gamla, hvilken var af trä och byggdes i början af 1600-talet. Hon är i sitt nuvarande skick ovanligt vacker, består af längskepp med halfrundt korutsprång samt är för bergsträckningens skull bygd med koret åt norr och tornet åt söder. Utom dessa tempel finnes ett bönehus vid Bingsjö by i finnmarken, invigdt 1792, samt en brukskyrka vid Dådrans bruk, invigd 1847.

När Rättvik först började att odlas och bebyggas, ligger utom all säker erfarenhet. Att det skett vid medeltidens början är sannolikt; kanske äfven en och annan bosättning inträffat vid slutet

af hednaåldern. Man vet ej häller, när Rättvik blef särskild församling med egen själasörjare; bevisligen var det egen socken åtminstone 1442, enligt ett dombref af detta år, utfärdadt af lagmannen m. m. Carl Tordson Bonde. Af gammalt har Rättvik, likasom Leksand, varit indelad i fjerdingar nu 4 till antalet, nämligen Sörbyggefjerdingen söderut mot Leksand och efter Rättvikens södra strand, Vestbyggefjerdingen vesterut mot Mora och efter Rättvikens norra strand, Gärdsjöfjerdingen, österut mot Enviken samt Ofvanheds- eller Kapellfjerdingen norrut mot Ore. Dertill kommer Bingsjö finnmark mellan sjöarne Ljugaren och Amungen, af naturen likasom en verld för sig, länge obygd och af odlingen upptagen från Carl IX:s tid genom finnar, invandrande österifrån. Allmogen, till lynnet kanske trögare än sina grannar, har bättre än någon socken i öfre Dalarne bevarat sina fäders seder och bruk likasom deras dygder. Den är i allmänhet välmående i följd så väl af sin egen idoghet och sparsamhet som af den jordens bördighet, hvilken utmärker deras hemtrakt. Den gamla klädedrägten bibehålles ännu; den är snygg och allvarsam, vårdas med noggranhet och är för öfrigt ganska dyrbar. Af gamla sedvänjor äro i synnerhet bröllopsceremonierna egendomliga och iakttagas med stor noggranhet. Af socknens historiska minnen äro här som öfver allt i Dalbygden de kärast, hvilka anknyta sig till Gustaf Vasas irrfärder. Vid Gärdsjö by skall han hafva uppehållit sig efter sin farliga färd från Svärdsjö och derefter begifvit sig ned till kyrkan, på hvars vall han som bekant för första gången talade till den församlade menigheten. I de upproriska rörelserna under kung Gustaf tog äfven Rättvik del, likasom i det s. k. Näftåget 1598 och i det sista allmänna Dalupproret 1743. — Af verk och egendomar inom socknen märkes *Dådrans bruk*, beläget vid sydöstra viken af sjön Ljugaren eller den s. k. Dådran och bestående af järnbruk, masugn, manufakturverk samt en mindre jordegendom jämte qvarn och såg. Bruket priviligerades 1806 för tillverkning af stångjärn och tackjärn med smidesrätt, som sedan 1846 varit obegränsad. Större delar af malmbehofvet hemtas från egna grufandelar i Vintjernefältet inom Svärdsjö. År 1871 utgjorde tackjärnstillverkningen 11,442 c:r samt stångjärnstillverkningen 10,162 c:r, hvarjämte bruket tillverkade ungefär 600 c:r järnmanufaktur. Bruket eges för närv. af intressenter med brukspatron Aug. Lundeberg som disponent. — Vid Ickens utlopp i Rättviken ligger *Ickholms masugn*, priviligerad 1805 och anlagd af Fredshammars och Furudals bruksegare jämte ett järnverk för smide af stång- och ämnesjärn samt manufaktur. Stångjärnssmidet förflyttades likväl inom kort dels till Fredshammar, dels till Furudal. Malmtillgången hemtas från flere grufvor i socknarne söderut. Tillverkningen uppgick år 1871 till 5,365 c:r tackjärn. Masugnen eges af brukspatron Per Löf på Furudal. — Inom Boda kapellag och på de ställen, der den ofvan nämnda öfvergångsbildningen framgår, hafva under flere år anställts borrningar efter bergolja, företagna på 9 olika platser af 3 särskilda bolag. Detta har emellertid icke krönts med önskad framgång, men det har i stället föranledt upptäckten af fosforhaltiga konglomerat i dessa trakter och derigenom öppnat utsigten till en ny industri, som möjligen kan komma att minska införseln från utlandet af dessa värderika gödselsalter. En intressant ort inom den i geologiskt afseende så vigtiga Rättvikssocken är *Osmundsberget*, beläget inom kapellaget med en höjd af nära 1,300 fot öfver hafvet. Det är der de mesta borrningarna efter bergolja företagits till ett djup af ända till 1,050 fot. Berget tillhör den yngre siluriska formationen och består af kalksten och lerskiffer samt

är med afseende på petrifikater särskildt af mycken märkvärdighet. Jordmonen är särdeles bördig och berget till största delen odladt och bebygdt.

3. *Ore socken*, hvars yta bildar en nästan likbent triangel, gränsar i nordvest till Orsa, i nordost till Ofvanåkers och Voxna socknar i Helsingland samt i söder till Rättvik. Med undantag af den jämförelsevis väl odlade och befolkade trakten närmast Skattungen och Oresjön är den allra största delen af socknen en bergig och folkfattig obygd, i midten afbruten af talrika fäbodar, norrut åter bildande en vidsträckt stenbunden och oftast ytterst oländig vildmark. Hemmantalet är endast 7,379 förm., hvaraf 7,192 skatte och 0,187 krono; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 429,370 rdr rmt. Arealen är 9,337 qv.-mil, hvaraf 0,837 qv.-mil äro vatten. Folkmängden uppgick sagda år till 2,813 personer på 549 hushåll. I kyrkligt hänseende hör Ore till Rättviks prosteri och bildar ett konsistorielt pastorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 4,500 rdr rmt. — Kyrkan, uppförd af sten och af hög ålder, har ett utomordentligt vackert läge på en udde, utskjutande från Oresjöns södra strand.

I gamla tider var Ore icke någon särskild socken, utan den delen, hvarpå Amungs-Böle är beläget, d. v. s. trakten omkring Dalfors, hörde till Alfta socken i Helsingland, det öfriga åter till Orsa. Bygden omtalas i ett ännu bevaradt dokument af år 1325 sam[illegible] började troligen att befolkas mot slutet af samma århundrade. Två hundra år senare var Ore annex till Orsa med egen på ställe[illegible] sittande prest samt blef genom kungabref af år 1607 derifrån skild[illegible] såsom eget pastorat och på samma gång förökadt genom det frå[illegible] Alfta afsöndrade Amungs-Böle. Äfven Orefolket bevarar ännu [illegible] dag den gamla klädedrägten, med hvilken likväl den finska be[illegible]folkningens i norr och nordost har ingenting gemensamt. Dess[illegible] finnar inkommo hit under Vasakonungarnes tid, bibehöllo läng[illegible] sitt språk och sina seder och äro ännu icke införlifvade med de[illegible] öfriga allmogen. Förmögenhetsvilkoren inom Ore äro i allmänhe[illegible] knappa. Jordbruket motsvarar på långt när ej behofvet, och hva[illegible] som brister måste fyllas genom arbetsförtjenster vid bruken, i syn[illegible]nerhet som denna sockens befolkning nästan aldrig utvandrar til[illegible] andra bygder. — Af verk och inrättningar märkes *Furudals bru[illegible]* med underlydande *Tenninge* masugn. Bruket anlades på grund a[illegible] bergskollegii privilegium af år 1709 vid Oreån ungefär ¼ mil o[illegible]vanför dess utlopp i Oresjön. Tillverkningen afsåg i början sty[illegible]kegods, eggjärn, bajonetter samt andra vapen jämte stångjärn, me[illegible] har sedermera förändrats, på samma gång som den tid efter anna[illegible] utvidgats. Sin största utveckling erhöll bruket, sedan det 1779 ö[illegible]vergått till brukspatronen I. G. Clason, i hvilkens slägt det änd[illegible] intill våra dagar förblifvit. För närvarande finnes der stångjärn[illegible] och spiksmedjor samt manufaktursmedja för tillverkning af anka[illegible] kettingar, valsverk, gjuteri och mekanisk verkstad. Produktione[illegible] utgjorde år 1871 omkring 9,500 c:r stångjärn samt 3,400 c:r järn[illegible]manufaktur. Brukseffekterna vågföras dels i Gäfle, dels i Söde[illegible]hamn. Under Furudal hör Tenninge, eller som den fordom ka[illegible]

lades Sandelsfors masugn, belägen vid Tenningeåns utlopp i Skattungen, 1 mil vesterut från hufvudgården. Den uppfördes af auditör Sandel med privilegium af år 1752 och erhåller nu sitt malmbehof från egna grufvor i Kopparbergs, Leksands och Åls socknar Tillverkningen uppgick år 1871 till 8,800 c:r tackjärn. Furudal och Tenninge egas nu af flere intressenter med brukspatron Per Löf som disponent. — Vid Böleåns utlopp i sjön Amungen ligger *Dalfors* bruk, anlagdt af baron A. Gripenhjelm på grund af ett honom 1726 tilldeladt privilegium samt sedermera flere gånger utvidgadt och förbättradt. I slutet af förra århundradet nedflyttades till Dalfors den masugn, som 70 år förut blifvit uppförd vid Tungsjö. I midten af 1700-talet egdes Dalfors af brukspatron J. L. Dahl, senare af P. Lindeberg, J. Huselius samt hrr Tottie & Arfvedson, från hvilka omkring 1793—1795 eganderätten öfvergick till major C. J. Didron. Inom denna slägt har Dalfors sedermera länge stannat samt i flere afseenden blifvit utvidgadt och förskönadt. De vigtigaste verkstäderna äro masugn, stångjärnssmedjor, spiksmedja och manufakturverk. Hufvudgården har ett skönt läge vid Böleån och från densamma eger man en utomordentligt vacker utsigt öfver sjön Amungen.

4. *Åls socken* gränsar i norr, nordvest och vester till Leksand med Dalelfven delvis såsom gräns, i söder till Gagnef, i sydost till Tuna, Aspeboda och Kopparberget samt i nordost till Bjursås. Hemmantalet är 19,060 förm., hvaraf 18,334 skatte och 0,726 krono; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 542,375 rdr rmt. Arealen är 1,264 qv.-mil, hvaraf 0,055 qv.-mil vatten. Sagda år var folkmängden 2,248 personer på 449 hushåll. I kyrkligt hänseende hör Ål till Leksands prosteri och bildar ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 4,000 rdr. — Kyrkan, belägen på fältet nedanför Holms by, uppbygdes i sitt nuvarande skick år 1770 samt är både till sitt yttre och inre en bland de vackraste i hela Dalarne.

"Aal" nämnes såsom egen socken i handlingar från 1400-talet, säges en tid hafva hört under Gagnef, men var åtminstone under senare hälften af 1500-talet sjelfständig socken, då innefattande äfven Bjursås. I gamla tider idkades här en ganska betydlig bergshandtering, hvilken nu i det närmaste upphört. Till och med koppargrufvor funnos flere, och man har talat om en längesen försvunnen "kopparålder", då välmågan var ganska allmän. Till lynne och lefnadssätt bildar allmogen inom Ål en öfvergång mellan det egentliga Dallaget och socknarne omkring Falun.

5. *Bjursås socken* gränsar i norr och nordvest till Leksand, i sydvest till Ål, i sydost och öster till Kopparberget samt i nordost till Svärdsjö. Hemmantalet är 5,21 förm., hvaraf 4,82 skatte, 0,25 krono och 0,14 bergfrälse, hvartill kommer Gopa tunnlag, i eklesiastiskt hänseende hörande till Bjursås, men i öfrigt till Leksand. Sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 778,170 rdr rmt. Socknen, den minsta i hela Österdalarne, håller i areal endast 0,756 qv.-mil,

hvaraf 0,101 qv.-mil äro vatten. Folkmängden utgjorde sagda år 3,114 personer på 627 hushåll. I kyrkligt hänseende hör Bjursås till Leksands prosteri och bildar ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 4,576 rdr rmt.

V. **Ofvan-Siljans fögderi,** till arealen det största inom Dalarne, gränsar i vester till Norge i sydvest till Vesterdalarne, i sydost och öster till Nedan-Siljans fögderi i nordost till Helsingland och i norr till Härjedalen. Om man undantager några jämförelsevis mindre trakter inom Elfdalen samt invid Siljan och Orsasjön, är hela denna bygd en stenbunden, ojämn och vild skogsmark, som delvis uppfylles af ödsliga sandhedar, kärr och ofruktbara mossar, som långsamt höjer sig öfver hafvet, samt slutligen i norr, vester och nordvest mot Härjedalen och Norge ikläder sig en fjällnatur, der klimatets ytterliga hårdhet om icke utrotar, så åtminstone förkrymper växtlifvet, ehuru landet icke når råmärkena för den eviga snön. Trakterna längst upp i norr fyllas med utsprång af den stora fjällryggen Kjölen, hvilken sjelf från Fämunsjöns östra strand söder om Svukustöt närmar sig Sverige och der på sjelfva gränsen mot Dalarne bildar toppar sådana som Härjehågna, Dreffjället, Fulufjäll och Faxefjäll, alla egande en höjd af 3—4000 öfver hafvets yta. Från Kjölen utgår, naturligtvis i sydostlig riktning, dels den lägre kedja af skogbevuxna höjder, som åtskilja den Östra och Vestra Dalelfvens floddalar, dels den vida högre bergrygg som följer länets nordliga gräns mot Härjedalen ned emot sjön Amungen, åtskiljande Dalelfvens och Ljusneelfs vattensystem. För öfrigt utgöra alla dessa fjäll- och bergryggar knappast någon egentlig *sammanhängande* bergsträckning, utan de bildas af gruppvis eller enstaka, ofta ganska betydliga höjder, hvilkas inbördes sammanhang man stundom kan upptäcka endast genom ett skarpt aktgifvande på flodernas lopp. Af alla de många höjder eller fjäll, som finnas inom denna Dalarnes mest höglända bygd, är Städjan eller Skrållstäd det utan allt tvifvel mest bekanta. Det ligger söder om Nipanfjäll samt ungefär en mil öster om Idresjön och når en höjd af vid pass 3,300 fot öfver hafvet. Dess kala topp, hvilken likväl icke når gränsen för den eviga snön, ser på några mils afstånd ut som en kägla eller ett smedjestäd, hvilket gifvit anledningen till bergets namn. Man har från detsamma en utomordentlig vild, men ovanligt vidsträckt utsigt öfver hela den kringliggande fjällbygden inåt Härjedalens vildmarker, söderut till Transtrandsfjällen samt vesterut mot de höga bergen i Norge invid Fämunsjön. Med undantag af en del af Särna socken, som

genomflytes af Vestra Dalelfvens ena källarm, Fuluelf, samt de delar af Elfdals och Venjans socknar, som afbörda sitt vatten till Vanån, Vestra Dalelfvens förnämsta tillflöde, tillhör Ofvan-Siljans fögderi Östra Dalelfvens vattenområde. Denna elf, hafvande sina källor dels inom Härjedalen dels inom Norge, kan sägas uppkomma genom Norr-Fjällvattnets och Sörelfvens sammanflöde uti Idre sjön, rinner derefter åt sydost och bildar Hedefjord och Särnasjön, af hvilka den förra ligger något mer än 1,600, den senare nära 1,500 fot öfver hafvet. Strax efter sitt utflöde ur Särnasjön emottager elfven ett betydande tillopp af Stora Fjätelfven från Fjätsjöarne i Härjedalen samt flere mil längre ned, ett stycke norr om Elfdalens kyrka, Rottnåelf, kommande från Rottnasjöarne, hvilka äfven äro inom Härjedalen belägna. Emellan Särna och Elfdalen bildar elfven flere forssar och fall, men ligger med sin yta ännu 856 fot öfver hafvet. Från Elfdalen flyter den åter några mil i sydostlig riktning, vänder sig derpå vid Morkarleby åt öster, emottager genom ett smalt sund Orsasjöns med Våmåns och Oreelfvens vatten samt utgjuter sig strax derpå i Siljans nordligaste vik vid Tingsnäs udde. Här inom bygderna vid Siljan, vid stränderna af Orsasjön samt nordligare inom Elfdalen invid floden råkar vandraren trakter, hvilka i sin utomordentligt storartade, men ändock leende skönhet täfla med de nejder inom Leksand och Rättvik, som med rätta omtalas för sin naturs fägring. — Berggrunden utgöres inom fögderiets sydligaste del af granit och gneiss, inom Venjan, Mora, Sofia Magdalena och isynnerhet Elfdalen porfyr samt företrädesvis inom Särna sandsten, i fortsättning af sandstensformationen i Vesterdalarnes nordligaste socknar. Kalk, ofta innehållande petrifikat, finnes på Sollerön samt inom Mora och Orsa, utgörande en del af den öfvergångsbildning, som vi i det föregående sett sträcka sig i en halfcirkel, men med ringa bredd genom socknarne norr om Siljan. Jordmånen, bestående af grus och sand, stundom täckt af ett lager med grund matjord, är i allmänhet mycket mager och erbjuder en större bördighet endast i de trakter, der den är uppblandad med kalk. Fruktbarast och jämförelsevis mest gifvande är jorden på Sollerön i Siljan. — Ortens hufvudnäringar äro åkerbruk och boskapsskötsel, ehuru ingendera fullt motsvarande behofvet. Vanliga sädesarterna äro korn och blandsäd samt hafre och potatis, men skördarne äro ej stora och kommer, som ej sällan händer i de nordliga trakterna, missväxter genom tidig frost, då inträder nöd, som genom tillskott af det allmänna måste hjelpas. Boskapsskötseln är ej på långt när sådan den borde vara, i synnerhet genom missförhållandet mellan fodertillgången och det alltför stora antalet kre-

atur. Fäbodar, stundom odlade, finnas öfverallt och äro t. ex. inom Mora och Sofia Magdalena af tvänne slag, hemfäbodar, de närmast bygden belägna, dit folket flyttar höst och vår, samt de långt bort i urskogarne liggande sommarbodarne, dit boskapen drifves för erhållande af ett rikligare bete. Binäringar äro något bergshandtering, skogsafverkning, forsling, husslöjd, såsom tillverkning af hårarbeten, klockor, laggkärl, slipstenar m. m., samt slutligen "herrarbete" eller utvandring till andra bygder under vissa tider af året i och för sökandet af arbetsförtjenst. — I judicielt afseende hör fögderiet till Österdalarnes domsaga och innefattar 4 tingslag, nämligen Elfdals med tingställe vid Elfdals kyrkby, Orsa med tingställe vid Orsa kyrkby, Mora, Sofia Magdalena och Venjans med tingställe vid Mora strand samt Särna och Idre med tingställe vid Särna kyrkby. I kyrkligt hänseende är fögderiet deladt mellan Mora och Rättviks prosterin samt innefattar följande 7 socknar med 3 kapellförsamlingar. — Denna trakts äldsta odling räknar sina anor ända från hedenhös, då utan tvifvel nybyggare hade nedsatt sig invid stränderna af Siljan och Dalelfven. Under medeltiden bildade Orsa och Mora egna socknar, den senare innefattande nuvarande Sofia Magdalena, Venjan och Elfdalen. Särna hörde till Norge ända till Brömsebrofreden 1645 och bildade åtminstone 1403 en egen församling, lydande under Hamars stift.

1. *Orsa socken* med *Skattunge kapellförsamling* gränsar i öster till Ore, i söder till Mora och i vester till Våmhus samt i norr till Härjedalen och Orsa Finnmark, fran den senare skild genom Oreåns öfra lopp. Genom socknens sydliga del rinner Oreån i sydvestlig riktning från Skattungen till Orsasjön, emottagande norrifrån tillflödena Emån och Unån. Hemmantalet är 47,720 förm., hvaraf 46,771 skatte och 0,949 krono. Enligt 1863 års kungabref har Orsa Finnmark, förr i civilt afseende räknad till Orsa, blifvit öfverflyttad till Ljusdals tingslag af Gefleborgs län. Sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,015,160 rdr rmt. Arealen är ungefär 22,858 qv.-mil, hvaraf 0,428 qv.-mil vatten. Sagda år var folkmängden i moderförsamlingen 3,728 personer på 744 hushåll samt i kapellaget 888 personer på 163 hushåll. I kyrkligt hänseende hör Orsa till Rättviks prosteri samt bildar med Skattunge kapell ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 5,630 rdr rmt. Kyrkan, af hög ålder samt uppförd af sten och försedd med torn, är belägen invid Orsasjöns norra strand. kapellet åter ett stycke nedan för Oreelfs utflöde ur sjön Skattungen.

Orsa nämnes såsom egen socken redan år 1442. Den var förut större till sitt omfång och innefattade ännu i slutet af 1500-talet hela den vestra delen af nuvarande Ore socken samt indelades då i 4 fjerdingar. Obygden längst i norr började att uppodlas af finnar, hvilka der nedsatte sig under Carl IX:s och Gustaf Adolfs dagar, lifnärande sig af jagt, fiske och något åkerbruk. Socknens egentliga bygd har varit och är ännu i söder omkring vattendraget från Skattungen till Orsasjön, der allmogen lefver till största delen förenad i stora byalag. Inom Orsa har sedan långa tider tillbaka slipstenstillverkningen varit af ganska stor vigt såsom binäring och dess alster af allmogen sjelf försålts på resor genom landet. Äfven här begagnar befolkningen en egen drägt, i mycket skiljande sig från grannsocknarnes. — Bland verk och inrättningar märkes *Fredshammars bruk*, beläget i en däld invid Oreelf. Bruket priveligierades under det sista decenniet af 1600-talet för tillverkning af stångjärn och tillhör nu jämte Nyhammar och underlydande i Grangärdes socken flere intressenter, bland dem grosshandl. S. Godenius i Stockholm. Under Fredshammar lyder *Bäcka* masugn, der i senare tider Bessemerverk blifvit anlagdt. Tillverkningen utgjorde år 1871 vid Fredshammar 28,489 c:r stångjärn samt omkring 560 c:r järnmanufaktur, vid Bäcka åter 22,839 c:r tackjärn.

2. *Mora socken* gränsar i norr och nordvest till Orsa, Våmhus och Elfdalen, i vester till Venjan, i söder till Venjan och Sofia Magdalena samt i öster till Rättvik. Hemmantalet är 81,026 förm., hvaraf 79,779 skatte och 1,247 krono, dervid dock inberäknade 11,296 mant., hvilka utgöra Våmhus socken, numera ifrån Mora afsöndrad. Fastighetsvärdet för Mora uppgick år 1870 till 1,510,119 rdr rmt. Arealen för Mora och Våmhus tillsammans är ungefär 15,190 qv.-mil, hvaraf 0,530 qv.-mil vatten. Folkmängden utgjorde sagda år 7,347 personer på 1,410 hushåll. I kyrkligt hänseende bildar Mora ett regalt pastorat af första klassen med pastors lön reglerad till 6,900 rdr rmt. Mora kyrka ligger nära stranden af Siljan. Hon är af okänd ålder samt har flere gånger blifvit utvidgad och förskönad. I sitt nuvarande skick är hon uppförd af sten i en prydlig stil, vacker och rymlig, har taket täckt med kopparplåt samt är försedd med ett 220 fot högt, utmärkt vackert torn, hvartill ritningen uppgjordes af Nikodemus Tessin d. ä. Längre upp i socknen invid elfven och nära gränsen till Elfdalen ligger Oxbergs lilla oansenliga kapell eller bönehus, der gudstjenst vissa gånger om året förrättas.

Den första, ehuru till området naturligtvis mycket inskränkta uppodlingen inom dessa trakter har med säkerhet skett under hednaåldern och den har följt de stora vattnen, utefter hvilka man ännu i dag påträffar den egentliga bygden. Redan tidigt under medeltiden har Mora, då innefattande nuvarande Elfdalens, Våmhus', Venjans och Sofia Magdalena socknar, bildat ett eget pastorat, om också en handling från år 1403 är den första, der Mora såsom egen socken omtalas, med gräns norrut mot Särna, som då tillhörde Hamars stift af Norge. I slutet af 1500-talet indelades

Mora i 6 s. k. settungar utom Elfvedalssettungen, hvilken synes hafva intagit en viss sjelfständig ställning, ehuru ännu hörande under Mora. I våra dagar är socknen efter afsöndringen af Våmhus fördelad i 3 fjerdingar, Östbygge-, Vestbygge- och Morkarlbyfjerdingen. — Det var under 14- och 1500-talen, som Mora kämpande med Engelbrekt, Sturarne och Gustaf Vasa för fäderneslandets befrielse, skref de vackraste bladen i sin historia och befästade sitt alltid stora anseende och förtroende inom hela Dallaget. Sitt ärorikaste, och till våra dagar troget bevarade minne förbinder det stolta Morafolket med Gustaf Eriksson, hvilken här sökte och fann räddningen för sitt olyckliga fädernesland. Som minnen från hans vandring i dessa bygder visas i synnerhet Klockgropsbacken vid Mora strand, der Gustaf jultiden 1550 talade till de församlade Moramännen samt Utmelandskällaren med det år 1860 invigda Vasamonumentet. Denna minnesvård består af en öfver källaren uppförd bygnad af huggen sten efter ritning, uppgjord af professor Scholander. Midt på golfvet i bygnadens inre leder en lucka ner i källaren, der Tomte Matts Larssons i Utmeland hustru, Margit, gömde Gustaf undan danskarne. Väggarne prydas af tre stora oljemålningar, utförda af konung Carl XV samt professorerne Höckert och Berg samt framställande minnesrika händelser ur den store “kung Göstas“ lif. För Dalarne och i synnerhet Mora mindre hedrande minnen äro de s. k. Dalkarlsupproren under samme Gustaf Vasas regering, upploppet under Fredrik I samt trolldomsväsendet under Carl XI:s minderårighet. Det nuvarande Morafolket, som bibehåller den forna drägten och äfven många af de forna sederna, utmärker sig genom sin stora skicklighet i många handaslöjder, hvars alster karlarne och kullorna personligen afyttra öfver hela Sverige och många gånger äfven i främmande land, i synnerhet Danmark, Tyskland och England. Denna husflit har äfven öfvergått till fabriksrörelse såsom fallet är vid den för några år sedan anlagda “Mora mekaniska fabrik“, der det bland annat tillverkats en hel mängd symaskiner, hvilka finna afsättning öfver hela vårt land. — Af socknens egendomar är *Siljansfors bruk* den förnämsta. Det ligger nära gränsen mot Sofia Magdalena en mil vesterut från Siljan vid Ljugån, som förenar sjön Ljugaren med Ryssån. Det anlades på grund af privilegier, medgifna år 1738 på en masugn — i början kallad Herzberg — samt en stångjärnshammare för 2 härdar. Under följande tider utvidgades smidet genom öfverflyttning från andra bruk, hvarjämte privilegium erhölls på anläggning af knipp- och plåthammare. År 1861 infördes Bessemerstillverkning af det bolag, som då egde bruket på grund af ett år 1833 afslutadt köp. Tillverkningen utgjorde år 1871 ungefär 11,000 c:r tackjärn, 3,000 stångjärn samt 4,200 c:r stål- och järnmanufaktur. Effekterna utföras sommartiden öfver Siljan, Gagnef, Tuna till Korsnäs samt vidare på järnväg till Gefle. Mansgården är väl bygd och har ett vackert läge vid foten af Herzberget i den dalgång, som genomflytes af Ljugån. En prydligt bebygd egendom är äfven *Kristineberg*, liggande på den s. k. Östnorsbacken ofvanför Saxviken med en storartad utsigt öfver Siljan och Orsasjön. Socknens i viss mening förnämsta plats är *Mora strand* eller Mora kyrkoby, hvilken, försedd med flere vackra bygnader, mera liknar en mindre småstad än en oansenlig by i en aflägsen landsort. Här är föröfrigt i vanliga fall slutpunkten för de färder, som hundraden af turister under den vackra årstiden företaga till det minnesrika Dalarne.

3. *Våmhus socken* gränsar i norr till Härjedalen, i öster

till Orsa, i söder till Mora samt i vester till Elfdalen. Hemmantalet är 11,296 förm.; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 242,200 rdr rmt. Arealen är inbegripen i den ofvan för Mora socken angifna. Folkmängden utgjorde nämnda år 1,662 personer på 327 hushåll, hvartill kommer Våmhus baptistförsamling med 275 personer på 77 hushåll. I kyrkligt hänseende bildar Våmhus ett regalt pastorat af tredje klassen, hörande till Mora prosteri, samt med pastors lön reglerad till 2,480 rdr rmt. Särskild baptistförsamling bildades under loppet af år 1868 på grund af kungabref, dateradt den 4 Januari samma år. — Våmhus sockenkyrka, förut kapell, ligger nära Våmån, ett stycke ofvanför dess utlopp i Orsasjön. Först uppbygdes ett kapell af trä 1636, men på 1780-talet lades grunden till en ny kyrka af sten, hvilken 1794 blef färdig och nu till sitt yttre liknar templet på Sollerön.

Våmhus utgjorde förut den s. k. Våmhusfjerdingen af Mora socken, men har för ej längesedan (1868) på grund af ett kungabref, utfärdadt 1859, blifvit från moderförsamlingen till eget pastorat afsöndrad. Socknens befolkning är till största delen boende i byalag, belägna tätt intill hvarandra på ej särdeles långt afstånd från Orsasjön.

4. *Sofia Magdalena socken*, äfven kallad *Sollerön* gränsar i norr och nordvest till Mora, i vester till Venjan, i söder till Järna i Vesterdalarne samt i sydost till Leksand. Socknen består dels af en i Siljans vestra del liggande större ö, kallad Sollerön eller Solön, dels af ett betydligt stycke fastland på Siljans vestra strand, sträckande sig ända till Järna. Hemmantalet är 15,913 förm., hvaraf 15,586 skatte och 0,327 krono; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 398,485 rdr rmt. Arealen är 3,624 qv.-mil, hvaraf 0,106 qv.-mil vatten. Sagda år var folkmängden 1,765 personer på 359 hushåll. I kyrkligt hänseende hör socknen till Mora prosteri och bildar ett regalt pastorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 3,590 rdr rmt. — Kyrkan af sten och försedd med torn är belägen ungefär midt på Sollerön och uppfördes under åren 1779—1786.

Af Sollerö socken har åtminstone ön redan tidigt blifvit befolkad och utgjorde jämte fastlandsdelen under århundraden den s. k. Solbyggesettungen af Mora socken. Det kapell, hvari gudstjensten förut hölls, uppfördes i början af 1500-talet och skall då hafva burit namn af S:t Laurentii kapell. Sedan kapellaget tid efter annan begärt att få afskiljas till egen församling, blef detta slutligen 1775 af Gustaf III beviljadt, och pastoratet erhöll efter Sveriges dåvarande drottning namnet Sofia Magdalena. Hela den egentliga bygden inrymmes jämte kyrka och prestgård på den jämförelsevis mycket fruktbara Sollerön, hvilken likväl under de tider af året, då folket är borta vid fäbodarne, står så godt som öfvergifven. Socknen är nästan hel och hållen i allmogens hand;

näringarne äro egentligen åkerbruk och boskapsskötsel jämte båtbygnad såsom en vigtig husslöjd. Utvandring till herrarbete förekommer jämförelsevis sällan. — Den märkvärdigaste punkten inom Sofia Magdalena socken är det väldiga Essunda- eller Middagsberget, som reser sig till en höjd af nära 1700 fot öfver hafvet på fastlandet, ¼ mil från Siljans strand och ungefär gentemot Sollerö kyrka. Utsigten från bergets topp är en bland de mest storartade i hela Dalarne. Här öfverser man nästan hela Siljan; mot norr mötes ögat af Mora strand med sin vackra kyrka, hela Mora Östbyggefjerding, bakom stranden den breda elfven, der bortom Orsasjön med sina löfskogsklädda bebygda stränder och längst bort höga, blånande berg. Man öfverser på en gång 7 kyrkor, en ovanlig tillfällighet i Dalarne, der socknarnes areal uppgår till flere qvadratmil.

5. *Venjans socken* gränsar i norr till Elfdalen, i öster till Mora och Sofia Magdalena eller Sollerön, i söder till Järna, i sydvest till Malung och i vester till Lima, alla de 3 sistnämnda socknarne tillhörande Vesterdalarne. Socknen, hvars naturkarakter genom de vida skogsmarkerna är vild, ödslig och dyster, genomflytes af Vesterdalelfvens förnämsta tillopp, Vanån, som på sin färd genom bygden bildar den ganska betydliga Venjansjön. Hemmantalet är endast 8,522 förm., hvaraf 8,397 skatte och 0,125 krono; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 249,617 rdr rmt. Arealen är 5,799 qv.-mil, hvaraf 0,277 qv.-mil äro vatten. Folkmängden var nämnda år 1,833 personer på 361 hushåll. I kyrkligt afseende hör Venjan till Mora prosteri och bildar ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 2,885 rdr rmt. — Den nuvarande kyrkan, uppförd af timmer 1796, är belägen nära Vanån ett stycke nordvest om sjön Venjan.

Venjan var i forna dar en del af Mora socken. Redan under medeltiden anlade Morafolk fäbodar på de goda betesmarkerna norr om Venjansjön och upptog nyodlingar på den slätt, som utbreder sig omkring Vanån. Sedan befolkningen tillväxt, erhölls tillåtelse att uppföra ett kapell, hvilket antagligen skedde redan under den katolska tiden. På grund af ett kungabref 1607 afsöndrades de s. k. Venjans byar på sjöns norra strand till ett eget pastorat, hvilket det följande året tillöktes med de söder om sjön belägna trakterna. Socknen indelas i 4 fjerdingar, af hvilka den s. k. Söromsjöfjerdingen ligger söder om Venjansjön, de öfriga Stutt-, Knås- och Vestbyggefjerdingarne åter norr om sjön på den slättbygd, som omger kyrkan. — Den enda större gården inom Venjan är *Johannisholm* vid Vanåns utlopp ur Venjansjön. Vid stället har förut varit glasbruk, anlagdt på grund af år 1796 meddeladt tillstånd, samt stångjärns- och manufakturverk, anlagdt år 1840. Bådadera äro numera nedlagda och vid egendomen drifves endast skogsafverkning. Johannisholm eges nu af Stora Kopparbergs bergslag. — Socknens befolkning, mer än någon annan inom Österdalarne underkastad fattigdomens lott, föder sig utom af ett mycket svagt åkerbruk, af boskapsskötsel, fiske samt tillverkning af laggkärl. Den ekonomiska ställningen förbättrades likväl

för några år sedan, liksom på flere ställen i Dalarne genom försäljning af vidsträckta skogar på vissa års afverkning, och den pågående timmerafverkningen lemnar dessutom tillfälle till goda arbetsförtjenster.

6. *Elfdalens socken* med *Evertsbergs kapellförsamling* gränsar i norr till Särna och Härjedalen, i öster till Våmhus, i söder till Mora och Venjan samt i vester till Transtrand. Genom socknen rinner Österdalselfven med dess biflod Rottnaelf samt Vanån, kommande från Onisjön och rinnande söderut till Venjan. Hemmantalet är 25,892 förm., hvaraf 25,642 skatte och 0,250 krono; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 439,450 rdr rmt. Arealen är ungefär 20,146 qv.-mil, hvaraf 0,506 qv.-mil vatten. Befolkningen, till allra största delen boende i den nedre bygden omkring elfven, uppgick nämnda år i moderförsamlingen till 3,407 personer på 628 hushåll samt i kapellaget till 557 personer på 103 hushåll. I kyrkligt hänseende hör Elfdalen till Mora prosteri och bildar ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 4,190 rdr rmt. — Kyrkan, som är belägen invid Dalelfven, är af sten och försedd med torn samt förskrifver sig från slutet af 1500-talet. Evertsbergs kapell, som anses vara mycket gammalt, ombygdes 1748.

Elfdalen var under medeltiden befolkad, men hörde till Mora socken, hvilket var fallet ännu 1571, då den s. k. Elfvedalssättungen likväl intog en viss sjelfständig ställning bredvid moderförsamlingen. År 1575, enligt andra 1586, afsöndrades Elfdalen från Mora och blef ett eget pastorat. — En half mil från kyrkan ligger det berömda *porfyrverket*, anlagdt 1778 för att bereda arbetsförtjenst åt den i orten boende fattiga befolkningen. Bland dyrbara arbeten, som här blifvit tillverkade, märkas Carl XIV Johans sarkofag samt den präktiga vas, som utgör en af de förnämsta prydnaderna vid Rosendals slott. — En mil från kyrkan vid Rottnaelf ligger *Längö* järnbruk, förut hörande under porfyrverket och anlagdt i början af vårt århundrade. Smidet fortfar ännu och utgöres dels af stångjärns- dels af manufaktursmide, isynnerhet liar. Bruket eges af hrr Astrup & k:i i Stockholm. — Ett historiskt minne är den s. k. Rotenskans, på Carl XI:s befallning uppkastad såsom ett skydd mot danskarne under kriget 1677, men sedan alldeles förfallen.

7. *Särna socken* med *Idre kapellförsamling* gränsar i vester till Norge, i norr, nordost och öster till Härjedalen samt i söder och sydost till Elfdalen och Transtrand. Socknen är till största delen fjällbygd och vildmark, den högländaste inom hela Svealand; mellan bergen finnas mossar, myrar, sandhedar, men äfven stundom goda betesmarker, hvarför boskapsskötsel är den egentliga näringsgrenen. Hemmantalet är 5,494 förm., hvaraf 3,411 skatte och 2,083 krono; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 146,900 rdr rmt.

Socknen är till arealen den största i Svealand och hålle 37,507 qv.-mil, hvaraf 0,542 qv.-mil vatten. Den ringa be- folkningen bor nästan hel och hållen i några få byalag vi Österdalelfven och uppgick år 1870 till 818 personer p 194 hushåll inom moderförsamlingen samt 456 personer p 91 hushåll inom Idre kapellag. Befolkningens täthet va sålunda ungefär 34 personer på hvarje qv.-mil. I kyrklig hänseende hör Särna till Mora prosteri och bildar ett kon- sistorielt pastorat af tredje klassen med pastors lön regle- rad till 2,770 rdr rmt.

Särna var en egen socken redan under medeltiden och hörd då under Hamars stift i Norge, hvilket synes af Biskop Sigurds Hamre syneinstrument om rågången mellan Norge och Sverige mo Dalarne, dateradt år 1403. Svenskt blef Särna genom Brömsebro freden 1645, sedan befolkningen året förut efter Daniel Buschovi bragd underkastat sig Sveriges välde.

VI. **Vester-Dalarnes fögderi** gränsar i norr oc nordost till Ofvan- och Nedan-Siljans fögderin, i öster til Säters läns fögderi och Vesterbergslagen, i söder och syd- vest till Örebro och Värmlands län samt i vester till Norge Nästan hela Vesterdalarne kan betraktas såsom en end stor däld omkring Vesterdalelfven, hvilken här bildar stu- pande vattenfall, forssar eller smärre sjöar och som söke sig väg i sydostlig och östlig riktning nedåt Gagnef för at der förenas med sin tvillingflod Österdalelfven. Denna däl som norrut blir mer och mer sammanträngd, begränsas öster af de strödda höjder, hvilka åtskilja Dalelfvens båd hufvudarmar, i sydvest och söder åter af de för öfrigt osam- manhängande berg, hvilka äro en fortsättning af Kjölen oc som särskildt inom Lima och Transtrands socknar ofta sam- manfattas under benämningen Dalfjället. Denna höjdsträck- ning, som består af flere genom djupa dalar åtskilda ber och bildar vattendelaren mellan Dal- och Klarelfvarne, fort- sättes vidare åt söder genom Malungs, Äppelbo, Järna oc Nås socknar, sändande från Nås en gren inåt Vesterbergs- lagen, under det att hufvudryggen fortsätter i sydlig rikt- ning genom Säfsnäs nedåt vestra Vestmanland. Grundyta af denna bergrygg torde hafva en medelhöjd af ungefär 1,00 fot öfver hafvet, men öfver densamma höja sig flocklikt oc utan samband sinsemellan bergspetsar af stundom gansk ansenlig höjd. Inom Transtrand och Lima nå flere af dess toppar nästan gränsen af den eviga snön och bära helt oc hållet fjällnatur; och inom Malung reser sig på gränsen mo Värmland Medskogsberget samt öster om Halgåarnes för ening Digerberget till en höjd af 2,000 fot, under det at en mängd andra bergklintar inom nämnda socken nå en höj

af 17 till 1,900 fot öfver hafvet. På östra kanten af Tyngsjön och inom södra delen af Äppelbo höjer sig landtryggen betydligt och eger toppar, hvilkas kala hjessor resa sig öfver skogens gräns. Längst i söder bildar Säfsnäs, vildt och sträft till sin natur, likasom afslutningen af det högland, som genom Vesterdalarne utbreder sig från de norska fjällen. Dess medelhöjd är vid pass 1,000 fot, men öfver vildmarken resa sig en mängd berg, af hvilka Kullerberget och Lejberget vid sjön Lejens vestra strand höja sig 18 till 1900 fot öfver hafvet och öfverstiga skogsgränsen. För öfrigt är nästan hela Vesterdalarne en vild och ödslig bygd, der bergen och de vidsträckta skogsmarkerna omvexla med stora mossar, sandhedar och hundratals större och mindre sjöar, hvilkas vatten söker sig väg åt olika håll. Trakter, der naturens dysterhet blifvit i någon mon förmildrad genom mensklig flit, finner man invid elfven, omkring hvilken till och med utbreda sig jämna och delvis odlade marker sådana som Öfver-Malungs slättbygd och Järnaslätten, af hvilka den sista är den största inom Vesterdalarne. På afstånd från denna hufvudpulsåder kan man äfven vid finntorpen och fäbodarne i skogarne möta odlingar, bildande ett behagligt afbrott mot den omgifvande vilda nejden. Naturtaflor, utmärkta genom en vild och storartad skönhet, finnas flere inom denna del af Dalarne; klädda i en mer leende och tilltalande drägt möta de vandraren egentligen inom Nås och Floda socknar, men ingenstädes kunna de jämföras med de utsigter, hvilka Siljansdalen och Vesterbergslagen hafva att erbjuda. — Vesterdalarne hör till största delen till Vesterdalelfvens vattenområde. Denna kan sägas uppkomma genom Gör- och Fuluelfvarnas sammanflöde söder om det s. k. Näsfjället i Transtrands socken; den rinner sedan mellan höga stränder och bildande en mängd forsar och fall genom Lima, Malungs, Äppelbo, Järna, Nås och Floda socknar samt emottager på sin väg en mängd af tillflöden från skilda håll. Af dessa tillopp är Vanelfven den förnämsta. Den uppkommer ur Onisjöarne i Elfdalen, utflyter i Venjansjön, der den förstärkes genom tillopp från Lima och Malungs socknar, genomrinner sedan Venjansjön och förenar sig i Järna socken med Vesterdalelfven. De trakter åter, hvilka ligga på den södra sluttningen af den stora vattendelaren, afföra sitt vatten till Klarelfven genom Tösaelf, Femtån, Halgån och Ufån, alla upprinnande inom Vesterdalarne, under det att fögderiets sydligaste del gifver upphof dels åt Svartelfven, dels åt Kolbäcksån. — Bergarten är söderut granit och gneiss; inom norra delen af Malung, samt inom Lima och Transtrand sandsten. Jordmonen är i allmänhet mycket mager, mest bestående af sand-

jord eller odlade myror, inom Malung, kallade »kölar». Dess myror, af odlingen upptagna, äro särskildt inom Floda a en ganska betydlig vidd och ökas ständigt. Duglig lerjor är inom fögderiet sparsamt förekommande. Hufvudnäringa äro inom alla socknar åkerbruk och boskapsskötsel. E vigtig binäring är öfver allt skogsafverkning samt inom d söderut liggande socknarne bergshandtering, isynnerhet inom Säfsnäs, der den till och med är den förnämsta näringsgrenen. Åkerbruket, hvilket först på senare tider i dessa trakter vunnit någon utveckling, kan ej på långt när tillfredsställa befolkningens eget behof, icke ens inom Floda, de det kanske jämförelsevis står högst. Till detta ofördelaktiga förhållande bidrager jordmonens magra beskaffenhet dess med hänsyn till folkmängden ringa areal samt klimatets hårdhet, hvilken ganska ofta förorsakar svåra höstfroster med deraf följande missväxt. Inom Lima och Transtrand beräknas dessa tidiga höstfroster infalla 3 år af 4 Boskapsskötseln är af stor vigt, ehuru allmogen äfven hä liksom i Dalarne öfver hufvud äflas att framföda ett störr antal kreatur än som med en god utfodring är förenligt Under sommaren erbjuda de i allmänhet goda fäbodarne dit befolkningen då utflyttar, ett ymnigt bete. I socknarnes finnmarker står ladugårdsskötseln i allmänhet på en högre ståndpunkt och inom Lima och Transtrand lemna den äfven tillfälle till försäljning af smör och ost, det förr isynnerhet ansedt att vara af en god beskaffenhet. I sin stora skogar eger fögderiet högst betydligt kapital, ehuru detsamma, särskildt inom bygderna söderut, betänkligt ha förminskats. Af största vigt för den närmaste framtiden torde skogsafverkningen blifva inom Lima och Transtrands socknar. Efter storskiftets slut år 1871 försåldes de för socknarnes gemensamma räkning afsatta allmänningarna till åtskilliga sågverksbolag på 50-årig afverkning och af de genom denna försäljning influtna medel har uppkommit en fond af nära 2,500,000 rdr rmt, af hvilken räntorna skola användas till socknarnes gemensamma nytta. De på hemmanen utskiftade skogarne voro med högst få undantag redan vid storskiftets slut sålda på 25—50 årig afverkning till sågverk och trävaruhandlande, för hvilkas räkning befolkningen hädanefter kommer att bedrifva skogsafverkningen. En dylik försäljning har äfven egt rum inom Malung, isynnerhet till hrr Dickson samt Uddeholms skogsbolag och St. Kopparbergs bergslag, men här till orimligt lågt pris i följd af mindre stark konkurrens. Inom Äppelbo eger allmogen likaså stora skogsvidder, i synnerhet söder om elfven, men afverkar den mer för egen räkning och med större vinst än grannarne i Malung. Finnarne inom socknen hafva likväl

till största delen sålt afverkningsrätten på sina skogar till Lesjöfors bruk i Värmland och Hellefors i Vestmanland. Äfven inom Järna, Nås och Floda är skogshandteringen af vigt, men torde snart blifva inskränkt till kolning för brukens behof, emedan den magra timmerskogen, särskildt inom Nås och Floda i det närmaste är borthuggen. De betydliga skogarne inom Säfsnäs höra till det mesta under de der anlagda järnverk. Det inom fögderiet afverkade timret flottas dels utför Vanån och Vesterdalelfven, dels och isynnerhet utför de mindre tillflödena till Klarelfven. Från Lima inåt Värmland är en mindre järnväg under anläggning. Såsom binäringar märkas dessutom gårdfarihandel, isynnerhet från Malung och Äppelbo, handel med Norge för de öfre socknarne, ehuru stadd i aftagande, samt för den södra bygden malm- och järnforsling för brukens räkning. Arbetsutvandringar till andra trakter förekomma äfven, mest af befolkningen från Äppelbo socken. — Fögderiet hör i judicielt afseende till Vesterdalarnes domsaga, samt indelas i tvänne tingslag nämligen Malungs, Lima och Äppelbo tingslag, innefattande socknarne af samma namn jämte Transtrand samt hafvande sitt tingställe vid Hale by, och Nås, Järna och Floda tingslag, hvartill hör utom socknarne af samma namn äfven Säfsnäs och som har sitt tingställe vid Nås kyrka. I kyrkligt hänseende hör fögderiet till Vesterdals prosteri med undantag af Säfsnäs, som hör till Norrbärkes, samt innefattar nedanstående 8 socknar jämte en kapellförsamling. — Det första bebyggandet af Vesterdalarne infaller sannolikt mot slutet af hednaåldern, ehuru då inskränkt till några få, enstaka odlingar här och der i vildmarken. Efter hand utvidgades bygden, då liksom nu följande det stora vattendraget, och synes tidigt hafva sammanfattats under sitt nuvarande namn. Redan i midten af 1200-talet finnes "Vesterdala" omtaladt i offentliga handlingar och var vid den tiden sannolikt deladt mellan Nås och Malungs pastorat, hvilket väl gifvit anledning till den ännu i dag bibehållna indelningen Öfver-gäldet och Ytter-gäldet. Jämte dessa socknar omtalas under medeltiden äfven Järna, Lima och Floda. Äppelboda nämnes under senare hälften af 1500-talet, men hör i jordeboken och tiondelängden ihop med Järna. Säfsnäs var då ännu obygd, men befolkades under det följande århundradet af inflyttande finnar, hvilket folk samtidigt äfven slog sig ned i de öfriga socknarnes söderut belägna, högländа skogsmarker isynnerhet på gränsen mot Värmland. Der påträffar man deras ättlingar, väl försvenskade till språk och seder, men likväl i det hela skilda från befolkningen i den s. k. svenskbygden utefter elfven. De hafva i allmänhet valt sina bostäder på kullar och berg,

der gårdarne ligga spridda och icke sammanbygda, såsom fallet är med byalagen invid Vesterdalselfven.

1. *Malungs socken* med *Tyngsjö kapellförsamling* gränsar i norr till Lima och Venjan, i öster till Venjan, Järna och Appelbo samt i sydvest till Värmland. Hemmantalet är 33,719, alla skatte; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 819,820 rdr rmt. Arealen är 16,720 qv.-mil, hvaraf 0,638 qv.-mil äro vatten. Sagda år var folkmängden inom moderförsamlingen 5,660 personer på 995 hushåll samt inom Tyngsjö kapellag 743 personer på 156 hushåll. I kyrkligt hänseende bildar Malung med Ytter-Malung och Öje samt Tyngsjö kapell ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 4,590 rdr rmt. — Moderkyrkan, belägen på elfvens östra strand, är af okänd ålder, flere gånger tillbygd och i sitt närvarande skick föråldrad och tung. Tyngsjö kapell, uppfördt af trä år 1817, har ett vackert läge inom Tyngsjö by inom socknens sydligaste del nära Värmlandsgränsen. Det skall enligt fattadt beslut ombyggas och då flyttas ned till sjön i grannskapet af prestgården. Utom dessa tempel finnes Ytter-Malungs kapell, beläget 1¼ mil i söder från moderkyrkan, uppbygdt första gången på 1600-talet samt ombygdt 1779, och Öje kapell, hvilket ligger 2 mil i öster i Öje by, första gången uppfördes på 1600-talet och i sitt nuvarande skick förskrifver sig från år 1830. I båda dessa kapell hålles gudstjenst endast vid vissa tider under årets lopp.

Tiden för Malungs äldsta bebyggande är okänd, men en sägen är, att nejden först begagnats till betesmark, fiske och djurfångst af Mora- och Leksandsbönder och derigenom efter hand befolkats. Handlingar om denna socken finnas icke i behåll för längre tid tillbaka än till början af 1400-talet, men af flere skäl kan man antaga att Malung var en ordnad församling redan vid tiden för Skenninge möte 1248. Den söderut liggande höglända finnmarken, delad i den vestra och östra, af hvilka den senare nu bildar Tyngsjö kapellag, erhöll som ofvan är nämndt sin befolkning först i jämförelsevis senare tider. — Invånarne i Malung tillhöra således två väsentligt olika raser, dalfolk och finnar. De förra bo i stora byar längs med Vesterdalelfven, de senare i torp och nybyggen på vestra skogsmarken. Finnarne äro året om boende på samma ställe och hafva ingen särskild nationaldrägt, drifva ej heller kring på gårdfarihandel; dalbefolkningen åter idkar handel, flyttar om sommaren till sina fäbodar med kreaturen samt har sin egendomliga drägt, ehuru den i sin renhet finnes qvar blott i de nordligaste byarne, östra och vestra Forss.

2. *Lima socken* gränsar i norr och nordost till Transtrand, i öster till Elfdalen och Venjan, i söder till Malung och i vester till Värmland. Hemmantalet är för Lima jämte Transtrand 23,875 förm., alla skatte; sammanlagda fastig-

hetsvärdet för Lima ensamt uppgick år 1870 till 564,200 rdr rmt. Arealen är för båda socknarne tillsammans ungefär 23,522 qv.-mil hvaraf 0,820 qv.-mil vatten. Folkmängden utgjorde ofvan nämnda år i Lima 2,370 personer på 472 hushåll. I kyrkligt hänseende bildar Lima ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 3,350 rdr rmt. Kyrkan, uppförd af sten under loppet af 1400-talet, ligger invid Vesterdalelfven.

Socknens första bebyggande går utan tvifvel långt tillbaka och skall enligt sägen hafva skett från Mora, dit bygden under början af katolska tiden skall hafva hört. Säkert är emellertid, att år 1356 var Lima egen socken, ehuru länge annex under Malung, hvarifrån det afsöndrades såsom eget pastorat år 1616. Transtrand hörde förut såsom kapellförsamling under Lima, men har derifrån blifvit skildt såsom egen socken. I slutet af 1500-talet var Sälen socknens nordligaste by, och derifrån följde bygden utefter elfven med ungefär samma byar som nu ända ned till Tandö. Af historiska minnen märkes blott "Lima skans", belägen ½ mil norr om Lima kyrka, der vintervägen från Norge nedkommer till bygden. Den uppfördes 1676 under kriget mot Danmark, men af densamma återstå nu blott några sandkullar. Strax norr om skansen fans ännu i äldre personers minne en tullstation för tullbehandling af varor, som på denna väg vintertiden infördes från Norge. — Inom Lima, liksom inom Transtrand är det finska elementet mycket sparsamt representeradt, alldenstund invånarne på den s. k. finnmarken i dessa socknar hufvudsakligast består af utflyttade sockenbor samt värmlänningar och norrmän. Någon egentlig nationaldrägt finnes numera icke inom Lima och Transtrands socknar.

3. *Transtrands socken* gränsar i norr och nordvest till Särna och Norge, i vester och söder till Lima, samt i öster till Elfdalens socken i Österdalarne. Hemmantalet är jämte arealen inbegripet i den ofvan för Lima socken angifna. Sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 397,200 rdr rmt. Folkmängden uppgick samma år till 1,519 personer på 311 hushåll. I kyrkligt hänseende bildar Transtrand numera ett eget pastorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 2,180 rdr rmt. — Kyrkan af trä, uppförd 1670, ligger på den vestra stranden af elfven.

Transtrand hafver förr varit kapell under Lima med på stället sittande prest sedan 1752, men afsöndrades till eget pastorat år 1868. Historiskt märkvärdig ort är *Sälens* by vid Vesterdalelfven, 1¼ mil ofvanför kyrkan invid Vesterdalelfven. Det var der Gustaf Vasa upphans af de från Mora utsända skidlöparne, då han stod i begrepp att öfvergifva sitt fädernesland och begifva sig öfver till Norge.

4. *Äppelbo socken*, med hufvudsträckning från norr till söder och en medelhöjd öfver hafvet af omkring 930 fot efter Dalelfvens lopp, gränsar i vester till Malung, i norr till Malung och Järna, i öster till Järna och Säfsnäs

samt i söder till Gustaf Adolfs, Rämens och Gåsborns socknar af Värmlands län. Hemmantalet är 16,984 förm., hvaraf 14,922 skatte och 2,062 krono; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 379,550 rdr rmt. Arealen är 4,155 qv.-mil, hvaraf 0,108 qv.-mil äro vatten. Sagda år var folkmängden 1,708 personer på 321 hushåll. I kyrkligt hänseende bildar Äppelbo ett konsistorielt pastorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 2,836 rdr rmt. Kyrkan af trä samt ful och oansenlig till sitt yttre är bygd år 1771 samt efterträdde då en träkyrka, som förskref sig från Gustaf Vasas dagar. Af Äppelbo socken är sedan år 1864 den södra delen af finnmarken jämte det vid Fjällrämselfven belägna Liljendals järnvärk förlagd till Rämens församling af Värmlands län.

Om tiden och sättet för Äppelbo sockens äldsta bebyggande eger man ingen närmare kännedom. En sägen bland andra är, att detta bebyggande skulle skett genom Leksandsfolk, som här haft sina fäbodar. Att det skett under katolska tiden, är säkert likasom att bygden af ålder varit lagd till Järna, dit den hörde åtminstone 1571. När sedan Äppelbo afsöndrades från Järna och blef särskildt annex under Nås är icke kändt, men genom kungabref af år 1822 afskildes Äppelbo från Nås och blef eget pastorat ehuru kyrkoherdesysslan icke kunde tillsättas förrän år 1840. Befolkningen i socknens södra del eller finnmarken är af finskt ursprung, härstammande från förfäder, hvilka här nedsatt sig i slutet af 1600- eller början af 1700-talet. Den står i allmänhet öfver befolkningen i svenskbygden i välmåga och utmärker sig genom klokhet, idoghet och omtänksamhet. Om den finska härkomsten talar här som på de flesta andra ställen litet eller intet; sjelfva rökstugorna jämte finska språket hafva i det närmaste försvunnit och endast bergen, mossarna och sjöarne tala om den gamla stammen, som gifvit dem namn. Finnarne delas i Äppelbo- och Liljendalsfinnar, af hvilka de senare, mera hyfsade och förmögnare äro bosatta på Liljendals bruks område och nästan alla dess underhafvande.

5. *Nås socken* gränsar i norr och vester till Järna, söder till Säfsnäs och i öster till Floda. Hemmantalet är för Nås och Säfsnäs tillsammantagna 24,662 förm., hvaraf 17,344 skatte och 7,312 krono; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 utgjorde för Nås 719,500 rdr rmt. Arealen är 4,505 qv.-mil, hvaraf 0,293 qv.-mil vatten. Ofvan nämnda år uppgick folkmängden inom Nås till 3,085 personer på 690 hushåll. I kyrkligt hänseende bildar Nås ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 4,000 rdr rmt. — Nås kyrka, öppet och vackert belägen nära elfven mellan Neder-Bergs och Utankyrkas byar, är uppförd af gråsten år 1795 samt har i senare år undergått en grundlig reparation. Den gamla kyrkan var äfven af gråsten med oformligt tjocka murar och hon ansågs jämte Åls och Torsångs vara den äldsta i Dalarne.

När denna socken började att befolkas, eger man ingen kännedom, men sannolikt är, att det, om ock i ringa mon, skett redan under hedendomens dagar. Under den katolska tiden hette socknen Nass och bildade då med ett högst betydligt omfång ett af de tvänne pastorat, i hvilka Vesterdalarne länge fortfor att vara deladt och som bar namn af Ytter-gäldet. Detta prestegäll innefattade långt in i nyare tider hela det område, som nu upptages af Nås, Järna, Floda, Äppelbo och Säfsnäs socknar, ehuruväl både Järna och Floda redan under medeltiden voro egna socknar. Den egentliga socknen har sin bebygda del omkring Dalelfven och Bysjön, men utom densamma finnes en finmark, delad i den vestra mellan Säfsnäs och Järna samt den östra mellan Säfsnäs och Floda. Befolkningen i dessa finmarker har mer än sannolikt samma ursprung som inbyggarne i Säfsnäs, ehuru den sjelf anser sig hafva inflyttat tidigare och då kommit direkte från sitt moderland. Den antager för sig endast 2 stamfäder, hvilka under 1500-talet skola hafva slagit sig ned i dessa trakter. — En egendom af stor betydenhet är *Lindesnäs* järnverk, med stångjärnssmedjor, spikhammare, valsverk, gjuteri m. m., beläget ungefär 1½ mil söder om kyrkan invid Gryeksån, ofvanom dess utflöde i Bysjön. Bruket grundar sin uppkomst på det privilegium, som Fredriksbergs bruksintressenter år 1814 erhöllo för anläggningen af en stångjärnssmedja med viss tillverkning, hvilken likväl tid efter annan utvidgats liksom det år 1816 priviligerade manufaktursmidet. För närvarande tillverkas stångjärn till ett belopp, som år 1871 utgjorde 51,927 c:r. Under bruket hör Löfsjö masugn i Floda socken och det hela eges numera af Stora Kopparbergs bergslag. Mangården har en särdeles vacker belägenhet vid en med lummig skog öfverklädd dalgång, genomfluten af Eskan, och eger åt norr en vidsträckt utsigt öfver Bysjön och bergen deromkring. — Bland socknens många berg nämnas här särskildt tvänne för sina utsigter väl bekanta: Järknippan och Knästen. Det senare reser sig nordvest om Långsjön, nära Järnagränsen, samt har en höjd af ungefär 1,800 fot öfver hafvet.

6. *Säfsnäs socken*, äfven kallad Säfsen, gränsar i norr till Nås, i öster till Grangärde, i söder till Hellefors i Örebro län, i sydvest till Gåsborn och Rämen i Värmlands län samt i vester till Äppelbo. Hemmantalet är innefattadt i det ofvan för Nås anförda. Sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 615,849 rdr rmt. Arealen är 4,906 qv.-mil, hvaraf 0,120 qv.-mil vatten. Folkmängden uppgick sagda år till 3,072 personer på 771 hushåll. I kyrkligt hänseende hör Säfsnäs till Norrbärkes prosteri och bildar ett patronelt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 3,460 rdr rmt. Patronatsrättigheten tillhör socknens bruksegare. — Kyrkan, belägen nästan midt i socknen, är en regelbunden korskyrka af träd utan torn och förskrifver sig från 1762, då den invigdes under namn af Gustavi kyrka.

Säfsnäs, till sin natur helt och hållet ett vildt och bergigt högland, var ännu år 1571 en fullkomlig obygd, om hvilken man icke ens visste, hvart den egentligen hörde. I slutet af 1500-talet började likväl finnar, kommande dels från Värmland dels från Savolax i Finland, att sätta sig ned i skogarne och der lefva på långt

afstånd från hvarandra af jagt, fiske och boskapsskötsel samt litet åkerbruk, för sina odlingar svedjande och förstörande skogsmarkerna rundt omkring. När bygden började att befolkas, lades hela området såsom finmark under Nås och blef sålunda en del af Vesterdalarne. Långt skilda från den öfriga verlden, bibehöllo de finske inbyggarne länge sina fäders seder och språk, kristna nästan blott till namnet och understundom förande ett slags fribytarlif, som gjorde dem fruktade af sina grannar. Under sådana förhållanden började 1721 brukspatron Sebastian Grave i dessa vildmarker sina många bruksanläggningar, hvarigenom han under oupphörlig strid med finnarne skapade åt dem en ny framtid och gjorde dem efter hand mer tillgängliga för civilisationens inflytande. Svenske nybyggare och arbetare flyttade äfven in och befolkningen uppblandades med främmande beståndsdelar. Under 1700-talet fortfor Säfsnäs kapellag att vara annex till Nås, äfven sedan bruksegarne genom 1768 års kungabref erhållit jus patronatus, men blef slutligen 1798 afsöndradt till eget pastorat under Norrbärkes prosteri. I våra dagar lyder hela Säfsnäs socken, med undantag af några få mindre jordegare, under tvänne stora bruksbolag och indelas med afseende derpå i tvänne områden. Fredriksbergs och Gravendals, till arealen ungefär lika stora samt innefattande det förra den nordöstra, det senare den sydvestra hälften af socknen. — Järnverken i Säfsnäs hafva nästan alla att tacka för sin uppkomst brukspatron Sebastian Graves företagsamhet, kraft och insigter. På grund af ett år 1721 erhållet tillstånd började han sina bruksanläggningar och uppbyggde, sedan han i grosshandlaren Hans Olofsson Ström funnit en rik bolagsman, under loppet af 15 år Gravendals bruk med Strömsdals masugn samt Fredriksbergs och Annefors bruk med Ulriksbergs masugn. Han hade derunder att bestå ytterst häftiga strider såväl med åboerne på här upptagne finnhemman som med Stora Kopparbergs bergslag, hvilka i Graves företag sågo ett ingrepp i deras förmenta rätt till Säfsnäs skogsmarker. Sämjan mellan bolagsmännen blef ej häller ostörd och år 1736 upplöstes bolaget, då bruken delades, så att Ström på sin del erhöll Gravendal och Strömsdal, Grave åter Fredriksberg, Annefors och Ulriksberg. Gravendal med underlydande eges i våra dagar af ett bolag, hvari flere af brukspatron Ströms ättlingar äro intressenter. Fredriksberg, som i nära ett århundrade tillhörde Graves slägt och år 1830 öfvergick till brukspatron Fr. Langenberg och Nils Mitander, eges nu af ett bolag, som hufvudsakligast består af den senares ättlingar och till sin disponent har brukspatron Aug. Sundin. *Gravendalsverken* utgöras af det år 1721 anlagda Gravendals bruk, Strömsdals masugn uppförd 1726 samt Tyfors bruk, anlagdt 1790, samt hafva sitt hufvudkontor vid Gravendal. Alla bruken ligga vid tillflöden till Svartelfven, Gravendal och Strömsdal söderut nära gränsen af Hellefors, Tyfors vesterut, ej långt från gränsen af Rämens socken i Värmland. Till bruken höra jordegendom, sågar, qvarnar samt skog till en högst betydlig areal. Vid Gravendal och Tyfors tillverkas smältstycken, som uträckas vid Tyfors. Tackjärnet blåses vid Strömsdal af malmer, tagna ur egna grufvor inom Nya Kopparbergs och Grangärdes socknar. Tillverkningen utföres öfver Kristinehamn till Göteborg. Den uppgick år 1871 till 17,981 c:r stångjärn och 42,190 c:r smältstycken; af tackjärn blåstes vid Strömsdal 63,297 c:r. — *Fredriksbergsverken* utgöras af Fredriksberg, anlagdt 1729, Annefors anlagdt 1736 samt Ulriksbergs masugn, uppförd 1736. Fredriksberg och Annefors äro belägna helt nära hvarandra vid Lielfven, samma vattendrag, som drifver verken vid Tyfors. Ulriksberg åter ligger nära gränsen af Vesterbergslagen vid

en å, som söker sig väg genom Grangärde till sjön Vessman. Till bruket hör jordegendom, sågar och qvarnar samt en betydlig skogsareal. Tillverkningen utföres öfver Filipstad och Kristinehamn till Göteborg. Vid Ulriksbergs masugn blåstes nämnde år 45,431 c:r tackjärn af egna malmer från grufvor inom Nya Kopparbergs, Ludvika och Grangärdes socknar. Tillverkningen vid Fredriksberg och Annefors utgjorde 36,296 c:r stångjärn och 12,126 c:r smältstycken.

7. *Järna socken* gränsar i norr till Venjan och Sofia Magdalena, i nordost till Leksand, i sydost till Nås samt i vester till Malung och Äppelbo. Hemmantalet är 20,976 förm., hvaraf 20,062 skatte och 0,914 krono; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 846,690 rdr rmt. Arealen är 6,362 qv.-mil, hvaraf 0,256 qv.-mil äro vatten. Folkmängden utgjorde ofvan nämnda år 3,402 personer på 669 hushåll. I kyrkligt hänseende bildar socknen ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 4,900 rdr rmt. Den nuvarande kyrkan, bygd af gråsten och tegel samt försedd med torn, har ett öppet läge mellan elfven och Myrbacka by. Hon uppfördes, sedan den gamla blifvit nedrifven, år 1813, men blef icke fullbordad förrän 1822.

Trakten bebygdes sannolikt vid medeltidens början och utgjorde åtminstone 1417 en egen socken under sitt nuvarande namn. Järna var emellertid annex till Nås, och blef icke derifrån afsöndradt såsom eget pastorat förrän år 1822. Finmarkens invånare, äfven här till lynne och lefnadsvanor olika den egentliga sockenbefolkningen, äro icke likasom denna boende i större byalag, utan i spridda, från hvarandra ofta mycket aflägsna gårdar, alldeles såsom deras grannar i Äppelbo och Nås. — Bland egendomar af större betydenhet märkas de s. k. *Snöåverken*, bestående af Snöån, Andersfors och Eriksfors, af hvilka de båda sista för längesedan nedlades, sedan smidet till Snöån öfverflyttades. Det har äfven vid Snöån upphört. Under bruket höra stora skogar inom Järna Nås, Floda och Leksands socknar, från hvilka betydliga timmerafverkningar utföras dels för bergslagets eget behof, dels till afsalu. Timret sågas vid Domnarfvet i Stora Tuna. År 1808 inköpte brukspatron Rosenborg på Klosters bruk alla vattendragen inom Järna, men öfverlät eganderätten dertill på Stora Kopparbergs bergslag, som i vattendraget mellan Storsjön och elfven anlade Snöå bruk, privilegieradt år 1811 och grundadt på eget tackjärn från Löfsjö masugn. Andersfors och Eriksfors privilegierades, det förra 1830, det senare 1837 båda för stångjärnssmide, grundadt på eget tackjärn från bergslagets masugnar, Löfsjön och Tansån. — Äfven från Järna utvandra en mängd yngre personer på gårdfarihandel, hvarjämte hästhandel i större skala bedrifves af förmögnare bönder.

8. *Floda socken* gränsar i norr till Leksand, i öster till Gagnef, i söder till Grangärde och i vester till Nås. Hemmantalet är 17,625 förm., hvaraf 15,625 skatte och 2 krono; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 795,149 rdr rmt. Arealen är 3,408 qv.-mil, hvaraf 0,448 äro vatten.

Folkmängden var nämnda år 2,333 på 551 hushåll. I kyrkligt hänseende bildar Floda ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 3,760 rdr rmt. — Kyrkan är af sten och af okänd ålder och har flere gånger utvidgats, men är i sitt nuvarande skick otillräcklig för befolkningens behof.

Denna trakt har säkert varit befolkad redan under hednatiden. I början af 1300-talet var Floda bevisligen egen socken, men hade sannolikt varit det ännu mycket längre tillbaka i tiden. Det hörde såsom annex under Nås, men afsöndrades till eget pastorat 1612. År 1752 afskildes Floda från Nås prosteri och lades under Norrbärkes, men återföll år 1803 till Vesterdalarnes kontrakt. — Socknen är indelad i 4 s. k. Gärdeslag, nämligen Björbo gärdeslag, Norra gärdeslaget, Södra gärdeslaget samt Finnmarken i socknens södra del, innefattande Löfsjö masugn med underlydande hemmansdelar. Befolkningen inom den sistnämnda sockendelen utgöres nästan uteslutande af ättleder från den gamla finnstammen, hvilken hit inflyttade åtminstone icke senare än under Carl IX:s dagar. Finnmarkens invånare hafva lika litet här, som inom öfriga socknar sammansmält med den rent svenska sockenbefolkningen. — Af verk och egendomar märkes *Löfsjö masugn*, som år 1805 anlades af brukspatron Rosenborg i förening med Falu bergslag samt privilegierades det följande året. Den tillhör nu hel och hållen bergslaget och hela dess tillverkning förädlas vid Lindesnäs bruk. Malmbehofvet tages ur egna grufvor, belägna inom Grangärdes socken. År 1871 uppgick tillverkningen till 31,307 c:r tackjärn.

VII. **Vesterbergslagens fögderi,** utgörande den sydligaste delen af Stora Kopparbergs län, gränsar i norr till Säters läns fögderi, i nordost till Näsgårds läns fögderi, i vester till Vesterdalarne, i söder till Örebro samt i sydost och öster till Vestmanlands län. Det utgör helt och hållet ett brutet och kuperadt land, der åt hvilket håll man ser höjder och dalar, vida skogsmarker och berg, sjöar och vattendrag möta ögat i ständig omvexling. Bygden upptages af en hufvuddalgång, genomfluten af Kolbäcksåns vattendrag, som här bildar sjöarne Vessman, Norra och Södra Hillen, Leran samt Norra och Södra Barken. Denna dalgång begränsas i norr och söder af skogbevuxna höjder eller bergsträckningar, här och der afbrutna af tvärdalar, samt utgående i sydostlig riktning från den stora landtrygg, som från Säfsnäs sträcker sig ned genom den vestra delen af provinsen Vestmanland. Af dessa bergsträckningar fortsätter den södra genom Skinskattebergs bergslag, åtskiljande Hedströmmen från Kolbäcksån, under det att den norra, mera betydande till sin höjd samt uppfyllande den norra delen af Vesterbergslagen och den södra delen af Säters läns fögderi, fortsätter nedåt Gamla Norbergs bergslag, under hela vägen bildande vattendelaren mellan Kolbäcksån och Dalelfven. Landets höjd öfver hafvet är ej särdeles be-

tydande. Af de stora sjöarne ligger Vessman ungefär 500 och Barken 350 fot öfver hafvets yta och de högsta bergen, liggande inom Grangärdes socken, uppnå väl knappast en höjd öfverstigande 1,000 fot. Med afseende på sin så att säga yttre fysiognomi är Vesterbergslagen en af de mest tilldragande trakterna i hela vårt land och kan, ehuru mycket olika, endast jämföras med de allravackraste bygderna kring Siljan. Utsigterna äro väl icke så storartade och allvarliga som der, men de hafva i stället, med bibehållande af grundtonen, ett högre mått af leende behag och rik fägring samt erbjuda dessutom en nästan oupphörlig omvexling. Man glömmer sent eller aldrig sådana utsigter, som dem man ser t. ex. från en af de s. k. Jungfrukullarne vid Bysjön i Grangärde, från toppen af Burbacken i Ludvika, från höjderna på Ufberget nära Smedjebacken, att icke förgäta den rent af förtrollande vuen öfver sjön Leran en vacker sommarafton, sedd från järnvägen, der den passerar förbi forssarne vid Lernbo. Lifvet och rörelsen i den jämförelsevis folkrika bygden, hvilken är uppfyld af gruffält, masugnar och järnverk samt genomskuren af järnvägar och segelbara vatten, bidrager naturligtvis att på många ställen förhöja taflornas skönhet. — Bergarten är granit, gneiss och glimmerskiffer. Bergen äro mycket rika på mineral och inom denna bygd ligger vårt lands mest gifvande järnmalmsfält. I glimmerskiffern påträffar man stundom zinkblände, kopparkis och silfverhaltig blyglans, hvilket är fallet särskildt vid det s. k. Vestra Silfberget, liggande på ungefär en mils afstånd från Norrbärkes kyrka. — Jordmonen består af sand, grus, sandmylla samt något lerjord utefter vattendraget. — Hufvudnäringen är utan all fråga bergshandtering och järnförädling, och ingen del af Dalarne är i detta fall så vigtig som Vesterbergslagen. Den står, såväl hvad beträffar järnmalmsbrytning som stångjärns- och tackjärnstillverkning, långt framom hvarje annan trakt i Dalarne. Åkerbruket och boskapsskötseln äro äfven af stor vigt och jorden skötes i allmänhet mycket väl samt ger goda skördar. Afkastningen är likväl icke tillräcklig för behofvet, emedan den odlade jordens areal är för liten i förhållande till befolkningens storlek. Skogarne på flere ställen här som annorstädes illa medfarna, skötas på andra bättre och användas mest för kolning i och för de många brukens behof. Timmerafverkning har egt rum vid Abeckshytte och Ludvika sågverk till ett sammanräknadt belopp för femårsperioden 1866—1870 af ungefär 50,000 timmer, värderade till något öfver 100,000 rdr rmt. Allmogen, till stor del sjelfegande bönder och bergsmän, är välbergad och de sista årens lysande järnkonjunkturer hafva inom trakten

framkallat ett betydligt ökadt välstånd, stundom rikedom. Men äfven här gäller det, att man under ögonblickets medgång allt för litet tänker på framtiden, och särskildt om arbetsklassen torde man knappast kunna säga, att de exempellöst lyckliga tidsförhållandena ökat omtanken eller förhöjt sedligheten. — I judicielt afseende hör fögderiet till Vesterdalarnes domsaga samt bildar 3 tingslag, nämligen Grangärdes med tingställe vid Grangärdes kyrka, Norrbärkes med tingställe vid Smedjebacken samt Söderbärkes med tingsplats vid Söderbärkes kyrka. I kyrkligt hänseende hör Vesterbergslagen till Norrbärkes prosteri samt innefattar följande 5 socknar. — Trakten började att bebyggas troligen i början af medeltiden, naturligtvis utefter det stora vattendraget. »Sudherberkia» nämnes likasom »Nordberkia» på 1300-talet; båda voro egna socknar, men den senare var annex under den förra. »Grænge» var en yngre bygd. Den nämnes såsom egen socken i en handling från 1531, men var det sannolikt långt förut. I hela denna, under Dalafogden lydande, trakt var ända sedan 1300-talet, osmundsjärntillverkningen det hufvudsakliga näringsfånget. År 1571 lydde hela Vestra Bergslagen, hvartill utom ofvan nämnda socknar äfven räknades Norberg, Våla, Skinsäckeberg samt skogsfjerdingarna af Odensvi och Malma i Åkerbo härad, under fogden på Vester-Sölfbergs gård i Norrbärkes socken. Handlingarna från dessa tider upptaga de fleste af socknarnes nuvarande byalag. På 1550-talet hörde Gränge samt Norr- och Söderbärkes socknar till Vester Bergslags prosteri.

1. *Grangärdes socken*, i dagligt tal också kallad Gränge, gränsar i vester till Säfsnäs, i nordvest till Floda, i norr till Gagnef, i nordost till Stora Tuna, i öster till Ludvika samt i söder till Nya Kopparbergs socken af Örebro län. Hemmantalet är 53,24 förm., hvaraf 49,02 skatte och 4,22 krono; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 2,811,200 rdr rmt. Arealen är för Grangärde och Ludvika tillsammans ungefär 8,125 qv.-mil, hvaraf 1,500 qv.-mil äro vatten. Folkmängden år 1870 utgjorde i Grangärde 7,753 personer på 1,790 hushåll. I kyrkligt hänseende bildar Grangärde ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 5,555 rdr rmt. — Kyrkan, uppförd af sten och af okänd ålder, ligger utomordentligt vackert på ett näs mellan Bysjön och sjön Björken. Från tornet har man en af de vackraste utsigterna i hela Vesterbergslagen. — Genom socknens sydligaste del går Frövi-Ludvika-banan samt är under anläggning den järnväg, som kommer att förena Ludvika med Kil på nordvestra stambanan.

Grangärdes socken är af socknarne inom Vesterbergslagen den sist bebygda. Dess odling går likväl tillbaka till midten af medeltiden och de första inbyggarne skola enligt en gammal berättelse hafva varit inflyttadt folk från Linde, Tuna och Kopparbergs socknar. Längre fram eller i slutet af 1500-talet slogo sig finnar ner i obygderna, och ännu i midten af det förra århundradet bibehöllo deras ättlingar delvis det gamla modersmålet jämte många af fädrens seder och bruk. De hafva nu med den öfriga befolkningen fullkomligt sammansmält. — Bland vigtigare orter märkes *Grangärdes kyrkoby,* utomordentligt vackert belägen vid stranden af Bysjön samt utmärkande sig genom en ganska stor prydlighet till sitt yttre. Inom byn eller i närheten af densamma finnas post- och telegrafstation, apotek, läkare och gästgifvaregård. Inom socknen, hvars hufvudnäring är bergshandtering, märkas följande bruk och hyttor: *Norsån* och *Olofsfors*, tillverkande smältjärn samt spik, liar och svartsmiden; tillhöriga Ol. Olaussons sterbhus; — *Nyhammars* bruks- och landtegendom, tillhörig ett bolag med brukspatron F. V. Jakobsson som disponent. Till Nyhammar hör *Abeckshyttan* med ett nyanlagdt bessemerverk. Tillverkningen år 1871 utgjorde 44,832 c:r tackjärn; — *Sunnansjö* bruks- och landtegendom, samt *Norrhytte masugn*, båda tillhöriga Ludvika bruk och intressenter. Tillverkningen vid Sunnansjö och Norrhyttan utgjorde år 1871 tillsammans 87,767 c:r tackjärn; — *Vestansjö* masugn, tillhörig Ol. Olaussons sterbhus och bergsmän. Tillverkningen var nämnda år 33,040 c:r tackjärn; — samt *Björnhytte* masugn, hörande under Ferna i Gunnilbo socken. Tillverkningen uppgick år 1871 till 36,135 c:r tackjärn. — Af stor vigt för järnhandteringen i mellersta Sverige äro *Grängesbergets* järnmalmsfält, bland de mest gifvande i hela vårt land. De ligga i socknens södra del på gränsen af Nya Kopparberget i Örebro län och gåfvo år 1870 ett utbyte af mer än 700,000 c:r järnmalm. Mest gifvande voro de s. k. Östra och Vestra Ormbergsfälten med ett utbyte af nära 500,000 c:r. Öfver fälten framgår nu Frövi-Ludvika banan med station vid Grängesberget. Förut fanns en mindre hästbana ned till Hörksjöarne i Nya Kopparbergs socken, inom hvilken en del af malmfältet eller det s. k. Lomberget är beläget.

2. *Ludvika socken* gränsar i vester till Grangärde, i norr till Stora Tuna, i öster till Norrbärke samt i söder till Nya Kopparberget. Hemmantalet är 16,88 förm., hvaraf 16,75 skatte och 0,13 krono; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,124,400 rdr rmt. Arealen är innefattad i den för Grangärdes socken angifna. Folkmängden var ofvan nämnda år 2,905 personer på 633 hushåll. I kyrkligt hänseende bildar Ludvika, som ända till 1863 var kapell under Grangärde, ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 3,452 rdr rmt. Kyrkan, en korskyrka af träd, oansenlig till sitt yttre, ligger tätt invid Ludvika bruk. — Vid Ludvika bruk hafva Vessman-Barkens järnväg samt Frövi-Ludvika banan sin ena ändpunkt, hvarjämte derstädes äfven kommer att blifva en vigtig station på den järnväg, som Bergslagernas järnvägsbolag håller på att anlägga mellan Kil och Falun.

Socknens vigtigaste plats är *Ludvika bruk*, beläget nära grän-

sen till Norrbärke vid Kolbäcksåns utflödc ur sjön Vessman, i en trakt åt alla håll utmärkt genom sin naturskönhet, som vid sjelfva hufvudgården blifvit förhöjd genom vackra parkanläggningar. Bruket med tillhörande jordegendom, masugnar, egna grufvor och vidsträckta skogsmarker inom Ludvika och Grangärdes socknar är ett bland de vigtigaste inom hela Kopparbergs län. Det ypperliga vattenfall, som ån här bildar, lemnar tillräcklig drifkraft till storartade järnverksanläggningar och den numera lätta samfärdseln har i våra dagar väsentligt höjt egendomens värde. När bruket anlades, är obekant, men i Gustaf Adolfs tid funnos der redan tvänne hamrar, uppbygda för kronans räkning. Sedan bruket länge varit under arrende och sist förpantadt af landshöfdingen friherre Johan Cedercreutz, blef allt af honom år 1726 köpt till skatte. Det har från den tiden varit i många händer, tillhörde för ett halft sekel sedan brukspatron A. Wetterdal samt eges nu af grossh. G. Roth, samt brukspatronerne C. E. och Ehrenfr. Roth med bruksp. C. E. Roth som disponent. Tillverkningen vid bruket uppgick år 1871 till 26,206 c:r stångjärn samt 14,663 c:r smältstycken. För närvarande är likväl med anledning af rådande järnkonjunkturer smidet obetydligt. Inom socknen finnas äfven flere masugnar, af hvilka *Klenshyttan*, *Persbo* och *Gonäs* år 1871 hade en sammanlagd tillverkning af 54,574 c:r tackjärn. Klenshyttan eges för närvarande till största delen af brukspatron A. Nordlander på Hagge i Norrbärkes socken. Järnmalmsbrytningen är inom Ludvika ganska betydande och utgjorde år 1870 vid 13 arbetade grufvor nära 530,000 c:r. Gräsbergsfältet i närheten af Persbo lemnade det största utbytet eller nära 300,000 c:r malm.

3. *Norrbärkes socken*, af många ansedd att vara den naturskönaste trakten af Vesterbergslagen, gränsar i vester till Ludvika, i norr till Stora Tuna och Silfberg, i öster och sydost till Söderbärke och Malingsbo samt i sydvest till Nya Kopparberget. Hemmantalet är 60,55 förm., hvaraf 57,55 skatte, 2,25 krono och 0,75 frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 4,458,800 rdr rmt. Arealen är ungefär 4,210 qv.-mil, hvaraf 1,053 qv.-mil äro vatten. Folkmängden uppgick nämnda år till 7,451 personer på 1,971 hushåll. I kyrkligt hänseende bildar Norrbärke ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 7,850 rdr rmt. Kyrkan, af sten och försedd med ett högt ganska vackert torn, ligger inom köpingen Smedjebacken invid stranden af sjön Barken. Från kyrkovallen har man en härlig utsigt öfver den omgifvande vackra och folkrika trakten. Kyrkan är af okänd ålder, men har ett par gånger blifvit utvidgad samt flere gånger reparerad. Hon är till sitt yttre ganska vördnadsbjudande, till sitt inre åter mörk genom hvalfvens allt för ringa höjd och de stora läktare, som i jämförelsevis senare tider blifvit uppförda. — Genom socknen går från Smedjebacken till Marnäs förbi sjöarne Leran, Öfre och Nedre Hillen Vessman-Barkens järnväg, invigd år 1860. Med afseende på den omgifvande naturens skönhet står denna järnbana kanske

främst i hela vårt land och befares derföre sommartiden af en mängd resande, inför hvilkas ögon här upprullas det mest vexlande panorama inom hela Vesterbergslagen. — Den vigtigaste platsen inom orten är köpingen *Smedjebacken*, utmärkt vackert belägen vid nordvestra stranden af sjön Barken på det ställe der Kolbäcksån, här äfven kallad Flogen, i densamma utmynnar. Strax bakom köpingen höjer sig den ganska betydande och ända till toppen skogbevuxna höjd, som bär namn af Ufberget och som i icke oväsentlig mon bidrager att förhöja den skönhet, hvilken här utmärker naturen åt alla håll. Köpingen, som egentligen består af fyra sammanbygda byalag, har ett småstadslikt utseende, men är mycket oregelbundet bygd och lemnar med afseende på prydlighet åtskilligt öfrigt att önska. Flere vackra byggnader finnas dock, i allmänhet omgifna af trädgårdar samt försedda med vackra utsigter öfver nejden. Med afseende på handel och rörelse är Smedjebacken näst Falun Dalarnes förnämsta plats och står derutinnan före de flesta af Sveriges småstäder. Der är nederlagsort för det mesta af bergslagens produkter, hvilka till större delen ditföras på Vessman-Barkens järnväg och sedan på en mängd af ångbåtar och seglande fartyg utför Strömsholms kanal skeppas till Strömsholm och Stockholm. Genom 7 ångbåtar, af hvilka 3 äro afsedda för passageraretrafik, står Smedjebacken under seglationstiden i daglig förbindelse med hufvudstaden, och sedan den svenska centraljärnvägen från Frövi till Ludvika blifvit färdig, kan man säga, att platsen är med i det svenska järnvägsnätet. På ömse sidor om ån ligga tvänne valsverk, tillhöriga Smedjebackens valsverksbolag och afsedda det ena för utvalsning af stångjärn, det andra för tillverkning af plåt och järnvägsrails. Det sista af dessa verk kan knappast sägas hafva riktigt börjat sin verksamhet. År 1871 utgjorde produktionen vid båda verken tillsammans 118,398 c:r, hvaraf 25,482 c:r järnvägsrails. Bolaget utgöres af 5 delägare, nämligen Nyhammars, Klotens och Grängshammars bruksintressenter, Morgårdshammars aktiebolag samt brukspatron A. Nordlander på Hagge. Smedjebacken, som eger omkring 1,200 invånare, har utom flere handlande och handtverkare, bankafdelningskontor, postkontor, telegrafstation, apotek och läkare samt har under de senaste åren varit i ett oupphörligt framåtskridande, hvartill bidragit de gynsamma järnkonjunkturerna, som inom orten skapat en allmän välmåga.

"Nordberkia" nämnes såsom sjelfständig socken redan under 1300-talet, men hörde såsom annex till Söderbärkes prestegäll och blef ej eget pastorat förr än år 1646. — Af socknens många bruk och landtegendomar märkes *Hagge*, utmärkt vackert beläget vid

det vattendrag, som förenar sjön Haggen med Nedre Hillen. Bruket skall vara anlagdt 1649 och var privilegieradt för stångjärns- och manufaktursmide. Nu tillverkas här utom något järnmanufaktur, smältstycken hvilka sedan utrullas till stångjärn eller railer vid Smedjebackens valsverk, hvari Hagge bruk har en fjerdedel. På 1750-talet egdes Hagge af baronerne Bunge, kammarherre Lohe och brukspatron Smaræus, i vårt århundrade af brukspatron A. Vetterdal samt för närvarande af brukspatron A. Nordlander. — Vid ån mellan Leran och Barken ligger *Morgårdshammar*, der ända från början af 1600-talet idkats stångjärns- och spiksmide, men der under senare år blifvit uppförda gjuteri och mekanisk verkstad. Bruket tillverkar bland annat railsspik samt valsar af god beskaffenhet. Det har hitintills egts af grosshandlaren A. Moberg, men skall för rörelsens utvidgning ställas på aktier. — I socknens norra del vid ett mindre vattendrag, som längre ner utrinner i sjön Leran, ligger *Schisshytte bruk*, som utan tvifvel är en bland ortens värdefullaste egendomar. År 1643 skall här hafva uppförts masugn af dåvarande arrendatorn till kronan tillhöriga Vestra Silfbergs grufvor, och i början af 1700-talet bygdes ett silfververk af frih. Jon. Cedercreutz, hvilken hade Schisshyttan, Vestra Silfberget och Ludvika bruk i arrende af kronan. Till silfververkets bättre drift erhöll han alla Silfberget tillhörande skogar och egendomar, hvilket alltsammans af honom år 1726 inköptes till skatte. Trettio år senare egdes verket af herrar Jennings och Finlaii, och 1762 ansågo riksens ständer, att förhoppningen om lönande silfvermalm var ringa och att järnförädling här var den mest fördelaktiga samt tillstyrkte, att egarne af Schisshyttan skulle få anlägga ett manufakturverk för tillverkning af stål jämte spiksmide med rättighet att uppköpa ämnesjärn från kringliggande bergslag. I våra dagar afser produktionen uteslutande åstadkommandet af ett utmärkt s. k. spegeljärn, hvilket finner fördelaktig afsättning på utrikes ort. Tillverkningen uppgick år 1871 till 43,204 c:r. Bruket, som under vårt århundrade egts bland andra af brukspatron Vegelin, frih. C. F. Nieroth m. fl., tillhör nu med underlydande Rämens masugn i Stora Tuna socken, egna grufvor, vidsträckta skogar m. m. ett tyskt bolag, hvilket äfven eger de s. k. Molneboverken i Vestmanland. Disponent är brukspatron A. Keiller J:r. — Utom Schisshyttan finnes inom Norrbärkes socken en mängd andra masugnar såsom *Starbo*, *Gessberg*, *Mattsbo*, *Finnbo*, *Marnäs*, *Norra Bredsjö*, *Flatenberg*, *Snöå*, *Hellsjö* och *Björsjö*. Af dessa tillhör Starbo kapten P. Reutersvärd på Baggå bruk i Skinskattebergs socken, Finnbo grefve C. F. Hermansson på Ferna och Hellsjö grossh. J. G. Schvans arfvingar. Mattsbo eges af Ramnäs bruksegare, Bredsjö och Björsjö af det utländska bolag, som inköpt Malingsboverken i Malingsbo socken samt Granhultsverken i Ramsberg. År 1871 utgjorde tackjärnstillverkningen vid alla dessa masugnar tillsammans 325,512 c:r, således ett belopp vida öfverstigande tillverkningen inom någon annan socken af Stora Kopparbergs län. — Socknen hör till de på mineral och malmanledningar rikaste inom provinsen. Sådana påträffas nästan öfverallt. Märkvärdigt i detta fall är det sedan uråldriga tider bearbetade malmfältet på *Vestra Silfberget*, en bergshöjd af ganska stor utsträckning, liggande ungefär en mil i vester från kyrkan. Sedan långa tider tillbaka har man der funnit silfverhaltig blyglans, järnmalm, kopparkis och zinkblende och såväl inländska, som utländska bolag hafva nedlagt betydande kapital för att afvinna berget dess skatter, ehuru utbytet sällan visat sig tillfredsställande. Bergsbruk idkades här redan under den katolska tiden af bergsmän och biskopar och fortsattes efter reformationen af kronan. År 1571 bodde

på Vester Sölfbergsgård en fogde, under hvilkens befallning hörde hela Vestra Bergslagen i dess dåvarande större utsträckning, och vid sjelfva gården synes något silfverhyttebruk hafva drifvits, åtminstone att döma efter räkenskaper från dessa tider. Försöken att tillgodogöra sig bergets silfvertillgångar hafva ofta och ända in i våra dagar förnyats, ehuru alla utan något lyckligare resultat. Af malmfält nu för tiden bearbetade är Östanbergsfältet i socknens nordöstra del det förnämsta och lemnade 1870 ungefär ⅓ af hela utbytet af järnmalm, som utgjorde något öfver 300,000 c:r.

4. *Söderbärkes socken* gränsar i norr till Säter och Hedemora, i öster till Norberg och Vestanfors, i söder till Malingsbo samt i vester till Norrbärke. Hemmantalet är 39,67 förm., hvaraf 38,92 skatte, 0,25 krono och 0,50 frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 1,923,600 rdr rmt. Arealen är 5,164 qv.-mil, hvaraf 0,994 qv.-mil vatten — dervid likväl inberäknad Malingsbo församling. Folkmängden utgjorde ofvan nämnda år 4,421 personer på 1,018 hushåll. I kyrkligt afseende bildar Söderbärke ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 8,030 rdr rmt. — Kyrkan af sten och försedd med ett kopparklädt torn, har ett utmärkt vackert läge på en i Norra Barken utskjutande udde. Den har ett grafkor för slägten Tersmeden. Under drottning Christinas tid var det i fråga att vid den nuvarande kyrkbyn anlägga en stad.

"Sudhirbærkia" nämnes såsom egen socken åtminstone år 1352. Det har ända till våra dagar inbegripit äfven Malingsbo och utgjorde ända till 1646 ett prestegäll tillsammans med Norrbärke. De flesta af socknens nuvarande byalag funnos vid medeltidens slut och nämnes i handlingar från 1500-talet. — Socknens förnämsta gods är *Larsbo bruk*, liggande vid det vattendrag, som förenar sjön Jörken med Norra Barken. Larsbo säges vara bygdt 1592 samt confirmeradt 1689. Marcus Kock nämnes såsom egare i slutet af 16:de århundradet, men bruket har nu under ett och ett hålft århundrade med sina underlydande, deribland *Saxhammars bruk*, tillhört den Tersmediska slägten. De nuvarande egarne till Larsbo och Saxhammar samt Närn i Hedemora socken hafva nyligen bildat ett aktiebolag, som tillika eger hälften i Ramnäs valsverk. År 1871 tillverkades vid Larsbo och Saxhammar 53,395 c:r smältstycken. — Af masugnar märkas inom Söderbärke *Vesterby*, *Tunkarlsbo*, *Billsjö* och *Saxe*, hvilkas sammanlagda tillverkning år 1871 uppgick till 57,216 c:r tackjärn. Af dessa masugnar hör Billsjön under Skinskattebergs bruk.

5. *Malingsbo socken* gränsar i nordost till Söderbärke, i nordvest till Norrbärke, i sydvest till Ramsberg och i sydost till Skinskatteberg. Socknen genomflytes af Hedströmmen, hvilken efter att hafva runnit genom Malingsbosjön i sydostlig riktning fortsättes inåt Skinskattebergs bergslag. Hemmantalet är 12 förm., hvaraf 11,95 skatte och 0,05 krono; sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 415,900 rdr rmt. Arealen är inbegripen i den ofvan för Söderbärkes socken

angifna. Folkmängden utgjorde ofvan nämnda år 906 personer på 182 hushåll. I kyrkligt afseende bildar Malingsbo ett konsistorielt pastorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 1,600 rdr rmt. — Malingsbo kyrka, uppbygd i början af 1700-talet, har ett vackert läge invid bruket af samma namn, nära det ställe, der Hedströmmen utrinner ur Malingsbosjön. Kyrkan, som uppfördes på föranstaltande af landshöfdingen Petter Snach, är af trä, åttkantig med spåntak och en mindre tornresning. Hon invigdes 1711 och kallades till en början S:ta Annas kapell.

Malingsbo, som först under de senaste tio åren varit eget pastorat, men förut var kapellförsamling under Söderbärke, förekommer på 1500-talet såsom en by under nyssnämnda socken och kallades då "Malungsboda". Bygden blef i slutet af 1500- eller början af 1600-talet befolkad af finnar såsom fallet var med de sydligaste trakterna af Grangärdes och Norrbärkes socknar. Ännu i midten af förra århundradet talades finska språket af den äldre befolkningen i trakten. — Vid det ofvan nämnda vattendraget, som egentligen först längre ned i Skinskattebergs bergslag bär namn af Hedströmmen, ligger *Malingsbo bruk*, anlagdt på 1600-talet af Marcus och Daniel Kock. Genom den senares hustru. Anna Trotzig, kom Malingsbo till hennes dotter i ett andra gifte, Anna v. Vüllen, som åter var gift med landshöfding Petter Snach. Dennes måg, generalkrigskommissarien Petter Palisch, adlad von Ehrenheim, ärfde sedan Malingsbo, som bibehållit sig inom hans slägt till år 1861, då det genom köp öfvergick till brukspatron S. Heijkensköld med flere intressenter. För ej längesedan öfvergick bruket med sina underlydande till hrr Thomson och Bonar, som samtidigt inköpte Granhults och Klotsverken i Ramsbergs socken, äfven de tillhöriga Heijkensköldska slägten. Under Malingsbo hör Björsjö hytta i Norrbärkes socken. Inom Malingsbo socken ligga äfven de s. k. *Nyfors-* och *Korslångsverken*, tillhöriga samma egare som Malingsbo och till dem försålda med de öfriga Heijkensköldska godsen. Nyfors ligger vid Långvattnets norra ända, alldeles på gränsen till Norrbärke, Korslång åter vid Stora Korslångens utlopp i Långvattnet. Båda anlades på 1600-talet, hörde en tid under Malingsbo, men egdes åtminstone för 50 år sedan af tvänne bröder Heijkensköld, likasom den närbelägna Klothyttan. År 1871 tillverkades vid Malingsbo bruk, utom 1800 c:r stål- och jernmanufaktur, 23,898 c:r stångjern och 24,332 c:r smältstycken. Vid Nyfors och Korslång uppgick tillverkningen samma år till 7,886 c:r stångjärn och 26,187 c:r smältstycken. Numera har likväl stångjärnstillverkningen upphört, och bruksintressenterne afse i stället uteslutande produktionen af tackjärn.

Inom Stora Kopparbergs län ligga 3 städer, Falun, Hedemora och Säter.

1. *Falun*, länets residensstad, ligger på ömse sidor om ett litet vattendrag som förenar sjön Varpen med Runn och bär namn af Östanfors- eller Faluån. Den omgifvande trakten, som är mycket kuperad, har ett fult och ödsligt utseende i närheten af grufvan, men erbjuder åt andra håll punkter af ganska mycken naturskönhet. Staden innefattar för närvarande 861 tomter, hvaribland 34 obebygda; den upptager med gator och torg m. m. en rymd af ungefär 1,232 qv.-ref, hvartill komma jordar och lägenheter med en areal, som uppgifves till 5,297 qv.-ref, hvaraf 2,088 qv.-ref äro åker, det öfriga åter betesmark. All staden tillhörande jord är satt till 3,21 mantal. Sammanlagda fastighetsvärdet uppgick år 1871 till 3,138,380 rdr rmt, hvaraf 2,923,570 för hus och tomter, verk och inrättningar. Stadens hela bevillning utgjorde nämnda år 17,494 rdr rmt. — Staden, som är innesluten inom en lång dal sträckande sig i nordost och sydvest, är i det hela regelbundet bygd och har breda och raka gator, af hvilka hufvudgatan, kallad Åsgatan, går på den genom staden framstrykande sandåsen och har en ganska betydande längd. Af de offentliga platserna är Stortorget den enda mer framstående. Det bildar en regelbunden fyrkant och vid detsamma äro belägna rådhuset, Nykyrkan och bergslagets magasin. Stadens bygnader äro med få undantag uppförda af träd, till sitt yttre snygga, ehuru de väl mycket erfara den ofördelaktiga inverkan af svafvelröken från den närbelägna grufvan. I arkitektoniskt afseende märkvärdigast är *Christinæ kyrka*, äfven kallad Nykyrkan, belägen på sandåsen vid Stortorgets östra sida. Hon började att byggas 1642 efter ritning af Nikodemus Tessin, invigdes 1655 och är uppkallad efter drottning Christina. Grunden är af granit, sjelfva kyrkan af tegel samt pelare och lister af Rättvikskalksten. Templet är 3-skeppigt; dess längd är 130 alnar, bredd 50 alnar och höjd 30 alnar; taktäckningen är af skiffer. Fordom var kyrkan prydd med ett götiskt torn af 121 alnars höjd, men detta förstördes år 1711 genom åskeld och ersattes sedermera af ett nytt, som var lägre och mindre vackert än det gamla. Inom staden på den s. k. norra kyrkobacken ligger *Stora Kopparbergs kyrka*, äfven kallad Gammelkyrkan och tillhörig landsförsamlingen eller Stora Kopparbergs socken. Hon anses vara bygd i midten af 14:de århundradet, är uppförd af tegel samt flere gånger tillbygd och har kopparbeklädt tak. Den vackra altartaflan är målad af professor Hoffman år 1779 och föreställer Christi nedtagande af korset. Bland

stadens öfriga bygnader märkes *landshöfdingeresidenset*, uppbygdt 1762 af tegel och försedt med tvänne hufvudbygnaden vidhängande flyglar, som innesluta en rymlig borggård. Det vid Stortorget belägna rådhuset är uppfördt af sten med souterain och tvänne våningar samt förskrifver sig från drottning Christinas regering. Vid hörnet af Stortorget ligger bergslagets *magasin*, uppfördt 1762 med boställsrum, samlingslokaler samt en präktig festivitetssal. För öfrigt märkes *elementarläroverkets hus*, *lazarettet*, *stationshuset*, *cellfängelset* m. fl.

Stadens folkmängd utgjorde år 1870 ett antal af 6,203 personer på 1,603 hushåll, hvaraf inom Christinæ församling 4,696 personer på 1,192 hushåll samt inom den del af staden, som tillhör Stora Kopparbergs församling, 1,507 personer på 411 hushåll. Invånarnes näringsfång äro utom handel, handtverk och fabriksindustri äfven något åkerbruk samt i synnerhet bergsbruk vid den närbelägna Falu grufva. Till handelns och rörelsens utveckling har utan tvifvel väsentligt bidragit anläggandet af Gefle-Dalabanan, som i Falun har sin ena ändpunkt, och af stor vigt för orten skall äfven den järnväg blifva, som inom en icke aflägsen framtid kommer att byggas från Falun öfver Ludvika till Kil på nordvestra stambanan. Antalet af handlande inom staden uppgick år 1870 till 57 med en betjening af 53 personer och en sammanlagd bevillning i och för rörelsen af 1,330 rdr rmt. I sjöfarten på sjön Runn deltager Falun med 5 ångbåtar, hvilka föra passagerare och gods mellan Falun, Korsnäs, Strand i Vika socken, Gustafs kyrka samt Bro och Domnarfvet i Stora Tuna. Antalet handtverkare uppgick år 1870 till 63 personer med tillsammans 156 arbetare. Till rörelsens utveckling och hjelp för ortens näringsidkare finnes tvänne vigtiga kreditanstalter, nämligen *Kopparbergs enskilda bank* med hufvudkontor i Falun samt afdelningskontor i Hedemora och Smedjebacken och *Gefle-Dala hypoteksförening*, hvars direktion likväl har sitt säte i Gefle.

Bergsbruket, engång orsaken till stadens uppkomst, bedrifves ännu vid den vester ut på stadens område belägna *Falu koppargrufva* eller *Stora Kopparberget*. Grufvan är arbetad sedan flere århundraden och har i forna tider, i synnerhet under 1600-talet, gifvit ett mångdubbelt större utbyte än nu. Tillverkningen började att betydligt minskas efter det stora raset, som inträffade år 1687, då grufvans yttre helt och hållet förändrades och den stora öppning bildades, som nu benämnes »Stöten». Detta ofantliga svalg håller ungefär 1,200 fot i längd, 600 i bredd och 300 fot i djup. Under den sista tiden har väl produktionen något ökats, men Falu grufva har länge måst afstå första rum-

met bland Sveriges koppargrufvor åt Åtvidaberg i Östergötland, ehuru denna grufva just i våra dagar synes hotad till sitt bestånd. Konster och spel vid Kopparberget drifvas af vatten, kommande från trenne mindre sjöar, som benämnas Vällorna. Antalet af upptagna schakter är betydligt, ehuru endast en mindre del arbetas. Det djupaste af dessa schakter håller nära 1,200 fot. Grufvan är fördelad i 1,200 lotter, som kallas fjerdeparter, till hvilka höra en mängd järnbruk och masugnar, järngrufvor och skogsmarker på flere ställen inom Dalarne. Förut saknades all enhet i det hela, alldenstund grufvan hade en egen och järnverken för sig en egen styrelse. Något sambruk egde då ej heller rum, utan den uppfordrade malmen fördelades i vissa hopar, som dels såldes på auktion för betäckande af de allmänna utgifterna, dels utdelades till fjerdepartsegarne och utsmältes af brukande bergsmän vid deras hyttor. Ehuru bolagets ställning ännu icke är fullt klar, är likväl enhet vunnen i dess styrelse och det s. k. »Stora Kopparbergs bergslag» är ett sambrukande bolag, hvars verksamhet likväl alltmer riktats på storartade järn- och skogsaffärer. Grufdriften och bergsbruket vid Falu grufva fortsättes emellertid och sysselsatte under sista femårsperioden i medeltal 803 arbetare om året, samt lemnade ett resultat, som i det föregående är antydt. Alltmer bedrifves koppartillverkningen endast för att försvara undfångna privilegier, och man riktar mer sin verksamhet på åstadkommande af biprodukter, såsom rödfärg, svafvel, koppar- och järnvitriol m. m. De under Stora Kopparbergs bergslag hörande och inom Dalarne belägna bruksegendomar äro följande, nämligen Domnarfvets såg- och järnverk i Stora Tuna, Svartnäs bruk och Ågs masugn i Svärdsjö socken, Korså bruk i Sundborn, Lindesnäs bruk i Nås socken af Vesterdalarne, Snöåverken i Järna, Löfsjö masugn i Floda, Limå bruk i Leksand samt hälften af Laxå masugn i Stora Tuna. Sin järntillverkning synes bergslaget ärna concentrera vid Svartnäs, Domnarfvet och Lindesnäs, på hvilka ställen produktionen kommer att efter hand utvidgas. Bolagets hufvudkontor är i Falun och dess närvarande öfverdirektör är brukspatron frih. Svante Fleetwood.

I kyrkligt afseende hör den större delen af Falu stad till Christinæ församling, den mindre delen åter till Stora Kopparbergs församling, hvilken äfven omfattar den till Falu stad gränsande landsförsamlingen. Tillsammans bilda dessa församlingar ett regalt pastorat af första klassen, hörande till Falu prosteri. Af läroanstalter märkes ett fullständigt högre elementarläroverk, som under vårterminen 1873 besöktes af 205 lärjungar.

När Falu koppargrufva började att bearbetas, kan man icke med någon visshet säga, men om hennes ålder och sättet för hennes upptäckande har städse de vidunderligaste historier varit gängse. Det äldsta till våra tider bibehållna dokument, som om henne har att förtälja, är Magnus Erikssons privilegier, utfärdade för Kopparberget den 24 Febr. 1347 från Kungsgården vid Husaby kyrka. Denna handling talar likväl om "privilegier och forna bref" som kopparbergsmännen af konungens farfader erhållit. Sannolikt började grufvans egentliga bearbetning under senare hälften af 13:de århundradet genom ett bolag, bestående af konung Magnus Ladulås, flere förnäme inhemske män samt några lübske köpmän. År 1367 hade konung Albrekt förpantat en del af sin årliga inkomst af berget till grefvarne af Holstein, hvilka der hade sina egna ämbetsmän ända till slutet af 1300-talet. Småningom öfvergick grufvan likväl till en inhemsk korporation, som stod under ledning af valda föreståndare och sjelf antog nya delegare och ordnade arbetets drift. Bergsmännen erhöllo af konungarne flere privilegier, bland andra den, att å marken invid grufvan göra intägter under ärftlig besittningsrätt, hvilket blef ursprunget till en mängd små lägenheter, stundom uppkallade efter den förste odlaren med tillägg af ordet tägt eller arf. Efter Gustaf Vasas tid utvidgades grufarbetet betydligt; nya grufvor anlades, delvis för kronans räkning, så att hon under Carl IX:s och Gustaf II Adolfs tid innehade vid pass en fjerdedel. Kronan hade äfven utom sina egna lotter s. k. afradsmalm, tionde af kopparvinsten samt oinskränkt kopparhandel, hvilken likväl i midten af 1600-talet lemnades till grufegarne sjelfva. Efter år 1620 finner man också att Gustaf Adolf upplåtit kronans gruflotter åt bergsmän, mot erläggande af vanlig afgift. Under detta århundrade eller fram till det olycksdigra året 1687 var utbytet vid grufvan mycket stort och uppgick år 1650, då det var störst, ända till 81,284 s:r. Sedan, när kritiska tider kommo, finna vi staten hjelpande träda emellan med penningeunderstöd samt meddelande af stora friheter och privilegier.

Kopparberget, efter den närbelägna sjön Tisken äfven kallad Tiskasjöberg, var redan under medeltiden Dalarnes förnämsta ort. Den stora frihet i handeln, som stället egde på grund af sina privilegier, gjorde, att fråga om särskilda stadsprivilegier jemförelsevis sent uppstod. En köping bildades efter hand på Falan, der tingen plägade hållas, och för den utfärdades först af Carl IX år 1609 särskilda privilegier, af Gustaf II Adolf förnyade och utvidgade år 1624. Sin egentliga början såsom stad räknar väl Falun från år 1641, då staden af drottning Christina erhöll nya privilegier med egen jurisdiction och styrelse, i spetsen för hvilken stäldes en s. k. burggrefve eller öfverborgmästare jämte 3 andra borgmästare — ett antal, som efter 1720 inskränktes till en. Till sitt yttre har staden något förändrats efter de många eldsvådor, hvaraf den varit hemsökt. Dess folkmängd, likasom dess välstånd och betydenhet, var under hundrade år eller inemot vår tid i starkt aftagande och stadens byggnader vittnade då om ett gradvis förfall. Gefle—Dalabanens byggande blef väl på sätt och vis en räddning, och för närvarande bör man kunna räkna Falun till dem af våra större städer, som hafva att hoppas af framtiden.

2. *Hedemora* är beläget på sluttningen af en sandås ej långt från Dalelfven, hvilken här bildar den ganska betydliga sjön Håfran. Den omgifvande kuperade bygden med sina vatten och skogklädda höjder skänker åt staden e

ganska vacker belägenhet. Den i det hela regelbundna stadsplanen upptager med torg, gator och gränder en rymd af ungefär 300 qv.-ref. Staden tillhöriga jordar och lägenheter håller, enligt landshöfdingeämbetets uppgifter, en rymd af 14,827 qv.-ref, hvaraf 9,933 äro åker och äng, det öfriga skog och betesmark. Det hela är satt till 8 mantal. Taxeringsvärdet år 1870 utgjorde 960,633 rdr rmt, hvaraf 362,991 rdr för jordbruksfastighet, det öfriga för hus och tomter, verk och inrättningar. Stadens sammanlagda bevillning uppgick nämnda år till 1,688 rdr rmt. Till sitt byggnadssätt har staden med all sin regelbundenhet ingenting märkvärdigt att förete. Husen äro visserligen i allmänhet snygga, men af trä och temligen oansenliga, och det hela presenterar bilden af en vanlig stilla och ganska obetydlig småstad. Den enda monumentala bygnaden är som vanligt kyrkan, bygd af sten, rätt vacker och rymlig, af okänd ålder samt flere gånger tillökt och förändrad. — Stadens folkmängd var år 1870 endast 1,137 personer på 337 hushåll och var för öfrigt precis lika stor ett tiotal förut. Näringarna äro litet handel och handtverk samt ett ganska väl skött åkerbruk; men utan tvifvel voro i forna lyckligare dar de egentliga stadsmannanäringarna mycket mer utvecklade än nu. Handeln sysselsatte år 1870 blott 16 idkare med en betjening af 9 personer och en bevillning i och för rörelsen af 152 rdr; handtverk åter idkades af 28 personer med 12 arbetare. Stadens handelsområde har blifvit allt mera kringskuret och till och med den årliga vintermarknaden, förr en bland de vigtigaste och lifligaste i vårt land, har af naturliga skäl förlorat en stor del af sin forna betydenhet. — I kyrkligt hänseende hör Hedemora till Hedemora prosteri och bildar med sin landsförsamling ett regalt pastorat af första kassen. För elementarundervisningen har staden en tvåklassig pedagogi, som under vårterminen 1873 besöktes af 20 lärjungar.

Hedemora, förr Henemora, är Dalarnes äldsta stad. Den omtalas såsom handelsplats redan år 1414, fick sina första kända, ehuru ännu inskränkta privilegier 1446 samt blef stad med egen jurisdiction först 1459. Staden förekommer i historien i samband med minnena om Sturarne och Gustaf Vasa. Den senare öfvade här sina dalkarlar i vapnens bruk, samt upprättade i Hedemora ett mynthus, der han lät slå klippingar till samma halt som kung Christians. Myntet såldes af kronan år 1583. I forna dagar hade staden en ganska vidsträckt rörelse, emedan dess borgare hade all handel från Dalarnes södra gräns samt höllo öppna bodar i flere af bergslagens socknar. Denna rörelse minskades likväl, sedan Falun erhållit stadsrätt och Avesta blifvit anlagdt, och den har i vår tid allt mer och mer aftagit, till dess den lilla staden nästan alldeles stannat i utveckling, om icke råkat i förfall. Af framtiden torde den ej häller hafva något nämnvärdt att vänta för sin merkantila och ekonomiska pånyttfödelse. — Stadens vapen är en gran.

3. *Säter*, en af Sveriges obetydligaste städer, är belägen invid ett litet vattendrag, som här utfaller i sjön Ljustern. Staden, till sitt yttre af det anspråkslösaste slag och mera liknande en by, har särdeles vackra omgifningar, af hvilka den närbelägna s. k. Sätersdalen är bekant för sin skönhet och under sommaren erbjuder den behagligaste promenadplats. Den ganska regelbundna stadsplanen med sina 83 tomter, hvaraf 6 obebygda, upptager en rymd af ungefär 160 qv.-ref och staden tillhörande jord 11,003 qv.-ref, hvaraf 2,776 äro åker och äng, det öfriga skog och betesmark — allt satt till 4 mantal. Sammanlagda fastighetsvärdet år 1870 var 316,996 rdr rmt, hvaraf 76,822 rdr för jordar, det öfriga för hus och tomter, verk och inrättningar. Stadens hela bevillning utgjorde nämnda år 742 rdr rmt. — Till sitt bygnadssätt hör staden till de allra oansenligaste. Husen äro naturligtvis af träd och knappast ett enda har något framstående yttre. Den förnämsta bygnaden är som vanligt kyrkan, belägen nära sjön, uppförd efter 1634 af sten med torn samt ganska vacker. — Stadens folkmängd var år 1870 blott 515 personer på 119 hushåll, utvisande under de föregående 10 åren en sammanlagd tillökning af 10 personer. Näringarna äro litet handel och handtverk samt något åkerbruk såsom en välbehöflig binäring. Af den rörelse, som man i en stad plägar vänta, ser man i Säter icke ett spår. Allt för ett tynande lif, för att icke säga, att staden synes så godt som utdöd. Handeln sysselsatte år 1870 endast 7 idkare med en betjening af 4 personer samt en sammanlagd bevillning i och för rörelsen af 82 rdr rmt. Staden hade samma år 11 handtverkare med 8 arbetare och stälde sig sålunda uti industrielt afseende vid sidan af Sveriges allra minsta orter. — I kyrkligt hänseende hör staden med tillhörande landsförsamling till Stora Tuna prosteri och bildar ett regalt pastorat af andra klassen. För elementarundervisningen har Säter en enklassig pedagogi, som vårterminen 1873 besöktes af 6 lärjungar.

Den plats, der staden Säter nu ligger, hörde fordom till Dalsby kapellag af Stora Tuna socken. Under Gustaf Adolfs tid anlades staden på den derinvid belägna kungsgårdens egor, men erhöll icke förrän år 1642 sina privilegier, hvilka sedan stadfästades år 1648. Orten var bestämd att lefva af den rörelse, som skulle uppkomma vid de järnförädlingsverk, hvilka invid vattendraget anlades. År 1621 upprättades här af Govert Silentz det första garmakeri i riket, hvarjämte ett myntverk anlades år 1625; men dessa verk nedlades snart och såväl garningen som myntningen öfverflyttades till Avesta. I stället upprättades det s. k. Säters manufakturverk, bestående dels af gamla verket från år 1642, dels af det nya privilegieradt 1748. Manufaktursmidet förändrades sedermera till stångjärnstillverkning, hvilken likväl för längesedan upphört. Den

handel, som Säter förr idkade på bergslagen, i synnerhet i Norrbärke och Söderbärke är äfvenledes förbi, och Smedjebacken har i stället kommit sig upp på grannens bekostnad, lemnande honom långt efter sig både med afseende på industriel och merkantil utveckling. — Stadens vapen är en smed med sin hammare.

Statistisk tabell öfver Stora Kopparbergs lä landsbygd.

(Sammandrag efter texten).

Fögderi.	Socknar.	Nuv. mantal Skatte.	Nuv. mantal Krono.	Nuv. mantal Frälse.	Fastighets-värde.	Areal.	Folkmängd.
Kopparberg...	Stora Kopparberg	0,500	—	55,410	1,889,210	2,292	2,2
	Aspeboda				662,250	0,686	1,0
	Torsång	30,146	—	15,167	657,447	0,478	1,1
	Vika med Hosjö	30,063	0,875	20,625	1,576,728	1,330	2,7
	Sundborn	4,687	1,625	37,419	819,370	1,507	1,9
	Svärdsjö med Svartnäs	46,875	5,359	1,250	1,502,366	11,695	5,4
	Enviken				473,640		2,0
	Stora Skedvi...	86,187	1,125	2,250	1.748,521	1,814	3,6
Näsgårds län	Husby	77,311	7,469	—	2,421,950	3,705	5,7
	Hedemora	118,949	1,648	—	2,942,000	2,992	5,9
	Garpenberg ...	13,007	—	3,000	802,600	1,354	2,3
	Grytnäs med... Avesta	35,982	0,250	—	1,423,400	1,000	2,3
	Folkärna	59,159	4,516	0,313	1,483,720	1,712	3,6
	By.................	49,473	2,796	—	1,270,500	2,838	4,2
Säters län ...	Säter	20,603	1,625	—	611,049	0,970	1,8
	Stora Tuna med Amsberg ...	215,799	8,219	14,641	3,905,603	3,946	8,3
	Silfberg				634,829		1,7
	Gustaf	42,290	—	—	884,795	0,638	2,6
	Gagnef med ... Mockfjerd ...	79,820	—	—	1,450,755	3,565	7,3
Nedan-Siljan	Leksand med Djura	150,700	1,730	—	3,537,070	9,515	13,1
	Rättvik med Boda	66,840	1,630	—	2,053,935	9,274	9,7
	Ore	7,192	0,187	—	429,370	9,337	2,8
	Ål	18,334	0,726	—	542,375	1,264	2,2
	Bjursås	4,820	0,250	—	778,170	0,756	3,1
Ofvan-Siljan	Orsa med Skattunge...........	46,771	0,949	—	1,015,160	22,858	4,6
	Mora	79,779	1,247	—	1,510,119	15,190	7,3
	Våmhus				242,200		1,6
	Sofia Magdalena	15,586	0,327	—	398,485	3,624	1,7
	Venjan	8,397	0,125	—	249,617	5,799	1,8
	Elfdalen med Evertsberg...	25,642	0,250	—	439,450	20,146	3,9
	Särna med Idre	3,411	2,083	—	146,900	37,507	1,27
Vesterdalarne	Malung med Tyngsjö	33,719	—	—	819,820	16,720	6,4

Härad.	Socknar.	Nuv. mantal. Skatte.	Krono.	Frälse.	Fastighets-värde.	Areal.	Folk-mängd.	Antal hushåll.
rdalarne......	Lima	23,875	—	—	564,200	23,522	2,370	472
	Transtrand...				397,200		1,519	311
	Äppelbo	14,922	2,062	—	379,550	4,155	1,708	321
	Näs	17,344	7,318	—	719,500	4,505	3,085	690
	Säfsnäs				615,849	4,906	3,072	771
	Järna	20,664	0,687	—	846,690	6,362	3,402	669
	Floda	15,625	2,000	—	795,149	3,408	2,333	551
rbergslagen	Grangärde....	49,020	4,220	—	2,811,200	8,125	7,753	1,790
	Ludvika	16,750	0,130	—	1,124,400		2,905	633
	Norrbärke ...	57,550	2,250	0,750	4,458,800	4,210	7,451	1,971
	Söderbärke...	38,920	0,250	0,500	1,923,600	5,164	4,421	1,018
	Malingsbo ...	11,950	0,050	—	415,900		906	182

VIII.

Värmlands län.

Läge och gränser. Värmlands eller Carlstads lä innefattar landskapet Värmland, med undantag af Carlskog bergslag, samt en liten del af Dalarne, förr tillhörande Ap-pelbo socken. Det gränsar i vester till Norge, i nordost til Stora Kopparbergs län, i öster till Örebro län samt i söde till Skaraborgs och Elfsborgs län jämte sjön Venern. Läne ligger ungefär mellan 58° 54′ och 61° 3′ nordlig bredd sam 29° 20′ och 32° 10′ östlig längd från Ferro.

Areal och folkmängd. Länets utsträckning i veste och öster från det vestligaste hörnet af Nordmarks till de östligaste hörnet af Fernebo härad är vid pass 14 mil, norr och söder från den nordligaste ändan af Elfdals hära till den sydligaste udden af Värmlandsnäs ungefär 22 mil Arealen är 147,804 qv.-mil, hvaraf 14,392 qv.-mil vatten dervid icke inberäknad länets andel af sjön Venern. Folk-mängden uppgick år 1870 till 260,392 personer, hvara 126,751 mankön och 133,641 qvinkön; år 1850 var de 221,885, år 1825 åter 163,372 och år 1800 endast 135,438 utvisande en tillökning af mer än 92 procent sedan bör-jan af detta århundrade. Befolkningens täthet år 1870 va 1,761 personer på hvarje qvadratmil land.

Fysisk beskaffenhet. Värmland afskiljes från de öfriga Svealand genom den här och der afbrutna höjdsträck-ning, hvilken i fortsättning af Kölen från Faxe fjäll löper p gränsen mellan Värmland och Dalarne ned genom Närik till Vettern och sammanfattas under benämningen den sven-ska landryggen. Till sin natur vid första anblicken påmin-nande om Dalarne, hör Värmland likväl med afseende p sin fysiska beskaffenhet snarare till de närmast liggand bygderna af det söndenfjällske Norge, hvarifrån det ick häller afsöndras genom någonsomhälst naturlig gräns. Land-skapet ligger på den sydöstra sluttningen af ett högland oc

uppfylles till den största delen af ganska betydande, om äfven ej så särdeles höga bergmassor, hvilka dels förgrena sig, dels åt söder utsända större eller mindre åsar. Dessa bergsträckningar och åsar, hvilka förr varit beklädda med rik barrskog, den vinningslystnaden allt för hänsynslöst sköflat, hafva i allmänhet de skandinaviska bergens kullriga och tillplattade form samt omsluta smala och långsträckta dalgångar, genomflutna af vattendrag, som alla skynda att utgjuta sig i Venern, vårt fäderneslands största insjö. Den mest betydande af dessa dalgångar är Elfdalen, som sträcker sig ända från de öde gränstrakterna mot Norge söderut inemot Venerns slättbygd och utefter hela sin längd genomflytes af den från Fämunsjön kommande Klarelfven, Värmlands mest betydande vattendrag. En annan dalsträckning är Fryksdalen, som ungefär midt i landskapet omgifver Frykensjöarne och i söder sammantränges af ganska betydande, brant stupande berg. Värmlands östra del eller den egentliga bergslagen — Fernebo härad — bildar åter icke någon skarpt utpräglad dalsänkning, utan upptages af en mängd utan ordning hopgyttrade berg, hvilka likväl icke så särdeles höja sig öfver den kringliggande bygden, hvars medelhöjd öfver hafvet är ungefär 500 fot. En dylik starkt kuperad och oregelbunden bygd, ehuru ej fullt så högländ, är den sydvestra delen af landskapet, det s. k. Vesterlandet, som utgöres af Nordmarks, Jösse och Gillberga härader. Der förekomma visserligen, isynnerhet på norska gränsen, flere vilda bergstrakter, men naturen har likväl i dessa nejder klädt sig i mer täcka och leende, än egentligen storartade drag, och skönheten betingas eller förhöjes af den här som öfverallt i Värmland stora rikedomen på sjöar och vattendrag. Venerstrakten är Värmlands fruktbaraste bygd med en odling, som räknar sina anor från den aflägsna hednatiden. Den är äfven genom sin till det mesta flacka natur och sina sanka stränder för ögat mindre tilltalande än den egentliga uppbygden af landet. Der uppe i bygderna är det man bör söka dessa vackra och omvexlande naturscenerier, som gjort Värmland, »det härliga land», så mångbesjunget. Sådana än leende och yppiga, än mer allvarliga och storartade taflor möta vandraren nästan öfver allt. Inom nejderna omkring Filipstad finner han ungefär samma natur, som utmärker bergslagerna i vestra Vestmanland, och äfven vid den vackra Glafsfjolen känner han igen åtminstone samma tycke, ehuru dragen äro gladare och mjukare både i följd af bergens mindre höjd och växtlifvets jämförelsevis större rikedom. Äfven Elfdalen är rik på naturskönhet, ehuru af ett helt annat slag än den, som möter oss inom provinsens öfriga trakter. Man ser det kanske mest på den

sällsynt praktfulla milsvida utsigt man från Lethöjden i södra Finnskoga kapell har öfver Klarelfvens dalsänkning, i öster begränsad af en bergstrakt, som står i förbindelse med fjällbygden inom Vesterdalarne. Men den vackraste delen af Värmland är utan fråga den vida och fruktbara dalgång, som omgifver Frykensjöarne och som öfverallt från sina höjder erbjuder utsigter af den mest sällsynta och storartade naturfägring. Allestädes ser man denna rika omvexling af höjder och dalar, skogar, sjöar och rinnande vatten, som betingar skönheten i ett äkta nordiskt landskap och som här är större än i någon annan provins inom Svealand med undantag af Dalarne. Alla Värmlands vattendrag hafva, såsom ofvan är nämndt, sitt aflopp till Venern. De många sjöarne inom Nordmarks härad afföra sitt vatten söderut till Dalsland och utrinna slutligen vid Köpmannebro i Dalbosjön. I dess nordligaste ända utfaller också Glafsfjolens vatten genom Byelfven. Öster om näset faller sjön Värmelen ut i Åsfjärden af Venern, och dit föra äfven de långsträckta och flodlika Frykensjöarne sitt vatten genom den ganska betydande *Norselfven*, sedan de likväl förut erhållit en förstärkning genom den från Norge kommande *Rottnaelf*, som vid Rottneros utfaller i Mellan-Fryken. Längst i norr utrinner provinsens förnämsta vattendrag *Klarelfven*, vid sitt utlopp omslutande den gamla Tingvallaön. De många sjöarne inom Fernebo härad föra sitt vatten på flere vägar till *Svart-* eller *Letelfven*, hvars källor ligga inom Vesterdalarne och som slutligen efter att hafva genomflutit sjön Skagern under namn af *Gullspångselfven* hinner Venern, i sitt nedersta lopp bildande den naturliga gränsen mellan Värmlands och Skaraborgs län.

Näringsgrenar. Hvad som i det föregående blifvit sagdt om Dalarnes näringsförhållanden gäller med vissa förändringar äfven om Värmlands. Fattigt är i sträng mening det ena landskapet lika litet som det andra. Skogarne bjuda äfven här på sina rikedomar, ehuru de isynnerhet utefter de stora flottlederna blifvit plundrade på ett kanske hänsynslösare sätt än någonstädes i vårt land. Bergen öppna också för den menskliga fliten sina outtömliga skatter, och inom Värmlands bergslag börjar så att säga »det bälte af järn, som går öfver midjan af Sverige». Slutligen och framför allt belönar också här den moderliga jorden odlarens möda, om man också icke kan säga, att länet egentligen hör till landets mer framstående sädesorter. Provinsens nordligaste del utgör visserligen ännu till det mesta en oafbruten ödemark, utsatt för det farliga inflytandet af grannskapet med fjällen och bebodd af en finsk befolkning, som

föder sig af jagt och fiske samt den magra afkastningen af upprödda svedjeland. Längre söderut blir landet mera öppet och *åkerbruket* intager som modernäring ett alltmer framstående rum, ehuru åtminstone i uppbygden granitgrunden går för nära jordytan och jordmonen, bestående af sand eller grus med ringa mylla, är mycket mager och fordrar stark gödning. Inom slättbygden vid Venern, på Näset och på vissa ställen i Fryksdalen förekommer åter lera i rikare lager och der är äfven Värmlands fruktbaraste trakter. Enligt officiela uppgifter på jordens beskaffenhet, sådana de för ett tiotal af år sedan afgåfvos, skall af den odlade jorden ungefär $^3/_{60}$ vara god, $^{20}/_{60}$ svag samt resten medelmättig. Med afseende på sjelfva sädesproduktionen har man indelat Värmland i trenne trakter, den ena omfattande Näs, Väse, Ölme, Visnums, Grums, Gillbergs, Kils och Nyeds härader samt Carlstads tingslag med ett sädesutbyte, som i vanliga år öfverstiger behofvet; den andra utgörande Jösse och Nordmarks härader, der sädesproduktionen motsvarar förbrukningen; och den tredje, bestående af Fernebo, Elfdals och Fryksdals härader, hvarest sädesproduktionen betydligt understiger förbrukningen, och der derföre järnhandteringen eller trävarurörelsen antingen utgöra hufvudnäringar eller stå i bredd med åkerbruket. Detta sysselsätter emellertid i det stora hela den ojämförligt största delen af befolkningen och representerar med sina alster det största värdet. Det omfattas äfven med ett städse stigande intresse och med ökad framgång, till och med inom provinsens nordligaste del, der jordbrukarne för klimatets hårdhet hafva att kämpa med stora svårigheter. Af länets hela egovidd, som är beräknad till ungefär 3,100,000 tunland, upptages nära $^1/_7$ af åker och äng och i vanliga år torde utbytet af jordbrukets alster kunna anses fullt motsvara länets behof. Under året 1870 var enligt de högst ofullständiga uppgifter, som vederbörande lemnat, afkastningen af de förnämsta sädesslagen utan afdrag af utsädet och i runda tal räknadt 53,000 k:fot hvete, 995,000 k:fot råg, 102,000 k:fot korn, 3,864,000 k:fot hafre, 89,000 k:fot blandsäd och 3,000,000 k:fot potates. Åringen var som vanligt störst på Näset utom af potates, hvaraf det största utbytet erhölls inom Nordmarks härad. Den öppna jorden inom Värmland brukas mest i cirkulation med träde, höstråg, 3 års gräsvall och 2 till 3 års hafre. Bland allmogen finnas likväl många, som bruka jorden utan någon ordnad växtföljd, men med hafren alltid såsom hufvudsäde. Åt *boskapsskötseln* har under senare år i mon af en fördelaktigare omsättning egnats en stigande omtanke hos allmogen, synlig mindre genom anskaffande af förädlade djurraser, än genom en bättre

omvårdnad och en starkare utfordring. Afkastningen är mer än tillräcklig för behofvet, och kreatur samt ladugårdsprodukter afyttras åtminstone under vanliga år i ganska stor mängd, isynnerhet från Nordmarks härad och slättbygden kring Venern. Vid slutet af år 1870 var antalet af underhållna kreatur 16,347 hästar, 3,646 oxar, 2,470 tjurar, 78,829 kor, 16,729 ungnöt, 85,350 får, 2,878 getter och 14,016 svin. För jordbrukets och dithörande näringars utveckling verka dels länets hushållningssällskap, dels de särskilda hushållsgillen, som under senare år i mängd blifvit bildade. Genom bidrag af allmänna medel är inrättad en lägre landtbruksskola, som sedan år 1851 varit förlagd vid egendomen Gårdsjö i Gillbergs härad. Sedan långa tider tillbaka har inom Värmland *skogsbruket* varit en mycket vigtig näringsgren, men det har fortgått här mer än på månget annat ställe efter ett utplundringssystem, som gifvit fosterlandsvännen anledning till allvarsamma farhågor. Mest har detta varit fallet inom Fryksdalen, hvarom man blott behöfver taga sina ögon till vittne vid en resa uppåt bygden. Af länets hela egovidd beräknas nära 2,500,000 tunland vara skogbärande mark, men deruti äro inberäknade milslånga sträckor, der knappast något mera återstår att skörda och der man naturligtvis ej häller dragit försorg om skogens återväxt. Skogskapitalet användes dels till kolning för brukens behof, dels till timmerafverkning af enskilde eller bolag. Timmer flottas på de flesta af Värmlands vattendrag, isynnerhet Klarelfven, och öfver allt inom landet äro sågar anlagda. Inom länet finnas inga kronoparker, krono- eller häradsallmänningar, men väl boställsskogar, hvilka lemna tillfälle till betydlig afverkning och der efter hand nu ordnad hushållning införes. Med afseende på de enskildes skogar börja väl dessa i våra dagar skötas något förnuftigare än förr, men i större skala sker detta endast vid de mer betydande bruksegendomarne, af hvilka särskildt nämnas Borgvik, Storfors, Mölnbacka samt Uddeholm. Länet har haft en skogvaktareskola vid Bosjö, men denna har från 1869 och tillsvidare upphört. — Sedan århundraden har inom Värmland och egentligen inom dess östra del *bergsbruket* och *järnhandteringen* varit ett af befolkningens vigtigaste näringsfång. Med afseende på sitt bergsbruk liksom öfver hufvud med afseende på hela sin materiela utveckling står provinsen i stor tacksamhetsskuld till Carl IX, till hvilkens hertigdöme Värmland hörde och som mer än någon annan verkat för dess framåtskridande. Äfven här har vår tids förändrade industriela förhållande utöfvat sitt inflytande och särskildt järnhandteringen börjat komma in på den nya bana, der associationen är nödvändig för att kunna något

uträtta. Under de sista 10 åren hafva grufbrytningen och järnmalmsuppfordringen oafbrutet varit stadda i utveckling. År 1871 erhöllos ur 55 grufvor, alla belägna inom Filipstads bergslag, 2,850,985 c:r järnmalm, mot 1,788,530 c:r år 1861. Af 1871 års utbyte lemnade Persbergs oah Yngshyttefälten ända till 1,245,520 c:r. Ofvan nämnda år blåstes vid 26 begagnade masugnar 1,083,801 c:r tackjärn, och vid 57 begagnade verk och 141 härdar tillverkades 814,378 c:r stångjärn. Vid 6 gjuterin hafva genom tackjärnets omsmältning åstadkommits 6,330 c:r gjutgods och vid 47 begagnade verk 67,223 c:r järnmanufaktur och stål. — Den egentliga *fabriksindustrin*, ehuru i Värmlaud vigtigare än i flera andra län, är likväl icke af någon mer framstående betydenhet. Enligt den sista femårsberättelsen funnos år 1870 inom länet 106 i gång varande fabriker med 112 ägare, hvaraf 24 bolag, 833 arbetare samt ett tillverkningsvärde af 1,355,148 rdr rmt. Af dessa äro glasbruken och tobaksfabrikerna de vigtigaste. Vid de förra 5 till antalet voro nämnda år anstälde 276 arbetare och tillverkningsvärdet utgjorde 376,517 rdr rmt; de senare, till antalet 6, sysselsatte 146 arbetare och tillverkningsvärdet uppgick till 382,634 rdr rmt. — Såsom binäringar kunna nämnas *jagt* och *fiske*, det senare af ganska mycken vigt, isynnerhet för den fattiga delen af allmogen, som är bosatt vid stränderna af Venern. I vissa trakter erhåller menige man väl behöfliga biförtjenster genom förfärdigandet af snickeriarbeten samt flere slags kör- och åkerbruksredskap.

Med **samfärdsmedel** är länet numera ganska väl försedt. *Landsvägar* finnas med en sammanlagd väglängd af 298 mil. Af länets många *järnvägar* märkes i främsta rummet den nordvestra stambanan som är och ännu mer torde blifva af ett oberäkneligt inflytande på utvecklingen af Värmlands näringslif. Den går öfver Christinehamn, Carlstad, Arvika, till Charlottenberg vid gränsen mot Norge och räknar inom länet 16 stationer. Från Kils station går en kort bibana till Fryksta vid sydligaste ändan af sjön Fryken, hvilken bibana upptager den högst betydliga trafik, som nästan hela året om går på Frykensjöarne och som förr fördes på den numera upprifna järnvägen mellan Fryksta och Lyckan invid Klarelfven. Af mycken vigt blifver den järnväg, som för närvarande af ett stort enskildt bolag anlägges genom Värmland från Falun i Stora Kopparbergs län till Kil på nordvestra stambanan och som från Kil kommer att fortsättas genom Dalsland till Göteborg. Ett annat stort bolag, till det mesta bestående af bruks- och jordegare i den östra delen af Värmland anlägger en järnväg

från Filipstad till Christinehamn, sedan det genom köp förvärfvat sig hela det system af smärre järnbanor, dels för lokomotiv, dels för hästkraft, som i sammanhang med ångbåtskommunikationer förenar Filipstads bergslag med Christinehamn och Venern. Utom dessa dels för trafiken öppnade, dels under byggnad varande järnvägsförbindelser, märkes hästbanan förbi Dejeforsen i Klarelfven, hästbanan mellan sjön Ränken och Glafsfjolen samt flere mindre hästbanor anlagda vid nedannämnda bruk och uteslutande afsedda för transport af brukens egna effekter, nämligen vid Liljedal, Mölnbacka, Dejefors, Lesjöfors, Östanå, Borgvik, Stömned och Sölje samt Persbergs gruffält. Af sjöförbindelser har Värmland flere ganska vigtiga. Främst står bland dem sjön Venern, af hvars stränder en sträcka af ungefär 16 mil tillhör Värmland. För segelfartens förbättrande å denna sjö finnes en särskild direktion, som har sitt säte i Carlstad och som ombesörjer inrättandet af fyrar och båkar, utsättandet af andra sjömärken samt antager och aflönar bevakare och lotsar. Nästa rummet efter Venern intaga ännu med afseende på trafikens liflighet de vattendrag, som i förening med nyss nämnda järnbansystem bilda en sammanhängande kommunikationsled emellan bergslagen och Christinehamn och af hvilka med ångbåtar befarna äro sjöarne Långban, Östersjön, Yngen och Daglösen. En annan sjötrafikled är den öfver Glafsfjolen till Venern genom Byelfven och Seffle kanal. Vidare bildar den 8 mil långa sjön Fryken, inom Fryksdals och Kils härader en vattenväg, på hvilken ångbåtstrafiken under de sista åren betydligt ökats. Klarelfven bildar en flottningsled för en stor mängd skogsprodukter, som komma från de nära elfven belägna bygderna, från Tryssild i Norge samt från Dalarne, der flere af Klarelfvens tillflöden hafva sitt ursprung. Elfven kan likväl i följd af många forsar och fall icke befaras med båtar utefter hela sitt lopp; men genom Forshaga kanal och järnvägen förbi fallen vid Dejefors är emellertid en sammanhängande trafikled åvägabragt mellan Munkfors bruk och Carlstad. Genom den för sin naturskönhet bekanta Dalslands kanal, som öppnades för allmän trafik sommaren 1868, bildas en segelled från Hattefura vid Venern genom sjöarne Åklången, Rogvarpen, Laxsjön och Lelången till sjöarne Stora Lee samt Vestra och Östra Silen. Af kanalen tillhör endast den del, som sammanbinder Lelången med Stora Lee Värmlands län, hvaraf på detta sätt södra och sydvestra trakterna af Nordmarks härad stå i förening med sjön Venern.

Indelning. Värmland kan, såsom ofvan är nämndt,

med afseende på sina naturförhållanden indelas i 5 hufvuddelar, hvilka från hvarandra äro temligen tydligt åtskilda. De äro Fryksdalen, Elfdalen, Bergslagen, Vesterlandet och Venerstrakten, af hvilka Fryksdalen är på en gång provinsens hjerta och dess utan all jemförelse vackraste bygd. I kameralt afseende utgjorde Värmlands län år 1870, enligt landshöfdingeembetets femårsberättelse, något mer än 1,738 förmedlade mantal med ett taxeringsvärde, som med inbegrepp af olika slags lägenheter uppgick till 93,661,172 rdr rmt. Städerna voro samma år uppskattade till ett värde af 9,139,993 rdr rmt. Länets kronouppbörd utgjorde 948,471 rdr rmt. — I *kyrkligt* hänseende tillhör länet Carlstads stift och innefattar 8 hela kontrakt samt större delen af det nionde, alla tillsammans bildande 36 pastorat, dervid likväl icke är inbegripen Råda socken, som hör till Amnehärads pastorat af Skara stift. Kyrkosocknarnes antal är 90, hvartill kommer en del af Nysund, som till större delen tillhör Örebro län. I denna summa äro inberäknade 3 stads- och 7 kapellförsamlingar. I *civilt* afseende delas länet i 6 fögderin och 17 länsmansdistrikt, lydande under landshöfdingeämbetet i Carlstad. För *lagskipningen* delas länet i 6 domsagor och 16 tingslag, hvartill komma länets 3 städer med särskild jurisdiktion och förvaltning. Med afseende på bergverksdriften hör länet till 7:de bergmästaredistriktet. Läkarestaten utgöres af 7 ordinarie och 2 extra provinsialläkare, 2 distriktsläkare samt 4 stadsläkare. Länets sjukvårdsanstalter äro lazarett och kurhus i Carlstad och Filipstad samt 3 mindre sjukhus i Silbodal, Råda och Uddeholm. Vid 1870 års slut hade länet 4 postkontor, 5 postexpeditioner och 11 poststationer, oberäknadt de vid nordvestra stambanan inrättade postanstalter. Länet tillhör Värmlands och Elfsborgs läns gränsdistrikt med tullkamrar i Carlstad, Filipstad, Arvika och Charlottenberg. Telegrafstationer finnas utom vid nordvestra stambanan i länets städer, Carlstad, Christinehamn och Filipstad. I *militäriskt* hänseende hör länet till tredje militärdistriktet och har inom sitt område förlagda följande trupper, nemligen hela Värmlands regemente, utgörande oberäknadt vakanta rotar 908 nummer, och 292 nummer af Närikes regemente samt en värfvad trupp af 600 man, kallad Värmlands Fält-Jägareregemente. Båda de värmländska regementena hafva gemensam mötesplats å Trossnäsfält.

Till **riksdagen** sänder länet 19 representanter, hvaraf 8 till Första och 11 till Andra kammaren.

Inom Värmlands län ligga följande socknar, ordnade efter härader och fögderin.

1. **Öster-Sysslets fögderi** gränsar i vester till Norr-Sysslets och Mellan-Sysslets fögderin, i norr till Vesterdalarne, i öster till Örebro län samt i söder till Venern och Skaraborgs län, mot hvilket Gullspångselfven och sjön Skagern bilda en naturlig gräns. Hela den norra delen af fögderiet eller Fernebo och Nyeds härader äro till sin allmänna karaktär ett kuperadt bergland med en medelhöjd, som åtminstone för bergslagen uppgår till ungefär 500 fot öfver hafvet eller något derutöfver. Bygden genomskäres icke, såsom fallet är längre vesterut, af några sammanhängande åsar, utan uppfylles af en massa oregelbundna, tidt och ofta afbrutna bergsträckningar, stundom liksom hopgyttrade till stora bergklumpar, men i det hela sedt fortlöpande i sydostlig riktning till Carlskoga och vidare inåt Närike. Den mest utpräglade bergskedjan, ehuru äfven den på sina ställen splittrad af tvärdalar, kan man anse följa Svartelfven genom Gåsborn samt sträcka sig mellan sjöarne Långban och Saxen inåt Carlskoga för att slutligen skjuta fram sina allt lägre tillplattade utsprång genom Visnums, Rudskoga och Råda socknar ned emot Gullspångselfven. Ingenstädes bära emellertid dessa bergsträckningar, som fallet är med bergen inom Vesterdalarne, fjällens natur, utan äro i allmänhet ända upp till sina toppar beklädda med barrskog. Ju längre söderut de komma, desto mer sänka de sig och upplösa sig i kullar och landthöjder, som bilda öfvergången till slättlandet kring Venern. Enstaka toppar höja sig visserligen öfver den kringliggande nejden, men ingen uppnår 1,000 fots höjd; den betydligaste är Gåsbornsklätten eller Gåsklinten i Gåsborns socken af Fernebo härad. Öfver hufvud öfverensstämmer denna del af Värmland till sin naturkaraktär med de närgränsande trakterna af Örebro län och utmärker sig med sin rika omvexling af berg, sjöar och vattendrag genom ett icke vanligt mått af skönhet. Den vackraste trakten torde vara den omkring Filipstad, ehuru den icke eger den storartade prägel, som utmärker naturen t. ex. vid stränderna af sjön Fryken. I söder inom Visnums, Ölme och Väse härader utbreda sig fögderiets bördigaste trakter med en jämförelsevis obetydlig höjd öfver hafvet af 2 till 300 fot samt uppfylda af kullar och låga bergåsar, hvilka i fortsättning från bergen i bergslagen skjuta ned ända i sjön Venern. Dessa trakter hafva icke någon särdeles naturskönhet att bjuda på, icke ens vid de sanka, för öfversvämningar ofta utsatta Venerstränderna; men de äro rika på stora, fruktbara slätter, der åkerbruket är starkt

utveckladt och mycket gifvande. Strandbygden är mycket sönderskuren af vikar, bland hvilka många delvis äro igenvallade, och utanför ligger en starkt sondersplittrad skärgård. Af fögderiets oräkneliga vattendrag hafva de jämförelsevis obetydliga i söder direkte sitt lopp i Venern. Dit höra Visman, Varnan, Ölmeån, Glomman och Alsterelfven eller Alstran, af hvilka den sista uppkommer längst i norr i Nyeds socken och bildar aflopp för flere sjöar, såsom Gapern och Alstern, innan den ett stycke öster om Carlstad utrinner i Venern. Hela Fernebo härad åter affför sitt vatten på skilda vägar genom Svartelfven, som kommande från Vesterdalarne här längst i norr genomflyter Rämmens och Gåsborns socknar för att sedan skynda in i Vestmanland, derpå styrer sitt lopp genom Carlskoga bergslag, vidare under namn af Letelfven bildar den naturliga gränsen mellan Visnums härad och Örebro län samt slutligen efter att hafva passerat sjön Skagern fortsätter sin färd under namn af Gullspångselfven vesterut till Venern, hvilken sjö den uppnår vid Åros på gränsen mellan Värmland och Vestergötland. Till denna hufvudelf lemnar bergslagens oräkneliga sjöar sitt vatten genom flere tillopp, af hvilka Timselfven är det förnämsta. — Jordmonen är inom slättlandet vid Venern i allmänhet lera, ehuru sandfält äfven på flere ställen förekomma. Inom Nyeds härad är en sandådrad jäslera den rådande jordmonen, under det att östligare på den s. k. Brattforsheden ända fram emot Filipstad sanden är den herskande. I bergslagen för öfrigt består jordmonen på höjderna af klapperblandad sand samt i de lägre bygderna af tunn jäslera eller djup mulljord af förruttnade vegetabiliska ämnen. Den jämförelsevis bästa jorden påträffas söderut inom Kroppa och Lungsunds socknar. Hufvudnäringarna äro inom fögderiets södra härader företrädesvis åkerbruk och boskapsskötsel med afkastning öfver det egna behofvet, inom Fernebo härad åter eller den egentliga bergslagen bergsbruk och järnhandtering, under det att i dessa trakter åkerbruket, ehuru öfverallt idkadt icke lemnar en emot behofvet svarande afkastning. — Öster-Sysslets fögderi omfattar i judicielt afseende 5 härader eller tingslag, af hvilka Ölme, Väse, Visnums och Fernebo härader utgöra Öster-Sysslets samt Nyeds härad tillhör Elfdals domsaga. I kyrkligt afseende tillhör fögderiet Visnums och Nyeds kontrakter samt innefattar följande 19 socknar. — »Værmaland», som öfver Venern erhållit sina första bebyggare, »stenålderns och bronsålderns såväl som götarne», är i sina sydliga trakter, der odlingen har gamla anor, samt upp utefter de stora vattendragen, ganska rikt på minnen från hednatid. Sådana minnen möta oss inom Väse, Ölme och i all

synnerhet inom Visnums härader, på båda sidor om Visnumsån, under det att längre upp inom den norra bergslagen ytterst få bevis förekomma på forntida odling. Ännu vid slutet af medeltiden, då hela Värmland var indeladt i tvänne sysslor Vester- och Öster-sysslan och då för öfrigt sjelfva häradsindelningen ännu icke var fullt stadgad och dessutom af mindre vigt, ännu vid den tiden var af det nuvarande Öster-sysslets fögderi stränderna vid Venern den egentliga bygden, norr om hvilken öde skogstrakter utbredde sig vidt omkring. Då omtalas i gamla handlingar »Wæs» och »Wisneem's» härader, det förra med 5, det senare med 4 kyrkor; men uppe i skogstrakten, der osmundsjärnstillverkning idkades, omtalas äfven »Wärmelandsberg» eller Järnberget i Wärmeland, som under den senare medeltiden räknades såsom en särskild menighet och sannolikt hade sin egen kyrka vid Fernebo eller det nuvarande Filipstad. I slutet af 1500-talet, då Värmland som bekant hörde till hertig Carls furstendöme, var landskapet indeladt i tvänne fögderin, af hvilket Östersysslet innefattade Värmlandsberg, Väse-, Visnums-, Kils-, Grums- och Näs-härad och förvaltades af en fogde på Asphyttegård. Hela den nordöstra delen af Väsehärads och Ölmehärads socknar synas, likasom det mesta af Nyeds bergslag och socken hafva varit fullständig obygd, och Värmlandsberg, som då ännu utgjorde endast en socken, Fernebo, var en ytterst glest befolkad trakt. I kyrkligt afseende lydde fögderiet då till Öster-sysslets prosteri och innefattade endast 3 gäll, oberäknadt Råda socken i Visnums härad, hvilken i de tiderna liksom nu hörde till Amnehärad i Vadsbo.

a) **Visnums härad**, under medeltiden kallad Wisneem eller Wissnim, innefattar fögderiets sydligaste del och gränsar i vester till Venern, i nordvest till Ölme, i nordost till Carlskoga, skiljes i öster genom Letelfven från Edsbergs härad af Örebro län samt i söder genom sjön Skagern och Gullspångselfven från Norra Vadsbo härad af Skaraborgs län. Häradet innefattar nedanstående 5 socknar, hörande till Visnums prosteri. Tingstället är vid Vall i Visnums socken.

1. *Visnums socken*, förr äfven kallad Wisnem, liggande på ömse sidor om Visman, gränsar i norr till Varnum, i öster till Nysund, i sydost till Rudskoga, i söder till Råda, i vester till Kil och sjön Venern. Hemmantalet är $40^{7}/_{12}$ förm., hvaraf $22^{5}/_{24}$ skatte, $3^{2}/_{3}$ krono och $14^{17}/_{24}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1872 var 2,258,658 rdr rmt. Arealen är 1,571 qv.-mil, hvaraf 0,079 är vatten. År 1870

var folkmängden 3,355 personer på 723 hushåll. I kyrkligt hänseende bildar Visnum tillsammans med sitt annex Kil ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 6,240 rdr rmt. — Genom socknens nordligaste del framgår den nordvestra stambanan med station vid Björneborg.

En bland socknens märkvärdigaste egendomar är *Säby*, gammalt säteri med underlydande hemman, qvarn, tegelbruk och ångbränneri, nu tillhörigt frih. J. S. N. S. Åkerhjelm på Margretelund i Roslagen. Stället omtalas som ett höfdingesäte redan under den hedniska tiden och anses jämte Långerud såsom det äldsta hemmanet i Visnum. Gården tillhörde hertig Carl och kom från honom genom byte till riksrådet Bo Ribbing, inom hvilkens slägt den länge förblef. Från Ribbingska slägten gick Säby till Linrothska och var i den ungefär hundrade år, kom på sista tiden i skogsköflares händer och inköptes såsom utmätt af länets hypoteksförening, som för ej längesedan sålde godset för 230,000 rdr till baron Åkerhjelm. — I våra dagars industriela lif intages en framstående plats af *Björneborg*, ett stort järnbruk, beläget i socknens nordligaste och minst bebygda del vid Vismans utflöde ur sjön Vismen och jämte det längre i söder vid samma vattendrag liggande *Jonsbol* samt Frötuna i Örebro län m. m. tillhörigt Björneborgs bruksintressenter. Både Jonsbol och Björneborg anlades på 1600-talet för tillverkning af stångjärn; för närvarande är järnproduktionen koncentrerad vid Björneborg, der det finnes lancashireverk samt tvänne masugnar med ett nyanlagdt bessemerverk, och den är grundad på koltillgång från egna betydliga skogar, ehuruväl äfven köpekol måste anlitas. Tillverkningen uppgick år 1872 till 72,828 c:r tackjärn. Brukets disponent är kammarherren A. Nordenfelt, inom hvilkens slägt Björneborg förut varit familjegods under flere ätteleder. — Ett annat större gods är *Krontorp*, med jord, tegelbruk, såg, qvarn samt Hult lastageplats, taxeradt till mer än 300,000 rdr rmt och tillhörigt ett bolag, som inköpt detsamma af grossh. J. F. Behrlings sterbhus. Förut har här funnits ett stångjärnsbruk, som grundades på 1680-talet, men numera är nedlagdt.

2. *Kils socken*, fordom skrifven Kiil, gränsar i norr och öster till Visnum, samt omgifves för öfrigt i vester och söder af Venern med dess djupt inträngande vikar, Arås- och Kilvikarne. Hemmantalet är $31\frac{7}{12}$ förm., hvaraf $3\frac{5}{24}$ skatte och $28\frac{3}{8}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1872 var 1,241,843 rdr rmt. Arealen är 0,806 qv.-mil, hvaraf 0,070 qv.-mil äro vatten. År 1870 var folkmängden 1,709 personer på 345 hushåll. I kyrkligt hänseende är Kil annex till Visnum.

Inom socknen ligger *Nynäs* säteri, med jord och tillhörande lägenheter taxerad till en half million; det eges för närvarande af brukspatron C. Hammarhielm, inom hvars slägt Nynäs varit öfver hundrade år. Gården är mycket gammal och säges likasom Säby i Visnum hafva tillhört hertig Carl, som också der tidtals hade sin hofhållning. År 1592 gick gården genom byte till ståthållaren Schering Eriksson Asp, likasom Säby fyra år senare till riksrådet Bo Ribbing. Genom gifte kom Nynäs till riksrådet Johan Rosen-

hane till Torp, hvars söner, deribland den bekante Schering Rosenhane på Nynäs äro födde. — Inom socknen ligger också *Kilsby*, stort säteri från slutet af 1600-talet, tillhörigt R. E. Lindström.

3. *Rudskoga socken*, på 1440-talet äfven kallad Rydhskogha, gränsar i vester och nordvest till Visnum, i nordost till Nysund, i söder till Råda och sjön Skagern, invid hvars strand sockenkyrkan är belägen. Hemmantalet är $26^1/_2$ förm., hvaraf $19^3/_4$ skatte, $2^3/_4$ krono och 4 frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1872 var 871,524 rdr rmt. Arealen är 0,563 qv.-mil, hvaraf 0,152 qv.-mil äro vatten. Folkmängden uppgick år 1870 till 1,946 personer på 434 hushåll. I kyrkligt hänseende bildar Rudskoga tillsammans med Nysund ett konsistorielt pastorat af andra klassen.

4. *Nysunds socken* gränsar i nordost till Carlskoga, i vester till Visnum, i sydvest till Rudskoga samt skiljes i öster genom Letelfven från sin egen större del, som är belägen inom Edsbergs härad af Örebro län. Hemmantalet för det stycke af Nysund, som tillhör Visnums härad af Värmlands län, är $11^3/_8$ förm., hvaraf $8^7/_8$ skatte och $2^1/_2$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet af samma stycke uppgick år 1872 till 930,525 rdr rmt Arealen är 0,755 qv.-mil, hvaraf 0,099 qv.-mil vatten. Folkmängden inom den del, som tillhör länet, var år 1870 endast 1,429 personer på 302 hushåll. I kyrkligt hänseende bildar hela Nysund ett annex till Rudskoga.

Sockenkyrkan ligger inom Värmland på Letelfvens vestra strand och strax derinvid märkes *Åtorps* gästgifvaregård med poststation, handelsbodar, färgeri och garfveri m. m. Ej långt från Åtorp ligger säteriet *Äng*, tillhörigt kapten Crispin Löwenhielm samt ännu ett stycke nordligare det jämförelsevis betydliga *Billinge*, som eges af ingeniör Fr. Wester. Längre i norr ligga, med vacker belägenhet utefter elfven *Lidetorp*, inköpt för ej längesedan af herr Hugo Berger, det för sin naturskönhet utmärkta *Södra Håkanbol*, som under ungefär 100 år tillhört slägten Berger och år 1872 af brukspatronerne Gustaf och Ossian Berger för 350,000 rdr inköptes af deras afl. faders sterbhus, samt *Norra Håkanbol*, en ganska stor egendom, hvars egare är kapten Göran Hammarhielm. I närheten af dessa gårdar ligger *Hållunda* egendom tillhörig ryttmästaren Karl Strokirk på Degernäs i Karlskoga socken af Örebro län. — Emellan Lidetorp och Södra Håkanbol ligga vid Letelfven de med det gemensamma namnet *Liden* benämnda bruksegendomarne Nedre Lidefors, som eges under Södra Håkanbol, Öfre Lidefors, som eges under Hållunda, samt Håkanbols bruk, som beläget på östra sidan af Letelfven och i den del af Nysunds socken, hvilken tillhör Örebro län, eges under Norra Håkanbol. — I skogsbygderna i trakten af Sälsjön finnes på Södra Håkanbols mark en järnhaltig hälsokälla med järnhaltig gyttja, kallad Björnkällan, som af allmogen ganska mycket anlitas.

5. *Råda socken*, den sydligaste inom häradet, är nästan hel och hållen kringfluten af vatten och sammanhänger endast i norr medelst ett icke särdeles bredt näs med Visnums och Rudskoga socknar. I söder bildar Gullspångselfven gränsen mot Vestergötland, i öster gränsar socknen till sjön Skagern och i vester intränga genom en ö- och klippuppfyld skärgård vikar af Venern. Hemmantalet är $23^{5}/_{12}$ förm., hvaraf $11^{1}/_{3}$ skatte, $1^{3}/_{4}$ krono och 10 frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1872 var 754,534 rdr rmt. Arealen är endast 0,296 qv.-mil, hvaraf 0,006 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 1672 personer på 384 hushåll. I kyrkligt hänseende är Råda annex till Amnehärad af Skara stift. — Den gamla sockenkyrkan af trä är en af de i arkeologiskt och konsthistoriskt afseende märkvärdigaste i hela vårt land med kormålningar af framstående art allt från den förra hälften af det 14:de århundradet.

Inom socknen märkes *Årås* säteri beläget nära utloppet af Gullspångselfven, med tillhörande jord, lasttageplats, mjölqvarn och såg, tillhörigt brukspatron Frans Geijer. Egendomen är värd omkring 150,000 rdr. — Under det närbelägna Ribbingsfors i Skaraborgs län lyda Gullspångs mjölqvarn, Ängs mjölqvarn samt Ribbingsfors eller Gullspångs manufakturverk. Till ortens historiska minnen hör *Agneholms slott*, som var beläget vid Gullspångselfvens utlopp på en liten holme i Angelshamn nära Årås. Vid tiden för Engelbrekts uppresning innehades Agneholms slott med kringliggande socknar af ridd. och rådsherren Anders Nilsson, hvilken några år senare under kung Kristoffers tid erhöll "Agneholm med Agneholms län" såsom personlig förläning.

b) **Ölme härad** gränsar i vester till Väse, i norr och nordost till Fernebo och Carlskoga, i sydost till Visnum samt i söder och sydvest till Venern. Häradet innefattar följande 2 socknar hörande till Visnums och Nyeds prosterin. Häradets tingställe är Christinehamn. Fornlemningar finnas inom båda socknarne, såsom kummel och ättehögar, och flere fornsaker af sten äfvensom ett bronsfynd hafva påträffats inom Varnums socken.

1. *Ölme socken*, äfven kallad Ölmehärad, fordom Ylnahærad, gränsar i vester till Väse, i nordost till Lungsund, i öster och sydost till Varnum samt i söder till Venern. Hemmantalet är $74^{239}/_{336}$ förm., hvaraf $40^{295}/_{336}$ skatte, $3^{3}/_{8}$ krono och $30^{11}/_{24}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1872 var 2,103,978 rdr rmt. Arealen är 2,097 qv.-mil, hvaraf 0,181 qv.-mil äro vatten. År 1870 var folkmängden 5,666 personer på 853 hushåll. I kyrkligt hänseende bildar Ölme, till år 1805 prebende åt biskopen i Carlstad, ett regalt pastorat af andra klassen, hörande till Nyeds prosteri.

Pastors lön är reglerad till 4,500 rdr rmt. — Genom socknen går nordvestra stambanan med Ölme station, belägen på icke särdeles långt afstånd från den åt norr inträngande Ölmehäradsviken af Venern.

Af större egendomar inom socknen märkes *Lundsholms*, säteri sedan 1645, med underlydande $6^3/_4$ mant., taxeringsvärderadt till 178,000 rdr, eges af löjtnanterna Axel och Edvard Laurell. När Ölmehäradsviken ligger *Uggebol*, gammalt säteri, tillhörigt herrar F. och G. von Vichen. I norr vid samma vik ligger *Venersvik*, en egendom tillhörig herr R. Ottenborg, i söder åter *Sjöstad*, som eges af P. L. Falks sterbhus. Af de till Sjöstad hörande hemman har nyligen blifvit försåldt 1 mantal Kummelön, om hvilket berättas, att det varit Carl IX:s fiskeställe under hans vistelse i Värmland samt att under hans tid blifvit planterad den ekskog, som ännu finnes i ymnighet på stället. — Historiskt märkvärdig är den i sundet till Ölmehäradsviken liggande Saxholmen, på hvilken enligt sägen under medeltiden skall hafva legat *Saxholms slott*. Slottet förstördes på 1400-talet, ehuru man ej närmare känner de omständigheter, under hvilka det skedde.

2. *Varnums socken*, i gamla handlingar kallad Warnema, gränsar i vester och nordvest till Ölme, i norr till Lungsund, i öster och nordost till Bjurtjärn, i sydost och söder till Carlskoga och Visnum samt i sydvest till Venern. Af socknen är trakten omkring Christinehamn slättbygd med jordbruk som hufvudnäring, den norra hälften åter skogsbygd, med järnhandtering till sitt egentliga näringsfång. Hemmantalet är $39^7/_8$ förm., hvaraf $16^1/_8$ skatte, 2 krono och $21^3/_4$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1872 var 1,970,230 rdr rmt. Arealen är 1,560 qv.-mil. hvaraf 0,080 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 2,844 personer på 533 hushåll. I kyrkligt hänseende är Varnum annex till Christinehamns stadsförsamling och begagnar äfven vid gudstjensten stadens kyrka. — Genom socknen går den nordvestra stambanan samt från Christinehamn norrut den s. k. Christinehamn-Sjöändans järnväg.

Af egendomar inom socknen märkes *Gustafsviks* säteri med underlydande tillhörigt brukspatronen Rudolf Adlersparre. Gården är urgammal, hette förut Vestervik och säges under medeltiden hafva varit ett Sturegods. Den egdes under början af vårt århundrade af den från 1809 års statshvälfning bekante exellensen grefve Georg Adlersparre, som här afled 1835. — Vid Varnan ligger *Vassgårda* bruks- och landtegendom, tillhörig bruksegaren Gustaf Löthner. Till bruket hör äfven Varnums qvarn samt Hedehults och Gustafsbergs sågar. Bruket grundades på 1650-talet för stångjärnssmide, hvilket likväl för närvarande är nedlagdt. Detsamma är fallet med smidet vid *Spjutbäcken*, hvilken egendom för ej länge sedan inköptes af Storfors bolag. Vid samma vattendrag som Spjutbäcken ligger *Niklasdam*, som med tillhörande inom socknen eges af bruksegarne M. Th. Berggren och J. Juhlin. Bruket skall vara grundadt 1666, men stångjärnssmidet är nedlagdt och egarne hafva förenat sig om tackjärnsblåsning vid den nybygda *Elfbro-*

hyttan, som ligger vid samma vatten på ungefär en mils afstånd från Christinehamn. — Af Varnum hör jord för nära en half million under Björneborgs bruk i Visnums socken. — Under medeltiden skall inom socknen, ovisst på hvilket ställe, hafva funnits ett kloster, anlagdt af Carl Sverkersson och kalladt Varnhem, Varnamo eller Varnum.

c) **Väse härad**, under medeltiden äfven innefattande Ölme härad och kalladt Wæs, gränsar nu i norr till Nyed, i öster och sydost till Fernebo och Ölme, i vester till Carlstads härad och i söder till Venern. Häradet innefattar följande 3 socknar, hörande till Nyeds prosteri. Tingstället är Lund i Väse socken. Fornlemningar af flere slag finnas till ganska stort antal; och fornsaker hafva anträffats, som vittna om bosättning redan under sten- och bronsåldern.

1. *Väse socken*, äfven benämnd Väsehärad, under medeltiden Wæshærad, gränsar i vester till Fogelvik, i norr till Nyed och Brattfors, i öster till Lungsund och Ölme samt i söder till Venern. Hemmantalet är $50^5/_{12}$ förm., hvaraf $28^{11}/_{12}$ skatte, $2^5/_8$ krono och $18^7/_8$ frälse, sammanlagda fastighetsvärdet för år 1872 var 2,837,402 rdr rmt. Arealen är 2,366 qv.-mil, hvaraf 0,056 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 4,958 personer på 1,185 hushåll. I kyrkligt hänseende bildar Väse med sitt annex Fogelvik ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 6,270 rdr rmt. — Genom socknens södra del går nordvestra stambanan med Väse station.

Bland egendomar inom socknen märkes *Hammars* säteri med underlydande samt Mölntorps mjölqvarn och såg tillhörigt kapten H. Anrep; *Välinge* säteri tillhörigt major Troili; *Geijersberg* med underlydande jord, Lermarkens mjölqvarn och såg tillhörigt bruksp. H. G. Geijer på Brattfors samt *Öhnskog* med underlydande jord och Gummeruds såg tillhörigt kammarh. C. Sköldebrand.

2. *Fogelviks socken*, fordom kallad Fuglavik, gränsar i vester till Alster, i norr till Nyed, i öster till Väse och i söder till Venern. Hemmantalet är $27^1/_3$ förm., hvaraf $23^3/_3$ skatte, $1^1/_2$ krono och $2^1/_2$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet uppgick år 1872 till 877,636 rdr rmt. Arealen är 0,631 qv.-mil, hvaraf 0,596 qv-mil vatten. År 1870 var folkmängden 1,950 personer på 462 hushåll. I kyrkligt afseende är Fogelvik annex till Väse. — Genom socknen går nordvestra stambanan med station vid Skattkärr.

Inom Fogelvik märkes egendomen *Ökna* med underlydande jord, Kappsta mjölqvarn och såg tillhörig bruksp. C. H. Lenartson.

3. *Alsters socken*, förr kallad Alstrem, gränsar i vester till Grafva, i norr till Nyed, i öster till Fogelvik samt i söder till Carlstads landsförsamling. Hemmantalet är $26^{7}/_{24}$ förm., hvaraf $18^{23}/_{24}$ skatte och $7^{1}/_{3}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1872 var 1,282,608 rdr rmt. Arealen är 1,111 qv.-mil, hvaraf 0,179 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 2,186 personer på 565 hushåll. I kyrkligt hänseende bildar Alster ett konsistorielt pastorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 3,000 kr.

Inom socknen ligga egendomarne *Alstrum* med qvarn och såg tillhörig bruksp. A. C. Lexow; *Forsnäs* med qvarn och såg tillhörig bruksp. H. G. Lexow samt säteriet *Gunnerud* med underlydande, tillhörigt ett bolag.

d) **Nyeds härad** gränsar i vester till Kils härad, i norr till Elfdalen, i nordost till Fernebo och i söder till Väse. Häradet innefattar nedanstående 2 socknar, båda hörande till Nyeds prosteri. Häradet, som hör till Elfdals domsaga, har sitt tingställe vid Molkom i Nyeds socken. Nästan hela trakten var fullständig obygd ännu i slutet af det 16:de århundradet.

1. *Nyeds socken* gränsar i vester till Nedre Ullerud, i nordvest till Elfsbacka, i nordost till Brattfors samt i söder till Alster, Fogelvik och Väse. Hemmantalet är $26^{7}/_{12}$ förm., hvaraf $25^{22541}/_{388080}$ skatte, $^{232340}/_{328020}$ krono och $^{7}/_{8}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1872 var 2,396,420 rdr rmt. Arealen är 0,574 qv.-mil, hvaraf 0,047 qv.-mil vatten. Folkmängden år 1870 var 5,455 personer på 1,352 hushåll. I kyrkligt afseende bildar Nyed tillsammans med sitt annex Elfsbacka ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 4,900 rdr rmt. — Genom socknen kommer att gå den stora bergslagsbanan från Kil öfver Ludvika till Falun.

Inom Nyed märkes *Lindfors* jord och bruksegendom, med qvarnar och sågar, Lindfors och Bäckels stångjärnsbruk samt Hökebro manufakturverk. Det hela tillhör med $^{11}/_{18}$ brukspatron H. G. Geijer på Brattfors. År 1873 försåldes dessa delar af dåvarande egare till herrar V. och M. Wærn för en köpesumma af 400,000 rdr rmt. Af bruket tillhöra $^{7}/_{18}$ brukspatr. J. F. Geijer. Genom egendomen går Falu—Kilsbanan. Tillverkningen uppgick år 1872 till 21,114 c:r. Bruket grundades 1640. — Nära kyrkan ligger egendomen *Molkom* med qvarn och såg tillhörig brukspatron Norrbom. Längre ned vid samma vattendrag, som förenar Molkomsjön och Gapern är *Norums* bruk beläget, tillhörigt brukspatron F. L. Langenberg. Vid bruket tillverkades nyss nämnda år 4,440 c:r stångjärn. Inom socknen ligger äfven *Näs* med jordegendom och qvarn, *Råglunda* stångjärnsbruk, såg och manufakturverk, allt tillhörigt brukspatronen K. W. Geijer.

2. *Elfsbacka socken* gränsar i sydost till Nyed, i norr till Sunnemo och i vester till Öfre Ullerud. Hemmantalet är $4^1/_6$ förm., alla skatte; sammanlagda fastighetsvärdet år 1872 var 626,700 rdr rmt. Arealen är 0,603, hvaraf 0,102 qv.-mil äro vatten. Folkmängden år 1870 var 1,194 personer på 275 hushåll. I kyrkligt hänseende bildar Elfsbacka annex till Nyed.

På grund af 1728 års kungabref beviljades bruksp. Kolthoff rätt att vid sitt egande bruk Elfsbacka uppbygga ett brukskapell, som också invigdes år 1737. — Vid det vattendrag, som genomflyter socknen, ligger *Elfsbacka bruk* med stångjernsverk, manufakturverk och gjuteri, såg och en betydlig jordegendom Östanå, m. m., allt tillhörigt ett bolag. År 1872 tillverkades i 2 verk och 4 härdar 42,648 c:r stångjärn. Bruket grundades dels 1642, dels 1656.

e) **Fernebo härad** gränsar i vester till Elfdalen, i sydvest till Nyeds och Väse härader, i söder och sydost till Ölme härad och Carlskoga bergslag, i öster till Grythytte och Hellefors bergslag af Örebro län samt i norr till Vesterdalarne. Häradet innefattar nedanstående 7 socknar, alla hörande till Nyeds prosteri. Häradet, som hör till Östersysslets domsaga, har sitt tingställe i Philipstad. Under medeltiden kallades detta härad eller Philipstads bergslag Wärmelandsberg eller Jernberget i Wermeland och begynde mot slutet af 1400-talet räknas som en särskild menighet. Ännu hundrade år senare eller 1571 utgjorde Värmlandsberg ett härad med endast en kyrkosocken Fernebo. Bygden var mycket glest befolkad och bergsbruk idkades vid flere hyttor och lägenheter inom nuvarande Lungsund, Kroppa och Fernebo socknar. Äfven denna trakt har för sin utveckling att tacka Carl den nionde, som på alla sätt befordrade bergverksrörelsen och tillgodosåg dess behof. — Såsom minnen af en uråldrig bosättning kunna nämnas fornsaker af sten, funna i Lungsunds socken.

1. *Fernebo socken* gränsar i norr till Gåsborn och Nordmark, i vester och sydvest till Sunnemo och Brattfors, i söder till Lungsund, i öster till Kroppa samt Hellefors och Grythytte socknar af Örebro län Hemmantalet är $17^1/_2$ förm., alla skatte; sammanlagda fastighetsvärdet för år 1872 var 2,548,900 rdr. Arealen är 4,491 qv.-mil, hvaraf 0,470 qv.-mil vatten. Folkmängden år 1870 var 6,460 personer på 1,640 hushåll. I kyrkligt hänseende bildar Fernebo, såsom landsförsamling annex till Philipstads stadsförsamling. — Genom socknens sydligaste del framgår Ludvika—Kilsbanan.

Till Fernebo socken hörde ännu i slutet af 1500-talet hela bergslagen eller Wärmlandsberg och under den lågo i de äldre tiderna Kapellheds och Herrhults kapeller, det senare invid det vattendrag, som förenar sjöarne Yngen och Östansjön. Från Fernebo afsöndrades först Kroppa moderförsamling samt sedan efter hand de socknar, som i våra dagar äro sjelfständiga pastorat, sedan de förut varit annexer till Fernebo. Hela trakten har, såsom ofvan är nämndt, bergshandteringen att tacka för sin uppkomst. Grufvor började att brytas sannolikt under det 14:de århundradet och man har sökt beviset i en ordning och stadga för järnbergslagen, utgifven af Magnus Erikson 1360. Men år 1413 har järnberget i Wärmland med säkerhet erhållit privilegier af konung Erik XIII af Pommern. — De förnämsta grufvorna inom socknen äro de sedan slutet af medeltiden bearbetade *Persbergs grufvor*, belägna på en i den norra delen af sjön Yngen utskjutande halfö och tillhöriga ett bolag. De hafva godartad malm och äro bland de mest gifvande inom riket. År 1871 upptogos ur 26 arbetade grufvor inom de s. k. Persbergs- och Yngshyttefälten tillsammans 1,245,520 c:r järnmalm. Längre i norr vid sjön Långban ligga de s. k. *Långbans grufvor* med ett betydligt mindre årligt utbyte. Inom socknen ligga äfven en hel mängd masugnar med en ganska betydande tillverkning. Enligt bergmästareraporten för år 1872 tillverkades sagda år vid *Gräsbosjöhyttan*, *Storbrohyttan*, *Långbanshyttan*, *Magsjöhyttan*, *Saxåhyttan*, *Torskebäckshyttan*, *Bolhyttan* och *Stöpsjöhyttan* tillsammans 309,230 c:r tackjärn, hvaraf vid Långbanshyttan 81,645 och vid Storbrohyttan 72,915 c:r. Redan år 1571 idkades bergsbruk vid Långbanshyttan, Bolhyttan, Saxån och Torskbäcken, hvartill kom Storbrohyttan i början af det följande århundradet. Hertig Carl hade i slutet af 1500-talet ett silfver- och kopparverk i gång vid Torskbäcken på den östra stranden af sjön Yngen.

2. *Nordmarks socken* gränsar i vester till Råda, i norr och nordost till Rämmen och Gåsborn, samt i söder till Fernebo. Hemmantalet är endast $3^{1}/_{2}$ förm., alla skatte; sammanlagda fastighetsvärdet år 1872 var 593,400 rdr rmt. Arealen är ungefär 2,160 qv.-mil, hvaraf 0,144 qv.-mil äro vatten. Folkmängden år 1870 var 2,598 personer på 652 hushåll. I kyrkligt hänseende är Nordmark annex till Philipstads stadsförsamling, men enligt 1872 års kungabref skall vid n. v. kyrkoherdes och komministers i Nordmark afgång denna församling utgöra särskildt gäll med pastors lön reglerad till 3,000 rdr rmt.

Först år 1727 fingo innevånarne vid Nordmarks grufvor rätt, på grund af den långa och svåra vägen till Philipstad, att bygga sig en egen kyrka på den s. k. Nordmarks hed i närheten af grufvan. Kyrkan invigdes 1731. — Socknen har stor rikedom på järnmalmsgrufvor, arbetade sedan längre tider tillbaka. I den södra delen ligga de s. k. Nordmarks- och Tabergsfälten med ett utbyte, som år 1871 uppgick till 588,930 c:r järnmalm. Desse grufvor bearbetades delvis redan under slutet af medeltiden. Inom socknen voro af masugnar i gång *Mokärnshyttan* och *Nordmarkshyttan*, af hvilka den förra tillverkade 65,064 och den senare 47,439 c:r tackjärn.

3. *Rämmens socken*, äfven kallad Räm och Näsräm, gränsar i vester till Gustaf Adolfs kapell, i söder och sydvest till Nordmark, i öster och sydost till Gåsborn samt i norr till Vesterdalarne, hvaraf en del, afsöndradt från Äppelbo socken, nu hör till Rämmen. Hemmantalet är endast $4^{23}/_{32}$ förm., alla skatte; sammanlagda fastighetsvärdet år 1872 var 543,550 kronor. Arealen är ungefär 1,537 qv.-mil, hvaraf 0,132 qv.-mil äro vatten. År 1870 var folkmängden 2,385 personer på 536 hushåll. I kyrkligt hänseende är Rämmen annex till Philipstads stadsförsamling, men skall enligt 1859 års kungabref vid blifvande komministersledighet skiljas från Philipstad och utgöra ett eget pastorat med pastors lön reglerad till 2,330 rdr rmt.

Rämmen har förut utgjort en del af Gåsborn. Stora trakter utgöra ännu nästan fullkomlig obygd. Bland ställen inom socknen märkes *Rämens* bruksegendom med jord, hytta, Myhrmansfors stångjärnsbruk, qvarn, såg m. m., allt tillhörande Räms bruksbolag. År 1872 tillverkades vid bruket endast tackjärn till ett belopp af 34,651 c:r. Myhrmansfors anlades på grund af bergskollegii resol. af år 1808, som medgaf egarne rätt att bygga en stångjärnshammare samt ditflytta en härd från Långban. Rämen, som länge varit inom Myhrmanska slägten, är särskildt bekant såsom det ställe, der Tegnér tillbragte flere år af sin ungdom och diktade sitt poem Svea. Under Rämen har länge hört *Liljendals bruk*, med manufakturverk, gjuteri, qvarn och såg tillhörigt ofvannämnda bolag. Bruket är beläget vid den s. k. Fjällrämselfven och inom Dalarne samt anlades på 1760-talet af brukspatronen Christoffer Myhrman. Tillverkningen vid Liljendal uppgick år 1872 till 25,998 c:r stångjärn samt nära 2,000 c:r stål, spik och div. — Inom Rämmens socken ligger äfven vid det vattendrag, som förenar Lesjön med Bredrefven, *Lesjöfors bruk*, som nu eges af ett aktiebolag. Första anläggningen privilegierades redan år 1675, då bergsfogden E. Hult erhöll tillstånd att uppå "dalskogen i villa ödemarken, uppsätta en hammare". Bruket synes sedan ända till detta århundrade hafva fortfarit i temligen outveckladt skick, så att stångjärnet till och med måste sommartiden klöfjas på hästrygg. — År 1814 köptes bruket af handelshuset Ekman & Comp., inom hvilken det ända till i våra dagar förblifvit, ehuru det nu är ställdt på aktier. Det har sedermera efter hand mer och mer utvidgats genom tillköp, samt fortskridit uti industriel utveckling. Till Lesjöfors höra hälften af Gåsbornshyttan inom Gåsborns socken, något öfver hälften af Långbanshyttan, inom Fernebo socken och $^{30}/_{64}$ af Dalkarlssjöhyttan, belägen inom Räms och Nordmarks socknar — alltsammans utgörande en areal af 20,624 tunland. Vid bruket bedrifves stångjärnstillverkning för 5 smälthärdar, valsverk med vällugnar, ståltillverkning samt en betydande tillverkning af järntråd från grofva linor ända till de finaste strängar. På stället finnes äfven gjuteri och maskinfabrik, så väl för underhållande af brukets många verkstäder som för tillverkning till afsalu. Sammanlagda produktionen af mer eller mindre förädlade järn- och ståleffekter utgjorde år 1872 ungefär 32,000 c:r. Vid Långbanshytte masugn tillverkar Lesjöfors aktiebolag sitt eget behof af tackjärn samt derutöfver till afsalu. Ett bessemerverk i förening med valsverk är nu färdigbygdt vid Långbanshyttan och afser att lemna material för vidare förädling vid Lesjöfors.

4. *Gåsborns socken,* liggande omkring Svartelfven, gränsar i vester till Rämmen, i söder och sydvest till Fernebo, i öster till Hellefors i Örebro län, samt i norr till Vesterdalarne. Hemmantalet är $6^{89}/_{96}$ förm., alla skatte; sammanlagda fastighetsvärdet år 1872 var 684,900 rdr. Arealen är 1,981 qv.-mil, hvaraf 0,061 qv.-mil äro vatten. År 1870 var folkmängden 1,721 personer på 379 hushåll. I kyrkligt hänseende bildar Gåsborn numera ett eget pastorat, regalt af tredje klassen med pastors lön reglerad till 2,440 rdr rmt.

Gåsborn var fordom annex till Philipstads stadsförsamling. Egen kyrka fick denna trakt redan 1652 samt på stället sittande prest 1693. — Inom socknen ligger längst upp i norr vid Svartelfven *Gustafströms bruk*, som med tillhörande jord, stångjärnsbruk, manufakturverk, qvarn, såg samt den längre i söder vid elfven belägna *Elfsjöhytte* masugn eges af Hellefors brukegare. År 1872 tillverkades vid Gustafström med 2 smälthärdar 18,996 c:r stångjärn samt vid Elfsjöhyttan 77,330 c:r tackjärn.

5. *Brattfors socken* gränsar i nordost och öster till Fernebo, i sydost till Lungsund, i sydvest och vester till Väse och Nyed samt i nordvest till Sunnemo. Hemmantalet är $3^{1}/_{2}$ förm., alla skatte; sammanlagda fastighetsvärdet år 1872 var 769,300 rdr rmt. Arealen är 2,168 qv.-mil, hvaraf 0,126 qv.-mil äro vatten. Folkmängden uppgick år 1870 till 1,627 personer på 339 hushåll. I kyrkligt afseende bildar Brattfors ett regalt pastorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 3,350 rdr rmt.

Brattfors socken, inom hvars område Brattfors hytta är känd redan 1571, var förr annex till Philipstad med egen kyrka sedan 1661 samt blef eget pastorat på grund af 1859 års kungabref. Inom socknen märkes vid den s. k. Lungselfven *Brattfors bruk*, som med underlydande jord, stångjärnsbruk, hytta, qvarn och såg eges af brukspatron H. G. Geijer. Bruket skall vara anlagdt 1630. Stångjärnstillverkningen uppgick år 1872 vid 2 härdar till 23,986 c:r. Utom *Brattforshyttan* finnas inom socknen äfven *Hedenskogshyttan*, *Pardixhyttan* och *Svartåhyttan*, alla med en sammanlagd tillverkning år 1872 af 156,251 c:r tackjärn. — På den s. k. Brattforshed var i gamla tider marknadsplats.

6. *Kroppa socken* gränsar i norr till Fernebo, i vester till Fernebo och Lungsund, i söder tillLungsund, Bjurtjärn och Carlskoga samt i öster till Grythytte socken af Örebro län. Hemmantalet är $6^{5}/_{12}$ förm., hvaraf $3^{1}/_{2}$ skatte och $2^{11}/_{12}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1872 var 1,155,500 rdr. Arealen är ungefär 2,274 qv.-mil, hvaraf 0,366 qv.-mil äro vatten. År 1870 var folkmängden 2,337 personer på 512 hushåll. I kyrkligt hänseende bildar Kroppa med sitt annex Lungsund ett konsistorielt pastorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 4,510 rdr rmt. — Ge-

nom socknen framgår såväl Ludvika-Kilsbanan som Östra Värmlands järnväg, bäggedera för det närvarande under byggnad.

Kroppa socken hör till bergslagens tidigast bebygda orter med bergsbruk såsom urgammalt näringsfång. Befolkningen var redan under den förra hälften af 1500-talet så talrik, att ett kapell inrättades vid Herrhult. Hertig Carl, hvars kraft och intresse hela bergslagen hade att tacka för sin egentliga uppkomst, lät här, ej långt från Östersjön, åt sig uppföra det s. k. Kroppa hertigsäte, der han ofta vistades med hela sin hofstat. Han idkade här ett vidlyftigt bergsbruk både vid gården och vid ett af honom anlagdt kanonbruk i Asphytteelfven, der man sökte tillvarataga skatterna ur den omgifvande traktens järn- och silfvergrufvor. Af de senare märkas Hornkulls silfvergrufvor, belägna en fjerdedels mil från kungsgården. I offentliga handlingar från år 1571 omtalas inom socknen liggande Gammelkroppa-, Nykroppa- och Herrhultshyttor. Socknen, som förut hörde till Fernebo, fick egen prest redan under hertig Carls dagar, men pastoratet blef ej ordnadt förrän 1642, då förmyndareregeringen hit lade vissa gårdar från Carlskoga, Varnums och Fernebo socknar. — Vid det vattendrag, som förenar Östersjön vid Öjeyettern ligger *Storfors bruk*, socknens förnämsta gård. Bruket, till hvilket hör en betydlig jordegendom, *Nykroppa hytta*, Nykroppa qvarn, Skarphytte såg, Storfors tegelbruk, Storfors och Lillfors qvarnar, Hettelfs såg samt Storfors stångjärnsbruk och manufakturverk, eges för närvarande af Storfors aktiebolag, som dessutom har betydande possessioner i närgränsande socknar af Wärmland. Taxeringsvärdet af bolagets egendom inom Kroppa socken utgjorde för tvänne år sedan nära 800,000 kronor. Tackjärnstillverkningen vid Nykroppa hytta uppgick år 1872 till 87,277 c:r jämte 2,130 c:r gjutgods, under det att stångjärnsproduktionen vid de s. k. Storforsverken samma år var 35,147 c:r. Hamrarne vid Storfors och Lillfors skola hafva blifvit anlagda före 1628 och således höra till de äldsta i Wärmland. Bruket tillhörde i slutet af 1600- och början af 1700-talet medlemmar af slägten Linroth, som inlagt stora förtjenster om Värmlands järnhandtering. — Inom socknen ligger äfven *Gammalkroppa* masugn, tillhörig ett bolag, med en tillverkning som år 1872 uppgick till 63,889 c:r tackjärn.

7. *Lungsunds socken* gränsar i norr till Fernebo och Kroppa, i nordvest till Brattfors, i vester till Väse, i sydvest till Ölme och Varnum, i öster till Kroppa och Nysund. Inom socknen ligga sjöarne Stora Lungen och Öjevettern, hvilka afföra sitt vatten till Carlskoga bergslag, der det förenas med Svartelfvens. Hemmantalet är $13^{43}/_{48}$ förm., hvaraf $8^{9}/_{16}$ skatte, $^{1}/_{8}$ krono och $5^{5}/_{24}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1872 var 1,387,543 rdr rmt. Arealen är 1,795 qv.-mil, hvaraf 0,226 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 2,652 personer på 553 hushåll. I kyrkligt hänseende är Lungsund annex till Kroppa. — Genom socknen framgår såväl Ludvika-Kilsbanan som Östra Värmlands järnväg.

Lungsund är en trakt, ganska tidigt bebygd, med bergsbruk,

under den senare hälften af 1500-talet idkadt vid Ljungstorp, Bjurbäcken, Sund och Gälstubacken. — Inom socknen märkes *Ackkärns bruk*, tillhörigt kammarh. C. af Geijerstams sterbhus. Bruket är gammalt, ty redan 1639 fanns der en hammare samt 1695 en hammare med tvänne härdar. Stångjärnssmidet är af mindre betydenhet och uppgick år 1872 vid en härd till 8,230 c:r. — Ett större bruk är *Bjurbäcken*, som med tillhörande jord, Bjurbäcks mjölqvarn, såg, stångjärnsbruk och manufakturverk, Åminnefors stångjärnsbruk, det hela taxeradt till nära 600,000 rdr., eges af Storfors aktiebolag. Tillverkningen uppgick år 1872 vid 2 verk och 3 härdar till 38,761 c:r stångjärn. Bruket anlades före 1628 och eges under sednare delen af 1600- och början af 1700-talet inom Linrothska slägten. — Inom Lungsund ligger äfven *Kungskogshyttan* med tillhörande jordegendom; eges af kammarh. C. Sköldebrand. Tillverkningen år 1872 utgjorde 33,458 c:r tackjärn.

II. **Mellan-Sysslets fögderi** gränsar i öster till Öster-Sysslets fögderi, i vester och nordvest till Söder-sysslets och Vester-sysslets, i norr till Norr-Sysslets samt i söder till Venern. Fögderiets södra del, eller Carlstads och Grums härader, äro i det hela jämna och temligen enformiga trakter med vida och ganska bördiga åkerfält samt sanka, vattensjuka marker, der Venerns öfversvämningar ej sällan anställa stor skada. Höjder eller åsar, för öfrigt icke af någon betydenhet nedskjuta norrifrån utan att likväl i väsentligare mon förändra landskapets karaktär. Inom fögderiets norra del eller Kils härad antager naturen mer den egentliga Värmlandsfysiognomien med dess beprisade skönhet. Detta är fallet med bygden omkring Fryken, hvilken här, omgifven af tämligen höga och i synnerhet på vestra sidan brant stupande berg, tränger ned långt söderut i Kils socken för att slutligen genom den delvis uti en trång dalgång rinnande Norselfven afbörda sig sitt vatten i Åsfjärden af Venern. Rik på fägring är äfven nejden omkring Klarelfven, hvilken inom fögderiet genomflyter Ransäters, Öfre och Nedre Ulleruds, Grafva och Carlstads socknar för att slutligen midt för Hammarön dela sig i tvänne armar, famnande den låga och flacka Tingvallaön, på hvilken Carlstad blifvit bygdt. Längre i norr, der elfven omgifves af höjder och söker sig väg under ett af forssar ofta utmärkt lopp, der erbjuder den flere sköna naturtaflor såsom vid Munkfors i Ransäter, Upplanda i Ullerud samt Forshaga i Grafva socknar, under det att den söderut flyter lugn och majestätisk fram mellan låga stränder genom en trakt, som väl kan kallas vacker, men från hvilken det storartade försvunnit. En täck natur möter ögat äfven i fögderiets vestra del inom de kuperade nejderna af Grums och Borgviks socknar och i närheten af sjöarne Lången och Värmelen, hvilka afföra sitt vatten söderut, den förra till Grumsfjärden, den senare genom Borgvikselfven

till den innanför Grumsfjärden liggande Borgvikssjön. — Jordmonen inom fögderiet, i det hela af en jämförelsevis bördig beskaffenhet, utgöres af sand och lera eller bådadera i förening. Nära Venern har leran öfvervigt och öfvergår till styflera på flere ställen inom Nors, Grums och Segerstads socknar. I östra delen af Kils samt i Carlstads tingslag består jordmonen mestadels af s. k. elfsand, ehuru här och der äfven lera förekommer. Mellan Carlstad och Lillnor utbreder sig öfver delar af Carlstads, Grafva, Nors och Segerstads socknar en jämn skogbevuxen sandhed, som bär namn af Sörmon och sannolikt i forna tider bildats genom Klarelfvens öfversvämningar. Hufvudnäringen inom fögderiet är afgjordt åkerbruket med råg och hafre såsom hufvudsäden och afkastning öfver det egna behofvet. Järnhandteringen är äfven ett vigtigt näringsfång, i synnerhet inom Kils härad. Skogstillgången, som för icke så många årtionden sedan var fullt tillräcklig, på flere ställen ymnig, har genom senare tiders sköfling alltmer förminskats till den grad, att vid många hemman inom fögderiet skog nästan alldeles saknas. En icke ovigtig binäring är fisket, särdeles för de trakter, som ligga i närheten af sjön Venern. — Fögderiet hör i juridiskt hänseende till Mellan-Sysslets domsaga, i kyrkligt till Kils och Nors prosterin samt innefattar Carlstads, Kils och Grums härader med tillsammans 13 socknar. — Hela denna trakt är utan tvifvel en bland de tidigast befolkade och bebygda inom Värmland och dess odling går tillbaka till en aflägsen förhistorisk period, hvarom vittna såväl de jordfynd man uppdagat som de fasta fornlemningar, hvilka på flere ställen förekomma. Till bronsåldern höra flere fornsaker, här funna, till den höra äfven en mängd stenkummel, af hvilka många bära tydliga spår efter grafkamrar, men som också stundom brukats såsom grafvar ända in i hedendomens sista dagar. Under järnåldern trängde götarne här in och bröto bygd utefter Venern och de vattendrag, som dit hade sitt aflopp, i synnerhet vid Tingvalla- eller Ullerörselfven, — Klarelfvens vanliga namn under vår medeltid. På 1400-talet, då häradsindelningen likväl icke ännu var stadgad, omtalas här Grums, Frika eller Fryka samt Elua hærad af hvilka det sista sannolikt motsvarade nuvarande Carlstads tingslag. Friku hærad blef sedermera deladt mellan Grums och det nya s. k. Kils hærad, hvars namn likväl förekommer 1426 och till hvilket på 1500-talet äfven hörde det forna Elua hærad.

a) **Carlstads härad** gränsar i norr till Kils, i öster till Väse och i vester till Grums härad samt stöter i söder till sjön Venern. Tingstället är i Carlstad. Häradet utgöres af följande 3 socknar, alla hörande till Kils prosteri.

1. *Carlstads landsförsamling* gränsar i norr till Grafva och Alster, i öster till Fogelvik, i vester till Segerstad samt i söder till Venern. Den genomflytes af Klarelfven, och skiljes i söder genom elfvens båda utloppsarmar, från den till staden hörande Tingvallaön. Hemmantalet är $13^1/_2$ förm., hvaraf $5^2/_3$ skatte och $7^5/_6$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1872 var 835,000 rdr rmt. Arealen är 0,369 qv.-mil, hvaraf 0,041 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 1,009 personer på 259 hushåll. Socknen är i kyrkligt hänseende annex till Carlstads stadsförsamling och bildar således ännu prebende åt biskopen öfver Carlstads stift. Församlingens medlemmar begagna för sin gudstjenst den närliggande stadens kyrka. — Genom socknen framgår den nordvestra stambanan med station vid Alster.

Socknen kallades under medeltiden och ännu i slutet af det 16:de århundradet Tingvalla. Den var redan i de tiderna väl odlad och bebygd. För närvarande finnes ingen gård af mera framstående betydelse med undantag af *Alster*, som med jord, qvarn och såg eges af ett bolag.

2. *Grafva socken* gränsar i norr till Kil och nedre Ullerud, i vester till Nor, i öster till Alster samt i söder till Carlstads landsförsamling. Den genomflytes af Klarelfven, som här upptager tillopp från sjöarne Norra och Södra Hyen. Hemmantalet är $41^1/_{12}$ förm., hvaraf $7^1/_4$ krono, $22^5/_6$ skatte och 11 frälse; fastighetsvärdet år 1872 uppgick till 2,412,900 rdr rmt. Arealen är 1,537 qv.-mil, hvaraf 0,120 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 4,709 personer på 1,130 hushåll. I kyrkligt afseende utgör Grafva ett regalt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 4,420 rdr. — Socknens vigtigaste samfärdsmedel äro den nordvestra stambanan med station vid Skåre samt Klarelfven, som vid Forshaga är kanaliserad.

Grafva omtalas såsom egen socken åtminstone 1390, men var i början annex till Tingvalla. Den har i nyare tider varit lektorsprebende, ett förhållande, som likväl numera upphört. Af egendomar märkes vid Klarelfven *Forshaga*, ett mant. jord med qvarn, stor såg och glasbruk, allt tillhörigt Forshaga bolag. — Längre ned vid elfven ligger *Färjestad*, en större jordegendom, tillhörig brukspatron J. H. Huss. — En annan egendom är *Illanda* säteri, tillhörigt herr P. A. G. Stenborg. — Inom Grafva ligger äfven *Kärne*, kronosäteri och boställe för chefen vid Värmlands regemente. Egendomen är säteri sedan 1645 och egdes på 1600-talet bland andra af slägterna Hildring och Rosenbjelke.

3. *Hammarö socken* utgöres af den i Venern liggande betydliga Hammarön med en mängd andra mindre öar och skär. Hemmantalet är $22^1/_{12}$ förm., hvaraf $2^1/_3$ krono, $16^1/_4$ skatte och $3^1/_2$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1872

var 622,600 rdr rmt. Arealen är 0,393 qv.-mil land. År 1870 uppgick folkmängden till 1,632 personer på 356 hushåll. I kyrkligt hänseende är Hammarö prebende till Carlstads konsistorium.

Hammarö nämnes såsom egen socken under förra hälften af 1500-talet, men var liksom Grafva annex till Tingvalla. Norrut på Hammarön ligger *Hammar*, två mantal kronosäteri, militärboställe vid Värmlands regemente. På ön eger Uddeholms bolag $^1/_2$ mant. Lunden, jämte ångsåg och flere lägenheter.

b) **Grums härad** gränsar i norr till Jösse och Kils härader, i vester till Gillbergs, i öster till Carlstads samt i söder till Näs härad och sjön Venern. Tingstället är Hammarsten i Grums socken. Häradet innefattar följande 5 socknar, alla hörande till Nors pastorat och prosteri.

1. *Nors socken*, som från norr till söder genomflytes af Norselfven, gränsar i norr till Frykerud och Kil, i öster till Grafva, i vester till Grum och i söder till Segerstad. Hemmantalet är $27^1/_{24}$ förm., hvaraf $1^1/_3$ krono, $13^5/_8$ skatte och $12^1/_{12}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1872 var 1,841,636 rdr rmt. Arealen är 0,960 qv.mil, hvaraf 0,030 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 2,847 personer på 665 hushåll. I kyrkligt hänseende bildar Nor tillsammans med sina annexer Grum, Ed, Segerstad och Borgvik ett konsistorielt pastorat af första klassen med pastors lön reglerad till 6,800 rdr.

Nor omtalas såsom egen socken 1391 och hörde då till Friku hærad, men var i midten af det 15:de århundradet lagdt till Grums. I arkeologiskt hänseende är socknen af ett ganska stort intresse och särskildt märkvärdiga äro stenkumlen vid Norselfvens utlopp i Venern. — Inom Nor märkes vid elfven *Edsvalla bruk* med jordegendom, stångjärnsbruk, manufakturverk, stor såg, qvarnar och tegelbruk tillhörigt Edsvalla bolag under bruksp. Vall såsom disponent. Stångjärnstillverkningen uppgick år 1872 till 35,360 c:r. Bruket grundades genom ett år 1673 för Herman Kolthoff utfärdadt privilegium på hammarbyggnad. År 1695 fanns vid Öfre och Nedre Edsvalla 2 hammare och 4 härdar. Under förra hälften af 1700-talet voro Christian von Nackreij och hans son Lars brukspatronen på Edsvalla. — Nära Norselfven ligger äfven säterien *Höglunda* och *Riis*, af hvilka det förra tillhör grefve P. von Rosen, det senare öfverstlöjtnant Helin. Höglunda var stamgods för den adliga slägten Bratt från 1400-talet till 1728, då det försåldes. Ett stycke öster om Norselfven ligger jordegendomen *Varpnäs*, hvars egare är kapten Nordenankar. — Inom Nor och invid elfven ligger också *Trossnäs* fält, exercisplats för Värmlands regemente.

2. *Segerstads socken* utgöres till större delen af en halfö, utskjutande i sjön Venern och omgifves i vester af Åsfjärden, i öster af Kattfjärden samt gränsar i norr till

Nor och i öster till Carlstads landsförsamling. Hemmantalet är $26^{1}/_{24}$ förm., hvaraf 5 krono, $8^{7}/_{8}$ skatte och $12^{1}/_{6}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1872 var 880,900 rdr rmt. Arealen är 0,535 qv.-mil, hvaraf 0,011 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 1,375 personer på 283 hushåll. Socknen är annex till Nor.

»Sigherstad» nämnes såsom egen socken redan 1381, då hörande till Friku, sedermera till Grums härad.

3. *Grums socken*, omkring sjön Lången och dess utfallså, gränsar i norr till Boda, i nordost till Frykerud, i öster till Nor, i vester till Värmskog och Borgviks kapellförsamling samt skiljes i söder genom Grumsfjärden och Slottsbrosundet från Ed. Hemmantalet är $33^{3}/_{4}$ förm., hvaraf $^{13}/_{36}$ krono, $20^{5}/_{36}$ skatte och $13^{1}/_{4}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1872 var 1,803,700 rdr rmt. Arealen är 1,567 qv.-mil, hvaraf 0,289 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 3,167 personer på 705 hushåll. Socknen är annex till Nor.

»Grums hærads» socken omtalas under medeltiden. I slutet af 1500-talet omfattade den enligt jordeboken nuv. Grums och Borgviks socknar jämte den sydöstra delen af Värmskog fram till Värmelen. Den nordöstra gränsen fram mot Frykerud och Nor var ännu till större delen obygd. — Socknens förnämsta gods är det urgamla präktigt bebygda säteriet *Long*, vackert beläget på den östra stranden af sjön Lången, hvarifrån man har en vidsträckt utsigt öfver den kringliggande nejden. Godset egdes under den senare hälften af 1600-talet samt i början af det följande århundradet inom den adliga familjen Cremer. Det tillhörde sedan assessor F. G. Linroth, som 1756 gjorde Long till fideikommiss, hvilket kom till hans dotterson grefve C. G. Löwenhjelm. Det innehafves nu genom gifte af general Rosensvärd. — Inom Grum ligger äfven *Agnhammar*, ett mant. säteri nu tillhörigt bruksp. B. A. Geijer. Godset tillhörde under 1500- samt förra hälften af 1600-talet slägten Anckar, som skref sig till Agnhammar. Det kom sedan genom gifte till slägterna Liljeram och Stuart.

4. *Borgviks kapellförsamling*, omkring sjön Värmelen och Borgvikssjön, gränsar i norr till Värmskog, i vester till Gillberga, i öster till Grum och i sydost till Ed, Hemmantalet är $8^{11}/_{12}$ förm., hvaraf 1 krono, $5^{5}/_{12}$ skatte och $2^{1}/_{2}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1873 var 629,700 kronor. Arealen är 0,518 qv.-mil, hvaraf 0,078 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 1,327 personer på 292 hushåll. Församlingen är annex till Nor.

»Burvika» jämte flere gårdar i Gromsheret socken nämnes redan 1397. Egen kapellförsamling blef Borgvik genom ett kungabref af år 1716, då egaren af Borgviks bruk erhöll rätt att der invid uppföra en ny kyrka. — Större delen af socknen lyder i våra dagar under *Borgviks bruk*, beläget vid elfven af samma namn.

Bruket anlades på olika tider under 1600-talet och år 1695 hade det 2 hammare och 4 härdar. Det tillhör nu med jordegendom, masugn, stångjärns- och manufakturverk, samt qvarn och såg Borgviks bruksbolag. Tillverkningen utgjorde år 1872 vid hyttan 63,613 c:r tackjärn och 3,147 c:r gjutgods samt vid stångjärnsverket 34,431 c:r stångjärn. Vid bruket är nyligen ett s. k. bessemerverk uppfördt.

5. *Eds socken*, häradets sydligaste del, gränsar i nordvest till Borgvik, i vester till Kila, i söder till Bro samt omgifves för öfrigt af Grumsfjärden och Asfjärden af Venern. Hemmantalet är $21^{3}/_{8}$ förm., hvaraf $^{1}/_{3}$ krono, $10^{1}/_{3}$ skatte och $10^{17}/_{24}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1872 var 896,800 rdr rmt. Arealen är 0,789 qv.-mil, hvaraf 0,019 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 1,613 personer på 422 hushåll. I kyrkligt hänseende är socknen annex till Nor.

Ed var egen socken redan under medeltiden och hörde i början till Slotboo hærad, men fördes efter förstöringen af Edsholms slott till Næs hærad för att slutligen komma under Grums. Dit hörde Ed år 1571, då för öfrigt dess södra del var nästan obygd. Af historisk märkvärdighet var under medeltiden Edsholms slott, som låg vid det nu s. k. Slottsbrosundet och första gången omtalas i slutet af det 14:de århundradet. Den siste höfvidsmannen på Edsholm var Herman Gisber, under hvilkens tid slottet år 1434 intogs och förstördes af Värmlänningarne under Peder Ulfsson Roos. — I våra dagar märkes inom socknens södra del *Liljedals glasbruk*, som med tillhörande jord eges af ett bolag.

c) **Kils härad** gränsar i norr till Fryksdalen och Elfdalen, i öster och sydost till Nyeds och Väse härader, i söder till Carlstads och Grums härader samt i vester till Jösse. Tingstället är vid Illberg i Kils socken. Häradet innefattar följande 5 socknar, alla tillhörande Kils prosteri.

1. *Kils socken*, liggande på båda sidor om Nedre Fryken, gränsar i norr till Vestra och Östra Emtervik, i vester till Frykerud, i söder till Nor och Grafva samt i öster till Grafva, Nedre och Ofre Ulleruds socknar. Hemmantalet är $32^{5}/_{12}$ förm., hvaraf $^{23}/_{24}$ krono, $19^{1}/_{3}$ skatte samt $12^{1}/_{8}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1872 var 1,483,700 rdr rmt. Arealen är 1,137 qv.-mil, hvaraf 0,019 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 3,446 personer på 764 hushåll. I kyrkligt hänseende bildar Kil tillsammans med sina annexer Frykerud, Öfre och Nedre Ullerud samt Ransäter ett prebendepastorat åt biskopen öfver Carlstads Stift. Kyrkan har ett mycket vackert dominerande läge invid Frykens vestra strand. Genom socknen går nordvestra stambanan med Kils station, hvarifrån en kort bibana går till lastageplatsen Fryksta vid den sydligaste ändan af Frykensjön. Sedan Bergs-

lagernas järnväg blifvit färdig från Ludvika till Kil samt vidare söderut, kommer Kils station, der denna järnväg skär stambanan, att blifva af en ganska framstående betydelse.

"Kil" var egen socken redan under medeltiden och hörde förut till Friku, sedan till Kils hærad. Till det senare räknades den uttryckligen 1436 och var 1571 moderförsamling med Frikarud, Nedre och Öfre Ullerö såsom annexer. Inom socknens södra och mest bebyggda del märkes det gamla säteriet *Apertin*, som med underlydande hemman samt Frykfors qvarn och Näsfors såg eges af grefvinnan von Gerdten. Vid Fryken ligger *Fryksta* lastageplats, hvarifrån före öppnandet af den nordvestra stambanan, trafiken gick på en enskild järnväg till Lyckan vid Klarelfven. Nära sjön Hyen ligger *Ekenäs* säteri, boställe för stiftets biskop såsom tillika pastor i Kil.

2. *Frykeruds socken*, gränsar i söder till Nor, i sydvest till Grum, i vester till Boda, i norr till Vestra Emtervik och i öster till Kil. Hemmantalet är $20^{11}/_{12}$, hvaraf $1^{11}/_{12}$ krono, $15^{19}/_{14}$ skatte och $3^{5}/_{24}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1872 var 1,820,900 rdr rmt. Arealen är 0,778 qv.-mil, hvaraf 0,109 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 3,781 personer på 787 hushåll. Socknen är annex till Kil. Genom Frykerud framgår nordvestra stambanan med station vid Fagerås.

"Frykarudh" nämnes såsom egen socken 1437 och hörde först under Friku, sedan under Kils hærad, samt var annex under Kil.

3. *Nedre Ulleruds socken* gränsar i vester till Kil, i norr till Öfre Ullerud, i öster till Nyed, i sydost till Alster samt i söder till Grafva. Hemmantalet är $22^{19}/_{24}$ förm., hvaraf $^{1}/_{4}$ krono, $8^{5}/_{24}$ skatte och $14^{1}/_{3}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1872 var 1,434,236 rdr rmt. Arealen är 2,147 qv.-mil, hvaraf 0,200 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 3,392 personer på 734 hushåll. Socknen är i kyrkligt hänseende annex till Kil.

"Nidhra Ullerö" omtalas redan 1440 och fördes en tid, ehuru oegentligt, till Elua hærad. I slutet af det följande århundradet hörde socknen till Kils härad och var likasom nu annex till Kil. — Inom Nedre Ullerud ligger vid ett vattendrag, som förenar Vestra Örten med sjön Lusten och Klarelfven *Mölnbacka bruk*, med betydlig jordegendom, järn- och manufakturverk tillhörande Mölnbacka bolag. Redan 1639 fans den Öfre hammaren och från 1695 omtalas Öfre och Nedre Mölnbacka med 2 hammare och 4 härdar. Bruket har sedan dess flere gånger förändrats och utvidgats samt varit i flere olika slägters ego. Der tillverkades år 1872 ända till 32,404 c:r stångjärn. — *Dömle bruk* ligger vid den å, genom hvilken sjön Visten utfaller i Klarelfven. Det anlades under förra hälften af 1600-talet och tillhör nu brukspatron Andersson. Till bruket hör qvarn och såg samt underlydande både i Nedre Ulleruds och Kils socknar. Tillverkningen uppgick år 1872 till 14,610 c:r stångjärn. — Vid sjelfva Klarelfven ligger *Dejefors bruk*, som med sina underlydande samt qvarn och såg eges af ett bolag. Brukets tillverkning utgjorde sagda år 19,899 c:r stångjärn.

4. *Öfre Ulleruds socken* gränsar i söder till Nedre Ullerud, i vester till Kil och Östra Emtervik, i öster och nordost till Elfsbacka och Sunnemo samt i norr till Ransäter. Hemmantalet är $20^5/_8$ förm., hvaraf $16^3/_4$ skatte och $3^7/_8$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1872 var 1,409,100 rdr rmt. Arealen är 2,290 qv.-mil, hvaraf 0,241 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 3,627 personer på 670 hushåll. Socknen är i kyrkligt hänseende annex till Kil.

"Öffra Ullærö" omtalas äfven år 1440 såsom egen socken. Den var ännu i slutet af 1500-talet mycket glest bebygd med gårdar, liggande spridda kring sjön Visten samt upp efter elfven. Gården Ransäter låg längst i norr. — I våra dagar höra stora delar af socknen dels under Ransäters, dels under Mölnbacka bruk.

5. *Ransäters socken* gränsar i söder och sydvest till Öfre Ullerud, i vester till Sunne, i norr till Råda samt i nordost till Sunnemo. Hemmantalet är $8^3/_8$ förm., hvaraf $8^1/_8$ skatte och $^1/_4$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1872 var 1,020,200 rdr rmt. Arealen är ungefär 0,898 qv.-mil hvaraf 0.024 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 3,218 personer på 709 hushåll. I kyrkligt afseende är Ransäter annex till Kil.

Ransäters socken var i forna dar en del af Öfre Ullerud, men frånskildes såsom kapellförsamling med egen prest redan 1670 på grund af den långa väg, som folket i dessa aflägsna trakter hade till Öfre Ulleruds kyrka. Kapellet invigdes 1672. — Inom socknen märkes *Ransäters bruk*, beläget vid Ranån, genom hvilken den på gränsen till Sunne varande Ransjön utfaller i Klarelfven ett stycke norr om sockenkyrkan. Bruket anlades af en borgmästare Johan Börjesson i Carlstad, som här lät uppföra 3 hamrar, nemligen Nedre Ransäter 1646, den s. k. Mellanhammaren 1647 samt Öfre Ransäter 1656. I våra dagar eges bruket med underlydande hemman qvarn och såg af ett bolag. Sin största märkvärdighet eger Ransäter såsom E. G. Geijers födelseort. — Längre upp vid Klarelfven ligger *Munkfors bruk*, som är af en betydande vigt för Värmlands järnhandtering och med tillhörande jord, stångjärnsmedja, manufakturverk, valsverk, stålugnar, qvarnar och sågar eges af Uddeholms bolag. Äfven Munkfors anlades af Johan Börjesson, som här under åren 1670 och 1673 lät uppföra tvenne hammare.

III. **Söder-Sysslets Fögderi** gränsar i norr till Vester-Sysslet, i öster till Mellan-Sysslet, i vester till Nordmark samt i söder till Dalsland och sjön Venern. Fögderiet utgöres af tvänne härader med väsentligt olika karaktär. Den norra delen eller Gillbergs härad hör till Vesterlandet och har i allmänhet den naturfysiognomi, som utmärker denna trakt af Värmland. Man möter der i rik omvexling lägre höjder och dalgångar samt hundratals sjöar och vattendrag, och man skådar ut öfver nejder, der väl ingenstädes det i egentlig mening storartade, men desto oftare det täcka och leende smeker ögat. Den östligaste delen af häradet sänker

sig mot den ungefär 182 fot öfver hafvet liggande sjön Värmelen och afför till den sitt vatten. Trakten vester derom eller häradets midt upptages från norr till söder af en jämförelsevis fruktbar dalgång, vidast i norr, der Glafsfjolen 145 fot öfver hafvet breder ut sin yta, längre ned sammanträngd mellan låga, af tvärdalar ofta afbrutna åsar eller höjder, som omgifva Glafsfjolens fortsättning Sölje-Flagan, Stömne-flagan och Björnö-Fjölen. Ännu sydligare fortsättes denna dalgång ända till Byfjärden af Dalbosjön och genomflytes af Glafsfjolens utfallså, som efter att hafva bildat den s. k. Harefjorden inom Kila socken af Näs härad i sitt nedersta lopp bär namn af Byelfven. Åfven under den sydligaste delen af sin sträckning begränsas dalföret af tämligen höga, skogbeklädda berg, genom det skydd de gifva mot vindarne befordrande en växtlighet, som man kan kalla yppig. Bland ställen, som i dessa öfver hufvud vackra trakter äro särskildt utmärkta genom sin skönhet, må nämnas Aspsäter, Odensta, Björnö, Stömne, Sölje och Hillringsberg. I denna hufvuddalgång utmynna i synnerhet ifrån vester andra mindre dalfören, genomflutna af åar, som komma från de glest bebyggda och ringa uppodlade skogstrakterna på gränsen till Nordmarken. Ett vattendrag rinner genom sjöarne Öfre Gla och och Stora Gla i Glafva socken och når Glafsfjolen nära Hillringsberg. Ett annat ännu betydligare går från Elgsjön i Silleruds socken af Nordmarks härad söder ut till Stora Bör, vidare till Svansjöarne, vänder sig derefter åt norr genom Långseruds socken och förenar sig med häradets stora vattenaflopp ett stycke norr om Gillberga kyrka. Den öfriga delen af fögderiet utgöres af det mellan Dalbosjön och den egentliga Venern nedskjutande Värmlandsnäs, vanligen kalladt Näset, med en natur i mycket olika de sköna trakterna kring Glafsfjolen och Byelfven. Med en ringa upphöjning öfver den kringliggande sjöns yta har denna i allmänhet väl odlade nejd ungefär samma prägel, som de öfriga norra strandbygderna vid Venern. Den är i det hela skogfattig och af en enformighet, i hvilken några höjder och mindre vattendrag endast undantagsvis bereda någon omvexling, och skönhetens drägt ikläder den sig väl endast invid de stora vattnen. Men den är bördig och väl befolkad och hör till provinsens äldsta och först uppodlade trakter. I sydvest och och söder omgifves Näset af en vidsträckt skärgård, som längst ned under namn af Lurö skärgård afskiljer den egentliga Venern från Dalbosjön. Jordmonen är inom Näs härad god lera, om också ganska ofta blandad med andra jordarter; inom Gillbergs härad påträffas en bördig jordmon af lera i synnerhet omkring det stora vattendraget, under det att den på längre afstånd

derifrån blir af mera mager beskaffenhet och till större eller mindre del utgöres af svartmylla, grus och sand. Hufvudnäringen är inom Näs härad åkerbruk med afkastning vida öfver det egna behofvet samt ladugårdsskötsel med ett under senare år ökadt utbyte. Såsom binäring kan man för vissa trakter räkna fiske i sjön Venern. Inom Gillbergs härad utgöres innevånarnes näringsfång af åkerbruk, boskapsskötsel och järnhandtering med en öfvervägande betydelse för åkerbruket, som äfven här lemnar en afkastning öfver behofvet. Söder-Sysslets fögderi omfattar i judicielt afseende 2 härader eller tingslag, båda tillhörande Söder-Sysslets domsaga. I kyrkligt hänseende tillhör fögderiet Gillbergs och Nors prosterin och innefattar följande 17 socknar. — I arkeologisk mening är väl detta fögderi det intressantaste inom hela Värmland. Trakten har med säkerhet varit bebygd redan före början af bronsåldern, hvilket bevisas genom de i ganska stor mängd funna fornsakerna af sten samt genom de fristående, aflångt fyrkantiga grafvar eller hällkistor, som icke sällan förekomma. Man påträffar dessa hällkistor på flere ställen i Svanskogs och Gillbergs socknar, talrikast likväl på Öfre Näset utmed Byelfven i Kila, Tveta och By socknar. Till bronsåldern åter höra de fynd man gjort i synnerhet vid Rud i By socken samt sannolikt äfven de stenkummel, hvilka här finnas till ganska stort antal på Näset och utmed Byelfvens och Glafsfjolens dalgång. Fornminnen från järnåldern, både jordfynd och fasta minnesmärken, finnas äfven i ganska stort antal och allt vittnar om en urgammal odling, i synnerhet på Näset och utmed det stora vattendraget. Under senare medeltiden hörde hela fögderiet till den s. k. Vestersysslan och var i slutet af det 14:de århundradet deladt i följande härader, nämligen: »Gilbyærgæ», »Sundz», Næs och »Slotboo hærad», hvilka räknade respektive 7, 3, 4 och 4 kyrkor, och af hvilka de 3 sista tillsammans ungefär motsvarade hvad som i våra dagar kallas Näs härad. I slutet af 1500-talet hörde Näs härad till Östersysslets och Gillbergs till Vestersysslets fögderi. Näset var äfven då den tätast bebygda delen af hela landskapet med socknar och sockengränser lika med de nuvarande. I Gillberga härad funnos då samma socknar som nu med undantag att Sillerud räknades hit och Högerud icke blifvit afsöndradt från Stafnäs. De bebygda trakterna voro för öfrigt i det närmaste desamma som i vår egen tid. I kyrkligt hänseende innefattade fögderiet 6 gäll med tillsamman 17 socknar.

a) **Gillbergs härad** gränsar i vester till Nordmarken, i norr och nordost till Jösse, i öster till Grums härad samt i

söder till Näset och Tössbo härad af Dal. Häradet innefattar följande 7 socknar, alla hörande till Gillbergs prosteri. Tingstället är vid Heljebol i Gillberga socken.

1. *Gillberga socken*, liggande på båda sidor om Byelfvens vattendrag, gränsar i nordvest till Stafnäs, i nordost till Värmskog, i vester till Långserud, i söder till Kila och i öster till Borgvik. Hemmantalet är 44 förm., hvaraf $26^{13}/_{24}$ skatte, $1^{5}/_{6}$ krono och $15^{5}/_{8}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1872 var 1,967,475 rdr rmt. Arealen är ungefär 1,824 qv.-mil, hvaraf 0,213 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 3,554 personer på 875 hushåll. Socknen utgör tillsammans med sitt annex Långserud ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 6,500 rdr rmt.

"Gilbergha" blef mycket tidigt egen socken; dess kyrka nämnes såsom den äldsta kristna i Värmland och är enligt en gängse tradition först bygd af — Olof Skötkonung. — Bland gårdar inom socknen märkes de gamla säterierna *Odensta*, *Hällsbäck* och *Björnö*. Det sista är en betydande jordegendom, med såg och qvarnar tillhörig herr J. F. Wennerlöf.

2. *Långseruds socken* gränsar i vester till Sillerud i Nordmarken, i norr till Glafva, och Stafnäs, i öster till Gillberga, i sydost till Kila och i söder till Svanskog. Hemmantalet är $27^{23}/_{24}$ förm., hvaraf $21^{5}/_{8}$ skatte och $6^{1}/_{3}$ krono; sammanlagda fastighetsvärdet år 1872 var 1,346,459 rdr rmt. Arealen är ungefär 2,046 qv.-mil, hvaraf 0,335 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 3,309 personer på 729 hushåll. Socknen är annex till Gillberga.

"Långxryhd" var egen socken redan under medeltiden och då annex till Gillberga. Inom socknen funnos fordom äfven tvänne kyrkor eller kapell, som vid Reformationen ödelades; det ena kallades Östanskog, den andra Långskog, nu Lönnskog. — Inom socknen ligger på gränsen till Gillberga *Kolsäters bruk*, med tillhörande jordegendom, stångjärnsverk och spikhamrar tillhörigt brukspatron Ullman. Bruket anlades 1694. År 1872 uppgick tillverkningen vid 2 härdar till 6,468 c:r stångjärn.

3. *Stafnäs socken*, liggande på båda sidor om det stora vattendraget, gränsar i norr till Högerud, i nordvest och vester till Glafva, i söder till Långserud och Gillberga, i öster till Värmskog samt i nordost till Brunskog, hvarifrån Stafnäs skiljes genom sjön Värmelen. Hemmantalet är $35^{7}/_{24}$ förm., hvaraf $28^{19}/_{24}$ skatte, 5 krono och $1^{1}/_{2}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1872 var 1,926,565 rdr rmt. Arealen är ungefär 1,870 qv.-mil, hvaraf 0,254 qv.-mil vatten. År 1872 var folkmängden 3,564 personer på 708 hushåll.

Stafnäs bildar tillsammans med sina annexer Glafva, Värmskog och Högerud ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 6,900 rdr rmt.

"Stafwenes" socken omtalas redan under medeltiden och är utan tvifvel bland de äldsta i trakten. — Bland märkliga ställen inom orten märkes *Stömne*, beläget invid Stömneflagan. Egendomen utgöres af Stömne säteri med underlydande hemman, Stömne stångjärnsverk, qvarn och såg, allt tillhörigt enkefru Frisell. Bruket privilegierades 1693 för N. och E. Borgström på 1 hammare och 2 härdar med 500 Skepp. priviligeradt smide, hvilket sedermera förökades. År 1708 nedlades 1 härd och halfva smidet för att i stället flyttas till Sölje; i detta århundrade har privilegium flere gånger erhållits på tillerkningens utvidgande, till dess i vår tid smidesrätten blef oinskränkt. — Längre i norr nära Sölje-Flagan ligger det ofvan nämnda *Sölje* bruk, hvilket med jordegendom qvarnar och sågar, stångjärnsverk och glasbruk tillhör enkefru Nordström. Vid Stömne utgjorde år 1872 tillverkningen 23,607 c:r stångjärn, under det att densamma vid Sölje var mycket obetydlig.

4. *Högeruds socken* gränsar i nordvest till Arvika, i nordost till Brunskog, i sydost till Stafnäs och i sydvest till Glafsfjolen. Hemmantalet är $8^1/_3$ förm., alla skatte; sammanlagda fastighetsvärdet år 1872 var 530,200 rdr rmt. Arealen är 0,446 qv.-mil, hvaraf 0,022 qv.-mil vatten. År 1872 var folkmängden 955 personer på 202 hushåll. Socknen är annex till Stafnäs.

Högerud var förr en del af Stafnäs, men blef eget kapellag under förra hälften af 1600-talet.

5. *Glafva socken* gränsar i nordvest till Elgå, i vester till Silbodal, i söder till Sillerud och Långserud, i öster och sydost till Stafnäs samt i nordost till Glafsfjolen. Hemmantalet är $23^1/_{12}$ förm., hvaraf $17^5/_6$ skatte, 1 krono och $4^1/_4$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1872 var 1,385,475 rdr rmt. Arealen är 2,610 qv.-mil, hvaraf 0,720 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 3,259 personer på 698 hushåll. Socknen är annex till Stafnäs, men skall enligt 1859 års kungabref vid blifvande ledighet bilda ett eget pastorat.

"Gladvall" var egen socken åtminstone under unionstiden, kanske ännu längre tillbaka. — Inom Glafva ega Hillringsbergs bruksintressenter en betydlig jordareal med ett taxeringsvärde af nära 350,000 rdr, *Lennungs* bruk, *Glasfors* bruk, qvarnar, sågar samt Yttre Ruds skifferbruk jämte *Hillringsbergs* manufakturverk. Glasfors bruk anlades redan 1692, då Anna Bratt och G. Bratt erhöllo privilegium på 2 hammare och 4 härdar med 1,000 skepp. smide; Lennungshammaren åter är af yngre datum och anlades först på grund af ett år 1823 erhållit privilegium på 1 hammare och 2 härdar. Hillringsberg omtalas på 1640-talet såsom säteri, har erhållit sitt namn af ryttmästaren Sven Pehrson Hillring, och kom sedan för några tiotal af år genom gifte till slägterna Rosenbjelke och Uggla. Egendomarne egas nu af ett norskt bolag, som ej drifver bruksrörelsen, utan afser tillgodogörandet af skogen. — Inom

socknen ligger också *Glafva glasbruk*, som med tillhörande jord eges af intressenter.

6. *Värmskogs socken* gränsar i vester till Stafnäs, i sydvest och söder till Gillberga och Borgvik samt i öster till Grum och sjön Värmelen. Hemmantalet är $19^1/_6$ förm., hvaraf $18^1/_6$ skatte och 1 frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1872 var 952,400 rdr rmt. Arealen är 0,918 qv.-mil, hvaraf 0,249 qv.-vatten. År 1870 var folkmängden 2,109 personer på 442 hushåll. Socknen är annex till Stafnäs.

"Vermilskogen" var egen socken åtminstone i slutet af 1300-talet. Två århundraden senare innefattade den blott den del af nuvarande Värmskog, som ligger nordvest om Värmelen, men hade för öfrigt ungefär samma bygd som i våra dagar. Till Strand i Värmskog skref sig den adliga slägten Ram, hvilken för längesedan är utdöd.

7. *Svanskogs socken* gränsar i norr till Långserud, i nordvest till Sillerud, i öster till Kila samt omgifves för öfrigt i sydost, söder och sydvest af Mo, Edsleskogs och Laxarby socknar af Dalsland. Af Svanskogs kyrkosocken höra $19^5/_{12}$ mantal till Värmlands län och Gillbergs härad, under det att $9^1/_8$ mantal räknas till Tössbo härad af Elfsborgs län. Af Värmlandsdelens $19^5/_{12}$ mantal äro $17^{11}/_{12}$ skatte, $^1/_2$ krono och 1 frälse; och det sammanlagda taxeringsvärdet uppgick år 1872 till 758,250 rdr rmt. Arealen är ungefär 0,575 qv.-mil, hvaraf 0,133 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden inom den delen af Svanskog, som tillhör Värmland, 1607 personer på 349 hushåll. Socknen är i kyrkligt hänseende annex till Kila socken i Näs härad.

Svanskog var egen socken redan under medeltiden och hörde då måhända under Stafnäs, men utgjorde åtminstone 1571 ett eget gäll. Den nuvarande kyrkan är en korskyrka af träd, spånbeklädd med torn och uppbygdes 1733 på en udde i sjön Mellan-Svan på det ställe, der den gamla kyrkan fordom stått. — Af större egendomar märkes endast *Svaneholms bruk*, beläget vid det vattendrag som förenar sjöarne Mellan-Svan och Öster-Svan. Herrgården består af $1^1/_2$ mantal, men underlydande hemman utgöra dessutom $5^1/_2$ mantal med c:a 11,000 tunnland skog. Stångjärnsbruket består af 3:ne Lancashirehärdar, 4 hammare och en s. k. Lundins vällugn för ved och sågspån. Stångjärnstillverkningen uppgår i medeltal till 20,000 c:r och var år 1872 enligt uppgift 20,123 c:r. Vid den till bruket hörande såg tillverkas årligen vid pass 2,000 tolfter plank och lika mycket bräder. Bruket anlades år 1694 af kapten Carl Uggla från Seffle och har sedan gått i arf från far till son samt eges nu af brukspatron C. G. Uggla.

b) **Näs härad** gränsar i norr och nordvest till Grums och Gillbergs härader af Värmlands samt Tössbo härad af Elfsborg län samt omgifves för öfrigt till den del, som

utgör det egentliga Värmlandsnäs, af Venern och Dalbosjön. Tingstället är vid Råglanda i Botilsäters socken. Häradet innefattar följande 10 socknar, af hvilka Kila och Tveta tillhöra Gillbergs, de öfriga Nors prosteri.

1. *Millesviks socken* gränsar i norr till Ölserud, i öster och sydost till Eskilsäter och omgifves åt andra håll af Dalbosjön och Bäröfjärden. Hemmantalet är 15$^2/_3$ förm., hvaraf 4$^5/_{12}$ skatte, 2 krono och 9$^1/_4$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1872 var 495,072 rdr rmt. Arealen är ungefär 0,209 qv.-mil och socknen är således den minsta inom länet. År 1870 utgjorde folkmängden 708 personer på 162 hushåll. I kyrkligt hänseende bildar Millesvik med sina annexer Botilsäter, Eskilsäter och Ölserud ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 4,020 rdr rmt.

“Mildisvik“ omtalas såsom egen socken på 1300-talet och hennes kyrka skall hafva varit invigd åt den helige Lars. — Inom socknen ligger nära Venern *Hjelleskata* säteri, en större jordegendom tillhörig herr Carl Geijers sterbhus. Gården är urgammal. Sagan vill till och med veta, att den i hednatid varit kungsgård och bostad åt Olof Trätälja samt erhållit sitt namn af två kämpar, Hjali och Skate, som ville röfva hans dotter. — Ett annat större gods inom socknen är *Kårud*, ett urgammalt säteri, för närvarande tillhörigt brukspatron J. F. Wennerlöf på Björnö. Har i slutet af 1500-talet tillhört slägten Roos af Hjelmsäter. — Det märkvärdigaste stället inom Mildesvik är dess prestgård, emedan der Esaias Tegnér, väl icke föddes, men hade sitt barndomshem.

2. *Eskilsäters socken* innefattar den sydligaste delen af Värmlandsnäs och gränsar i norr och nordvest till Ölserud och Millesvik samt omgifves för öfrigt af Venern och Dalbosjön. Till socknen hör äfven den söderut liggande Lurö skärgård. Hemmantale är 18$^1/_{12}$ förm., hvaraf 6$^5/_6$ skatte, $^1/_4$ krono och 11 frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1872 var 519,002 rdr rmt. Arealen är 0,542 qv.-mil. År 1870 var folkmängden 1,223 personer på 274 hushåll. Socknen är annex till Millesvik.

“Aeskesæter“ var egen socken på 1300-talet. — I södra delen ligger *Gårstad* eller *Rosenborg*, urgammalt säteri, numera tillhörigt löjtnant A. F. Lilliehök. I början af 1600-talet tillhörde Gårstad Olof Christoffersson af Forstenaslägten, ståthållare äfver Värmland, samt kom genom hans dotter till majoren Nils Nilsson Roos af Hjelmsäter, äfven herre till Stömne. Gården var sedermera slägtegendom till dess den under sednare hälften af 1700—talet försåldes af Öfverjägmästaren L. A. Roos af Hjelmsäter. — Andra säterier inom socknen äro *Eskilsäter-byn*, under 1600-talet tillhörig slägten Blixencrona, i våra dagar delad på flere egare; *Agerud*, nu lydande under Gårstad; *Säter*, 2 mant., som på 1600-talet egdes af slägterna Swenske och Silfversvärd och 1872 tillhörde fru Palmcrantz, samt *Kjerfvinge*, som samtidigt var inom samma slägter och redan 1590 skall hafva blifvit gjordt till säteri af Ramfred Persdotter Pik. Det tillhör nu A. M. Torssell. — Under medeltiden skall

här funnits det s. k. Lurö kloster, enligt sägnen anlagdt af Erik d. helige. Säkert var “Ludhra“ nu Lurön, någon tid under 12:te seklet bebodd af cistersiensermunkar, hvilka sedan flyttade till Varnhem, hvarunder ön lydde, till den år 1469 bortbyttes till biskopen i Skara.

3. *Ölseruds socken* gränsar i norr och nordvest till Botilsäter, i söder till Millesvik och Eskilsäter, i vester till Dalbosjön samt i öster till Venern. Hemmantalet är 15$^{7}/_{12}$ förm., hvaraf 9 skatte, och 6$^{7}/_{12}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1872 var 505,682 rdr rmt. Arealen är 0,445 qv.-mil. År 1870 var folkmängden 916 personer på 189 hushåll. Socknen är annex till Millesvik.

“Ölvisruudh“ var sjelfständig socken åtminstone under 1300-talet. — Ungefär midt i socknen ligger *As* säteri, år 1872 tillhörigt patron G. Holmqvist. Gården, hvilken såsom säteri daterar sig från 1675, egdes i midten af 1600-talet af Jöns Bengtsson Rosenbjelke, samt under följande seklet af frih. J. S. Uggla till Afversta. — Ett säteri af ännu högre ålder är *Afversta*, som i början af 1600-talet egdes af Johan Uggla och sedan öfvergick till sonen, frih. Clas Uggla, hvilken skref sig friherre till Afversta. Inom denna slägt var gården åtminstone till slutet af det förra århundradet.

4. *Botilsäters socken* gränsar i norr till Ny och Huggenäs, i nordvest till By, i sydost till Ölserud, i vester till Dalbosjön, i öster till Venern. Hemmantalet är 21$^{1}/_{12}$ förm., hvaraf 9$^{5}/_{6}$ skatte och 11$^{1}/_{4}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1872 var 816,513 rdr rmt. Arealen är 0,737 qv.-mil, hvaraf 0,102 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 1,332 personer på 292 hushåll. Socknen är annex till Millesvik.

“Bydhilssæter“ eller “Bödhilsæter“ var egen socken långt tillbaka under medeltiden. — Vid en liten å, som rinner söderut till Bäröfjärden ligger *Forsvik*, säteri af mycket hög ålder, år 1872 tillhörigt enkefru Bratt.

5. *By socken*, liggande på bägge sidor om Byelfvens vattendrag, gränsar i nordvest till Kila, i vester till Tveta, i öster till Bro och Huggenäs, i sydost till Botilsäter, samt i söder till Dalbosjön. Hemmantalet är 34$^{3}/_{4}$ förm., hvaraf 11$^{1}/_{3}$ skatte, 2$^{2}/_{3}$ krono och 20$^{3}/_{4}$ frälse: sammanlagda fastighetsvärdet år 1872 var 1,315,371 rdr rmt. Arealen är 0,710 qv.-mil, hvaraf 0,019 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 2,462 personer på 463 hushåll. By bildar tillsammans med sina annexer Bro, Ny och Huggenäs ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 5,400 rdr.

“Byy“ socken är gammal ock räknades under unionstiden till Sundz härad, som hade sitt namn af gården Sund i By och till hvilket äfven hörde Kila och Tveta socknar. — Bland gårdar mär-

kes *Kroksta*, urgammal sätesgård, beläget nära Byelfven på $^1/_3$ mils afstånd från Seffle och bestående af 2 mantal Kroksta och Tibble frälse säteri, tillsammans 1729 tunnland, hvaraf 757 tunnland åker, det öfriga skog. Godset utgöres af en halfö, begränsad af Byelfven och Dalbosjön, samt har en ovanligt naturskön belägenhet. En stor park och vackra fruktträdgårdar omgifva herrgårdens manbyggnader. Gården har i nyare tider tillhört slägterna Roos, Ribbing, Torstensson, Uggla, Taube, Soop och Dahlman, från 1775 till 1850 slägten Geijer samt eges från 1851 af grosshandlaren Wimnell.— Norr om Kroksta ligger med ett naturskönt läge invid Byelfven *Seffle*, urgammal sätesgård, bestående af 2 mantal frälse säteri Seffle och $^1/_4$ mantal frälse Billerud, allt tillsammans 1,066 tunnland, hvaraf 406 tunnland åker och äng, det öfriga skog och utegor. I nyare tiden har Seffle tillhört slägterna Roos och Belfrage, på 1840-talet majoren C. F. Uggla samt eges sedan 1868 af herrar Wiel & Holst. — Gent emot Seffle på andra sidan af Byelfven ligger särdeles vackert den gamla sätesgården *Sund*, hvilken nu består af 1 mantal frälse säteri Sund, $^1/_4$ mantal Sundtorp rå och rör samt $^7/_{24}$ mantal frälse Rolfserud, tillsammans innehållande 954 tunnland, hvaraf 476 tunnland åker och äng, det öfriga skog och utegor. Manbyggnaden omgifves af vackra park- och trädgårdsanläggningar. Gården tillhörde på 1600-talet amiralen, frih. Clas Uggla, som skref sig till Sund och stannade inom hans ätt ända till dess att den efter majoren frih. C. G. Ugglas död 1856 utbjöds till salu. Den eges sedan 1860 af herr Michael Koch. — Söderut vid Byviken ligger det urgamla säteriet *Sjögerås*, som för närvarande eges af kapten L. L. Nyström. Under 16- och 1700-talen tillhörde godset i flera ätteleder den adliga familjen Bagge af Söderby. — En för orten vigtig plats är *Seffle* lastageplats invid kanalen af samma namn med post-, telegraf- och blifvande järnvägsstation, läkare och apotek m. m. — Af socknens många fornminnen märkes den s. k. Olof Trätäljas grafhög invid stranden af Byelfven, den största i Värmland. Till nyare tidens minnen hör, att Esaias Tegnér föddes på Kyrkeruds komministerboställe den 13 Nov. 1782.

6. *Bro socken* gränsar i vester till By och Kila, i söder till Ny och Huggenäs, i norr till Ed och i öster till Venern. Hemmantalet är $24^{23}/_{24}$ förm., hvaraf $4^1/_8$ skatte, 4 krono och $16^5/_6$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1872 var 1,090,351 rdr rmt. Arealen är 0,952 qv.-mil, hvaraf 0,025 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 1,964 personer på 363 hushåll. I kyrkligt hänseende är socknen annex till By.

"Bro" var egen socken redan under medeltiden och förekommer då äfven under namnet "Brodsäter". Den hörde före förstöringen af Edsholms slott till det s. k. Slotboo hærad, men lades sedan jemte detta härads öfriga socknar till Næs hærad. — Bland egendomar märkes *Hammars* fideikommiss, som för närvarande innehafves af Bengt Lilljehöök. Det skall hafva blifvit säteri år 1574 samt egdes både före och efter den tiden långt in på 1600-talet af den adliga ätten Gyllenstråle, som hade Hammar till sitt stamgods. I midten af 1700-talet egdes Hammar af öfverstelöjtnant E. G. von Eckstedt, som gjorde Hammar som Skönnebol i Ny socken till fideikommiss för sina barn. Hammar kom till dottern, hvilken blef gift med major Bengt Lilljehöök, hvarefter godset varit inom denna slägt. — Ett annat gods af betydenhet är säteriet *Mässvik*, hvilket år 1872 var värderadt till 120,000 rdr och tillhörde kapten

C. H. von Axelson. Godset skall hafva blifvit säteri år 1664 och egdes för tre årtionden sedan af den nuvarande ägarens far. Inom socknen ligger äfven de gamla säterien *Östra Brosäter* 1 mant., *Remmene* 1 mant. samt *Vestbro* 2 mant. Af dessn tillhörde är 1872 Brosäter kapt. C. M. Bratt, Remene hypoteksföreningen i Carlstad samt Vestbro herr H. Bölling.

7. *Ny socken* gränsar i norr till Bro, i vester till Huggenäs, i söder till Botilsäter och i öster till Venern. Hemmantalet är $13^{11}/_{12}$ förm., hvaraf $6^5/_6$ skatte och $7^1/_{12}$ frälse: sammanlagda fastighetsvärdet år 1872 var 534,952 rdr rmt. Arealen är 0,512 qv.-mil. År 1872 var folkmängden 1,180 personer på 245 hushåll. Socknen är annex till By.

"Nysokn" hörde under början af unionstiden till Slotboo härad, men blef efter förstöringen af Edsholms slott lagd till Näs härad. — Ungefär i socknens midt, ej långt från kyrkan, ligger säteriet *Skönnebol*, hvilket såsom fideikommiss innehafves af löjtnant M. J. Lilljehöök. Godset var år 1872 med underlydande uppskattadt till 180,000 rdr rmt. Säteriet är gammalt och tillhörde på 1600-talet den adliga slägten Papegoja. I midten af det följande århundradet egdes det af öfverstlöjtnant E. G. von Eckstedt, som gjorde Skönnebol jämte Hammar i Bro till fideikommiss för sina barn. Skönnebol kom till sonen J. G. von Eckstedt samt efter hans död till systersonen G. M. Lilliehöök, hvars son är fideikommissets nuvarande innehafvare.

8. *Huggenäs socken* gränsar i norr till Bro, i vester till By, i söder till Botilsäter och i öster till Ny. Hemmantalet är $12^1/_{12}$ förm., hvaraf $6^1/_4$ skatte, 1 krono och $4^5/_6$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1872 var 591,925 rdr rmt. Arealen är 0,317 qv.-mil, hvaraf 0,016 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 919 personer på 204 hushåll. — Socknen är i kyrkligt hänseende annex till By. Huggenäs har gemensam kyrka med Ny.

"Huggenœs" hörde under början af unionstiden till Slotboo hœrad, men blef sedan i likhet med Bro och Nysokn förenadt med Næs härad. — En gammal gård inom socknen är *Bredene*, två mantal säteri, som varit inom flere slägter. På 1840-talet tillhörde det lagman A. Örtendahl samt eges nu af herrar Hj. Falk och Fritz Clarholm. — *Uggleberg*, ett mantal säteri från 1650, tillhörde då friherre Clas Uggla, hvilken skref sig dertill likasom sonen och sonsonen. I början af 1840-talet tillhörde det kapten A. Uggla och eges nu af herr Erik Melin.

9. *Kila socken* gränsar i norr till Gillberga, i vester till Långserud och Svanskog, i sydvest till Mo socken af Dalsland, i söder till Tveta, i öster och sydost till Bro och By. Byelfvens vattendrag går genom socknen, här bildande den långsträckta sjön Harefjorden. Hemmantalet är $37^5/_6$ förm., hvaraf 34 skatte, 2 krono och $1^5/_6$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1872 var 1,410,550 rdr

rmt. Arealen är 1,397 qv.-mil, hvaraf 0,256 qv.-mil äro vatten. År 1870 var folkmängden 2,957 personer på 708 hushåll. — I kyrkligt hänseende bildar Kila med sina annex Tveta och Svanskog ett konsistorielt pastorat af första klassen, hörande till Gillbergs prosteri och med pastors lön reglerad till 6,750 rdr rmt.

"Kila" var egen socken under medeltiden och hörde under unionstiden till Sundz härad. — Inom socknen ligger säteriet *Säter*, som skall hafva blifvit säteri år 1643 och under 1600-talet tillhört slägterna Swenske och Silfversvärd. Det tillhörde i början af 1840-talet kamrer Em. Poignand samt eges nu af herr Hj. Lagerlöf.

10. *Tveta socken* gränsar i Norr till Kila, i vester till Mo och Åmåls socknar af Dalsland, i öster till By samt i söder till Dalbosjön. Hemmantalet är $23^7/_{12}$ förm., hvaraf $20^1/_{12}$ skatte, $^1/_4$ krono och $3^1/_4$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1872 var 765,820 rdr rmt. Arealen är 0,639 qv.-mil, hvaraf 0,060 qv.-mil äro vatten. År 1870 var folkmängden 1,638 personer på 343 hushåll. Socknen är annex till Kila.

"Tveta" var egen socken under medeltiden och hörde till Sundz härad.

IV. **Vester Sysslets fögderi** gränsar i norr till Norr-Sysslets fögderi, i öster till Norr-Sysslets och Mellan-Sysslets, i söder til Söder-Sysslets, i sydvest till Nordmarks samt i nordvest till Norge. Fögderiet, i många fall det intressantaste i hela Värmland, innefattar tvänne hufvuddelar med temligen olika naturkaraktär. Vesterut på gränsen mot Norge ligger Vesterlandets nordligaste och vackraste bygd eller Jösse härad. Bygden är sakta kuperad, i alla riktningar genomstruken af lägre skogbevuxna bergsträckningar eller åsar, hvilka åtskilja vattendragen och äro att anse såsom fortsättningar åt sydost, ehuru lägre och mera tillplattade, af bergryggar inom de närgränsande delarne af Norge. Någon skarp prägel af bergland förmå de icke gifva åt häradet och ingen enstaka bergstopp engång reser sig 1,000 fot öfver hafsytan. Emellan dessa höjder och af dem likasom omkransade ligga dessa otaliga af vattendrag sammanbundna sjöar, hvilka med sina leende löfskogsklädda och i allmänhet odlade stränder gifva åt Jösse härad dess intagande, leende skönhet. Denna skönhet förhöjes åtminstone inom de mer bebygda trakterna af växtlighetens jämförelsevis större rikedom, och i det hela öfverensstämmer denna natur med lifligheten och glädtigheten i innevånarnes lynne, som naturligtvis af omgifningen har mottagit intryck. Till de vackraste nejderna höra vissa delar af Brunskog invid sjön Värmelen, södra delen af Gunnarskog, stränderna omkring Glafs-

fjolen, samt flere ställen inom Ny och Eds socknar. Den vackraste taflan möter kanske betraktaren vid Åmots järnvägsstation, med afseende på skönheten af sitt läge säkert den främsta i hela Värmland. Fattiga, ödsliga, af odlingen ännu oberörda nejder finnas äfven inom Jösse såsom på gränsen mot Nordmark och mot Norge, i de norra delarne af Eda och Gunnarskogs socknar samt inom Bogens kapellag, der det är svårt att finna någon oas uti den öde öknen. Deruppe i Bogen ligger för öfrigt en af Värmlands finnbygder med anor sedan Carl IX:s dagar och en befolkning, så i språk som seder ännu i mycket bärande vittne om sitt ursprung. Den största delen af Jösse härad afför sitt vatten till Glafsfjolen, hufvudsakligen genom tvänne större vattendrag, Vrangselfven och Vaggeelfven, bägge kommande från Norge samt under sin färd söderut upptagande mindre tillopp. Vrangselfven rinner genom Eda socken söderut till sjön Hugn, der den emottager ett betydande tillopp från norra delen af Nordmarks härad, går vidare österut förbi Amott ut i Nysockensjön, der den förenar sig med Vaggeelfven. Denna åter, hvars källor delvis ligga inom Lekvattnets kapellag, går genom Bogen in i Norge, flyter sedan efter en lång omväg in i Värmland igen i norra delen af Eda socken, rinner vidare söderut genom Gunnarskog och utmynnar i den södra delen af Nysockensjön. Dess vattenmassa afgår sedan genom Jösseelfven förbi Jösseforssen ut i Glafsfjolens nordligaste vik, som bär namn af Elgåfjolen. Den östra delen af Jösse härad eller Magnskogs och Brunskogs socknar afföra sitt vatten till den nordligaste viken af sjön Värmelen. — Den som från Brunskog färdas åt nordost kommer snart öfver den s. k. Fryksdalshöjden in i Vestra Emterviks socken och är dervid inne i den mångbesjungna Fryksdalen, hvilken med sin södra och vackraste del tillhör Vester-Sysslets fögderi. Den är en vid dalgång, hvars botten upptages af de långsmala Frykensjöarne och som i synnerhet omkring Sunne kyrka vidgar sig till en jämförelsevis tätt befolkad, rik och bördig bygd. Denna dalgång begränsas på bägge sidor af vackert formade höjder, hvilka resa sig högre och högre ju längre uppåt Fryksdalen man kommer. Af naturen äro dessa höjder skogbevuxna och skog finnes der visserligen än i dag, men få trakter i Värmland torde finnas, som till den grad bära spår af mensklig tanklöshet och vinningslystnad. Mest omtalad i orten är af bergtopparne den s. k. Tössebergsklätten, hvilken med sin egendomliga skapnad reser sig till en höjd af 1000 fot strax norr om Stöpafors vid Öfre Frykens vestra strand, beherskande hela den omgifvande trakten. En mindre dalgång går åt nordvest omkring sjön Rotten och Rottnaelf, hvilket

betydande vattendrag efter att hafva bildat de vackra fallen vid Skarped och Rottneros utfaller i Mellan-Fryken. Äfven denna dal, som sträcker sig upp genom Sunne och Gräsmarks socknar omgifves utaf höjdsträckningar, öfver hvilka här och der resa sig bergsklumpar, såsom den 900 fot höga Jättekärnsklätten på den östra stranden af sjön Rotten. Trakten har måhända ej det mjuka leende behag, som i allmänhet utmärker Jösse härad, och med undantag af bygden kring Sunne kyrka och nedanom Jättekärnsklätten har Fryksdalen ej den rika växtlighet, som möter ögat t. ex. vid Glafsfjolens strand. Men i gripande och storartad skönhet står Fryksdalen långt öfver fögderiets vestra delar och motstycken till de taflor man öfverskådar från Fryksdalshöjden, Sunne kyrktorn, Jättekärns- och Tössebergsklättarne finner man icke inom Jösse härad. Befolkningen i dessa nejder, de s. k. Fryksdalingarne, äro en egen art af sina landsmän. De äro kända för sin skicklighet i åtskilliga gröfre handarbeten, såsom timring, murning, snickare- och smidesarbeten och förvärfva sig derigenom en ganska god inkomst vid de utvandringar de i mängd årligen företaga till olika delar af fäderneslandet. Äfven denna trakt har en finnbygd, nämligen i Gräsmarks socken i närheten af den vackra och stora sjön Kymmen. — Jordmonen utgöres inom Jösse härad af lera i de lägre trakterna, under det att högre upp sanden och klapperstenen blir mera allmän. Den af odlingen upptagna marken, hvilken väl knappast uppgår till $^1/_6$ af hela egovidden, utbreder sig ej till vida slätter, utan ligger splittrad inom smärre dalar, hvilka kringstängas af de på mångfaldigt sätt förgrenade bergsträckningarna. Inom Fryksdalen är jordmonen af magrare beskaffenhet och utgöres företrädesvis af sand, i de lägre trakterna af sandblandad lera, stundom betäckt med ett tunt lager af svartmylla. Den odlade jorden förekommer här egentligen i de lägre trakterna af de vida dalgångarne, och utbreda sig till en ganska vid, ehuru kuperad slättbygd omkring Sunne kyrka. Högre upp vinnes jord för odling endast genom den besvärligaste stenbrytning och den finska befolkningen har sålunda med mycken möda röjt flere trakter. Hufvudnäringen inom fögderiet är åkerbruket med råg och isynnerhet hafre såsom hufvudsäden samt med en afkastning, som för Jösse härad i vanliga år motsvarar behofvet, men för Fryksdalen betydligt understiger förbrukningen. Skogsbruket är ännu för fögderiets befolkning ett vigtigt näringsfång, ehuru tillgången på skog, förr ymnig, i synnerhet i Fryksdalen, genom långa tiders skonslösa sköfling betydligt förminskats. Järnhandteringen vid åtskilliga bruksegendomar inom fögderiet lemnar äfven för flere på mångfaldiga sätt medel till utkomst. — Af

fögderiets bägge hufvuddelar bildar Jösse härad i juridiskt afseende Jösse domsaga, under det att den delen af Fryksdals härad, som hör hit i judicielt afseende, utgör Fryksdals härads nedre tingslag och bildar den södra delen af Fryksdals domsaga. I kyrkligt hänseende tillhör Jösse härad Jösse prosteri med undantag likväl af Brunskogs, Boda och Mangskogs socknar, hvilka jämte fögderiets Fryksdalsdel tillhöra Fryksdals prosteri. I det hela innefattar Vester-Sysslets fögderi med hela Jösse och södra delen af Fryksdals härader nedanstående 16 socknar. — Att denna trakt varit befolkad och bebygd redan långt tillbaka under hednatid, bevisas af de fornminnen man anträffat, såsom lemningar af ättehögar samt en mängd af stenkummel, spridda isynnerhet utefter östra stranden af sjön Fryken. Det var götarne, som äfven här satte sig ned, naturligtvis följande de stora vattendragen. Men till och med redan förut eller under bronsåldern, har folk här funnits, hvilket bevisas af fynden, särskildt af ett märkvärdigt graffynd gjordt i Elgå socken af Jösse härad. Under början af unionstiden, då trakten redan var jämförelsevis tätt befolkad, omtalas här Jursers eller Jussis hærad mellan Eda skog och Glafsfjolen med tillsammans sju kyrkor samt Friksdals hærad eller Frixdalin, som i sin helhet räknade fyra socknar, hvaraf i nedre Fryksdalen Emptervik, Sund och Liusvick. Samma socknar funnos tvåhundra år derefter eller i slutet af 1500-talet, ehuru den odlade bygden naturligtvis hade vidgats, så att de flesta nuvarande byanamn anträffas i den tidens offentliga handlingar.

a) **Jösse härad** gränsar i sydvest till Nordmarken, i söder till Gillbergs och Grums härader, i öster och nordost till Kils och Fryksdals härader samt i nordvest till Norge. Tingstället är vid Högvalta i Arvika socken. Häradet utgöres af följande 11 socknar hörande till Jösse prosteri med undantag af Brunskog, Boda och Mangskog, som höra till Fryksdals.

Köla socken, gränsar i vester och sydvest till Skillingmark och Jernskog af Nordmarks härad, i sydost till Elgå, i öster till Ny, i nordost till Eda samt i norr till Norge. Hemmantalet är $22^2/_3$ förm., hvaraf $13^7/_{24}$ skatte, 1 krono och $8^3/_8$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1872 var 1,177,672 rdr rmr. Arealen är 2,105 qv.-mil, hvaraf 0,210 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 3,176 personer på 742 hushåll. I kyrkligt afseende bildar Köla tillsammans med sina annex Eda, Jernskog och Skillingmark ett konsistorielt

pastorat af andra klassen, kalladt Köln. Vid nuvarande kyrkoherdes afgång skall Eda socken afsöndras till eget pastorat. Lönen för pastor i Köln är reglerad till 5,000 rdr rmt.

"Kyöl" omtalas på 1300-talet. Så långt menniskominne går, har Köla varit moderförsamling och Eda annex. I slutet af 1500-talet hörde hit mindre delar af Eda, Ny och Jernskogs socknar. — Vid det vattendrag, som kommande från Nordmarken utfaller i sjön Hugn, ligger *Adolfsfors* bruk, som med tillhörande jord, stångjärns- och manufakturverk, Sätra och Torgilsruds qvarnar och Öfre Adolfsfors såg eges af ett bolag. Järntillverkningen är obetydlig och utgjorde vid 2 härdar endast 2,290 c:r stångjärn, hvartill kommer vid manufakturverket omkring 700 c:r diverse järn- och stålmanufaktur. Bruket anlades efter hand under det förra århundradet. År 1744 erhöllo L. M. Uggla m. fl. privilegium på anläggande af en ämneshammare samt år 1762 att smida stångjärn. Smidet reglerades efter hand vid Öfre och Nedre Adolfsfors.

2. *Eda socken* gränsar i sydvest till Köla, i sydost till Ny, i öster till Gunnarskog, i norr till Bogens kapell samt i nordvest till Norge. Hemmantalet är $24^1/_2$ förm., hvaraf $17^5/_6$ skatte, 1 krono och $5^2/_3$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1872 var 1,629,453 rdr rmt. Arealen är 2,280 qv.-mil, hvaraf 0,111 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 5,279 personer på 1,140 hushåll. I kyrkligt hänseende är Eda ännu annex till Köla, men skall enligt 1873 års kungabref vid nuvarande pastors afgång derifrån afsöndras till ett eget pastorat med pastors lön reglerad till 3,860 rdr rmt. — Genom socknen går nordvestra stambanan med stationer vid Åmot och Charlottenberg.

"Edha" var egen socken så långt tillbaka som häfden sträcker sig, och omtalas alltid såsom annex till Köla. Trakten är ganska rik på historiska minnen, isynnerhet från de ofta återkommande gränskrigen mot Norge, då Eda socken nästan alltid var den förnämsta platsen för alla fejder. Flere försvarsverk blefvo derföre tid efter annan upprättade. Det förnämsta af dem alla var "Eda skans", uppförd under Carl Gustafs regering söder om Eda kyrka nära Bysjön. Den gjorde ofta tjenst under följande krig med Danmark-Norge. Andra befästningar voro den s. k. "Morast skans", uppförd och begagnad under Hannibalsfejden, samt "Emteruds skans" från samma tid. — Bland gårdar och lägenheter inom socknen märkes *Eda glasbruk*, beläget nära gränsen mot Norge och tillhörande ett bolag. Långt upp i obygderna i socknens norra del vid det vattendrag, som der rinner i sydostlig riktning ned åt Gunnarskog, ligger *Heljebodafors* bruk, med stångjärns- och manufakturverk, qvarn och såg, tillhörigt bruksp. M. von Krusenstjerna på Brydebols bruk i Norge. Stångjärnstillverkningen är obetydlig och uppgick år 1872 vid två härdar till 2,487 c:r; manufakturtillverkningen var samma år större och utgjorde 3,474 c:r spik och diverse. Vid Vrangselfven ligger *Charlottenbergs* bruk ej långt från järnvägsstationen af samma namn. Det tillhör med jordegendom, stångjärnsbruk, valsverk, manufakturverk, gjuteri, qvarn och såg

m. m. brukspatron J. O. Sundström. Tillverkningen af stångjärn och spik är ganska stor och utgjorde 1872 af det förra slaget 40,094 c:r samt af det senare 11,553 c:r. Derjämte drifves en icke ringa trävaruexport. — Längre ned vid samma vattendrag och ej långt från Åmots järnvägsstation ligger *Noreborgs* bruk, med stångjärns- och manufakturverk, qvarn och såg tillhörigt bruksp. J. A. Nordström. År 1872 tillverkades vid en härd endast 1,240 c:r stångjärn samt af manufaktur något öfver 800 c:r spik.

3. *Arvika socken* gränsar i sydost till Högerud, i sydvest till Elgåfjolen, i norr till Ny och Gunnarskog samt i öster till Mangskog och Brunskog. Hemmantalet är 30 förm., hvaraf 21¼ skatte, 3 krono och 5¾ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1872 var 1,639,844 rdr rmt. Arealen är 2,077 qv.-mil, hvaraf 0,383 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 4,055 personer på 863 hushåll. I kyrkligt hänseende bildar Arvika socken tillsammans med sina annex, Arvika köping, Ny och Elgå, ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 5,500 rdr rmt. — Genom socknen går nordvestra stambanan.

“Arvika“ nämnes som egen socken på 1300-talet. År 1571 hade Arvika ungefär samma byar som nu och samma gränser med undantag af ett par byar i norr, som hörde till Gunnarskog och en vid Elgåfjolen, som hörde till Elgå. — Bland egendomar märkes säteriet *Vik*, som är en mycket gammal gård. Den tillhörde i slutet af 1500-talet Gustaf Bryntesson Roos och kom med hans dotter till Per Jönsson Bratt, om hvilken är sagdt, att han egde nästan allt frälse i Jösse härad. Genom denne Bratts sondotter kom Vik till Joen Thorstensson, som 1650 adlades under namnet Blanckenfjell, gick sedan till hans ättlingar son efter far i flere leder ända till Johan Blanckenfjell, som dog 1749. I våra dagar tillhör egendomen ingeniör Sinclair. — Inom socknen ligger äfven *Segerfors* bruk, hvilket med stångjärnsverk, jordegendom, qvarn och såg tillhör brukspatr. Indebetou. År 1872 förekom ej någon järntillverkning.

4. *Arvika köping* bildar en kommun för sig, i administrativt afseende lydande under Vester-Sysslets fögderi, i judicielt under Jösse häradsrätt samt i kyrkligt hänseende bildande ett annex under Arvika socken. Köpingen, som är ganska vackert och regelbundet bygd, har ett utmärkt behagligt läge vid den s. k. Kyrkviken af Glafsfjolen. Den privilegierades år 1811 och har i synnerhet under de sista åren gått framåt i handel och rörelse på grund af lätta kommunikationer. Genom Byelfven och Säffle kanal underhåller köpingen förmedelst flere ångbåtar förbindelse med Glafsfjolens alla lastageplatser samt med Åmål, Venersborg och Göteborg. Dessutom framgår här nordvestra stambanan, som i Arvika har en af sina större stationer. Köpingen har dessutom post- och telegrafstationer, afdelningskontor för Värmlands enskilda bank, läkare och apotek. Arvika har

äfven ett treklassigt elementarläroverk, som vårterminen 1874 besöktes af 51 lärjungar. Sammanlagda fastighetsvärdet år 1872 var 758,140 rdr rmt. År 1870 var folkmängden 1,089 personer på 305 hushåll. De förnämsta näringskällorna äro handel och handtverk, af hvilka den förra år 1871 sysselsatte 28 handlande med en betjening af 9 personer, den senare åter 45 idkare med 17 arbetare. I sjöfarten deltog Arvika med 2 egna fartyg om 53 nyläster, hvaraf ett ångfartyg; antalet ankomna och afgångna fartyg utgjorde 132 om 2,246 nyläster, hvilka i hamnafgifter erlade 683 rdr rmt.

5. *Ny socken*, liggande rundt omkring Nysockensjön, gränsar i vester till Köla, i nordvest till Eda, i öster till Gunnarskog samt i söder till Arvika. Hemmantalet är 19 $^1/_3$ förm., hvaraf $12^1/_{12}$ skatte, $3^1/_4$ krono och 4 frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1872 var 810,071 rdr rmt. Arealen är med inbegrepp af Bogens kapellag 0,691 qv.-mil, hvaraf 0,227 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 1807 personer på 404 hushåll. Socknen är annex till Arvika. — Genom socknen går nordvestra stambanan med station vid Ottenbol.

"Nysokn" var egen socken under medeltiden; dess första kyrka skall hafva blifvit uppförd efter digerdöden af folket i nedre delen af Gunnarskog. — Inom socknen ligga de gamla säterien *Rud* och *Norserud*, för ett par år sedan tillhöriga det förra possessionaten G. Jochnick, det senare herr A. Lagerlöf.

6. *Elgå socken* gränsar i nordvest och norr till Köla och Ny socknar, i öster till Arvika och Elgåfjolen, i vester till Jernskog och Karlanda samt i söder till Glafva. Hemmantalet är $17^1/_8$ förm., hvaraf $15^1/_{24}$ skatte, $1^7/_{12}$ krono och $^1/_2$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1872 var 833,484 rdr rmt. Arealen är 2,018 qv.-mil, hvaraf 0,300 qv.-mil vatten. Folkmängden år 1870 var 2,332 personer på 506 hushåll. Socknen är annex till Arvika. — En hästbana går genom socknen från södra ändan af sjön Ränken till den norra af Elgåfjolen.

"Elgha" socken finnes nämnd åtminstone år 1400. — Vid de vattendrag, som förenar Elgsjön med Elgåfjolen, ligger *Elgå bruk* hvilket med tillhörande jordegendom, stångjärns- och manufakturverk, qvarn och såg, det hela taxeradt till omkring 140,000 rdr rmt, hvaraf 118,000 rdr för jordbruksfastighet, eges af intressenter. Bruket anlades år 1695 och privilegierades för J. Insulander på 1 hammare och 2 härdar. Vid detsamma förekom år 1872 endast en obetydlig tillverkning af manufaktur. — Inom socknen ligger äfven kronosäteriet *Berg*, förste majorsboställe vid Värmlands regemente med qvarn, såg och laxfiske. Detta urgamla säteri tillhörde på 1520-talet Brynte Knutsson Roos samt efter honom sonen Gustaf Bryn-

teson, genom hvars dotter det kom till Pehr Jönsson Bratt till Vik, Berg, Rud, Norserud och Öna m. fl. egendomar i Värmland. — Vid Elgåfjolens norra ända märkes *Sulviks* lastageplats, hufvudstation för järnvägen, som sammanbinder nämnda vattendrag och sjön Ränken. Sulvik är lastageplats för bruken Adolfsfors, Charlottenberg, Eda, Koppom, Löfstafors, Nore, Skillingsfors och Töksfors.

7. *Gunnarskogs socken*, genomfluten af Vaggeelfvens vattendrag, gränsar i vester till Eda och Ny, i söder till Arvika, i öster till Mangskog och Gräsmark samt i norr till Bogens kapell. Hemmantalet är $24^5/_{24}$ förm., hvaraf $22^7/_{12}$ skatte, $^1/_2$ krono och $1^1/_8$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1872 var 1,707,315 rdr rmt. Arealen är 3,076 qv.-mil, hvaraf 0,358 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 6,370 personer på 1,468 hushåll. I kyrkligt hänseende bildar Gunnarskog med Bogens kapell ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 5,000 rdr rmt.

"Gunnarskog" var egen socken sedan långt tillbaka under medeltiden och hade år 1571 de flesta nuvarande byar jämte två, som nu höra till Arvika. Vid Vaggeelfvens vattendrag ligger *Sälboda bruk*, hvilket jämte stor landtegendom och tegelbruk, stångjärns- och manufakturverk, qvarn och såg, samt *Rexed* järnbruk, qvarn och såg, tillhör ett aktiebolag, som erhöll stadfästelse år 1874. Taxeringsvärdet för jordbruksfastigheten var år 1872 omkring 204,000 rdr, samt för lägenheter af olika slag något öfver 60,000 rdr. Sälboda skall vara anlagdt 1761. Stångjärnstillverkningen uppgick år 1872 vid Sälboda och Rexed till 38,788 c:r. I socknens östra del på gränsen till Gräsmark ligger *Fredros* bruk, hvilket jämte qvarn och såg, *Treskogs* manufakturverk, qvarn och såg, tillhör Sälboda bolag. Bruket privilegierades år 1743 för assessor Joh. Borgström på 1 hammare till ämnens utsmidande.

8. *Bogens kapellförsamling*, hvilken utgör häradets nordligaste och minst bebygda del, gränsar i vester till Norge, i norr till Lekvattnets kapell, i öster till Gräsmark, i söder till Eda och Gunnarskog. Församlingen utgöres af delar från Eda och Gunnarskogs socknar, på hvilka den i jordeboken är delad. Hemmantalet är $^3/_4$ förm., hvaraf $^1/_2$ skatte och $^1/_4$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1872 var 168,250 rdr rmt. Arealen är inberäknad under Ny socken. År 1870 var folkmängden 547 personer på 124 hushåll. — Församlingen är annex till Gunnarskog.

Rörande det första bebyggandet af denna trakt, som ännu ofta i dagligt tal kallas "Gunnarskogs finnskog", har bland ortens finnbefolkning berättats, att detta skett omkring 1609, då finnen Grils Mattsson Kavala från Rautalambi uppslog sina bopålar i Stor-Bogen, en fjerdedels mil norr om den nuvarande kyrkan. Om Bogens finska ursprung påminnes man än i dag genom invånarnes ansigtsbildning och seder, af brytningen i deras tal, af de ännu begagnade rökstugorna samt af flere förekommande ortnamn. —

Inom församlingen ligger ej långt från stranden af Varaldsjön *Mitandersfors* bruk som med tillhörande jord och såg eges af herr Kihldahl. År 1872 tillverkades här vid 1 hammare och 2 härdar 3,611 c:r stångjärn, hvarjämte af manufaktur åstadskoms ungefär 2,800 c:r spik och diverse.

9. *Brunskogs socken* gränsar i norr till Mangskog, i nordost till Vestra Emtervik, i öster till Boda, i vester till Arvika, samt i söder till Högerud och sjön Värmelen. Hemmantalet är $23^3/_8$ förm., hvaraf $21^3/_8$ skatte, $1^1/_2$ krono och $^1/_2$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1872 var 1,903,100 rdr rmt. Arealen är 2,163 qv.-mil, hvaraf 0,340 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 5,150 personer på 945 hushåll. I kyrkligt hänseende bildar Brunskog med sina annexer, Boda och Mangskog, ett konsistorielt pastorat af andra klassen hörande till Fryksdals prosteri. Pastors lön är reglerad till 5,085 rdr rmt. — Genom socknen går öfver en vik af sjön Värmelen den nordvestra stambanan med stationer vid Brunsberg och Edane.

"Brunskog" var egen socken under medeltiden, men hörde under Stafnäs till dess det skildes derifrån och blef eget pastorat genom enkedrottning Christinas bref af år 1621. Det innefattade ännu 1571 nuvarande Boda och Mangskogs socknar. — Inom Brunskog märkas de s. k. *Brunsbergsverken,* hvilka utgöras af Brunsbergs stångjärnsverk, Moriansfors manufakturbruk och gjuteri, Rinnefors och Åmätts stångjärnsverk samt det i Mangskog liggande Reinholdsfors bruk. Med jordegendom, qvarnar, sågar och tegelbruk egas de af Borgviks aktiebolag med kammarherren C. A. Sköldebrand såsom disponent. Af dessa verk är Brunsberg det äldsta, ty det privilegierades 1684 för Christoffer Geijer. År 1695 privilegierades Rinnefors och år 1740 Moriansfors. År 1872 utgjorde tillverkningen vid 5 verk och 6 härdar 34,818 c:r stångjärn, hvarjämte åstadkommos omkring 500 c:r spik och 720 c:r gjutgods.

10. *Mangskogs socken* gränsar i vester till Gunnarskog och Arvika, i söder och sydvest till Brunskog samt i nordost till Gräsmark. Hemmantalet är $6^1/_8$ förm., alla skatte; sammanlagda fastighetsvärdet år 1872 var 565,550 rdr rmt. Arealen är 1,056 qv.-mil, hvaraf 0,122 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 2,444 personer på 529 hushåll. I kyrkligt hänseende är socknen annex till Brunskog.

I forna tider var Mangskog en del af Brunskog. Folket i denna aflägsna skogsbygd begärde och erhöll likväl tillstånd att bygga sitt eget kapell, hvilket skedde på grund af kungabref år 1705. — Vid vattendragets utflöde ur sjön Mangen ligger *Reinholdsfors bruk*, hvilket är ett af de s. k. Brunsbergsverken och således tillhör Borgviks bruksaktiebolag. Bruket anlades på grund af ett år 1761 meddeladt tillstånd att hit få flytta 1 hammare med 2 härdar ifrån Bofors.

11. *Boda socken* gränsar i norr och nordvest till Brun-

skog, i vester till Värmelen, i söder till Grums samt i öster till Frykerud. Hemmantalet är $7^1/_{12}$ förm., hvaraf $6^5/_6$ skatte och $^1/_4$ frälse, hvarvid likväl är att märka, det $^1/_3$ mantal Krokstad samt järnbruket Rinnefors, ehuru hörande till Boda kyrkosocken, i jordeboken upptagas under Brunskog. Sammanlagda fastighetsvärdet år 1872 var 533,667 rdr rmt. Arealen är ungefär 0,670 qv.-mil, hvaraf 0,015 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 2,083 personer på 432 hushåll. I kyrkligt hänseende hör Boda såsom annex under Brunskogs moderförsamling. — Genom socknen går den nordvestra stambanan med Boda station.

Boda socken var fordom en del af Brunskog vid den tiden, då denna socken sjelf var annex till Stafnäs. Några hemman i Brunskog sökte då tillstånd att få bygga sig en egen kyrka vid Boda, hvilket också blef dem beviljadt genom bref af år 1616.

b) **Fryksdals härad** gränsar, med afseende på dess södra del, som tillhör Vester-Sysslets fögderi, till Jösse härad i vester och sydvest, i söder till Kils härad, i öster till Kils och Elfdals härad samt i norr till den delen af Fryksdalen, som tillhör Norr-Sysslets fögderi. Tingstället är vid Åmberg i Sunne socken. Södra Fryksdalen innefattar följande 5 socknar, alla hörande till Fryksdals prosteri.

1. *Sunne socken*, äfven kallad Sund, ligger på ömse sidor om sjön Fryken, och gränsar i norr till Fryksände och Lysviks socknar, i öster till Råda och Ransäter, i söder till Östra och Vestra Emtervik samt i vester till Gräsmark. Hemmantalet är för Östra Sunne $31^1/_{24}$ förm., hvaraf $24^5/_{12}$ skatte, $3^1/_2$ krono och $3^1/_8$ frälse med sammanlagdt fastighetsvärde för år 1872 af 1,904,627 rdr rmt; för Vestra Sunne är hemmantalet $34^7/_{12}$ förm., hvaraf $31^1/_{12}$ skatte, $1^1/_2$ krono och 2 frälse med ett sammanlagdt fastighetsvärde för år 1872 af 1,869,432 rdr rmt. Arealen är 4,376 qv.-mil, hvaraf 0,409 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 11,248 personer på 2,496 hushåll. I kyrkligt afseende bildar Sunne ännu jämte sina annexer Östra och Vestra Emtervik samt Gräsmark ett regalt pastorat af första klassen. Vid blifvande ledighet komma likväl hvart och ett af annexen att bilda ett pastorat för sig.

“Sunds“ kyrka var s. k. häradskyrka redan under förra hälften af 1300-talet; och under Sund lydde de öfriga socknarne i “Frisdalen“ såsom annexer. Inom nuvarande Sunne låg på vestra sidan om Fryken ett kapell, kalladt “By kapell“, som sannolikt ödelades vid reformationen. I våra dagar ligger Sunne kyrka på en höjd vid den östra stranden af det sund som förenar Öfre Fryken med Mellan-Fryken, och står med afseende på den storartade skönhe-

ten i sitt läge kanske främst i hela Värmland. Hon är bygd af sten, stor och ljus, men har för öfrigt till sitt yttre och inre ingenting särskildt utmärkande. — Bland ställen inom socknen märkes *Stöpafors bruk*, beläget vid foten af Tossebergsklätten nära stranden af Öfre Fryken och med underlydande jord och lägenheter tillhörigt brukspatron B. Pettersson. Bruket anlades af Christoffer Myhrman på grund af ett honom år 1747 meddeladt privilegium på 1 hammare och 2 härdar. I våra dagar utgöres tillverkningen blott af något manufaktursmide, som år 1872 utgjorde nära 1000 c:r spik. — Den präktigaste herrgården inom Sunne, tillika ett bland de vackrast belägna inom Värmland, ja inom hela Svealand, är *Rottneros säteri*, beläget på vestra stranden af Mellan-Fryken, ½ mil från Sunne kyrka, med underlydande *Rottneholms*, *Rottnedals* och *Skarpeds* stångjärnsverk eller de s. k. Rottnerosverken, qvarnar och sågar, tillhörigt bruksp. G. A. Vall. Bruken äro anlagda vid Rottnaelf, som både vid Skarped och längre ned nära Rottneros bildar vackra vattenfall, och straxt söder om herrgården utmynnar i Fryken. Järnverken vid Rottneholm och Rottnedal anlades det förra 1691, det senare 1693 på grund af privilegium utfärdadt för Anders Björnberg. Skarpeds bruk åter privilegierades 1694 för kommissarien Joh. Carlheim. De afsågo alla stångjärnstillverkning vid en hammare och tvänne härdar. År 1872 tillverkades vid Rottnerosverken tillsammans 49,303 c:r stångjärn. — Längre söderut ligger utmärkt vackert invid Fryken egendomen *Öijervik*, tillhörig Edsvalla bolag, som dessutom eger en mängd skogs- och bruksegendomar utefter hela Fryksdalen. Den inköptes för några år sedan för 125,000 rdr af bolaget från den förre egaren prof. Abelin. — På Frykens östra strand ej långt från sockenkyrkan ligger det gamla säteriet *Gylleby*, under 1600- och 1700-talen stamgård för den adliga ätten Gyllenspetz, hvars stamfar Jonas Hansson Spetz skref sig till Gylleby. — Omkring Sunne kyrka är trakten för öfrigt mycket tätt bebygd och rörelsen är ganska liflig. Hvart man här vänder sig, möter ögat en rik, leende och storartad natur såsom ingenstädes i Värmland. Bland de välbygda ställen, som här ligga ganska nära hvarandra, märkes vid sjelfva sundet mellan Frykensjöarne *Sundsvik*, tillhörigt herr O. Johnson. Ej långt bort ligger tingstället Åmberg samt derbredvid den s. k. Åmbergsheden, hvarest förut varit marknadsplats. — Nära kyrkan och invid stranden af det vackra sund, på hvars vestra sida Sundsvik är beläget, ligger den gamla prestgården lik en intagande idyll, i våra dagar mest bekant såsom den landtliga bostaden för socknens åldrige kyrkoherde, historieskrifvaren Anders Fryxell.

2. *Östra Emterviks socken* gränsar i norr till Sunne, i öster till Öfre Ullerud, i söder till Kil samt i vester till Mellan-Fryken. Hemmantalet är 20½ förm., hvaraf 17⅜ skatte, 1 krono och 2⅛ frälse; sammanlagda fastighetsvärdes år 1872 var 1,023,992 rdr rmt. Arealen är 1,011 qv.-mil, hvaraf 0,210 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 3,021 personer på 640 hushåll. Socknen är annex till Sunne, men skall enligt 1854 års kungabref vid blifvande ledighet bilda ett särskildt regalt pastorat af tredje klassen.

Det nuv. Östra Emtervik utgjorde tillsammans med Vestra Emtervik redan på 1300-talet en egen socken "Emptervik", hörande under Sunne moderförsamling. De flesta byanamnen i Östra Emtervik

återfinnas i offentliga handlingar från slutet af 1500-talet. Sockenkyrkan hvitmenad och uppförd af sten, har ett vackert läge nära stranden af Fryken midt emot den på motsatta sidan liggande Vestra Emterviks kyrka. — I socknens norra del ligger nära gränsen till Sunne *Gårdsjö,* som med jordegendom, stångjärnsverk, tegelbruk, qvarn och såg tillhör brukspatron Köhler. Bruket daterar sig från 1694, då privilegium utfärdades för Thorbjörn Wildman på stångjärnstillverkning vid en hammare och tvänne härdar. På de sista åren har likväl något smide icke förekommit.

3. *Vestra Emterviks socken* gränsar i norr till Sunne, i vester till Mangskog och Brunskog, i söder till Frykerud och Kil samt i öster till Fryken. Hemmantalet är $11^{17}/_{24}$ förm., hvaraf $10^{17}/_{24}$ skatte och 1 frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1872 var 764,887 rdr rmt. Arealen är 0,988 qv.-mil, hvaraf 0,032 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 2,457 personer på 448 hushåll. Socknen är annex till Sunne, men skall enligt 1851 års kungabref vid blifvande ledighet bilda ett eget regalt pastorat af tredje klassen.

Långt in på nyare tider har Vestra Emtervik varit en del af "Emptervik", som bildade en egen socken redan under 1300-talet och var annex till Sunne. I 1500-talets handlingar återfinnas af nuv. byanamn Hensgård, Kisterud, Berga, Svensby, Aplunga och Sillesgård.

4. *Gräsmarks socken* gränsar i öster och söder till Sunne, i sydvest till Mangskog, i vester till Gunnarskog och Bogens kapellag, i norr till Lekvattnets kapell samt skiljes i nordost genom Rottnaelf från Fryksände. Hemmantalet är för den s. k. svenska jorden $9^{17}/_{24}$ förm., alla skatte med ett sammanlagdt fastighetsvärde år 1872 af 878,757 rdr rmt; för socknens finnmark är hemmantalet $2^{5}/_{6}$ skatte med ett fastighetsvärde af 468,104 rdr rmt. Arealen är ungefär 1,838 qv.-mil, hvaraf 0,136 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 5,737 personer på 1,123 hushåll. Socknen är annex till Sunne, men skall enligt 1854 års kungabref vid blifvande ledighet blifva ett eget regalt pastorat af tredje klassen.

I slutet af 1500-talet omtalas byn Gräsmark, hörande till Fryksände socken. I midten af 1600-talet bygdes Gräsmarks eller som det också kallades Uddheds kapell. Förut for befolkningen merendels till Sunne kyrka. — Vid det vattendrag genom hvilket sjön Kymmen utrinner i Granån ligger *Högfors bruk,* med stångjärns- och manufakturverk, qvarn och sågar tillhörigt Kymsbergs aktiebolag, hvilket år 1874 stadfästades för inköp af Kymsbergs bruks- och landtegendom. Tillverkningen är obetydlig och utgjordes år 1872 af 1,567 c:r stångjärn och 816 c:r spik.

5. *Lysviks socken* gränsar i norr och nordvest till Fryksände, i öster till Ekshärad samt i söder och sydvest till

Sunne. Hemmantalet är $9^{11}/_{12}$, alla skatte; fastighetsvärdet år 1872 var 1,187,791 rdr rmt. Arealen är 1,547 qv.-mil, hvaraf 0,075 qv.-mil vatten. Folkmängden år 1870 var 4,087 personer på 728 hushåll. Socknen är i kyrkligt hänseende annex till Fryksände.

"Liusvick" var egen socken under medeltiden och annex till Sunne. — Äldsta hemmanet är *Berga*, nu en egendom, som tillika med Badaverken i Fryksände i våra dagar varit inom Geijerska slägten. Berga eges nu af löjtnant Gullström. Hufvudgården har ett utmärkt vackert läge strax norr om kyrkan invid stranden af Öfre Fryken och utsigten derifrån öfver trakten hör till de vidsträcktaste och skönaste inom Fryksdalen. Ofvanom Berga ligger *Vålberga* brunns- och badort. I socknens östra del märkes *Löfstaholms bruk*, tillhörigt Edsvalla bolag.

V. **Norr-Sysslets fögderi** gränsar i söder och sydost till Vester-Sysslets, Mellan-Sysslets och Öster-Sysslets fögderin, i vester och norr till Norge samt i nordost till Vesterdalarne af Stora Kopparbergs län. Fögderiet utgöres af tvänne hufvuddelar, Öfre Fryksdalen och Elfdalen. Den förra, med samma naturkaraktär som Fryksdalen i öfrigt, upptages till en del af Frykensjöns dalgång samt af de dalfåror, som i densamma utmynna och som genomflytas af betydliga vattendrag och begränsas af bergförgreningar, hvilka nedskjuta i sydlig riktning från fjällmassorna i Norge. Dessa berg, hvilka österut tilltaga i höjd, bilda ej egentligen sammanhängande sträckningar, utan afbrytas på flere ställen samt utbreda sig till vida, skogbevuxna, stundom svårtillgängliga obygder, isynnerhet i de från vattnen aflägset liggande delarne af häradet. Bergtoppar af mer än tusen fots höjd resa sig här och der, såsom Hästberget i norra delen af Östmarks samt det mäktiga Hoffjället på gränsen mellan Hvitsands och Fryksände socknar. Trakten tillhör hel och hållen Frykensjöns vattenområde. Längst i vester afgår vattnet genom Rottnaelf, hvars källor ligga dels inom Norge, dels inom de vestligaste obygderna af Östmarks socken. Den flyter sedan i sydostlig riktning genom sjön Lekvattnet, bildar derefter gräns mellan Gräsmarks och Fryksände socknar och går in i nedre Fryksdalen för att slutligen efter att hafva passerat genom sjön Rotten kasta sig i Mellan-Fryken. Längst i norr emottager Öfre Fryken tvänne tillflöden. Det ena, den s. k. Rögdelfven, kommer från den på riksgränsen liggande sjön Rögden, upptager under sitt lopp söderut genom Östmarks och Fryksände socknar flere mindre vattendrag, genomrinner sjöarne Kläggen och Flaten samt når Fryken vid Torsby bruk efter att der hafva bildat ett vackert vattenfall. Det andra tillflödet uppkommer genom föreningen af tvänne mindre floder, Mangselfven och Ljusna

elf, hvilka begge hafva sitt ursprung långt i norr inom Dalby socken af Elfdalen. De förena sig i sjön Öfre Brocken, belägen inom Hvitsands socken, och hafva från denna sjön ett gemensamt aflopp till Nedre Brocken och Hänsjön för att slutligen utmynna i den nordligaste viken af Frykensjön. Längre i söder och på östra sidan utrinner i Fryken Badaelf, hvilkens nedre lopp tillhör Fryksdalen och Fryksände socken, men hvars källor ligga inom Ny socken af Elfdalen. Äfven denna del af Fryksdalen utmärker sig på många ställen genom sin naturskönhet, som alltid är storartad, stundom vild, men som i de bebygda trakterna vid sjöarne och vattendragen kläder sig i en mer leende drägt. Sådana vackra punkter äro nejderna vid Lekvattnet och Hvitsands kyrka, stränderna af Fryken, samt framför allt Torsby i Fryksände, som torde kunna anses såsom ett af de skönaste ställena i Värmland. — Fögderiets största del utgöres af Elfdalen, landskapets sist och ännu glesast bebygda trakt, uppfyld af vilda obygder, dit odlingen ännu icke hunnit och naturen företrädesvis utmärker sig genom sin karghet. Fjälland kan Elfdalen icke kallas; dertill har landet för ringa upphöjning öfver hafvet och ligger allt för mycket aflägsnad från den stora skandinaviska fjällryggen. Ett bergigt land är den dock och genomstrykes i sydlig riktning af parallela bergsträckningar, hvilka omsluta och begränsa den dalgång, genom hvilken Klarelfven flyter fram. Ansenligast äro dessa höjder i öster mot gränsen till Dalarne, ända ned emot Råda socken, der de bergsträckor taga vid, hvilka, på många sätt söndersplittrade, uppfylla Philipstads bergslag. Jämnsides med elfven, hvars stränder mestadels bestå af sand, stryka genom Elfdalen ned till Råda väldiga sandåsar, bildade engång genom våldsamma omstörtningar i naturen. Högre bergtoppar resa sig här och der öfver den höglända bygden, såsom Branäsberget i Dalby, Midskogsberget nära riksgränsen, samt öfver alla andra Letteråsen eller Lethöjden inom Södra Finnskoga kapell mellan sjön Letten och Klarelfven. — Den allra största delen af Elfdalen tillhör Klarelfvens vattenområde. Endast mindre delar af Södra Finnskoga och Dalby samt Ny socknar afföra sitt vatten genom Midskogsån till Glommen i Norge eller genom Mangs- och Ljusnaelfvarne till Fryken, under det att den östligaste trakten af Gustaf Adolfs kapellag gifver upphof åt vattendrag, som till sist förena sig med Svartelfven. Klarelfven bär i sitt öfversta lopp, med hvilket den tillhör Norge, karaktären af fjällflod och kallas der alltifrån sitt utflöde ur Fämunsjön Tryssild- eller Fämunselfven, namn som den behåller, till dess den vid Sandkälleforssen några mil norr om Dalby kyrka inkommit i Värmland. Den flyter sedan från norr till söder genom Finn-

skoga, Dalby, Ny, Ekshärads och Råda socknar, hvarefter den går in uti Kils härad. Genom Elfdalen skyndar floden fram med i allmänhet strid och hvirflande ström uti tusende krökningar, än utvidgande sig till långsträckta sjöar, än omslutande grupper af vackra skogbevuxna holmar, gående än igenom dystra och ödsliga, än igenom mer leende nejder, stundom liksom inklämd mellan höjder, stundom åter följd på afstånd af de långa bergsträckningarna. Floden, betydlig redan ifrån början såsom aflopp för den stora Fämunsjön, blir inom Elfdalen allt ansenligare genom de många vattendrag, som i densamma utmynna. De förnämsta af dessa bifloder komma från fjälltrakterna i Vesterdalarne, såsom fallet är med Tösan från sjön Tisan i Lima socken, Femtån från Femtsjön på gränsen mellan Malungs och Lima socknar, Halgån från Bredsjön på gränsen mellan Värmland och Malung samt Ufån, som förenar sig med en mängd andra vattendrag för att slutligen söder om Råda kyrka sända en utloppsarm till Klarelfven. Öfver hela denna trakt af Värmland med dess berg och floder, dess vida obanade skogsmarker, dess oländiga myrar och hedar, dess mörka skogssjöar, ligger visserligen oftast ett drag af dyster ödslighet, men ställen finnas, rika på hänförande naturtaflor, ehuru man i dem spårar mindre af leende fröjd än af djupt nordiskt allvar. En sådan sällsynt skön nejd är den omkring Rådasjön, der ögat möter vackra och rika syner öfver allt. Från Letteråsen har man den mest storartade utsigten i hela Värmland. Blicken kan der öfverfara Klarelfvens dalsänkning till flere mils längd med floden, omarmande en mängd af grönskande öar, under det att på dess östra sida höjer sig i afsatser ett vidsträckt, storartadt bergland, som man kan följa i ett allt mer blånande fjärran långt in i Vesterdalarnes fjällbygd. — Befolkningen inom Elfdalen har i följd af sjelfva naturförhållandena ända till våra dagar lefvat afskild från den öfriga verlden och derföre också bevarat längst sina många, fornärfda egenheter. Den är också den minst hyfsade och upplysta inom hela Värmland, ehuru visserligen söderut, inom Sunnemo och Råda socknar, märkes det i någon mon bildande inflytandet af mer civiliserade grannar. Folket i öfre Dalby utmärkte sig länge genom sin fromhet och sina enkla vanor samt bibehöll en slags nationaldrägt, men sedan timmerrörelsen från de sydligare trakterna flyttat ditupp försvann efter hand den gamla drägten och de gamla sederna och invånarne sjönko ned mer i linie med den öfriga befolkningen i häradet. En alldeles egen grupp af provinsens inbyggare bilda finnarne, hvilka man företrädesvis påträffar uppe i den s. k. Finnskogen eller den långa kil, hvilken skjuter upp mellan Norge och Da-

larne. Deras förfäder inkallades i synnerhet under Carl den niondes tid och satte sig ned i den värmländska skogsbygden, der de svedjade, rödde och odlade de magra jordlapparne med mycken flit, men med liten lön för mödan. Af de sedermera i de aflägsna trakterna inkommande svenskarne jagades de från plats till plats, till dess att de genom förvärfvandet af skattemannarätt tryggade sig i besittningen af den jord de brutit upp. Det fiendtliga förhållandet mellan finnarne och folket i »svenskbygden» gjorde, att de förre höllo sig för sig sjelfve, bevarande sitt hemlands flesta egendomligheter. Först i vårt århundrade har en sammansmältning egt rum, men ännu är det tillräckligt mycket qvar af egenheterna i bostäder, språk och sed för att skilja den finska stammen från dess svenska grannar. — Jordmonen utgöres i den öfre Fryksdalen af en sparsam, ofta sandblandad lera i de lägre trakterna, högre upp af sand och klappersten. I Elfdalen utgöres den magra jordmonen af elfsand, blandad med mylla, sällan med lera, samt i den längst upp belägna finskogen af mycket stenbunden sand. Under sådana förhållanden kan icke jordbruket, ehuru visserligen hufvudnäring, vara mycket gifvande och afkastningen är ej tillräcklig för behofvet. Missväxt inträffar ej sällan, i synnerhet i de längst norrut liggande delarne af Elfdals härad. Då behofven icke kunna fyllas genom utbyte från en mager jord, måste andra förvärfskällor anlitas, och befolkningen sysselsätter sig äfven med boskapsskötsel, kolning eller körsling åt järnbruken samt framför allt med timmerhuggning och flottning för sågverken. Skogsafverkningen är betydlig och sträcker sig numera till de aflägsnaste bygderna af fögderiet. Inom Elfdalen spelar med afseende på skogsafverkning och järnproduktion det Uddeholmska bolaget hufvudrolen, likasom i Fryksdalen Edsvalla bolag. — Af fögderiets bägge hufvuddelar är Elfdalen i juridiskt afseende deladt i Elfdals härads öfre och nedre tingslag, hörande till Elfdals och Nyeds domsaga, under det att den hithörande delen af Fryksdalen utgör Fryksdals härads öfre tingslag och bildar den norra delen af Fryksdals domsaga. I kyrkligt afseende bildar Elfdalen Elfdals prosteri och Fryksdalssocknarne utgöra den norra delen af Fryksdals kontrakt. Hela fögderiet innefattar numera efter bildandet af Nyskoga kapellförsamling 13 socknar. — Fornminnen vittna derom, att denna trakt varit, om ock sparsamt, bebygd i sin södra del redan under hednatid. Sådana vittnen äro stenkummel på Frykens östra strand upp till Fryksände samt dylika kummel i Klarelfvens dalgång, upp till Ekshärad. I sistnämnda socken finnas äfven öster om kyrkan några ättehögar, hvarjämte i forna tider andra skola funnits, hvilka efter hand

blifvit bortsköljda af Klarelfven. Under katolska tiden utgjorde inom »Friskdals hærad» »Friksande» en särskild socken, och inom »Ekes hærad» eller nuvarande Elfdalen funnos 4 socknar med sina kyrkor, nämligen »Ekeshærad», »Elfwadal» (nu Dalby), »Nyasokn» och »Ruda» (nu Råda). I slutet af 1500-talet funnos samma kyrkor, men odlingen hade gått framåt och de flesta af de nuvarande byarne återfunnos omkring Rådasjön, Lid- och Grässjön, — de bägge sista i Sunnemo, — mellan sjön Grängen och elfven i Ekeshärad, samt Klarelfven uppför ända till Höljes i Norra Finnskoga. Hela Gustaf Adolfs och Södra Finnskoga kapellag voro då ännu obygd.

a) **Fryksdals härad** gränsar, med hänsyn till den del, som tillhör fögderiet, i vester till Norge, i norr och öster till Elfdalen, i söder till Jösse härad samt den del af Fryksdalen, som tillhör Vester-Sysslets fögderi. Tingstället är vid Torsby i Fryksände socken. Norra Fryksdalen innefattar 4 socknar, alla hörande till Fryksdals prosteri.

1. *Fryksände socknen* gränsar i norr till Östmark och Hvitsand, i öster till Ny och Ekshärad, i söder till Sunne och Lysvik samt i vester och sydvest till Lekvattnets kapell och Gräsmarks socken, skild från den senare genom Rottna elf. Hemmantalet är 15 $^{11080}/_{11520}$ förm., hvaraf 1 krono, de öfriga skatte; sammanlagda fastighetsvärdet år 1872 var 2,217,400 rdr rmt. Arealen är, med inberäkning af Lekvattnets kapell, 5,853 qv.-mil, hvaraf 0,289 qv.-mil vatten. Folkmängden år 1870 var 6,900 personer på 1,469 hushåll. I kyrkligt hänseende bildar Fryksände tillsammans med sina annex, Lekvattnets och Hvitsands kapell samt Lysvik, ett regalt pastorat af andra klassen.

“Friksände“ var egen socken redan under medeltiden och annex till Sund (Sunne). De äldsta gårdarne äro Torsby, Bada och Vestanvik, alla belägna vid Fryken; allraäldst är Torsby. — Inom Fryksände ligger vid Badaelfvens utlopp i Fryken *Bada bruk*, med tillhörande jord och qvarnar tillhörigt Edsvalla bolag. Bruket anlades på grund af ett år 1692 åt assessor Hasselbom gifvet privilegium på en hammare och två härdar. Det har i vårt århundrade varit i Geijerska slägten och hört tillsammans med Berga i Lysvik. För närvarande är smidestillverkningen nästan nedlagd och produktionen har utgjorts endast af några hundra centner manufakturjärn. Hufvudgården är känd för sitt natursköna läge. — Nära Rögd- eller som den här äfven kallas Torsby-elfvens utlopp i Fryken ligger *Torsby bruk*, jämte jord, qvarnar och sågar tillhörigt Edsvalla bolag. År 1695, då bruket omtalas så som nybygdt, fanns der en hammare och två härdar. År 1872 gaf stångjärnstillverkningen 19,324 c:r. Stället är frejdadt för sin skönhet och kan ställas vid sidan af Berga i Lysvik och Rottneros i Sunne. Omvexlande utsigter erbjudas öfver allt, de vackraste kanske från sjelfva hufvudbyggnaden och öfver vattenfallet.

2. *Lekvattnets kapellförsamling*, som genomflytes af Rottnaelf, gränsar i vester till Norge, i nordost och öster till Östmark och Fryksände samt i söder till Gräsmark och Bogens kapellag. Hemmantalet är $1^{467}/_{720}$ förm., hvaraf $1^{372}/_{720}$ skatte och $^{1}/_{8}$ frälse: sammanlagda fastighetsvärdet år 1872 var 296,900 rdr rmt. Arealen är inberäknad uti Fryksändes. Folkmängden år 1870 var 1,420 personer på 318 hushåll. Församlingen är annex till Fryksände.

Hela denna trakt var obygd på 1500-talet. De första odlingarna gjordes af finnar under det 17:de århundradet och deras ättlingar bygga och bo häruppe än i dag. Det äldsta hemmanet skall vara Lukanen ej långt från kyrkan med namn efter Leukvinen finnen, som här först slog sig ned. Egen kyrka fick trakten ej förr än i våra dagar och den är nu icke mer än ett fjerdedels sekel gammal. Den ligger vid stranden af sjön Lekvattnet och söderut sträcker sig den vackra dalgången med sina talrika, ofta sammanträngda bostäder.

3. *Hvitsands kapellförsamling*, omkring Mangselfven och Ljusnaelf, gränsar i norr och öster till Ny, i söder till Fryksände samt i sydvest till Östmark. Hemmantalet är $3^{11}/_{24}$, alla skatte; sammanlagda fastighetsvärdet år 1872 var 436,700 rdr rmt. Arealen är 2,275 qv.-mil, hvaraf 0,083 qv.-mil vatten. Folkmängden år 1870 var 2,411 personer på 528 hushåll. Församlingen är annex till Fryksände.

Redan under katolska tiden skall här hafva funnits ett kapell på en udde i sjön Brocken, ehuru detsammma vid reformationen blef ödelagdt. I slutet af 1500-talet omtalas byarne Öfverby, Åsteby och Gunsjögården upp till Brocken, men eljest synes vid den tiden trakten hafva varit obygd. Äfven här slogo sig finnar ned i skogarne, svedjade och rödde, med eller utan skäl illa beryktade bland den svensktalande befolkningen. — Inom socknens södra del ligger vid ett vattendrag, som förenar den lilla Vägsjön med nedre Brocken *Vägsjöfors bruk*, privilegieradt 1743 för manufaktursmide, nu jämte landtegendom, qvarn och sågar tillhörigt J. A. Kjellberg & söner i Göteborg. År 1872 tillverkades 5,895 c:r stångjärn, under det att manufaktursmidet var mycket obetydligt. Detta har eljest enligt privilegiet afsett förfärdigandet af bandjärn, plogbillar, spik, skyfflar, spadar m. m. Ställets läge är utmärkt vackert med skogbevuxna höjder i öster och vester samt i norr öfre Brocken med Hvitsands kyrka af samma namn. En mil från herrgården ligger en lägenhet, kallad Gårdsjösätern, hvarifrån man har en bland de vackraste och vidsträcktaste utsigterna i Värmland. — Långt upp i socknen vid Mangselfven ligger *Christinefors bruk*, med landtegendom tillhörigt Edsvalla bruksbolag. Tillverkningen inskränkte sig 1872 till något manufaktursmide.

4. *Östmarks socken*, omkring Rögdelfven, gränsar i vester till Norge, i norr till Ny, öster och sydost till Hvitsand och Fryksände samt i sydvest till Lekvattnet. Hemmantalet är $5^{454}/_{960}$ förm., alla skatte; sammanlagda fastig-

hetsvärdet år 1872 var 840,400 rdr rmt. Arealen är ungefär 2,304 qv.-mil, hvaraf 0,183 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 4,924 personer på 1,142 hushåll. Socknen, förr annex till Fryksände, är efter år 1872 ett särskildt pastorat, regalt af tredje klassen.

Denna nejd har förr tillhört Fryksände socken. Af densamma var i slutet af 1500-talet bebygd nedra sträckningen af Rögdelfvens dalgång och uti den tidens handlingar förekomma nämda byarne Östemark och Medelmark norr och söder om sjön Kläggen. Finnar flyttade in äfven här och upprödde skogarne, grundande en hel mängd af "finnetorp". För dessa samt hemmanen Östmark, Mellmark och Långerud beviljades genom kungabref af år 1761 rätt att uppbygga egen kyrka. Hon invigdes äfven 1765. — Vid Rögdelfven ett stycke ofvanom kyrkan ligger *Konradsfors bruk*, jämte landtegendom, qvarn och såg år 1872 tillhörigt brukspatron C. B. Fitinghoff, men sedermera af honom försåldt.

b) **Elfdals härad,** det största inom Värmland, gränsar i vester till Fryksdalen och Norge, i norr och nordost till Norge och Vesterdalarne, i öster och sydost till Fernebo härad samt i söder till Kils och Nyeds härader. Häradet är deladt i tvenne tingslag, af hvilka Elfdals härads öfre tingslag bildas af Ny, Dalby, Norra och Södra Finnskoga socknar samt har sitt tingställe vid Öfre Värnäs i Ny, under det att häradets nedre tingslag utgöres af de öfriga socknarne och har sitt tingställe vid Norra Skoga i Ekshärad. Elfdalen innefattar följande 9 socknar, alla hörande till Elfdals prosteri.

1. *Ekshärads socken* gränsar i nordvest till Ny, i nordost till Vesterdalarne, i öster till Gustaf Adolfs kapell, i söder till Råda samt i vester till Sunne och Fryksände. Hemmantalet är $34^{14}/_{24}$ förm., hvaraf $16^{5}/_{24}$ skatte, $2^{1}/_{3}$ krono och $16^{1}/_{24}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1872 var 1,658,300 rdr rmt. Arealen är ungefär 7,285 qv.-mil, hvaraf 0,477 qv.-mil äro vatten. År 1870 var folkmängden 6,991 personer på 1,414 hushåll. Ekshärad bildar jämte sina annex Råda, Sunnemo och Gustaf Adolfs kapell ett konsistorielt pastorat af andra klassen.

"Ekeshærad" omtalas såsom egen socken i handlingar från medeltiden, då den naturligtvis var mycket större än nu. Ursprungligen skall kyrkan hafva haft namn af Hara gård och det derinvid liggande Hökeberget samt sålunda hetat "Hökeshara". Socknen innefattade ända till slutet af 1700-talet äfven en del af nuv. Gustaf Adolfs kapellag och var moderförsamling för hela Elfdalen. — Större delen af socknen tillhör Uddeholmsbolaget, som år 1872 här egde jord för mer än 700,000 rdr samt annan fastighet för 75,000 rdr. Så egde bolaget *Föskefors bruk*, *Halgå bruk*, Grunna qvarn, Halgå qvarn, Kråkås såg, med fl. lägenheter. Stångjärns-

tillverkning egde nämnda år rum vid bägge bruken, hvarjämte vid Halgå producerades 1,600 c:r manufaktur. Föskefors anlades på grund af ett år 1755 åt bolaget gifvet privilegium att få hitflytta Öfre Fösked's stångjärnshammare med 800 skeppund smide. Halgå bruk daterar sig från år 1834, då privilegium utfärdades för Uddeholms bolag att här få uppföra 2 hammare och 2 härdar för 1000 skeppunds smide.

2. *Råda socken* gränsar i norr till Ekshärad och Gustaf Adolfs kapellförsamling, i öster till Nordmark, i söder till Sunnemo och Ransäter samt i vester till Sunne. Hemmantalet är $18^{11}/_{12}$ förm., hvaraf $11^{11}/_{12}$ skatte och 7 frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1872 var 1,052,600 rdr rmt. Arealen är ungefär 4,738 qv.-mil, hvaraf 0,313 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 6,116 personer på 1,145 hushåll. Socknen är annex till Ekshärad.

"Ruda" var socken med egen kyrka redan under medeltiden, ehuruväl handlingar från denna tid icke hafva något särskildt att om henne förtälja. I slutet af 1500-talet omfattade Råda den nuvarande Råda socken, samt dessutom en mängd hemman omkring Lid- och Grässjöarne i Sunnemo. — Större delen af socknen tillhör i våra dagar det mäktiga *Uddeholmsbolaget*, som här i Råda har medelpunkten för sin öfver hela nedre Elfdalen utbredda och äfven till andra trakter af provinsen sig sträckande verksamhet. Bolagets stiftare kan anses vara brukspatronen Bengt Gustaf Geijer, hvilken år 1720 inköpte Uddeholms hamrar och Risbergs säteri i Råda, sedermera anlade flere andra hyttor och bruk samt till sist förordnade, att alla hans stora och sammanhängande egendomar skulle, under namn af Uddeholmsbolaget, för alltid drifvas samfäldt af hans barn i senare giftet. Detta bolag har nu egt bestånd sedan midten af det förra århundradet och alltid utvecklat en betydande verksamhet, hvilken i synnerhet under de sista tiderna väsentligen förökats. År 1870 förvandlades bolaget till aktiebolag med ändamål att öfvertaga det förra bolagets fasta egendomar samt idka bergs- och jordbruks-, qvarn- och sågverks-rörelse. Styrelsens säte är Uddeholm. Aktiekapitalet är högst 3,000,000, minst 2,400,000 rdr rmt. Aktierna lyda å 240 rdr och äro stälda till viss person. Bolaget eger en mängd af jord- och skogsegendomar i Värmland, isynnerhet inom nedre Elfdalen flere bruk, såsom Uddeholm, Loviseberg och Stjernfors i Råda socken, Föskefors och Halgå i Ekshärad Gustafsfors, Ufvanå och Geijersholm i Gustaf Adolfs kapellförsamling, Munkfors inom Ransäter samt Femtå och Likanå bruk inom Ny och Dalby socknar, flere masugnar såsom Mokärnshyttan i Nordmarks socken, Uddeholmshyttan i Gustaf Adolf samt Sunnemohyttan i Sunnemo; och till sist en mängd af qvarnar och sågar jämte andra lägenheter. Järnmalm erhåller bolaget från sina andelar i Nordmarks-, Tabergs- och Persbergsfälten i Philipstads bergslag samt från grufvor, som de inköpt inom Nora bergslag. Stångjärnsproduktionen uppgick år 1872 vid ofvan nämnda järnbruk — med undantag af Uddeholm, der smide på den senare tiden icke förekommit — till 147,607 c:r. Samma år tillverkades vid Munkfors, Föskefors, Ufvanå, Helgå, Likanå, Femtå, ustafsfors, Stjernfors och Geijersholm tillsammans 37,170 c:r stål- och järnmanufaktur. Under anläggning äro för bolagets räkning storartade järnförädlingsverk vid den s. k.

Hagforssen nära Stjernfors bruk, ofvanom Ufåns utflöde i Rådasjön. För åstadkommande af lättare förbindelser bygges af bolaget en järnbana genom Råda, Gustaf Adolfs och Nordmarks socknar i medelbar anslutning till Östra Värmlands järnväg. — Af ställen inom socknen märkes *Uddeholm*, hvars hufvudbyggnad reser sig nära stranden af den utmärkt vackra Rådasjön. För närvarande finnes der Uddeholmsbolagets hufvudkontor, läkare, apotek samt en filial af Värmlands enskilda bank. Vid bruket förekommer deremot icke något smide. Det anlades af Joh. Carlström, som år 1669 erhöll privilegium att här anlägga tvänne stångjärnshammare. Den mannen var för öfrigt en af Värmlands driftigaste bruksegare samt anlade och innehade en mängd af järnverk inom provinsen. År 1695 egdes Uddeholm af Chr. von Gersdorff, som efter Carlströms död gifte sig med hans enka. Det öfvergick sedan i början af 1700-talet, som vi hafva sett, genom köp till B. G. Geijer, sjelf på dubbelt sätt i slägt med grundläggaren till Uddeholm. Söder om denna ortens vigtigaste plats ligger vid östra stranden af Rådasjön det vackra *Risbergs* säteri, tillhörigt Uddeholmsbolaget samt bostad för en af bolagets disponenter, brukspatron E. G. Danielsson. — Norr om Uddeholm vid det vattendrag, hvarigenom Ufån med dess tillflöden utgjuter sig i Rådasjön, ligger *Stjernfors bruk* med manufakturverk, anlagdt år 1669, då det privilegierades samfäldt med Uddeholm. Smidet flyttades visserligen 1756 till Loviseberg, men 1784 erhöll bolaget rätt att här åter få uppbygga en stångjärnsmedja. — I socknens vestra del vid det vatten, som förenar Lakenesjön med Klarelfven ligger *Lovisebergs* bruk, anlagdt på grund af ett år 1756 meddeladt privilegium att få ditflytta Stjernshammaren med 2 härdar och hela smidet.

3. *Sunnemo socken* gränsar i norr till Råda, i öster till Nordmark, i söder till Brattfors, Nyed och Elfsbacka samt i sydvest och vester till Öfre Ullerud och Ransäter. Hemmantalet är $12^{17}/_{24}$ förm., hvaraf $10^{11}/_{24}$ skatte och $2^{1}/_{4}$ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1872 var 761,900 rdr rmt. Arealen är 2,249 qv.-mil, hvaraf 0,286 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 2,195 personer på 455 hushåll. Socknen är annex till Ekshärad.

Sunnemo, förut Sundmo, var en del af Råda socken. Men sedan folkmängden efter anläggandet af Sundmo masugn börjat ökas i dessa trakter, uppbygdes slutligen 1653 en kyrka, isynnerhet genom bedrifvande af borgmästaren Joh. Börjesson. — År 1872 egde Uddeholms bolag inom socknen jordbruksfastighet för nära 240,000 rdr samt “annan fastighet“ för 62,000 rdr. Dit hörde *Sunnemo hytta*, anlagd 1640 af ofvan nämnda Joh. Börjesson. Tillverkningen uppgick år 1872 till 49,438 c:r tackjärn samt 6,310 c:r gjutgods. — Andra delar af socknen tillhöra Elfsbacka bruks-aktiebolag samt brukspatron Geijer på Brattfors.

4. *Gustaf Adolfs kapellförsamling* gränsar i vester till Ekshärad, i söder till Råda, i öster till Rämmen och i nordost till Vesterdalarne af St. Kopparbergs län. Hemmantalet är $6^{5}/_{6}$ förm., inberäknade under Ekshärad och Råda. Sammanlagda fastighetsvärdet år 1872 var 175,000 rdr rmt.

Arealen är 2,468 qv.-mil, hvaraf ungefär 0,190 qv.-mil äro vatten. År 1870 var folkmängden 2,215 personer på 428 hushåll. Socknen är annex till Råda.

Gustaf Adolfs kapellag bildades 1765 af delar, afsöndrade från Ekshärads och Råda socknar. Nejdens första bebyggande tillskrifves finnar, hvilka här satte sig ned och rödde skogarne, enligt sägen redan i slutet af 1500-talet. — Hela socknen eges af Uddeholmsbolaget, hvilket också har rätt att utan föregående förslag tillsätta kapellpredikant. Vid Ufåns vattendrag och dess tillopp Munsjöelfven ligga de tre järnbruken *Ufvanå*, *Gustafsfors* och *Geijersholm*. Ufvanå, beläget längst i norr alldeles på gränsen till Vesterdalarne, anlades på grund af ett år 1831 åt bolaget gifvet privilegium på 2 hammare och 3 härdar med 1,300 skepp. stångjärnssmide. Gustafsfors förskrifver sig från 1746, då åt B. G. Geijer meddelades privilegium på 2 stångjärnshammare och 4 härdar. Geijersholm är äldre eller från 1731, då samma brukspatron Geijer erhöll tillstånd att här uppföra 2 hammare med 4 härdar, äfven för tillverkning af stångjärn. Vid alla tre verken idkas ett icke obetydligt manufaktursmide, hvilket år 1872 t. ex. vid Gustafsfors uppgick till 11,600 c:r stål. I socknens östra del ligger ej långt från gränsen till Fernebo härad *Uddeholmshyttan*, der tillverkningen år 1872 utgjorde 26,740 c:r. Vid Ufån ligger *Gustafsfors hytta*, hvars tillverkning nämnda år uppgick till 47,828 c:r tackjärn.

5. *Ny socken* med 6. *Nyskoga kapellförsamling* gränsar i norr till Dalby, i vester, söder och sydvest till Norge, Östmark och Hvitsand, samt i öster till Vesterdalarne. Hemmantalet för bägge församlingarna är $19^{5}/_{12}$ förm., hvaraf $17^{5}/_{12}$ skatte, 1 krono och 1 frälse; deras sammanlagda fastighetsvärde år 1872 var 874,400 rdr rmt. Arealen är 2,216 qv.-mil, hvaraf ungefär 0,238 qv.-mil äro vatten. År 1870 var hela befolkningen 3,576 personer på 611 hushåll, under det att år 1873 befolkningen i Ny var 2,931 personer och i Nyskoga kapell 829. Ända till sistnämnda år utgjorde Ny tillsammans med sina annex Dalby, samt Södra och Norra Finnskoga ett pastorat, kalladt Elfdal, men delades då på grund af 1872 års kungabref i trenne, nämligen Ny, Dalby samt Södra och Norra Finnskoga. Samtidigt bildades inom vestra delen af Ny en kapellförsamling, Nyskoga, lydande till Ny pastorat och bestående af tillsammans $1^{2466}/_{2560}$ mantal jämte lägenheter. Lönen för pastor i Ny är reglerad till 5,000 rdr.

“Nyasokn“ inom “Ekes hærad“ omtalas 1540. Men bygden hade nog egen kyrka redan under medeltiden att döma af de lemningar efter den katolska helgontjensten, hvilka här likasom i Dalby länge förvarats. År 1571 var då säkert Ny i “Elfvedalen“ egen socken och i den tidens handlingar omtalas de flesta nuvarande byar efter sjelfva elfven. Invid den är ännu i dag den egentligen odlade trakten; nära den ligger kyrkan och $^{1}/_{4}$ mil söder om henne prestgården, det täcka Kyrkebol. — Äfven inom Ny har Uddeholms bolag egendom, år 1872 med afseende på jorden uppskat-

tad till något öfver 50,000 rdr. Så eger det äfven *Femtå bruk*, der stångjärns- och manufaktursmide idkats. Bruket ligger vid det liknämnda vattendraget, som här gör ett ganska ansenligt fall.

7. *Dalby socken* gränsar i norr till Finnskoga socknarne, i vester till Norge, i öster till Vesterdalarne samt i söder till Ny och Nyskoga. Hemmantalet är $21^1/_{24}$ förm., alla skatte, sammanlagda fastighetsvärdet år 1872 var 1,086,300 rdr rmt. Arealen är ungefär 5,907 qv.-mil, hvaraf 0,012 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 3,510 personer på 743 hushåll. Socknen, förut annex till Ny moderförsamling, är på grund af 1872 års kungabref eget pastorat med pastors lön reglerad till 4,940 rdr rmt.

"Elfvadal" eller Dalby var egen socken redan under vår medeltid, ehuru tidens handlingar derom ingenting förtälja. Lemningar efter katolsk gudstjenst hafva i stället talat derom. År 1571, då äfven nuv. Finnskoga hörde hit, sträckte sig bygden upp efter elfven ända till Höljes i Norra Finnskoga. Till i våra dagar har allmogen i Dalby, likasom Nysockenfolket, bevarat sin egen drägt samt många gamla och egendomliga seder och bruk. — En del af socken, ehuru ej så stor, tillhör Uddeholmsbolaget, som äfven eger det för sin ovanliga naturskönhet bekanta *Likanå bruk* beläget invid elfven. På stället har idkats ett ganska betydligt manufaktursmide. — Vid Likenäs fanns förut ett kapell, hvilket dock från början af 1700-talet förföll, sedan sockenkyrkan flyttats längre ned i socknen.

8. *Södra Finnskoga socken* gränsar i norr till Norra Finnskoga, i vester till Norge samt för öfrigt till Dalby. Hemmantalet är $3^1/_4$ förm., alla skatte; sammanlagda fastighetsvärdet år 1872 var 278,700 rdr rmt. Arealen är ungefär 5,648 qv.-mil, hvaraf 0,144 qv.-mil äro vatten. År 1870 var folkmängden 1,677 personer på 413 hushåll. Socknen, förut annex till Ny, är numera sedan 1873 moderförsamling bildande jämte Norra Finnskoga kapell ett eget pastorat. Pastors lön är reglerad till 4,970 rdr rmt.

Socknen, förr en del af Dalby, var 1571 ännu fullständig obygd. Finnar slogo sig då ned här i slutet af 1500-talet, svedjade och bröto mark, men kommo också snart i fiendtligt förhållande till folket i "svenskbygden", allteftersom den af finnarne kände sig lida intrång. Deraf kom att finnskogens invånare intogo en afsöndrad ställning och att äktenskapsförbindelser nästan aldrig ingingos mellan dem och svenskarne. Så kom finnstammen länge att bibehålla sig ren och att bevara det mesta af sina gamla egendomligheter. Först i senare tider har en sammanblandning skett, i synnerhet i norra finnskogen, der man är mest försvenskad och det finska språket i det närmaste dött ut. År 1826 hade bygden så mycket folk, att den fick egen kyrka och blef ett kapellag af Dalby. Södra Finnskoga är för öfrigt en af Värmlands på vilda, storartade natursceneriel rikaste trakter. — Vid Borangen, ett stycke öster om kyrkan, finnes post- och skjutsstation, belägen ungefär en mil från riksgränsen. — Vid Letåns utlopp ur sjön Leten ligger *Letafors bruk*, det nordligaste i Värmland. Smide bedrifves numera icke,

men bruket har värde genom tillhörande skogar. Egaren är grosserer Mads Stang et k:i i Norge.

9. *Norra Finnskoga kapellförsamling* innefattar den nordligaste och vildaste trakten i Värmland och gränsar i norr och vester till Norge, i öster till Vesterdalarne samt i söder till Södra Finnskoga och Dalby. Hemmantalet är $1^{17}/_{24}$ förm., allt skatte; sammanlagda fastighetsvärdet år 1872 var 216,700 rdr rmt. Arealen är ungefär 4,678 qv.-mil, hvaraf 0,169 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 1,487 personer på 352 hushåll. I kyrkligt hänseende är socknen numera annex till Södra Finnskoga.

Hvad i det föregående är sagdt om Södra Finnskoga gäller i väsentlig mon äfven om Norra. Finnarne bröto bygden först, men ledo inom kort intrång af svenskarne, från hvilka de länge höllo sig skilda. Numera är befolkningen mycket försvenskad. om äfven både dialekt och gamla sedvänjor bära vittne om ursprunget. — Norra Finnskoga blef kapell 1826.

VI. **Nordmarks fögderi** gränsar i norr och vester till Norge, i söder till Dalsland, samt i öster till Jösse och Gillbergs härader. Fögderiet innefattar landskapets vestligaste på höjder och vattendrag rika gränstrakt mot brödrariket. Bygden fylles af en mängd temligen oregelbundna bergsträckningar, ytterst utgående från fjällarne i Norge samt med minskad höjd fortlöpande i riktning mot söder. Man kan i denna oreda af berg urskilja tvänne hufvudkedjor, hvilka gå nästan parallelt med hvarandra genom hela Nordmarken och med mellanliggande dalgångar, sjöar och strömmar kunna liknas vid en hafsyta, bruten af väldiga vågor. En kedja går genom Karlanda, Holmedals och Blomskogs socknar, en annan längst i vester genom Skillingmark, Jernskog, Östervallskog, Töcksmark, Fogelvik och Trankil invid norska gränsen. Ingendera af dessa kedjor äro utmärkta genom någon synnerlig höjd eller genom tvärbranta stupningar såsom fallet är emellanåt med bergen på flere ställen i Fryksdalen och Elfdalen; de äro i stället mera kullriga och tillplattade med en småningom skeende öfvergång till den lägre bygden. Naturen kläder sig derföre icke här i någon storartad och öfverväldigande drägt; skaplynnet är mera mildt och leende, om också i vissa delar af fögderiet vilda och ödsliga trakter äfven förekomma. Landet har emellertid en större höjd öfver hafvet än många delar af de närgränsande Jösse och Gillbergs härader. Så ligga sjöarne Stora Le och Vestra Sillen i Nordmark respektive 340 och 323 fot öfver hafvet, under det att t. ex. Glafsfjolens höjd öfver hafsytan endast är 145 fot. — Med undantag af trak-

ten längst i norr eller Skillingmarks och Jernskogs socknar afför fögderiet sitt vatten genom sjöar och strömmar, hvilka till sist förenade utfalla i Dalbosjön vid Köpmannebro. Så föra en mängd sjöar och åar inom Östervallskogs och Töcksmarks socknar sitt vatten utför Töcksforsen ned i sjön Foxen, hvilken sjelf genom ett sund i söder står i förening med den långsträckta vattensamlingen Stora Le och utför Ränkforssen kastar sig i sjön Lelången. I sist nämnda sjö utmynnar äfven på gränsen till Dalsland sjön Vestra Sillen, som sjelf upptager tillflöden från Silbodals och Silleruds socknar. Alla dessa sjöar samt Östra Sillen stå numera i förbindelse med Venern genom Dalslands kanal, som 1868 öppnades för trafiken. — Jordmonen i denna del af Värmland är i allmänhet af mager beskaffenhet, en omständighet, hvari man får söka anledningen dertill, att åkerbruket inom Nordmarken länge stått på en jämförelsevis låg ståndpunkt. Till det mesta utgöres den af sand eller sandmylla, ehuruväl äfven lera på sina ställen förekommer. Förut gjorde öfverflödet på skogseffekter, att befolkningen nästan uteslutande litade på denna inkomstkälla och under tiden i hög grad försummade sitt jordbruk. Då trakten låg alldeles instängd utan tillgång på konkurrens vid afsättningen af skogens produkter, gingo dessa under årens lopp bort för ringa pris till Fredrikshalds sågbruksbolag, hvilket i stället blef rikt och mäktigt. Sedan nu skogarne glesnat och ej vidare kunna lemna den stora vinst, vid hvilken man varit van, har folket börjat omfatta jordbruket med mera intresse. Odlingsbar jord finnes äfven i öfverflöd och kan åtminstone genom idogt arbete göras gifvande. Ett stort hinder för jordbrukets utveckling i dessa trakter är emellertid den lösa befolkningens sed att tidigt på våren begifva sig af till Norge, dertill lockad af hög arbetsförtjenst. Förut hafva alltid stora qvantiteter säd införts för ortens behof, men der förefinnes dock en förhoppning, att inom en icke aflägsen framtid detta behof skall kunna fyllas genom traktens egen sädesafkastning. Handel på Norge med kreatur, kött och fläsk samt diverse ladugårdsprodukter bedrifves i temligen stor skala af befolkningen. I öfrigt finnas inga binäringar af nämnvärd beskaffenhet. Lefnadsvanorna äro i allmänhet mycket enkla, utom hvad kaffe och tobak beträffar, hvaraf förbrukningen här likasom på många andra ställen är omåttligt stor. — Fögderiet utgöres endast af Nordmarks härad, som i juridiskt hänseende tillhör Söder-Sysslets domsaga. I kyrkligt afseende tillhör Nordmarken Nordmarks prosteri med undantag af Jernskogs och Skillingmarks socknar, som höra till Jösse kontrakt. — Denna trakt är en

bland de tidigast befolkade i hela Värmland. Den var bebodd redan före bronsålderns början, hvilket ådagalägges ej blott af en mängd här funna fornsaker af sten, utan framför allt af de talrika hällkistorna, fristående, aflångt fyrkantiga grafvar med väggar och tak af stora stenhällar. Dessa kistor förekomma i södra Nordmarken, i närheten af sjöarne Lelången, Stora Le samt Östra och Vestra Sillen samt till och med så långt upp som uti Töcksmark. Minnesmärken från den senare delen af vår hednatid förekomma äfven på flere ställen. Under medeltiden var »Nordmarks hærad» en del utaf Dal och räknades först från midten af 16:de århundradet till Värmland. Alla sockennamnen återfinnas uti handlingar från slutet af 1400- eller förra hälften af 1500-talet. År 1571 voro socknegränserna desamma som nu, utom att Skillingmark äfven innefattade en del af Jernskog. Sillerud räknades då till Gillbergs härad. De nuvarande byanamnen återfann man redan då nästan utan undantag. Fögderiet utgöres endast af

Nordmarks härad. Det bildar ett tingslag och har sitt tingställe vid Långelanda i Silbodals socken. I kyrkligt hänseende innefattar häradet följande 11 socknar.

1. *Silleruds socken* gränsar i norr till Glafva, i öster till Långserud, i vester till Silbodal, i söder och sydost till Vårviks, Laxarby och Svanskogs socknar af provinsen Dal. Hemmantalet är $41^{5}/_{12}$ förm., hvaraf $38^{19}/_{24}$ skatte och $2^{5}/_{8}$ krono; sammanlagda fastighetsvärdet år 1872 var 2,137,700 rdr rmt. Arealen är 3,279 qv.-mil, hvaraf ungefär 0,689 qv.-mil äro vatten. År 1870 var folkmängden 4,502 personer på 938 hushåll. I kyrkligt afseende bildar Sillerud ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 4,800 rdr rmt.

"Sillarudh" omtalas i slutet af 1300-talet hörande till "Gilbyærgæ hærad". — Inom socknen ligger *Snarkils bruk*, hvilket med qvarn, såg och jordegendom eges af ett bolag. Vid bruket har idkats stångjärns- och manufaktursmide, som år 1872 uppgick till ett temligen obetydligt belopp. — Längre ned vid samma vattendrag märkes *Carlsfors bruk*, med jord, Forsbyns qvarn och såg år 1872 tillhörigt löjtnant T. Wikland.

2. *Holmedals socken* gränsar i norr till Östervallskog, i vester till Töcksmark och Fogelvik, i söder till Blomskog, i öster till Karlanda och Silbodal. Hemmantalet är $22^{1}/_{8}$ förm., hvaraf $21^{1}/_{8}$ skatte och 1 krono; sammanlagda fastighetsvärdet år 1872 var 843,900 rdr rmt. Arealen är ungefär 1,265 qv.-mil, hvaraf 0,167 qv.-mil vatten. År 1870

var folkmängden 2,444 personer på 557 hushåll. Holmedal bildar tillsammans med sina annex, Karlanda, Töcksmark, Östervallskog och Fogelvik, ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 5,800 rdr rmt.

“Holmædal» säges redan under förra hälften af 1200-talet hafva haft egen kyrka och prest. År 1571 var Holmedal moderförsamling för sina nuvarande annex.

3. *Fogelviks socken*, belägen kring sjön Foxen, gränsar i norr till Töcksmark, i öster till Holmedal, i söder till Trankil samt i vester till Norge. Hemmantalet är $13^1/_3$ förm., alla skatte; sammanlagda fastighetsvärdet år 1872 var 483,100 rdr rmt. Arealen är ungefär 0,907 qv.-mil, hvaraf 0,302 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 1,245 personer på 269 hushåll. Socknen är annex till Holmedal.

“Fugelvika“ omtalas redan 1396 såsom egen socken.

4. *Töcksmarks socken*, äfven kallad Tyksmark eller Tyskmark, gränsar i norr till Östervallskog, i öster till Holmedal, i söder till Fogelvik samt i vester till Norge. Den ligger omkring den långsmala sjön Töcken, hvaraf den har sitt namn. Hemmantalet är 16 förm., hvaraf $15^1/_4$ skatte och $^3/_4$ krono; sammanlagda fastighetsvärdet år 1872 var 678,350 rdr rmt. Arealen är ungefär 1,204 qv.-mil, hvaraf 0,140 qv.-mil äro vatten. År 1870 var folkmängden 1,937 personer på 375 hushåll. Socknen är annex till Holmedal.

Töcksmark var utan tvifvel egen socken redan under det katolska tidehvarfvet. I handlingar från 1540 kallas den “Tysmarka“. År 1571 nämnes den såsom annex till Holmedal, hvilket den alltifrån början varit. — Inom orten märkes *Töcksfors bruk*, hvilket med jordegendom, stångjärnsbruk och manufakturverk, qvarn och såg nyligen inköpts af ett bolag under namn af Töcksfors aktiebolag för bedrifvande af pappersmassetillverkning, sågrörelse och handel med ett tecknadt och inbetaldt aktiekapital af 350,000 rdr. År 1872 tillverkades ännu litet stångjärn och manufaktur.

5. *Östervallskogs socken* gränsar i nordvest till Norge, i nordost till Jernskog, i öster till Karlanda samt i söder till Töcksmark. Hemmantalet är $8^2/_3$ förm., alla skatte; sammanlagda fastighetsvärdet år 1872 var 433,400 rdr rmt. Arealen är 1,308 qv.-mil, hvaraf 0,135 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 1,178 personer på 254 hushåll. Socknen är annex till Holmedal.

Trakten hade egen kyrka redan under medeltiden. I handlingar från 1540 omtalas “Östevalskog“, 1571 “Östavaldskog“. Sjön Östen har gifvit namnet.

6. *Karlanda socken* gränsar i sydvest till Holmedal, i vester till Holmedal och Östervallskog, i sydost till Silbodal, i öster till Elgå samt i norr och nordost till Jernskog. Hemmantalet är 20 11/12 förm., hvaraf 20 2/3 skatte och 1/4 krono; sammanlagda fastighetsvärdet år 1872 var 926,200 rdr rmt. Arealen är 1,671 qv.-mil, hvaraf 0,121 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 2,748 personer på 612 hushåll. Socknen är annex till Holmedal.

Karlanda skall hafva haft kyrka under medeltiden. Skrefs 1540 "Kalfvalanda".

7. *Blomskogs socken* gränsar i norr till Holmedal, i vester till Trankil, i öster till Silbodal, samt i söder till Torrskog och Vårvik. Hemmantalet är 21 1/4 förm., hvaraf 20 1/4 skatte och 1 krono; sammanlagda fastighetsvärdet år 1872 var 633,183 rdr rmt. Arealen är ungefär 1,349 qv.-mil, hvaraf 0,278 qv.-mil äro vatten. År 1870 var folkmängden 2,171 personer på 492 hushåll. I kyrkligt hänseende bildar Blomskog tillsammans med sina annex, Trankil samt Torrskog och Vårvik af Dal, ett konsistorielt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 5,000 rdr rmt.

"Blomsaskogh" (1472) var moderförsamling under medeltiden. Sägnen förlägger till socknens nordliga del det s. k. Buresås slott, hvilket emellertid redan tidigt skall hafva förfallit.

8. *Trankils socken*, till en betydlig del upptagen af sjöarne Stora Le, Lelången och Foxen, gränsar i norr till Fogelvik, i öster till Blomskog, i vester till Norge samt i söder till Torrskog och Nässemark af provinsen Dal. Hemmantalet är 8 3/8 förm., hvaraf 7 7/8 skatte och 1/2 krono; sammanlagda fastighetsvärdet år 1872 var 251,071 rdr rmt. Arealen är ungefär 0,553 qv.-mil. År 1870 var folkmängden 1,150 personer på 251 hushåll. Socknen är annex till Blomskog.

"Tranukiol" omtalas 1334, sedan "Tranakijl" 1540, "Traneköl" 1571. — Inom socknen märkes *Lennartsfors bruk*, som fordom hade ganska betydligt smide; det är nu nedlagdt och man drifver endast qvarn- och sågrörelse samt handel. Tillhör Gustafsfors år 1873 stadfästade aktiebolag.

9. *Silbodals socken* gränsar i vester till Holmedal och Blomskog, i söder till Blomskog och Silerud, i öster till Silerud och Glafva samt i norr till Karlanda. Hemmantalet är 26 1/8 förm., hvaraf 25 1/8 skatte och 1 krono; sammanlagda fastighetsvärdet år 1872 var 932,200 rdr rmt. Arealen är 2,255 qv.-mil, hvaraf 0,249 qv.-mil vatten. År 1870

var folkmängden 2,455 personer på 518 hushåll. Silbodal bildar ett konsistorielt pastorat af tredje klassen med pastors lön reglerad till 3,312 rdr rmt.

"Silbyrdhædal" omtalas såsom socken 1396; kallas 1540 Silbodal.

10. *Skillingmarks socken*, gränsar i norr och vester till Norge, i söder till Jernskog samt i öster till Köla af Jösse härad. Socknen är den nordligaste inom Nordmarken. Hemmantalet är 7⁵/₆ förm., alla skatte; sammanlagda fastighetsvärdet år 1872 var 409,558 rdr rmt. Arealen är ungefär 1,001 qv.-mil, hvaraf 0,074 qv.-mil vatten. År 1870 var folkmängden 1,147 personer på 285 hushåll. I kyrkligt hänseende är Skillingmark annex af Köla moderförsamling.

Skillingmark skall hafva varit egen socken under medeltiden och tidigt hört till Köla pastorat. I handlingar från 1500-talets början kallas socknen "Skeringemark". År 1571 omfattade "Skiringmark" äfven en del af nuv. Jernskog. I trakten ligger *Skillingsfors bruk* med stångjärns- och manufakturverk, der 1872 tillverkningen var obetydlig. Det egdes 1873 med sågverk och jordegendom af intressenter.

11. *Jernskogs socken* gränsar i norr till Skillingmark och Köla, i öster till Köla och Elgå, i söder till Karlanda samt i vester till Östervallskog och Norge. Hemmantalet är 20⁵/₁₂ förm., hvaraf 15³/₄ skatte och 4²/₃ frälse; sammanlagda fastighetsvärdet år 1872 var 1,076,999 rdr rmt. Arealen är ungefär 2,446 qv.-mil, hvaraf 0,124 äro vatten. År 1870 var folkmängden 2,773 personer på 632 hushåll. I kyrkligt hänseende är Jernskog annex af Köla moderförsamling.

"Hjernenskog" skall hafva haft egen kyrka före Kalmarunionens dagar, såsom sägen också går om Skillingmark. År 1571 var Hjernenskog, till sitt omfång mindre än nu, annex till Köla. — Inom socknen ligger *Koppoms bruk*, år 1873 tillhörigt brukspatron H. C. Juel på Noresund. År 1872 utgjorde tillverkningen vid en härd 2,627 c:r stångjärn, hvarjämte vid manufakturverket åstadkoms några hundra c:r spik.

Värmlands län har 3 städer, nämligen Carlstad, Christinehamn och Philipstad.

1. *Carlstad*, stapelstad och länets residensstad, är bygd på den af Klarelfvens bägge utloppsarmar kringflutna Tingvallaön. Staden ligger på jämn, delvis sank mark och omgifves åt nästan alla håll af ett vidsträckt, något enformigt slättland, der man ännu icke spårar mycket af äkta Värmlandsnatur. Den breda majestätiska elfven skänker likväl åt platsen ett visst mått af naturskönhet likasom Venern, hvilken här mellan Gäfverö och Hammarö tränger in med en af sina vikar. Carlstad hör nu, efter den sista förskräckliga branden, till en af Sveriges välbygdaste städer med gator öfverdrifvet breda och skärande hvarandra öfverallt i räta vinklar. Hufvudgatorna äro till hela sin längd planterade med alleer. Stadsplanen upptager med sina tomter, torg, gator och gränder en rymd af ungefär 260 qv.-ref. Staden tillhörande jord håller 27,832 qv.-ref, hvaraf 11,928 åker och äng, det öfriga skog och betesmark eller impedimenter. Den är satt till $5^3/_8$ mantal. Stadens taxeringsvärde var år 1870 uppskattadt till 5,243,013 rdr rmt, hvaraf 515,100 rdr rmt för jordbruksfastighet, det öfriga för hus och tomter. Hela bevillningen uppgick samma år till 14,462 rdr. — Carlstad är en af de städer i vårt land, som i viss mon hafva prägel af större stad, ehuru man snart tycker sig märka, att den så till sägandes yttre drägten är tillskuren något öfver det närvarande behofvet. Äfven vid tillfällen af den lifligaste rörelse se de präktiga gatorna och de stora öppna platserna nästan folktomma ut, och detta fastän Carlstad visst icke är med afseende på folkmängd och trafik någon obetydlig ort. Husen äro af sten eller reveteradt trä, nästan alla nybygda och prydliga. Bland de offentliga byggnaderna märkas *skolhuset*, *rådhuset* och *frimurarelogens hus*, alla belägna vid stora torget, vidare *landshöfdingeresidenset*, *hypoteksbankens hus* och *stadshotellet*, liggande alla tre vid en annan öppen plats med vacker utsigt öfver elfven, samt till sist *cellfängelset*, *lazarettet* och *stationshuset*. Af alla dessa byggnader är rådhuset i arkitektoniskt hänseende utan all fråga det främsta. Läroverkshuset, invigdt 1870, är ett bland de större och vackrare i vårt land samt fullt motsvarande vår tids anspråk. Särskild värd att uppmärksammas är dess sollenitetssal, utan fråga en bland de vackraste i hela Sverige. Domkyrkan är af sten, 70 alnar lång, 28 alnar bred och 25 alnar hög midt under hvalfvet samt belägen på den s. k. Herregårdsbacken i östra delen af staden. Hon anlades år 1723 i form af korskyrka samt invigdes 1730. Det vackra tor-

net af ganska betydlig höjd blef färdigt 1737. Kyrkan är i synnerhet till sitt yttre särdeles vacker samt den största och ansenligaste i hela Värmland. Bland offentliga platser märkes den vackra stadsträdgården, en park af ganska stort omfång samt försedd med ett icke oansenligt orangeri. En annan, ehuru mindre promenadplats finnes utefter kanalen, hvilken på stadens östra sida genomskär Tingvallaön och förbinder Klarelfven direkte med Hammaröviken. — Stadens folkmängd uppgick år 1870 till 5,608 personer på 1,539 hushåll, utvisande en tillökning under det sista årtiondet af 1,094 menniskor. Staden har varit i ett jämt framåtskridande, och öppnandet af den nordvestra stambanan, som i Carlstad har en af sina hufvudstationer, har naturligtvis gynsamt inverkat på dess utveckling. Invånarnes näringsfång äro handel och sjöfart, handtverk och fabriksrörelse samt något jordbruk. Den egentliga handeln utgöres af utbytet med kringliggande landsbygd, hvilken äfven öfver staden utför en betydlig del af sina produkter. År 1870 var antalet af handlande, som idkade grosshandel eller försålde sina varor i bod, 62, med en betjening af 49 personer och en bevillning i och för rörelsen af 1,078 rdr. Till inrikes sjöfart begagnade staden samma år 43 seglande fartyg om 1,130 nyläster samt 6 ångfartyg om 116 nyläster och 131 hästars kraft, siffror som likväl det följande året något nedgingo med afseende på segelfartygen och mer än de med hänsyn till ångbåtsflottan höjdes. Summan af ankomna och afgångna fartyg uppgick år 1870 till 2,047 med en drägtighet af 36,935 nyläster och beloppet af uppburna hamnafgifter var 1,698 rdr rmt. Det följande året sjönk antalet af fartyg, men lästetalet hade i stället stigit. Exporten utgjordes isynnerhet af järn och trävaror. Antalet handtverkare var år 1870 tillsammans 185 personer med 75 arbetare, hvilka siffror för det följande året något höjdes. Till rörelsens utveckling och hjelp för länets näringsidkare finnes inom residensstaden *Värmlands hypoteksförening* samt *Värmlands enskilda bank* med hufvudkontor i Carlstad samt afdelningskontor i Philipstad, Arvika, Åmål, Sunne och Uddeholm.

I kyrkligt hänseende bildar Carlstad tillsammans med sin landsförsamling ett pastorat, hvars kyrkoherde är stiftets biskop. Staden har för elementarundervisningen ett fullständigt högre elementarläroverk, som under höstterminen 1874 besöktes af 408 lärjungar.

Det ställe, der Carlstad nu ligger, hette under medeltiden "Thingvalla" och var landskapets förnämsta ort. Der hölls den i lag stadgade vapensynen med frälset; der stod landstinget alla år å Petri och Pauli dag den 29 Juni och då var der äfven marknad, hvilken ännu fortfar under namnet Persmessan. Denna länge vig-

tiga plats förvandlades af hertig Carl, sedermera Carl IX, till en ordentlig stad bärande hans namn, och dess privilegier utfärdades d. 5 Mars 1584. Stadens borgare togos under hertigens hägn och dem gafs "hela Tingvalla ö samt norr om elfven till Färjestads och Ruds egor med Heden in i Venern, Kroppkjärr undantaget, och allt fiske häromkring". Vid den tiden fanns på Tingvalla redan ett skolhus, hvilket år 1586 ersattes af ett nytt på hertigens befallning. Kyrka fanns der äfven af sten temmeligen stor, hade ett vapenhus på norra sidan och deremot en stor dörr i söder och en mindre i vester. För sin egen räkning uppförde hertig Carl en byggnad af trä på den höjd, der nu domkyrkan ligger. Den kallades omvexlande Carlsborg och Carlberg och var försvunnen åtminstone i början af 1700-talet. Hertigen fortfor att alltjemt tillgodose Carlstads likasom öfver hufvud hela Värmlands bästa, och hans namn är derföre mer än något annat införlifvadt med dess historia. Staden på Tingvallaön gick framåt, isynnerhet sedan den efter hand blef säte för en superintendent eller biskop och till sist under det förra århundradet landshöfdingeresidens. Eldsvådor hafva tid efter annan hemsökt Carlstad och hämmat dess utveckling. Så var detta fallet 1719 och 1752, då nästan hela staden lades i aska. En lika fullständig ödeläggelse drabbade den sista gången 1865, men efter den olyckan har Carlstad, gynnad af ett fördelaktigt läge, rest sig med förnyad kraft och har för närvarande alla skäl att hoppas på en framtid. — Stadens vapen är en örn mellan tvänne torn.

2. *Christinehamn* ligger vid östra kusten af Varnumsviken på den plats, der Varnan förenar sig med Lötelfven. Staden är regelbundet bygd i form af en rektangel och upptager med alla sina tomter, gator och gränder en rymd af ungefär 400 qv.-ref; stadens jord är ungefär 22,960 qv.-ref, hvaraf vid pass 5,000 äro åker och äng, det öfriga skog och betesmark eller impedimenter. Sammanlagda fastighetsvärdet uppgick år 1870 till 2,275,030 rdr rmt, hvaraf 436,130 för jordar, det öfriga för hus och tomter. Hela bevillningen utgjorde sagda år 7,736 rdr rmt. — Till byggnadssätt liknar Christinehamn våra vanliga småstäder i allmänhet och har i arkitektoniskt hänseende intet märkvärdigt att uppvisa med undantag af den nya kyrkan, belägen i stadens östra utkant helt nära järnvägen. Hon är uppförd i götisk stil af tegel, stor och ljus samt försedd med tvänne torn och kan utan tvifvel anses såsom en af de vackrare kyrkorna i vårt land. För öfrigt märkas rådhuset och arbetshuset, det senare bygdt öfver de källare, som ännu återstå af Bro hertigsäte. Torget bildar en betydlig fyrkant, genomskäres från öster till vester af Varnan och omgifves af rätt vackra och prydliga hus. — Stadens folkmängd uppgick år 1870 till 3,577 personer på 708 hushåll och hade under de tio närmast föregående åren ökats med 941 menniskor. Med afseende på handel och rörelse är Christinehamn en ganska liflig plats och väl försedd med de samfärdsmedel, som äro gynnande för en stads utveckling.

Nordvestra stambanan har här en af sina hufvudstationer och Östra Värmlands järnväg får i Christinehamn sin ena ändpunkt. Dessutom deltager staden under seglationstiden i sjöfarten på Venern. Befolkningens näringsfång utgöras af handel och sjöfart, handtverk samt något åkerbruk. Handeln, som hufvudsakligen sker med kringliggande bruksorter, drifves med järn, spanmål samt öfriga för trakten behöfliga förnödenhetsvaror. År 1870 var antalet handlande 38 med en betjening af 33 personer och en bevillning i och för rörelsen af 670 rdr. I den inrikes sjöfarten deltog Christinehamn sagda år med tillsammans 6 fartyg om 119 nyläster. Summan af ankomna och afgångna fartyg utgjorde 1,186 om 20,989 nyläster och beloppet af uppburna hamnafgifter var 2,502 rdr. Utförseln utgjorde i synnerhet malm, järn och trävaror. Antalet handtverkare uppgick år 1870 till 44 med 96 arbetare. Af industriela anläggningar märkas tändsticksfabrik och mekanisk verkstad. Till kreditens och näringarnes underlättande finnes inom staden *Christinehamns enskilda bank*, oktrojerad 1865.

I kyrkligt hänseende bildar Christinehamns stad tillsammans med Varnums landsförsamling ett regalt pastorat af andra klassen med pastors lön reglerad till 5,000 rdr rmt. Staden har ett treklassigt elementarläroverk, som under höstterminen 1874 besöktes af 60 lärjungar.

På det ställe, der Christinehamn nu ligger, var redan under 1500-talet en ganska betydande marknadsplats, hvarest handel drefs med den norr om liggande bergslagen och dit äfven sjöfarande kommo från Vestergötland och andra orter. Platsen, hvars tidigare namn skall hafva varit Varnhem, kallades sedermera Bro, och der lät hertig Carl omkring 1570 bygga sig en gård eller ett hertigsäte, hvarest han ofta nog för längre tider uppehöll sig. Då rörelsen efter hand tilltog, utsågs slutligen 1638 Bro hertigsäte och marknadsplats till stad, för hvilken privilegium utfärdades år 1642 och som uppkallades efter Sveriges dåvarande drottning, Christina. Staden gick småningom framåt och lefde på handel med de kringliggande bruken, hvilka dit försålde sina effekter eller derifrån hemtade sina vigtigaste förnödenhetsvaror. Äfven Christinehamn har genomlefvat vexlande öden och dess historia har nog haft att förtälja om aftyning eller tillbakagång, beroende af föränderliga konjunkturer. Af svåra eldsvådor har staden också varit hemsökt såsom år 1777, då den nästan helt och hållet afbrann. I våra dagar går den bestämdt framåt i följd af läge och goda samfärdsmedel, om man äfven ej kan säga, att utvecklingen är brådstörtad. Af gammalt har den i Christinehamn hållna Fastingsmarknad varit den största i Värmland och en af de mest besökta i hela riket. Bruksegare hafva då skyndat dit från alla håll för att uppgöra sina järn- och spanmålsaffärer och bestämma järnpriserna för året. I senare tider har Fastingen likväl förlorat en stor del af sin gamla betydelse. — Christinehamns vapen är ett fartyg gående för fulla segel.

3. *Philipstad* är belägen ungefär midt uti den kringliggande bergslagen vid den norra ändan af sjön Daglösen i en mycket naturskön trakt, rik på sjöar, kullar och skogbeklädda bergshöjder. Staden, som genomflytes af ett från Lösjön kommande och i Daglösen utfallande vattendrag, är oregelbundet bygd, med gator och gränder krokiga samt sällan skärande hvarandra i räta vinklar. Stadsplanen upptager med sina tomter, gator oah torg en rymd af ungefär 200 qv.-ref. Arealen af staden tillhörande jord är 27,944 qv.-ref, hvaraf ungefär 5,450 åker och äng, det öfriga skog och betesmark, det hela satt till 4 mantal. Hela taxeringsvärdet för 1870 var 1,838,975 rdr, hvaraf 557,150 för jordbruksfastighet, det öfriga för hus och tomter. Stadens sammanlagda bevillning utgjorde samma år 3,984 rdr rmt. — Till sitt yttre liknar staden våra småstäder i allmänhet och har i arkitektoniskt hänseende intet minnesvärdt att förete. Främst står naturligtvis kyrkan, hvilken är bygd efter branden 1775 samt invigd 1785 och onekligen en bland de vackrare i hela Värmland. Af enskilda hus finnas flere ganska vackra och prydliga, i allmänhet af trä, inom den s. k. Öfre Staden på elfvens norra sida. — Folkmängden uppgick år 1870 till 2,211 personer på 643 hushåll och hade under 10 år växt med 427 menniskor. Stadens näringar äro de vanliga, handtverk utan betydenhet, handel med den omgifvande trakten samt något åkerbruk. År 1870 var antalet handlande 29 med en betjening af 24 personer. Handtverksindustrien sysselsatte 24 idkare med en arbetarepersonal af 47 personer och hade i det hela under den föregående perioden varit uti aftagande. Philipstad har redan förut dels genom ångbåtar, dels genom järnbanor stått i förbindelse med det öfriga landet öfver Christinehamn, men denna förbindelse blir för framtiden ännu lifligare, sedan de pågående järnvägsarbetena i östra Värmland vunnit sin fullbordan. Utan tvifvel bör staden deraf för sin egen utveckling hafva mycket att hoppas. Af kreditanstalter finnes här ett afdelningskontor af Värmlands enskilda bank. — I kyrkligt hänseende bildar Philipstads stadsförsamling jämte Fernebo, Nordmark och Rämmen ett regalt pastorat af andra klassen, hvarifrån likväl vid inträffande ledigheter såväl Nordmarks som Rämmens socknar komma att afsöndras. Staden har ett treklassigt elementarläroverk, som höstterminen 1874 besöktes af 27 lärjungar. Äfven finnes en lägre bergsskola, der undervisningen bekostas hufvudsakligen af Järnkontoret.

Philipstad anlades på grund af privilegier, utfärdade år 1611. Invånarne i bergslagen, hvars utveckling under den kraftige Carl IX:s hägn gick raskt framåt, hade länge nödgats hämta sina för-

nödenheter från Nora eller Bro (sedermera Christinehamn) eller det nyanlagda Carlstad. De hindrades derigenom mycket i sin handtering och Carl hade derföre redan såsom hertig beslutit att på "Värmlandsberg" anlägga en stad. Planen gick likväl i verkställighet först under det sista året af hans regering och staden erhöll namn efter hans yngste son, Carl Philip. I början uppblomstrande, hejdades den snart i sin utveckling genom restriktiva åtgärder af regeringen, framkallade af bergslagens klagomål öfver stadsbornes intrång i dess torghandel. År 1694 afbrann större delen af staden; året derpå upphäfdes dess privilegier och densamma lades under landsrätt. Genom 1720 års förordning bestämdes, att 50 familjer skulle få bo qvar på platsen och densamma "blifva en köping eller marknadsplats, hvarest bergsmän måge drifva köpenskap med brukspatroner, bönder och stadsbor, sälja sitt tackjärn och tillhandla sig ätande och nötande varor till sina bergsbruk". Några år senare erhöllo åter 10 familjer bosättningsrätt, men först 1835 upphäfdes alla de inskränkande författningar, som fjättrat Philipstads samhälle. Den förre justitiarien fick nu namn af borgmästare och stadsrättens ledamöter kallades rådmän.

Anm. Det ofvan uppgifna antalet pastorat och socknar inom Värmland afser förhållandena vid 1872 års slut. Sedan dess har bildats Nyskoga kapellförsamling och Elfdals pastoraten hafva ökats ifrån 2 till 4.

Statistisk tabell öfver Vårmlands läns landsbygd.

(Sammandrag efter texten.)

Härad.	Socknar.	Nuv. mantal			Fastig-hets-värde.	Are-al.	Folk-mängd.	Antal hushåll.
		Skatte.	Krono.	Frälse.				
Visnum.	Visnum	$22\frac{5}{24}$	$3\frac{2}{3}$	$14\frac{17}{24}$	2,258,658	1,571	3,355	723
	Kil	$3\frac{5}{24}$	—	$28\frac{3}{8}$	1,241,343	0,806	1,709	345
	Rudskoga	$19\frac{3}{4}$	$2\frac{3}{4}$	4	871,524	0,563	1,946	434
	Nysund	$8\frac{7}{8}$	—	$2\frac{1}{2}$	930.525	0,755	1,429	302
	Råda	$11\frac{1}{3}$	$1\frac{3}{4}$	10	754,534	0,296	1,672	384
Ölme ...	Ölme	$40\frac{295}{336}$	$3\frac{3}{8}$	$30\frac{11}{24}$	2,103,978	2,097	3,666	853
	Varnum	$16\frac{1}{8}$	2	$21\frac{3}{4}$	1,970,230	1,560	2,844	533
Väse ...	Väse	$28\frac{11}{12}$	$2\frac{5}{8}$	$18\frac{7}{8}$	2,837,402	2,366	4,958	1,185
	Fogelvik	$23\frac{1}{3}$	$1\frac{1}{2}$	$2\frac{1}{2}$	877,636	0,631	1,950	462
	Alster...........	$18\frac{23}{24}$	—	$7\frac{1}{3}$	1,282,608	1,111	2,186	565
Nyed ...	Nyed *)	25	$\frac{2}{3}$	$\frac{7}{8}$	2,396,420	0,574	5,455	1,352
	Elfsbacka	$4\frac{1}{6}$	—	—	626,700	0,603	1,194	275
Fernebo	Fernebo	$17\frac{1}{2}$	—	—	2,548,900	4,491	6,460	1,640
	Nordmark......	$3\frac{1}{2}$	—	—	593,400	2,160	2,598	652
	Rämmen	$4\frac{23}{32}$	—	—	543,550	1,537	2,385	536
	Gåsborn	$6\frac{89}{96}$	—	—	684,900	1,981	1,721	379
	Brattfors	$3\frac{1}{2}$	—	—	769,300	2,168	1,627	339
	Kroppa	$3\frac{1}{2}$	—	$2\frac{11}{12}$	1,155,500	2,274	2,337	512
	Lungsund......	$8\frac{9}{16}$	$\frac{1}{8}$	$5\frac{5}{24}$	1,387,543	1,795	2,652	553
Carlstad	Carlstad.........	$5\frac{2}{3}$	—	$7\frac{5}{6}$	835,000	0,369	1,009	259
	Grafva	$22\frac{5}{6}$	$7\frac{1}{4}$	11	2,412,900	1,537	4,709	1,130
	Hammarö	$16\frac{1}{4}$	$2\frac{1}{3}$	$3\frac{1}{2}$	622,600	0,393	1,632	356
Grums...	Nor	$13\frac{5}{8}$	$1\frac{1}{3}$	$12\frac{1}{12}$	1,841,636	0,960	2,847	665
	Segerstad	$8\frac{7}{8}$	5	$12\frac{1}{6}$	880,900	0,535	1,375	283
	Grums	$20\frac{5}{36}$	$\frac{13}{36}$	$13\frac{1}{4}$	1,803,700	1,567	3,167	705
	Borgvik.........	$5\frac{5}{12}$	1	$2\frac{1}{2}$	629,700	0,518	1,327	292
	Ed	$10\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	$10\frac{17}{24}$	896,800	0,789	1,613	422
Kil	Kil	$19\frac{1}{3}$	$\frac{23}{24}$	$12\frac{1}{8}$	1,483,700	1,137	3,466	764
	Frykerud	$15\frac{19}{24}$	$1\frac{11}{12}$	$3\frac{5}{24}$	1,820,900	0,778	3,781	787
	Nedre Ullerud	$8\frac{5}{24}$	$\frac{1}{4}$	$14\frac{1}{3}$	1,434,236	2,147	3,392	734
	Öfre Ullerud...	$16\frac{3}{4}$	—	$3\frac{7}{8}$	1,409,100	2,290	3,627	670
	Ransäter	$8\frac{1}{8}$	—	$\frac{1}{4}$	1,020,200	0,898	3,218	709
Gillberg	Gillberga	$26\frac{13}{24}$	$1\frac{5}{6}$	$15\frac{5}{8}$	1,967,475	1,824	3,554	875
	Långserud ...	$21\frac{5}{8}$	$6\frac{1}{3}$	—	1,346,459	2,046	3,309	729
	Stafnäs	$28\frac{19}{24}$	5	$1\frac{1}{2}$	1,926,565	1,870	3,564	708
	Högerud	$8\frac{1}{3}$	—	—	530,200	0,446	955	202
	Glafva	$17\frac{5}{6}$	1	$4\frac{1}{4}$	1,385,475	2,610	3,259	698
	Värmskog......	$18\frac{1}{6}$	—	1	952,400	0,918	2,109	442
	Svanskog	$17\frac{11}{12}$	$\frac{1}{2}$	1	758,250	0,575	1,607	349
Näs	Millesvik	$4\frac{5}{12}$	2	$9\frac{1}{4}$	495,072	0,209	708	162
	Eskilsäter......	$6\frac{5}{6}$	$\frac{1}{4}$	11	519,002	0,542	1,223	274

*) Texten anger noggrannare hemmantalet.

Härad.	Socknar.	Nuv. mantal Skatte.	Krono.	Frälse.	Fastighets-värde.	Are-al.	Folk-mängd.	Antal hushåll.
	Ölserud	9	—	$6^{7}/_{12}$	505,682	0,445	916	189
	Botilsäter	$9^{5}/_{6}$	—	$11^{1}/_{4}$	816,513	0,737	1,332	292
	By	$11^{1}/_{3}$	$2^{2}/_{3}$	$20^{3}/_{4}$	1,315,371	0,710	2,462	463
	Bro	$4^{1}/_{8}$	4	$16^{5}/_{6}$	1,090,351	0,952	1,964	363
	Ny	$6^{5}/_{6}$	—	$7^{1}/_{12}$	534,952	0,512	1,180	245
	Huggenäs	$6^{1}/_{4}$	1	$4^{5}/_{6}$	591,925	0,317	919	204
	Kila	34	2	$1^{5}/_{6}$	1,410,550	1,397	2,957	708
	Tveta	$20^{1}/_{12}$	$^{1}/_{4}$	$3^{1}/_{4}$	765,820	0,639	1,638	343
Jösse	Köla	$13^{7}/_{24}$	1	$8^{5}/_{8}$	1,177,672	2,105	3,176	742
	Eda	$17^{5}/_{6}$	1	$5^{2}/_{3}$	1,629,453	2,280	5,279	1,140
	Arvika	$21^{1}/_{4}$	3	$5^{3}/_{4}$	1,639,844	2,077	4,055	863
	Arvika köping	—	—	—	758,140	—	1,089	305
	Ny	$12^{1}/_{12}$	$3^{1}/_{4}$	4	810,071	0,691	1,807	404
	Elgå	$15^{1}/_{24}$	$1^{7}/_{12}$	$^{1}/_{2}$	833,484	2,018	2,332	506
	Gunnarskog	$22^{7}/_{12}$	$^{1}/_{2}$	$1^{1}/_{8}$	1,707,315	3,076	6,370	1,468
	Bogen	$^{1}/_{2}$	—	$^{1}/_{4}$	168,250	*)	547	124
	Brunskog	$21^{3}/_{8}$	$1^{1}/_{2}$	$^{1}/_{2}$	1,903,100	2,163	5,150	945
	Mangskog	$6^{1}/_{8}$	—	—	565,550	1,056	2,444	529
	Boda	$6^{5}/_{6}$	—	$^{1}/_{4}$	533,667	0,670	2,083	432
Fryksdalen	Sunne	$55^{1}/_{2}$	5	$5^{1}/_{8}$	3,774,059	4,376	11,248	2,496
	Östra Emtervik	$17^{3}/_{8}$	1	$2^{1}/_{8}$	1,023,992	1,011	3,021	640
	Vestra Emtervik	$10^{17}/_{24}$	—	1	764,887	0,988	2,457	448
	Gräsmark	$12^{13}/_{24}$	—	—	1,346,861	1,838	5,737	1,123
	Lysvik	$9^{11}/_{12}$	—	—	1,187,791	1,547	4.087	728
	Fryksände**)	$14^{110}/_{115}$	1	—	2,217,400	} 5,853	6,900	1,469
	Lekvattnet	$1^{372}/_{720}$	—	$^{1}/_{8}$	296,900		1,420	318
	Hvitsand	$3^{11}/_{24}$	—	—	436,700	2,275	2,411	528
	Östmark	$5^{454}/_{960}$	—	—	840,400	2,304	4,924	1,142
Elfdalen	Ekshärad	$16^{5}/_{24}$	$2^{1}/_{3}$	$16^{1}/_{24}$	1,658,300	7,285	6,991	1,414
	Råda	$11^{11}/_{12}$	—	7	1,052,600	4,738	6,116	1,145
	Sunnemo	$10^{11}/_{24}$	—	$2^{1}/_{4}$	761,900	2,249	2,195	455
	Gustaf Adolf***	—	—	—	175,000	2,468	2,215	428
	Ny } Nyskoga	$17^{5}/_{12}$	1	1	874,400	2,216	3,576	611
	Dalby	$21^{1}/_{4}$	—	—	1,086,300	5,907	3,510	743
	Södra Finnskoga	$3^{1}/_{4}$	—	—	278,700	5,648	1,677	413
	Norra Finnskoga	$1^{17}/_{24}$	—	—	216,700	4,678	1.487	352
Nordmark	Sillerud	$38^{19}/_{24}$	$2^{5}/_{8}$	—	2.137,700	3,279	4,502	938
	Holmedal	$21^{1}/_{8}$	1	—	843,900	1,265	2,444	557
	Fogelvik	$13^{1}/_{3}$	—	—	483,100	0,907	1,245	269
	Töcksmark	$15^{1}/_{4}$	$^{3}/_{4}$	—	678,350	1,204	1.937	375
	Östervallskog	$8^{2}/_{3}$	—	—	433,400	1,308	1,178	254
	Karlanda	$20^{2}/_{3}$	$^{1}/_{4}$	—	926,200	1,671	2,748	612
	Blomskog	$20^{1}/_{4}$	1	—	633,183	1,349	2,171	492
	Trankil	$7^{7}/_{8}$	$^{1}/_{2}$	—	251,071	0,553	1,150	251
	Silbodal	$25^{1}/_{8}$	1	—	932,200	2,255	2.455	518
	Skillingmark	$7^{5}/_{6}$	—	—	409,558	1,001	1,147	285
	Jernskog	$15^{3}/_{4}$	—	$4^{2}/_{3}$	1,076,999	2,446	2,773	632

*) Arealen är inberäknad under Ny.
**) Texten anger noggrannare hemmantalet.
***) Hemmantalet är inberäknadt under Ekshärad och Råda.

Innehåll.

Ortförteckning.

A.

B.

C.

D.

H.

I.

J.

K.

L.

Sid.

Q.

R.

S.

T.

U.

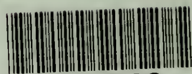
V.

Y.

Å.

Ä.

Ö.

0207603